

Actes de la
**V Jornada
d'Onomàstica**

Dénia 2011

Actes de la
**V Jornada
d'Onomàstica**

Dénia 2011

COL·LECCIÓ ACTES, 8

© els autors

© ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
C/ Utiel, 22. 46020 València

Impressió: Gràfiques Vimar, SL
C/ Alqueria de Raga, 11. 46210 Picanya

ISBN: 978-84-482-5711-8
Depòsit legal: V-319-2012

Índex

Presentació	7
--------------------------	---

Conferències

JOAN IVARS CERVERA <i>Toponímia del Marquesat de Dénia al segle XVIII: els límits del terme general de la ciutat</i>	11
FRANCISCO JAVIER FERNÁNDEZ NIETO <i>Dos teónimos en la historia de la colonización de la península Ibérica: los nombres de Bócar y Dénia</i>	21
ENRIC RIBES I MARÍ <i>La Marina i la toponímia d'Eivissa i Formentera</i>	29
MOISÉS SELFA SASTRE <i>Toponímia prellatina i de base prellatina a la Marina Alta. Alguns casos de toponímia transportada</i>	55

Ponències

JESÚS BERNAT <i>Barcelona-Dénia. La toponímia a l'autopista</i>	61
ROSA SESER PÉREZ <i>Militars a Dénia al segle XVIII: antropònims espanyols, estrangers i moviment de tropes</i>	69
FRANCESC XAVIER LLORCA IBI <i>La toponímia maritimoterrestre del Parc Natural de la Serra Gelada</i>	87
JÚLIA CAMPON GONZALVO <i>L'aportació toponímica de Pere Maria Orts i Bosch</i>	101
JOAN GINER <i>L'antroponímia de Gata entre 1611 i 1685</i>	109
AGUSTÍ GALIANA <i>Toponímia medieval de la Marina Baixa</i>	131
JOAN-LLUÍS MONJO I MASCARÓ <i>La toponímia de Tàrbena. Idiosincràsia i normalització</i>	143
VICENT TEROL I REIG <i>Antroponímia, migracions i relacions econòmiques de la Vall d'Albaida amb la Marina i la Safor en el segle XV</i>	163
JOAN MIQUEL ALMELA <i>Toponímia del paisatge agrari de Pego en la Baixa Edat Mitjana</i>	171
HONORAT ROS I PARDO <i>La Marina: una comarca de rondalles valorianes</i>	183
M. TERESA MOLLÀ VILLAPLANA <i>Els treballs onomàstics de l'AVL</i>	203

FRANCESC TORRES I NAVARRETE <i>Toponímia antiga de Xeraco</i>	215
GABRIEL GARCIA FRASQUET <i>Els topònims saforencs de la mirada: Bellreguard, Guardamar I Miramar</i>	251
PERE ANTONI BALAGUER <i>Toponímia i didàctica de la geografia: els itineraris didàctics</i>	259
PASQUAL ALMIÑANA OROZCO <i>La toponímia urbana de Benidorm (1956-2010)</i>	269
LLUÍS FORNÉS <i>El topònim 'Benissadeví': nom històric de la població coneguda actualment com a 'Jesús Pobre'</i>	279
FRANCESC XAVIER MARTÍ I JUAN <i>Unes notes sobre Correus i la toponímia</i>	285

PRESENTACIÓ

Ramon Ferrer Navarro

President de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

Cada any l'onomàstica valenciana es vist de festa major durant la celebració de la seua jornada, organitzada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua amb la col·laboració de l'Ajuntament de la seu de la trobada i dels principals agents socials de la comarca, i sempre amb tres objectius bàsics: reunir tots els estudiosos, interessats i agents toponímics de la comarca elegida i del *Corpus toponímic valencià* per a intercanviar punts de vista i maneres de treballar; fer aportacions al coneixement concret de l'onomàstica de la zona des de tots els punts de vista, i aprendre mètodes de treballar i difondre l'onomàstica de la mà dels millors especialistes de la toponímia d'altres zones.

En cada jornada presentem les actes de la jornada anterior, i per això enguany presentem a Alzira, capital de la Ribera, les actes de la V Jornada d'Onomàstica, Toponímia i Antroponímia de l'antiga Governació de Dénia (les Marines i la Safor), celebrada a la capital de la Marina Alta, jornada que va reunir més de cent especialistes i aficionats de la zona i que va comptar amb la inestimable col·laboració de l'Ajuntament de Dénia, l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, el CEFIRE de Benidorm-Ondara, la seu universitària de Benissa de la Universitat d'Alacant i la seu de Dénia de la UNED. Voldria destacar que va ser l'última jornada presidida per Ascensió Figueres, en aquell moment membre també de la Secció d'Onomàstica.

Com es pot comprovar, el contingut d'aquella jornada va ser variat i d'un gran nivell, amb importants aportacions al coneixement comarcal i noves propostes d'actuació toponímica. D'un conjunt molt destacat de vint-i-una aportacions, que demostren que l'onomàstica valenciana cada vegada arriba a un nivell més alt, cal fer notar la nova documentació sobre el coneixement de Dénia que ens van oferir Joan Ivars, el professor Fernández Nieto i l'arxivera Rosa Seser; les relacions entre la toponímia de Dénia i Eivissa, a càrrec del doctor Enric Ribes, i l'anàlisi de la toponímia prellatina per part de Moisès Selfa. A més, hi ha aportacions enriquidores sobre diversos municipis, com Pego, Benidorm, Tàrbena, Xeraco, Jesús Pobre i Gata de Gorgos; sobre l'onomàstica comarcal de la Marina Baixa i de la Safor, i sobre les migracions antroponímiques en les comarques centrals. I, com sempre, es va aprofitar la jornada per a donar a conèixer els treballs toponímics de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua centrats en la zona, a càrrec de la nostra tècnica Maite Mollà, i per a presentar el fullet de la capital, Dénia, elaborat per Joan Ivars.

Vull destacar, com a fet especial, l'estudi de Júlia Campon sobre les aportacions onomàstiques del venerable acadèmic Pere Maria Orts, i la comunicació de l'acadèmic i bon coneixedor de la comarca Honorat Ros sobre els topònims d'Enric Valor.

Conferències

TOPONÍMIA DEL MARQUESAT DE DÉNIA AL SEGLE XVIII: ELS LÍMITS DEL TERME GENERAL DE LA CIUTAT

Joan Ivars Cervera

1. DÉNIA: DE *CIVITAS STIPENDIARIA* A CAP DE GOVERNACIÓ BORBÒNICA

Dénia és una de les poques ciutats valencianes que pot ostentar el privilegi d'una llarga i rica història que arranca, si més no, en l'època romana. Autors clàssics de la categoria de Ciceró, Sal·lusti o Plini el Vell, entre altres, ens parlen de la situació estratègica de *Dianium*, en el port de la qual, punt de partida i arribada de mercaderies que creuaven tota la Mediterrània, es refugiava l'estol de Quint Sertori.

Potser s'haja de fer esment aquí de la controvertida *Hemeroskopeion*, inexistent ciutat segons molts investigadors i d'acord amb la molt convincent teoria de Javier Fernández Nieto, que identifica aquest pretopònim com un lloc per a l'observació del pas de la tonyina per les nostres costes¹ per a la pesca de l'almadrava, espai que estaria situat al tossal del castell denier.

De l'època medieval també tenim diverses mostres de la transformació que anava sofrint el *Dianium* clàssic: Dionio, Dianio, Dinium... La *Daniyya*² dels àrabs experimenta una esplendor desconeguda en èpoques anteriors i en moltes de les que se succeiran. Amb la incorporació d'aquestes terres al recentment creat Regne de València, s'assenta defi-

nitivament la forma *Dénia* en la llengua dels nous conqueridors vinguts del nord.

S'associarà aquest nom al genèric de *vila* fins al 1612, i després d'aquesta data al de *ciutat*, distinció concedida pel rei Felip III, mitjançant el marquès de Dénia, Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, duc de Lerma.

Dénia ha estat, en el transcurs dels temps, centre de diverses divisions administratives: bisbat, comtat, marquesat, governació borbònica, partit judicial, etc. Encara hui, tot i la manca d'una necessària divisió comarcal, tothom considera Dénia el centre de la Marina Alta, una de les comarques valencianes que els seus habitants anem fent malgrat les successives administracions encarregades de fer front a aquest tema, pel qual no senten el més mínim interès.

Sobre l'època de la governació borbònica ja van aportar molta informació Rosa Seser i María José Sastre, en una comunicació al III Congrés d'Estudis de la Marina Alta.³ És en aquesta època quan tenen lloc els actes d'amollonament que tot seguit tractarem.

2. ELS ACTES D'AMOLLONAMENT DEL SEGLE XVIII

Des de sempre els senyors de llocs, viles, ciutats i els titulars dels senyorijs de l'antic règim han tingut especial inte-

1. F. J. Fernández Nieto, 2002.

2. Sobre les diferents formes antigues del topònim Dénia, vegeu Ivars Cervera, J. (1995) pp. 69 i 70.

3. Sastre Reus, M.ª José / Seser Pérez, Rosa (1992).

rés i cura a tindre els seus territoris ben delimitats i definits: els era imprescindible per a poder gaudir dels seus drets i privilegis. Dénia no n'era una excepció, però sí que presenta un cas especial. No queda del tot clar quins eren el terme particular de la ciutat i el del marquesat fins al segle XVIII. Tot i que Xàbia l'any 1552 aconseguia tenir delimitat (i confirmat després el 1715) el seu terme separat del de Dénia,⁴ quan es parlava d'aquesta solia dir-se «terme de la Ciutat i Marquesat de Dénia». Almenys és així com s'expressa un advocat de València en la *Vista sobre el deslinde y amoxonamiento del Marquesado de Dénia y estdo de las dudas que ocurren* en plantejar-se-li la qüestió de la delimitació d'aquests territoris, i ho fa amb aquestes paraules:

Pues la donación real fue de Ciudad y Marquesado y según ella no havia término particular de ciudad... sino siempre hablando del término General de Ciudad y Marquesado y no teniéndolo la ciudad particular antes de la donación ni después haver memoria de tal separación, siento que todo es un territorio...

Per aquesta qüestió i altres suscidades durant molt de temps, el marquès de Dénia es veu en la necessitat de definir el terme particular de la ciutat i el del marquesat, també conegut aquest com a terme general de Dénia.

Es procedeix, per tant, als actes d'amollonament: el 1733 té lloc el particular de la ciutat, i el 1734 el del marquesat; aquest últim es clourà uns pocs anys després (1738), una vegada realitzades totes les diligències necessàries. Quasi trenta anys després (1762) té lloc un segon amollonament general, per considerar-se que l'anterior tenia greus defectes i hi havia errors en la delimitació del territori.

No desaparegueren per complet els problemes en temps posteriors, ja que tant e el segle XIX com fa uns pocs anys sorgiren nous conflictes que han fet reconsiderar, unes vegades, les línies molloneres antigues o, d'altres, refer-les per haver-se perdut.

3. L'AMOLLONAMENT DEL MARQUESAT DE 1734-38

El llibre que tracta de l'amollonament de 1734-1738, anomenat *Autos del Amojonamiento del Marquesa-*

4. *Ramo 1º del Amojonamiento y redondas y circunferencia del Marquesado de Dénia.*, AMD, vol. II, pp. 117 i ss.

do de Denia. Jues El Sr. Dr Don Juan Bautista Arnau. Escrivano, Lluis Vidal, és el que ens servirà per a fer un passeig toponímic pels límits del terme general en aquell moment de Dénia o del marquesat. Aquest llibre dels *Autos*, conservat a l'Arxiu Municipal de Dénia, amb signatura AMD, llig. 395, consta de 288 folis en recto i verso, amb un total de 576 pàgines, de les quals falten les compreses entre la 210r a la 214v, que no sabem en quina època van desaparèixer.

En les primeres pàgines, en una carta del rei Felip V, es justifica per què es porta a terme aquest acte dient

... que con ocasión de las continuas guerras que con tanta tenacidad habían insistido en este reino, havia muchos años que no se habían hecho ni podido hacer en dichas ciudades, villas y lugares y heredades anexas apeos, deslindes ni amojonamientos de sus términos, cavidas y linderos, padeciendo por esta ocasión mucho considerable menoscabo...⁵

I així, després d'haver estat anomenat el susdit Juan Bautista Arnau com a jutge d'aquests actes, se li ordena

Que apeéis y deslindéis las tierras, sotos, prados, viñas, heredamientos, montes, dehesas, y demás bienes y hacienda tocantes a las referidas varonías y lugares y al señor marqués de Priego, Duque de Medinaceli, como su poseedor de forma que tengan sus límites y mojones conocidos y que se aclaren y verifiquen todos los derechos, diezmos y regalías según sus privilegios y capítulos de población...⁶

El procediment per a l'amollonament seguirà els passos previstos en aquests casos: citacions, comprovacions, juraments, declaracions d'experts dels territoris afectats, disconformitat amb les propostes, etc., acabant amb algun tipus de concòrdia, no sempre del tot definitiva, i la consegüent construcció dels mollons en els llocs acordats.

5. *Autos*, p. 3r.

6. *Ibidem*, p. 4v.

El territori que s'anava a amollonar és, segons el document,

... todo el Marquesado General y el territorio que desde la orilla del mar del río Molinell por donde confina por la villa de Oliva y después a la de Pego, por más allá del monte de Segàrria, y de allí hasta el puerto de Sagra y montes circunvecinos a este, y después confina con los lugares de Tormos, Benidoleix, Llosa de Camacho, Xalón, Venisa y Teulada, y combiene a los derechos de mi parte que todos estos confines queden señalados y amojonados por la parte que deven quedarlo, para quitar dudas y questões, a fin de que apartadas estas, el Duque, mi parte, tenga delimitado, designado y apeado todo el Marquesado...⁷

La consideració de quasi *intocables* que tenen els mollons, una vegada construïts, ve marcada per les advertències que fa el jutge dels actes d'amollonament: «Se notifique a las partes que baxo la pena de cinquenta ducados y seis años de presidio en África, no toquen, rompan ni desagan dicho mojón...»,⁸ fórmula que es repeteix cada vegada que es refà o es construeix un molló nou.

El recorregut de l'amollonament comença el dia 11 de febrer de 1734 al Molinell i després de seguir tot el perímetre del Marquesat acaba el 13 d'abril d'aquest mateix any vora al terme de Teulada en el molló corresponent a la cala de Llebeig, límit entre Teulada i Poble Nou de Benitatxell, últim poble del Marquesat cap a migdia.

4. LA LLENGUA DEL TOPÒNIMS

El llibre que estem tractant, escrit en castellà, com correspon al segle de la pèrdua dels Furs, presenta una quantitat de més 250 topònims, la gran majoria d'ells escrits en valencià. Cal pensar que tan sols feia poc més de 25 anys del Decret de Nova Planta i la vigència i la consciència de la llengua pròpia era ben vives, fins i tot en la llengua de l'Administració. El jutge Juan Bautista Arnau és ciutadà de València i potser també ho fóra l'escrivà Luis Vidal, de ben segur coneixedors de

la llengua del país. Tampoc no havia arribat encara l'ordre de castellanització de l'arquebisbe Mayoral a les esglésies, ocorreguda en 1744, ni s'havia fet efectiu el canvi lingüístic en altres aspectes de la llengua administrativa no religiosa:⁹ fins a 1735 arriba el *Llibre registre de Testamentaria* de Dènia, escrit en valencià, que es guarda a l'Arxiu Municipal de la Ciutat, a banda d'altres documents redactats en la nostra llengua en el primer terç del segle XVIII. Per altra banda, s'ha de pensar que els topònims sempre han sigut els exponents més forts del conservadorisme de les llengües: la gent es resisteix a denominar els llocs d'una altra manera que no siga la tradicional, perquè així és com són coneguts.

Hem de diferenciar dos aspectes dels topònims que estudiem en el document: els genèrics i els lemes, nuclis aquests últims en les formes toponímiques compostes.

5. ELS GENÈRICS DELS TOPÒNIMS

Pel que fa als genèrics emprats pels escrivans del document, hem de dir que se'n conserven molts en la seua llengua original, el valencià: *tossal*, *tossalet*, *pla* (alternant amb *llano*), *racó* (alternant amb *rincón*), *cova* (alternant amb *cueva*), *port* (alternant amb *puerto*), *cocó*, *cantó*, *foia*, *pilaret*, *mallada* (també *majada*), *lloma*, *crestall*, *trencall*, *aspre*, *assegador*, *costera* (també *cuesta*), *toll*, *penyal* (també *peñón*), *clot* (també *agujero*), *cingle*, *barranquet*, *coma*, *cometa*, *bassa* (o *balsa*), *séquia* (o *acequia*), *empriu*, *coll* (o *collado*).

Davant d'aquests genèrics, majoritàriament o exclusiva en valencià, apareixen generalment en castellà *barranco*, *camino*, *monte*, *término*, *río*, *sierra*, *puente*, *dehesa*, *castillo*, *alto*, *eminencia*, *falda*. L'ús d'aquests genèrics en castellà no presenta dificultat la majoria de les vegades per a la comprensió dels topònims, ja que són molt semblants a les formes usades en valencià.

Per altra banda, tenim les formes de genèrics que podem considerar idèntiques en les dos llengües en la pronúncia, deixant de banda, en algun cas, les seues grafies: *partida*, *muntanya*, *punta*, *penya*, *bancal*, *solana*, *ombria*.

Com a cas molt concret tenim alguna traducció incorrecta feta des del valencià: és el cas de la forma *gola*

7. *Ibidem* pp. 23v-24v

8. *Ibidem*, 51r.

9. J. Ivars (1988).

del riu *Molinell* que es presenta com a *garganta*; aquella significa 'desembocadura d'un riu' i aquesta última (també considerada patrimonial en valencià des d'antic) 'pas estret entre muntanyes'.

6. ELS LEMES DELS TOPÒNIMS

Quant a la manera de denominar el nucli dels topònims o lema, quasi sempre es fa en la llengua original dels topònims i en la grafia més o menys tradicional, dins de la diversitat de formes escrites. No solen traduir-se les formes tradicionals, tant si es tracta de noms comuns que han derivat en topònims com els propis (procedents d'antropònims o d'un altre origen). Pel que fa als topònims majors, trobem variants gràfiques en *Benidoleix*, *Beniarbeix*, *Xalón*, *Benimelich*/*Benimeli*, *Venissa*.

7. MOTIVACIONS DELS TOPÒNIMS

Les motivacions dels topònims són molt diverses i els hem agrupat en els apartats següents:

1. Zoonímia o els animals en la toponímia
Àguila: *penya de l'Àguila (2)*, *pinar de l'Àguila*; bou: *tossalet del Bovalar*; fardatxo: *cometa del Fardatxet*; llop: *barranquet dels Llops*, *costera dels Llops*; pagell: *barranc i solana del Pagell*; porc: *coveta dels Porcs*; rabosa: *barranc de la Rabosa*, *mallada de la Rabosa*; serp: *mntanya de la Serp del Puig*; corb: *parador dels Corbs*.
2. Fitonímia o el món vegetal en la toponímia
Bardanera: *alqueria i muntanya de l'Albardanera*; canya: *els Canyars*, *carrasca: pas de la Carrasca*; carxofa: *pla i tossal de les Carxofes*; coscoll: *mntanya del Coscollar*; jonc: *pla de les Junqueres*, *morro del Pla de la Junquera*; llidó: *cingle del Llidoner*; palma: *lloma de la Mallada de les Palmeres*; mata: *font i tossal de la Mata*, *Matoses*; murta: *barranc*, *font*, *lloma i penyes del Murtalet/Murteret/Murteralet/Murtelaret*, *barranc de les Murteres*; pi: *lloma de Pinos*, *Pins de Renoch*; planta: *barranc de les Plantades*; sisca: *barranc de Sisca*.
3. Odonímia o les vies i els llocs de pas
Port: *coveta del Port*; senda: *barranc de la Senda*.

4. Hidronímia o la toponímia de les aigües
Aigua: *barranc de l'Aigua*; bassa: *partida i coma de les Basses*; font: *les Fontanelles*, *tossal de les Fontanelles*; toll: *els Tolls*.
5. Antroponímia o la presència humana en els topònims
Dona: *pas de la Dona*; viuda: *partida de la Viuda*; moro: *barranc del Moro*; cognoms, noms i sobrenoms: *pla d'Aiet*, *mallada i tossal d'Alsina*, *racó d'Almúnia*, *foia de Bañón*, *barranc d'Arlandis*, *font de la Bolata*, *font de Boscana*, *riu de la Justa*, *pla i port de Sorell*, *pinar de Puigcerver*, *revoltes de Roger*, *barranc de Ronda*, *rota de Vidal*, *cova de Juan Roig*, *solana de Francisco Pascual*, *foia de Jaime Roura*; oficis: *barranc del Batle*, *séquia del Frare*, *solana del Mestre*, *cova dels Matxeros*, *mallada del Rector*; títols o distincions: *devesa del Duc de Gandia*, *devesa del Duc de Medinaceli*, *barranc de Don Juan*.
6. Els colors en la toponímia
Només hi ha en aquest document tres colors: blanc: diversos *tossal Blanc*, *foia Blanca*, *mntanyes Blanques*, *penyes Blanques*, *cap Blanc*, *coma Blanca*; roig: *foia Roja*; verd: *mallada Verda*; també un topònim amb la qualitat de clar: *el riu Clar*.
7. Construccions fetes per l'home
Penyal de la Creueta, *les Forques*, *coll de l'Abiar*, *barranc de l'Alcassar*, *barranc de l'Arc*, *barranc del Pouet*, *el Castellar*, *molinet de Castelló*, *lloma de la falda de l'Aljub*, *pla*, *riu* (i altres genèrics) *del Molinell*, *ombria dels Pouets*, *barranc del Pilaret*, *barranc dels Ponts*, *costera del Pouet*, *barranc*, *cova*, *mntanya*, *partida...* *del Rifalet*, *clot de la Talaiola*.
8. Topònims que donen lloc a altres topònims
Ens trobem en aquest apartat diversos topònims que indiquen camins, muntanyes, racons, emprius, *garganta*, riu, entre altres, que fan referència a la població o terme on estan situats: *camí de Pedreguer*, *garganta de Teulada*, *racons de Pego*, *camí Real de Dénia*, etc.

9. Formes dels llocs

Els elements del paisatge adopten formes que fan pensar moltes voltes en objectes o construccions de la vida quotidiana: *barranc, muntanya de la Cel·leta, mallada Fonda, tossal Gros, riu dels Racons, riu de la Revolta, cingle Redó, tossal Redó*.

10. Qualitats i situacions diverses

Tossal Aspre, cova Derrocada, riu Sec, tossal Pelat, cometa dels Procurats, clot del Cornut, penyal Fred.

11. Relleu: altures, depressions, cavitats, plans

Cova Alta, muntanya del Serrillar, alqueria de l'Alcúdia, lloma de l'Avenc Gran, barranc del Cau Vell, tossalet dels Cocons, cocons dels Quatre Cantons, riu Gorgos, trencall del Tossalet de la Cova, racó de la Planícia, morro de les Covatelles, muntanya de la Costera de la Cova, cova Cavada.

12. Indeterminats

A més de les motivacions abans esmentades, hi ha una sèrie de topònims sobre els quals hi ha molts dubtes referents al significat o no se sap res respecte a això. Sol tractar-se de paraules molt antigues o que han arribat a nosaltres tan deformades que no podem esbrinar-ne l'origen. Així tenim alguns topònims, com *barranc dels Trasegers, pla de l'Aluent* (o *Alvent* o *Albent*), *muntanya del Caval, cova de Garcibà*, d'alguns dels quals es té alguna notícia o explicació, però no és definitiva.

8. LA LLENGUA ORIGINÀRIA DELS TOPÒNIMS

Ja hem comentat que la gran majoria dels genèrics dels topònims eren originàriament d'origen valencià. Igualment els lemes dels topònims (alguns dels quals convertits posteriorment en genèrics) tenen majoritàriament també aquest mateix origen etimològic. Ja hem vist que molts topònims responen a noms de plantes, animals, construccions, etc., paraules que generalment són de filiació romànica, més exactament d'origen català. Com a anècdota curiosa, tenim el cas del topònim *el pas de la Dona* sobre el qual el document ens aclareix l'origen d'aquesta denominació:

Asta el passo de la Dona, que se llama así por averse encontrado de antiguo en dicho sitio una muger muerta, la qual de orden del governador de Dénia fue conducida al lugar de Pedreguer y aun añade dicho Bernardo Noguera que su padre de orden de la justicia fue a conducirla con una mula suya y con efecto la condujo a dicho lugar de Pedreguer y ambos a dos expertos concuerdan en que fue enterrada en el sementerio de dicho lugar...¹⁰

Molts pocs lemes són d'origen castellà: *el barranc de Don Juan* i *la foia de Bañón*, en tots dos casos dos antropònims, el primer dels quals podria ser també una simple adaptació escrita al castellà; quant al cognom *Bañón*, podria tractar-se de la forma més usual *Banyó* o *Vanyó*, tot i que la forma castellana (procedent del topònim aragonés homònim) és la més primitiva. Estrany ens resulta *lloma de Pinós* (sense article), que potser no siga castellà, sinó un mossarabisme; aquest mateix lema es repeteix al terme de Benissa, en una zona llunyana a la d'aquesta línia de frontera entre Tormos i el Marquesat.

Un poc més rica és la relació de topònims d'origen àrab. A més dels topònims majors ja molt coneguts (*Benidoleig, Beniarbeig, Benissa, Benihome, Ocaive*, etc.), també trobem antropònims d'origen àrab, com la majoria dels iniciats amb *beni-* (*Benidoleig, Beniarbeig, Benihome/Benihomer, Aixier/Aixa, Aiet*, etc.). Entre aquests topònims àrabs d'origen antroponímic volem destacar el de la *font de la Bolata*, topònim que Coromines sospita que pot tractar-se d'un mossarabisme.¹¹ Nosaltres creiem que es tracta del cognom homònim usat pels musulmans valencians al lloc del Real de Gandia, on l'any 1563, segons els documents del desarmament dels moriscos,¹² hi havia tres caps de família (Jaume, Antoni i Lluís Bolata) amb aquest cognom, del qual molt probablement n'hi hagué també veïns durant algun temps a Sagra o en pobles dels voltants.

Un altre topònim d'origen àrab és *el Rafalet*, molt repetit a tot arreu de la nostra geografia, ja siga amb aquesta forma de diminutiu o amb la de *Rafal*. Fa referència a un tipus de cons-

10. AMD, *Autos...*, 134r.

11. Coromines, J. *Onomasticon Cataloniae*, i, p. 71

12. ARV, Reial Cancelleria, 563, ii, 512r/v.

trucció rural d'època musulmana, *rahal*,¹³ destinada, en una de les seues accepcions, a casa de llaurança on es guarden els ramats.

Els mossarabismes també tenen la seua representació en topònims com *Moraig*, *Moraira*, *Benitatxell*, *Tormos*, *Pinos* (possiblement) i *Gorgos*. Pel que fa a aquest últim, cal dir que s'aplica de forma general al nom del riu per a la majoria d'escrivans del document; només per a l'escrivà de Xaló el nom del riu és el mateix que el del poble (amb la forma *Xalón*). En el document d'amollonament de 1762 s'anomena també *río llamado de Xavea*.¹⁴

Queden també petges de topònims que es consideren d'arrel prellatina: el *pas de la Carrasca*, *tossalet dels Cocons*, *muntanya de Segària*, possiblement *Xaló*. De *Segària* cal dir que apareix amb aquesta antiga forma genuïna i no amb la que és habitual hui, *Segària*, amb la *r-* simplificada, fenomen que sol repetir-se en altres paraules valencians com *sària/sària*.

Queden alguns topònims que són de difícil explicació:

El riu *Sineu*, que el document el dóna com a sinònim del Molinell, podria ser el mateix topònim que el poble homònim de Mallorca, amb el qual podria compartir un mateix origen; Joan Coromines en dóna alguna explicació com a possible nom de persona d'arrel germànica.¹⁵

En el *barranc dels Trasegers*, citat diverses vegades i de lectura molt transparent (encara que també podria interpretar-se com a *trasegers* o *traseguers*), aquest lema podria ser una variant errònia desconeguda de *traginers* o bé ser un derivat antic de *tràsega*, forma antiga de l'actual *traina*, paraula desconeguda per aquesta zona i que significa 'anella del jou', segons el DECAT. També apareix citat aquest topònim en el document de 1762, sempre amb la mateixa grafia.

El *tossalet de Seguer* sembla que porta com a lema un cognom, del qual no tenim notícies que existesca per aquesta comarca, encara que sí que el podem trobar en altres zones del domini lingüístic.

Queda un topònim sobre el qual no hem pogut trobar cap referència del possible origen: *pla de l'Aluent* (llegit així, però també interpretable com a *Alvent* o *Albent*). Podem

13. M. J. Rubiera Mata (1984: 117-122).

14. *Ramo 1º del Amojonamiento y redondes y circunferencia del Marquesado de Dénia*, AMD, 120r.

15. Coromines, J. *Onomasticon...*, vol. i, p. 264.

veure el que podria ser un article àrab *al-* encapçalant el topònim, però a falta de més elements de judici no podem esbrinar-ne l'explicació.

9. LA SINONÍMIA EN ELS TOPÒNIMS

És un fenomen freqüent que certs topònims tinguen més d'una denominació en un o més moments determinats. Sol ocórrer també que el mateix lloc té una denominació o una altra segons que els veïns siguen d'un poble o d'un altre. De vegades coexisteixen noms antics amb uns altres de més moderns, unes generacions els coneixen amb una denominació, i unes altres de manera diferent.

Un dels topònims que estem estudiant que presentem més variants de denominació és el riu *Molinell*. En diverses ocasions se'ns presenta com el riu *Racons*, *Galapatar*, *Sineu*, *Revolta*, la *Justa*, *Clar* i algun altre que no apareix en el document que estudiem. No sempre es tracta de veritables sinònims, si no d'errors dels informants o dels escrivans de torn. En altres ocasions, com ocorre en molts noms de rius o de topònims que representen llocs considerats longitudinalment (camins, barrancs, rius, etc.), es tracta de donar noms diferents a cadascun dels trossos o fragments.

Els escrivans concreten la manera de designar els topònims afegint, «llamado...», «vulgarmente llamado...», «vulgo...», «que llaman...». Tenim alguns exemples com el pla de *Sorell* o del *Consell*, tossal *Pelat* o *Redó*, muntanya d'*Àixer* o del *Coscollar*, penyó de l'*Àguila* o de la *Creueta*, penyes del *Murteret* o parador dels *Corbs*, barranc del *Ponts*, dels *Arcs* o les *Fontanelles*, cap *Ferrariense* o *Cabomartin*, muntanya del *Serrillar* o solana del *Pagell*, etc.

La sinonímia s'aplica de vegades no als lemes sinó als genèrics, així un tossal pot ser també considerat muntanya: «sobre el tosal Blanc y este último formado sobre dichos montes Blancos...».

De vegades la denominació del topònim es converteix en una llarga perífrasi formada per un genèric format per diversos genèrics en castellà i valencià, i al final, el lema del topònim; el cas més complex és el que apareix com *la falda del Collado del Monte del Tosal Blanch*, on els genèrics *collado*, *monte* i *tossal* són termes pràcticament sinònims. Cal dir que el terme *collado* s'aplica com a sinònim de *coll*, amb el sentit d'una

elevació del terreny no massa gran', i no com a 'pas estret entre muntanyes', com ocorre en altres parts del domini lingüístic.

10. UNA ULLADA AL LLIBRE D'AMOLLONAMENT DE 1762

Tot i que la nostra intenció no és centrar-nos en el contingut detallat d'aquest document, redactat quasi 30 anys després del que estem estudiant, sí que volem fer alguna anotació pel que fa a les grafies d'alguns dels topònims abans esmentats.

Des de la redacció del primer document d'amollonament en 1734-1738 a la de 1762 ha anat avançant el procés de castellanització de la llengua administrativa, i a un ritme molt més lent, la popular. Això ho podem detectar en les grafies dels topònims que hem estudiat i que ara apareixen de nou, algunes per influència de la pronúncia i la normativa de la llengua imposada, el castellà.

Ja des del principi anotem *Molinel*, grafia que representa una pronunciació a la castellana; en un altra ocasió aquest fenomen de manca de palatalització en final de paraula s'aplica a *Benitachel*, forma que alterna amb la genuïna de doble *-l-* al final. Una altra adaptació és la que es refereix a la cala *Llebeig*, que separa els termes de Teulada i el marquesat de Dènia, que apareix com *Lebeche*. Apareix ja l'actual forma de *Segària* en detriment de l'anterior amb doble *-r-*.

La castellanització afecta també a certs lemes de topònims fàcilment traduïbles com *rio Claro* (abans era *Clar*), encara que manté el seu sinònim de *la Revolta*. El *tossal Blanc* ara es *tosal Blanco* i el *banacalet d'Aiet* és el *bancalito d'Aiet*, en una traducció del genèric apropiada. La *séquia del Frare* ha passat a ser *la acequia del Fraile*. Un altre *tossal Blanco* és denominat també ara de *Manuel*, amb la qual cosa estem assistint a un procés de diversificació i possible substitució d'uns topònims per altres referits al mateix lloc o referent. El *puig de la Llorença* es converteix en el *puche de la Llorenza*, amb l'adaptació al castellà del genèric *puig*, mitjançant una forma inexistente en aquesta llengua, incompreensible per als seus parlants, i la mitja adaptació del lema *Llorença*, amb el manteniment de la palatal inicial, però amb l'adaptació de la *-ç-* en *-z-*, més pròpia dels castellà.

Els topònims majors segueixen en general amb la mateixa grafia que l'any 1734, amb excepció de *Benidoleig* i *Beniarbeig*, que ara apareixen amb les formes tradicionals,

com les coneixem hui, possiblement perquè els escriptors es basarien en textos antics, o en altres casos presenten una grafia que intenta aproximar-se a la pronúncia real, *Benidolech*, final de paraula impensable en castellà ni com a grafia ni com a pronúncia. El topònim de *Benissa* apareix escrit amb *B* (no *V* com en 1734), i el de *Ràfol* es diu «vulgarmente llamado de Sapena, antes de En Candel» i no se cita la denominació amb què és conegut hui aquest poble *el Ràfol d'Almúnia*. Pel que fa a *Xaló*, apareix d'aquesta mateixa forma (en documents d'un escrivà de la localitat), amb la forma mig castellanitzada (*Xalón*) o amb la forma totalment castellanitzada (*Jalón*). Cal pensar també que la *x* representa un arcaisme gràfic en lloc de *j* (vegeu *amoxonamiento* en aquest mateix document)

Apareixen nous topònims per les variacions de les antigues línies molloneres entre els diversos pobles i el Marquesat, i en general es confirmen els ja vistos en l'anterior acte d'amollonament, tot i algunes variacions formals.

11. A TALL DE CONCLUSIÓ

- La ciutat de Dènia ha tingut un recorregut històric que comença molt prompte, en època romana, continua fins als nostres dies i sempre ha tingut un paper protagonista en les diferents èpoques.

- La necessitat dels senyors de tenir les seues possessions perfectament delimitades els obliga a alçar actes dels diversos amollonaments, documents de grandíssim interès per a la toponímia i l'antroponímia històriques.

- *L'Acte d'Amollonament de 1734-1738* ens dona l'oportunitat de conèixer els llocs concrets per on passa la línia divisòria entre el Marquesat de Dènia i els pobles amb què fitava.

- La gran majoria dels topònims que apareixen al document estan redactats en la seua llengua original, el valencià, tant pel que es fa als genèrics com als lemes dels topònims.

- Apareixen alguns genèrics en castellà o alternant-ne la denominació en valencià, però no són molt nombrosos.

- La motivació dels topònims és molt diversa: zoonímia, fitonímia, hidronímia, odonímia, antroponímia, construccions i objectes fets per l'home, formes i colors, etc.

- La gran majoria de topònims tenen la seua etimologia en la llengua catalana, però també n'hi ha alguns que

deriven de l'àrab o del mossàrab. Són molt pocs els d'origen castellà. Alguns també queden per explicar satisfactòriament.

- El llibre de l'amollonament de 1762 presenta un grau de castellanització superior al de 1734-1738, tot i que la gran majoria dels topònims conserven la forma antiga, ara més adaptats o traduïts en alguns casos a la llengua castellana.

BIBLIOGRAFIA

- FERNÁNDEZ NIETO, FRANCISCO J. (2005): «Hemeroskopeion-Thynnoskopeion: El final d'un problema històric mal enfocat». *Aguaites*, núm. 22 (Traducció valenciana de l'article homònim publicat en castellà a la revista *Mainake*, núm. 22, Màlaga, 2002).
- SASTRE REUS, M.ª JOSÉ / SESER PÉREZ, ROSA (1992): «El archivo de la gobernación de Dénia: aproximación al estudio institucional», *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant.
- IVARS CERVERA, JOAN (1988): «La castellanització de la llengua administrativa a la ciutat de Dénia durant el segle XVIII», *Miscel. Homenatge a E. Moreu-Rey*, Barcelona.
- (1995): *Els noms de lloc i de persona de Dénia*, Alacant.
- COROMINES, JOAN (1989): *Onomasticon Cataloniae*, I, Barcelona.
- RUBIERA MATA, M.ª J. (1984): «Rafals y rahals: ravals y arrabales: reals y reales», en *Shark-Al-Andalus*, núm. 1, pp. 117-122, Alacant.

APÈNDIX

Relació de topònims

Els topònims apareixen relacionats en la forma fixada per la normativa; no es presenten les diverses variants del text o les formes castellanitzades.

Les xifres al final de cada topònim fan referència a la numeració dels folis del document ja citat (AMD. Llig. 395).

Abiar, alqueria de l' (239v cita de 1604)
 Abiar, coll de l' (209r)
 Abiar, cometa de l' (209r)
 Abiar, lloma de l' (208v)
 Abiar, trencalls de l' (218v)
 Abiars, caiguda dels (232r)
 Àguila, penya de l' (271v)
 Àguila, penya de l' (133v)
 Àguila, pinar de l' (271r)
 Aiet, bancalet d' (68r)
 Aiet, pla d' (67v)
 Aigua, barranc de l' (133v)
 Aixèr, barranc d' (131r)
 Àixer, castell d' (131r)
 Aixèr, muntanya d' (124r)

Albardanera, alqueria de l' (239v cita de 1604)
 Albardanera, muntanya de l' (244v)
 Alcassar, barranc de l' (232v)
 Alcúdia, alqueria de l' (239v cita de 1604°)
 Alsina, mallada d' (59v)
 Alt de la Cel-leta, morro de l' (198r)
 Alta, cova (198r)
 Aluent, pla de l' (119r)
 Arc, barranc de l' (151r)
 Arcs, barranc dels (141r)
 Armúnia, racó d' (53v)
 Arnella Alta, costera de l' (233r)
 Aspre, tossal (190r)
 Avenc Gran, lloma de l' (189r)
 Avenc Gran, tossal de l' (189r)
 Banyon, foia de (72r)
 Bardalet, muntanya del (233r)
 Barranc d'Arlandis, tossal del (219r)
 Barranc del Mestre, solana del (71r)
 Barranc del Pouet, tossal del (189r)
 Basses, coma de les (232r)
 Basses, partida de les (228v)
 Batle, barranc del (57v)
 Benidoleig (24 v)
 Benidoleig, camí de (95r)
 Benidoleig, cova de (111r)
 Benihome, assagador de (107v)
 Benihome, terme de (106v)
 Benissa (24v)
 Benissa, alqueria de (239v cita de 1604)
 Benitatxell, alqueria de (239v cita de 1604)
 Benitatxell, partida de (232r)
 Blanc, tossal (119r)
 Blanc, tossalet (219v)
 Blanc, tossalet (79v)
 Blanca, la Foia (72r)
 Blanca, la penya (68v)
 Blanques, muntanyes (19v)
 Blanques, penyes (198r)
 Bolata, font de/de la (69r)
 Boscana, font de (119r)
 Bovalar, tossalet del (276r)
 Cala Llebeig, barranc de la (227r)
 Canyars, els (34r)
 Cap Blanc, muntanya del (242 r)
 Carrasca, pas de la (232r)
 Carxofes, pla de les (63r)
 Carxofes, tossal de les (59r)

Castell d'Àixer, muntanya del (151r)
 Castellar, el (198r)
 Castelló, molinet de (208v)
 Castelló, tossal de (217v)
 Cau Vell, barranc del (198r)
 Cavada, cova (125v)
 Caval, muntanya (69r)
 Caval, ombria del (79r)
 Caval, solana del (81r)
 Cel-leta, barranc de la (195r)
 Cel-leta, muntanya de la (195r)
 Clar, riu (34v)
 Cocó dels Quatre Cantons, solana del (79v)
 Cocons, tossalet dels (127r)
 Coll de l'Abiar, foia del (237r)
 Coll de l'Abiar, tossalet del (208v)
 Coma Blanca, tossal de la (231v)
 Consell, tossalet del (57v)
 Corbs, parador dels (139r)
 Cornut, clot del (1184r)
 Coscollar, muntanya del (131r)
 Costera de la Cova, muntanya de la (112r)
 Cova d'Alsina, tossal de la (47r)
 Cova d'Alsina, lloma de la (53v)
 Cova de Benidoleig, barranc de (111r)
 Cova de Juan Roig, penya de la (177v)
 Cova Derrocada, trencall de la (202v)
 Covatelles, morro de les (183v)
 Covatelles, tossal de les (183r)
 Coves de Garcibà, camí de les (233v)
 Cremadella, la (35v)
 Creueta, penyal de la (138v)
 Dènia i Oliva, empriu de (38v)
 Devesa del Duc de Gandia (28v)
 Devesa del Duc de Medinaceli (28v)
 Don Juan, barranc de (195r)
 Dona, pas de la (134r)
 Falda de l'Aljub, lloma de la (272r)
 Fardatxet, cometa del (270v)
 Foia Roja, tossal de la (71v)
 Foies Roges, collaret de les (71r collaret de las Foyas Rochas)
 Fonda, mallada (71r)
 Font Coberta, barranc de la (271v)
 Font d'Àixer, aspres de la (163v)
 Font d'Àixer, partida de la (135r)
 Font de Boscana, partida de la (119v)
 Fontanelles, barranc de les (138v)
 Fontanelles, les (137r)
 Fontanelles, tossal de les (146r)
 Forques, les (35r)
 Francisco Pasqual, solana de (219v)
 Frare, séquia del (34r)
 Fred, penyal (131r)
 Garcibà, coves de (227r)
 Garcibà, morral de (233v)
 Garganta de Benissa, la (184r)
 Garganta de Teulada, camí de la (198r)
 Gorgos, partida de (137r)
 Gorgos, riu (134r)
 Gros, tossal (183r, 202v, 219r)
 Jaime Roura, foia de (72r)
 Junqueres, pla de les (57v)
 Justa, riu de la (48v)
 Llebeig, cala de (233v)
 Llidoner, cingle del (202v)
 Llops, barranquet dels (202v)
 Llops, costera dels (184v)
 Llosa de Camatxo, la (24 v)
 Mallada de les Palmeres, lloma de la (79r)
 Mallada dels Palmers, lloma de la (81r)
 Mallada Verda, cocons de la (190r)
 Mallada Verda, partida de la (195r)
 Mallada Verda, tossal de la (190r)
 Mariola, muntanya de (177v)
 Mata, font de la (184v)
 Mata, tossal de la (71v)
 Matoses, alqueria de (239v, cita de 1604)
 Matxeros, cova dels (66v)
 Mestre, tossal del (68v)
 Molinell, bassa del (32r)
 Molinell, edifici del (32r)
 Molinell, gola del (28v)
 Molinell, partida del (28r)
 Molinell, pla del (7 r)
 Molinell, pont de fusta del (24 v)
 Molinell, riu del (23v)
 Moraig, muntanya de (233v)
 Moraira, camí de (232v)
 Moraira, muntanya de (233v)
 Moro, barranc del (125v)
 Murtalet, barranc del (164r)
 Murtalet, font del (183r)
 Murtalet. Lloma del (179r)
 Murteres, barranc de les (106v)
 Murteret, penyes del (137r)
 Ocaive, barranquet de l' (127v)

- Ocaive, partida de l' (125r)
 Ocaive, pou de l' (124r)
 Ombria dels Pouets, penya de l' (79v)
 Pagell, barranc del (189v)
 Pagell, solana del (184v)
 Palmeres, lloma de les (79r)
 Palmers, mallada dels (81r)
 Parra, barranc de la (125v)
 Pedreguer a la Llosa, camí de (124r)
 Pedreguer, camí (106v)
 Pego (7v)
 Pego, camí de (45v)
 Pego, racons de (50r)
 Pelat, tossal (71v)
 Penya Plana, muntanya de la (48v)
 Pilaret, barranc del (72r)
 Pinos, lloma de (79v)
 Pins de Renoc, alt dels (198r)
 Pla de la Junquera, morro del (65v)
 Pla de les Carxofes, tossal del (58v)
 Pla de Sorell, tossalet del (57v)
 Plana de l'Aljub, lloma de la (271r)
 Planícia, racó de la (125v)
 Plantades, barranc de les (106v)
 Pontet i els cocons blancs, crestell entre el (79v)
 Pons, barranc dels (141r)
 Porcs, coveta dels (68r)
 Port de Sagra, camí del (72r)
 Port de Sorell, camí del (68r)
 Port, coveta del (68r)
 Pouet, costera del (71r)
 Pouets, ombria dels (79v)
 Puigcerver, pinar de (272r)
 Quatre Cantons, cocó dels (69r)
 Rabosa, barranc de la (271r)
 Rabosa, mallada de la (270r)
 Racons de Pego, camí dels (51r)
 Racons, riu dels (51r)
 Rafalet, barranc del (111r)
 Rafalet, cova del (118v)
 Rafalet, muntanya del (118v)
 Rafalet, partida del (116r)
 Real de Dénia, camí (38v)
 Real de Dénia, camí (95r)
 Real de la Garganta de Benissa, camí (184r)
 Rector, mallada del (133v)
 Rector, tossal del (57v)
 Redó, cingle (198r)
 Redó, tossal (71v, 183r, 233r)
 Revolta, riu de la (42 r)
 Revoltes de Roger, riu de (24 v)
 Riu Gorgos, costera del (171r)
 Riu Gorgos, partida del (129r)
 Riu Sec, partida del (85v)
 Roger, terra de (45v)
 Ronda, barranc de (190r)
 Rota de Vidal, barranc de la (80r)
 Roura, mallada de (79v)
 Sagra, pilaret de (71v)
 Sagra, port de (24 v)
 Sec, riu (84v)
 Segàrria, muntanya de (24 v)
 Seguer, tossalet de (118v)
 Senda, barranc de la (190r)
 Serp del Puig, serra de la (232v)
 Serrillar, muntanya del (184v)
 Sineu, riu (47v)
 Sisca, barranc de (133v)
 Sorell, pla de (57v)
 Sorell, port de (56r)
 Talaiola, clot de la (233r)
 Teulada (24 v)
 Teulada, garganta de (198r)
 Tolls, els (125v)
 Tormos (24 v)
 Tormos, aspre de (79v)
 Tossal Blanc, muntanya del (53r) «hasta la falda del collado del monte del Tosal»
 Tossal Blanch collado del (53r)
 Tossal d'Alsina, cova (48r)
 Tossal redó, trencall del (233r)
 Tossalet Blanc, morro del (79v)
 Tossalet de la Cova, trencall del (119r)
 Trasegers, barranc dels (177v)
 Treballats, cometa dels (276r)
 Verda, mallada (179r)
 Verda, mallada (192r)
 Viuda, partida de la (233r)
 Xàbia, camí de (215r)
 Xaló (24 v)
 Xaló, riu (146r)

DOS TEÓNIMOS EN LA HISTORIA DE LA COLONIZACIÓN DE LA PENÍNSULA IBÉRICA: LOS NOMBRES DE BÓCAR Y DÉNIA

Francisco Javier Fernández Nieto

Es bien sabido que los nombres propios nacen, viven y mueren, y que con el paso del tiempo experimentan un largo proceso de transformación, causado por leyes fonéticas que varían según las lenguas y dialectos. En el recorrido por los nombres de persona o de lugar que nos salen al paso en cuanto nos ponemos en contacto con las fuentes históricas o con la realidad geográfica presente, hay siempre una indicación inmediata a algún aspecto del pasado, que en su momento tuvo un significado y una lógica evidentes, porque todo nombre siempre quiso decir algo. En mayor o menor medida, cada topónimo es un problema que, con frecuencia, puede dilucidarse a través de su significado y de las circunstancias de su creación, poniendo de esa manera al descubierto importantes datos de tipo social, económico, comercial, religioso, agrícola o ganadero, sobre la historia de los establecimientos humanos dentro del territorio de que se trate.

Pero además, la toponimia aporta una ayuda muy eficaz para el historiador —también para la filología, pero eso no constituye ahora mi objeto de estudio— a la hora de establecer las migraciones y desplazamientos de grupos humanos a raíz de movimientos más extensos de larga duración. Éste constituye, como veremos, el caso que nos ocupa, mediante el cual podemos fijar dos secuencias concretas de la presencia púnica y griega, una en las islas Baleares y otra en la costa alicantina respectivamente.

I

Examinemos el ejemplo de *Bócar*. Entre los cinco *oppida* que cita Plinio (*N.H.* III 77) en la mayor de las islas Baleares (Mallorca), había dos que eran colonias de ciudadanos romanos, a saber, *Palma* y *Pollentia*; otras dos comunidades poseían la condición de ciudades de derecho latino (*Guium* y *Tucis*); y existió, por último, una quinta, a la que Plinio denomina *Bocchorum*, que fue *civitas foederata*.

La breve noticia de Plinio, aunque poco explícita, nos hace pensar que en el momento de la conquista romana de las Baleares, Bocchor era una ciudad fuerte y floreciente, puesto que mereció que Roma la respetara y estableciese con ella un tratado de alianza, como hizo también con Ebusus. Conocíamos pues su existencia y presuponíamos su estado de esplendor, pero ignorábamos el lugar de su asiento. El hallazgo casual de una tablilla de bronce en 1765, en el denominado *Pedret de Bócar* o de *Bóquer* (predat de Boguér), distante un cuarto de kilómetro del puerto de Pollensa, en la cual se leía precisamente la expresión *senatus populusque Bocchoritanus*, abrió los ojos a los eruditos de la época que, guiados por la concordancia de nombres, vieron en aquel *Pedret* o rintero de piedras en ruinas a la antigua Bocchor federada con los romanos (CIL II 3695). La ciudad se hallaría, por tanto, situada no lejos del mar, en la parte norte del actual puerto de Pollensa. Las circunstancias del descubrimiento de una segunda placa

de bronce, en un lugar bastante cercano al punto donde se halló la primera, que menciona a la *civitas Bocchoritana ex insula Baliaurum*, vino a confirmar todas las deducciones antedichas: Bocchor debió ser, en efecto, una ciudad marítima que gozaría de buena posición gracias, principalmente, a su integración en la órbita romana y a su actividad comercial.¹

Es evidente, así pues, que desde antes de la ocupación romana de las Baleares en la costa oriental de la isla de Mallorca se alzaba una población denominada *Bocchor*, sobre cuyos orígenes nada sabemos. Sin embargo, rastreando la pista del nombre podemos descartar por completo que se trate de un asentamiento indígena, ya que la fonética de esta construcción nominal apunta inequívocamente hacia el mundo oriental. Pero, ¿de dónde procede este topónimo? Contamos con una noticia transmitida tardíamente por Solino (23, 12), el cual afirma que

...el reino de Bóccoris fueron las Baleares, en otro tiempo ricas, hasta la destrucción de sus cultivos por obra de los animales llamados conejos (*Bocchoris regnum Baleares fuerunt*).

Se trata de una noticia verdaderamente singular, no conservada en ninguna otra fuente, y sobre cuyo origen —de quién pudo tomarla Solino— he escrito algunas notas en otro lugar.² Este Bocchoris no es otro sino *Bakenref*, el segundo faraón de la XXIV dinastía (720?-715 a. C.), denominado por los griegos *Bókchoris*, aunque el historiador y cronógrafo Manetón lo presenta a él en solitario como fundador y único soberano de la dinastía, con seis años de reinado, que sitúa en 716-711 a. C.³

Respecto a su persona, debemos señalar que las contradicciones entre los hechos históricos transmitidos y la imagen facilitada por la tradición literaria posterior es muy notable en este caso. Parece evidente que Bocchoris gover-

nó en Menfis sobre el Bajo y Medio Egipto, pero no sabemos hasta qué punto su autoridad fue reconocida en todo el país y tampoco si realizó intentos de extender sus dominios más allá del Egipto Medio. Sin embargo, la fama de este personaje fue muy grande en el Egipto tardío y en la tradición antigua, pues Bocchoris pasó por ser un sabio y un legislador, o bien un recopilador de las leyes anteriores (en Diodoro, por ejemplo, aparece junto a Menes, Sesostris, Amasis y Darío),⁴ aunque no existe ningún dato egipcio sobre esa actividad codificadora. Otras noticias lo presentan como un filósofo, que usaba de un alimento moderado. A fin de cuentas, el reinado de Bocchoris ha dejado más huellas en la tradición clásica mediterránea, pues en los escritos griegos y los romanos fue glorificado como uno de los más grandes legisladores de Egipto, que en su país de origen, donde su nombre prácticamente no se halla atestiguado fuera del Serapeion de Menfis. El poeta helenístico Pancrates, que vivió en el siglo II a. C., dedicó a Bocchoris una obra en varios libros, titulada *la Bocchoreis* o *Bocchoreida*, de la que lamentablemente sólo hemos conservado un dístico que transmite Ateneo. Es muy interesante la sospecha de que una antigua tradición egipcia sobre el juez justo y sabio (que se halla representada en un plato argénteo de Méroe) podría representar a Bocchoris (aunque Brodersen ha propuesto que también estaría Augusto).⁵ Bocchoris pasó por haber sido, como relata Tácito en las Historias (V, 3, 1),⁶ el soberano que expulsó a los judíos leprosos en tiempos de Moisés por orden del oráculo de Amón, un éxodo que Manetón sitúa mucho antes, en época de Amenofis III.

Mas para nuestro tema poseen mayor importancia los hallazgos que afectan a su figura producidos en el Mediterráneo occidental, concretamente en Italia y Sicilia. En 1895 fue hallado en Tarquinia, en una tumba etrusca, un vaso egipcio (es una sítula de fayenza), que tiene un paralelo siciliano (la sítula hallada en Motia, que es una ciudad de fundación púnica) y que nos ofrece la figura de Bocchoris, flanqueado por dioses y

1. Esta segunda inscripción apareció en 1951 junto a la carretera que enlaza Alcudia con Pollensa; puede hallarse, comentada, en C. Veny, *Corpus de las inscripciones baleáricas hasta la dominación árabe* (Biblioteca de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma, 15), Madrid, 1965, núm. 21, pp. 34-37.

2. En las Actas del Congreso Internacional Lucius Cornelius Bocchus. Escritor Lusitano da Idade de Prata da Literatura Latina, Lisboa, 2010, en prensa.

3. Manetón en *FGrHist* 609 F 2, 3a-c; F 10.

4. Diod. I 65, 1; 79; 94-95.

5. K. Brodersen, «Salomon in Alexandria? Der weise Richter in 1 Könige 3, antiker Bildtradition und P. Oxy. 2944», en R. Bartelms-Th. Krüger-H. Utzschneider (eds.), *Konsequente Traditionsgeschichte. Festschrift für Klaus Baltzer zum 65. Geburtstag* (Orbis Biblicus et Orientalis, 126), Göttingen, 1993, pp. 21-30.

6. Orosio I 10, 3-4, recoge este mismo dato.

diosas e ilustrada con el motivo ideológico de los prisioneros del país de Kush (¿expedición a Etiopía?). Un escarabeo con la cartela del nombre de Bocchoris apareció en las Pitecusas (esta pieza ha servido para fechar el inicio del establecimiento griego en estas islas hacia los años 720-710 a. C.).

La persona histórica de Bocchoris aparece además en el relato demótico tardío, de época romana, titulado «El lamento del cordero o lamento de Bocchoris», que pertenece al grupo de obras apocalípticas similares, como el oráculo Töpfer o la crónica demótica. Sinópticamente, el argumento de este relato cuenta que un tal Psinyris encontró un libro que, junto a todos los secretos del pasado, predice también los terribles sucesos del futuro. Aparece entonces un cordero que cuenta todas las desgracias que podrían ocurrir si él fuese el ureo en la diadema del faraón; afirma que reinaría él mismo durante 900 años sobre todo Egipto, de manera que el país experimentaría una época de felicidad mesiánica. Tras este discurso muere. Psinyris hace partícipe al rey Bocchoris de los presagios y del libro con sus anuncios de fatalidades, que ya comienzan antes de la muerte del rey. Bocchoris entierra al cordero, dice la narración, «al modo de un dios». Sobre el fin de Bocchoris existe una información de Manetón según la cual nuestro personaje habría sido quemado vivo por el rey nubio Schabaka, que reinó entre el 712 y el 698 y que en cierto momento de su reinado saqueó Egipto.

Sin embargo, *prima facie* la noticia de Solino no permite arrojar luz sobre la formación y origen de este topónimo, aunque de forma indirecta nos ayude a situarlo en el bastidor de las relaciones coloniales en el mediterráneo occidental. Para desentrañar el verdadero significado del nombre Bocchorum y trazar la historia de su formación, debemos recurrir a otras fuentes de información. Efectivamente, Arnobio (*adv. nationes* I, 36, 5)⁷ realiza una enumeración retórica de los dioses que podrían sentirse ofendidos por el culto que tributaban los fieles de las comunidades africanas a Cristo, y entre ellos menciona a los Titanes y a los *Bocchores* o *Buccures Mauri*. En el panteón de siete dioses que hay en Beja (la antigua ciudad de Vaga, en Túnez, no lejos de Cartago), el lugar de honor está ocupado por el dios Bonchor, que es un nombre

7. Conviene no perder de vista el hecho de que Arnobio era un norteafricano natural de la ciudad de *Sicca Veneria*, cerca de Le Kef.

púnico contracción de *Ba'al Qart* («el Baal de la ciudad»), con el cambio de *Baal* en *Bon* y la caída final de *-t* en la segunda parte del compuesto (*qart*). Como ya indicó Lipinski, detrás de *Bocchores* o *Buccures* se reconoce fácilmente este nombre de *Bonchor*, con asimilación de la *n* a la consonante siguiente y con la alternancia, bien conocida, de las vocales *o/u*.⁸ Este teónimo debió además ser usado como antropónimo en toda la zona libio-bereber, donde el nombre *Boccar* estuvo muy extendido entre los indígenas norteafricanos, según Juvenal. En Tito Livio (XXIX 32) figura el nombre de un Bucar, oficial del rey Sifax;⁹ otro ejemplo es el nombre de la serie de reyes de Mauritania nominados Bocco. Winkler ya pensó que *Bocchorum* era un genitivo del plural, mejor que un nominativo neutro,¹⁰ lo cual permitiría ligar este nombre perfectamente a la figura de aquellos dioses y concluir que este topónimo se originó a partir de la idea de que aquel punto de la costa mallorquina, fundación colonial de los cartagineses como punto de apoyo para su comercio, era un emplazamiento o poblado de los *Bocchores*, es decir, que se situaba bajo su divina protección y se acogía a su nombre.¹¹

Con todos esos ingredientes y en virtud de dicho proceso, podemos también explicar el porqué de la leyenda posterior, adscribiendo el nombre del faraón Bóccoris a uno de los relatos del occidente mediterráneo y elevando su figura nada menos que al nivel de monarca global de las islas Baleares. Es muy probable que fuera un escritor del siglo I, Cornelio Bocco, cuya obra se ha perdido, quien estableciera

8. E. Lipi_ski, *Dieux et déesses de l'univers phénicien et punique* (Orientalia Lovaniensia Analecta 64. Studia Phoenicia XIV), Leuven, 1995, pp. 361 y ss.

9. Ahora bien, en la tradición manuscrita de la obra de Livio figuran dos variantes de esta forma nominal (*Bocar*, *Boccar*), que no debemos excluir.

10. Luego, como nominativo plural, debemos restituir la forma *Bocchores*, y no *Bocchori*, como hizo E. Hübner, *RE* III 1 (Stuttgart, 1897), col. 576, s. v. No sabemos en qué puede basarse H. Zehnacker, *Pline l'Ancien. Histoire naturelle*, Livre III (Coll. Budé), París, 1998, p. 189 (comentario a III 77), para afirmar que *Bocchorum* no es un genitivo, sino en realidad un neutro singular, aunque a continuación cita nuevamente este topónimo escribiendo *Bocchorus* (¿es el nominativo?). El texto de Arnobio conduce claramente a propugnar una declinación *Bocchor*, *-oris*.

11. Es desafortunada la traducción que de este nombre (*Bocchorum*) han ofrecido recientemente A. Fontán, I. García Arribas, E. del Barrio y Mª L. Arribas, *Plinio el Viejo. Historia Natural. Libros III-VI* (Clásicos Gredos, 250), Madrid, 1998, p. 46, ad III 77: «federada fue la (ciudad) de los bocos». ¿Tal vez han supuesto que una de las etnias baleáricas era portadora de ese apelativo, del que no habría ninguna otra noticia excepto la de Plinio?

esa relación, pensando que los dioses Bocchores y el nombre de la ciudad podían ligarse a la estela de aquel faraón. Gracias a Solino, que manejó como una de sus fuentes a Bocco, hemos conservado este detalle insólito y de gran interés pues nos ayuda a completar la historia del teónimo *Bocchorum* (*Bocchor*) en funciones toponímicas.

II

El segundo caso que sometemos a examen afecta al territorio costero de la actual provincia de Alicante, en concreto al topónimo Dénia. El único texto antiguo algo explícito sobre este lugar es el de Estrabón, cuya información remonta, vía Posidonio, a Artemidoro.¹² Este último afirmaba que Hemeroskopeion era una pequeñísima población (*políchnion*) perteneciente a los masaliotas, y esta imprecisa pincelada dio pie a propugnar la teoría de la existencia en la costa de Dénia de un viejo emplazamiento focense (*apoikía*), que sería luego ocupado por Marsella. Allí mismo surgiría unos siglos más tarde el municipio romano de *Dianium*.¹³

Tal como hemos argumentado en un trabajo anterior, resulta evidente que el promontorio donde se hallan hoy las ruinas del castillo de Dénia fue habilitado como atalaya que permitía detectar la llegada de los bancos de atunes durante sus migraciones (*hemeroskopeion*); disponiendo en la costa —que en la Edad Antigua llegaba al pie de la colina—

12. Estrabón III 4, 6 (C 159).

13. Toda la bibliografía está plagada de remisiones cruzadas entre sí que, sin ningún argumento original, tan pronto hablan de ciudad focense como de colonia griega, tan pronto niegan cualquier presencia fenicia o griega por los contornos como la afirman, tan pronto ponen en duda que *Dianium* sea la sucesora del nombre *Artemision* como hacen de este último un gran templo. Donde mejor se refleja esta nebulosa es en la síntesis que persiguió A. TOVAR, *Iberische Landeskunde. Segunda parte. Las tribus y las ciudades de la antigua Hispania. Tomo 3. Tarraconensis*, Baden-Baden, 1989, pp. 207-210. El trabajo de M. J. Pena, «Avieno y las costas de Cataluña y Levante (II). Hemeroskopeion-Dianium», *Faventia* 15/1 (1993), pp. 61-77, tampoco puede ser tomado en consideración; aun cuando esta autora, como algún otro especialista en colonizaciones, ya acepta, al parecer, mi lejana tesis de que estos topónimos griegos sólo representaban nombres o accidentes geográficos relativos a la navegación y a puntos especiales de la costa (sin citar nunca de quién tomaron esa idea), el trabajo sólo conduce a proponer la supuesta existencia de un poblado o plaza fuerte (?) en el Montgó (se llamaría Mogontia) y de un origen *sertoriano* del nombre *Dianium* (vid. *infra*, nota 31). Todo ello, y los puntos de argumentación en que se apoya, resulta especulativo e inverosímil.

algunas embarcaciones, se realizaban las capturas del atún.¹⁴ Aquel observatorio era perfecto, pues se trataba de un punto elevado sobre el mar (es denominado *ákra* en Estrabón), con visibilidad abierta, tan perfecto que hasta fechas muy recientes ha dado asiento a los vigías de las almadrabas. Es más que probable que tales actividades fuesen ya desarrolladas por un grupo de población indígena (protoiberos) con los medios técnicos a su alcance antes de que se produjese la instalación, algo más al sur, hacia los siglos VII-VI a. C., de los primeros asentamientos fenicios.¹⁵ Pero la presencia cercana de elementos semitas (Ibiza, Guardamar), una de cuyas principales fuentes de riqueza desde Cádiz hasta Murcia era la confección de conservas de pescado, unida al hecho de la progresiva expansión fenicio-púnica en dirección al Ebro, convertiría este enclave en una empresa mixta de explotación de los recursos atuneros, si es que los semitas no desplazaron por completo a los indígenas (por la fuerza) o les compensaron de alguna forma pactada por el derecho a la extracción de la pesca.

Los fenicios conocían y aplicaban tratamientos adecuados de salazón con los que preservar el mayor número posible de subsistencias, por lo que en los alrededores de aquel promontorio surgió una factoría que, con la sal obtenida muy cerca, elaboraba y envasaba los productos extraídos del mar durante la campaña atunera.¹⁶ Por desgracia, carecemos de datos precisos sobre las artes de pesca empleadas por fenicios y púnicos y, en el estado actual de la investigación, no hay manera de saber si el tendido de sus redes había alcanzado la misma eficacia práctica que caracteriza a las almadrabas griegas; en cualquier caso, aunque las mejores técnicas para cazar los grandes bancos de atún fuesen obra temprana del ingenio

14. F. J. Fernández Nieto, «Hemeroskopeion=thynnokopeion. El final de un problema histórico mal enfocado», *Mainake* 24 (2002), 231-255 (= «Hemeroskopeion=thynnokopeion. El final d'un problema històric mal enfocad», *Aguaitz* 22, 2005, 7-31).

15. La existencia de salinas cerca de Denia invita a pensar que desde la protohistoria se daba la condición más importante para poder explotar en grandes cantidades el pescado. En el siglo VI había una fortificación ibérica en el macizo del Montgó, la montaña que domina Dénia: vid. H. SCHUBART, «Untersuchungen an den iberischen Befestigungen des Montgó bei Denia (Prov. Alicante)», *Madrider Mitteilungen* 4 (1963), pp. 51-69; E. A. Llobregat Conesa, *Contestania ibérica*, Alicante, 1972, pp. 45-48.

16. La prioridad de los fenicios en el promontorio, a reserva de los restos materiales que sin duda irán apareciendo, parte de mi hipótesis sobre el primitivo culto tributado a Tanit, que sería más tarde asimilado al de Ártemis.

helénico,¹⁷ los contingentes coloniales trasladados hasta Italia y Sicilia primero y, más tarde, hasta Galia y la Península debieron difundirlas y demostrar su gran rentabilidad, pues no en vano las bandadas de atún son muy abundantes y tienen más grasa cuando, en su migración gamética o genética, ascienden desde el Estrecho hacia la desembocadura del Ródano y las playas del Mar Tirreno. Cabe admitir, así pues, que a partir de una época (en torno al cambio del siglo v al iv) todos los sistemas de captura utilizando atalayas se habrían extendido por el Mediterráneo y serían comunes a semitas y griegos, gracias a los viajes y a los contactos comerciales, aun cuando los griegos dominaban con mayor pericia esta ciencia.¹⁸

Que hubo un grupo de pescadores griegos en el promontorio de Dénia me parece hallarse fuera de discusión, no tanto porque mantuviese el nombre de *hemeroskopeion* —pues los visitantes griegos podrían haber registrado esta denominación, sin darse la circunstancia de que ellos mismos trabajasen allí, sólo porque conocían la función que aquel observatorio desempeñaba— cuanto por la noticia de Estrabón (Artemidoro) que le otorga filiación masaliota. Sabemos por un pasaje de Eliano y otro de Opiano que Massalia se dedicaba a la captura y explotación del atún en la desembocadura del Ródano,¹⁹ y lo mismo hacían sus colonos de Antípolis (Antibes),²⁰ de manera que no resulta insólito que, en un momento dado (¿siglos v / iv a. C.?), llegasen desde Massalia a Hemeroskopeion tanto un grupo de especialistas en la explotación de almadrabas como, desde luego, algunos profesionales en la preparación de los recursos obtenidos (fabricantes de salazones, comerciantes exportadores de las conservas), tal

vez todos ellos formando una asociación, los cuales establecerían buenas relaciones con las poblaciones más cercanas. La ubicación en ese promontorio de un lugar consagrado (éste es el valor de la expresión *hierón* que nos transmite Estrabón; seguramente no pasó de ser un altar al aire libre) a Ártemis Efesia, cuya explicación en directa relación con la pesca abordaremos luego, es otra prueba más de la presencia de trabajadores griegos de origen focense (masaliota) en la más antigua atunara de Dénia, y fue la causa, como ahora diremos, de la aparición final de nuestro topónimo.

La factoría de elaboración de las conservas y el secadero de pescado adquirió sin duda gran entidad, a juzgar no sólo por el detalle de que aquel observatorio pasó a constituir un topónimo de referencia, sino también porque disponía de un embarcadero²¹ y, en particular, porque el conjunto formado por las dependencias de la fábrica y por las viviendas de los obreros (conserveros y trabajadores de las salinas) y de los pescadores se parecía a una minúscula aldea que Artemidoro tomó, como si se tratase de una *apoikía* oficial, por fundación (!) de los masaliotas. Estoy convencido de que, en origen, aquel pequeño núcleo estaría habitado sólo durante unos meses, de suerte que al terminar la temporada de pesca y el período de confección y retirada de las conservas la mayoría de los ocupantes regresaría a sus hogares (Ibiza, Guardamar, Cartago Nova, Ampurias, Massalia) y el poblado marítimo quedaría como albergue de las artes de pesca. Para su reparación y para el cuidado de las balsas de la factoría y de las salinas tal vez permanecieran allí durante el resto del año unas cuantas personas. Con el tiempo, en aquella aldea debió estabilizarse una pequeña comunidad centrada en la pesca, las conservas y su comercio, pero la relativa pequeñez de las instalaciones y la austeridad de sus materiales, así como la ausencia de buenas casas —es probable que estuviesen más cerca de lo que es una cabaña— y de cualquier edificio público o importante, excepto los almacenes, conduciría al resultado de que respecto a ese punto geográfico sólo se tomara en consideración la prominente atalaya de los atunes, que era la razón de ser del enclave y de cuya buena marcha dependía todo lo demás (in-

17. Las menciones hechas por Heródoto y Aristófanes inducen a considerar que, desde mucho tiempo antes (con certeza desde el siglo vi a. C., seguramente desde el vii), los griegos aprovechaban los *thynnoskopeia* y el tendido de almadrabas.

18. Evidentemente, un dato que habla muy a su favor es que alumbraron una abundante literatura técnica sobre el particular, y Eliano (NA XV 6) recuerda que Sofrón escribió un tratado sobre la caza del atún (*Thynnoth_ra*).

19. Eliano, NA XIII 16); Opiano, *Halieut.* III 625-626).

20. Los pescados salados de Antípolis figuran en Plinio *N.H.* XXXI 94 y en Marcial 13, 103; sobre la explotación del atún y otras especies por los masaliotas en forma de conservas (véase M. BATS, «Définition et évolution du profil maritime de Marseille grecque (VIe-Ier s. av. J.-C.)», en *L'exploitation de la mer de l'Antiquité à nos jours. II. La mer comme lieu d'échanges et de communication* (VIèmes Rencontres Internationales d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes, Octubre 1985), Valbonne, 1986, p. 45.

21. Puesto que Estrabón III 4, 6 (C 159) proporciona la noticia de que a comienzos del siglo I a. C. Sertorio utilizó el promontorio como refugio de operaciones marítimas.

cluidas las salinas). Esto explica que el Periplo de Avieno (*Ora Marit.* 476-478) contenga la afirmación, dada la nula entidad urbana de aquel lugar, de que en principio existió una ciudad (*Hemeroscopium quoque habitata pridem hic civitas*), pero que aquélla degeneró hasta quedar prácticamente desierta (*nunc iam solum vacuum incolarum languido stagno madet*). Por supuesto, el origen étnico de los habitantes tuvo que ser múltiple: situándonos a partir del siglo IV a. C., habría griegos para organizar la pesca y dirigir la factoría y las operaciones mercantiles —una parte de ellos no serían sino empleados y agentes de los ricos comerciantes que, teniendo casa de negocios en los grandes puertos (Sagunto, Ampurias, Massalia), traficaría con las conservas—; habría también semitas de las ciudades fenicias del sur de la Península o de Cartago, los cuales colaborarían tanto en tareas de pesca y conservación del pescado como en las operaciones comerciales (incluso como asociados de los griegos); habría por último algunos indígenas empleados como obreros en los arrastres, transportes y el cuidado de las balsas del pescado y de la sal.

El complejo formado por la factoría y las casitas en una zona cercana al promontorio estuvo activo ininterrumpidamente, de suerte que en el momento de la llegada de los romanos Hemeroskopeion continuaba con su producción. Necesariamente surgió entonces un cambio en su naturaleza, pues los derechos de pesca pasaron a poder del Estado romano y, tal como sucedió en Asia Menor, también en la Península controlaría el Senado la explotación de recursos del mar a efectos tributarios, y el procedimiento a aplicar pasaba por el arrendamiento de la ocupación de la atalaya, entrando pronto en liza las poderosas *societates* de la oligarquía romana. La explotación y exportación del pescado debió funcionar prósperamente. Sertorio utilizó aquel puerto como base de operaciones; rápidamente se incrementó la romanización de la zona adyacente, hasta llegar a constituir una comunidad urbana denominada *Dianium*, que obtuvo, tal vez en época de Vespasiano, el estatuto municipal.²²

Hasta ahora no han aparecido restos en Dénia de la antigua factoría, pero es verdad que el yacimiento original se halla ocupado por la población actual y ha podido quedar to-

talmente destruido. No es probable que la fábrica de salazón se hallase demasiado apartada del observatorio, y es muy verosímil que la antigua atunara griega (greco-púnica), después de cada jornada de captura, fuese arrastrada hasta la playa que hoy todavía se conoce como de la almadraba.²³ Es conocida la exuberancia de atunes con que la naturaleza dotó a aquella atalaya de Dénia —lo que lleva consigo la instalación adjunta de factorías, pues para que esas cantidades de pescado se mantengan en condiciones es necesario tratarlas muy pronto— y contamos con numerosos testimonios de siglos posteriores, desde el siglo XVI al XIX, durante los cuales seguía explotándose aquella riqueza.²⁴ En un informe remitido en 1839 al baile general de Valencia se advierte que, en otros tiempos, en aquella almadraba «se sacaba tanto, que causaba envidia a los demás de los cabos... Los almadraberos de los cabos habían sentido siempre envidia de las muchas capturas que obtenían los de Denia y de la gran fama que tenía por doquier».²⁵

Pero pasemos finalmente al aspecto religioso. Junto a su condición de atalaya atunera, el antiguo *hemeroscopeion* situado donde hoy se alza Dénia viene significado por Estrabón (Artemidoro) como un promontorio consagrado a una diosa, la Ártemis Efesia. También esta característica se halla en perfecta consonancia con la naturaleza *íctica* del lugar. La tradición de consagrar a las divinidades una víctima para propiciar los beneficios que se espera recibir como frutos de la tierra o del mar fue común a semitas y griegos. Los fenicios admitieron al pez como ofrenda votiva destinada tanto a Tanit como a Baal Ammón, pero sabemos que mientras ciertas especies estaban prohibidas, el atún era uno de los peces religiosamente lícitos; este uso pasó a Cartago y a las colonias occidentales, como muestra la representación de peces en ofrendas figurativas o el hecho de que el único *thynnoskopeion* norteafricano citado por Estrabón estuviese ubicado junto al promontorio de Ammón Balithon.²⁶ A la Tanit fenicio-púnica debió pues originalmente encomendarse la tutela de

23. M. Oliver Narbona, *Almadrabas de la costa alicantina*, Alicante, 1982, p. 249.

24. M. Oliver Narbona, *Almadrabas...*, pp. 142-148, en donde recoge otros datos históricos de años posteriores.

25. El informe figura citado por Oliver Narbona, *Almadrabas...*, pp. 171 y ss.

26. Estrabón XVII 3, 16 (C 834). No sé si ha sido estudiada esta advocación de Ammón, un compuesto cuya primera parte presenta la raíz Ba(a)l-, Bel-, al igual que Bel-fegor, Bel-zebú, etc.

22. *Vid.* CIL II p. 484.

aquella atalaya, y allí se le rendiría culto para favorecer las campañas de la pesca.

A su vez, los griegos instalados luego en el promontorio se limitaron a establecer el sincretismo de aquella divinidad femenina con la Ártemis de Éfeso. La explicación de semejante elección podríamos justificarla apoyándonos en el conocido relato del cariño especial que Massalia y todas sus colonias profesaban a esta divinidad, pues, según la crónica patria de los masaliotas, cuando los focenses abandonaron su país y consultaron en Éfeso a Ártemis sobre su destino, una mujer poseída por la diosa se puso al frente de la expedición y los condujo en su viaje hasta el Mediterráneo occidental.²⁷ Pero esto no sería correcto. La verdadera razón estriba en que, dentro del ámbito de la naturaleza, la Ártemis Efesia era un numen polivalente que simboliza preferentemente la abundancia. Esta idea de potencia que fecunda y nutre, expresada en su *polimastia* y que hacía de Ártemis una receptora de todas las prerrogativas de la Gran Diosa Madre minorasiática, trae como resultado que su acción protectora abrace el conjunto de la naturaleza y que la Ártemis así invocada reine sobre la tierra y sobre las aguas, sobre el cielo y los aires, sobre la vida vegetal y la vida animal. Sus poderes se ejercían, pues, también sobre las aguas, y en particular las del mar. Hasta el propio culto de la diosa retenía trazos de ese dominio cuando en una de sus fiestas se celebraba la procesión marina y el rito de lavar en el mar la imagen de la diosa.²⁸ Por la misma razón, Ártemis actuaba como protectora de las travesías marítimas y de la navegación. Esta configuración se complementa con la cualidad de señora de todos los animales salvajes, carácter que también le otorgaba soberanía sobre los peces y su captura. Como la caza más compleja a efectuar en el mar era la de los atunes, nada mejor que situarla bajo el amparo de esta Ártemis, gemela de la señora de las fieras (la *Pótnia Theron* o

Gran Diosa Madre), a la que entre otros animales siempre se le asociaron los peces.²⁹

Así pues, aquel punto de la costa estuvo indisolublemente ligado a la figura de Ártemis. Si Estrabón (Artemidoro) registra que la colina denominada *hemeroskopeion* (atalaya de pesca) llevaba asimismo el nombre de *Artemision*, lo fue evidentemente porque la diosa recibía allí veneración. Su doble condición de observatorio y de lugar consagrado es seguramente consecuencia de que la tarea de los vigías desde el observatorio de caza no está lejos de representar un ritual secreto y religioso —los textos antiguos les atribuyen una *sabiduría oculta*—, y de que el vigía es capaz de interpretar como un profeta o adivino (*mántis*) las señales que desde el mar remite la divinidad en forma de bancos o cardúmenes de peces. Estoy persuadido de que dentro de la religiosidad de los pescadores del atún en almadrabas habría que incluir los sacrificios de peces a Ártemis, e imagino que cada vez que el vigía subía a la atalaya/santuario, imbuido de respeto y misticismo (cuando no de tabúes y supersticiones), llevaría a cabo una ofrenda o una súplica a la diosa. En todo caso, antes de iniciarse la temporada de capturas doy por seguro que celebrarían en su honor un sacrificio con el mismo objeto que declara el epigrama de cierto pescador incluido en la *Antología griega*: Ménide entrega como ofrenda sacrificial a Ártemis un salmonete asado sobre carbones y un mújol a cambio de que sus mallas estén siempre cargadas de presas, «pues la diosa rige con su poderío todas las redes» (las de la caza en tierra y las de la pesca).³⁰

Así pues, en esta cima del castillo de Dénia existió un lugar consagrado (éste es precisamente el valor de la expresión *hierón* que nos transmite Estrabón) a la Ártemis Efesia. Seguramente no pasó de ser un altar al aire libre, como los había en tantos puntos de las costas frecuentadas por los griegos y, singularmente, en los promontorios desde los que se detectaba la pesca. A la llegada de los romanos, con la consiguiente ocupación y explotación de la almadraba, lo que debió producirse poco tiempo después de la 2ª Guerra Púnica (primera mitad del siglo II a. C.), el interés denominativo se

27. Estrabón IV 1, 4 (C 179), y cf. III 4, 8 (C 160).

28. Vid. Ch. Picard, *Éphèse et Claros. Recherches sur les sanctuaires et les cultes de l'Ionie du Nord* (BEFAR, fasc. 123), París, 1922, pp. 312 s., 375-378; R. Tonneau, «Éphèse au temps de Saint Paul», *Revue Biblique* 38 (1929), p. 338. Sobre esta función y el resto de los papeles que componen la «realidad» griega de la diosa Ártemis véase asimismo J. C. Bermejo Barrera y X. A. Fernández CANOSA, «Mito y método histórico: el ejemplo de Ártemis», en F. Presedo, P. Guinea, J. M. Cortés, R. Urias (eds.), *Chaire. II Reunión de Historiadores del Mundo Griego Antiguo*, Sevilla, 1997, 37-56.

29. Picard, *l. c.*, p. 515.

30. *Anth. Graec.* VI 105.

dirigió no hacia la función de observatorio pesquero de aquel lugar, que había dado origen al apelativo griego *hemeroskopeion* y que hubiera conducido a denominarlo simplemente *specula* en latín, sino a su dimensión religiosa. Dado que allí se tributaba un sencillo culto a Ártemis, los griegos señalaron al promontorio como un *Artemision*, y éste fue el referente preferido por los inmigrantes itálicos, de modo que procedieron a darle la equivalencia latina de *Danium* (lugar consagrado a Diana, la Ártemis romana), nombre que data sin duda del siglo II a. C. y que ya llevaba el lugar en el siglo I cuando su puerto fue aprovechado por los sertorianos.³¹ El posterior núcleo urbano, elevado a la condición de municipio romano, seguramente por Vespasiano, mantuvo ese mismo nombre que ha sido, en definitiva, el antecesor de Dénia.

31. Los testimonios antiguos acerca del topónimo *Diánion* (gr.)/*Danium* (lat.) pueden hallarse en J. L. García Alonso, *La Península Ibérica en la Geografía de Claudio Ptolomeo*, Vitoria, 2003, pp. 171 y ss. (comentario a Ptolomeo II 6, 15); añádanse Cicerón, *Act. in Verr. secunda* 1, 86; 5, 146 y 154. Las ideas de M. J. Pena, *loc. cit.*, p. 76, sugiriendo que la atribución infundada al lugar de un *Artemision* (nunca habría existido) partiría de Artemidoro, y que sería Sertorio quien «sin duda alguna creó el topónimo *Danium* para designar el puerto y el arsenal situados al pie de su plaza fuerte en la montaña que recibía el nombre de Mogontia», «debiendo quedar la *Danium sertoriana* semiabandonada tras el final de las guerras sertorianas», no podemos en absoluto compartirlas.

LA MARINA I LA TOPONÍMIA D'EIVISSA I FORMENTERA

Enric Ribes i Marí

0. INTRODUCCIÓ

Les illes d'Eivissa i Formentera, les Pitiüses, constitueixen un subarxipèlag ben definit dins el conjunt de les illes Balears, tant des del punt de vista estrictament geogràfic com des del punt de vista social, cultural o fins i tot dialectal. Un dels factors que més han determinat aquesta especificitat és, sens dubte, la proximitat d'aquestes illes i el País Valencià. Ja s'ha dit a bastament que la relació entre les Pitiüses i València és molt intensa. Val a dir que aquestes illes són tan prop de la costa valenciana com de Mallorca, devers 82 km de distància entre Eivissa i el cap de la Nau, per una banda, i entre Eivissa i Mallorca per l'altra. En molts dies clars són perfectament visibles des de la part occidental d'Eivissa els estreps alacantins de la serralada Subbètica i fins i tot el Montgó. Aquesta proximitat és a l'arrel d'unes intenses relacions humanes de tot tipus entre Eivissa i València, que arrenquen en la prehistòria i arriben als nostres dies. Des del punt de vista històric, cal no oblidar la important presència púnica tant a Eivissa com a les costes valencianes, o el fet que Eivissa pertanyia a la taifa de Dènia en època musulmana, o, ja en el període català, les intenses relacions que ocasionaven la pesca i el comerç. Però hi ha un fet que cal remarcar especialment i que va constituir un gran moviment migratori: la construcció de les muralles renaixentistes d'Eivissa, el segle XVI. Aquesta

magna obra requeria una mà d'obra tan nombrosa que per força n'havia de venir de fora. La majoria dels immigrants que treballaren a les muralles procedia de València. Tenim ací, doncs, una nova via de penetració de valencianismes i fins i tot de castellanismes, que intensifica encara més el contacte de l'eivissenc amb el valencià i amb els dialectes occidentals. Aquestes relacions humanes, lingüístiques, havien de tenir, també, un reflex toponímic.

Tots els dialectòlegs (Francesc de B. Moll, Aina Moll, Joan Veny, etc.) reconeixen la forta empremta lèxica del valencià en l'eivissenc. Joan Veny (1999: 102-103) dóna tot tipus d'explicacions sobre les intenses relacions comercials, pesqueres i eclesiàstiques que hi ha entre les Pitiüses i València des de temps immemorial. Marià Torres (1993: 13-15) aporta més informació sobre aquest mateix tema. Veny troba nombrosos funcionaris, menestrals i predicadors valencians en la documentació eivissenca dels segles XVI i XVII. Les relacions entre els ports de Dènia i d'Eivissa eren especialment privilegiades, ja que les naus de cadascun dels dos ports tenien franquícia d'impostos a l'altre port. Eivissa era el lloc de pas habitual per a les naus que anaven de Dènia a Mallorca o a Itàlia. I Dènia ho era igualment per a les naus que anaven d'Eivissa a Tarragona, etc. Macabich (1965: III, 243) dóna notícia de barques eivissenques armades al Cabanyal, i Enric Fajarnés i Tur (1890:

285-287) parla d'almadravers valencians a les Pitiüses ja al segle XVII. El jesuïta Pròsper Descatlar, el 1798, diu que «[...] los Ivicencos hazen su comercio de todos los generos, que producen entrambas Islas, especialmente à los Puertos de Denia, Grau de Valencia, Alicante, Malaga, Cartagena, Oràn, y otros» (Descallar 1978: 32-33). Pere Vilàs (1989: 47-49) informa de les intenses relacions comercials entre Eivissa i els ports valencians de Borriana, Benidorm, Vinaròs, València, Dénia, Altea, Alacant i Santa Pola, al llarg dels segles XVIII i XIX. I Antoni Prats (1997: 18) dóna notícies més recents de les relacions pesqueres entre eivissencs i valencians. I segons Francesc Xavier Llorca (1998), les barques de pesca de la Vila Joiosa (Alacant) tenien Eivissa com a segon port. Nosaltres mateixos hi hem aportat alguna dada més (Ribes 2008: 449-450). No ha de sorprendre, doncs, que aquesta intensa relació humana tengui una justa correspondència lingüística i dialectal. Resulta curiosa aquesta notícia que el 1798 ens donava el jesuïta mallorquí Pròsper de Martí Descatlar i Descatlar sobre la manera de parlar dels eivissencs: «Su language poco mas, ò menos es el mismo que de los Catalanes, y Mallorquines, tomado de la antigua Lemosina. La pronunciacion es mas suave, y mas clara, que la de los Mallorquines labradores, y que no han estudiado; y se asemeja mucho à la de los Valencianos» (Descallar 1798: 48).

Aquestes relacions humanes i lingüístiques valencianoeivissenques continuen fins al dia d'avui. Per exemple, hi ha instituts d'ensenyament secundari a Eivissa on més del 60% del professorat és valencià, sobretot de les comarques centrals i meridionals, i especialment de la Marina, circumstància que també influirà, sens dubte, en l'evolució futura de l'eivissenc de les noves generacions.

Fins i tot, si ens situam en el terreny anecdòtic, el repoblament de l'illa de Formentera, iniciat a la darrera del segle XVII, amb gent que procedia del NE i del SW de l'illa d'Eivissa, no és del tot aliè a València: Marc Ferrer, l'iniciador d'aquest repoblament, tenia moltes relacions comercials amb València —i no sempre devia complir escrupolosament amb els seus creditors, ja que va ser empresonat a la torre dels Serrans per impagaments, i la Universitat d'Eivissa va fer nombroses gestions per alliberar-lo, cosa que finalment

va aconseguir—. I Formentera és també el lloc d'acollida d'una nombrosa colònia valenciana, que fins i tot fa una falla per Sant Josep. El reconeixement dels formenterers cap als valencians, per la seua contribució al creixement i desenvolupament de l'illa, es posa de manifest en la toponímia urbana, amb la dedicatòria de diversos carrers als llocs com Calp, Dénia o Gandia.

L'objectiu d'aquest treball, doncs, serà presentar la proximitat entre el dialecte eivissenc i els valencians —i especialment les parles de la Marina—, i fer-ho amb exemples extrets de la toponímia d'Eivissa i Formentera.

1. LA RELACIÓ ENTRE LA MARINA I LES PITIÜSES A TRAVÉS DE LA TOPONÍMIA

La influència valenciana sobre el dialecte d'Eivissa i Formentera pot ser directa, des de la comarca valenciana de la Marina, i es pot posar de manifest en trets lingüístics compartits en un costat i l'altre del canal de València, però també sembla lícit considerar que la bona part dels trets lingüístics valencians que s'observen en l'eivissenc hi han passat des d'aquesta comarca o a través d'ella. Per tant, dedicarem un apartat a la relació entre l'eivissenc i els dialectes valencians en general, i un altre a les concomitàncies directes entre les Pitiüses i la Marina.

1.1. LA INFLUÈNCIA DEL VALENCIÀ SOBRE L'EIVISSENC

Encara que allò que és més vistós per al gran públic és el lèxic, la influència valenciana sobre el dialecte eivissenc no se cenyeix a aquest apartat, sinó que s'estén, també, a la fonètica i a la morfosintaxi. Procurarem explicar alguns d'aquests trets de l'eivissenc que mostren la influència valenciana.

1.1.1. *La fonètica*

1.1.1.1. Vocalisme

Un dels trets fonètics que millor caracteritzen l'eivissenc en front del mallorquí i del menorquí, és un que correspon al vocalisme tònic: la realització de [é] tònica com en els dialectes occidentals en alguns mots en què els dialectes orientals tenen una [é] oberta o neutra.

Per exemple, els mots *séquia* i *sénia*, que procedeixen de l'àrab, són pronunciats amb [é] tancada, com es fa en el nord-occidental i el valencià. Joan Veny (1999: 51) ja ha assenyalat l'evident paral·lelisme vocàlic amb el valencià que representa aquest fenomen. En aquests dos casos pot ser conseqüència del tractament de la imela aràbiga, tot i que sembla més lògic atribuir les formes eivissenques a la influència valenciana —en els dialectes occidentals, aquesta pronúncia sí que podria atribuir-se a la imela—, més que no a mots que haurien evolucionat així des de l'àrab a l'illa d'Eivissa.¹ Tanmateix, el fenomen s'estén a molts altres mots.

Vegem-ne alguns exemples toponímics: es balcó de ses *Nenes*, sa *finestra* de ses *Dones*, sa feixa d'en *Sénia*, sa *séquia* de Fer net sa *Llana*, sa *séquia* de s'*Arenest*, es pont de ses *Dos Séquies*, sa *séquia* Grossa, sa pesquera de sa *Sémola*, es pujol des *Trébol*, es pujolet des *Trébol*, es raconet de ses *Donzelles*, es caló de ses *Donzelles*, es *Trébol*, es *Trébols*, na *Donzelles*, na *Donzella*, sa *Cresta* des *Peput*, sa *séquia* Reial, sa punta de ses *Llences*, es mac des *Trébol*, ses *crestes* des *Vedranell*, ses *crestes* des *Vedrà*, can *Pelleu*, es mollet de s'*Argela*, es *Secret* d'en *Garrigó*, sa *Séquia*, sa *Sénia*, sa punta de la *Donzella*, sa *vénda* de Porto-salè, sa *séquia* de ses *Bassetes*, sa *sénia* de Can Marroig, es torrent de sa *Teia*, ses *Tres Crestes*, es racó de s'*Argela*.

A més d'aquests casos, tenim els sufixos *-est*, *-esta* i *-el·lo*, *-el·la*, on la vocal tònica sempre és tancada: ca s'*Arenest*, n'*Argelest*, sa cova de na *Milanest*, s'*Argilest*, s'esqueneta *Arenesta*, sa cova d'en *Terrosel·lo*.

Cal assenyalar que el tancament de la e tònica en posicions en què els dialectes orientals solen fer-la oberta —o neutra, en el cas dels altres dialectes baleàrics— deu ser conseqüència de la influència valenciana i es nota molt més a Vila, fins i tot actualment, bé que aquest tret s'observa pertot arreu de les Pitiüses, amb més o menys intensitat. Un exemple típic pot ser el mot *galera*, que en la toponímia sempre apareix amb una e oberta, mentre que els parlants

vilers ara ja diuen, espontàniament, *gal[é]ra*. I un altre exemple pot ser el mot *balena*, amb e oberta a la pagesia i en la toponímia, mot que a Vila ha estat modificat en *bal[é]na* o fins i tot ha estat directament substituït pel castellanisme *ballena* [bəléne].

1.1.1.2. Consonantisme

- a) Pel que fa a la caiguda de la *-s-* intervocàlica, si a Mallorca i a Menorca hi ha una certa tendència a la pèrdua de la */z/* intervocàlica, a les Pitiüses, tot i alguns casos de pèrdua, la tendència és a la conservació. Com diu Joan Veny (1999: 62), a Eivissa i a Formentera hom diu *camia*, *beaces*, *reina*, i fins i tot *naltros* i *valtros*, i encara podríem afegir algun mot com *enciam*. Però també es conserva la */z/* intervocàlica en la majoria dels mots, com *acusar*, *fusell*, *filosa*, *rosada*, *rosella*, *rosegar*, *llosa*, etc. L'escassetat dels mots amb caiguda de la *-s-* intervocàlica i la relativa raresa d'algun d'ells fan pensar que devia ser un fenomen actiu segles enrere² —i en bona part compartit amb el valencià—, però que no va arribar a prosperar més que en alguns mots, en bona part, segurament, per raons de prestigi.³ En els topònims que mostren la caiguda d'aquesta fricativa sonora, el fenomen s'hi pot haver produït, doncs, en un temps relativament antic. Vegem-los: ses *puntes d'en Petroell*, *cala Gració* (< *Gracioa* < *Graciosa*), ses *Cavernes* (< *Cauernes* < *Caernes* < *Casernes*), es *racó d'en Garrigó* (< *Garrigoa* < *Garrigosa*?), s'*Esgleieta*, es *forat de na Torís de na Capblanc* (< *Toís* < *Tosís*).

2. De fet en tenim molts de casos en la documentació antiga. Per exemple, vegem-ne una nota del Llibre de Clavaria de 1373-1374: «Ítem, doní en March Carbó, bade del Castel, que li restava a pegar de l'any pus prop pessat segons libra del clavari, so és de x de *daembra* fins per tot mars, comtant a raó de xxxvi lliures que·l milarès li dóna l'any per iii pagues, honza lliures segons que desús és dit. xi lliures» (Ferrer & Tur 2003: 76). La cursiva és nostra.

3. Les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, de Bernat Fenollar i Jeroni Pau, escrites entre 1492 i 1497, ja recomanaven evitar formes com *perea* o *probea* i usar, en canvi, *peresa* o *pobresa* (Martí 1990: 63).

1. El Llibre de Determinacions del Consell, de 1456-1457, recull solucions contradictòries, que potser mostren la tendència al canvi. Així, hi apareix *saquier* 'sequier' (< *séquia*), però també *bístia* (avui, en eivissenc, *béstia*) (Ferrer 1995: 6 i 33).

Cala Gració

b) Un altre tret compartit pels dialectes valencians i l'eivissenc és la conservació de la /l/ etimològica en alguns casos. Com assenyalen Villangómez (1956: 6; 1972: 193) i Veny (1999: 63), la /l/ etimològica, seguida de consonant labial /m, p/, persisteix, com sol passar en valencià (*colp, polp, palm*). Exemples: *sa casa des Polp, s'escull des Polp, es esculls des Polp*. I, encara que es tracta d'un cas diferent, també el mot *relotge* conserva la /l/ etimològica, ara sense palatalitzar, igual que el valencià: *es Relotge* (a sa Conillera i a Formentera).

Sa casa des Polp

c) Pel que fa al tractament de la *l* travant en la síl·laba inicial *al-*, en l'eivissenc, després de la vocal *a*, sol mantenir-se en mots que no són d'origen aràbic (el genèric *sobalma*, per exemple), mentre que sol vocalitzar-se en alguns arabismes (*es secador des A[w]bercocs*). Però vora aquests exemples de vocalització de la *l*, també podem trobar arabismes amb la *l* sense vocalitzar, segurament perquè s'ha produït una restitució de la *l* per influència valenciana o, fins i tot, en alguns casos, per reintroducció directa de l'arabisme des del valencià, com en el cas del mot *almadrava*: *s'aljub de Can Pep Xico, es aljubs de sa Canal, es aljubs de Can Macià, es aljubs de s'Era Morisca, es canal des Aljubs, es camp de ses Albocorettes, es aljubs de sa Ferreria Vella, s'Almadrava*.

d) Palatalització de la /s/ inicial. Aquest fenomen, també compartit en part amb els dialectes valencians —tot i que ja no hi és tan general—, es produeix especialment si la *s-* inicial va seguida de vocal alta, /i/, /u/, o fins i tot vocal neutra, /ə/, pel matís fortament palatal que té en català modern la *s*. Tot i que es tracta d'un fenomen que no té un abast general, aquesta tendència a la palatalització es produeix, segons Veny (1999: 62), a causa del caràcter apicoalveolar de la /s/. Es tracta d'un fenomen amb poc prestigi social des de fa segles, si hem de fer cas de les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, de la darrerria del segle xv.⁴ Alguns exemples, extrets de Joan Veny (*ibid.*): *xamarreta, xodrac, xubec, xerigot, xíndria, xilindrar, xumisclar, xipapo, xigarro*. Però també són vives formes com *serigot* o *cíndria*, i *cigarro* fins i tot té molta més vitalitat que *xigarro*. En canvi, mots on la palatalització és habitual a Mallorca i a Menorca, a les Pitiüses no acusen aquest fenomen; un exemple: *cigala*, a les altres illes generalment

4. Recomanen, per exemple, formes com *siringua* o *serigot* en comptes de *xiringua* o *xerigot*.

xigala. Pel que fa a la toponímia, en tenim un exemple parcial en el topònim de *sa cova de Sant Ciriaco*, pronunciat [ʃiriaco] per alguns parlants. Aquest mateix fenomen pot influir en la pronúncia de l'antropònim *Xiquet* (diminutiu de *Xico*, hipocorístic de *Francisco*), com en el microtopònim *can Xiquet Pep*. El cas de *ses Xelles* també deu ser el resultat de la palatalització de la /s/ inicial. Vegem-ne alguns exemples: *can Xiquet Pep*, *sa cova de Sant Ciriaco*, *ses Xelles*, *Xarraca*, *sa punta de Xarracó*, *es Xoriguer*, *s'illot des Xigarros*, *sa punta de sa Xella*, *es esculls d'en Xesc*, *na Xesquet*, *sa punta de la Xindria*, *s'escull des Xebel-lins*. Però també, vora formes amb la /s/ inicial palatalitzada, en trobam d'altres on no s'ha produït la palatalització, com a simples variants fonètiques, en boca d'altres informadors: *s'illot des Cigarros*, *sa punta de la Cíndria*. I a voltes les formes sense palatalització de la /s/ inicial són les úniques recollides: *sa cova de ses Cigales*, *na Sellada*, *sa Sella*.

S'illot des Xigarros

- e) Tot i que la iodització és habitual en el dialecte eivissenc, com en mallorquí i menorquí, també hi ha algunes excepcions en què no es fa la iod: Joan Veny (1999: 61), posa els exemples de *dalla* (< DACULA), *antull* (< ANTEOCULU) i *quallar* (< COAGULARE) i

creu que aquestes excepcions a la regla poden ser degudes a la influència valenciana, hipòtesi que compartim. També esmenta el mot *rall* (< RETIACULUM), a les Pitiüses pronunciat sense ioditzar, i a Mallorca i a Menorca amb iod. En el nostre corpus toponímic tenim els mots *rallador* i *grill* i el llinatge *Conill*. Quant al llinatge, la realització no ioditzant es deu al fet que el seu portador és un català que s'establí a Formentera. Pel que fa als mots *rallador* i *grill*, no és gens forassenyat pensar que la seua realització fonètica no ioditzant també és deguda a la influència valenciana. Alguns exemples: *es Grill Ferro*, *es Rallador de ses Salpes*.

Es Rallador de ses Salpes

- f) Tot i que el fenomen pot ser degut a la influència de les parles de la Marina, però també del dialecte central, en l'eivissenc, a diferència del que passa en mallorquí, els grups consonàntics *-bl-* i *-gl-* tenen una realització aproximant, com en tortosí i en els dialectes valencians. Vegem una petita mostra toponímica en què es pot observar aquesta realització fonètica: *sa punta Blanca*, *es Poble Nou*, *sa carrera de Cana Glaudis*, *es Blancar*, *ses puntes Blanques*, *sa pesquera de ses Oblades*, *es Poble*, *sa cova des Diable*, *es Blancar*, *ses Bledes*, *ses Blanquetes*, *es*

terror Blanc, s'Església Vella, s'Esglesieta, s'Esgleieta, es pujol d'en Toni Blai, ses Potades del Diable, sa pesquera de ses Oblades, es blanc d'en Terra, sa punta Blanca, sa pedrera Blanca.

- g) Canvi d'una ròtica bategant per una nasal. En alguns casos hem observat un canvi d'una ròtica bategant per una nasal, bé que les raons del canvi poden ser diverses i, en tot cas, no són gaire clares. Així, en el mot *jàssena* —habitual a les Pitiüses—, la coexistència de les variants *jàssena* i *jàssera* en la llengua catalana ja ve d'antic, mentre que en els mots *tàpena* i *tapenera*, pot haver actuat una dissimilació de ròtiques bategants sobre el mot *taperera* (> *taperera*), i finalment, per analogia, es podria haver creat el mot *tàpena*. Però Coromines pensa que *tapenera* és un derivat de *tàpena*, mot que presenta una diversitat morfològica anàloga a *tòfera/tòfena* (DECat, VIII, 295-297, s. v. *tàpera*). En tot cas, aquests darrers exemples de *tàpena* i *tapenera* semblen resultat de la influència valenciana. Vegem ací els exemples toponímics: *es racó de sa Jàssena, sa Tapenera*.

1.1.2. La morfologia

Tot i que hi ha trets de morfologia nominal i verbal que acosten l'eivissenc als dialectes valencians, els més abundants són propis de la morfologia nominal. Vegem-ne alguns casos:

- 1) Ús del cardinal *dos* per al masculí i per al femení, com a la major part del català occidental. Segons Veny (1999: 80), aquest tret ja apareix documentat sovint des del segle XVI. Aquesta invariabilitat deu venir condicionada per l'analogia amb els altres cardinals. En tenim un exemple a la part nord de l'antiga badia d'Eivissa: *es pont de ses Dos Séquies*.
- 2) Conservació de la nasal en els plurals dels antics proparoxítons llatins. Els proparoxítons llatins acabats en síl·laba nasal mantenen al plural la *n* subjacent que, en posició final, havia desaparegut. El casos més habituals són, justament, els

que trobam en la toponímia de la costa: *home-hòmens* (< llatí HOMINE, plural HOMINES) i *ase-àsens* (< llatí ASĪNUS). Pròpiament no és un tret morfològic, ja que el plural es fa a través d'una sibilant, però el plural es forma damunt una arrel acabada en *n*. Que la *n* pertany al radical ho demostren, diacrònicament, l'etimologia, i, sincrònicament, els derivats: *homenet, homenoi, homenàs, etc.*; i *aset, asenoi, asenot, asenada, etc.* Tradicionalment, però, s'ha tractat aquesta diferència com si fos morfològica. Exemples toponímics: *sa cova des Hòmens, es Llenigador o Llinegador des Àsens*. Per altra banda, a voltes es produeixen plurals analògics: bé en mots aguts acabats en *-r*, per pèrdua de la consciència que en el mot hi ha una *r* final subjacent, que no sona —i aleshores es formen plurals amb una *-n-*, seguint models com *canó/canons* o *cançó/cançons*—; bé en mots plans, seguint models com *home/hòmens*. Aquests plurals analògics amb *-n-* són relativament freqüents a Formentera. Joan Veny (1999: 77) ja ha observat que la nasal s'estén de vegades a casos no etimològics i posa com a exemple *àbrens* 'arbres'. Exemples toponímics: *sa cova des Tambons, sa punta des Màbrens, sa pesquereta des Màbrens*.

Sa cova des Hòmens

- 3) Possible influència valenciana en els sufixos *-eu*, *-ico*, *-arxo*, *-erxo*, *-atxo*. Tots aquests sufixos són valoratius diminutius, i alguns tenen un marcat caràcter despectiu.
- a) Pel que fa al sufix *-eu*, Francesc de B. Moll (1968: 222) l'esmenta com un dels sufixos diminutius de més intensitat expressiva que *-et*. Tanmateix, no és un sufix eivissenc ni formenterer, i per això no apareix en els treballs d'Aina Moll, Joan Veny o Marià Villangómez. Aquest sufix es troba en mallorquí i menorquí, però també té una certa presència en terres valencianes meridionals⁵ (Rull 2004: 304-305), sempre realitzat amb una *e* oberta tònica, [éw]. Jordi Colomina (1991: 46-47) el descriu com un sufix diminutiu d'ús rar, «que sembla la forma antiga de l'actual i vivaç *-iu*, *-iua*. [...] Sembla manlleu de l'occità, on *-eu* (< ll. *-ellum*; en alguns parlars d'oc *-el*) és l'equivalent del nostre *-ell* [...]». L'únic exemple toponímic que apareix a la costa pitiüsa conté el motiu familiar *Pelleu*, per bé que a l'interior hi ha topònims amb el motiu en la seua forma femenina, *Pelleva*, amb la semivocal labialitzada ([w] > [v]), com passa al Migjorn mallorquí (Rull 2004: 304). És possible que aquest sufix hagi existit a les Pitiüses temps enrere i ja s'hi hagi perdut, cosa que explicaria que la realització fonètica actual del mot sigui amb *e* tònica tancada, [pəléw]. Per altra banda, aquest canvi també pot explicar-se com un cas més de tancament de la *e* tònica, per analogia amb molts altres casos, com es fa en els dialectes occidentals, i concretament en valencià (*trébol*, *donzella*, *sénia*, etc.). Exemple toponímic: can *Pelleu*.
- b) Quant al sufix *-ico*, Per a Francesc de B. Moll (1952: 282) es tracta d'un sufix diminutiu que ve del llatí *-īccu* i que sembla tenir vitalitat únicament al territori peninsular ibèric, sobretot a Aragó. Aina Moll (1957: 360), en canvi, diu que

és d'origen confús, propi de l'espanyol, especialment de l'aragonès i de l'andalús oriental, i que «ha sido adoptado por el ibicenco —presentando en su forma masculina *-ic* o *-ico* indistintamente— y goza de plena vitalidad: *homenic* o *homenico*; *al·lotic* o *al·lotico*; *abrico* 'arbolillo'; *clotell(o)*; *donica*, *dentica*».⁶ Aina Moll (*ibid.*, 360) també remarca que a València *-ico* forma diminutius de noms de persona (*Pepico*, *Tonico*, *Vicentico*), però que és més rar en noms de cosa. En el cas dels topònims que exemplifiquen aquest tret, sempre es tracta de noms de persona, d'hipocorístics. De fet, com diu Emili Casanova (1995: 28-29), un dels tipus més productius de formació d'hipocorístics en català és l'afegit de sufixos que allarguen el nom abreujat, com *-et*, *-ó*, *-í*, *-ot* o *-ico*. Exemples toponímics: can *Perico* des Saboner, can *Quico* des Saboner, sa trinxa d'en *Quico*, sa Galera d'en *Tonico* o d'en Miquel *Tonico*, sa caseta des *Tonicos*, s'avaradero d'en *Tonico*. Com sol passar amb altres sufixos, també aquest pot presentar-se en posició interior si va seguit d'altres sufixos, també valoratius: ses cases d'en *Periquet* Xinxó, ses cases de Can *Periquet* Xinxó, sa carretera d'en *Periquet* Vinyes, es magatzem d'en *Periquet* Manyà.

- c) Pel que fa als sufixos *-arxo* i *-erxo*, és ben possible que ni tan sols es tracti de sufixos, tot i que popularment s'hi interpreten. Segons el DCVB (III, 690-691 i 694, s. vs. *covarxa*, *covarxo*, *covarxota*, *coverxa*), es tracta del sufix despectiu *-arxo*, *-arxa*, procedent del sufix *-atxo*, *-atxa*, potser per via del castellà. Certament, tots dos sufixos tenen el mateix valor diminutiu i despectiu. Tot i això, segons Coromines (1976-1977: II, 104-105; i *DECat*, II, 1022, s. v. *cova*), *coverxa* i *covarxa* deuen ser derivats regressius de les formes *coberxella* i *cobarxella* respectivament, que poden

5. Rull (2004: 304-305) recull diverses notícies d'ús d'aquest sufix a Alcoi, Cocentaina, el Cabanyal, Callosa i Alfàs del Pi.

6. Val a dir que en els darrers decennis del segle xx la variant *-ic* ha anat perdent vitalitat davant *-ico* fins a caure en desús.

ser descendents mossàrabs i romanobascoïdes de *COOPERCELLA, diminutiu del llatí COOPERCULUM 'tapa, tapadora'. Incloem ací aquests segments finals, doncs, perquè tenen un comportament anàleg al d'un sufix i perquè són interpretats com a tal, tot i que possiblement no ho són. Exemples toponímics: sa *Coverxa*, ses *Covarxes*. Com passa amb els sufixos, aquest segment final també pot aparèixer en posició interior si va seguit d'un sufix: ses *Covarxoles*.

Sa Coverxa

d) Quant al sufix despectiu *-atxo*, per a Aina Moll (1957: 356) es tracta del sufix italià *-accio* < llatí *-ACEU*, «que ha sido adoptado decididamente por el ibicenco (no se usa en el resto del catalán), en que tiene actualmente plenísima vitalidad: *homenatxo*, *al-lotatxo*, *abratxo*, *capatxo*, *clotellatxo*, *donatxa*, *manatxa*, *bocatxa*, *dentatxa*, etc.». Aina Moll el considera augmentatiu, però més aviat és despectiu i, a voltes, fins i tot diminutiu, ja que una *covatxa* és una cova que quasi no pot considerar-se una cova, perquè és poc profunda, o petita, o baixa, de manera que el valor diminutiu pot ser conseqüència del despectiu. Cosme Aguiló (1986: 59) fa notar que, malgrat que sembla un castellanisme, el sufix *-atxo* és present en alguns mossarabismes valencians. Som d'aquesta mateixa opinió i pensam que ens podem trobar davant un mossarabisme, molt estès a les Pitiüses. De fet, Galmés (1983: 326) dóna com a mossàrab el sufix *-acho* (< *-ACEUS*, o bé *-ACULU*) del castellà i fins i tot diu que aquest sufix serveix per a la determinació d'altres mossarabismes. I Joan Veny (1999: 30) considera que *-atxo* és resultat del tractament mossàrab de la *c'*. Coromines considera el sufix *-atxo* (< ll. *ACCEU*) inequívocament mossàrab, sobretot formant part del genèric *picatxo*, típic de les Pitiüses. Un sufix tan estès a les Pitiüses i en tots els àmbits, bé pot ser un mossarabisme, més que no un italianisme. Tot i això, Emili Casanova (2002: 150) considera que, a València, és un aragonesisme, «[...] nascut a partir de paraules aragoneses com *fardatxo*, documentat ja al xv (*DECat*, sota *llangardaix*, III, 68), o *llangardaixos* (en Sant Vicent). D'ací naixen mots com *furgatxo*, *covarxa*, *sarnatxo*, etc.». Tot i que en l'actualitat és un sufix ja no tan viu com quan el descrivia Aina Moll (1957: 356), sorprèn la quantitat de *picatxos* que apareixen arreu de la costa, mentre que només apareix en un altre mot, *covatxa*. Exemples toponímics: es *Picatxo*

(10 vegades), es *Picatxo* (de s'Illa Murada), es *picatxo* de davall es Alls, es *picatxo* de sa Illeta, es *picatxos* de Cala Llosar, es *picatxos* de sa Cala Roja, es *Picatxos* (2 vegades), es *picatxos* de s'Illa des Bosc, es *picatxo* des Vaixell, es *picatxo* des Calonet, es *picatxo* des Cap des Migdia, es *picatxo* des Racó Verd, es *picatxo* Gord, es *picatxo* de Migjorn, es *picatxo* de Tramuntana, sa *Covatxa*, es *picatxo* des Torrent des Pins, es *Picatxo* d'en Toni Sord, es *picatxo* des Racó de s'Alga, es *picatxo* de l'Anguila, es *picatxo* des Caló des Mort, es *picatxo* d'Enmig, es *picatxo* des Racó, ses *Covatxes*, ses *covatxes* de sa Punta Prima. Com passa amb molts altres sufixos, aquest també pot presentar-se en posició interior si va seguit d'un altre sufix: es *picatxet* des Cap Blanc, es *picatxet* des Blancar, es *Picatxet*, es *picatxet* de sa Grava, es *picatxet* de s'Escull de s'Espartar, es *Picatxets*.

- 4) Concomitància entre l'eivissenc i el valencià en els prefixos *so-* i *sub-*. Es tracta, respectivament, de les formes patrimonial i culta del prefix llatí *sub-*, que significava 'sota', 'davall', però també podia indicar 'inferioritat', 'acció secundària', 'atenuació' o 'disminució' (Moll 1952: 308). Vet ací alguns exemples toponímics amb presència d'aquests prefixos: ses *sobalmes* de s'Aranyet, ses *sobalmes* de sa Tabernera, ses *sobalmes* de sa Corbeta, ses *sobalmes* des Desesperats, ses *sobalmes* des Cingles des Clots Negres, ses *sobalmes* de na Cimals, ses *sobalmes* de na Mataret, ses *sobalmes* de davall na Verda, sa *sobalma* de s'Assolellador.

1.1.3. La sintaxi

En aquest apartat el més significatiu és l'ús creixent de la preposició *baix de*, com a València, segurament com a fruit de la interferència del castellà. La preposició *baix de* —i, més rarament, *baix*—, més aviat escassa a la toponímia de les Pitiüses, és especialment present al municipi d'Eivissa, se-

gurament com a prova que el port de la capital insular ha estat el punt més important, durant segles, d'importació d'innovacions lingüístiques de tot tipus. En aquest cas, es tracta del resultat d'una interferència del castellà, no acceptat per la normativa: l'ús de *baix* o *baix de* com a preposició, tot substituint el genuí *davall*. En tenim molts d'exemples: *baix des* Molins, *baix des* Pas Estret, *baix des* Mar Blau, *baix des* Revellí, sa raconada de *baix de* l'Ajuntament, *baix del* Convent, *baix des* Mirador, *baix del* Calvari, *baix de* sa Presó, *baix de* s'Institut, *baix de* sa Penya, *baix de* cas Coroner, *baix de* sa Torre, sa seca de *baix de* sa Carretera, s'illa de *baix des* Molins, ses Jaies de *baix de* sa Penya, es esculls de *baix de* sa Torre. Tot i que els exemples són més escassos a la resta de les Pitiüses, també se'n troben, repartits ací i allà: sa Grava de *baix de* sa Punta de sa Savina, *baix des* penyal d'en Rita, *baix des* torrent des Avencs, *baix de* s'hort de sa Vilda, *baix des* horts de sa Vilda, *baix de* sa torre des Molar, *baix des* Niu des Corb, *baix de* na Xemena, *baix de* sa marina de sa Barda, *baix de* sa Cala, es còdol de *baix des* Murta, *baix des* Cap, *baix des* Torrent, sa roca de *baix des* Torrent, *baix des* cingles d'en Racó, *baix de* sa cala d'en Baló, es macs de *baix de* sa Illeta, *baix de* sa Illeta, ses seques de *baix des* Hortets, *baix des* Coralls, *baix des* Torrent, ses Coves de *baix des* Marge, *baix de* ses Covetes, *baix des* Cubells, *baix de* la Vaca, ses savines de *baix des* Picatxo, *baix des* Guafe, *baix de* sa Guardiola.

1.1.4. El lèxic

Ja hem dit que la influència del valencià en el lèxic eivissenc és molt intensa. Per tant, sense ànim d'exhaustivitat, en posarem alguns exemples prou significatius.

- 1) Fumarell.** El fumarell és un ocell marí semblant a un teulat, però un poc més gran, de l'espècie *Hydrobates pelagicus*, de plomatge negre o d'un marró molt fosc, amb les potes i el bec quasi negres. Sol tenir una taca blanca a les plomes del cul

i és amic de les tempestes i el mal temps (Janer & Rayó 1979: 48). Segons Coromines (*DECat*, IV, 226-227; s. v. *fum*) el mot *fumarell* resulta d'un canvi de *fumadell* per influència dels noms d'ocell com *passarell*, *saltarell*, *cagarell*. Tant *fumarell* com *fumadell* designen ocells negrosos, així com *fumada*, que ell recull com a 'ocellet negre'. A la costa vilera hi ha una *cova des Fumarells*, i a la part nord-occidental de l'illa d'Eivissa, a la parròquia de Corona, hi ha una altra *cova des Fumarells*, a l'illa de ses Balandres. En tots dos casos els informadors diuen que les coves fan molta pudor (Ribes 1995: 104). Es dona la circumstància que *fumadell* apareix en els diccionaris valencians de Mayans (1787) i d'Orellana (1795), i *fumarell* en els de Sanelo (1802) i Escrig (1851). En el cas d'Eivissa ens podem trobar davant un altre valencianisme.

- 2) **Pardal.** En els dialectes valencians, com en l'eivissenc, el mot *pardal* és sinònim d'ocell en general' (*DCVB*, VIII, 234; s. v. *pardal*; Veny 1999: 42 i 132). Seguint Coromines (*DECat*, VI, 276-278, s. v. *pardal*), *pardal* probablement prové del grec πάρδαλος 'moixó', segurament mitjançant una adaptació llatina **PARDĀLIS* íd. Aquest mot, al País Valencià, eixamplà el seu radi d'aplicació fins a esdevenir la denominació genèrica del moixó i fins i tot de tot ocell petit. *Pardal* també és el terme genèric per a designar els ocells mitjans i fins aus més grosses. Així es pot observar en tots els diccionaris i vocabularis valencians, com el d'Onofre Pou (1575), el de Carles Ros (1764), el de Joan Antoni Mayans (1787), el de Manuel Joaquim Sanelo (1802a), el de Josep Escrig (1851), el de Miquel Rosanes (1864) i el de Joaquim Martí Gadea (1909). Val a dir que tot el que s'ha dit del valencià és aplicable també a l'eivissenc, tot i que, en els darrers anys, la pressió culta està reintroduint la forma *ocell* (abans considerada només literària), de manera que cada vegada més es reserva el mot *pardal* per als ocells petits. A la costa eivissenca hi ha diverses coves *des Pardals*.

- 3) **Teulat.** El mot *teulat* s'usa a València (Xàtiva, Alcoi) i a Eivissa per a designar el teuladí o teulader, ocell de l'espècie *Passer domesticus* (*DCVB*, X, 277, s. v. *teulat*; *Avifauna* 1981: 35), i així el diccionari valencià de Josep Pla (1870-1880) recull *teulat* com a sinònim de *teuladí*. Segons Alcover i Moll *teulat* és un derivat regressiu de *teuladí*, en interpretar-se aquest mot com un derivat en *-í* (*DCVB*, X, 277, s. v. *teulat*). *Teuladí* és el nom d'aquest ocell al País Valencià, nom que, segons Coromines, s'explica perquè la teulada és sovint el lloc on nien els pardals o certes varietats. *Teulada* és un derivat de *teula*, del llatí *TĒGŪLA* íd., derivat de *TĒĜĒRE* 'cobrir', 'amagar' (*DECat*, VIII, 470-471, s. v. *teula*). A la toponímia costanera d'Eivissa també es troben diverses coves *des Teulats*.

Cova des Teulats

4) **Carrasca**. Segons el *DCVB* (II, 1051-1052, s. v. *carrasca*) el mot *carrasca* és sinònim, a Eivissa, d'«escorça d'arbre», bé que en realitat sempre l'hem sentit amb referència a l'escorça de pi. Pel que fa a l'etimologia de *carrasca*, val a dir, en primer lloc, que aquest mot és d'ús general al sud de l'Ebre, però com a sinònim d'«alzina». No és aquest el cas de les Pitiüses, on, com s'ha dit, pren un significat particular. El *DCVB* (II, 1052, s. v. *carrasca*) diu que ve d'un mot preromà **CARRASCA* 'alzina'. Per a Coromines (*DECat*, IV, 392-393, s. v. *garric*) *carrasca* és un mot «propi de les terres [...] des de les Serres del Priorat cap al migdia i des de la Ribagorçana cap a l'Oest, incloent-hi parts de la Conca de Tremp; i no solament afronta amb el territori *garric* i l'exclou, sinó també amb el del mot llatí *alzina*, del qual és més sinònim». Coromines també constata l'ús d'una variant amb *l* (*carrascla*),⁷ que considera repercussiva de la *r*, i creu que es tracta de mots heretats del mossàrab (on ja hi estan documentades formes com *qarašqeyla*, *qarrašqīla* o *carrascal*. Seguint el mestre, «l'arrel *KARR/KERR-* com a nom de quercínies és aborigen certament del Sud i Sud-oest d'Europa, no indoeuropea, però assimilada pels celtes continentals de Gàl·lia i els Pirineus, el vocabulari dels quals quedà aviat saturat d'element "mediterrani" i "ibero-berberoides", formaren amb ella un derivat **KARRIKA* amb llur sufix nacional i d'aquest derivat prové el nostre mot [*garric* o *garriga*]». Per a Coromines, *carrasca* i *garric* són mots amb una etimologia comuna, i *carrasca* seria d'herència mossàrab. En canvi, Emili Casanova (2002: 153) considera que *carrasca* no és, en realitat, un mossarabisme, sinó un de tants aragonesismes que passaren al valencià com a fruit del procés d'anivellament que es va produir al País Valencià des del segle XIII, amb la barreja

dels nous pobladors catalans i aragonesos. Així, aquest és un dels mots que apareixen en textos dels autors valencians del segle XV. Mossarabisme o aragonesisme, sembla evident que les Pitiüses entraven dins el domini del mot *alzina*.⁸ Per tant, la paraula *carrasca* deu ser d'introducció relativament recent, potser per via valenciana, bé que amb un lleuger canvi semàntic. De fet, el mot apareix en documents eivissencs del segle XVI, com en una anotació del Llibre de Pòlisses de 1575: «[...] pesa gran de carasca [...]» (Ferrer & Tur 2003: 152). Exemples toponímics: *es molí de sa Carrasca*, *sa punta de sa Carrasca*.

Sa punta de sa Carrasca

5) **Margalló**. El margalló, garballó o palmer, és l'única espècie de palmera autòctona a les Pitiüses, la *Chamaerops humilis* L. El margalló ha estat aprofitat per a fer-ne graneres i capells, i fins i tot per a cordar cadires o senalles (Guerau d'Arellano & Torres 1981: 116-117). Per a Coromines, la forma *margalló* és el resultat d'aplicar

8. Ho demostren topònims com *s'Alzinar* [suziná] i *s'Alzina* [suzinè], i el fet que, tot i que l'alzina és un arbre més aviat escàs a les Pitiüses, encara rep aquest nom, en confluència amb *bellotera* (*DCVB*, II, 416, s. v. *bellotera*), potser un altre valencianisme. Aquesta confluència explica que al mapa de l'ALC Eivissa no formi part de l'àrea dels derivats d'*ILICINA* (Alvar 1976: 54), ja que s'hi va donar una resposta diferent a *alzina* i *carrasca*, amb tota seguretat *bellotera*.

7. El *Diccionari* de l'IEC defineix *carrascla* com a 'pi blanc'.

una assimilació nasal sobre *bargalló*, mot que deu venir d'un mossàrab (*a*)*bregalyon*, provinent del llatí vulgar *AFRICANIONE 'planta africana' (*DECat*, I, 636-637, s. v. *barballó*). Coromines remarca que des de l'Ebre cap al sud, ha preponderat la forma *margalló*, ja documentada devers 1500 (*ibid.*), que també és la forma usada a Eivissa,⁹ mentre que a Mallorca i Menorca s'usa la variant *garballó*, metàtesi sobre *bargalló*.¹⁰ Aquest és un cas més de proximitat del lèxic eivissenc al valencià. Exemples toponímics: es *canalet des Margalló*.

- 6) **Llentrisca**. El mot *llentiscle*, masculí, o *llentrisca*, femení, és el nom de la planta també anomenada *mata*, de l'espècie *Pistacia lentiscus*, i especialment el fruit que produeix. Segons el *DCVB* (vi, 950, s. v. *llentiscle*), la forma del topònim eivissenc s'usa a Sant Feliu de Guíxols, al Penedès, a Mallorca, Menorca i Eivissa, mentre que la variant *llentiscle* és usada a Palafrugell, Olot i Manacor, i altres variants semblants s'usen al Rosselló i fins a Tortosa. Tot plegat podria fer pensar que es tracta de variants pròpies dels dialectes orientals. Però Coromines també ha recollit diverses variants al País Valencià, fins i tot al migjorn (Vallada, Pinós de Monòver). A bona part del domini lingüístic, però sobretot en terres valencianes i a Eivissa, *mata* i *llentrisca* —o les seues variants— són mots que estan en concurrència, de manera que a Eivissa el mot *llentrisca* és molt poc usat i actualment designa els fruits de la mata, també anomenats *llentris-*

cles o *llembriques de mata* (Guerau d'Arellano & Torres 1981: 52). Sembla, doncs, que la forma *llentrisca*, típicament empordanesa i potser importada a Eivissa amb el repoblament català, ha anat cedint pas davant el sinònim *mata*, molt més viu a València, fins al punt que aquella ha quedat reclosa en un àmbit semàntic molt reduït i ja en perill de desaparició, fora de la toponímia. La variant *llentrisca* sembla resultat de la repercussió de la líquida de *llentiscle*, amb supressió posterior de la *l* de la síl·laba final. El mot *llentiscle* ve del llatí *LENTISCUS* id., en una forma romànica **LENTISCLU* que no deu ser més que alteració fonètica, més aviat que derivat d'aquella (*DECat*, v, 154-155, s. v. *llentiscle*). Exemple toponímic: *cala Llentrisca*.

Cala Llentrisca

9. Val a dir que també és la forma algueresa: *margalló* [malgaˈlɔ] (Corbera 2000: 55).

10. Aquesta és, precisament, la forma viva al Camp de Tarragona (Recasens 1985: 183). Per altra banda, els botànics Cristòfol Guerau d'Arellano i Nèstor Torres (1981: 116) reflecteixen una *punta des Garballons*, a la Mola, Formentera, topònim que els informadors consideren molt arcaic. En canvi, solen usar sovint els topònims es *Palmer* (al sud de la Mola) i *sa punta de sa Palmera* (al nord de la Mola). No dubtem que els botànics escoltaren aquest nom, però la informació segur que no procedia de gaires informants, ja que el topònim és molt poc usat a Formentera i el mot *garballó* hi ha caigut en desús.

- 7) **Xillador** i **estufador**, dues antigues concomitàncies amb el valencià. Pel que fa al primer, es Xilladors són unes cavitats a la roca situades a la costa de migjorn de Formentera, a la part de llevant de la platja des Cocons de s'Ora, a les penyes, a una altura d'un metre i mig. Quan la mar va moguda, aquests forats expel·leixen aigua i aire, amb molta força i xiulant molt fort. Es

tracta de la substantivació de l'adjectiu *xillador* 'xisclador', que ve del verb *xillar* 'xisclar'. Segons el *DCVB* (x, 940-941, s. vs. *xill*, *xilladissa*, *xillador*, *xillar*, *xillerissa*, *xillit* i *xilloter*), un 'crit estrident' rep el nom de *xillit* a Tortosa, Morella i Castelló, i de *xill* a Tortosa. I *xillar* equival a 'xisclar' a Tortosa i al País Valencià; val a dir que també a les Pitiüses, bé que és un mot que hi va caient en desús. Qui és 'xisclador', a Castelló és qualificat de *xilloter*, i a Castelló mateix, a Gandesa i a Tortosa, de *xillador*. Finalment, una 'gran quantitat de xiscles o xills', a Tortosa i a Castelló és una *xilladissa*, i a València una *xillerissa*. Es tracta, doncs, d'un mot occidental i sobretot valencià. Alguns treballs lexicogràfics valencians recullen els mots *xillar* (Lamarca 1842; Escrig 1851; Pla 1880) i *xillador* (Escrig 1851), a partir del segle XIX. Tot i això, el *DCVB* extreu la cita corresponent al verb *xillar* de l'*Spill o libre de les dones*, de Jaume Roig, del segle XV, en l'edició crítica de Roc Chabàs, de 1905: «com ocells / passen chillant / e sibillant». Coromines considera que tots aquests mots són castellanismes «en tot, o en part» (*DECat*, ix, 554-561, s. v. *xisclar*). I deuen ser-ho, però ben antics i per via dels aragonesismes valencians, com indica Emili Casanova (2002: 155). Ja hem vist que el mot *xillar* s'usava a la València del segle XV, i des d'allà degué passar a Eivissa, segurament abans del 1700, ja que és aleshores quan es produeix el procés de repoblament de Formentera per part de famílies eivissenques. I si el mot s'usa en aquesta illa deu ser perquè ja l'usaven els eivissencs que s'hi traslladaren a viure. Curiosament, el mot *xillar* no és gaire freqüent en el dialecte eivissenc, on més aviat s'usa el sinònim *guiscar*. El topònim formenterer, però, deixa constància de l'ús habitual, en altre temps, d'un mot que avui pràcticament ha desaparegut de la parla de les Pitiüses.

Pel que fa al mot *estufador*, a les Pitiüses equival a 'esbrufador' o 'esquitxador'. El *DCVB* (v, 610, s. v.

estufador) recull *estufador* a València com 'espècie de pinzell o granereta que serveix per a esquitxar la roba' i 'mena de xeringueta de canya amb què els xiquets, bufant, tiraven aigua a la gent, principalment en temps de carnaval'. Totes dues accepcions estan directament relacionades amb una del verb *estufar*, 'esquitxar, llançar un líquid a gotes amb força', que el *DCVB* (*ibid.*, 611, s. v. *estufar*) dóna com a pròpies de Tortosa, Ulldecona, el Maestrat, Castelló, València i Alacant.¹¹ Coromines documenta *estufar* 'tirar una bravarada', ja el 1385, en Eiximenis,¹² i afirma que aquesta accepció es conserva en valencià (*DECat*, viii, 923-925, s. v. *tuf*). Deu ser així, ja que aquest mot, en aquesta mateixa accepció, és recollit pels principals diccionaris i vocabularis valencians: el de Carles Ros (1764), el de Manuel Joaquim Sanelo (1802), el de Marc Antoni d'Orellana (1802), el de J. Pastor Fuster i Tarongí (1827), el de Vicent Salvà (1838), els de Lluís Lamarca (1839 i 1842), el de Josep Escrig (1851), el de Josep Maria Cabrera (1868) i el de Josep Pla i Costa (1880).¹³ Tot i que avui *estufar* i *estufador* són sobretot paraules valencianes, aquest darrer mot esdevé un apel·latiu toponímic en molts indrets de la costa, com recull Coromines, perquè «engolfant-s'hi l'aigua, entre penyes, salta per dins enfilant-se fins a esquitxar el qui s'hi acosta». I el mestre troba *estufadors* toponímics a Sant Pol de Mar, a Blanes, a Formentera, a Peníscola, Alfàs, Moraira i Orpesa (*DECat*, viii, 924, s. v. *tuf*). Tot plegat, doncs, fa pensar que *estufar* i

11. I a les comarques castellanoparlants alacantines fins i tot s'hi ha introduït com un catalanisme (Torreblanca 1976: 264).

12. «"[...] si cové que hajes a parlar, no girs la boca a aquell ab qui parles: car si-u feyes, *estufar*-li-hies en la cara, e faries gran escàndel", *Terç* (ed. Balari, p. 11)» (*DECat*, viii, 923, s. v. *tuf*).

13. Tot i que el mot *estufador* no apareix en els treballs lexicogràfics del valencià Joaquim Martí i Gadea, Coromines el troba usat en els seus escrits: «"els *estufadors* eren uns canuts de canya, d'un pam de llarc, foradats del tot per una, y per l'atre, amb un foradet al mitj del nuc, que a modo d'eixeringues usaven els chics de les montanyes d'Alcoy — y apretant el tapó o émbolo s'arrayxaven uns als altres que era un gust — y s'eixeringavan amb l'aygua de la fònt, *estufant-se* y arremullant-se de cap a pèus", MGadea (*T. del Xè* iii, 49)» (*DECat*, viii, 924, s. v. *tuf*).

estufador eren mots d'ús general, l'extensió territorial dels quals s'ha anat reduint, sobretot com a mots comuns, fins a esdevenir paraules típicament valencianes, mentre que n'han quedat empremtes toponímiques en llocs on aquests mots ja no s'usen. És mal d'aclarir si a Eivissa es tracta de mots tan antics com a València, que també hi han sobreviscut, o si hi són, precisament, per influència valenciana. Però si tenim en compte que la zona de ponent d'Eivissa —on hi ha més *estufadors*— és la més propera a València, sembla lògic pensar que, com a mínim, la proximitat amb València deu haver influït en la distribució actual dels mots *estufador* i *esbrufador*. *Estufador* és un derivat del verb *estufar*, que ve de *tuf* 'fortor', del llatí vulgar *TUFUS, llatí clàssic ΤΥΦΗΥΣ, i aquest del grec ΤΥΦΟΣ 'fum, vapor', 'supèrbia' (*ibid.*).

- 8) **Sospalma** i **sobalma**, duplicats arcaics. El mot *sobalma*, a Eivissa, pren diversos significats: un d'ells, el que recull el *Diccionari d'Alcover* i Moll, de 'tenassa', 'porció de penya plana i molt superficial dins la mar, que la cobreix amb poc gruix d'aigua' (*DCVB*, IX, 941, s. v. *sobalma*), com a propi d'Eivissa i de la llengua catalana actual. Aquesta mateixa accepció és la que recull Marí Tur (1991: 49). El *DCVB* també inclou un significat de 'cova' que considera antic. Tanmateix, sembla que això és el resultat d'una evolució semàntica lligada a l'orografia. Així, segons Coromines (*DECat*, I, 604-608, s. v. *balma*), el mot *sobalma* seria un compost del prefix *sots* (< llatí *subtus*) i de *balma* 'cavitat sota la roca', mot «d'origen pre-romà i d'etimologia incerta, potser indoeuropea, si bé a penes és possible de precisar si es formaria en cèltic, en lligur o en sorotàptic, més aviat aquest i no el primer». Partint d'aquesta etimologia, sembla que el significat més genuí, dels que corresponen a Eivissa a *sobalma*, seria el de 'cavitat sota la roca', o el de 'roca buida' (Ribes 1991: 153, s. v. *sobalma*), i fins i tot, a la costa, el de 'balma a ran de mar', que sol donar-se en fronts rocosos

quasi verticals on la mar ha erosionat la part més baixa, de manera que presenten una concavitat just a ran de mar, bé que no gaire pronunciada (id. 1993a, 35);¹⁴ de vegades, però, a la part inferior de la concavitat s'encaramullen pedres o roques que s'han després de la part superior, i així el mot *sobalma* es converteix en equivalent de 'pedrissa';¹⁵ i en altres ocasions una part de la balma queda fora de l'aigua i una altra submergida, cosa que explicaria el pas a *sobalma* 'tenassa', 'roca plana submergida, a poca profunditat', que ja és el que tenim a la costa del municipi d'Eivissa.¹⁶ Així, sembla lògic pensar que el sentit més genuí del mot *sobalma* a la costa eivissenca és el de 'balma a ran de mar', des d'on hauria evolucionat fins a adoptar els canvis semàntics ja esmentats de 'pedrissa' o 'tenassa' (id. 1995: 209). Coromines (1974: 36) registra, ja no a la costa, el mot *sospalma*, al sud i al nord del País Valencià, amb el sentit de 'sortint de roca, útil per aixoplugar-se d'un ruixat o per solplujar a mitges'. Segons el gran mestre, aquest mot no és mai 'cova' o 'caverna', sinó 'balma poc fonda' en uns llocs —com a les Pitiüses— i 'vessant de muntanya força pendent' a d'altres. Exemples toponímics: *ses sobalmes* de s'Aranyet, *ses sobalmes* de sa Taberera, *ses sobalmes* de sa Corbeta, *ses sobalmes* des Desesperats, *ses sobalmes* des Cingles des Clots Negres, *ses sobalmes* de na Cimals, *ses sobalmes* de na Mataret, *ses sobalmes* de davall na Verda, sa *sobalma* de s'Assolellador.

- 9) **Cércol**. El mot *cércol* és una variant quelcom conservadora de *cercle*, mots que vénen del llatí *circulus* (diminutiu de *circus*) (*DECat*, II, 676-677, s. v. *cercle*). Coromines, però, només fa es-

14. Aquest és el cas, per exemple, de les *sobalmes des Desesperats* i de les *sobalmes des Cingles des Clots Negres*, a la costa de Sant Miquel de Balansat (Ribes 1993: 120, 125), i de les *sobalmes de davall na Verda*, on hi ha, també, la *cova* i la *punta de ses Sobalmes* (id. 1995: 51-52).

15. Aquest és el cas, ja, de les *sobalmes de davall na Verda*, a la costa de Sant Mateu d'Albarca (Ribes 1995: 51-52).

16. I és, també, el cas dels topònims *es Sobalme* i la *sobalma de s'Assolellador*, a la costa de la parròquia de Corona (Ribes 1995: 74).

ment de la forma *cèrcol*, amb e oberta, i el *DCVB* (III, 123-124, s. v. *cèrcol*), que tan sols dóna entrada a aquesta mateixa variant, considera les realitzacions fonètiques amb e tancada com a pròpies dels dialectes occidentals, de València, Alacant i Mallorca, mentre que les realitzacions amb e oberta són considerades les dels dialectes orientals, de Falset i d'Eivissa. Sembla, doncs, que la realització [é]/[é] del mot *cèrcol* o *cércol* pot afegir-se als trets dialectals que marquen la frontera entre els dialectes orientals i els occidentals,¹⁷ llevat del cas de les Balears —almenys de Mallorca i de les Pitiüses—, ja que a Mallorca la realització és amb e tancada, com diu el *DCVB*, i a Eivissa i a Formentera ho és igualment, malgrat la informació errònia que recull el *DCVB*. Exemple toponímic: *es Mig Cércol*.

Es Mig Cércol

17. La pronúncia general del mot al País Valencià és amb e tancada (AVL 2006: 173, s. v. *cércol*).

10) Alguns altres mots compartits per l'eivissenc i el valencià: *vivot*, *llimac*, *rempuixa*, *farola*, *bol* 'xarxa', *espenyador*, *cocó*, *cementeri*, *canto*, *crispell* i *crispellar*, *martinet*, *llibrell*, *llebeig*, *carraca*, *xic*, *fondo*, *rom*, *almànguena*, *galfi*, *copina*, *llisa* 'rocam encinglerat', etc. Tots aquests mots apareixen amb més o menys freqüència en la toponímia pitiüsa, a vegades aportant informació sobre el seu ús popular. Igualment, les Pitiüses i València comparteixen alguns castellanismes, com *Filatos* per *Fielatos* 'caseta de consumers'.

1.2. LA RELACIÓ ENTRE L'EIVISSENC I LES PARLES DE LA MARINA

Com és lògic, si els trets que caracteritzen el valencià i l'eivissenc són de tot tipus, els que, més concretament, són a banda i banda del canal de valència, i més concretament a la Marina, encara que no necessàriament a la resta del País Valencià, solen ser trets lèxics. A continuació en veurem alguns.

1) **Seclet.** El *seclet* és un peix¹⁸ de l'espècie *Atherina (Atherina) hepsetus*, que pot arribar a 13 cm de llarg, de boca gran i amb dues faixes longitudinals platejades, que té el dors verdós i pigallat de negre. Accidentalment, pot entrar en aigües dolces i salabroses i sol formar moles a les zones pròximes a la costa. És una espècie típicament mediterrània que no es considera de gaire interès econòmic i que es pesca accidentalment (*Hist. Nat.*: xi, 232-233; *DCVB*, ix, 854, s. v. *serclet*). Un dels informadors confirma que se n'hi pescava, de *seclet*, i diu que ell mateix, de vegades, encara n'hi pesca. Aquest peix té diversos noms en la nostra llengua catalana i, segons el lloc, és conegut com *joell*, *jaclet*, *xanguet*, *xisclet*, *xeslet* o *serclet*, amb aquesta denominació especialment a Menorca. Els individus joves són anomenats *peixos sense sang*. El mot *seclet* sembla que és una reducció del que encara es conserva a Menorca, *serclet*. *Serclet* està documentat el 1361, i *seclet* apa-

18. Joan Castelló (1963: 76) ja inclouia *Bol d'es Seclet* entre els zòonims.

reix en els *Capítols de Política y bon govern de la Illa de l'uiça fets en 1655*,¹⁹ publicats el 1930 per Enric Fajarnés (*DCVB*, I, xxxvii). L'arxiduc Lluís Salvador (1956: 70), la segona meitat del segle XIX, deixa constància que el serclet, a Menorca, tenia un preu al mercat de devers 1,25 pessetes el quilo. El serclet era considerat molt bo i era molt preuat a Menorca, on només es consumia durant alguns mesos, quan hi havia manca d'altres espècies considerades encara millors. Potser com a conseqüència lògica de com era de preat aquest peix, a Menorca també hi ha algun serclet toponímic.²⁰ En l'eivissenc actual, a més de ser el nom d'un peix, també designa, figuradament, una bufetada, i, en un context eròtic o sexual, *fotre un secllet* equival a 'fotre un clau, fer l'acte sexual'. Pel que fa a l'etimologia de *secllet* o *serclet*, no sembla gaire clara. Coromines es limita a dir que «sabem que *xanguet* s'estén fins a Tarr.; *xanguet* o *xanquet* a certs punts de Val.; i *chanquete* a Màlaga; d'altres formes, que semblen variants més alterades del mateix nom —*xascllet*, *cescllet*, *serclet*— s'assenyalen a Dénia, a Bna., i també a les Illes, en particular a Menorca» (*DECat*, IX, 440, s. v. *xanguet*). Coromines aventura per a *xanguet* un arriscat llatí EXSANGUIS 'sense sang', que, amb evolució mossàrab, hauria donat *sāngāt* i *šangāt* (*ibid.*).²¹ Jaume Corbera (2000: 104-105), per la seua banda, en un estudi del lèxic alguerès, recull la forma pròpia de la ciutat sarda, *secllet* [sagrét], que ell escriu *saclet*, i postula que es tracta d'un derivat indirecte de SARCULUM per via occitana, ja que en

occità estan documentades les formes *cieuclet*, *ceuclet*, *sauclet*.

- 2) **Estufador**. Se n'ha parlat abans, a l'apartat 1.1.4 (§ 7). A Alfàs hi ha estufadors, com a Conill.
- 3) **Barra**. La Barra era un front format per arena i algues, on confluïen, per un costat, els corrents dels torrents que desemboquen a la badia d'Eivissa, amb els seus materials d'al·luvió, i, per altra, el corrent marí, ja amb poca força. L'encontre de corrents oposats, i dels materials que arrossegaven, formà aquesta barra natural, de molt poca fondària, que representava un perill per als vaixells que entraven al port, de tal manera que unes boies senyalitzaven la zona on hi havia risc d'encallar. Tant la Barra com la zona de dalt la Barra desaparegueren devers 1970, una vegada que es finalitzaren les obres d'emplenament de la zona nord de la badia, que s'havien iniciat el 1965. La Barra estava situada, poc més o menys, al lloc per on ara discorre el passeig marítim. El *DCVB* (II, 310, s. v. *barra*), entre les nombroses accepcions del mot *barra*, ofereix aquesta, que encaixa molt bé amb el nostre genèric talassonímic: «banc d'arena que es forma a l'entrada d'un port o riu i que dificulta la navegació». Per a Moreu-Rey (1982: 45), *barra* és un apel·latiu toponímic que sol referir-se a una barrera de sorra baixa. Evidentment, aquesta és la nostra *barra*. Tanmateix, però, la costa dels Països Catalans està farcida de *barres* com aquesta,²² per exemple a Xàbia.
- 4) **Llibrell**. El nom del cap des Llibrell és originat per la presència de ceràmica antiga a tot el

19. El *DCVB* (IX, 854, s. v. *serclet*) en reproduïx textualment aquesta cita: «que lo jerret, boges, galles, sorell, secllet e tot peix de xàvega o bolix [...] se vena a rahó de sinch dobles la lliura».

20. Hi ha l'*escull des Sercllet* i l'*escull de sa Serclleta* (Barber 1980: 29; *Corpus Men*, 2005, II, 198).

21. S'hi pot objectar que resulta estrany que la primera documentació de *xanguet* sigui del 1805, mentre que les de *serclet* o *secllet*, que suposadament serien variants més alterades de *xanguet*, estan documentades des del segle XIV i XVII respectivament.

22. A la costa del Principat, entre Arenys i Blanes, hi ha la *Barra* i la *barra de Roques des Convent* (Bernat 1990: 43); a Tabarca, hi ha la *Barreta* (Aguiló & Miralles 1991: 380); a Xàbia, hom defineix la barra com una 'barrera de sorra blanca que s'endinsa a la mar', i hi ha la *barra de la Cova Tallada*, la *Barra* o la *Barreta* o *barreta Curta*, les *barretes del Català* o la *barra* o *barreta de Català* (Aragonés 1991: 397); a Guardamar hi ha la *Barra* (del riu Segura) i la *Barreta* (del riu Vinalopó) (Sempere 1992: 287; 1995, 405); als Columbrets també hi ha la *barra Alta*, la *barreta del Carallot*, la *barreta del Cofrenàs*, la *barra dels Colls* i les *Barretes* (Canuto 1994: 49-50); i a Eivissa mateix, a la costa nord, els pescadors defineixen la *barra de sa Punta* (de Xarracó) com 'el front submarí de la platja de sa Punta' (Ribes 1993: 84).

massís que el conforma. En aquest massís hi ha diversos jaciments, un d'ells d'època prehistòrica, i un altre d'èpoques púnica i romana (*FeiF*: VIII, 15-18, s. v. *Llibrell, cap des*), que originà el nom des Castellar. El llibrell és un recipient de terrissa, a manera de plat gran, de forma troncocònica invertida, més ample que alt, i que serveix per a escurar els plats, rentar-se els peus, posar coses en remull, etc. (*DCVB*, VII, 4, s. v. *llibrell*). Segons el *DCVB* (*ibid.*), aquest mot és propi dels dialectes valencians i d'Eivissa, mentre que a Mallorca i a Menorca usen la variant *ribell*, i a la resta de dialectes la variant *gibrell*, que també dona com a pròpia d'Eivissa, tot i que no la hi hem sentit. Coromines considera que *llibrell* és la variant més antiga de les tres, i que *ribell* i *gibrell* són formes més modernes, produïdes per dissimilació. La forma *llibrell*, germana del castellà *lebrillo*, és d'origen incert, tot i que pot procedir del llatí *LABRĒLLUM, diminutiu de LĀBRUM 'pica', 'tina', 'banyera', 'trull', però necessàriament a través d'una forma mossàrab *librêl*, o d'altra manera no s'explicaria ni la *i* del català ni la *e* del castellà (*DECat*, IV, 493, s. v. *gibrell*).

Cova des Llibrell

- 5) **Sit**. El salt d'en Sit és un tallserrat molt vertical, una penya molt alta, de color rogenc. El lloc està situat a devers 300 m al NE de l'aigua Amargant, a la costa des Cubells. Quant a l'antropònim, hi ha dues possibilitats etimològiques. La primera, que sigui una catalanització del sobrenom de l'heroi castellà Rodrigo Díaz de Vivar, *el Cid*, ja que, de fet, en alguns documents del segle XVIII el motiu apareix escrit així (Vilàs 1996: 29). La hipòtesi seria suggerent si el motiu s'hagués originat amb algun destacat mariner o corsari, però sembla que no és així i Vilàs mateix ja creu que la grafia *Cid* és «una interpretació errònia del malnom eivissenc "Sit"» (*ibid.*, 29). La segona hipòtesi és el nom d'un ocell, ja que *sit* és un mot que designa diverses espècies

El salt d'en Sit

d'ocells del gènere *Emberiza* (*DCVB*, ix, 933, s. v. *sit*), i sobretot de l'espècie *Emberiza cia*, com a la Marina Alta (Beltran 2005: i, 286), ocell conegut a Catalunya amb el nom de *sit negre*. Curiosament, el *DCVB* recull una accepció figurada del mot a Santa Coloma de Queralt que correspon a 'home petit o desnerit'. De fet, la metàfora és un dels recursos habituals per a crear motius i malnoms, especialment quan allò que es vol descriure són les dimensions del cos, de manera que *sit* 'nom d'un ocell petit' bé podria haver-se transformat en motiu per a anomenar alguna persona de cos petit (Moreu-Rey 1981: 66-67). El mot *sit* és d'origen onomatopèic, per la piuladissa d'aquest pardal (*DECat*, vii, 954, s. v. *sit*).

6) **Xarco**. Es Xarco és el nom de dues raconades, una a la costa de sa Cala, i una altra a la des Cubells. El barbarisme *xarco*, pres del castellà *charco* 'bassal', és habitual a les Pitiüses. Val a dir que Coromines assenyala que aquest castellanisme només ha pres cert arrelament en alguns pobles de la franja occidental valenciana, però sabem que és un mot també molt viu a les comarques orientals, com a la Marina Alta (Beltran 2005: i, 297), tan propera a Eivissa. En el cas de l'eivissenc, doncs, s'hi pot haver introduït per via valenciana, ja que hi és ben arrelat, com demostra la toponímia. Segons Coromines, l'origen del castellà i del portuguès *charco* és desconegut, molt probablement preromà (*DECat*, ix, 463, s. v. *xarco*).

7) **Xanca** o **xanga**. La Xanca o la Xanga és una raconada de devers 300 m. d'ample, orientada cap a l'ENE. Està situada al nord de les coves Blanques i des Desgavellat, a la costa de Sant Francesc de s'Estany. La raconada de la Xanga està compresa entre la punta de la Xanga, al sud, i la punta de sa Sal Rossa, al nord. Just dins la badia de la Xanga, a la part nord, hi ha una illeta, coneguda, entre altres noms, amb el d'*illa de la Xanga*. Entre aquesta illa i terra i ha un pas

de devers 100 m, però de molt poca fondària, de manera que, segons alguns informadors jordiers, l'illa s'havia aprofitat per a assecat-hi peix, i s'hi anava amb xangues, per no haver-se de mullar (Ribes 1992: 24). M. Barceló (1984: 55) es pregunta si *la Xanga* no deriva de l'àrab *al-shaykh* 'el vell', proposta que no té solta semàntica ni lingüística. Posteriorment, tot basant-nos en la informació documental de l'existència d'una antiga almadrava, i en la informació oral, segons la qual l'illa de la Xanga havia estat un assecador de peix al qual s'anava amb xangues, en una obra primerenca (Ribes 1992: 23-24), vàrem proposar una etimologia a partir del mot *xanca* o *xanga* 'cadascun dels dos pals a manera de crosses en els quals s'enfilen apuntant-hi cada peu els qui caminen per llocs pantanosos', que, segons Coromines (*DECat*, ix, 436-437, s. v. *xanca*), ve del llatí tardà *ZANCA*, *TZANGA* 'nom d'una classe de bota alta', que vendria del persa antic *zanga* 'cama', i mitjançant els legionaris romans es degué introduir en el llatí vulgar, on estan documentades les formes *zanga* i *zanca* els segles III i IV, com a noms d'una mena de calçat propi dels perses. El mot està documentat en català el segle XVI, de manera que la proposta no era inversemblant. Coromines, encara, dóna per als mots castellans *chanca* i *zanca* la mateixa etimologia que per al català *xanca* (*DCELC*: iv, 823, s. v. *zanca*). Per altra banda, el diccionari oficial de la llengua espanyola recull una veu *chanca*, d'origen desconegut, diferent de l'anterior, pròpia d'Andalusia, que significa 'depósito a manera de troje destinado a curar boquerones, caballas y otros peces para ponerlos en conserva' i 'pequeña industria de salazón de pescado' (*DLE*: 349, s. v. *chanca* 2). És Francesc-Xavier Llorca Ibi (2008) qui, al nostre parer, encerta amb l'etimologia d'aquest topònim, per una via relacionada amb aquesta última *chanca* andalusa. En un documentat estudi de la toponímia valenciana

i romànica relacionada amb la tonyina, Llorca recull diversos topònims de la mateixa sèrie: *Casa Chanca* (Zahara de los Atunes); barri de *La Chanca* (Almería), *la Xanca* (Illa Plana); *platja de la Xanca* (Benidorm); *la Xanca* (Cambrils); *la Xanca* (Tarragona); *illa* i *platgeta de la Xanca* (Eivissa). En tots aquests casos el mot *xanca*, amb algunes variants, al·ludeix a la casa o l'edifici on se salava la tonyina. A més, segons Llorca, aquest és el significat del mot català *xanca* i del castellà i galleg *chanca*, bé que en aquestes llengües una *chanca* també és cadascuna de les 'pilas', o dipòsits saladors. Per a Llorca, el mot *xanca* és un italianisme que ve del mot *chianca* 'panca del macellaio dove si taglia la carne', mot que a Sicília pren el significat de 'taula sobre la qual es talla la tonyina', i que deu venir del llatí *PLANCA* 'planxa'.²³

La Xanca

- 8) **Muntanyar.** Es Muntanyar és un conjunt de dunes, alguna d'elles prou elevada que supera els 10 m d'altura. Està situat a devers 600 m al

23. Segons Llorca, aquest mot italià també ha deixat toponímia relacionada amb la tonyina, com la *torre Chianca* (torre de vigilància) o l'*isolla della Chianca* (talassònim).

NW des Llanxó, a la costa nord de Formentera. Es tracta d'un mot col·lectiu format a partir de *muntanya* més el sufix col·lectivitzador *-ar*. Coromines ja remarca que *muntanyar* és el nom valencià de les dunes, que ell recull a la costa de llevant de l'Albufera i fins a Xàbia. A Sueca, fins i tot se sent el mot amb reducció de *-rs* en el plural, i, amb metaplasme, el plural *montanyassos*. Vet ací, doncs, un cas més de proximitat entre l'eivissenc i el valencià. El mot *muntanya*, del qual ve *muntanyar*, ve del llatí vulgar **MONTĀNEA* (*DECat*, v, 836-837, s. v. *mont*).

- 9) **Caramull.** Aquest mot és molt viu a la Marina. El caramull des Malví Gros és la part més alta des Malví Gros, situada a la part NE de l'illa. La forma estratificada de la roca produeix la sensació que es tracta d'un munt o caramull de pedres. Segons Coromines, el mot *caramull* ve d'una forma antiga *corumull* 'porció d'una cosa que sobresurt', 'pilot, turonet', paraula quasi exclusivament catalana, arrelada a les terres de migjorn de la llengua, «si bé existent també en alguns rars parlars mossàrabs, aragonesos i portuguesos». Per a Coromines, aquest mot és d'etimologia incerta, tot i que aventura que és un derivat del verb antic *acorumullar*, i aquest, resultat d'una combinació del llatí *CŪMŪLARE* 'amuntegar' amb un sinònim llatí vulgar **COROLLIARE* derivat de *COROLLA* 'coronament' (*DECat*, II, 559, s. v. *caramull*).
- 10) **Xapa.** La Xapa és un punt que està situat a menys de 100 m del còdol Foradat, cap a llevant, a la costa de Sant Carles de Peralta. Hi ha una gran enclotxa o un crivell vertical a les proximitats del lloc. Aquest punt és conegut com un dels millors llocs per a la pesca de la tonyina i de la círvia. Està considerat com un dels millors caladors de tonaire (Prats 1997: 55). Com correspon a un topònim que ja ha esdevengut opac circulen diverses etimologies populars, que recull Aguiló (1989: 25, 23). Segons una d'elles,

com que és una bona pesquera de tonyines, círvies i melves amb tonaire, hom *xapava* el peix en aquest lloc per tal d'assecar-lo. Segons una altra etimologia popular, els moros hi anaven a *xapar*, que en la seua llengua significa 'fornicar' (!?). Evidentment, l'explicació etimològica del topònim va per altres camins. Com diu Aguiló (*ibid.*), deu tractar-se d'un femení dimensional format a partir del masculí *xap*. Aquest mot, ja en desús a les Pitiüses —circumstància que explica la recent opacitat del nom de lloc—, significa 'crivell, esquerda'. Segons Coromines, el mot *xap* és un derivat regressiu del verb *xapar* 'badar, esquerdar, esberlar, fendre'. Es tracta d'un mot sobretot baleàric, tot i que també apareix a la zona continental, que deriva de l'onomatopeia ČAP! imitadora del so de l'eina que estella, d'una arrel paral·lela a les que han donat *xafar* i *xampar* (*DECat*, ix, 444-446, s. v. *xapar*). Coromines diu que a les illes predomina la forma especial *aixapar*, i que també hi abunden derivats amb *a-* inicial.²⁴ Aquest verb és encara viu a les Pitiüses, tot i que és poc usat, i hi ha deixat alguns topònims costaners.²⁵ Tanmateix, no podem ignorar que l'etimologia del topònim també podria seguir altres viarany: a l'illa de Benidorm hi ha un indret conegut com *la Xapa*, on preparaven l'art per a calar el bol; l'origen d'aquest topònim sembla que rau en el fet que s'havia de *xapar*, és a dir, colpejar amb les cordes o amb les bandes

24. Per exemple, recorda que a Menorca un *aixap* és un 'tall llarguer produït violentament'. Però també recull formes amb *a-* a la zona continental. Així, diu que al cap de Creus va sentir el mot *aixap* amb el significat de 'tallat, avenc' (*DECat*, ix, 444-446, s. v. *xapar*). De tota manera, en la majoria dels casos és impossible precisar si es tracta de *xapar* o *aixapar* i de *xapada* o *aixapada*, ja que normalment trobam el mot després d'una altra paraula acabada en vocal neutra: *na Xapada*, *sa Xapada*, *roca Xapada*...

25. Per exemple, a la costa de Sant Joan de Labritja hi ha *na Xapada* o *sa Xapada* (Ribes 1993: 55); a la costa de Sant Miquel de Balansat, as Portitxol, hi ha una altra roca anomenada *na Xapada* (*ibid.*, 128); i aquest topònim es repeteix a la cala d'Albarca per a designar una roca que també rep el nom d'*en Badats des Murtar* (id., 1995, 45). I a les altres illes es troben topònims semblants: a la costa de Campos hi ha *sa pedra Xapada* (Aguiló 1991: 28) i a Menorca *sa cova Xapada* (Seguí 1986).

contra el terra perquè el peix es dirigís cap al cóp (Llorca 2000: 100). I a Cadaqués hi ha el mot *xapa-xapa* 'veu que imita la pesquera de batre, o sigui la fressa que fan els remes en batre' (Sala 1983: 104). Si la Xapa era una bona pesquera de tonaire, potser en altre temps també es batiem remes i/o cordes per tal que la tonyina s'aficàs al cóp aviat? Com a mínim cal tenir-ho en compte.

- 11) **Tonaire** (*m.*). A les Pitiüses abunden els topònims relacionats amb tonaires. El tonaire és una gran xarxa de cordill fort, normalment de fil de cànem, d'una sola peça, de malles amples, de passada i mitja, que serveix per pescar tonyines i círvies (*DCVB*, x, 342, s. v. *tonaire*; Marí Tur 1991: 39; Prats 1997: 53-54). La tonyina és un peix de l'espècie *Thunnus thynnus* (L.), que pot fer tres metres de llarg i que té un alt valor comercial (Moreno *et al.* 1991: 216; Riera *et al.* 1995: 181). Sembla que era molt abundant a les Pitiüses, segons afirma el rei Carles III en un document de 1785.²⁶ El tonaire, doncs, s'usa per a pescar tonyines i són moltes les obres on es parla d'aquest art de pesca i de com funciona.²⁷ Fins no fa gaires anys se sortejaven els caladors, el dia de Sant Joan, i l'escriptor Josep Pla (1950: 515) diu que un dels caladors que entraven en el sorteig era el de *Talamanca* (evidentment no es podia referir a cap altre lloc que no fos es Bol des Seclet). Moltes de les obres que parlen de tonaires, especialment les anteriors a 1990, es refereixen al mot *tonaira*, femení; però tan-

26. El rei feia unes recomanacions al governador d'Eivissa on deia que «ha resuelto el Rey que el inspector Gral. de Matriculas Don Luis Muñoz pase a ellas, y que se trate con él [...] sobre los medios de fomentar este importante ramo, y de sacar la utilidad posible, estimulando a aquellos naturales de la Pesca, que puede hacerles ricos, por la abundancia de Atunes que hai en sus mares» (*Anál. Hist.*, 1980, 1-2, 90).

27. Vegeu, per exemple, l'arxiduc Lluís Salvador (1886: i, 414; i 1956: 17 i 32-37), o l'obra de Víctor Navarro (1901: 91-92), o, més recentment, l'article de Joana Maria Ferrer titulat «S'aladrava» (*Pitiús*, 1989, 45-46), o el de Núria Ferrer, «Els tonaires» (*Pitiús*, 1992, 90-91), així com el llibre de Joan Marí Tur (1991: 39) o *Qui vol peix* (1990: 37-38).

mateix a les Pitiüses s'usa en masculí, *tonaire*, circumstància que explica Coromines dient que aquest masculí eivissenc reflecteix un masculí neutre mossàrab *RETE *THUNNARIUM > tonáir (DECat, VIII, 564, s. v. tonyina)*.²⁸ De tota manera, els mots *tonaire* i *tonaira* també podrien ser resultat de l'evolució normal del català, amb influència occitana en la terminació, pel sufix *-aire*, *-aira*. Deixant de banda el gènere i l'etimologia, val a dir que a Eivissa *tonaire* va perdre terreny enfront de paraules de formació més moderna, com *tonyaire* o *tonyinaire*, circumstància que ja havíem exposat abans (Ribes 1993: 55) i que es posa de manifest també en les obres de l'arxiduc Lluís Salvador (1886: I, 414) i de Víctor Navarro (1901: 91-92). A les Pitiüses encara hi ha, però, nombrosos *tonaires* en la toponímia.²⁹ Val a dir que a la costa de la Marina el *tonaire* també té gènere masculí.

- 12) Un cas paradigmàtic: **es Montgó**. Actualment, es Montgó eivissenc —més conegut com a torre des Moro—. És una relíquia dels antics montgons que servien de fita dins els estanys segles enrere. Es conserva sencer dins es Pollet Petit, molt prop del punt on comença es Pollet Gros. Dins s'Onze des Roig hi ha restes, encastades en un muret de divisió, de tres montgons més. I dins es Nou des Roig hi ha els fonaments d'un altre, de base circular perfecta. Aquestes restes són un poc a llevant des Montgó. Per altra part, a la banda de llevant del mur que parteix longitudinalment l'estany des Còdols en dues parts, hi ha les restes de molts de montgons, també parcialment encastades. A l'entorn d'aquesta

torreta circulen curiosíssimes llegendes. L'actual estany des Còdols havia estat conegut, primer, com *lo Rebedor*, i després com *lo Montgó*, almenys durant els segles XVI i XVII. Als *Llibres d'entrevinements*, el 1591 trobam la nota següent: «Nota que a 4 de agost 1591 anaren a dormir a la punta y al mungo per traura sal y comensaren a treballar diluns a 5 de dit, feu tant de vent ponent i labaix que entrá molta aygua y la sal era prima y molt tendra ques treya y se replegava ab gran treball, y la gent volentsen anar, fonch avisat lo Ille. Sor. governador y aná en lo dit estany y feu ajuntar los principals y cap de barraccha ylls promaté de fer ajuda per les despeses, so es que del millarés ajudarian ab 200 liures y ell dexaria de son salari 25 liures y acomodaria todas las guardas y los jornales y halangarian molt totes les despeses, y axi la gent se animá en treballar; es tret, segons ses arbitrat, 15 milia modins, desta manera, que han tret los qui han volgut treure cada dia anant a treure axi al mungo com a la punta, an tret vint días. Nostre Sor. deu nos done bona sanitat y bon any de tot be segons convé per lo seu sant servey, amen» (Macabich 1916: 50). Però si l'estany actual des Còdols rebia el nom del Montgó, segurament devia ser per la gran quantitat de montgons que hi devia haver, les restes dels quals encara es poden observar, com acabam de dir. Vet aquí que un document de 1598³⁰ (o de 1543)³¹ feia esment de sis montgons dins l'Estany (estanys Roig i Gros actuals), i de quatre dins la Punta (actual estany des Codolar), i establia clarament el seu ús, ja que es tractava de mesurar l'Estany i la Punta, de la manera següent: «Primerament se han medit, y mesurat rectament ab una lliño-

28. Vegeu el que escriu Coromines: «en Es Bol de Secler, prop de La Penya d'Eivissa, hi ha "un *tunáir* que hi pesquen tonyines"; a Formentera m'ensenyen el *tunáir* "on pescam *tunina*, xirvi, emperadors i búfalos" (1963)» (*DECat*, VIII, 564, s. v. *tonyina*).

29. A Eivissa mateix hi ha la *pedra des Tonaire*, a la cala d'en Serra, al nord de l'illa (Ribes 1993: 55); a Formentera hi ha el *penyal des Tonaire*, a la costa nord de la Mola (Aguiló 1989: 26, 29); i al nord des Botafoc hi havia, fins fa ben poc, l'*escullet des Tonaire*.

30. Es tracta de la reproducció d'un document signat per Ferran Çanoguera, que fou governador de l'illa d'Eivissa, en les Ordinacions de 1686, reproduïdes per Gaietà de Mallorca (*Resumpta* 1751: 175-178).

31. Les Ordinacions de 1663 reproduïxen el mateix document, però el daten el 1543, segons la transcripció que n'ha fet Torres (1993: 563).

la del primer mongo³² al estañy fins al segon mongo per la part pera haont se acostumava medir antiguament, y fins are per los Escrivans de la sal passats, y se ha trobat de dit primer mongo, fins al segon, de mongo à mongo, y averiguades cent, y setse canes dos palms, y mitx dich. Item ab la mateixa manera se ha medit del dit segon mongo de dit estañy fins al tercer mongo, y se ha trobat haverhi hagudas de mongo à mongo trescentas, y sis canas diem. [...]». I així continua l'amidament dels dos estanys esmentats, sempre de montgó a montgó (*Resumpta* 1751: 176-177). Queda clar, doncs, que els montgons feien de fites dins els estanys saliners eivissencs, i, curiosament, a Formentera, que en part fou repoblada el segle XVIII per eivissencs amb experiència de treball a les salines, el mot *montgó* es conserva, especialment a la zona propera a les salines, com a sinònim de 'fita', i fins i tot de 'vèrtex geodèsic' (Ribes 1994: 45-47). Quant a l'etimologia del topònim, deu ser metafòric, ja que el Montgó valencià, que és visible des d'Eivissa en dies clars, servia de monjoia o de punt d'enfilació als pescadors i navegants eivissencs, la mateixa funció que compleix es Vedrà, encara avui, per als pescadors valencians. Pel que fa a l'etimologia del *Montgó* valencià, ja n'hem recollit anteriorment diverses teories (Ribes 1992: 26-27). Així, historiadors com Beuter o Escolano han volgut trobar en el topònim de Dènia un ètimon *MONS AGON* 'puig dels jocs o de les lluites dels agons'; aquests jocs o lluites devien ser festes que se celebraven en gener en honor de Jano. Enric Moreu-Rey planteja, entre interrogants, la possibilitat d'un origen *MONS JOVIS* 'puig de Júpiter'. I també hi ha qui proposa una etimologia grega *μόνοχος* 'únic' o 'einentíssim'. Cap d'aquestes propostes no és mancada d'un cert fonament. L'arqueologia

confirma que el Montgó de Dènia era habitat des de temps prehistòrics, cosa que explica algunes d'aquestes propostes etimològiques. L'investigador valencià Roc Chabàs proposa un ètimon *MONT-GAON*. Altres topònims semblants, com *la Sella del Cau*, *Montcau* i *la Cau*, deriven del mot llatí *CAVUM* 'lloc buit, foradat'. A la Cau, a Ripoll, per exemple, hi ha una ermita excavada a la muntanya, i aquestes característiques també són pròpies de Montcau i la Sella del Cau, com del Montgó de Dènia. El lingüista Galmés de Fuentes proposa un ètimon basat en la rel preromànica *KAL(L)IO* 'pedra'. Galmés creu que aquesta veu indoeuropea és a l'origen del topònim català *Montgals*, i que aquest mot podria reduir-se en *Montgó* mitjançant la palatalització de la *l*, la posterior monoftongació i la simplificació, per analogia amb els singulars (*Montgals* > *Montgaus* > *Montgós* > *Montgó*). Posteriorment, Coromines ha establert clarament l'etimologia del *Montgó* de Dènia (*OnCat*, v, 353-354, s. v. *Montgó*) i dona la raó a Chabàs quan conclou que *Montgó* ve de *MONTE CAVONE* 'puig balmat, socavat'. La forma llatina degué ser adaptada pels àrabs introduint-hi un *ʿain*, per mor d'aquesta arrel aràbiga o africana, i així s'explicaria que al-Idrīsī (segle XII) escrigui, en lletres aràbigues, *ǧābāl-qāʿūn*. Establerta l'etimologia del *Montgó* valencià, és versem blant que fos aquest mateix mot el que passàs, a Eivissa, a ser usat com a sinònim de 'fita' o 'monjoia'? Curiosament, Coromines cita fonts eivissenques per a documentar el mot *montgó*, però aquestes fonts —les mateixes que hem citat, *supra*, d'una nota de 1591 dels *Llibres d'Entrevinements*— no es refereixen al puig valencià, sinó a un estany de les salines. Diu, però, Coromines: «Com que no tenim notícia a Eivissa d'aquest nom i la punta SO. d'aquesta illa cau enfront del Montgó de Dènia (a uns 70 k) entenc que es refereix a aquest» (*ibid.*, v, 353).

32. Segons la transcripció de les Ordinacions de 1663, feta per Marià Torres (1993: 564-565), el text diu sempre *moñó*.

Aquí anava errat Coromines, però tanmateix és quasi segur que si als estanys saliners es començà a usar aquest mot, degué ser com una metàfora del Montgó de Dénia, que aleshores devia ser visible, en dies clars, des de les salines, i que a més era una referència o una senya clara dins la mar per als navegants de l'època, com si diguéssim una 'fita' marina. El Montgó té un duplicat a l'Empordà, ja que entre Torroella i l'Escala hi ha un penya-segat conegut amb el nom de *Montgó*. I Coromines reproduceix el que va sentir d'un pescador de Calella de Palafrugell: «prenem *mungó*[sic] com a senya (tal com *lo Montgrí* i St. Salvador de Roda) per trobar pesqueres» (*ibid.*, v, 354). Si els pescadors empordanesos *prenien montgó* com a senya, no resulta difícil pensar que els pescadors eivissencs també *prenien montgó*, i que aquest *montgó*, ja convertit en 'fita', degué passar als estanys. Sembla clar que es tracta d'una metàfora que va tenir èxit a les salines eivissenques, fins al punt que un dels estanys era anomenat *lo Montgó*. Amb la privatització dels estanys, a la darrerria del segle XIX, els montgons són innecessaris i deixen d'usarse. En l'actualitat només queda un montgó sencer, avui més conegut amb el nom de *torre des Moro*, dins l'estany des Pollet. Tanmateix, però, hi ha restes de les bases de molts montgons, perfectament alineats, en diversos llocs dels estanys. El més curiós, però, és el cas formenterer. Una part dels eivissencs que repoblaren l'illa, a l'inici del segle XVIII, procedia de la zona de Sant Josep, especialment la que constituïa la mà d'obra més especialitzada que havia de treballar als estanys saliners de Formentera i que ja tenia l'aval d'una experiència contrastada als estanys de l'illa major. Aquests repobladors portaren a Formentera el genèric *montgó*, que encara és ben viu en aquesta illa, especialment a la vènda o comarca de Porto-salè, ara amb el significat de 'fita'. Exemples toponímics: els *montgons de*

ses Salines Marroig, el montgó de darrere s'Església Vella.

Es Montgó

2. CONCLUSIONS

En conjunt, la proximitat d'Eivissa i València i les intenses relacions d'intercanvi que s'han produït entre tots dos territoris han configurat un dialecte baleàric que, tot i tenir un component fonètic molt orientaltzat, té un lèxic molt proper al valencià i als dialectes occidentals, cosa que li dona especificitat enfront dels altres dialectes insulars. Aquest tret tan característic del lèxic de les Pitiüses també ha deixat un rastre important en la toponímia, que reflecteix moltes formes iguals o semblants a les valencianes.

Per altra banda, mitjançant la toponímia de la costa pitiüsa es pot seguir el rastre de la influència valenciana en l'eivissenc, moltes voltes fins i tot amb informacions de tipus diacrònic.

I finalment, la toponímia mostra, igualment, la proximitat de les parles de la Marina i de l'eivissenc, com correspon a dos territoris propers i amb intensos vincles històrics, culturals, humans.

3. BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ ADROVER, C. (1986): «Primera aproximació a la toponímia d'es Vedrà i es Vedranell», *Estudis Baleàrics*, Palma de Mallorca, núm. 20, pp. 53-62.
- (1989): «Mostra toponímica del litoral de les Pitiüses», *El Mirall*, Palma de Mallorca, núm. 25 i 26.

- (1991): *La toponímia de la costa de Campos*, Campos, Ajuntament de Campos.
- AGUILÓ, C.; MIRALLES, J. (1991): «La toponímia de l'illa de Tabarca», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, XLIV, Alacant, pp. 371-389.
- Anál. Hist.* = DELEGACIÓN EN IBIZA DEL COLEGIO DE ARQUITECTOS DE BALEARES (1980): *Introducción al análisis histórico de la ciudad de Ibiza (de la ciudad púnica a 1912)*, Eivissa, La Gaya Ciencia.
- ARAGONÉS, C. (1991): «Toponímia de Xàbia», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, XLIV, Alacant, pp. 393-405.
- ALC = GRIERA, A. (1923-1964): *Atlas Lingüístic de Catalunya*, Barcelona.
- ALVAR, M. (1976): *La frontera catalano-aragonesa*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- Avifauna* = ESCOLA NACIONAL DE SANT JORDI DE SES SALINES (1981): *Avifauna d'Eivissa*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs (Nit de Sant Joan, 5).
- AVL = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2006): *Diccionari ortogràfic i de pronunciació del valencià*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (Textos Normatius, 1).
- BARBER BARCELÓ, M. (1964): «Apuntes para un derrotero menorquín destinado a embarcaciones menores», *Revista de Menorca*, Maó, Ateneo Científico, Literario y Artístico de Mahón, pp. 97-154.
- (1980): *Índex alfabètic referit a l'estudi: «Nuevos datos sobre la isla de Menorca. La nomenclatura que emplean los pescadores de esta isla para designar los diferentes puntos de la accidentada costa de Menorca» de Jaime Ferrer Aledo*, Maó, Stampa.
- BARCELÓ TORRES, M. del C. (1984): *Minorías islámicas en el País Valenciano: Historia y dialecto*, València, Instituto Hispano-Árabe de Cultura – Universitat de València.
- BELTRAN I CALVO, V. (2005): *El parlar de la Marina Alta*, 2 vols., Alacant, Universitat d'Alacant – Departament de Filologia Catalana.
- BERNAT I BALTRONS, F. (1990): «Les senyes de la pesca de palangre a la zona costanera d'Arenys a Blanes», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, Sant Hipòlit de Voltregà, XLII, pp. 35-44.
- CABRERA, J. M. (1868): *Vocabulario valenciano-castellano*, València, F. Campos.
- CANUTO BAUÇA, F. (1994): *Toponímia i talassonímia mallorquina als Columbrets*, Palma, Universitat de les Illes Balears (Quaderns de Toponímia, Onomàstica i Cultura Popular, 1).
- CASANOVA, E. (1995): «Els hipocorístics en -o [tipus Manuel > Nelo] en valencià: una interpretació», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, LXII, Barcelona, pp. 28-36.
- (2002): «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonés i del castellà», en M. A. Cano, J. Martines, V. Martines i J. J. Ponsoda (cur.) (2001 [2002]), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 135-159.
- CASTELLÓ GUASCH, J. (1963): «La toponímia de Ibiza y Formentera», *Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, Palma, núm. 639, pp. 71-87.
- COLOMINA I CASTANYER, J. (1991): *El parlar de la Marina Baixa*, València, Generalitat Valenciana – Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- CORBERA POU, J. (2000): *Caracterització del lèxic alguerès*, Palma, Universitat de les Illes Balears.
- COROMINES, J. (1974): *Lleures i converses d'un filòleg*, 2a ed., Club Editor (El Pi de les Tres Branques, 2-3), Barcelona.
- (1976-1977): *Entre dos llenguatges*, 3 vols., Barcelona, Curial (Biblioteca de Cultura Catalana, 19-21).
- Corpus Men* = MASCARÓ PASSARIUS, J. (2005): *Corpus de toponímia de Menorca*, 2 vols., Palma de Mallorca, Hora Nova SA.
- DCELC = COROMINES, J. (1976): *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, 4 vols., Madrid, Gredos.
- DCVB = ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. (1926-1968): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca.
- DECat = COROMINES, J. (1980-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial.
- DE[s]CALLAR Y DESCALLAR, P. de M. (1798): *Memorias históricas, y geográficas de Yviza, y Formentera, llamadas antiguamente las Islas Pythiusas*, Ferrara, Herederos de Josef Rinaldi.
- DLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001): *Diccionario de la lengua española*. 22a ed., Madrid, Espasa-Calpe.
- EEIF = *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* (1995-), 12 vols. publicats, Eivissa, Universitat de les Illes Balears – Consell Insular d'Eivissa i Formentera – Institut d'Estudis Eivissencs.
- ESCRIG, J. (1851): *Diccionario valenciano-castellano*, València, Imprenta de J. Ferrer de Orga.
- FAJARNÉS Y TUR, E. (1890): «Antiguas industrias de la isla de Ibiza. La pesca», *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 3, Palma de Mallorca, pp. 285-287.
- FERRER, N. (1991): «Els tonaires», *El Pitiús 1992*, Eivissa, pp. 90-91.
- FERRER ABÁRZUZA, A. (1995): *Transcripció del Llibre de Determinacions del Consell 1456-57*, Eivissa, Ajuntament de la Ciutat d'Eivissa.
- FERRER ABÁRZUZA, A. – TUR SERRA, C. (2003): *Estudi històric i arqueològic del castell d'Eivissa. II. Documents escrits*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa, 8).
- FERRER, J. M. (1989): «S'almadrava», *El Pitiús*, Eivissa, 1989, pp. 45-46.
- FUSTER I TARONGI, J. P. (1827): *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores*, València, Imprenta de José Gimeno.
- GALMÉS DE FUENTES, Á. (1983): *Dialectología mozárabe*, Madrid, Gredos (Biblioteca Románica Hispánica III. Manuales, 58).
- GUERAU D'ARELLANO, C.; TORRES, N. (1981): *Nova aportació al coneixement de les plantes d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.
- Hist. Nat.* = *Història Natural dels Països Catalans* (1986-1992), 16 vols., Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- IEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Edicions 62.

- IEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, 2a ed., Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Edicions 62.
- JANER MANILA, G. – RAYÓ, M. (1979): *Aucells esquius*, Palma de Mallorca, Moll.
- LAMARCA, L. (1839): *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, València, J. Ferrer de Orga.
- (1842): *Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, ed. augmentada i corregida, València, J. Ferrer de Orga.
- LLORCA IBI, F. X. (1998): «El llenguatge mariner de la comarca de la Marina», tesi de doctorat, Universitat d'Alacant.
- (2000): *El llenguatge mariner de la Marina*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- (2008): «Toponímia tonaire valenciana i romànica», en *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemesí*, València, Denes, pp. 299-308.
- LUIS SALVADOR DE AUSTRIA, arxiduc (1886): *Las antiguas Pityusas*, 2 vols., Palma de Mallorca, Imp. del Comercio (Las Baleares, 2). [Reedició en facsímil de *Diario de Ibiza*.]
- (1956): *Las Baleares. II. La pesca: Navegación y construcción de buques*, Palma de Mallorca, Clumba (Drach, 6).
- MACABICH LLOBET, I. (1916): *Santa María la Mayor: Los cronistas (Apuntes históricos)*, Eivissa, Imprenta de Mariano Tur.
- (1965): *Historia de Ibiza*, 4 vols., Palma de Mallorca, Ed. Daedalus.
- MARÍ TUR, J. (1991): *Terminologia marina d'Eivissa*, Eivissa, Ajuntament de Sant Josep (Documents Històrics, 3).
- MARTÍ I CASTELL, J. (1990): *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*, València, Universitat de València.
- MARTÍ I GADEA, J. (1909): *Vocabulario valenciano-castellano en secciones*, València, Imprenta de Antonio López i Companyia.
- (1915): *Vocabulari monosilábich valencià-castellà*, València, Imprenta de Antonio López y Cía.
- MAYANS I CISCAR, J. A. (1787): *Vocabulari valencià-castellà* (inèdit en l'època), manuscrit 328 de l'Arxiu del Reial Col·legi-Seminari del Corpus Christi de València.
- MOLL, A. (1957): «Sufijos nominales y adjetivales en ibicenco», *Revista de Filología Española*, xli, pp. 341-371.
- MOLL, F. de B. (1952): *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos.
- (1968): *Gramàtica catalana especialment referida a les Illes Balears*, Palma de Mallorca, Moll.
- MORENO, I. – ROCA, I. – SALAMANCA, M. (1991): *Guía de la flora y fauna del Mar Balear*, Palma de Mallorca, Govern Balear.
- MOREU-REY, E. (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Barcelona, Millà (Llengua Viva, 4).
- (1982): *Els nostres noms de lloc*, Mallorca, Moll (Els Treballs i els Dies, 22).
- NAVARRO, V. (1901): *Costumbres en las Pithusas*, Madrid, Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.
- OnCat = COROMINES, J. (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial. [Del primer volum, n'apareix com a coautor J. Mascaró Passarius.]
- ORELLANA, M. A. (1795): *Catálogo d'els pardals, de l'Albufera de València*, València, Imprenta Viuda de Martín Peris.
- (1802): *Catálogo d'els peixos qu'es crien è peixquen en lo Mar de València*, València, Imprenta Viuda de Martín Peris.
- PLA, J. (1950): *Guía de Mallorca, Menorca e Ibiza*, Barcelona, Destino.
- PLA I COSTA, J. (1870-1880): *Diccionario valenciano*, en J. Martines (1998): *El Diccionario valenciano de Josep Pla i Costa. Descripción i edició*, Alacant, Generalitat Valenciana – Juan Gil-Albert.
- POU, O. (1575): *Iesus Thesaurus Pueriles*, València, Imprenta de P. Huete.
- PRATS CALBET, A. (1997): *La pesca d'abans a les Pitiüses*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera.
- Qui vol peix = ALUMNES DE 3R DE BUP DE L'EXTENSIÓ DE FORMENTERA (1990): *Qui vol peix... Aportació a l'estudi dels ormejos de pesca i al vocabulari nàutic de Formentera*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs (Nit de Sant Joan, 13).
- RECASENS I VIVES, D. (1985): *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*, Barcelona, Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Textos i Estudis de Cultura Catalana 11).
- Resumpta = CAETANO DE MALLORCA, Padre (1751): *Reales Ordenaciones de la Isla y Real Fuerça de Iviza que saca a luz su muy ilustre Ayuntamiento, y dedica al Rey Nuestro Señor Don Fernando el Sexto con un Propileo, que es Resumpta Historica, Corographica, y Coronologica de las mismas Islas*, Palma de Mallorca, Imp. de Miquel Cerdà y Antich, Impressor delante la Carçel del Rey.
- RIBES I MARÍ, E. (1991): *Aportació pitiüsa al Diccionari Català Valencià Balear*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.
- (1992): *Noms de lloc: Toponímia de les Pitiüses*, Eivissa, Can Sifre (Arxipèlag, 2).
- (1993): *La toponímia de la costa de Sant Joan de Labritja*, Eivissa, Can Sifre.
- (1993a): «Alguns noms de les cavitats a la roca en la toponímia eivissenca», *Eivissa*, Eivissa, núm. 23, pp. 32-35.
- (1994): «Els genèrics en la toponímia de Formentera», *El Pitiús*, Eivissa, pp. 45-47.
- (1995): *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics.
- (2008): «La toponímia d'Eivissa en relació amb la valenciana», *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemesí*, València, Denes, pp. 449-457.
- RIERA MUNUERA, F.; OLIVER VALLS, J.; TERRASSA MATAS, J. (1995): *Peixos de les Balears*, Palma de Mallorca, Govern Balear.
- ROS, C. (1739): *Breve diccionario valenciano-castellano*, València, Imprenta de Josep Garcia.
- (1764): *Diccionario valenciano-castellano*, València, Imprenta de Benet Monfort.

- (1770): *Raro diccionario valenciano-castellano, único y singular de voces monosílabas* (inèdit en l'època), manuscrit 6.562 de la Biblioteca Municipal de l'Ajuntament de València, fons Serrano Morales.
- (1771): *Corrección de vòzes y phràses, que el vùlgo, ù comùn, de Valencia, ùsa, ò ha introducido, hablàndo, (ù querièndo hablàr) en su Matèrno Idioma*, València, Imprenta de F. Burguete.
- ROSANES, M. (1864): *Miscelánea que comprende 1º un Vocabulario Valenciano-Castellano, dividido en grupos para facilitar la memoria de las palabras en él contenidas. 2º Apuntes para facilitar la enseñanza de la gramática en las escuelas de las poblaciones de esta provincia en que no se habla la lengua castellana*, València, Imprenta de José M. Ayoldi, pp. 5-69.
- RULL, X. (2004): *La formació de mots. Qüestions de normativa*, Barcelona, Eumo (Llengua i Text, 7).
- SALA I BRUSÉS, E. (1983): *El parlar de Cadaqués*, Olot, Diputació Provincial de Girona.
- SALVÀ, V. (1838): «Apéndice» del *Compendio de la gramática castellana, arreglado por él mismo para el uso de las escuelas. Con un apéndice mui útil para los niños de la provincia de Valencia*, València, Librería de Mallén y sobrinos, pp. 109-134.
- SANELO, M. J. (1802 ca.): *Ensayo, Diccionario del Lemosino, y Valenciano antiguo y moderno, al Castellano*, en J. Gulsoy (1964): *El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edició, estudi de fonts i lexicologia*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- (1802a ca.): *Diccionario Valenciano-Castellano*, en Gulsoy, J. (1964): *El Diccionario valenciano-castellano de Manuel Joaquín Sanelo. Edició, estudi de fonts i lexicologia*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- (1805 ca.): *Silabario de vocablos lemosines o valencianos*, en J. Gulsoy (1992): «El Silabario de vocablos lemosines o valencianos de Manuel Joaquim Sanelo», dins *Miscel·lània Sanchis Guamer*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 217-237.
- SEGUÍ CHINCHILLA, J. I. (1986): *La costa de Menorca*, 2a ed., Ciutadella, Club Marítim de Mahón.
- SEMPERE LINARES, M. dels À. (1992): «Talassonímia de Guardamar», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, XLVIII, Castelló de la Plana, pp. 281-289.
- (1995): «Aproximació a la talassonímia històrica del sud del País Valencià: segles XVIII i XIX», *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, LX, Sant Adrià de Besòs, pp. 400-416.
- TORREBLANCA ESPINOSA, M. (1976): *Estudio del habla de Villena y su comarca*, Alacant, Instituto de Estudios Alicantinos.
- TORRES I TORRES, M. (1993): *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII. Reals Ordinacions de la Universitat d'Eivissa (1663). Introducció, estudi lingüístic i transcripció*, Eivissa, Mediterrània.
- VENY, J. (1999): *Aproximació al dialecte eivissenc*, Mallorca, Editorial Moll (Tomir, 40).
- VILÀS I GIL, P. (1989): *Notes per a la història marítima d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.
- (1996): *Jaume Planells Ferrer «Sit». Història d'un corsari*, Eivissa, Mediterrània (Personatges, 1).
- VILLANCÓMEZ LLOBET, M. (1956): «Algunas observaciones sobre el habla de nuestra isla». *Ibiza*, II, núm. 3, Eivissa, pp. 1-6.
- (1972): *Curs d'iniciació a la llengua. Normes gramaticals. Lectures eivissenques i formentereres*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.

TOPONÍMIA PRELLATINA I DE BASE PRELLATINA A LA MARINA ALTA. ALGUNS CASOS DE TOPONÍMIA TRANSPORTADA

Moisés Selfa Sastre
[Universitat de Lleida]

CONSIDERACIONS INICIALS

La toponímia, com és ben sabut entre els especialistes que es dediquen a l'estudi d'aquesta ciència, és sens dubte una disciplina que està ben entroncada amb la geografia, la llengua, l'etnografia i la història d'un espai geogràfic qualsevol. Per això, podem dir que els topònims són els descriptors i, a vegades, esdevenen fòssils que ens informen sobre com era el paisatge d'una zona concreta i quins tipus de pobladors l'habitaven. En el cas que ens ocupa, el de la comarca alacantina de la Marina Alta, sabem que abans de la seva romanització va ser ocupada i dominada pel poble ibèric dels contestans.

Els contestans foren un poble del sud-est de la Tarraconense, a l'est del territori dels bastetans. El país es deia Contestània i s'estenia per la costa des de la ciutat d'Urci (al nord-est de la Bètica) fins al riu Sucro, avui Xúquer (és a dir, ocupava part de Múrcia i del País Valencià). Cartago Nova era al seu territori. Altres ciutats contestanes importants foren Setabi (Xàtiva), Lucenti o Lucentum (l'Albufereta a Alacant), Alonis (la Vila Joiosa), Ilici (Elx), Menlaria, Valentia i Iaspis. A Setabi es va encunyar moneda ibèrica.

El poble dels contestans era hàbil treballant la pedra: un exemple és la famosa figura de la Dama d'Elx, però n'hi ha d'altres d'animals mitològics i altres treballs. Van comerciar amb els grecs als segles V i IV a. C. Al segle III a. C. van caure

sota dependència de Cartago amb les campanyes que va dur a terme Amílcar Barca. No van oferir resistència als romans després del 219 a.C.

Força jaciments contestans s'han trobat al País Valencià i a la part oriental d'Albacete: a la Serreta, el Puig (Alcoi), la illeta dels Banyets de la Reina del Campello, Lucentum (Tossal de Manises, Albufereta, Alacant), el Tossal de la Cala (Benidorm), l'Alcúdia d'Elx, el Monastil d'Elda, El Oral i La Escuera, a Sant Fulgenci, Cabezo Lucero a Rojals i Guardamar, la Penya Negra i el Castellà Colorat a Crevillent, El Puntal de Salinas, el Xarpolar de Margarida, Benimàquia i Puig de l'Àliga a Dénia, la Covalta a Albaida, la Bastida de les Alcuses a Moixent, el Corral de Saus, el Castellar de Meca a Aiora, Amarejo a Bonete, Cerro de los Santos i Llano de la Consolación a Montealegre del Castillo, la necròpolis de Los Villares a Hoya de Gonzalo, i El Tolmo de Minateda a Hellín.

Els pobles més matiners a l'hora d'establir contacte amb els contestans que vivien a l'actual País Valencià foren els fenicis, poble mariner que establí diverses factories comercials al País Valencià, com Herna (Guardamar del Segura). Els grecs no trigaren de fer la competència als fenicis i fundaren diverses colònies comercials a la costa contestana, com Hemeroskopeion (l'actual Dénia), i entraren en un clar conflicte amb els fenicis que s'anà resolent a poc a poc fins que la definitiva decadència dels fenicis deixà als grecs una certa època de primàcia.

Mapa on s'aprecia la presència dels contestans a la Marina Alta

Aquesta època durà ben poc, ja que els cartaginesos, descendents dels fenicis, entraren en conflicte amb els grecs, derrotaren aquests a la batalla naval d'Alalia al 535 a. C., i van aconseguir el control de tota la Península. Malgrat tot, aquests pobles mai no exerciren un control dominant sobre els pobles autòctons i es dedicaren només a establir contactes comercials i a fundar factories per tal de negociar amb els ibèrics, sense intervenir més del que els era indispensable de cara als seus afers comercials.

Vist aquest ràpid repàs al període històric que abraça des dels primers pobles que habitaren l'actual comarca de la Marina Alta fins a l'arribada dels romans a la península Ibèrica, estem en condicions d'afirmar, en primer lloc, que l'adjectiu de *prellatina*, que és així com titulem una part de la nostra intervenció, es refereix a aquests anys de domini ibèric i grec i, en definitiva, d'ocupació preromana en unes terres que en l'actualitat han conservat topònims que es remunten a aquest llarg moment de la nostra història. I, en segon lloc, el sintagma *de base prellatina* l'aplicarem a tota una sèrie d'apel·latius comuns al domini lingüístic del català que per un fenomen de poligènesi han anat cristallitzant en diferents topònims mútuament independents.¹ Alguns d'aquests noms tenen relació amb apel·latius valencians, com és el cas de *morro*. Altres són opacs semànticament però relacionats amb una base prellatina amb un significat, si més no, definit.

TOPONÍMIA PRELLATINA A LA MARINA ALTA

Macrotoponímia

A la Marina Alta hi ha almenys sis macrotopònims que semblen tenir un origen prellatí. Són els casos de Calp, Dénia, Pego, Llíber, Tormos i Xaló.

Calp és una vila situada a l'est de Callosa i al sud de Dénia. Apareix sempre documentada com a *Calp* (1057, 1290, 1323, 1393) al llarg de l'Edat Mitjana i com a *castrum de Calp* el 1248. Per tant, es tracta, donades les dades documentals en les quals és difícil veure un ètimon raonable, d'un nom complex. Seguint Coromines, podem parlar d'una base *KALP-* que designa uns llocs penyalosos com el nostre amb el seu gran penyal d'Ifac. Aquesta base degué escampar-se amplament per l'àmbit mediterrani i les terres veïnes. Sembla una base lingüística «íbero-tirrenia» que no té relació, com ja s'ha pogut afirmar, amb cap enllaç àrab o llatí (*OnCat*, III, s. v. *Calp*).

Dénia, la capital de la Marina Alta, és un altre dels topònims que considerarem com a prellatins. Segons el Dr. Joan Ivars Cervera, la forma *Dianium* és la que li donaren els romans i s'ha volgut explicar com un derivat de *Diana*, deessa que tindria un temple dedicat en aquest lloc, i que li donaria

1. Xavier Terrado, «Toponímia transportada: el cas valencià», *Actes del XXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, València, Editorial Denes, 1998.

nom segons alguns autors antics. Sobre aquesta forma *Dianium* es derivaria la forma hel·lenitzant *Dianion*, simple traducció al grec del llatí. D'aquestes formes de les llengües clàssiques, *Danium/Diano*, no pot derivar l'actual denominació de *Dénia*. En primer lloc, la inicial *di* + *-a-* hauria donat alguna solució diferent a *de-* (que hauria evolucionat a *dja, ja, ya*), cosa que no ha succeït. Per altra banda, el sufix *-ium* (= *ui, o*) tampoc no s'ha transmès en la denominació posterior del topònim. Caldria partir, doncs, d'una forma **Dinia* o **Dainia* en la qual s'han de tenir en compte dos aspectes:

- 1) Quant a la part inicial *Dia-*, poden haver ocorregut dues coses: que s'hagi substituït per *Di-* per una síncope de la vocal *-a-* en desplaçar-se l'accent sobre la *i*, o bé que hagi sofert la metàtesi d'aquesta vocal i posterior monoftongació, és a dir, *Dian->Dain->Den-*.
- 2) Pel que fa al sufix *-um/-ium*, és el neutre que serveix per a formar molts noms de ciutats com *Saguntum* o *Lucentum*. Aquesta forma neutra del sufix es canvià per la forma femenina en *-ia*, molt productiva en la formació de noms de ciutat (*Valentia, Pollentia*), com també va passar amb *Emporiae*, que es va feminitzar a partir del neutre *Emporium/Emporion*.

Aquesta forma *Denia*<*Dinia* (amb *-i-* breu que evoluciona a *-e-* tancada) o <**Dainia* (amb monoftongació de *-ai-* a *-e-*) ja seria normal en el llatí tardà i és la que van heretar i usar els àrabs en arribar a aquestes terres.²

Un tercer cas seria el de Pego, municipi de la Marina Alta que centra les valls de Pego, als extrems del sistema Prebètic valencià extern i de l'andana litoral del sud del golf de València. De l'origen i filiació lingüística d'aquest topònim, ja se'n va ocupar Joan Coromines després de les seves enquestes pel nostre nucli de població l'any 1965. En un principi *Pego* podia estar lligat amb el llatí *PAGUS* 'comarqueta rural', amb la *A* canviada en *e* per la imela aràbiga. Aquesta és una solució que, en un principi, és viable. No obstant això, com reconeix el mateix Coromines, el mot *PAGUS* apareix normalment reduït amb els

pas dels segles a una forma, *PAU*, que mai no podríem relacionar amb la variant actual de *Pego*. A més a més, el nom *PAGUS* ('partida rural poc poblada') no escau gaire al paratge del nostre poble, que des d'època romana sembla que estava edificat.

El cas és que hi ha un homònim amb el nom d'una altra població sud-hispànica que podríem relacionar amb el nostre topònim. A la província de Còrdoba existeix el nucli de població de *Priego*, que clarament ve d'un nom ibèric o protohispànic (*IPAGRUM*) ben documentat en inscripcions romanes. En l'Itinerari Antoní aquest nom de *IPAGRUM* apareix reduït a *Pego*. Què hi passa fonèticament? La *I* de *IPAGRUM* desapareix, ja des del llatí vulgar hispànic, en els nom ibèrics. És el que s'anomena la *I- facultativa* de l'íber (*IPAGRUM>PAGRUM*). La *-R-* tendia a anticipar-se en una variant vulgar des de l'època visigòtica amb la posterior assimilació del grup inicial *PR-* a *P-* (*PAGRUM>PRAGUM>PAGO*). Per últim, el pas de *A* a *e*, que ja hem explicat al paràgraf anterior, féu que s'introduís una forma *Pego* conservada fins a l'actualitat (*OnCat*, VI, s. v. *Pego*).

En quart lloc, *Llíber*, a mig camí entre *Dénia* i *Callosa*, sembla un topònim relacionat amb el nom ibèric *ILIBERIS*, que és un compost de *ILI-BERIS* amb clara correspondència amb el basc *ÍRI-BERRI* 'vila nova'. Que la forma ibèrica, almenys la predominant, seria *ILIBERI* ens ho prova el compost *CAUCO-LIBERI* d'on ve el nom de *Cotlliure*. Sembla probable que la forma originària fos *Ili-berri* 'vila nova', però accentuat per l'ibèric *llíberri*, i la *RR* seria simplificada pels romans per tal de poder mantenir l'accent en el seu lloc sense violar les normes llatines (*OnCat*, IV, s. v. *Elna*).

En cinquè lloc, *Tormos*, poble muntanyós al sud-est de Pego, documentat com a castell de *Tornos* el 1276. Al 1609 figura també com a *Tormos* amb 34 moriscos. El significat del mot *tormo* al País Valencià és el de 'penyal més o menys gran després d'un altre més gran'. Segons Coromines, aquest apel·latiu amb *-o* inicial —enfront de *Turmo*— és utilitzat a tot el País Valencià, i també a Aragó, Catalunya, Múrcia i Albacete (*OnCat*, VII, s. v. *Torm, Tormo*). Es tracta, doncs, d'una paraula arrelada a les nostres terres i que ha tingut cabuda també en l'antroponímia, com demostra el cognom homònim.

I per acabar, *Xaló*, noms de diversos rius valencians i poble del marquesat de *Dénia*. Les documentacions que aporta Coromines d'aquest topònim són les següents: *Exalone* i

2. Joan Ivars, *Els noms de lloc i de persona de Dénia*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Dénia, Ajuntament de Dénia, 1995.

Xaló (1257), *Xalone* (1262), *Xalon* (1267) i, de nou, *Exalone* (1273). Sembla un nom relacionat amb l'afluent del riu Ebre *Jalón* que probablement deriva de l'arrel hidronímica *SAL-*, que va furnir la denominació de bastants rius d'Europa: per exemple, el *Saale*, afluent de l'Elba i del Rin. Per tant, cal acudir a aquesta arrel *SAL-* i postular una forma *SALONE* ja citada per Estrabó i Aremidor però hel·lenitzada en *Halonê*, adaptació del mot grec *hals* equivalent al llatí *SAL*.

Per virtut de la pronunciació morisca, *SALONE* fou convertit en *Xalon*, tant al País Valencià com a Aragó, zona també d'influència morisca. Tal com, per exemple, el mot *SAETABIS* apareix de vegades en la forma *Exativa*, també ací trobem la forma documental *Exaló* junt amb les de *Xaló* i *Xalon* (OnCat, VIII, s. v. *Xaló*).

Microtoponímia

Igual que en la macrotoponímia, trobem també tot un seguit de microtopònims que, probablement, són d'ascendència prellatina. Ens referim a casos com els d'*Artana*, nom d'una partida antiga de Dénia, avui perduda, homònima del poble de Castelló, que Coromines dona com a preromana, «imprecisable, però probablement pre-indoeuropea» (OnCat, II, s. v. *Artana*); la *Vabra del Molinell*, segurament del celta *wabra*; *Paigi*, partida de Teulada, avui nom viu, potser un iberisme acabat en *-gil-igi*; *penyes de Cutxé*, a Benigembla, i algun altre com *Sebic/Xebic/Xebix*, partida d'Ondara.

Junt amb aquests hi ha tot un grup d'apel·latius ben documentats en el nostre domini lingüístic com podem comprovar al *DECat*³ de Joan Coromines, que remetent a estrats prellatins. És clar que un nom com les *Ulleres del Moro* probablement no el documentarem a l'Edat Mitjana, però també està clar que aquest topònim, evolucionat fonèticament fins als nostres dies, pot venir d'una arrel on el fenomen lingüístic de l'associació etimològica, com veurem més endavant, té molt a dir. Vegem, doncs, alguns casos.

3. Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial Edicions, 1980-1991.

APEL·LATIUS TOPONÍMICS⁴ DERIVATS DE L'ARREL PREROMÀNICA *MOR(R)*, *MUR(R)*, *MAUR*

En primer lloc, ens referirem a una sèrie de topònims relacionats amb aquesta arrel entroncada amb el substrat cantàbric i pirinenc o mediterrani occidental. Les veus derivades de *mor*, amb *r* simple, han passat a significar 'muntonet de pedres', i les formes relacionades amb *morr*, 'penyal'. En relació amb la forma *mor*, hem d'assenyalar els següents noms que normalment s'han considerat relacionats amb l'adjectiu *moro* ('sarraí'): *Puntet del Moro* (Ondara), *barranc del Moro* (Orba) i *tossal del Moro* (Sagra i Senija). Aquests topònims que citem fan referència a barrancs, fonts, muntanyes i tossals. En la nostra opinió, aquests noms no fan referència a *moros* propietaris, ja que en una zona d'extensa població morisca, la determinació d'un lloc per un presumpte propietari no és del tot definitiva. D'altra part, és improbable que les possessions dels moros estiguin relegades a barrancs, penyes o muntanyes pedregoses. Els moros eren especialistes en cultius de regadius i de valls. Tampoc no podem pensar que tots aquests noms citats descriguin la forma de figures de moro, ja que únicament la fantasia popular ha creat aquestes imatges.

Un cas especial, en relació a la veu *moro*, representa el topònim *Cadireta del Rei Moro* de Sanet i els Negrals, que dona nom a un pic que sembla tenir la forma d'una cadira. No obstant això, penso que el nostre topònim no es pot separar d'altres alacantins com *Cabeço de Silles* (Tibi) o *Collado de Silla* (Villena) que, com el de Valladolid, *Tordesillas*, signifiquen 'muntonet de pedres sil·lars'. Ara bé, la veu *silla*, que a Alacant pot representar una forma arabitzada, sobre *sella*, amb l'influx de la *imela*, apareix en altres topònims alacantins en la seva forma originària com a *Sella del Cau* (Llíber) amb el significat de 'lloc de sil·lars en la muntanya foradada'.

Finalment, quan la veu preromànica *moro* apareix acompanyada de sufixos amb el mateix significat de 'munta-

4. Som ben conscients que aquests apel·latius són presents a la llengua oral i que, per tant, són explicables a partir de la mateixa llengua oral. Però creiem necessari comentar-ne alguns perquè un nom com *Moro* aplicat a la toponímia ens pot dur a pensar en l'habitant d'Aràbia quan, probablement, està relacionat amb un altra arrel avui evolucionada fonèticament. Per tant, no es tracta d'entrar en conjectures, sinó de procurar aclarir el significat primitiu de la nostra toponímia.

nya', la relació *moro-sarrai* sol desaparèixer. És el cas del *Clot del Morell* a Llíber.

Com hem assenyalat més amunt, l'arrel preromànica pot presentar una *r* reforçada, *morr*, amb el significat de 'muntanya rocosa'. D'acord amb aquest significat tenim els següents topònims de la Marina Alta: *Morro de la Picadera* (Vall d'Alcalà), *Bancs del Morro Penyal*, *Morrets de Galianeta*, *Morro Penyal*, *Morro l'Aspre*, *Runar del Morro la Campana* (Callosa d'en Sarrià), *Morret de la Penya*, *Morro Negre* (Castell de Castells), *Morral*, *Morro del Cirerer*, *Morro Negre* (Vall d'Ebo i Vall de Laguar), *Morro de la Ventolana* (Xaló), *Morro del Barco* (Llíber), *Puntal del Morret* (Orba), *Morret de Macià* (Parcent) i *Morro del Tamarit* (Teulada).

Tots aquests topònims que s'han comentat estan relacionats amb l'arrel preromànica *morr*, que a l'adoptar la forma *morro* significa 'muntanya rocosa'.

LES ARRELS INDOEUROPEES KANTO I KAL(L)IU

Hi ha dues arrels indoeuropees que no tenen res a veure amb el verb *cantar*. Primerament, la base *Kanto* 'pedra' adopta la forma de *canto*, que a la vegada deriva en *cantal*, *cantalar*, *cantalada*. En la toponímia de la Marina Alta trobem alguns noms relacionats amb aquest ètim: *el Cantal* (Vall d'Alcalà), *Cantal del Visiente* (Xaló) i *el Cantalar* (Parcent). En segon lloc, el nom de *la Vall de Gallinera*, gairebé amb tota seguretat, cal relacionar-lo amb una arrel del tipus *kal(l)io* també amb el significat de 'pedra'.

L'ARREL PREROMÀNICA *KAR(R)

L'arrel preindoeuropea *kar-* 'pedra' ha deixat nombrosos descendents en la toponímia de la romànica occidental. Només cal veure el treball de Dauzat on parla de nombrosos topònims francesos amb aquesta base. En el cas de la Marina Alta trobem un cas com el de *Caragús/Caragusos*, partida de Dénia-Teulada, si bé hi ha diversos orònims derivats de *cara* (*caral* o *caralt*), que es converteixen per un procés d'associació etimològica en *cavall*: *el Cavall Vert*, muntanya de la Vall de Laguar; *Creu del Cavall*, muntanya de Sagra, i *Cabal* (Tormos). En els tres casos parlarem de tres derivats en *-al*, sufix molt productiu en oronímia, de *cara* 'pedra'.

En relació amb l'arrel **karr-* amb reforçament de la *r*, hem d'assenyalar un topònim com *Carraora* (la Vall de Laguar), que representa una evolució fonètica del tipus *Carratora*>*Carradora*>*Caraora*.

L'ARREL PREROMÀNICA TOR-

L'arrel preromànica *tor-* ha estat analitzada per Paul Aebischer, el qual postula per a aquesta arrel una base originària **taurus* amb el significat de 'muntanya'. Sobre aquesta arrel ha operat també l'etimologia popular en diferents sentits. En uns casos s'ha establert una associació etimològica amb els derivats del llatí *TURRE*, que, en forma apocopada, pot aparèixer en valencià com a *tor*. Seria el cas, per exemple, de *Tarraula* a Xàbia que correspon a *Torralba*, on s'ha produït una assimilació de la *o* a les altres vocals perquè ja no se sent l'associació amb *torre*.

L'ARREL CELTA VERNA: BERNIA I ELS SEUS DERIVATS

La veu cèltica llatinitzada *verna* amb el significat de 'vern' ha donat nom no sols a aquest substantiu català, sinó que en francès i en provençal té el mateix significat. En relació a aquesta veu, trobem els següents topònims de la Marina Alta: *Bernia*, serra de Xaló; *barranc de Bernia* (Callosa d'en Sarrià); *Bernieta*, turonet de Xaló, i *Bernisa* (Pego).

UN ALTRA ARREL CELTA I ELS TOPÒNIMS DEL TIPUS SEGARRA

En relació a l'arrel celta *segar*, *segarra* ('poma'), tenim els següents topònims de la Marina Alta: *Segària*, serra entre Ràfol d'Almúnia i Ondara, i *Segarra* (Callosa d'en Sarrià).

BARCO I ELS SEUS DERIVATS EN L'ORONÍMIA

Un altre cas d'associació etimològica és el que es produeix en topònims amb el component de *barco*, que es pot haver relacionat amb el significat de *navi*. Així ocorre amb l'orònim *Morro del Barco* de Llíber, en el qual se suposa que aquest topònim es refereix a una muntanya amb forma de vaixell. Res més lluny de la realitat, ja que aquest nom està relacionat amb la veu preromànica **BAR* ('aigua'), *IBAR* ('terra pantanosa'), la qual cosa fa que el significat del nostre topònim sigui el de 'penya o penyal aigualós'.

L'ARREL PREROMÀNICA *PARRA*

És comú pensar que la veu *parra* en la toponímia està relacionada amb el significat de 'vinya'. En alguns casos segur que és així, però en altres, com els que citarem tot seguit, cal que pensem en l'arrel preromànica *PARRA* amb un significat oronímic de 'muntanya, turó'. Ens referim a noms com els de *barranc de Parra* (Vall d'Alcalà), *cova de la Parra* (Llíber) i *barranc de la Parra* (Pedreguer).

A TALL DE CONCLUSIÓ

En primer lloc, hi ha un conjunt de macrotopònims que es remunten clarament a un ètim prellatí, tal com ens confirma la documentació antiga. Com hem comentat, el nom de *Pego*, per indicar únicament un exemple, podria estar clarament relacionat amb el de *IPAGRUM* en inscripcions romanes.

En segon lloc, els topònims opacs que en evolucionar han adoptat significats opacs no són sempre tots explicables a partir de l'etimologia popular. Per això, no totes les serres de nom *cavall* tenen forma real d'un cavall. Cal, però, tenir en compte la reinterpretació de molts topònims operada en la consciència lingüística del parlant que tendeix a reagrupar formes etimològicament fosques amb arrels conegudes d'aspecte semblant.

En tercer lloc, aquestes forces creadores de reajustaments lèxics han estat englobades sota la denominació d'etimologia popular, que enterboleix el veritable origen d'un nom qualsevol. Com hem vist en el cas dels topònims que contenen el mot *moro*, no tots aquests estan relacionats amb el significat de 'sarraí'. Cal, però, una documentació històrica que confirmi el que s'ha apuntat, si bé hem de dir que d'aquests noms la documentació és moderna, i per tant podem proposar els ètims donats a partir de la relació inequívoca que hi ha entre geografia —és a dir, l'element geogràfic que descriu el nostre nom— i onomàstica.

En resum, hem volgut mostrar tot un seguit de topònims de la Marina Alta d'origen prellatí —freqüentment preromànic— i de base prellatina en què ha actuat, sens dubte, l'associació etimològica, que pot conduir a errors d'interpretació. En aquest sentit, hem de tenir en compte que, sobretot, la toponímia fa referència a circumstàncies geogràfiques, topogràfiques i característiques del terreny molt més concretes del que generalment es pensa, i que responen a la realitat dels llocs i paratges que els topònims designen.

Ponències

BARCELONA-DÈNIA. LA TOPONÍMIA A L'AUTOPISTA

Jesús Bernat

INTRODUCCIÓ

Poder vindre a Dènia i aprendre dels estudiosos de les Marines era motiu suficient per a enllestir qualsevol treball que, condició de la convocatòria, estigués relacionat amb la zona. Les carreteres són un mostrari públic de la salut de la nostra toponímia i cal denunciar la degradació que pateix. En diversos viatges per l'AP-7, eix eix corredor mediterrani que ens uneix en la llengua i en el pagament a catalans i valencians, hem anat observant el maltractament en la retolació dels nostres noms de lloc.

«Barcelona-Dènia, de la normalitat a l'esquizofrènia». La rima impura i fàcil m'abocava en una frase que, sense ànim d'insult a la ciutat que ens acollia, reflecteix tot un trajecte que, curiosament, va degradant-se de nord a sud. No es tracta, però, com veurem a continuació, d'un problema que afecte només els valencians; també els germans del nord han desatés alguns aspectes.

Parlem, doncs, de l'autopista de peatge que pertany a la xarxa de carreteres de l'Estat i de la qual Abertis en té la concessió actual. Pel tracte diferenciat, però, cal dir que Aumar era, fins fa ben poc, concessionària del tram més extens, comprés entre el Baix Camp i Dènia, punt final de la nostra anàlisi, mentre que Acesa ho era del tram nord. No es tracta d'un estudi exhaustiu que incloga la totalitat dels topònims retolats a l'autopista. En aquesta ocasió ens hem centrat en la retolació dels hidrònims. No hem pogut, però, tancar els ulls davant el suposat bilingüisme d'alguns topònims més rellevants.

EL MARC LEGAL A CATALUNYA

- Article 18 de la Llei 1/1998 de Política Lingüística:

Els topònims de Catalunya tenen com a única forma oficial la catalana, d'acord amb la normativa lingüística de l'Institut d'Estudis Catalans, excepte els de la Vall d'Aran, que tenen l'aranesa.

- Article 2 de la Llei 8/1991:

L'ús lingüístic dels òrgans de l'Administració de la Generalitat, de les corporacions locals, de l'Administració de l'Estat a Catalunya i les entitats autònomes, les empreses i les altres entitats i institucions que depenen de les esmentades administracions han de respectar la normativa establerta per l'IEC.

[RETOLACIÓ DE LES VIES URBANES I INTERURBANES]

- Article 2 del Decret 78/ 1991:

2.1. La retolació a totes les vies urbanes i interurbanes dins el territori de Catalunya ha de fer constar els topònims de Catalunya exclusivament en la seva forma oficial, amb l'única excepció del que disposa l'apartat 3 d'aquest article [sc. la Vall d'Aran].

2.2. Quan en la retolació de les vies urbanes o interurbanes s'indiqui direcció cap a un lloc de fora de Catalunya, el topònim corresponent ha de figurar en català si té una forma tradicional en aquesta llengua, sens perjudici que pugui figurar també en altres llengües.

- Article 9 del Decret 78/ 1991:

9.1. La Comissió de Toponímia [...] és l'òrgan d'assessorament, consulta i proposta en matèria de fixació oficial dels topònims de Catalunya.

[HIDRÒNIMS]

- Generalitat de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans, Comissió de Toponímia de Catalunya, *Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal*, 2006, p. 23:

En el cas dels cursos d'aigua, s'ha de tenir una cura especial a l'hora de preservar l'ús de l'article [...]: *l'Ebre, el Francolí, el Llobregat*. [...]

També cal tenir cura a respectar l'ús de la preposició de en la denominació de cursos d'aigua que prenen el nom de lloc per on passen: [...] *riu de la Sénia*.

EL MARC LEGAL AL PAÍS VALENCIÀ

- Article 15 de la Llei d'Ús i Ensenyament:

1. Correspon al Consell de la Generalitat Valenciana, d'acord amb els procediments legals establerts, determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis

de població, accidents geogràfics, vies de comunicació interurbanes i topònims de la Comunitat Valenciana.

- Decret 145/1986, de 24 de novembre, del Consell de la Generalitat Valenciana, sobre senyalització de vies i serveis públics en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana:

Article primer. Es retolarà en valencià la senyalització de les autopistes, les carreteres, els camins, les estacions ferroviàries i d'autobusos, els ports comercials, els de refugi i els esportius, de les dependències i els serveis d'interès públic que depenen de la Generalitat Valenciana, de les entitats locals radicades a la Comunitat Valenciana i dels serveis que aquestes gestionen per concessió, a més de la retolació també en castellà quan pertocarà.

- Ordre d'1 de desembre de 1993, de la Conselleria d'Educació i Ciència, sobre l'ús de les llengües oficials en la toponímia, en la senyalització de les vies de comunicació i en la retolació dels serveis públics en l'àmbit territorial de la Comunitat Valenciana:

Primer

1. El criteri general de l'ús de les llengües oficials a la Comunitat Valenciana en la senyalització de vies i serveis públics, atendrà al predomini lingüístic establert en el títol cinquè de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià.

2. En els casos en què, per manament legal, es requereix la senyalització en les dues llengües, es donarà prioritat a una o altra llengua segons el predomini lingüístic del territori en què s'ubique el senyal.

Segon

1. Els topònims i la designació genèrica que els acompanya s'hauran d'usar, qualsevol que siga la llengua emprada en la resta d'elements informatius, en la llengua de predomini lingüístic de la zona a què pertany el topònim.

2. Pel que fa als noms d'elements que s'estenguen per les dues zones de predomini lingüístic i tinguen nom en les dues llengües, s'usaran en valencià en el territori de predomini lingüístic valencià i en castellà en el territori de predomini lingüístic castellà.

Tercer

En la senyalització dels noms dels municipis s'emprarà la denominació oficial determinada pel Consell d'acord amb el procediment establert en la legislació vigent d'administració local i el Decret 58/1992.

[...]

Sisè

1. La Conselleria d'Educació i Ciència promourà l'establiment de convenis de col·laboració amb la resta de les administracions públiques, ens autònoms, empreses i associacions privades per al foment del valencià en la retolació i en la senyalització.

Setè

La Direcció General de Política Lingüística assumirà la direcció tècnica, la coordinació i l'assessorament dels aspectes lingüístics que requereisca la senyalització.

RETOLACIÓ DELS HIDRÒNIMS AL LLARG DE L'AUTOPISTA

Sembla clar el tractament que haurien de rebre rieres, rambles, barrancs, regalls, canals i rius que creuen l'AP-7 per a abocar-hi, que no tirin, les seues aigües i escorrims a la mar

que bateja aquesta via, *Autopista del Mediterráneo / Autopista de la Mediterrània*. No cal dir que, en la pràctica, ja s'observa un canvi d'actitud en la retolació que ens anuncia l'entrada a cadascun dels dos territoris. El rètol d'entrada al Principat ens fa saber que som a Catalunya i davall se'ns diu que, tot mantenint aquella divisió estatal que les autonomies no va poder esborrar, som a la *provincia de Tarragona*. En canvi, l'entrada al País Valencià es fa en castellà, *Comunidad Valenciana*, i tot seguit, en un primer canvi de criteri, se'ns anuncia que la província és ací una bicéfala *provincia de Castellón-Castelló*. La comarcalització, present a tots dos territoris, té una presència retolada a Catalunya, mentre que desapareix en passar el riu de la Sénia.

Mirem, però, de traure una mica d'aigua clara en la retolació dels hidrònims. En eixir de Barcelona en direcció a València ja comprovem que els cartells que ens informen que anem a creuar un curs d'aigua segueix els criteris que trobem al marc legal: *riera de Rubí, el Llobregat, l'Anoia, el Foix, riera de Marmellar, riera de la Bisbal, el Francolí, riera de Maspujols*. És a dir, els rius s'acompanyen de l'article, mentre que les rieres ho fan del genèric. El topònim ens apareix en català. Ens sobta, però, que aparega la riera d'Alforja sense apostrofar, amb la forma *riera de la Alforja*. El següent rètol que hi apareix, *riera de Riudecanyes*, ens fa pensar que ha estat una errada puntual. Amb l'aparició de l'Ebre, però, la seua retolació, *Ebre*, ens fa sospitar que en algun moment la cosa ha canviat. I, efectivament, el canvi de concessionària, el pas d'Acesa a Aumar —en l'actualitat totes dues d'Abertis— comporta un tracte diferenciat de la toponímia que anirà empitjorant a mesura que anem cap al sud, tòpic però real. El canvi territorial, ja comentat, té com a frontera el riu de la Sénia, que ara ens apareix com a *Sénia*. Si prenem el sentit contrari, però, ens adonarem que aquest mateix riu, que separa el Montsià i el Baix Maestrat, apareix batejat com a *Cenia*.

La sospita que la toponímia de l'AP-7 dins el País Valencià ens apareix retolada en castellà es fa realitat en els successius cartells que fotografiam i anotem fins a Dénia (veg. apèndix final) Comentarem només alguns dels exemples més significatius. La repetició de *Seco*, una vegada amb onadetes i l'altra no, ens fa dubtar on som alhora que s'atorga qualitat de riu al de Castelló, mentre que ens deixa en sec el rètol de la rambla de Cervera. El cas de *Cuevas* ens porta a pensar, més que en el riu de les Coves (les Coves de Vinromà, poble de la Plana Alta) a un racó turístic per a l'espeleologia. *Seguer*, a més d'un possible antropònim, es troba relacionat amb el món de la mel i els basolers, tot un dolç món que no lleva la vista a ningú. Que la rambleta de *Seguer* esdevinga *rambla de Seguet* palesa el menyspreu, altrament ja conegut, envers els noms de llocs i el seu valor patrimonial. Amb tot, potser caldria agrair que no hagen escrit, tot seguint el criteri traductor, *rambla de Cieguito*. Els 231 m que acompanyen *la rambla de la Viuda*, ja ho suposen, ens informen sobre la llargària del pont.

Mijares ens porta a la reflexió sabuda sobre els topònims que inclouen territoris lingüístics diferents. Si repassem el

marc legal, veurem que res justifica la desaparició de *riu Millars* o *el Millars*, perquè el viaducte creua el riu a l'altura d'Almasora (de predomini valencianoparlant) no per Montanejos, on *riu Mijares* seria d'allò més adient. No caldrà, doncs, parlar de *Turia*, sense accentuar, o *Júcar* per *riu Xúquer*. Tot dos, grans rius valencians, creuen l'AP-7 per zones valencianoparlants.

Barranco de Torrent, per *barranc del Torrent* o *el Torrent*, ens parla, a més de l'evident tautologia, de la despreocupació pels articles que porten l'usuari de l'autopista a confiar que ja es troben al sud de València, quan encara són a la Plana Baixa. Altres desacords amb l'article i la preposició ens ho mostren els casos de *barranco de Tramusser* i *barranco del Carraixet*.

Per últim, *el Regalatxo* i *el Barranquet*, en ser canalitzats, han vist deformat el topònim en afegir un innecessari *canal de*.

Observem, doncs, com la castellanització afecta els genèrics i alguns especificatius. A més, en els casos de rius que provenen de zones castellanoparlants, s'opta per l'opció incorrecta i il·legal del topònim.

En l'apèndix que mostrem a continuació apareix un llistat de tots els hidrònims retolats al llarg del tram Barcelona-Dénia. Després del *riu de la Sénia*, la columna de la dreta mostra el topònim tal com apareix al *Corpus toponímic valencià* i les poblacions on s'ha arrel·legat. El símbol (*) representa l'onadeta que hom pinta al costat del nom per a fer-nos saber que l'hidrònim és un riu.

ACESA

- riera de Rubí
- el Llobregat
- l'Anoia
- el Foix
- riera de Marmellar
- riera de La Bisbal
- el Francolí

AUMAR (ASFALT D'UN ALTRE QUITRÀ)

- riera de Maspujols
- riera de la Alforja
- riera de Riudecanyes

- Ebre*
- Sénia*, Cenia
riu de la Sénia (Vinaròs - Alcanar)
- Barbiguera
barranc de la Barbiguera (Vinaròs)
- Servol*
riu Cervol (Vinaròs)
- Rambla de Agua-Oliva
barranc d'Aiguadoliva (Benicarló-Vinaròs)
- Seco
riu Sec o rambla de Cervera (Benicarló)
- rambla de Alcalà
rambla d'Alcalà (Peníscola)
- Cuevas*
riu de les Coves (Alcalà)
- rambla de Seguet
rambleta de Seguer (Alcalà)
- Chinchilla*
riu de Xinxilla (Orpesa)
- barranco de Algezar
barranc de l'Algepsar (Benicàssim)
- Seco *
riu Sec de Borriol
- rambla de la Viuda 231m
rambla de la Viuda
- Mijares*
riu Millars
- Ana*
riu Sec, riu Sec de Betxí, riu Anna
- barranco de Torrent
el Torrent (Nules)
- Belcaire*
riu d'Uixó, riu Belcaire (Alfondegulla, la Vall)
- Palancia*
riu Palància
- barranco del Carraixet
barranc de Carraixet (diversos pobles)
- Turia
riu Túria
- barranco de Tramusser
barranc del Tramusser (Benifaió)

- Júcar 252 m*
riu Xúquer
- Vaca*
riu Vaca, riu de Xeraco
- Badell*
riu del Badell (Tavernes de Valldigna)
- barranco de Beniopa
barranc de Beniopa (Gandia)
- Serpis*
riu Serpis o riu d'Alcoi
- Gallinera*
riu de Gallinera (Vall de Gallinera)
- Vedat*
riu del Vedat o riu Bullent
- Canal del Barranquet
vall del Barranquet (Pego, Oliva)
- Canal del Regalacho
vall del Regalatxo (Pego, Oliva)
- Racons*
riu dels Racons o del Molinell (Dènia, Oliva)
- Girona*
riu Girona

ALTRES MOSTRES D'AUTOODI

Sabut és de tothom que el lèxic específic emprat per la sociolingüística és una mica dur i, potser per això, bastant aclaridor: orgull lingüístic, lleialtat, autoodi... Tot i la vehemència del mot, resulta molt pedagògic a l'hora d'avaluar el tracte que reben els topònims a les nostres carreteres. Ens fixem ara en el suposat bilingüisme d'alguns pobles del nostre país en l'AP-7 i en el tracte dels exotopònims al mateix indret.

També el canvi de concessionària aporta un tret distintiu en la retolació dels nostres topònims. Mentre circulem pel tram d'ACESA, més o menys entre Barcelona i Reus, València és l'única forma del nostre cap i casal, com ho són Castelló

i Alacant, Zaragoza i Lleida. En acomiadar-nos amb un *Bon Viatge*, seguit de formes plurilingües on s'inclou la castellana, apleguem a la zona AUMAR on som *Bienvenidos*, seguit de formes plurilingües on s'inclou la catalana. És aleshores quan se'ns mostra la duplicitat esquizofrènica dels grans topònims València-València, Castellón-Castelló, Alicante-Alacant. El joc proposat és múltiple i, en creuar el riu de la Sénia (*Sénia* en vindre'n, *Cenia* en anar-hi) *València* apareix com a forma monolingüe, mentre que *Castelló* juga amb el *norte* i el *Sur*. Després, i a poc a poc, *Alicante* va guanyant a Alacant. Quan es mostra el monolingüisme només se'ns mostra la forma castellana, incomplint, una vegada més, la normativa. *Alquerías* NP, *Oropesa-Orpesa*, *Benicassim-Benicàssim*; *Peñíscola* o *Pobla de Farnals* (sense l'article) serien altres exemples repetits al llarg del trajecte. Els genèrics: *barranco*, *puerto*, *aeropuerto*, *àrea de servicio*, *norte*, *sur*, *oeste*... no saben d'eixe proposat bilingüisme toponímic.

L'exemple, però, que ens fa parlar d'autoodi el contemplem en aplegar prop de Sagunt. Defensem el monolingüisme dels noms propis (deixem a banda les excepcions antroponímiques de reis i papes, de ciutats amb dificultats gràfiques i fòniques, de tradicions ancestrals...) i no veiem inconvenient a dir *Teruel* i *Cuenca*, tot i que la solució diftongada s'allunyi dels seus habitants *turoenses* i *conqueses*. No ens havíem escandalitzat al Principat quan se'ns anunciava que els que volien anar cap a Saragossa havien de fer cas de la indicació Zaragoza, tot i que el rètol no atenia les recomanacions de l'IEC. Almenys, els noms dels pobles de Catalunya presenten en la retolació vial una sola forma, la catalana. Veiem, ara, la retolació adjunta. El vell *Morvedre* ens mostra una doble personalitat (*Sagunt-Sagunto*) perquè una o no tinga la culpa que algú es pugui perdre. Al mateix cartell, però, dos exotopònims no mostren cap vergonya a exhibir-se monolingües i vencedors. Autoodi? Convindria ara rellegir el marc legal, ni que només fóra per conèixer-ne el incompliment sistemàtic per part de les concessionàries i la passivitat irresponsable de les administracions. Un marc legal que ha esdevingut paper mullat, sense que hi vegem cap responsabilitat dels nostres hidrònims.

No tot és desesperança, però. Sortosament, Vila-real, plena de seny, abandonà *los Infantes* i ha oblidat la forma *Villareal*. Potser, per a guanyar la Champions, només li caldrà normalitzar el nom de l'equip.

MILITARS A DÉNIA AL SEGLE XVIII: ANTROPÒNIMS ESPANYOLS, ESTRANGERS I MOVIMENT DE TROPES

Rosa Seser Pérez
[Arxiu Municipal de Dénia]

La ciutat de Dénia deu el seu origen a una situació geogràfica privilegiada a la vora d'un port natural protegit per un turó que permet establir defenses. Sempre s'ha argumentat sobre el paper del port en la formació del tarannà denier obert a tot i a tots com a resultat de la contínua entrada de persones foranes a la població: mariners i comerciants de tot arreu. La valoració de les dades estudiades per a aquest treball permeten afegir a aquesta situació històrica de barreja cultural i lingüística el paper que ha representat la fortalesa de Dénia amb l'arribada a la ciutat, al llarg dels segles, d'importants contingents militars, sobretot soldats espanyols, però, també, molts europeus de diverses nacionalitats. La convivència habitual entre la mitjana de la població, d'uns 500 veïns a finals del segle XVIII,¹ i els diversos col·lectius humans serà, per a bé o per a mal, un ingredient del caràcter denier.

El nostre treball vol acostar-se a aquells militars espanyols i estrangers que amb els seus regiments arribaren, al llarg del segle XVIII, a la plaça forta de Dénia per controlar un territori que havia començat el segle en rebel·lió contra el rei Felip V. A hores d'ara, no hi ha cap estudi que informe sobre les guarnicions militars que ocuparen la plaça forta de Dénia. Oferim, per tant, un punt de partida, una primera informació,

sobre aquells soldats, els seus noms i cognoms, el seu origen, els regiments on s'integraven i la seua permanència a Dénia, per a la qual cosa hem emprat els Quinque Libri: els llibres de registre sacramental dels batejos, matrimonis i defuncions de l'església de l'Assumpció de Dénia. Malgrat ser una font indirecta i parcial, de moment, és l'única font documental que, de manera sistemàtica, ofereix dades individualitzades d'aquells militars que temporalment habitaren la fortalesa de Dénia.

LA FONT DOCUMENTAL: ELS QUINQUE LIBRI DE L'ESGLÉSIA DE L'ASSUMPCIÓ DE DÉNIA

Al llarg del segle XVIII els militars residents a Dénia i les seues famílies acudien als serveis religiosos generals del rector de la parròquia de l'Assumpció. No disposaven d'un capellà castrense² i per aquest motiu els sacraments que rebien quedaven inscrits en el mateix llibre que el del conjunt dels veïns de la ciutat. Aquesta tradició comença a canviar a partir de l'any 1780 i arriba fins al 1784, moment en el qual dins del mateix llibre sacramental de la parròquia s'estableix un apartat específic per al soterrar dels soldats. L'any següent, el 1785, el nou capellà castrense enceta un llibre específic per al personal militar, el Quinque Libri castrense, el qual es tan-

1. El cens de Floridablanca dona 2.058 habitants per a Dénia l'any 1787, l'informe de l'arquebisbe Fabián y Fuero, de l'any 1791, comptabilitza per a Dénia 454 veïns i el Cavanilles ofereix per al 1795 la quantitat de 500 veïns.

2. Cada regiment solia anar acompanyat per un clergue, però aquest no exercia les funcions sacramentals quan la tropa estava dins de l'àmbit parroquial on quedaven registrats els sacraments.

ca l'any 1888 quan de nou el personal militar que aleshores quedava a la ciutat, personal de Marina, carrabiners i Guàrdia Civil, es torna a registrar en els llibres sacramentals generals de la parròquia de Dénia.

La sèrie de Quinque Libri de la parròquia de l'Assumpció de Dénia es conserva completa per al segle XVIII, amb set llibres dels anys 1700 al 1804 i amb l'esmentat, Quinque Libri castrense, que recull en exclusiva les dades dels militars des de l'any 1785 fins al 1888. La informació més voluminosa l'hem aconseguida dels registres de defunció, ja que els de matrimonis i els de batejos, respecte al col·lectiu militar, han resultat numèricament poc significatius, sobretot en relació al major contingent humà, el dels soldats. El buidatge d'aquesta sèrie documental ha donat com a resultat el recull de 646 registres relacionats amb els militars i les seues famílies que al llarg del segle XVIII ocuparen la plaça forta de Dénia.

Sobre les característiques dels registres sacramentals de Dénia cal destacar que en els de defunció el rector sempre anota els noms i el primer cognom del difunt. Respecte al segon cognom, apareix molt rarament en els registres del segle XVIII, mentre que cap al final del segle ja comença a anotar-se, i al segle XIX es converteix en una dada habitual. El rector sol també, quasi sempre, indicar el lloc de procedència del militar mort, el regiment a què pertany i el lloc on se soterra el cos. A tall d'exemple, l'any 1707 trobem escrit: «Dijous a les 16 del dit mes soterraren en lo fosal a Antoni Lopes natural de regne de Portugal, soldat de la companyia de Vergara». De vegades, però, la informació dels registres és més reduïda i no es coneixen ni tan sols els cognoms del difunt, per exemple, l'any 1730 s'anota: «Miguel soldat suís catòlic de nació alemà...». Aquest cas, no molt freqüent, podia produir-se pel costum del rector que redactava el registre, uns rectors anoten més dades que altres, però sobretot pel poc interès, per part dels comandaments, en fer arribar la informació puntual. Respecte a la manca de dades, es produeix una situació més extrema, sobretot en temps de guerra, com és el cas de la Guerra de Successió o d'Independència, períodes en els quals trobem alguns soldats com a «Innominats», soldats desconeguts que s'han de soterrar sense pèrdua de temps.

Els registres de matrimonis i batejos, encara que amb menys dades per al grup militar recullen el nom i cognom dels

nuvis, el lloc d'origen i el veïnatge, el regiment a què pertany el nuvi, generalment el nom dels pares, i dels padrins de la cerimònia, que de tant en tant solen ser els mateixos comandaments militars o persones vinculades a la tropa. Els registres de bateig inclouen el nom del nounat i els noms i cognoms del pare i la mare, i de vegades també el càrrec militar del pare, els avis paterns i materns i els padrins que sovint eren també militars. Cal pensar que els militars constitueixen un col·lectiu que viu temporalment en cada destinació i que la família sol estar lluny.

Respecte a l'ús del valencià i el castellà, en aquest segle de canvi els rectors de Dénia escrivien en valencià els llibres sacramentals des del 1700 fins al 1744. L'onze de setembre del 1744 arriba a Dénia la visita pastoral amb les disposicions de l'arquebisbe Andrés Mayoral sobre l'obligació d'escriure les partides sacramentals en castellà. El doctor Silvestre Peiró, vicari temporal, que escrivia els registres, anteriors a la disposició, en valencià, amb una molt bona cal·ligrafia i domini de l'idioma, continuarà a partir del 1744 escrivint-los en castellà amb total correcció. El registre sacramental castrense escrit entre els anys 1787 i 1888 ja està tot escrit en castellà. També algunes vegades, en la primera meitat del segle, el rector comença a escriure el formulari del registre en valencià i l'acaba en castellà, en anotar la informació puntual sobre el militar difunt, dades que se solien passar per escrit i que evidentment estaven en origen escrites en castellà. Com a exemple, l'any 1724 trobem: «Dilluns als 24 fonch soterrat en fosal del gloriós Sant Roc Fernando Bulibenger fill de Juan y de Silvia Sermanchin, soldado suizo de la provincia de Beomeia del lugar de Melniq».

Respecte als noms propis de persona, en els tres llibres sacramentals escrits en valencià, solen aparèixer els noms dels militars, tant espanyols com estrangers, escrits en valencià o castellà segons el costum. Els noms (*Pere, Josep/ Jusep, Andreu, Bernat, Esteve, Roc*) apareixen sempre escrits en la forma valenciana. Mentre que altres noms com *Juan, Francisco, Miguel, Diego, Domingo, Marcos, Jorge*, els trobem sempre escrits en la forma castellana del nom. Un tercer grup d'antropònims, en canvi, apareixen escrits per la mateixa mà de manera aleatòria en valencià i en castellà: *Mateu/Matias, Gregori/ Gregorio, Felip/Felipe, Jaume/Jaime, Antoni/Antonio*.

A partir del mes de setembre del 1744 tant els noms com el conjunt del text dels Quinque Libri ja s'escriu en castellà. Com hem dit, els noms dels soldats estrangers solen estar sempre en valencià o en castellà, igual que els dels altres soldats, però com a excepció trobem alguns casos en els quals el rector anotà la forma original dels noms: *Enricco* (1721), *Henrich* (1725), *Dominica* (1727), *Emmanuel* (1777) i *Chrujan* (1778).

LA PLAÇA FORTA DE DÉNIA AL SEGLE XVIII: LA GOVERNACIÓ BORBÒNICA DE DÉNIA

La Guerra de Successió que enfrontà el rei Felip V i l'arxiduc Carles d'Àustria per la possessió de la corona espanyola, es va viure amb especial duresa a la ciutat de Dénia.

El 17 d'agost del 1705, Joan Baptista Basset, general de l'exèrcit de l'arxiduc Carles, fondeja les naus al port de Dénia i Felip Antoni Gavilà, governador militar, lliura la ciutat i el castell a la causa austriacista. L'endemà Basset proclama rei de València l'arxiduc Carles i Dénia és converteix en la primera ciutat del regne que accepta el nou rei Carles III, i per tant se situa en contra del rei Felip de Borbó. La reacció borbònica fou immediata, i al setembre del 1705 la plaça forta de Dénia, sota el comandament de Basset, resistí el primer setge de l'exèrcit borbònic. El castell i la ciutat de Dénia, rodejada de muralles, patiren encara dos setges més. Després de la desfeta d'Almansa, el 25 d'abril del 1707, tan sols resistien a l'exèrcit borbònic Dénia, Alacant i Alcoi. El mes de juny del 1707, Dénia torna a ser assetjada pel comandant francès D'Asfelt, que venia de destruir Xàtiva. La ciutat, amb tres bretxes obertes a les muralles i gràcies a la iniciativa del general Basset, resistí el tres assalts de D'Asfelt. A finals del 1708, la ciutat patirà el tercer setge. D'Asfelt, després de rendir Alcoi, es dirigeix a Dénia. El bombardeig és intensiu i l'escassa població que queda es refugia al castell. El 17 de novembre del 1708 Dénia es rendia amb el castell i la ciutat destruïts i els camps arrasats. Per la causa austriacista tan sols lluitava Alacant, que capitularia el 19 d'abril del 1709.

Així doncs, la Guerra de Successió fou per a la ciutat i el castell de Dénia el fet que determinà bona part de la seua història posterior. En l'aspecte militar suposà l'arribada d'importants contingents de tropes, primer els partidaris de l'arxiduc Carles, i després de la derrota austriacista de les

tropes borbòniques que vingueren a imposar la Nova Planta decretada pel rei Felip V. El nou sistema polític borbònic tindrà com a finalitat principal controlar el territori valencià i els seus habitants. La seua aplicació, des d'un punt de vista general, es realitzà mitjançant la divisió del territori en corregiments, que, a diferència de Castella, a València tenien un marcat caràcter castrense, ja que el càrrec de corregidor o governador es deixava en mans militars i no en les d'advocats, com era habitual a Castella. El governador militar era el representant del rei en el seu territori, ja que les seues funcions eren les de difondre les instruccions de l'anomenat Real Acuerdo i de la Intendencia i fer-les complir. Estava auxiliat per la figura de l'alcalde major que s'encarregava de les causes judicials i dels temes econòmics.

La Governació de Dénia comprenia un total de 72 poblacions des de Gandia fins a Altea, aproximadament les actuals comarques de les Marines i la Safor. Entre les governacions borbòniques, la de Dénia, constituïa un cas particular perquè, com que es tractava d'un lloc de senyoriu, la corona hagué de compartir la jurisdicció amb el duc de Medinaceli, marquès de Dénia. I així hi hagué un governador militar, representant de la corona, i un governador polític, representant del marquès (Sastre i Seser 1992: 227-236).

En la contesa per la successió, a més dels regiments espanyols, hi participaren tropes estrangeres. Francesos e irlandesos lluitaren al costat del rei Felip V i recolliren els fruits del seu triomf amb importants nomenaments i prebendes. Patrick Moran, d'origen irlandès, l'any 1711 fou nomenat tinent de rei de la fortalesa de Dénia. Moran, ennoblit pel privilegi del rei Jacobo III l'any 1702, participà en la Guerra de Successió al costat de les tropes borbòniques com a capità del regiment del Comte de Mahoni.³ A partir del 1714, serà un francès, el comte Charmí, qui ocupe el càrrec de governador, i posteriorment, del 1724 al 1737, l'ocuparà el mariscal de camp Balduino Reynaldo de Mare. Des de l'any 1737 fins al 1758 fou governador de Dénia el brigadier Eugenio de Nieulant. Aquesta serà la tònica general en una plaça forta que havia perdut importància. D'ara en avant es perd l'estabilitat en el càrrec, i els governadors militars romanen a Dénia pocs anys.

3. Arxiu Històric de Gandia, Libro de Recibimiento de Nobles de la Ciudad de Gandia, ff. 110v-116.

La visita que l'any 1766 feu Baltasar Venero de Palma, en nom del duc de Medinaceli i marquès de Dénia als territoris del marquesat, il·lustra perfectament la decadència del castell de Dénia malgrat ser la seu de la Governació (Romero i Grau 2005: 121-122):

Y reconocido, se advirtió ser el referido castillo fortaleza segura, firme y dezente en tiempo antiguo, porque a lo presente se halla bastante arruinada [...] el palacio o alcázar en que remata el castillo. Es de obra sumptuosa y deteriorada por la injuria de los tiempos y se conservan algunas piezas y hasta doze valcones de yerro en ventanas, unas emparedadas y otras que lo nezesitan por lo rompidas. Y hizieron presente los circunstantes que havia otros valcones más, y que los soldados que están de guàrdia continua en el castillo havían quitado mucho yerro de ellos para venderle, y aunque habian escarmenado a alguno con castigo de vaquetas, no se podia remediar que de noche hurtasen el yerro, y que sería conveniente que su excelencia mandase quitar los referidos valcones antes que los soldados acabasen con ellos.

El castell de Dénia a mitjan segle XVIII era una fortalesa molt deteriorada que no s'havia recuperat de la destrossa de la Guerra de Successió. Tradicionalment, el governador militar amb la seua família solia residir a la ciutat en un allotjament que l'Ajuntament s'encarregava de buscar, d'acord amb la seua categoria social i per tindre unes certes comoditats que no hi havia dalt al castell. Però la tropa solia viure dins de la fortalesa en unes condicions prou deficientes, i en algunes etapes fou ocupat, fins i tot, l'Ajuntament. Únicament els soldats que estaven casats tenien dret a una habitació privada on viure amb un poc d'intimitat amb la família, encara que les condicions devien ser també poc recomanables. Amb tot i això, fins a l'any 1855 no es construirà a Dénia un quarter apropiat, i serà quan el castell pràcticament anava a ser desmantellat.

Les escasses condicions que hem comentat, junt amb la mobilitat i els perills de la vida militar en general afectaren negativament els matrimonis i, per tant, els naixements dels fills, sobretot entre la tropa, en la qual hi havia un baix índex de matrimonis. Dels 74 registres sobre els comandaments militars espanyols a Dénia al segle XVIII, referits a capitans, sergents

i alferes, tan sols 13 registres corresponen a matrimonis. Un índex encara més reduït trobem entre els soldats d'origen espanyol; d'un total de 257 registres hi ha només 24 matrimonis. En relació a la vida familiar entre la tropa d'origen estranger es comptabilitzen uns índexs encara més reduïts; respecte als comandaments, i tan sols entre els sergents, es compten un total de 9 matrimonis, dels quals en només 3 ocasions es casaren amb dones centreeuropees. Respecte als soldats estrangers, entre els 235 registres hi ha només 14 matrimonis, dels quals cal indicar que en 4 casaments la núvia era també d'origen forà.

REGIMENTS I SOLDATS A LA PLAÇA FORTA DE DÉNIA AL SEGLE XVIII

El rei Felip V va reorganitzar l'exèrcit espanyol i els regiments substituïren els antic terços dels temps dels reis Àustries com a unitat organitzativa, administrativa i d'instrucció de l'exèrcit reial. Tradicionalment, els regiments eren coneguts pels noms dels seus coronels, aspecte que es va considerar un inconvenient i que fou reformat amb la reial ordenança del 28 de febrer del 1707, la qual va establir que els regiments tingueren un nom fix. Gràcies a aquesta disposició que estableix els noms, hem pogut seguir la presència i els moviments dels diversos regiments arribats a Dénia.

L'organització cronològica dels registres sobre els militars de la plaça de Dénia al llarg del segle XVIII permet determinar els períodes en què els diferents regiments ocuparen el castell de Dénia i com anaren prenent el relleu les tropes espanyoles i les estrangeres fins a l'últim terç del segle quan s'estableix, pràcticament de manera exclusiva, la Companyia Provincial d'Invàlids.

Numèricament, les dades dels 593 registres, específics sobre els militars, indiquen que 331 militars són d'origen espanyol, dels quals 74 corresponen a comandament i 257 a soldats. Respecte als militars d'origen estranger, entre els 262 registres s'observa un menor nombre de referències a oficials, tan sols 27, però en relació a la tropa sumen un total de 235 registres, xifra que s'acosta a la dels soldats espanyols.

Anys 1705-1722. La Guerra de Successió i el control del territori

Des del 1705 fins al 1708, la ciutat de Dénia es converteix en un front de guerra, i seran els regiments austríacis-

tes els que ocupen el castell. Segons el registre de soldats difunts, estaven a Dènia els regiments de Juan Canero, de Diego Rejón, el Regiment de València i el d'Aragó, tots integrats per soldats d'origen espanyol procedents de diversos territoris: andalusos, com Manuel García; madrilenys, com Francisco Peña; valencians, com Simó Peris d'Enguera, Onofre Diego d'Alberic o Pere Salines d'Aiorai, i els catalans Blai Jurcoso de Reus i Francesc Martínez de Vic, entre altres. Respecte a les tropes estrangeres, des de l'any 1706 fins al 1708, es constata la presència del regiment de Portugal, el de Vergara i el d'Antonio Pereira, regiments integrats en exclusiva per soldats portuguesos, per exemple, Manuel Fiño, Pedro Rodríguez i Domingo Antones són alguns dels 21 homes que quedaren soterrats a Dènia. El mes de novembre del 1708 capitulen a Dènia els austriacistes. El castell i la ciutat seran ocupats per l'exèrcit borbònic, que convertí en quarter la Casa Consistorial i militaritzà l'escassa població.

A partir de l'any 1709 i fins al 1712 veiem que tots els militars difunts són espanyols i pertanyen al regiment de Castella, integrat per soldats de molt diverses procedències: Benito Romero, de Salamanca; Antonio Fernández, d'Astúries; Francisco León, de Granada, i, fins i tot, un alacantí, Francisco Ripoll, de Sant Vicent. El mateix any 1712 també s'anoten les defuncions de cinc artillers originaris d'Aragó, Andalusia i Galícia.

L'any 1713 prendrà el relleu el regiment de Llombardia format sobretot amb soldats d'Astúries i Andalusia. Aquest mateix any el regiment de Llombardia creixerà de manera significativa en agregar-se els terços d'Orense, Lugo i la Corunya, i canviarà el seu nom pel de regiment de Galícia. A mitjan 1713 i fins al 1715, el regiment d'Àlava ocupa en exclusiva el castell de Dènia. Queden registrats d'eixos anys la defunció de 34 soldats procedents d'Aragó, La Rioja, Andalusia, Cartagena i Galícia. En origen el regiment d'Àlava en les seues ordenacions del 1704 estava integrat pel Terç de Voluntaris d'Àlava, els quals lluitaren a favor del rei Felip V, però anys després, com era habitual, el nom original del regiment poc tenia a veure amb l'origen dels soldats que l'integraven, en aquest cas tan sols dos, Francisco Vendain i Eugenio Fernández, són soldats bascs de Sant Sebastià i Vitòria, respectivament. De tota manera, la missió al castell de Dènia degué ser l'última d'aquesta etapa del regiment d'Àlava perquè es va dissoldre

el mateix any 1715. A partir del 1715 i fins al 1722, apareixen en els registres parroquials de Dènia anotacions de soldats de diversos regiments: Burgos, Savoia, Sevilla, Navarra, Granada i el regiment de Toscana, tots integrats per tropa d'origen espanyol. Crida l'atenció que els regiments de Gant i Flandes, integrats majoritàriament per francesos i austríacs, no arribaren a Dènia fins a l'any 1716, quan la Catalunya austriacista ja estava dominada i les rebels Mallorca i Eivissa, tan prop de Dènia, acabaven de claudicar. El camí cap a la pau a Europa ja estava en marxa des del 1713, amb el Tractat d'Utrecht, però la contesa no acabaria de tancar-se fins a la pau de Viena el 1725.

Anys 1723-1740. El castell de Dènia sota el control de la tropa centreeuropea

A partir de l'any 1723 arriben a Dènia els primers regiments de suïssos catòlics, i, segons els registres dels soldats difunts, podem dir que la força militar de la fortalesa de Dènia estarà al llarg de dèsset anys, fins al 1740, integrada de manera exclusiva per soldats d'origen centreeuropeu.

Entre les nacionalitats que integraven el regiment hi ha una majoria de suïssos, com Juan Scurbia o Josep Tredelino, que pels seus cognoms semblen de la zona d'influència italiana, i també molts alemanys com Felipe Cassel o Josep Brem, ambdós de Baviera, la zona catòlica d'Alemanya; en menor proporció soldats francesos, com Mauricio Polart, cognom que quedarà a Dènia, fins i tot en la toponímia: *L'hort de Polart*, i alguns soldats originaris de Bohèmia.

Anys 1740-1761. El temps dels regiments espanyols

Entre 1740 i 1761 es registraren les defuncions de més de quaranta soldats a Dènia, tots d'origen espanyol. Soldats de regiments diversos: el regiment de Palma, el de Múrcia, el de Còrdova, el d'Aragó, el d'Astúries i, sobretot, el regiment de Sevilla. Tots integrats per soldats d'origen espanyol —com queda clar pels seus cognoms: Romero, Delgado, Sanchis, Peña, García, Hernández, Miralles, Martínez, Ruiz, etc.—, dels quals en molts pocs casos el rector ha anotat el lloc concret de procedència. La presència de soldats estrangers devia ser molt escassa dins d'aquest col·lectiu de la tropa perquè al llarg de vint anys tan sols es registraren les defuncions de cinc soldats estrangers pertanyents a regiments

diversos, com Albertos Aus, originari de Bohèmia, soldat del regiment de Nàpols. També el mes de febrer del 1740 s'anota un fet curiós i únic en les anotacions de tot el segle: el canvi de religió d'un soldat. El rector de la parròquia de l'Assumpció escriu: «Jorge Topin, soldat del regiment de Ultonia [...] natural de Suècia [...] que en perill de morir adiura la secta luterana y abraza la fe catòlica».

Anys 1761-1767. Els regiments suïssos, flamencs i valons

A partir de la dècada dels seixanta del segle XVIII, de nou es produeix un recanvi en les tropes que custodien la plaça de Dénia, i durant cinc anys, entre 1761 i 1766, tots els soldats que apareixen en els registres de defuncions pertanyen a nacionalitats centreeuropees, sobretot alemanys, alguns de Baviera com Juan Graft o Gaspar Nauser i bohemis com Josep Coblaque i Antonio Praizler, ambdós de la ciutat de Praga, i en menor mesura austríacs com Baltasar Borne, un hongarés i molts altres soldats dels quals no s'ha especificat l'origen i que potser serien suïssos. Un conjunt de tropa de diversos indrets integrats en els regiments dels suïssos de Buch, en el regiment de Flandes i en el de Valònia.

Anys 1768-1792. La Companyia Provincial d'Invàlids

Els regiments d'invàlids es varen crear l'any 1717 amb la finalitat de donar suport als militars inútils per al servei de les armes donant-los alguns treballs que pogueren fer segons les seues condicions físiques. Aquests regiments s'establiren en diferents punts d'Aragó, Extremadura, i, posteriorment, a Catalunya, i es va procurar que la meitat dels soldats foren dels més sans i l'altra meitat dels menys capacitats, així quedaren les denominacions d'invàlid útil i inútil. El rei Carles III dotà l'exèrcit de noves ordenances i l'any 1761 va dissoldre els regiments d'invàlids, que quedaren reduïts a companyies soltes. Els soldats més útils es concentraren als quarters de Sevilla i San Felipe (Xàtiva) i la resta s'enviaren als altres punts forts del territori, com el castell de Dénia, sota el comandament de militars amb escassa graduació. L'any 1780 els invàlids es dividiren en 4 classes: oficials agregats als estats majors de les places fortes; oficials i soldats dispersos que comptaven amb mitjans propis i podien residir als seus pobles; invàlids hàbils, i invàlids inhàbils.

A partir de l'any 1768 comencen a aparèixer en els registres de difunts de Dénia únicament referències a soldats d'origen europeu amb el nom de «la Companyia Provincial d'Invàlids Valons de la plaça de Dénia». Entre 1769 i 1778, es comptabilitzen 89 registres tots de defunció i tots de soldats invàlids del regiment de Valònia i altres on sols s'indica «Companyia d'Invàlids». El rector que va anotar les defuncions no va indicar l'origen concret dels soldats, però els seus cognoms no deixen dubtes sobre la diversitat de nacionalitats europees a les quals pertanyien, fet que com ja hem vist era l'habitual en els regiments estrangers. Trobem soldats amb cognoms francesos com Latur i Merle, que ja tenien presència a la ciutat, o Letandre, Roland o Lecler, i en major proporció cognoms centreeuropeus com Benur, Lay, Esman, Dosenant, Strauss, Pequel, Pateck o Domansky. Dóna una clara idea del gran nombre de soldats estrangers a Dénia el fet que en deu anys tan sols es registre la defunció de dos soldats espanyols: Vicente García, del regiment d'Àfrica, i Andrés Moreno, dels Invàlids.

El període final, entre 1779 i 1792, veiem que el castell de Dénia continua ocupat per les companyies d'invàlids integrades, ara també, per soldats espanyols, segons els registres de defuncions, en una proporció del 50% respecte als centreeuropeus, i també amb alguns soldats espanyols del Cos d'Artilleria que cuidarien les escasses defenses.

En comparació d'altres períodes, els matrimonis augmenten i també els naixements, segurament per la major estabilitat de la tropa d'invàlids amb una vida ja més assolsegada, i també més necessitada d'atencions. En total hi ha set matrimonis entre 1768 i 1783 i catorze del 1785 al 1796. Unions entre soldats i oficials de la Companyia d'Invàlids generalment amb dones veïnes de Dénia, tant donzelles com viudes; fins i tot amb matrimonis d'un cert relleu social, com el que se celebrà l'any 1794 entre Don Jacinto Savall de Callosa d'en Sarrià, primer tinent de la Companyia d'Invàlids, i D. Francisca Polart de Dénia, o els del 1796, quan es casen, el mateix dia, Don Domingo Llorens Sala, capità, i el seu fill, Domingo Llorens Llidó, amb les germanes, Josepa i Juana Vives Rico, filles d'un «contador de navio» de Dénia.

CONCLUSIONS

La ciutat de Dénia al llarg de la seua història ha estat un punt de contacte entre cultures i llengües gràcies al seu port. Segons les dades d'aquest estudi ara també considerem un altre factor: la gran presència de tropes al llarg del segle XVIII.

Els militars que vivien a Dénia al segle XVIII, tant oficials com soldats, constituïen un col·lectiu canviant que cada deu o vint anys, com a màxim, es renovava completament. Aquests regiments i companyies militars estaven integrades per militars de molt diverses procedències: espanyols, de tot l'Estat, però també molts europeus.

Respecte a la llengua entre els militars, el castellà era la llengua base de comunicació, fet que es reforçaria per l'obligació de realitzar la tasca administrativa escrita també de manera obligatòria en castellà. Per tant, podem considerar que la presència continuada dels contingents militars a Dénia degué ser un factor de castellanització de la ciutat, no amb la suficient força per imposar-se, però segurament sí perquè els deniers tingueren una major familiaritat amb aquesta llengua.

En relació a altres llengües europees, encara que el castellà s'establí com a llengua oficial per a unificar les relacions dins de l'exèrcit, cal pensar, que els soldats d'origen europeu, mantindrien l'ús de les seues pròpies llengües, com l'alemany i el francès. El regiment de Suïssa, de forta presència al castell de Dénia, és de tots el que, internament, va poder mantindre més prerrogatives, ja que es regia per unes constitucions pròpies i va poder conservar per més temps les seues tradicions i la pròpia llengua. La presència estable de grans col·lectius de soldats estrangers a la ciutat de Dénia, durant llargs períodes, degué facilitar l'inevitable contacte dels veïns de la ciutat amb altres llengües en un indret ja obert al món pel seu port. El resultat, *grosso modo*, degué ser semblant a l'actual diversitat idiomàtica que ha portat a Dénia el turisme. Una xicoteta ciutat convertida en una mena de Babel.

ELS REGIMENTS ESTRANGERS

Al segle XVIII els regiments estrangers a Espanya foren els italians, els valons, els irlandesos i els suïssos. En principi estaven format per soldats de la nacionalitat titular del regiment, però les dificultats en la recluta de nadius de dits països farà que s'admeteren homes d'altres procedències. Les dades

dels registres sacramentals de la parròquia de l'Assumpció de Dénia vénen a corroborar la norma general abans esmentada. Trobem soldats de nacionalitat francesa en els regiments valons, en els suïssos, en el d'Irlanda i en el de Toscana, i italians en el regiment de Flandes, etc. Ara bé, no sempre ha estat possible aconseguir saber la nacionalitat i el regiment del soldat, en moltes ocasions l'única informació que apareix anotada en els registres és la del regiment al qual pertanyia el soldat difunt. Per aquest motiu hem agrupat els soldats per nacionalitats, quan ha estat possible, però també per regiments.

Les llistes del militars les hem dividides en comandament i soldats. En cada llista apareix, en primer lloc, l'any del primer registre parroquial, generalment l'únic, seguit pels cognoms i el nom del militar; a continuació el regiment o companyia al qual pertany i, per finalitzar, el tipus de registre en el qual hem trobat les referències (D: defunció, DA: defunció albat; M: matrimoni, B: bateig dels fills). En els casos que tenien la dada hem afegit al final el lloc de procedència del militar.

MILITARS PORTUGUESOS I EL REGIMENT DE PORTUGAL

El regiment de Portugal, d'acord amb la documentació consultada, apareix a Dénia en plena Guerra de Successió a partir de l'any 1706 i fins al 1708, quan les tropes austriacites són derrotades a Dénia. Cal destacar que dels 24 registres de portuguesos tots els que apareixen com a integrants del regiment de Portugal són nadius del país, encara que hi ha dos soldats en el regiment de Vergara. Posteriorment, tan sols hi ha tres referències a soldats portuguesos, una del 1713, defunció de Tomás Acosta, alferes de la Companyia de Llombardia; altra del 1720, la de Gregori Acosta, del regiment d'Àfrica, i l'altra, d'Amaro Teixara, que es casa a Dénia el 1731 amb Teresa Chover i pertany al regiment d'Irlanda.

Comandaments

1713. Acosta, Tomás / Alferes C. Llombardia / D

Soldats

1706. Rodríguez, Pere / Reg. Portugal / D

1707. Alfonso, Juan / Reg. de Vergara / D

1707. Faria, Manuel / D

1707. Fiño, Manuel / Reg. d'Antonio Pereira / D

1707. López, Antoni / Reg. de Vergara / D
 1707. Innominat / Reg. de Portugal / D
 1708. Juan Francisco / Reg. de Portugal / D
 1708. Antones, Domingo / D
 1708. Antoní, Manuel / Reg. de Portugal / D
 1708. Barbosa, Juan / Reg. de Portugal / D
 1708. Boris, Serafín / Reg. de Portugal / D
 1708. Carravallo Freyre, Francisco / M
 1708. Duart, Marcos / Reg. de Portugal / D
 1708. Fernádes Fernádes, M. / Reg. Portugal / D
 1708. Gonsálbes, Antoni / Reg. de Portugal / D
 1708. Llorens, Andreu / Reg. de Portugal / D
 1708. Martí, Francisco / Reg. de Portugal / D
 1708. Núñez Ferrandis, Manuel / M
 1708. Prostilo, Antonio / Reg. de Portugal / D
 1708. Torres, Diego / Reg. de Portugal / D
 1720. Acosta, Gregori / Reg. de Granada / D
 1731. Teixara Cordera, Amaro / R. Irlanda (?) / M
 1752. Ferraira, Manuel / Reg. d'Aragó / D

MILITARS FRANCESOS

Totes les referències als soldats francesos s'extrauen dels registres de defunció, és a dir, cap soldat d'origen francès es va casar a Dènia o va tindre fills durant la seua estada a la ciutat. Del període de la Guerra de Successió tenim tres soldats francesos, sense nom, que acabaren enterrats a Dènia, i en la resta de registres veiem eixa diversitat dels regiments amb soldats d'origen francès integrats en els regiments de valons o de Gant, en el d'Irlanda i en el de Suïssa.

Comandaments

1731. Casanova, Juan Bautista / Alferes Reg. Irlanda / D
 1735. Baylli Marsada, Francisco / Sergent Reg. d'Invàlids / M
 1770. Helovich Klein, Domingo / Sergent / M
 1775. Garnier, Jerónimo / Sergent Reg. d'Invàlids / M

Soldats

1707. Innominat / Exèrcit de Felip V / D
 1708. Innominat / Exèrcit de Felip V / D

1708. Innominat / Exèrcit de Felip V / D
 1708. Innominat / Exèrcit de Felip V / D
 1708. Innominat / Exèrcit de Felip V / D
 1716. German, Giraldo / Reg. de Gant / D
 1716. Ventre, Juan / Reg. de Gant / D
 1720. Pedon, Jaime / Reg. de Toscana / D
 1721. Mallet, Pere / Reg. de Toscana / D
 1722. Duplesís, Renato / Reg. d'Artesia / D
 1724. Polart, Mauricio / Reg. suïssos catòlics / D
 1739. Chavane, Pedro / Reg. Vitòria / D
 1739. Pilo, Juan / Reg. Suïssa / D
 1768. Barreio, Miguel / Reg. Valònia / M
 1785. Pietre Faucheu, Telmo (Néville) / M⁴
 1786. Bono Boríz, Juan (Llenguadoc) / D
 1787. Buret Le Febre, Juan Bautista (Thiennes) / D
 1787. Martín Baciát, Esteban (comtat d'Hamari) / D
 1790. Dardallon Peralta, Josep (Sancto Spirito) / D
 1791. Pereyra, Francisco / D
 1795. Gautier Gautier, Gabriel (Versalles) / D
 1796. Patingue Artud, Antonio (Talard) / D
 1796. Thomaud Proud, Antonio (Loreson) / D
 1797. Petiton Pateven, Antonio (prov. Anjou) / D
 1798. Reix Amorós, Josep (Rosselló, Perpinyà) / D
 1799. Joubé Druot, Brancos (comtat Avinyó) / D
 1799. Negeli, Cristobal (Alsàcia, Monsmaster) / D
 1807. Navarro Plecenola, Lorenzo (Còrsega, Bassia) / D
 1812. Gafaville, Michel (Acten) / Exèrcit de Napoleó / D

MILITARS PROBABLEMENT ORIGINARIS DE FRANÇA⁵

1771. Salsevour, Francisco E. / D
 1772. Roland, Juan / D
 1775. Lecler, Luís / D
 1775. Letandre, Nicolás / D
 1775. Merle, Honorato / D
 1776. Lescur, Juan / D
 1780. Paneau, Antonio / D

4. D'ací en avant les dades procedeixen del *Quinque Libri castrense*.

5. La majoria són soldats difunts, en la data indicada, i integrants del regiment d'Invàlids Provincials de la plaça de Dènia.

1781. Dubuá, Claudio / D⁶

1781. Legran, Esteban / D

SOLDATS ALEMANYS

Entre el contingent de militars d'origen alemany, procedents de les zones catòliques del país, no hi ha cap registre referit a comandaments i la gran majoria dels soldats alemanys, dels quals es registra la defunció a Dènia, pertanyen al regiment de Suïssa. Una excepció és la del soldat Juan Adan Languer del regiment de Valònia, que, fet poc usual, es casa l'any 1631 a Dènia amb Magdalena Asperen, també alemanya. El regiment de Valònia, segons consta en les defuncions dels soldats, va tindre una gran presència a Dènia de l'any 1722 al 1725; del 1729 al 1739, i del 1761 al 1763.

Soldats

- 1721. Magan, Daniel / D
- 1722. Caneder, Mateu / Reg. Artesia / D
- 1722. Cristiano, Miquel / Reg. Artesia / D
- 1724. Brem, Josep / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Esmermer, Matias / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Frederic, Juan / Reg. suïssos catòlics / D
- 1725. Cassel, Felip / Reg. suïssos catòlics / D
- 1729. Bau, Juan Felip / Reg. Suïssa / D
- 1729. Pritder, Josep / Reg. Suïssa / D
- 1729. Gors, Juan / Reg. Suïssa / D
- 1729. Sorofsci, Juan / Reg. Suïssa / D
- 1729. Alter, Geroni / Reg. Suïssa / D
- 1729. Supper, Andreu / Reg. Suïssa / D
- 1730. Miguel / Reg. Suïssa / D
- 1730. Cíbar, Martín / Reg. Suïssa / D
- 1735. Plan, Vicent / M
- 1739. Bunchar, Jorge / Reg. Suïssa / D
- 1749. Zaifer, Fernando / D
- 1761. Graft, Juan / Reg. Suïssa de Buch / D
- 1762. Languer, Juan Adan / M
- 1762. Nauser, Gaspar / Reg. Suïssa de Buch / D
- 1762. Guth, Matias / Reg. Suïssa de Buch / D
- 1762. Languer, Juan Adan / Reg. Valònia / M

6. Entenem que el cognom devia ser *Dubois*, i el rector va anotar «Dubua» atenent el so de la pronunciació francesa.

1787 Ubex Aisin, Jorge / Fribur en Frisco / D⁷

1794 Thomarie, Francisco / bisbat de Sebasnat / D

1810 Guinter, Joaquin / Prússia, Maitumburg / D

MILITARS SUÏSSOS I EL REGIMENT DE SUÏSSA

A mitjan segle XVIII encara quedava en l'exèrcit espanyol quatre regiments suïssos. El 1767 quan Carles III va voler unificar els tocs i les veus de guerra i manament de la infanteria es va proposar el castellà com a llengua oficial perquè ja s'utilitzava en la major part del regiments irlandesos i italians, se suposa que era perquè hi havia molts espanyols, mentre que es va respectar l'ús d'una llengua estrangera en el regiment dels suïssos que mantenien un major nombre de soldats d'origen suís i, a més, estaven emparats per les seues pròpies capitulacions.

Segons la cronologia dels registres de defuncions dels soldats es detecta la presència del regiment suís a la plaça forta de Dènia en dos períodes al voltant de les dates de 1724-1729 i un segon en el qual en concret està a Dènia el regiment suís del Buch entre els anys 1761-1763.

Comandaments

- 1724. Arnon Fonessen, Esteve / Sergent Reg. Suïssa / M
- 1726. Martin, Cristian / Sergent Reg. Suïssa / D
- 1729. Jung, Miguel / Sergent Reg. Suïssa / M
- 1729. Bilguer, Federico / Sergent Reg. Suïssa / M
- 1763. Marshall, Josep / Sergent Reg. Suïssa / D
- 1784. Yvegli Sierrar, Nicolàs / Sergent Reg. Invàlids / M

Soldats

- 1723. Muler, Matias / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Auer, Adam / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Scurbia, Juan / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Grunigrin, Tredelino / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Rainart, Esteve (1724) / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Melcher, Josep Tredelino / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Zet, Pedro / Reg. suïssos catòlics / D
- 1724. Mure, Martín / Reg. suïssos catòlics / D
- 1725. Queslent, Jaume / Reg. suïssos catòlics / D

7. D'ací en avant les dades procedeixen del *Quinque Libri castrense*.

1725. Zerner, Juan / Reg. suïssos catòlics / D
 1725. Zuncils, Henrich / Reg. suïssos catòlics / D
 1729. Pritder, Josep / Reg. Suïssa / D
 1729. Herman, Miguel / Reg. Suïssa / D
 1729. Smit, Juan / Reg. Suïssa / D
 1729 Gordi, Juan / Reg. Suïssa / D
 1729. Antoni Martí / Reg. Suïssa / D
 1729. Starner, Egidio / Reg. Suïssa / D
 1729. Nef, Juan / Reg. Suïssa / D
 1729. Cripilla, Josep / Reg. Suïssa / D
 1741. Feit, Pedro / Reg. Suïssa / B
 1761. Schultz, Juan / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Bacitech, Matias / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Bissier, Jorge / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Embliger, Walter / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Gros, Esteban / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Guismar, Albertos / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Heradly, Jorge / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Secifs, Juan / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Weis, Jaime / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Negle, Juan / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Elfner, Pedro / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Bohier, Enrique / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Algueyer, Josep / Reg. Suïssa de Buch / D
 1762. Müga, Antonio / Reg. Suïssa de Buch / D
 1763. Irscher, Mateo / Reg. Suïssa de Buch / D
 1763. Rosfmiller, Juan / Reg. Suïssa de Buch / D
 1763. Thél, Gaspar / Reg. Suïssa de Buch / D

EL REGIMENT DE FLANDES I LA COMPANYIA D'INVÀLIDS VALONS

Entre els regiments estrangers hi havia a Espanya al segle XVIII tres regiments de valons: el de Flandes, el de Brabant i el de Brussel·les. Les dificultats per a mantindre el reclutament de soldats de la pròpia nacionalitat per part dels regiments valons suposà l'entrada d'un bon nombre de soldats alemanys. La manca de soldats provocà que entre els anys 1791 i 1792 el regiment de valons desapareguera, integrant-se els seus soldats s'integraren en altres regiments: el de Brabant en el d'Hibernia, el de Flandes en el de Nàpols i el de Brussel·les en diversos regiments espanyols.

Segons els registres dels soldats difunts de Dènia, el regiment de Flandes va tindre presència al castell de Dènia des de mitjan segle XVIII. Malgrat que en els registres es diferencia el regiment de Flandes del regiment de Valònia, en realitat aleshores ja convertit en companyies d'invàlids, el més probable és que ambdós estigueren integrats per soldats invàlids que sembla que, de manera majoritària, varen ocupar el castell de Dènia la segona part del segle XVIII.

1716. Dubeis, Juan Bautista / Reg. Flandes / D

1722. Lagan, Juan / D

1728. Manser Dupon, Joan Baptista / M

1741. Feit Fuglerin, Josep Paulo / Reg. Flandes / B

1765. Egiduis, Juan / D

1765. Praizler, Antonio / Reg. Flandes / D

1766. Biñoni, Juan Bautista / D

1766. Gon Poitier, Vicente / Reg. Flandes / D

1766. Hedretet, Bartolomé / Reg. Flandes / D

1766. Lafournier, Guillem / Reg. Flandes / D

LA COMPANYIA D'INVÀLIDS VALONS

1768. Bantaize, Sebastià / C. Invàlids valons / D

1768. Botman, Alejandro / C. Invàlids valons / D

1768. Clulienge, Juan / C. Invàlids valons / D

1768. Jorge, Tomás / C. Invàlids valons / D

1768. Lluc, Luís / C. Invàlids valons / D

1768. Toguense, Buenaventura / C. Invàlids valons / D

1769. Caiche, Beltran / C. Invàlids valons / D

1769. Cato, Josep M. / C. Invàlids valons / D

1769. Fek, Jorge / C. Invàlids valons / D

1769. Latur, Felipe / C. Invàlids valons / D

1769. Lay, Josep / C. Invàlids valons / D

1770. Cavelle, Esteban / C. Invàlids valons / D

1770. Dovilan, Durant / C. Invàlids valons / D

1770. Dujardin, Juan Bautista / C. Invàlids valons / D

1770. Leevir, Francisco / C. Invàlids valons / D

1770. Manem, Claudio / C. Invàlids valons / D

1771. Selemant, Francisco / C. Invàlids valons / D

1771. Benefois, Juan / C. Invàlids valons / D

1771. Chapener, Francisco / C. Invàlids valons / D

1771. Fauchi, Antonio / C. Invàlids valons / D

1771. Guet, Josep / C. Invàlids valons / D

- 1771. Huit, Alejos / C. Invàlids valons / D
- 1771. Malve, Elias / C. Invàlids valons / D
- 1771. Marqués, Buenaventura / C. Invàlids valons / D
- 1771. Nalot, Juan / C. Invàlids valons / D
- 1771. Snavet, Josep / C. Invàlids valons / D
- 1774. Gallart, Antonio / C. Invàlids valons / D

MILITARS DE DIVERSES NACIONALITATS

Entre les tropes que controlen el territori de la Governació de Dènia trobem també referències a soldats d'altres nacionalitats amb un menor nombre de representants.

ITALIANS

- 1721. Filipini / Reg. Toscana / B
- 1727. Nocaró, Dominica / Palerm
- 1752. Aus, Alberto / D
- 1766. Gualla, Juan Bautista / Reg. Flandes / D

BOHEMIS

- 1724. Bulibenger, Fernando / D
- 1724. Vasco, Jordi / D
- 1761. Borig, Juan / D
- 1762. Horac, Juan / Reg. Suïssa / D
- 1765. Coblaque, Josep / D

AUSTRÍACS

- 1716. Berte, Uberto / D
- 1724. Brandener, Simon / D
- 1762. Borner, Baltasar / D

HOLANDESOS

- 1716. Duarte, Juan / D
- 1724. Fontemburt, Juan Batiste / Reg. Suïssa / D

SUECS

- 1740. Topin, Jorge / Luterà / B
- 1762. Guth, Matias / Reg. Suïssa / D

HONGARESOS

- Monague, Miguel / D

IRLANDESOS

- 1713. Aiguan, Miguel / D

SENSE INDICACIÓ D'ORIGEN

Recollim un total de cinquanta registres sense referència del país d'origen, encara que la majoria semblen d'origen francès i centreeuropeu.

- 1721. Pangenó, Enricco / D
- 1723. Muler, Matias / D
- 1724. Moroni, Juan Bautista / D
- 1727. Maysi Fulli / B
- 1730. Paiany, Carlos / B
- 1769. Esman, Honorado
- 1770. Dosenant, Nicolás / D
- 1771. Astan, Nicolás / D
- 1772. Paynae, Juan Bautista / D
- 1775. Domanasky, Josep / D
- 1776. Lescur, Juan / D
- 1776. Sombataly, Martin / D
- 1777. Naitur, Adam / D
- 1777. Pequel, Jorge / D
- 1778. Patech, Juan / D
- 1778. Strauss, Chrujan / D
- 1779. Monnaurije / D
- 1779. Bivertino, Domingo / D
- 1779. Seale, Josep / D
- 1780. Clauser, Antonio / D
- 1780. Chavalle. Andrés / D
- 1780. Laserre. Beltrán / D
- 1780. Paneau, Antonio / D
- 1780. Lagarde, Antonio / D
- 1780 Gascot, Francisco / D
- 1780. Braun, Agustín / D
- 1780. Trivigno, Ignacio / D
- 1780. Cartia, Gil / D
- 1780. Joly, Francisco / D
- 1780. Magnies, Nicolás Felipe / D
- 1780. Richi, Jerónimo / D
- 1781. Legran, Esteban / D
- 1781. Renibeller, Claudio / D
- 1781. Miler, Pedro / D

1781. Besemburg, Juan / D
 1781. Resten, Juan / D
 1781. Royon, Nicolás / D
 1781. Tadert, Andrés / D
 1781. Brunely, Antonio / D
 1781. Colins, Andrés / D
 1781. Gory, Miguel / D
 1782. Poyan, Francisco / D
 1782. Deque, Domingo / D
 1782. Ceroni, Joaquin / D
 1782. Villard, Miguel / D
 1782. Rienach, Andrés / D
 1782. Aernech, Jaime / D
 1783. Sisemine, Ignacio / D
 1783. Agande, Jorge D
 1784. Grifón, Francisco / D

MILITARS ESPANYOLS A LA PLAÇA DE DÉNIA AL SEGLE XVIII

Comandaments

1705. Pons, Felip / Capità / D
 1706. Tàrrega, Agustí / Capità / D
 1707. De la Perota, Juan / Alferes / D
 1707. Pérez, Pere / Alferes / D
 1707. Pineda, Cristòfol / Alferes / D
 1707. Serrano, Francisco / Capità Reg. Granada / D
 1708. Carbó, / capità / D / Cullera
 1709. Esteve, Juan / sergent Reg. Castella / D / Granada
 1709. Sánchez Martínez, Tomàs / Sergent / M / Granada
 1710. Gordillo Díez, Juan / Sergent / M / Castella
 1710. Gutiérrez, Alonso / Sergent Reg. Castella / D / Oviedo
 1711. Ariola / capità Infanteria / B
 1713. Arenaja, Matias / Alferes Reg. Àlava / D
 1714. Fianzas, Francisco / Sergent Reg. Àlava / D / Galícia
 1714. Galindo Alvira, Francisco / Sergent Artilleria / M / Aragó
 1714. García, Josep / Capità / D de la dona
 1714. Velasco, Bruno / Capità Reg. Àlava / D / Vitòria

1715. Apolinar, Josep Marco / Sergent Reg. Àlava / D / Salamanca
 1715. Fuster, Francisco / Sergent / D / Múrcia
 1716. Galindo, Francisco / Sergent Artilleria / M
 1716. Riu Simó, Ignaci / Capità Reg. Toledo / M
 1717. Centelles, Carlos / Capità Reg. Savoia / D esposa
 1719. Fernández / Alferes / D
 1719. Rivero / Sergent Reg. Jaen / B
 1721. Silva / Alferes d'Artilleria / D
 1728. Bañani, Sergent / B
 1732. Magrat / Capità / DA
 1735. Macanas, Luís / Sergent / D
 1736. Sanchiz, Miquel / Alferes Reg. Invàlids / D
 1741. Mechinel, Josep / Sergent / D
 1742. Merino, Pere / Alferes / D
 1750. Gavarron, Pedro / Sergent / D
 1751. Suaso, Pedro / Sergent / D
 1755-63. Espinosa / Capità dracs Reg. Mérida / B, B, DA, B, B, B
 1756. Santos Freire, Felipe / Capità Reg. Sevilla / M
 1769. Mayan, Josep / Sergent / M
 1773. Ayza / sergent / B
 1775. Cheret, Santiago / Sergent / D
 1775. Roberto Francisco / Sergent / D
 1779. Domínguez Robles, Vicente Diego / Sergent / M
 1780. Dominguez, Diego / Sergent / D
 1783. Salgado, Francisco Antonio / Capità / D
 1786. Franco, Antonio / Alferes, capità port / D / Sevilla
 1787. Font Benager, Juan / Sergent / M
 1795. García Barco García, Josep / Sergent / M
 1781. Font, Juan / sergent C. Invàlids / B, B, B⁸
 1786. Prino, Domingo / Sergent major / D
 1787. Font Benager, Juan / Sergent C. Invàlids / M
 1789. Romero Caravajario, Francisco / Sergent C. Invàlids / M
 1789. Santaella Barranco, Josep / Sergent C. Invàlids / D / Jaén
 1789. Creuet Noguera, Gabriel / Sergent C Invàlids / D / Lloret

8. D'ací en avant les dades procedeixen del Quinque Libri castrense.

1789. Idalgo Torres, Antonio / Sergent C. Invàlids / M
 1791. Ferri, Andrés / Tinent C. Invàlids / D
 1791. Paris, Manuel / Subtinent C. Invàlids / D
 1791. Jdraque, Manuel / Alferes, capità port / 3B, 3 DA
 1792. Novell Llusana, Josep Lluís / Reial Armada / M
 1794. Vallalta Pedro, Vicente / Dènia / M
 1794. Ronda Savall, Jacinto / Tinent C. Invàlids / Callosa / M B B B
 1795. Tersilla, Domingo / Governador militar Dènia coronel / D
 1796. González de Menchaca, Domingo / capità C. Invàlids / D
 1796. Llorens Sala, Domingo / Capità cavalleria / M
 1796. Llorens Llado, Domingo / Dènia / M
 1796. Fanales, Josep / Sergent C. Invàlids / D
 1797. Mas Mas, Pedro / Sergent C. Invàlids / D / Barcelona
 1797. Margarit, Joaquin / Sergent Artilleria / B
 1797. Moreno, Vicente / Sergent C. Invàlids / D / València
 1797. Buada, Antonio / Sergent C. Invàlids / D / Caplloc
 1797. Font, Juan / Sergent C. Invàlids / D / Corbera (Tortosa)
 1798. García, Josep / Sergent C. Invàlids / Cartagena / B
 1799. Vigil de Quiñones, Sancho / Coronel tinent de rei / D
 1799. Mingues, Josep / guarda magatzems / D
 1799. Val de Rama, Manuel / Comptable Reial Armada / D
 1799. Haeta, Joaquin / Tinent fragata Guadalupe / D

Soldats

1705. Bernat, Blai / D
 1705. Josep / D / Vall de Gallinera
 1705. Martínez, Juan / D
 1705. Vicent / D / Alcoi
 1705. Blanch, Josep / D
 1705. Oltra, Jaume / D
 1705. Jurcoso, Blai / D / Reus
 1706. Sanchis, Felip / D
 1707. Pérez, Juan / D / Ronda
 1707. Lleó, Pere / D
 1707. Martínez, Francisco / Reg. Joan Canero / D / Vic

1707. Albadalejo, Onofre / Reg. Rejón / D / Cartagena
 1707. Peris, Simó / Reg. Rejón / D / Enguera
 1707. Martínez, Diego / D / Andalusia
 1707. Martí, Alonso / D
 1707. Campos, Francisco / Reg. València / D / Aragó
 1707. Diego, Onofre / D / Alberic
 1707. Camarlech, Josep / D
 1707. García, Manuel / Reg. Rejón / D / Andalusia
 1707. Ribera, Emmanuel / D / Saragossa
 1707. Peña, Francisco / D / Madrid
 1707. Martínez, Julià / D
 1707. Cristóbal Manuel / D
 1707. Pamplona, Bertomeu / Reg. Aragó / D
 1707. Salines, Pere / D / Aiora
 1707. Pérez, Roc / D
 1708. Lapuebra, Juan / Reg. Aragó / D
 1708. Navarro, Juan / Reg. Aragó / D / Aragó
 1708. Ferraña, Antonio / Reg. Aragó / D
 1708. Ximénez, Martí / D / Castella
 1708. Ramirez,, Francisco / D / Beniganim
 1708. Almon, Mateu / Reg. Aragó / D
 1708. Villeira, Francisco / Reg. Aragó / D
 1708. Sentí, Salvador / Reg. Aragó / D
 1708. Doménech, Tomàs / Reg. Aragó / D
 1708. Fuentes, Pere Juan / D
 1708. Ayullanat, Tomàs / D / València
 1708. Serrano, Roque / D / Sogorb
 1708. Serrano, Bernat / D / Castella
 1708. Gombau, Josep / D / Vinaròs
 1708. Méndez, Juan / D / Castella
 1708. Gros, Francisco / D
 1708. Tormo, Salvador / D / Gandia
 1708. Trilles, Miquel / D
 1709. Ferrandis, Miguel / D / Castella
 1709. López, Francisco / D / Castella
 1709. Sancho, Agustín / D / Conca
 1709. Agustí / D
 1709. García, Pere / Reg. Castella / D
 1709. Alcocer, Juan / Reg. Castella / D
 1709. Sánchez, Pau / Reg. Castella / D / Alacant
 1710. Muñoz, Francisco / Reg. Castella / D

1710. Sánchez, Félix / Reg. Castella / D
 1710. Boscà, Gregori / Reg. Castella / D
 1710. Innominat / pres / D / Conca
 1710. González, Juan / Reg. Castella / D / Salamanca
 1710. Ripoll, Francisco / Reg. Castella / D / Sant Joan
 1710. Deregua, Juan / Reg. Castella / D
 1710. García, Alfonso / Reg. Castella / D / Astúries
 1710. Rodríguez, Francisco / Reg. Castella / D
 1710. Fernández, Antonio / Reg. Castella / D / Astúries
 1710. Carbonell, Andreu / Reg. Castella / D
 1710. Sáez, Antonio / Reg. Castella / D
 1710. Rodríguez, Miguel / Reg. Castella / D / Moratalla
 1710. Suárez, Ignacio / Reg. Castella / D
 1710. Muñoz, Josep / Reg. Castella / D
 1711. Romero, Benito / M / Salamanca
 1711. Arel Huet, Nicolàs / M
 1711. Cueto, Pere / Reg. Castella / D
 1711. Escobar Jesús, Antonio / M / Jaén
 1711. León, Francisco / D / Granada
 1711. Fernández, Juan / D
 1711. Gómez, Alonso / D / Sevilla
 1711. Pérez, Juan / D
 1712. Gómez, Francisco / D
 1712. Sebedesa, Antonio / D
 1712. Alvira, Francisco / Artilleria / D
 1712. Martínez, Eugenio / Artilleria / D
 1712. De Laura, Juan / Artilleria / D / Aragó
 1712. Pérez, Francisco / Artilleria / D / Sevilla
 1712. Sebastià / D
 1712. Rodrigo, Domingo / D / Galícia
 1712. Tello, Josep / D
 1712. Andrés, Marco / Artilleria / D
 1712. Alnano, Lesirto / D / Galícia
 1712. Benito / D / Galícia
 1712. Melo, Juan / D / Andalusia
 1713. García, Josep / Reg. Llombardia / D / Astúries
 1713. Bustos, Josep / Reg. Llombardia / D / Jaén
 1713. Rodríguez, Domingo / Reg. Llombardia / D / Astúries
 1713. Torres, Josep / Reg. Llombardia / D
 1713. Fernández, Cristobal / Reg. Llombardia / D / Jaén
 1713. García, Alfonso / Reg. Llombardia / D / Conca
 1713. Ojeda, Blai / Reg. Llombardia / D / Granada
 1713. Sarmiento, Antonio / Reg. Llombardia / D / Antequera
 1713. Díaz, Francisco / Reg. Àlava / D
 1713. Echevarria, Pere / Reg. Àlava / D
 1713. Araico, Fernando / Reg. Àlava / D / La Rioja
 1713. Vallés, Francisco / Reg. Àlava / D / Aragó
 1713. Pérez, Bernat / Reg. Àlava / D / Colmenar
 1713. Torresilla, Fernando / Reg. Àlava / D
 1713. Rio / Reg. Àlava / DA
 1713. Cuesta, Josep / Reg. Àlava / D / Beldenga
 1713. Cantos, Francisco / Reg. Àlava / D / Albacete
 1713. Anda, Simó / Reg. Àlava / D
 1713. Moreno, Alfonso / Reg. Àlava / D
 1714. Antonio Josep / Reg. Àlava / D / Toledo
 1714. Fez, Francisco / Reg. Àlava / D / Còrdova
 1714. Landauri, Antonio / Reg. Àlava / D / Burgos
 1714. Martínez, Mariano / Reg. Àlava / D / Cartagena
 1714. Ardar, Francisco / Reg. Àlava / D / Almeria
 1714. Álvarez, Francisco / Reg. Àlava / D / Lleó
 1714. Lamberios, Josep / Reg. Àlava / D
 1714. Guerrero, Francisco / Reg. Àlava / D
 1714. Juan, Josep / Reg. Àlava / D / Saragossa
 1714. Aguilera, Martín / Reg. Àlava / D
 1714. León, Blai / Reg. Àlava / D / Conca
 1714. Vendaín, Francisco / Reg. Alava / D / S. Sebastià
 1714. Fernández, Eugenio / Reg. Àlava / D / Vitòria
 1714. Bonafort, Tomàs / Reg. Àlava / D
 1714. León, Francisco / Reg. Àlava / D / Múrcia
 1715. Fronchu, Francisco / Reg. Àlava / D / Terol
 1715. Rodríguez, Francisco / Reg. Àlava / D / Galícia
 1715. Selva, Juan / Reg. Àlava / D
 1715. Pérez, Juan / Reg. Àlava / D / Múrcia
 1715. Pérez, Manuel / Reg. Àlava / D / Múrcia
 1715. Santiago, Juan / Reg. Àlava / D / Jaén
 1715. Soler, Josep / Reg. Àlava / D / València
 1715. Sanchis, Antonio / Reg. Àlava / D
 1715. Hornero, Pere / Reg. Burgos / D / Múrcia
 1715. Pérez, Benet / Artilleria / D / Andalusia
 1715. Armat, Miguel / D

1716. Castejón, Antonio / Reg. Itàlia / D
 1716. Lorenzo, Andrés / Reg. Savoia / D
 1716. Muros, Damià / Reg. Savoia / D / Granada
 1716. Santo, Pere / Reg. Flandes / D / Valladolid
 1717. Mateu, Jorge / Reg. Savoia / D
 1717. Andrés, Juan / Reg. Savoia / D
 1717. Roque Pere / Reg. Sevilla / D / Alacant
 1717. Camarasa, Lluís / Reg. Navarra / M
 1718. Martín, Juan / D / Múrcia
 1718. Vidal / B
 1718. Manuel / Reg. Sevilla / D / Castella
 1719. Cafal, Julià / D
 1720. Marí, Jaume / afusellat D / Xàbia
 1720. García, Manuel / Reg. Granada / D / Granada
 1720. Alcuña, Juan / Reg. Granada / D / Granada
 1720. Arnándiz, Francisco / Reg. Toscana / D
 1721. Blanes, Ignasi / Reg. Toscana / ajusticiat D / Benilloba
 1721. Beltrán, Josep / D
 1721. Marcos / DA
 1721. Carrasco, Josep / D / Conca
 1721. Vallés, Andrés / D / Toledo
 1721. Martín, Domingo / D / Lleó
 1721. Colina Fernández, Francisco / M / Valladolid
 1722. Pallás, Francisco / D
 1722. Castillo, Francisco / D / Girona
 1722. Vázquez, Ventura / D / Castella
 1722. Pascual, Juan / D / Castella
 1723. Abellán Besons, Antoni / M
 1724. Castillo Bernal, Antoni / Galera / D / Múrcia
 1727. González, Josep / Cavalleria Reg. Alcantara / D
 1729. López, Francisco / Artilleria / M
 1730. Tarrasona / B
 1732. Joaquim / D
 1732. Siscar Sasse, Josep / M
 1733. Sánchez Sánchez, Alfonso / Reg. Invàlids / M
 1736. Malo, Juan / Reg. Invàlids / M
 1737. Tufan, Juan Baptista / Reg. Invàlids / M
 1739. Llorens / B
 1739. Ursina / B
 1740. Flores / B
 1741. Morell, Roc / Reg. Palma / D
 1741. Fernández, Alonso / Reg. Palma / D / Astúries
 1742. Sánchez Castro, Pere / Reg. Flandes / M
 1743. Caparrosó, Francisco / Cavalleria / D / Navarra
 1743. Vasel, Pere Llorens / Reg. Enrique de León / D
 1743. Romero, Bernat / Reg. Enrique de León / D
 1745. Corchero, Carlos / Reg. Múrcia / D
 1748. Arandiga, J. / Reg. Lorenzo Leiva / D / Múrcia
 1748. Calvate, Alonso / reales galeras / D / Jaén
 1748. Lanoa Camacho, Antonio / D / Cañete del Real
 1748. Delgado, Manuel / Reg. Còrdova / D / Jaén
 1748. Aguirre Larrosa, Josep / Reg. Sevilla / D / Còrdova
 1748. Sanchis, Josep / D / Jaén
 1750. Otero, Juan / D
 1752. Espino, Pascual / Reg. Aragó / D / Galícia
 1753. Quimones, Diego / D
 1753. Sintora, Matias / Reg. Aragó / D
 1753. Agustin Tomàs / Reg. Astúries / D
 1754. Martí, Juan / Reg. Aragó / D
 1754. Rei, Francisco / Reg. Aragó / D
 1755. Reyes, Diego / Artilleria / D
 1756. Aguilar, Vicente / Reg. Sevilla / D
 1756. Guerrero Blanch, Josep / Reg. Sevilla / D
 1756. Orbes Llambiel, Josep / Reg. Sevilla / D
 1756. Abad, Antonio / Reg. Sevilla / D
 1757. Peña, Manuel / Reg. Sevilla / D
 1758. García Soler, Isidro / Reg. Sevilla / D
 1758. Hernández, Blas / Reg. Sevilla / D
 1758. Miralles, Josep / Reg. Sevilla / D
 1758. Martínez, Francisco / Reg. Sevilla / D
 1758. Carbonell, Antonio / Reg. Sevilla / D
 1759. Llorens, Josep / Reg. Sevilla / D
 1759. Bega Blando, Tomàs / Reg. Sevilla / D
 1760. Ruiz, Juan Josep / Reg. Sevilla / D
 1763. Cardó Cardó, Jaime / M
 1764. Salgado Vives / Reg. Flandes / B
 1764. Gazón, Juan / Reg. Burgos / D
 1764. Franquelo, Bartolomé / Reg. Burgos / D
 1764. Seco, Pedro / Reg. Burgos / D
 1766. Martínez, Tomàs / D
 1766. García, Pedro / Reg. Múrcia / D

1766. Toledo, Manuel / Reg. Múrcia / D
 1766. González, Antonio / Reg. Múrcia / D
 1766. Fraile, Francisco / Reg. Múrcia / D
 1767. González, J. Francisco / Reg. Múrcia / D
 1767. Busnariego, Josep / Reg. Múrcia / D
 1767. Huertas, Josep / Reg. Múrcia / D
 1767. Canet, Josep / Reg. Múrcia / D
 1768. Martínez, Juan / Reg. Múrcia / D
 1768. Lluç, Luís / Reg. Valònia / D
 1768. Jorge, Tomàs / Guarnició / D
 1768. Giner, Pedro / Reg. Invàlids / M
 1768. Martín, Leonardo / C. Invàlids / D
 1769. Paula, Miguel / Guàrdies valons / D
 1769. Gineu / B
 1769. García, Vicente / Reg. Àfrica / D
 1772. Moreno, Andrés / Reg. Invàlids / D
 1774. Camps, Juan / Reg. Invàlids / D
 1779. López Quesada, Pedro J. / C. Invàlids / M
 1779. Mayor, Miguel / C. Invàlids / D
 1779. Bepido, Francisco / C. Invàlids / D
 1779. Larina, Carlos / C. Invàlids / D
 1779. Dalmada, Domingo / C. Invàlids / D
 1779. Crepasa, Jorge / C. Invàlids / D
 1779. Malonda, Jacobo / C. Invàlids / D
 1779. Graifi, Pedro / C. Invàlids / D
 1780. Romero, Mateo / C. Invàlids / D
 1781. Simon, Pedro / C. Invàlids / D
 1781. Catalán, Constantino / C. Invàlids / D
 1781. Simó, Antonio / Reg. Àfrica / M
 1781. Oliver, Antonio / C. Invàlids / D
 1781. Alós, Pedro / C. Invàlids / D
 1781. Picó, Francisco / C. Invàlids / D
 1781. Petitomo, Antonio / C. Invàlids / D (esposa)
 1781. Campana, Juan / C. Invàlids / D
 1781. Abad Calle, Bernardo / Artilleria / D
 1782. Adan, Angel / C. Invàlids / D
 1782. Bellot, Bartolomé / C. Invàlids / D
 1782. Broton, Benito / C. Invàlids / D
 1782. Lorenzo, Juan / C. Invàlids / D
 1783. San Román de la Peña, T. Diego / Cavalleria / M
 1783. Badenes, Bautista / Artilleria / M
 1786. Aguado, Josep / Artilleria / M B DA / Gandia
 1786. Quintana, Lorenzo / Artilleria / D / Quintanilla⁹
 1789. Berruti López, Manuel / C. Invàlids / M B B / S. Felipe
 1789. Tramulla Campisol, Roque / Artilleria / D / Saragossa
 1789. Puchol, Salvador / Artilleria / D
 1789. Maduaga, Manuel / Artilleria / D
 1790. Gadea, Vicente / Artilleria / B / Beniarjó
 1791. Seguí, Isidro / Artilleria / D / Otos
 1791. Boira, Juan / C. Invàlids
 1791. Idalgo, Antonio / D
 1792. Reyes Sanz, Baltasar / C. Invàlids / M / Catalunya
 1792. Baeza, Antonio / D
 1792. Quijarro, Josep / C. Invàlids / D
 1792. Batalla, Juna / Cos Artilleria / D / Puigcerdà
 1792. Asterín, Federico / C. Invàlids / D
 1794. Roxo Calbo, Tomas / D / San Pedro de Dueñas
 1795. Blanco, Josep / C. Invàlids / D / Bademonde
 1795. Basco García, Josep / Cartagena / M
 1795. Palencia, Agustín / C. Invàlids / M / Tabarca
 1796. Alonso, Antonio / Caporal Artilleria / DA
 1797. Caicuelas, Josep / C. Invàlids / D / Crevillent
 1797. Lull Mut, Josep / Cos Artilleria / D / Benimeli
 1797. Llanera, Salvador / Artilleria / 2 B, 2 DA
 1797. García, Josep / C. Invàlids / DA
 1798. Pérez, Valentín / Artilleria / B / Castella
 1799. Ragon, Bartolomé / C. Invàlids / D / Súria
 1799. Fiol Paray, Juan / C. Invàlids / D / Catalunya

FONTS DOCUMENTALS

Arxiu Municipal de Dénia. Fons digitals de la parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció de Dénia:

Quinque Libri, anys: 1700-1712

Quinque Libri, anys: 1713-1734

Quinque Libri, anys: 1735-1749

Quinque Libri, anys: 1750-1765

Quinque Libri, anys: 1766-1779

Quinque Libri, anys: 1780-1790

9. D'ací en avant les dades procedeixen del Quinque Libri castrense.

Quinque Libri, anys: 1791-1804

Quinque Libri castrense, anys: 1785-1888.

BIBLIOGRAFIA

- ACIME. Associació de Cavallers Invàlids Militars d'Espanya: www.acime.es.
- CERVERA TORREJON, José Luís (2005), «Dénia assetjada durant la guerra de Successió», *Aguait: Revista d'investigació i assaig*, 22, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, pp. 33-47.
- CHABÀS LLORENS, Roc (1985): *Historia de la ciudad de Denia*, Alacant, Ajuntament de Dénia – Institut de Cultura Juan Gil-Albert. [1a edició, Dénia, 1874].
- IVARS CERVERA, Joan (1988): «La castellanització de la llengua administrativa a la ciutat de Dénia durant el segle XVIII», *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, vol. II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 287-292.
- (2007): *La Marina Alta segons l'informe Fabián y Fuero (1791)*, Dénia, Ajuntament de Dénia, Arxiu i Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- ROMERO, Joan - GRAU, Antoni (eds.) (2005): *Baltasar Venero de Valera: Visita senyorial a l'estat de Sogorb (1765) i al marquesat de Dénia (1766)*, Fons Històriques Valencianes, 21, València, Universitat de València.
- SASTRE REUS, M. José - SESER PÉREZ, Rosa (1992): «El Archivo de la Gobernación de Dénia: Aproximación al estudio institucional», *Actes del III Congrés d'Estudis de la Marina Alta*, Alacant, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut de Cultura Juan Gil-Albert, pp. 227-236.
- SESER PÉREZ, Rosa (2005): *L'arxiduc Carles i Dénia: Col·lecció documental*, vol I i II, edició commemorativa de la Guerra de Successió a Dénia (1705-1708), Dénia, Ajuntament de Dénia.
- SESER PÉREZ, Rosa - PERIS DE LOS SANTOS JUANES, Lúdia (2007): «Llistes de les persones que es casaren o moriren a la ciutat de Dénia en el temps de la Guerra de Successió (1705-1708)», *Aguait: Revista d'investigació i assaigs*, 24-25, monogràfic: *La Guerra de Successió*, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, pp. 255-285.

LA TOPONÍMIA MARITIMOTERRESTRE DEL PARC NATURAL DE LA SERRA GELADA

Francesc Xavier Llorca Ibi

L'entorn terrestre i marítim de les penyes de l'Albir – serra Gelada va ser declarat Parc Natural l'11 de març de 2005.¹ Té una superfície de 5.655 hectàrees que van des del morro Toix, en la badia d'Altea, fins al tossal de la Cala, en la badia de Benidorm, a més dels fons marins de l'Albir i les badies de Benidorm i d'Altea, incloent-hi l'illa de Benidorm. Per tant, abraça els termes municipals de l'Alfàs del Pi, Altea i Benidorm. Cal ressenyar que el 88% d'aquest territori és medi marí.

Aquesta diversitat de medis i relleus, unida al fet que és un espai força antropitzat ha tingut com a resultat una toponímia variada deguda en bona part a l'activitat humana. És per això que una de les característiques toponímiques que hi trobem és la presència quasi exclusiva d'onomàstica romànica per la constant renovació cultural i lingüística que marca el territori. Aquest fet contrasta amb la conservació d'altres substrats lingüístics en els territoris adjacents. Remarcable és la toponímia àrab que envolta el Parc Natural: *Alfàs*, *Almafrà*, *Benidorm* o el desaparegut *Albalat*, la qual enllaça amb les petjades toponímiques atribuïdes a cultures anteriors als musulmans: *Altea*, *Callosa*, *Polop*, *Tàrbena*...

Ateses les circumstàncies, cal dir que el nostre treball té l'objectiu de fer una exposició quantitativament significativa dels noms inclosos dins del Parc Natural, relacionant-los

amb les formes del relleu, la fauna, la flora i les activitats humanes que descriuen. Per a assolir l'objectiu, tenim com a eines principals les entrevistes orals i altres estudis que s'han fet de la nostra àrea de interès com: «Els llocs de vora mar de l'Albir» (Martines: 1991), «Talassonímia dels mariners de Benidorm» (Llorca: 1991) o *Els topònims de Benidorm* (Almiñana: 2001). També és indispensable la consulta de la revista *Quaderns de Geografia* (núm. 60, València, 1996), número dedicat a l'estudi geològic de les penyes de l'Albir. Per tant, l'objectiu final, més enllà d'ampliar el repertori onomàstic, consistirà a incardinar els noms dins de les activitats i la història del territori.

Com hem dit, la presència humana és immemorial i constant des de fa 15.000 anys, segons els estudis arqueològics donats a conèixer el 2011.² Per tant, també ho és la renovació d'estrats culturals que ha provocat la renovació nominal i l'omnipresència de toponímia romànica de base catalana adaptada posteriorment al castellà i, actualment, a l'anglès³.

2. <http://www.diarioinformacion.com/benidorm/2011/03/19/mediterraneo-15000-anos/1106549.html>.

3. Significatiu d'aquest procés és l'ús del valencianisme *gelat* en el sentit de *fred*. Hom diu que el nom de la muntanya ve pel microclima fred de la seua banda ponentina. L'adjectiu *fred -a* ha estat substituït en la parla comarcal per *gelat -ada*, i d'ací la denominació *serra Gelada*. Aquesta denominació s'ha adaptat literalment al castellà per *Sierra Helada* i a l'anglès per *Ice*

1. http://www.docv.gva.es/datos/2005/08/02/pdf/2005_9082.pdf.

Per a enquadrar l'onomàstica existent, és fonamental fixar-nos en la configuració física del Parc Natural, la qual cosa fa que puguem establir quatre medis diferents:

1. El medi terrestre del vessant interior de la serra Gelada.
2. La façana litoral de les penyes de l'Albir.
3. L'espai insular constituït per l'illa de Benidorm, amb la resta d'illetes i illots.
4. El medi marí corresponent al relleu dels fons i les denominacions de l'espill de la mar.

Dins d'aquests medis trobarem els elements referencials que han donat lloc a les designacions toponímiques i talassonímiques. Els apel·latius, els podem agrupar en deu camps significatius:

1. Toponímia geomorfològica terrassana.
2. Toponímia geomorfològica costanera.
3. Talassonímia.
4. Onomàstica personal.
5. Toponímia bèl·lica.
6. Toponímia halièutica.
7. Toponímia agrícola.
8. Toponímia ramadera.
9. Toponímia minera.
10. Toponímia zoonímica.

Parlem, doncs, d'un territori de contrastos que es reflecteix a les clares en l'ambivalent denominació de la muntanya que dona nom al parc: *penyes de l'Albir – serra Gelada*. Dos noms per a dues cares de la mateixa realitat. Rosselló i Fumanal (1996: 180) ho explicaven així: «Aquesta dissimetria toponímica es correspon amb una palesa dissimetria geomòrfica. Vista del NE o del SW, la serra sembla una falca vertical cap a mar i inclinada cap a terra». I una doble denominació que marca el fenomen ja descrit de la renovació constant. La denominació més antiga que trobe de la muntanya és *puig de l'Albir* i *muntanya de l'Albir* corresponent a l'any 1391: «e no vullats pagar dues escoltes qui acostumen de estar en una alta muntanya, que és en la fi del dit regne prop la mar, la qual és appellada lo puig del

Mountain quan la traducció basada en el sentit del nom hauria d'haver sigut *Sierra Fría* i *Cold Mountain*.

Albir [...] les dites escoltes ni talayes no estiguen en la dita muntanya del Albir...» (Ferrer Mallol 1990: 545).

La denominació *puig de l'Albir* es justifica per la visió de la muntanya des de tramuntana on la situació lateral fa que es perceba com una elevació rosta aïllada acabada en punta. A l'apel·latiu descriptiu *puig* se li afegí una complementació nominal d'origen àrab: *albir* 'el pou'. *Albir* apareix en la *Carta de Poblament de Benidorm* (1325) i és l'únic topònim d'arrel àrab conservat en la zona d'estudi.⁴

Per altra banda, la façana marítima pren com a referent el seguit de rocam que configura el paisatge: *les penyes de l'Albir*. Un topònim que trobem documentat en el segle XV, concretament a l'agost de 1447. És una referència a les penyes de l'Albir pel motiu que Benidorm havia estat *barrejat*, és a dir, destruït pels pirates moros i calien diners per restituir-ne les guardes: «bé sabien com poch dies havia que certes fustes de moros havien barrejat lo loch de Benidorm, del que n'havien portat moltes ànimes, de que n'estava desert. [...] fossen donades e pagades de la peccúnia comuna de la dita ciutat quaranta lliures, moneda reals de València, per obs de les guardes de Benidorm, de les Penyes del Albir e del Cap de Morayra, ço és en nombre de huyt guardes.⁵ Pel que fa al qualificatiu de *Gelada*, també podem resseguir el seu devenir a través de la documentació. L'any 1562 se signà un document a Madrid sobre explotacions de minerals on el referent és *la cova de la Gelada*: «que ay una sierra con una cueva que se dize la Cueva de la gelada» (Salvà 2003: 345). L'any 1686 torna a aparèixer la cova Gelada com a referent per a la partió de termes municipals, funció que perdura a hores d'ara: «[molló] que afronta en la montaña del Albir devés la Cova Gelada (Torres 1998: 128). I, atesa la importància referencial de la cova es formà l'expressió toponímica *serra de la Cova Gelada* (Coromines 1995: IV, 341b). Posteriorment, Almiñana (2001: 176) reporta un document de l'any 1781 on consta «sierra dha. [dicha] la Elada», esdevinguda amb el pas del temps *serra Gelada*.

4. No hi tenim en compte els substantius d'origen àrab que passaren a formar part del lèxic comú com *assagador*.

5. Hinojosa (2004: 164). Per a veure més exemples del topònim, consulteu Orts (1991).

TOPONÍMIA GEOMORFOLÒGICA TERRASSANA

Les formes del relleu són molt importants en l'espai estudiat tant per la qualitat del terreny com per la funció fronterera entre el medi marí i terrassà, a més de l'aprofitament terraire, halièutic, militar i nàutic que ha provocat una visió variada del territori. És un paisatge amb ondulacions, esfondraments, elevacions, tallats voramar, caigudes, illes i totes les formes possibles de modelat del terreny que s'ha vist verbalitzat a través d'apel·latius que descriuen aquestes formes. És per això que trobem una àmplia llista de substantius que s'hi refereixen:

alt Punt culminant de l'elevació d'un terreny. Hi trobem dos alts: l'un, a la banda de l'Alfàs, denominat *l'Alt o alt del Governador*, i l'altre, a la banda de Benidorm: *alt de la Montera o la Montera*.⁶

ample Extens de costat a costat: *recingles Amples*.

arrant Vorellada d'un recingle: *arrant del Racó Borret* i *arrant del Racó Pallarés*.

bac Tallat en vertical: *el Bac* (o *A Bac*). En el nostre cas és un tallat sobre la mar.

badall Escletxa en la pedra: *el Badall*.

barranc⁷ Depressió fonda en la terra produïda per tectònica i per les aigües corrents o de pluja: *barranc del Segur*.

barranquet *Primer Barranquet* i *Segon Barranquet* (o *del Ti Ximo*).

barrancó de *l'Amerador* i de *les Figueretes*.

boca Obertura o eixida: *boca de la Mina*, *boca del Pas* (o *del Randàs*) i *boca de la Serra*.

bot Indret on s'ha de fer un salt brusc per a arribar-hi: *el Bot*. És una punt rocós marí proper a terra on, per a aplegar-hi, cal fer un bot.

6. Els meus informants coneixen *l'Alt o la Montera. Alt del Governador* apareix en Martines (1991: 205), que ha entrat en competència amb un neotònim: *l'Antena* (veg. *Infra*).

7. Aquest llistat es fonamenta en entrevistes orals i en Martines (1991). Ací caldria tenir en compte l'afirmació de Rosselló i Fumanal (1996: 180): «La incisió dels barrancs és tan cridanera que solen dur com a denominació el genèric *racó*: de la Cova Bou, de Pallarés, de la Solsida de Canyís, del Xorrillo..., de la sospalma de l'Ingeniero, de Pataca (on hi ha la depuradora d'aigües residuals), de l'Infern, etc.».

codolla Clot natural en la roca on s'arreplega aigua de pluja: *codolla de Marieilo* i *racó de les Codolles*.

codolleta *pla de les Codolletes*.

collao Depressió en la carena d'una serralada que permet el pas a l'altre vessant; coll, pas: *el Collao* (Martines 1991: 202) a l'Alfàs.⁸

cova Caverna horitzontal. En el nostre cas, les dimensions són variables. Poden ser caveres de dimensions considerables o simples sospalmes: *cova Bou*, *del Bolo*, *de Borret*, *Gelada*, *del racó de l'Infern* (o *de l'Infern*) i *de les Mines*.

escala Conjunt d'escalons: *l'Escala*. És una espècie de lloma amb escales fetes per a facilitar el pas del contraban que es troba en eixir del pas del Segur. Davall té la cova del Bolig. Un dels meus informants, el senyor Antonio Jaén, deia que de jove hi havia passat, però que ara no hi gosava. Actualment queda com a nom dels pescadors de canya.

montera Relatiu a la muntanya. Aquest topònim nostre designa l'alt prominent de la part benidormera de la muntanya: *la Montera* i *alt de la Montera*.⁹

muntanya Elevació natural del terreny: *muntanya de l'Albir*.

morro Contrafort avançat i abrupte d'una muntanya: *morro Redó*, *dels tres Pins* i *Marge*.

pas Depressió del terreny entre muntanyes que permet el trànsit d'una banda a l'altra: *pas de l'Ase*, *de la Vella* o *de l'Àngel* (o *dels Àngels*), *del Segur*, *del Garrofer*, *de les Creuetes*, *del Randàs* i *de la Torre*.

pla Porció de terreny que no presenta elevacions ni depressions considerables. Per antonomàsia, els parlants diuen *el Pla* o *els plans de la Serra*.

8. Els meus informants no coneixien aquest topònim. El reporta Martines (1991: 202). A Benidorm, aquest punt es diu *el pas del Segur*. Almiñana (2001: 183) reporta un altre *collao* en la documentació que estudia: *collao el Pardo* de l'any 1959.

9. «Hem de suposar que de la mateixa manera que de COSTA > COSTERA, de MONT > MONTERA» (Almiñana 1991: 237).

Després trobem subdivisions a partir de diversos referents: *pla de l'Assegador* (o de *l'Asador*), de *les Codolletes*, de *la Pedrera* i de *del Quarter*.

planissa Terreny pla, generalment de poca extensió: *la Planissa*. És la zona alta de la muntanya entre el racó de la font del Pouet i l'alt del Governador.

puig Elevació rosta formant un cim que sobreix del terreny circumdant: *puig de l'Albir*. Com hem explicat adés, és un topònim del segle XIII i correspon a la visió des de tramuntana.

racó Petita vall o congost: *racó de l'Infern*, de *la Cova Bou*, de *la Cova Gelada*, de *les Codolles*, de *del Pouet*, de *la Solsida de Canyissa* (o de *Canyís*), de *la Sospalma de l'Ingeniero*, de *Pere Rata*, de *la Creu*, de *Marieilo*, de *les Sargentès*, de *del Pouet* i de *del Xorrillo*.

recingle Tallat de roca que forma escaló en el cim o en els pendents d'una muntanya: *recingles Amples*.

runar Pedregar: *runar del Racó Pouet*.

serra Elevació natural del terreny de dimensions considerables: *serra de l'Albir*.¹⁰

solsida Rocam esllavissat: *racó de la Solsida de Canyissa* (o de *Canyís*).

sospalma¹¹ Sopalma, cavitat horitzontal coberta per un cos que sobreix. *racó de la Sospalma de l'Ingeniero*.¹²

tossal Elevació del terreny no massa alta, ni de pendent molt rost, en una plana o aïllada d'altres muntanyes: *tossal de Vallés*.

TOPONÍMIA GEOMORFOLÒGICA COSTANERA

arrant Vora d'un recingle: *arrant del Morro de la Llissera*.

banc Pedra llarga i plana des d'on es pot pescar amb canya: *banc de Ribes*, de *la Caleta* i de *la Mosca*.

10. Vegeu *puig de l'Albir* i *muntanya de l'Albir*, *supra*.

11. Per a veure els significats i usos de *sospalma* a la comarca, consulteu Colomina (1991: 308-309).

12. *Ingeniero* és, junt amb *collao*, *farola* i l'inusual *manxa* (*tatxa* en la parla quotidiana), un dels pocs castellanismes que apareixen en la toponímia estudiada.

barra Punta llarga, prima i no molt alta que entra en la mar: *barreta de les Mines*.

cala Entrada que fa la mar en una costa brava: *cala de Sant Jordi*, de *del Ti Ximo*, de *l'Almadrava* i de *l'Amerador*. I en publicacions turístiques: *cala del Metge* i *cala de la Mina*.

caleta *la Caleta* (de Sant Jordi)¹³ i *la punta de la Caleta* (del racó de l'Oix).

camí Espai que cal recórrer per a anar d'un punt a un altre: *camí de l'Àngel*. És una denominació de pescadors alteans de canya. Segurament és el que anomenen els benidormers *costera de la Salpa*, i en la documentació, *pas del Randàs*.

cantal Pedra de grossària variable però difícil de manejar: *cantal de la Corba*, de *del Sastre*, de *Pla*, de *Punxós* i de *Roig* (o de *la Rosa*). Alguns tenen nom propi com (el cantal de) *la Fonteta* i (el cantal de) *la Trotxa*.

cantals *els cantals del Metge*.

cantalar Lloc on abunden els cantals: *el Cantalar*.

cap Punta de terra que entra mar endins: *cap Blanc* i *cap Negret*. Es tracta d'un apel·latiu fossilitzat. De fet, en la bibliografia trobem altres *cap* que en la forma oral actual reben el nom de *punta* o *morro*. L'any 1391 apareix *cap de l'Albir*: «1a galera de moros que fón al Cap de l'Albir» (Díaz 1993: 75).

costera Pendent d'un terreny, especialment quan forma part d'una via de comunicació: *costera de la Salpa* (o *pas del Randàs*). Segurament és el que els pescadors alteans denominen *camí de l'Àngel*.

cova Caverna horitzontal de dimensions variables en el nostre cas: *cova del Bolig*, de *l'Aigua* (o de *la Gota*), de *la Dona*, de *del Presidi*, de *els Bessons* o de *del Barber* (1859) o de *Monçàixer* (1627), de *la Caleta*, de *els Franzillots* o *cova Llarga*,¹⁴ de *la Torre*, de *Sant Jordi*, de *la Pila*, de *l'Elefant* i de *les Mines*.

13. En aquest treball, amb el topònim *la Caleta* ens referirem a la de Sant Jordi si no fem cap especificació.

14. *Cova dels Franzillots* és una denominació dels pescadors de canya alfassins, mentre que *cova Llarga* és una denominació dels mariners alteans, segurament es tracta de la mateixa cova.

coves *coves de Paltra*.

estacador Forma pètria semblant a la marca de les potes de cabra estacades en el fang: *estacador de les Cabres*.

llosa Pedra plana: *llosa del Canterer*.

morro Contrafort avançat i abrupte d'una muntanya: *morro del Bou, de Sant Jordi, de la Llissera o de l'Almadraveta* (a l'Albir. veg. *Infra Punta*) i *del Metge*.

morret *morret Negret*.

pas Remels —cornisa vora mar— transitible: *pas de la Reina*. Va del racó de l'Albir cap a la punta de l'Albir. L'amic Paco Devesa Ferrer m'explica que rep el nom *de la Reina* perquè hi ha un punt del pas on penetra una llengua d'aigua i s'ha de botar, però que dalt del bot sobreix un voladís de pedra i cal acatxar el cap —com si es fera una reverència— per a no topar-hi.

penya¹ Paret vertical on queda al descobert una gran superfície de roca: *penyes de l'Albir*. Aquest topònim reflecteix la visió de la muntanya des de la mar.

penya² Roca grossa: *la (penya) Punxosa*.

platja Porció de costa de poca inclinació, formada per acumulació d'arena o per altres materials detrítics: *platja del Bolig* i *de la Caleta*. Aquestes platges són de poquíssima extensió i més comparant-les amb algunes properes com la platja de Llevant o la platja de l'Albir. Normalment són enunciades amb el diminutiu, que s'ha lexicalitzat com en els casos següents.

platgeta *platgeta del Jordi, del Metge, del Segur, del Ti Ximo* i *de les Mines*.

pont Pas per l'interior erosionat de la pedra o d'alguna llosa: *el Pont*.

pontet *el Pontet*.

port Abric natural en la costa on pot arrecerar-se una embarcació: *portet del Tamarit*.

punta¹ Braç de terra de poca extensió que avança dins la mar: *punta de l'Esparrelló, de l'Almadra-*

veta o de la Llissera (de l'Albir), *de la Creueta, del Banc* i *de la Pila*.

punta² Extrem de la muntanya que s'endinsa en la mar, de grans dimensions: *punta de l'Albir* (o *de la Bombarda*), *del Cavall* (o *de les Caletes* o *de les Escaletes*) i *de la Llissera* (o *de la Caleta* o *del Pinet*).¹⁵ Aquesta accepció de *punta* ha substituït la tradicional de *cap* marí com hem dit adés.

racó Tancament orogràfic costaner al peu d'un rellu prominent: *racó de l'Albir* i *el racó de l'Oix*.

roca Massa considerable de matèria pètria: *roca dels Estufadors* (o *l'Estufador*).

terra Part sòlida de la superfície de la Terra en contraposició a la mar: *terra (de) la Illeta*. És el tram de costa enfrontat a la illeta Mitjana. Els pescadors de canya li diuen, humorísticament, *Sarguilàndia* perquè s'hi mata molt de sarg.

TOPONÍMIA GEOMORFOLÒGICA INSULAR

barranc Depressió fonda en la terra produïda per tectònica i per les aigües corrents o de pluja: *el Barranquet*.

cova Caverna horitzontal: *cova (del) Bombo, del Fenoll Marí* (o *coveta de la Fenolla*)¹⁶ i *del Llop Marí*.

gros Part de més altura i volum. És la part més alta i ampla de l'illa de Benidorm vista des de Benidorm: *gros de l'Illa*.

illa Porció de terra voltada d'aigua per tots costats: *l'Illa* (de Benidorm) o *sa penya des Bacallà*.¹⁷

illeta *la Illeta* (d'Altea) i *la illeta Mitjana*.

illot *l'Illot* (d'Altea), *l'illot de la Caleta*, *l'illot de la Pila*, *els Bergantins* i *els Illots*.¹⁸

15. *La punta del Pinet* és un topònim desaparegut en la tradició oral benidormera. Un informant alteà deia que els mariners alteans diuen *punta del Pinet* a la *punta del Cavall*. Almiñana (1991: 268) considera que *Pinet* i *Llissera* són dues puntes distintes.

16. *Coveta de la Fenolla* l'arregla Almiñana (1991: 194).

17. La denominació *sa penya des Bacallà* es la pròpia de Tàrbena, ja que l'illa, vista des d'aquesta població, té la forma d'un bacallar escalat. Cal recordar que, a Tàrbena, es conserva el parlar salat.

18. Martines (1991: 201) és qui reporta *l'illot de la Caleta* i *l'illot de la Pila*. Els pescadors benidormers m'esmenten *l'Illot* o *els Illots*, que és una pedra

punta¹ Braç de terra de poca extensió que avança dins la mar: *punta de Llevant*.

punta² Extrem: *punta de Garbí* i *punta de Migjorn*. Són els extrems de l'illa vista des de Benidorm.

recingle Tallat de roca que forma escaló en el cim o en el pendent de la muntanya: *recingle dels Falcons*.

TALASSONÍMIA

La talassonímia segueix a grans trets les característiques que hem vist en la toponímia amb algunes peculiaritats que reflecteixen la parla marinera. Evidentment, no apareixeran noms de propietaris o usuaris, tot i que en altres punts del país sí que hi ha elements marins que compten entre el seu repertori nominal els noms, cognoms o renoms de personatges diversos. Els apel·latius i talassònims sotaiguats o endinsats en la mar són:

alguer Herbassar de fanerògames marines: *l'Alguer* (de la platja de Llevant).

barbada Línia de separació entre dos tipus de sòl marí: *la Barbada*. Filera de pedra que va per davall l'aigua des del far fins al Jordi (Martines 1991: 197).

barco Embarcació gran: *el Barco*. Els mariners esmenten dos *barcos*: un a la badia de Benidorm més o menys davant de les tres Casetes, i un altre fora l'illa. En el darrer cas, prenen com a referència la paret del Pantà (de la Vila Joiosa) a la Rastellera i a la illeta Mitjana.

caiguda Davallada sobtada del nivell del fons marí: *caiguda de la Llosa*. Aquest desnivell es troba més cap a fora de la Llosa.

escull Roca a flor d'aigua: *l'Escull* (de l'illa). Es troba a llevant d'illa.

freu Pas entre dos punts, normalment illes: *freu de l'illa* i *mig* (o *mitjan*) *Freu*. El freu de l'illa està entre la Llosa i l'illa. El mitjan Freu és el punt mitjà entre l'illa i la punta del castell de Benidorm.

fora Part exterior: *fora l'illa*. De l'illa cap a alta mar.

jordi Nom propi. Talassònim que pren com a referència la platgeta del Jordi: *el Jordi*.

llosa Massa pètria plana: *la Llosa* (de l'illa). Rep el nom per la visió des de la superfície. Es tracta d'una immensa roca submarina vora l'illa de Benidorm.

llosar *el Llosar* (badia de Benidorm).

murtal Lloc poblat de murta. Talassònim que pren com a referència el riu del Murtal a la platja de Ponent: *el Murtal*.

pedral- Lloc ple de pedres. Talassònim que pren com a referència el Xaonell a la cala de Fines-trat: *pedrals del Xaonell* o *Xaonell*.

penya Roca grossa: *penya del Gat*.

pla Sense elevacions: *la Plana*. Sec que hi ha prop de la Punxosa (Martines 1991: 212).

roca Massa considerable de matèria pètria. Alguns topònims es formen amb un sintagma amb el nucli roca: *de la Pilota* i *de Llevant*. Altres tenen nom propi: *l'Antineta*, *el Gos* i *la Tortuga*, *la Creu* i *la Ferradura*.

roqueta *la Roqueta*.

sec Baix de roca: *sec del Morret* i *de la Roda* (o *de la Caldera* o *del Prado*).

TOPONÍMIA ONOMÀSTICA PERSONAL

Un element fonamental en la denominació de l'espai ha sigut la presència humana tant de propietaris com d'usuaris del medi. Aquesta presència resultà efectiva a partir del segle XVIII coincidint amb tres fets històrics: el creixement demogràfic de la comarca, en el cas de l'Alfàs i Benidorm, remarcats per Cavanilles qui parla del nou llogaret de l'Alfàs amb 193 famílies i referint-se a Benidorm diu: «Pocos pueblos habrá en España que en tan corto tiempo hayan hecho tantos progresos en vecindario y agricultura» (Cavanilles 1797: II, 237 i 241); l'ocupació francesa de l'Alger (1830), que neutralitzà els atacs piràtics contra la comarca, i fruit de tots dos, la fundació del poble de l'Alfàs del Pi (1836). Els elements denominats són fonamentalment els racons i les coves, espais fàcilment identificables amb persones concretes quan estaven en ús, i per això també molt variables en la seua denominació. La denominació es fa a través del nom, cognom, renom o ofici. Al

que fa de base amb dues elevacions. Segurament és la pedra que els pescadors alteans denominen *els Bergantins*.

voltant dels límits del Parc Natural, constituïts per aiguavesants de la serra Gelada, tenim diverses partides que també reben la qualificació onomàstica personal com *la partida (del racó) de Baio* (< Baiona, cognom benidormer).

bessons Renom de la família Pérez Zaragoza, reconeguts arraïxos d'almadrava: *cova dels Bessons*.

borret Família de l'Alfàs: *racó de Borret*.

bou Cognom comarcal: *cova Bou, racó de la Cova Bou*.¹⁹

bolo Cognom alteà: *cova de Bolo*.

canterer Llorens (1983: 358) reporta *Cantarera* i *Cantareres* com a renom alteà: *llosa del Canterer*.

enginyer Segurament per ofici del referit: *racó de l'Ingeniero*.

fenolla *coveta de la Fenolla*.²⁰

jordi Pel sant i patró de la Corona d'Aragó: *cova de Sant Jordi, el morro Jordi, la platgeta del Jordi, el Jordi* i *la cala de Sant Jordi*.

marieilo Llorens (1983: 361) reporta *Mariaila* com a renom alteà. A partir de Maria Aila = Maria Àngela: *racó de Marieilo* i *codolla de Marieilo*.

metge L'ofici del propietari del terreny dona nom a la contrada. Fou un regal del poble de l'Alfàs a un metge a les acaballes del segle XIX o principis del XX: *cantals del Metge, caseta del Metge, morro del Metge, platgeta del Metge* i *racó del Metge* i, en publicacions turístiques, *la cala del Metge*.

orosco Cognom del propietari: *pedrera d'Orosco*.

pallarés Cognom alteà: *racó de Pallarés*.

paltra Renom benidormer: *coves de Paltra*.

patac Renom alfassí: *racó de la Pataca*.

pere rata Renom alfassí: *racó de Pere Rata*.

pisca Renom alfassí: *racó de la Pisca*.²¹

19. No sabem si el *bou* d'aquests topònims es refereix amb certesa a un cognom, però és molt probable. La *cova Bou* és denominada en algunes guies *l'ull de la Balena*, però cap informant reconeix aquest topònim, que deu ser fruit d'una denominació turística actual.

20. Segons la hipòtesi d'Almiñana (1991: 194), aquest topònim seria la feminització del cognom benidormer *Fenoll*. Els meus informants en deien *la cova del Fenoll Mari* perquè hi anaven a collir aquesta planta.

21. «Hi ha també qui en diu *la Prisca*» (Martines 1991: 212).

retor Els «Retors» encara són els propietaris actuals del terreny on es troba la cova: *la cova del Ti Retor*.

ribes Cognom comarcal: *banc de Ribes*.

sargentés Renom benidormer: *racó de les Sargentés*.

ximo Hipocorístic del nom d'un dels propietaris de la mina d'ocre, el senyor Joaquín Orquín Oriola, nascut l'últim terç del segle XIX: *barranquet del Ti Ximo, cala del Ti Ximo* i *platgeta del Ti Ximo*.

sastre Martínez i Martínez (1912: 114-115) reporta una anècdota d'un sastre alteà, de renom *Cabiró* i gran aficionat a la pesquera de canya, que li ocorregué en una roca situada entre la Troneta i la cova de la Dona. Potser siga aquest el personatge i l'origen del topònim *el cantal del Sastre*.

vallés Vallés és un cognom. El tossal ja apareix documentat l'any 1803 (Almiñana 1991: 179): *tossal de Vallés*.

TOPONÍMIA MILITAR

La comarca de la Marina, frontera del regne de València fins a l'annexió de part del regne de Múrcia, rebia atacs constants des de Granada, l'Alger i Tunis. Aquests atacs es venien facilitats per l'illa de Benidorm, amagatall propici per als pirates, i per l'orografia abrupta de la costa —particularment les penyes de l'Albir—. Per tant, s'hagué de fornir un sistema defensiu de torres, guaites i atalls que han deixat petjada en l'onomàstica de l'actual Parc Natural. En gran mesura, les denominacions militars han tingut continuïtat fins als nostres dies, com podem comprovar si confrontem la toponímia que apareix en les *Ordinacions de la costa marítima del regne de València (1673)* (Martí: 1991) i els resultats de les enquestes orals. Posteriorment, el contraban i l'estraperlo provocaren que la vigilància militar de la zona continuara. Fins i tot, un topònim com *el Jordi* —en les *Ordinacions és cala de Sant Jordi*— és imputable a l'advocació del sant militar per excel·lència en la Corona d'Aragó.

bombarda Arma d'artilleria que fou usada durant la segona meitat dels segle XIV i tot el segle XV: *torre de la Bombarda*.

casa Edifici destinat a servir d'habitació humana: *ca-seta Vella*. Construcció situada al capdamunt de la cova dels Bessons. Era un punt de carabiners.

atall Reconeixement per a descobrir enemics: *cap de l'Atall*.

presidi Guarnició, posició militar: *cova del Presidi*.²²

quarter Edifici destinat a allotjar-hi tropa: *pla del Quarter*.

Sant Jordi Militar i patró de la Corona d'Aragó: *cova de Sant Jordi, el morro Jordi, la platgeta del Jordi, el Jordi i la cala de Sant Jordi*.

segur Senyal d'exempció de perill: *barranc del Segur, pas del Segur i platgeta del Segur*.

seguret *el Seguret*.

torre Construcció defensiva més alta que ampla: *torre de la Bombarda i torre de les Caletes*.

També en tenim algun, esborrat de la memòria, que resta en les *Ordinacions* del qual hi ha restes arqueològiques: *la guàrdia Xica*, talaia d'observació a tramuntana del Segur.

TOPONÍMIA HALIÈUTICA

L'activitat pesquera de la comarca és immemorial (veg. Llorca: 2000). De la seua antiguitat són mostra els hams de bronze trobats al poblat ibèric del tossal de la Cala, datat en la segona època ibèrica. També en la *Carta de Poblament de Benidorm* (1325), una de les fites és un emplaçament pesquer: «et cum termino de Albalat, usque ad vertentem montanee sive serre que est prope pesqueriam dicti loci de Albalat» (Alemany *et al.* 1987: 113). És a dir, a *Albalat* —topònim substituït per *Albir* i *Alfàs*— hi havia una pesquera important, tot just al peu de la muntanya de l'Albir. Un aprofitament de la mar que ha sigut una activitat principal de la comarca fins a mitjan segle xx. Assenyalem que en aquests topònims trobem els italianismes *xanca* i *xapa*, conseqüència d'una més que remarcable presència itàlica a les nostres costes, sobretot a partir de la introducció en el segle xvi d'una nova modalitat de tonaira denominada *almadrava*. També hem inclòs en l'apartat algun element de la cultura gastronòmica marinera com el fenoll marí.

22. *Presidi* en la pronúncia benidormera és *presili*.

almadrava Art complex de diverses modalitats per a pescar tonyines i altres espècies com la llissa: *l'Almadrava, torre de l'Almadrava i cala de l'Almadrava*.

almadraveta llissera: *morro de l'Almadraveta* (o de *la Llissera*) i *punta de l'Almadraveta*, a l'Alfàs.

amerador Punt on l'esparg es posava a remulla: *l'Amerador i cala de l'Amerador*.

batre Colpejar la mar amb rem, caps o altres elements per a espantar el peix i que s'emmalles: *bols de Batuda*.

bol Llançament de la xàrcia: *cova del bol de Bolig*.²³

bols *els bols de Batuda*.

bolig Xàrcia en forma de sac per a pescar des de la costa o des d'una barca: *cova del Bolig i platja del Bolig*.

caldera Recipient de metall per a tenyir les xàrcies: *sec de la Caldera* (o de *la Roda* o *del Prado*).

eixugador Lloc on s'eixagua (o *eixuga* en la parla marinera comarcal) la xàrcia de la mar: *l'Eixugador*.

farola Torre amb una llanterna al cim erigida en punts alts de la costa que serveix d'orientació a les embarcacions: *farola de l'Albir* i *farola de l'illa de Benidorm*.

fenoll Planta herbàcia perenne de la família de les umbel·líferes, *Crithmum maritimum*. Planta molt apreciada per la marineria que controlava i denominava els punts on es criava: *cova del Fenoll Marí*.

foc Despreniment de calor i de llum produït per la combustió d'un cos: *peixquera d'a Foc* (o *Nova*).

llissera Almadrava per a la llissa. Es calaven dues llisseres en la nostra zona d'estudi, una a l'Alfàs, i l'altra a Benidorm: *morro Llissera* (o de *l'Almadraveta*, o *punta de l'Almadraveta*), a l'Alfàs; *punta de la Llissera*, a Benidorm.

23. Martines (1991: 198) arreplega a l'Alfàs la forma *Bol* i *Bolig* i en fa l'explicació lingüística. En les *Ordinacions* (1673: 181) apareix *bol del Bolig*: «y han de descubrir la isla que dihen Mitjana, que dista de lo alt de la serra cosa de mitja llegua, y el puesto que diuen *bol del Bolig*».

mari Relatiu o pertanyent a la mar: *cova del Fenoll Marí*. (veg. *Infra*, *llop marí*).

pesquer Punt vora mar des d'on es pot pescar amb canya: *peixquer de la Caleta* (de Sant Jordi).

pesquera Estri per a matar peix: *peixquera* (o *peixquer*) *Nova* (o *d'a Foc*).²⁴

prado Llotja del peix a Altea: *sec del Prado* (o *de la Roda* o *de la Caldera*).

roda Aparell de fusta compost d'una roda acanala-da per a treballar el fil o el cordell: *sec de la Roda* (o *de la Caldera*, o *del Prado*).

torre Mirador per a veure l'entrada de peix: *torre de l'Almadrava*.

xapa Pedra plana on s'eixuguen els arts de pesca: *la Xapa*.

Les *Ordinacions* de 1679 reporten un enigmàtic Chaedor (Jaedor): «exint de la torre a la cala de Randàs y a la cala de Sant Jordi y al Chaedor» (Martí 1991: 181). Tot i que es desconeixen el significat i la motivació del topònim, una hipòtesi seria que fóra un lloc on es calaven morenells i nanses a *jaure* (modalitat existent a l'Albufera de València) i que el significat fóra «lloc on hi ha nanses ajagudes», de la mateixa manera que un lloc on es cala és un *calador*.²⁵

TOPONÍMIA AGRÍCOLA

La toponímia agrícola és inexistent actualment en l'espai d'estudi tot i l'aprofitament del pla de la serra com testimoniava Cavanilles (1797: II, 240) en fer el camí d'Altea a Benidorm: «y hácia el mediodia una preciosa hoyo de huertas conocida con el nombre pla del asador: donde hay maices monstruosos, cuyas cañas tienen ordinariamente cinco varas y media, y algunas ocho: crianse también legumbres y hortalizas en abundancia». Segurament que la uniformitat de cultius —vinya, garrofers, ametlers, oliveres, alguns llegums i verdures— provocà que aquestes denominacions hortícoles no foren un factor diferenciador i, en canvi, sí que ho foren el

24. Reportat per Martines (1991: 212).

25. L'amic Agustí Galiana, biòleg, em diu que *Jaedor* es podria relacionar amb el topònim *Jaonell*, i que designaria les pedres o indrets on el llop marí *jaia* per a plegar el sol. És un topònim que, de moment, deixem en la boira de l'especulació.

nom de propietaris i llauradors. Podem anotar ací l'aparició d'espècies vegetals com el garrofer o la figuera a través dels topònims *pas del Garrofer* o *barranc de les Figueretes*. La presència dels topònims referits a l'agricultura s'avenen més en la zona dels plans, al peu de la serra Gelada, malauradament fora dels límits del Parc. Ací, tot just vora l'antic assagador, resten dos vestigis d'aquella activitat: *el bancal Fondo*, fins que fou reblert en el primer terç del segle XX i on ara s'ha construït un trinquet. I un altre, simplement anecdòtic, com és el cas del *pla de les Tomaqueres*, perquè en algun moment es plantaren tomaques on ara trobem el centre turístic Castell Comte d'Alfàs. Un d'important és el *marge Gran* o *marge de dos Cares*, paret de pedra seca que delimita els termes de l'Alfàs i Benidorm, i que ha donat nom al morro de la serra sobre el qual se situa: *el morro Marge*.

Sí que trobem, a l'illa de Benidorm, un espai que fou utilitzat per a conrear alguna hortalissa que permetia un suplement en l'alimentació dels pescadors: *el bancalet de Naps*.

TOPONÍMIA ZONÍMICA

El Parc Natural té una exuberant onomàstica referida a animals presents a hores d'ara en el territori, i també ha fossilitzat l'existència d'espècies ja desaparegudes, com és el cas del vedell marí, denominat al migjorn valencià en èpoques modernes *llop marí*. De fet, l'últim llop marí de la península Ibèrica habità el Parc Natural i fou mort al gener de l'any 1949. Observem també que un percentatge considerable de la presència zoonímica ens indica el lloc on podia ser pescada l'espècie. En el cas de les aus, ens indica l'habitatge. A més, cal assenyalar que és molt important l'ús de zoonims com a referent de metàfores toponímiques. Algunes són clares perquè corresponen a éssers que no han habitat el Parc Natural, com l'elefant. És per això que hem dividit la toponímia zoonímica en real i metafòrica.

TOPONÍMIA ZONÍMICA REAL

ase Mamífer de la família dels èquids: *pas de l'Ase*.

corba Peix de la família dels esciènids: *cantal de la Corba*.

doblada Peix de la família dels espàrids: *cantal de la Doblada*.

ermità Crustaci decàdop: *l'Ermità*.²⁶

esparrelló Peix de la família dels espàrids: *punta de l'Esparrelló*.

falcó Ocell rapinyaire de la família dels falcònids: *recingle dels Falcons*.

franzillot Ocell de la família dels apòdids: *cova dels Franzillots*.

llop marí Mamífer de la família dels fòcids: *cova del Llop Marí*.

salpa Peix de la família dels espàrids: *costera de la Salpa*.

TOPONÍMIA ZONÍMICA METAFÒRICA

bou Mamífer de la família dels bòvids: *morro del Bou*.

cabra Mamífer artiodàctil remugant domèstic: *Cabretes* i *estacador de les Cabres*.

cavall Mamífer perissodàctil: *punta del Cavall*.²⁷

elefant Mamífer de l'ordre dels proboscídis: *cova de l'Elefant*.

gat Mamífer de la família dels fèlids: *penya del Gat*.

gos Mamífer de la família dels cànids: *el Gos* i *la Tortuga*.

tortuga Rèptil queloni terrestre o aquàtic: *el Gos* i *la Tortuga*.

TOPONÍMIA DE LA INDÚSTRIA MINERAL

La comarca té una llarga tradició de recerca mineral, un eco de la qual es troba en la identificació que fa Escolano (1611: i, 386-387) de l'illa Plumbària amb la de Benidorm: «Llevando el rumbo adelante la vuelta de Cartagena por la costa de nuestro reino, despues de haber hablado Estrabon del Cabo de Ferraria, ó Cabo Martin de Jábea, trata de dos islas deste paraje, á quien llama Planesia y Plumbaria, á lo que creo, por ser muy llana la una, y la otra rica de plomo ó de su color [...] La Plumbaria dá ocasión á que la tomemos por la Isla de Benidorm». De 1562 tenim un document reial on es concedí permís per a la recerca d'or, argent i plom en la comarca i,

26. Hipòtesi de Josep Martines (1991: 203).

27. Ens agafem a la forma del topònim, tot i que el substantiu *cavall* pot tenir altres orígens que trobareu en la bibliografia, especialment Almiñana (1991: 262-263).

particularment, en la serra de l'Albir: «y finalmente unas otras minas de los mismos y semejantes metales questan en las peñas blancas que ay una sierra con una cueva que se dize la Cueva de la gelada» (Salvà: 2003: 345). De tot açò sols queden records documentals i narracions orals de caire mític. Del que sí que hi ha un record oral i material és de l'exploració industrial de l'ocre amb boques de mina a totes dues bandes de la serra. També hi resten dues pedreres, una del segle xx que estigué fins fa pocs anys en explotació.

boca Entrada: *boca de la Mina*.

embarcador Lloc on es carreguen mercaderies en un vaixell: *embarcador de les Mines*.

mina Excavació subterrània per a traure mineral: *mina d'Ocre*, *boca de la Mina* i, en publicacions turístiques, *cala de la Mina* (a l'Alfàs). Tenim mines d'ocre a les dues bandes de la muntanya. La mina d'Ocre de l'Albir és també un espai de llegenda com la de Pere Joan i la princesa encantada (Borja, 2005).

mines *barreta de les Mines*, *cova de les Mines*, *embarcador de les Mines*, *mines de l'Ocre* i *platgeta de les Mines*.

mola Pedra de gran volum: *la Mola*. Segons Martines (1991: 209), hi ha una mola retallada en la roca, que no la van arribar a traure.

pedrera Lloc d'on s'extrauen pedres que s'utilitzen en la construcció: *la Pedrera* i *la pedrera d'Orosco* o *la pedrera del racó de la Pataca*.²⁸ També el *pla de la Pedrera*.

TOPONÍMIA RAMADERA

El record toponímic d'activitat ramadera es troba molt difuminat. Es fa present tan sols per a designar l'activitat de pasturatge i resguard dels animals.

corral Construcció destinada a estatge del bestiar: *corral de la Cova Gelada*.

assegador Camí per al bestiar: *l'Assegador*. És l'assegador que, davallant de la cova Gelada i en-

28. *Orosco* fa referència al cognom del propietari, és la denominació benidormera. *Del racó de la Pataca* fa referència al racó on es va fer la pedrera, és la denominació alfassina.

carant el tossal del Llamp, delimita els termes de Benidorm i de l'Alfàs com descriu aquest document de 1809: «El que partiendo desde la Sierra Helada y por el llano del Azagador, Saltet, Hoya de Conill, Barranco de Liriet, Fuente de la Umbría de Morgoch, da término en el collado denominado Del Llam». (Almiñana 2001: 158) *El pla de l'Assegador (de la serra Gelada)*. En la documentació escrita apareix també *pla de l'Asador* —tal vegada fruit de la transmissió d'una abreviatura escrita—, com per exemple en aquest document de 1686: «al costat del Camí Real antich que anava a Vilajoiosa, y de allí partix dret a la partida del Asador» (Torres 1998: 128).

ALTRES RECURSOS DENOMINATIUS

Però en la denominació de la terra no sols juga l'element denotatiu i descriptiu. El Parc Natural és un espai on altres recursos han servit per a denominar allò que es volia verbalitzar. Ho veiem tot seguit.

La denominació de pedres, roques i cantals també s'ha fet a través de metàfores partint de la forma: *les Cabretes*, *el Cossi*, *l'Esclavó*, *la Llavadora*, *el Llibre*, *la Pila*, *la Troneta* i *els Bergantins*. Fenomen que també és ressenyable a l'illa de Benidorm: *els Cànters*. A la illeta Mitjana trobem una petita elevació denominada *l'Home*. Altres vegades el referent és una part de la roca o de la penya, i el topònim adopta una forma sintagmàtica: *la penya del Gat* i *el banc de la Mosca*.

També el nom apareix ocasionalment pels efectes que provoquen l'encontre d'aigua i roca: *l'Estufador* (o *roca dels Estufadors*), *el Regueró* i (el cantal de) *la Fonteta*. En el cas de *la Fonteta*, Martines (1991: 204) ens explica que no hi ha cap font, sinó que els colps de mar provoquen que rage aigua del capdamunt del cantal com si fóra una font. Els escorrims d'aigua del cel sobre la roca també dóna nom al *Regueró*.

La utilitat determinada d'un espai dóna nom a certs indrets; com hem vist en el cas d'*eixugador*, *peixquer* i *bol*; *l'Antena* (antena per a remissió d'ones audiovisuals al capdamunt de l'alt del Governador); *l'Acol-loco* (bambolla d'arena fossilitzada que forma un receptacle on podia redossar-se (acol·locar-

se) una persona);²⁹ *la Baixadeta* (lloc on es pot davallar amb facilitat d'una embarcació menuda a les penyes de l'Albir); *el Cagador* (badall en la roca de l'illa on els mariners feien les seues necessitats corporals); *la Depuradora* (planta per al tractament de les aigües residuals en el racó de la Pataca).

Altres llocs es bategen amb referència a un element religiós: *la Creueta* i *la Creu*. En el segon exemple és per una creu que es posà al capdamunt d'un tossal en els anys quaranta; *el pas de l'Àngel*, tal vegada com una advocació protectora per la perillositat del camí; *la cala de Sant Jordi*.

Alguns indrets reben el nom d'un color: *els Blavets*, *cantal Roig*, *cap Blanc*, *cap Negret*, *el Cuiro* (o *la Manxa de Vi*) i *morret Negret*.

Uns altres tenen explicacions llegendàries: *la patà del Gegant*. És una pedra amb un relleu amb forma de peu. Hi ha qui vol veure en aquest relleu el puntell d'un gegant al Puig Campana i l'explicació de l'origen de l'illa, que està inspirada en el portell del Puig Campana i té diversos responsables llegendaris: Rotlà, sant Jaume, el Gegant...³⁰ Un altre exemple seria el de la cova de la Dona, que compta amb una llegenda reportada per Martínez i Martínez (1947: 257-263).

També en trobem que són fruit de fenòmens acústics, com els dos que hi ha a l'illa de Benidorm: *les Campanes*, lloses de pedra —amb cavitat per la part inferior— que ressonen en ser colpejades, i *la cova del Bombo*, que rep aquest nom pel ressò dels colps del mar.

En altres casos el desconeixement provoca diversitat d'opinions entre els entrevistats, com és el cas de *les Carnisseries*: uns diuen que és pel gran nombre de captures que es fan en aquestes roques; altres, que per les ferides que causen les roques als pescadors; uns altres, que per la forma de les pedres, i n'hi ha que no en sabem l'origen, com *el Rompedor*.

29. Jaume Fuster (2003: 31) parla d'aquest punt: «Hi ha una cova, en realitat és una bambolla d'arena dura de només uns metres de diàmetre —la Coloco [sic], li diuen— que està situada just davall de la duna fòssil, amb milions de tones d'arena damunt! Eixa coveta era utilitzada pels pescadors per a dormir, perquè el terra és d'arena verge i a l'hivern manté la calor solar. El meu germà Joan hi va dormir una nit i deia que se sentia el ris-ri de l'arena desfent-se». Al migjorn valencià és usual el verb *acol·locar-se* 'acovillar-se, arrecerar-se' i el substantiu que se'n deriva *acol·loco*. Un exemple el trobem en Martines (1991: 201): «A la Caleta es podia trobar acolloc(o) per a les barques (FSuc)».

30. L'espai del parc natural i les zones adjacents tenen un bon repertori de llegendes que han estat arplegades en el llibre *Llegendes del Sud* (Borja: 2005).

MECANISMES ONOMÀSTICS RELLEVANTS

L'anàlisi del corpus toponímic estudiat ens porta a remarcar de manera resumida uns altres aspectes importants que tenen a veure amb fenòmens lingüístics i de caire cultural, entre els quals sols apuntarem els més rellevants.

GRADACIÓ MITJANÇANT DERIVATIUS

Els parlants han fet servir sufixos derivatius que descriuen certes realitats com la grandària de les surgències pètries en la mar: *Illà (de Benidorm)*; *Illeta (Mitjana)*; *Illot (de la Caleta, de la Pila i els Illots)*.

HIBRIDACIÓ

Observem que els caps (o puntes) han acabat prenent el nom de les torres que els coronaven:

- Punta de l'Albir + torre de la Bombarda: *la punta de la Bombarda*.

- Punta del Cavall + torre de les Caletes: *la punta de les Caletes*.

REPETICIÓ ONOMÀSTICA

Hi ha casos de repetició d'apel·latius a l'un costat i l'altre de la serra Gelada. Aquest fet ve donat perquè la part sud de la muntanya era designada pels benidormers, i la part nord, pels alfassins i alteans; per tant, no calia establir elements diferenciadors d'un fenomen reiterat: *mina de l'Ocre*, *punta de la Llissera*, *l'Amerador*.

SUBSTITUCIÓ

Durant l'estudi hem constatat que la toponímia ha anat patint canvis segons les diverses utilitats o visions que s'han fet del territori. Fins i tot trobem algun cas en què la innovació es fa a partir d'una errada transmesa per via escrita que va naturalitzant-se a poc a poc, com és el cas d'*Arabí*.

- Per visió diferent: *puig, muntanya, serra (de l'Albir)*.

- Per referència diferent: *puig de l'Albir vs. serra Gelada*.

- Per ús diferent: *punta del Pinet vs. punta de la Llissera*.

- Per canvi d'usuari: *cova del Monçàixer vs. cova dels Bessons*.

- Per joc humorístic: *terra (de) la Illeta vs. Sarguilàndia*.

- Per error transmés per via escrita: *l'Albir vs. l'Arabí*.

CREACIÓ DE NOVA TOPONÍMIA

- Per nou ús turístic: *cala de la Mina i cala del Metge*.

CONCLUSIONS FINALS

Per tant, podem concloure remarcant l'impacte i el pes dels deu punts referencials dins dels quals s'ha anat basant el conjunt toponímic del Parc Natural de la Serra Gelada:

1. Forta presència de toponímia geomorfològica que descriu el relleu.
2. Forta presència de toponímia geomorfològica costanera per la morfologia del terreny.
3. Remarcable presència de morfologia marina per les necessitats de la navegació i de la pesca.
4. Molta toponímia amb onomàstica personal, que ens indica els propietaris o les persones que feien servir determinats indrets.
5. Remarcable toponímia militar per les circumstàncies històriques i les facilitats per al desembarcament piràtic en la façana litoral.
6. Remarcable toponímia halièutica basada en la constant activitat pesquera professional i de lleure.
7. Poca presència d'activitat agrícola emmascarada probablement en la denominació de persones i per la tipologia dels informants que no s'hi dedicaven.
8. Poca presència ramadera per ser una activitat amb poca rellevància comarcal i per la tipologia dels informants que no s'hi dedicaven.
9. Presència escassa de denominacions basades en la indústria minera per la diversitat tipològica del sòl, que tan sols permetia un relatiu aprofitament a gran escala.
10. Remarcable presència zoonímica tant per la riquesa mediambiental de l'entorn com per l'aprofitament pesquer.

Finalment, voldríem fer constar que caldria aconseguir que la denominació *penyes de l'Albir* constara en la denominació del Parc Natural o, almenys, que es buscaren vies de promoció per tal que aquest topònim històric no desaparega totalment eclipsat per *serra Gelada*.

BIBLIOGRAFIA

- ALEMANY FERRER, Rafael, i al. (1987): *Carta de Poblament*, Alacant, Universitat d'Alacant – Ajuntament de Benidorm.
- ALMIÑANA OROZCO, Pasqual (2001): *Els topònims de Benidorm (1321-1955)*, Benidorm, Ajuntament de Benidorm.
- BORJA SANZ, Joan (2005): *Llegendes del Sud*, Picanya, Edicions del Bullent.
- CAVANILLES, Antonio José (1797): *Observaciones sobre la historia natural, geográfica, agricultura, población y frutos del Reyno de Valencia*, 2 vols., Madrid, reproducció facsímil, «Bibliotheca Valentina», 2, València, Albatros, 1995.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, «Estudis del Valencià Actual», València, Generalitat Valenciana.
- COROMINES, Joan (1995): *Onomasticon Cataloniae*, 7 vols., Barcelona, Curial Edicions Catalanes – La Caixa.
- DÍAZ BORRÁS, Andrés (1993): *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. La ofensiva musulmana y la reacción cristiana*, Barcelona, CSIC – Institució Milà i Fontanals.
- ESCOLANO, Gaspar – PERALES, Juan Bautista (2006): *Historia General de Valencia*, 3 vols., València-Madrid, Terraza Aliena y Compañía (1878-1880). [Reproducció facsímil Librerías París-Valencia, València, 2006.]
- FERRER MALLOL, Maria Teresa (1990): *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, CSIC – Institució Milà i Fontanals.
- FUSTER, Jaume, i al. (2003): *Mediterrània, homenatge a la bellesa de la serra Gelada coneguda també com les Penyes de l'Albir*, Benidorm, Generalitat Valenciana – Ajuntament de Benidorm – CAM.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (1991): «Talassonímia dels mariners de Benidorm», *Actes del catorzè Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, 2 vols., Alacant, Universitat d'Alacant – Generalitat Valenciana, pp. 453-456.
- (2000) *El llenguatge mariner de la Marina*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- LLORENS BARBER, Ramón (1983): *Diccionario de Altea y sus cosas*, Altea, Revista Altea – Ajuntament d'Altea.
- MARTÍNEZ I MARTÍNEZ, Francesc (1987): *Coses de la meua terra*, 3 vols. [Reproducció facsímil Revista Altea – Ediciones Aitana – Ajuntament d'Altea, Altea.]
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1991): *Les Ordinacions de la costa marítima del regne de València (1673)*, Barcelona, Institut de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, «Biblioteca Sanchis Guarner».
- MARTINES PERES, Josep (1991): «Els llocs de vora mar de l'Albir», *A sol post*, «Universitas», Alcoi, Marfil.
- ORTS I BOSCH, Pere Maria (1991): «Toponímia antiga a la Marina Baixa (aclaraments)», *Llibre oficial de la Comissió de Festes*, Benidorm.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç Maria – FUMANAL, Maria (1996): «Introducció. Les eolianites de les penyes de l'Albir», *Quaderns de Geografia*, núm. 60, pp. 179-199, València, Universitat de València.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç Maria (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*, València, PUV.
- SALVÀ I BALLESTER, Adolf (2003): *Papers del fort de Bèrnia, col·leccions per Adolf Salvà i Ballester, any 1931*, Alacant, Instituto Alicantino de Cultura – Ajuntament de Callosa d'en Sarrià.
- TORRES FAUS, Francesc (1998): *Les divisions territorials de la Marina*, Alacant, Ajuntament de Benissa – Diputació d'Alacant.

L'APORTACIÓ TOPONÍMICA DE PERE MARIA ORTS I BOSCH

Júlia Campón Gonzalvo

Pere Maria Orts i Bosch no ha intentat mai fer un treball de toponomàstica, mai s'ha plantejat emular els filòlegs, tampoc ha fet estudis complexos sobre l'evolució del nom dels llocs que ha estudiat. Simplement ha intentat ubicar el topònim en el seu lloc i eliminar confusions aparegudes en alguns treballs.

En els dos articles que parlen exclusivament de topònims,¹ recollits en el llibre publicat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua en la col·lecció Recerca, titulat *Per la memòria històrica dels valencians*,² Orts i Bosch cita una sèrie de topònims als quals s'ha donat un origen equivocat, però, com ja hem dit, l'autor no intenta fer un treball de toponomàstica, no ens mostra l'evolució complexa de la llengua fins a arribar al desenvolupament de la paraula, simplement aporta documents on apareixen tal com s'han dit des de l'Edat Mitjana. Tractem un tercer article també dedicat a la toponímia i publicat en la revista *Saitabi*,³ en què Orts i Bosch tracta de la

ubicació del topònim més que de l'estudi del seu nom, com ja veurem; en aquest cas sols assenyalarem els llocs ubicats a la comarca de la Marina. Per últim, ens ocupem de la seua publicació *Introducció a la història de la Vila Joiosa i el notari Andreu Mayor*,⁴ en concret, de la quinta part o capítol dedicada exclusivament a la toponímia de la Vila Joiosa que apareix als protocols de l'esmentat notari.

El professor Rosselló ens descriu de forma poètica la importància dels noms dels llocs al dir: «Els topònims són noms únics, s'arrapen al solar i transmeten la màgia de la terra amb el solatge centenari o mil·lenari d'autèntics fòssils, fòssils culturals». Més avant ens diu: «els nostres mots són un testimoni històric d'una cultura».⁵ L'home ha anat identificant l'espai físic on desenvolupa les seues activitats amb un nom amb la finalitat de no donar peu a confusions i de poder reconèixer-lo. Tal com indica el filòleg M. Trapero, «los topónimos designan, no significan»,⁶ i en el seu moment tingueren un sentit claríssim per a aquells que començaren a utilitzar-los, encara que amb el temps i la dinàmica de la llengua el

1. P. M. Orts i Bosch, «Toponímia antiga a la Marina Baixa. Aclariments (I)», *Festes majors patronals de Benidorm*, Benidorm, 1991, i «Toponímia antiga a la Marina Baixa (II)», *Festes majors patronals de Benidorm*, Benidorm, 1993.

2. P. M. Orts i Bosch, *Per a la memòria històrica dels valencians*, Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2006.

3. P. M. Orts i Bosch, «Notes sobre certs topònims valencians en el *Llibre dels Fets del rei Jaume I*», *Saitabi. Revista de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València*, núm. XLIV (1994), pp. 9-21. Publicat en *Per la memòria...*, pp. 21-38.

4. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història de la Vila Joiosa i el notari Andreu Mayor*, 2a ed., Ajuntament de la Vila Joiosa, la Vila Joiosa, Ajuntament, 1999.

5. V. Rosselló i Verger, *Toponímia, geografia i cartografia*, València, Universitat de València, 2004, p. 51.

6. M. Trapero, *Para una teoría lingüística de la toponimia (Estudios de toponimia canaria)*, Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1995.

sentit primigeni s'ha perdut: els topònims es converteixen en elements opacs. És a dir, els pobladors que van denominar per primera vegada un lloc tenien una motivació clara, la qual en algunes ocasions desconexem actualment. Però del que estem segurs és que mai no perden els seu sentit identificador.

Està clar que el filòleg que es dedica a la toponomàstica ha de conèixer la història, la geografia, la botànica, la fauna del lloc; en cas contrari i seguint solament els dictats lingüístics, es poden cometre importants errors d'interpretació, ja que en molts casos designen peculiaritats purament físiques com és el cas de la Serra de Finestrat, «que llavors es coneixia com a Serra del Finestrat per causa del portell que tant la caracteritza». ⁷ En altres ocasions, són testimoni del resultat del sentit estratègic o de defensa d'un lloc, és el cas de *les penyes de l'Albir* o *el pas del Segur*, seguretat que donaven les guaites que es feien a la serra Gelada. ⁸ O les característiques del terreny, com seria el cas de Cap Negret i Cap Blanc i l'antiga torre de les Caletes, que acaba convertint-se en *de les Escaltes*. ⁹ O també referit a les persones que van ocupar els llocs, com, per exemple, *Balançat*, topònim situat al llit del riu Algar que procedeix d'un cognom, ¹⁰ o *Mansanet*, que estaria relacionat amb la família Masanet o Massanet. ¹¹

Dels treballs de Pere Maria Orts i Bosch dedicats als topònims valencians que apareixen en el *Llibre dels fets* ¹² des- taquem els que es refereixen a la Marina:

Alarch.-¹³ Apareix en el Tractat d'Almirra, i segons l'autor «estava dins del que a hores d'ara és terme de Sella i del qual crec que prenen el nom la partida i barranc de l'Arc. Aquest castell, històricament, sempre ha anat unit al castell de Sanchet». En 1270 els dits castells van ser donats al cavaller Berenguer de Lacera. En un document posterior, citat per aquest autor, de l'any 1341, Alarch i Sanxet queden clarament situats «darrere dels termes de Finestrat i Polop». No es deu

confondre amb «la foia dels Arcs al terme d'Altea», que es relaciona amb un aqüeducte.

Albalat.-¹⁴ Orts fa referència a les diferents persones de cognom Albalat que apareixen en el text de la *Crònica* reial, afirmant amb tota seguretat i raó que no tenen res a veure amb el topònim, que entra dins del grup dels originats a partir d'un nom comú, i molt abundant a València, d'origen àrab, i que vol dir 'camí empedrat'. ¹⁵ El lloc d'Albalat, situat a la Marina, era una moreria que es trobava al terme d'Altea, i l'any 1369 apareix despoblat, com a conseqüència de la guerra dels Dos Peres. ¹⁶

L'autor torna a parlar d'Albalat en el seu article de l'any 1993, el qual queda situat al marge de la dreta del riu d'Altea, «baix del pla de Mingot». ¹⁷ D'aquest topònim diu Sanchis Sivera: ¹⁸ «viene del árabe *belet* que quiere decir 'reunión de casas', 'pueblo'. Dice el arabista Simonet que *belet* o *balat*, con *al* antepuesto, significa 'la región', 'el pueblo dependiente de otro'. Indica Saavedra que *bala* equivale a 'pavimento', por el afirmado de las vías, y que el gran número de Albalates se señalan por la posición de las antiguas calzadas». I, referint-se al nostre Albalat, diu que apareix en la donació feta per Jaume I a Sanç de Corella sobre les rendes d'Albalat, «iuxta Alteam», i més tard en la donació feta a Albert de Mediona: «citra rivum vocatum de Algar [...] qui fluit inter ipsum castrum et alcheriam Albalati».

Mola, la.-¹⁹ Topònim que situa al «Cabeçó d'Or o Serra de l'Home, per on passava la fita dels regnes [...]. Perquè situar la Mola a Polop és una mica aventurat». Hem de recordar que Pierre Guichard ja el situava en Aigües de Busot, encara que més endavant ens diu «La Mola debía ser un refugiu natu-

7. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, pp. 21-41.

8. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, p. 390.

9. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, p. 394.

10. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, p. 389.

11. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, pp. 407-408.

12. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, pp. 21-41.

13. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, p. 21.

14. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria...*, p. 22.

15. J. Pérez Ballester i F. Arasa i Gil, «Poblament rural i vies de comunicació en època romana a la Ribera del riu Xúquer (València)», *Recerques del Museu d'Alcoi*, 19 (2010), pp. 101-114 (p. 106).

16. J. Campón Gonzalvo, «Consecuencias de la guerra de los Dos Pedros en el condado de Denia», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, 8 (1990-91), pp. 57-68 (p. 62).

17. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 405.

18. J. Sanchis Sivera, *Nomenclator geográfico-eclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*, València, edició facsimil de París-València, 1980, p. 22

19. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 26.

ral en los lindes de Villajoyosa y Orcheta por una parte y Aguas de Busot por otra (no he visitado personalmente esa zona).²⁰

Orimbloy.—²¹ Fundat per Jaume I en l'any 1276. El rei Pere nomena alcaid a Pere Garcia d'Alcoi amb caràcter vitalici dels castells de Dénia i Calp «et domum Orimbloy». ²² Actualment es recorda com un carrer denominat «del castell d'Olimbroi» prop del Club Marítim de la ciutat.

Tormo.—²³ Es tracta, diu Orts, d'una confusió comesa per l'escrivà encarregat de «l'edició prínceps publicada a València l'any 1557» al substituir el «tot ço» que apareix en els diferents manuscrits de la *Crònica* que es conserven, com és el de Poblet, on es diu «e Altea e tot ço que's enserrava dins sons termes»; tampoc apareix a la versió llatina de Pere Marsili, i continua la relació d'altres obres on sempre es fa referència a l'explicació donada pel nostre autor. Nosaltres no tenim ni podem afegir-hi res de nou a l'àmplia explicació donada per Orts.

Torres.—²⁴ L'autor separa el topònim aparegut en la *Crònica* reial del situat al terme de la Vila Joiosa, antiga alqueria avui desapareguda.²⁵ Orts i Bosch afirma «els llocs de Torres i Tii o Tir eren dins del terme d'Orxeta». Tant Torres, Tii (Tir) i Orxeta apareixeran en els successius plets iniciats per l'orde de Santiago en ocasió de la fundació de la Vila Joiosa. En els protocols del notari Andreu Mayor, dels que parlarem aviat, apareix de nou *Torres*, però ja al terme de la Vila Joiosa. Sembla que no hi ha discussió sobre el seu origen romà, tal com afirma Llorca Ibi,²⁶ citant Orts i Bosch, a l'indicar que en la documentació medieval, suposem que abans de la Carta de Població de Bernat de Sarrià, apareix *Torres*²⁷ com l'origen o lloc on s'assentà la Vila Joiosa.

20. P. Guichard, «Los castillos musulmanes del norte de la provincia de Alicante», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 1 (1982), pp. 29-46.

21. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 26.

22. V. Llopis Bertomeu, *Calpe*, València, 1953, p. 247.

23. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 30-37.

24. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 37.

25. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 104

26. Francesc Xavier Llorca Ibi, «Toponímia de la Marina Baixa», *II Jornades sobre Patrimoni de la Marina Baixa*, la Vila Joiosa, 2005, pp. 199-206. En línia <http://www.aemaba.com/documents/jornades_2.pdf>, [23-05-2011].

27. Francesc Xavier Llorca Ibi, *El llenguatge mariner de la Comarca de la Marina*, Universitat d'Alacant, 1998, p. 93.

Als anys 1991 i 1993, en el llibre de les *Festes majors patronals de Benidorm*, publica dos articles referits a la toponímia antiga a la Marina Baixa.²⁸ Del publicat l'any 1991²⁹ destaquem, seguint l'ordre establert per l'autor, en primer lloc:

Canfali.— «Roca que penetra la badia de Benidorm [...] sobre la qual es va construir el castell», al segle XIV. Concretament a la Carta de Població de Benidorm apareix com a «in punta que dicitur del Alfalig». L'autor creu que la denominació *Canfali* és posterior, perquè considera poc probable l'ús d'un «cultisme com *cantus* per a derivar *can*», i a continuació apunta la possibilitat de donar-li el sentit de *casa de*, com el lloc de refugi dels pescadors i llauradors.³⁰ Per a Llorca Ibi³¹ es tracta d'un topònim aparegut al segle XVIII o bé, tal com considera Orts i Bosch, «una mala interpretació de cap Alfalig».

Simplement hem de recordar, com ja s'ha indicat adés, que és a la punta de l'Alfalig on Bernat de Sarrià vol que es poble el lloc de Benidorm: «manem que es construesca i edifique als termes del nostre castell de Polop, situat al Regne de València, a la punta de l'Alfalig».³²

Albir.—³³ En l'article de l'any 1991, apareix *Arabí*, objecte de la crítica de Pere Maria Orts i Bosch, ja que aquest terme mai no el trobem en la documentació medieval. Es tracta d'una mala lectura o deformació d'*Albir* com ja va testimoniar Cavanilles, i és, afirma l'autor, una confusió moderna. Les referències documentals sobre el topònim són aclaparadores, i manifesten que *Albir* designa diversos llocs: l'alqueria de l'Albir, el Pla de l'Albir, les talayes del Cap de l'Albir, etc. En l'informe de Juan Bautista Antonelli, apareix «Peñas de Albir».³⁴ No hem d'oblidar que a la Carta de Població de Benidorm es fa referència a l'*alqueria de l'Albir*.³⁵

Albir, entre altres significats, vol dir 'mirar'. A les penyes de l'Albir s'establiren talaies on es podia vigilar i avisar

28. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 387-403 i 405-412.

29. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 387-403.

30. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 387-388.

31. Francesc Xavier Llorca Ibi, «Toponímia de la...», p. 201.

32. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 227.

33. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 388-394.

34. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 390 i 391.

35. P. M. Orts i Bosch, *La carta de poblament de Benidorm i l'almirall Bernat de Sarrià*, València, 1987, p. 17.

en cas de perill d'atacs piràtics. Segons Orts i Bosch, *Albir* vol dir «el pou» o «lloc fondo», paraula d'origen àrab —*bir*—,³⁶ que avui no entra en contradicció amb el que seria l'antiga alqueria, el Pla de l'Albir, però tampoc podem obviar el sentit que té el terme de 'mirar, guaitar', topònim referit a les penyes on es vigilava i des d'on es passaria, possiblement, al pla que té als seus peus.

Recordem el perill de les nostres costes, que patiren durant segles els atacs dels pirates nord-africans. De fet, el mes de juny de l'any 1713 els habitants de Polop són atacats per un grup de corsaris, i, organitzada la milícia, acudeix en busca dels atacants a «los embarcaderos llamados los rincones del Albir y de Aloix».³⁷

De l'article publicat l'any 1993:³⁸

Alfàs.³⁹ N'hi havia dos, l'Alfàs de Dalt o de Polop (l'actual Alfàs del Pi) i l'Alfàs de Baix o de Benidorm, i apareix en plural, els Alfassos: d'origen àrab, tal com afirma Emili Casanova.⁴⁰ Joan Coromines, en el *Diccionari etimològic i complementari*, ens diu que probablement s'origina de la paraula *fakk* i que té un sentit de «mandíbula, barra, gola», que en castellà donaria «alfaques» i que en la nostra llengua té un sentit d'«obrir».

Sanchis Sivera⁴¹ el fa derivar de *alhauz*, que vol dir «posesiones, viñedos», també de la paraula *faz, fahoz*, amb el sentit de «dehesa», per la fertilitat del lloc, tal com també afirma Orts⁴² donant-li el sentit d'«horta», al tractar el plet mantingut entre els Cardona i els Fajardo per les fites del seus senyoriu, i transcriu un document on apareix «Alí Roqua en l'Alfàs, hun tros de terra seca». Dins de l'esmentat article, i al

fer referència a les fites de Benidorm donades a la Carta de Poblament de la citada població per Bernat de Sarrià l'any 1325, no hi apareix.

Mascarat.— Per a Pere Maria Orts el topònim *Mascarat* procedeix de l'aspecte grisenc de les penyes, enllaçant amb l'etimologia donada per Coromines en el seu *Diccionari etimològic*.⁴³ La mateixa explicació serveix per als topònims cap Blanc i cap Negret, com ja hem comentat adés; l'autor no veu possible l'origen àrab per les característiques orogràfiques del lloc, poc adequades per a l'establiment d'un campament.⁴⁴

Es tracta d'un topònim de difícil explicació. Si seguim la documentació, el terme no apareix fins al segle XVIII, exactament «la partida de Mascarat» i el «distrito de el Mascarat»,⁴⁵ en un plet entre els veïns de Calp i els d'Altea sobre les pastures de la zona. Per consegüent, el topònim no sembla d'un origen massa antic.

També s'ha intentat identificar amb el topònim àrab *al-'Askar*, encara que l'arqueologia no ha confirmat l'existència d'un enclavament d'època califal. Pavón Maldonado⁴⁶ s'inclina per ubicar-lo en un lloc entre Callosa d'en Sarrià i Callosa de Segura, i destaca l'existència d'una alqueria anomenada Mosquera en aquesta última, encara que no hi ha una localització clara. Beniasquer,⁴⁷ per una altra banda, és una alqueria situada al terme d'Altea amb el mot àrab *al-Askar*.

Per últim, en la seua obra *Introducció a la història de la Vila Joiosa i el notari Andreu Mayor*,⁴⁸ l'autor dedica un capítol a la toponímia que apareix en els protocols del notari Mayor, que ens apropen de forma clara a la denominada toponímia rural, en la qual trobem hidrònims, orònims, les relacions de l'home i la seua influència en el territori, etc. L'escassa documentació existent en estos casos i els canvis que es produeixen

36. J. Martínez Ruiz i J. Albarracín Navarro, «El agua y el riego en la poesía árabe andalusí: (siglo XI) (hidrónimos conservados en la toponimia y en el habla de la Andalucía oriental)», *El agua en zonas áridas. Arqueología e historia. Hidráulica tradicional de la provincia de Almería*, 1989.

37. Arxiu del Regne de València (ARV), Escrivanies de Cambra, any 1718, lligall 51, núm. 92.

38. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, pp. 405-412.

39. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 406.

40. E. Casanova, «Toponímia Valenciana de la Edad Media, entre el mundo árabe, catalán y aragonés: pautas para interpretarla», *Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*, Toronto (Canadà), 2008, p. 184. En línia http://pi.library.yorku.ca/dspace-jspui/bitstream/10315/3623/1/icos23_182.pdf [20-02-2011].

41. J. Sanchis Sivera, *Nomenclator...*, p. 58.

42. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 334.

43. J. Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, s. v. *màscara i mascara*, 2a ed., Curial edicions catalanes, Barcelona, 1985.

44. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica*, p. 408.

45. ARV, Reial Acord, 1880, ff. 660-666 i 916-919.

46. B. Pavón Maldonado, «Calpe y Al-Askar (Alicante). Sobre el hábitat medieval del Peñón de Ifach y al-Askar o Madinat al-Askar», *Sharq al-Andalus*, 14-15 (1997-1998), pp. 81-105.

47. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 328. *Vid.* B. Pavón Maldonado, «Calpe y Al-Askar (Alicante). Sobre el hábitat medieval del Peñón de Ifach y al-Askar o Madinat al-Askar», *Sharq al-Andalus*, 14-15 (1997-1998).

48. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, pp. 77-91.

per l'ús oral dels termes fa que amb el temps siga molt difícil arribar a conèixer el seu verdader origen. Especialment, en la denominada toponímia menor, els noms de persona han tingut una gran influència en la seua formació, i no podem deixar de banda els noms de lloc assenyalats pels voltants de la Vila Joiosa, com *Salt d'En Gil*, partida datada l'any 1514;⁴⁹ «les terres de Llangelles», topònim que també dóna lloc a una partida rural; la «foia de Bellot», i la «foya de na Gerònia».⁵⁰

La Marina és un dels llocs on la toponímia d'origen àrab o arabitzada s'ha mantingut d'una forma més clara, especialment a les valls muntanyenques de l'interior, encara que no sempre el seu origen és anterior a la conquesta cristiana.⁵¹ Després de la cristianització del territori, durant els segles medievals, es procedeix a una reestructuració de la població, i la costa queda poblada per cristians, encara que amb algunes moreries de poca importància, mentre que la població musulmana es concentra a les valls de l'interior, a l'anomenada Muntanya, on els topònims gentilicis en *beni-* són nombrosos, fet que no es dóna a la costa, on trobem alguns topònims —dits de repoblació— com és el cas de Bellaguarda, la Vila Joiosa, entre d'altres que apareixen al llarg de la costa valenciana.

El notari Mayor realitza la seua tasca en un lloc de població cristiana, la Vila Joiosa, als primers anys del segle XVI i sobre un territori d'antiga població, com posen en evidència les nombroses restes arqueològiques. Tot açò per a dir que trobarem topònims de tot tipus com els d'origen antroponímic, cas de:

Adrover.— «Topònim del terme d'Altea, és d'origen germànic, quant a cognom d'una família de la Vila que al segle XVII fou propietària d'aquelles terres».⁵² Actualment és una partida que es manté com un topònim de la dita vila.

La partida de les *Barberes.*— Situada en l'horta de la Vila Joiosa, prop de la mar i del camí cap a Benidorm,⁵³ és citada en una compravenda, on la terra conserva el seu dret a les aigües de la séquia Jussana. El topònim les terres o la partida de

Langelles pot referir-se perfectament al nom d'un propietari,⁵⁴ com és el cas del *Tossal d'en Macià*,⁵⁵ etc.

Pla de Mingot.— «A la mateixa Altea. És degut a una família de la Vila que al dèsset foren alcaids del castell del lloc i tingueren aquelles terres».⁵⁶

Presot.— «Fou la Cala de Pere Sot».⁵⁷

Torre d'Aguiló.— «És la torre de n'Aguiló, cavaller dels anys de la reconquesta, de la família dels Aguiló de Codinats».⁵⁸

Salt d'En Gil.— «Prop de la Vila la partida de [...], convertida en un topònim del santoral romà»,⁵⁹ ja que, segons García Francés, apareixen les següents variants: *Pont del Salt d'en Gil*, o *de Sant Argil*.⁶⁰

Benimuça.—⁶¹Alqueria situada al terme d'Altea, Segons Sanchis Sivera: «Benimusa.— Era una alquería de Altea que, con Beniascher, donó don Jaime, en 26 de mayo de 1248, a Berenguer de Espigol».⁶² El seu origen àrab no sembla estar en discussió: *m_sà* és «nombre bíblico, profusamente usado en la onomástica árabe e islámica y reflejado en la documentación hispánica [...] Benimusa (ant. Benimuça)».⁶³ És l'únic cas del que estudiem on apareix el prefix *beni-*.

Els hagiotopònims són molt escassos a les nostres terres. De fet, en els protocols del notari Mayor sols n'apareix un a la partida de Sant Antoni i també hi ha un tossal del mateix sant.⁶⁴ Destaquem:

Santa Illa.— Topònim del que hem parlat anteriorment «ara és Setenilla per a uns i Sentenilla per a altres».⁶⁵ En els comptes de l'any 1412 del comte de Dénia apareix

49. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, pp. 103 i 100.

50. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 98.

51. C. Barceló Torres, «Poblament i toponomàstica de la Vall de Gallinera islàmica» *Aguaites*, 2 (1988) pp. 2-16.

52. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 94.

53. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 96.

54. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 100

55. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 100

56. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 94.

57. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 93.

58. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 94

59. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 103.

60. A. García Francés, «Los molinos de la cuenca del Amadorio», *Actes de les II Jornades de Patrimoni Natural i Cultural de la Marina Baixa*, la Vila Joiosa, 2005, pp. 59-70.

61. P. M. Orts i Bosch, *Per la memòria històrica...*, p. 328.

62. J. Sanchis Sivera, *Nomenclator geogràfic-eclésiàstic...*, p. 133.

63. E. Terés Sádaba, Antroponimia hispano àrab (Reflejada por las fuentes latino-romances), *Anaquel de estudios árabes*, 1(1990), pp. 129-186

64. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 103.

65. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 93.

denominada *Senta Ylla* com una alqueria del terme de Callosa d'en Sarrià.⁶⁶

El pla i partida de Sant Antoni.— Apareix en unes capitulacions matrimonials on s'entreguen terres situades a la dita partida que fiten amb el pla de Sant Antoni, amb aigua de la séquia Sobirana.⁶⁷

Sense molta seguretat, incloem en aquest apartat la partida de la Ràpita, situada el 1510 al camí cap a Orxeta i prop de la séquia Jussana.⁶⁸ El significat del terme, segons Alcover:⁶⁹ «Ermitatge musulmà fortificat o mesquita fortalesa fora de poblat».

Quants als hidrònims:

Alcolcó, l' i Alquolquo, l'.— «Un nou censal sobre terres situades in partita dicta del Alcolcó, [...] semita molendini dicti del Alcolcó (1510)».⁷⁰ El mot es refereix a un «Clot natural obert en la roca, dins el qual es posa aigua quan plou o quan hi arriba la mar». Encara que sense donar gran seguretat, sembla un terme d'origen romà, arabitjat amb l'article.⁷¹ De fet, hi ha un petit abric a la platja de la Vila denominat *Alcocó*, on hi ha una font d'aigua dolça.⁷²

Cènia.—⁷³ «In orta dicte ville in partita de la Cènia. Sitos circa mari». Trobem dos usos, segons Alcover,⁷⁴ una que eleva «aigua subterrània» i «tros de terra regat artificialment». Segons Coromines,⁷⁵ «aixecar aigua d'un pou», que prové de l'àrab *Saniya*, 'molí', derivat de l'arrel s. n. *regar*.

Partida del Partidor.—⁷⁶ Amb rec de la séquia Sobirana,⁷⁷ que acabarà convertint-se simplement en la séquia

de Dalt. Segons García Francés,⁷⁸ Molí de la costa o del partidor, on estava un partidor d'aigües entre Orxeta i la Vila Joiosa.

No podem negar l'estranya denominació de la partida «d'Exahilli o Exehilli». ⁷⁹ Giménez Font⁸⁰ cita l'*assut d'Aixihuilis*, que considerem que es tracta del mateix topònim. Igualment Llorca Ibi⁸¹ ens diu: «L'*Aixihuilis* —de l'àrab *xuwaita* 'artemisa arborescens', val. *donzell*».

La partida del *Xarco*.— «In partita del Charco confrontatur [...] cum foya dictam del *Aljup* et cum monte», de la qual Llorca diu⁸² «Partida d'el Xarco, la cala o platja del Xarco, on desaigüen dos riuets, el Carabassot i el riu del Xarco, també Torre de la cala del Xarco».

Les séquies que hi ha al segle XIV al terme de la Vila Joiosa són *séquia d'Almisserà*, *séquia d'Epahulli*, *séquia Jussana*, *séquia de les Olletes*, *séquia del Raval* i *séquia Sobirana*.⁸³

Dins dels orònims destaquem:

La partida de la *Carrera Longa*.— Amb dret sobre l'aigua de la séquia Sobirana.⁸⁴

La partida de *Costes*.— Que confronta amb el camí cap a Orxeta.⁸⁵

Partida del *Pla* o dels *Plans*.—⁸⁶ «troceum terre de siquano franquam et liberam in termino [...] in partita dicta del Pla [...] confrontatur [...] et cum ripa maris».

La partida de *Rodaqucos* també *Rodacucos*.—⁸⁷ Datat l'any 1506, també amb dret d'aigua de la dita séquia «en lo terme e orta de la present vila en la partida de Rodaqucos [...] ab camí de Finestrat», citat per Llorca Ibi⁸⁸ com a «camí de Rodacucos».

66. ARV, *Mestre Racional*, núm. 9582, ff. 4-5.

67. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 101.

68. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 102.

69. A. M. Alcover, *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, s. v. *ràpita*, Moll, Palma de Mallorca, 1964-1969.

70. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 96.

71. A. M. Alcover, *Diccionari*, s. v., *cocó*.

72. A. Espinosa Ruiz i al., «El fondeadero de la Platja de la Vila (La Vila Joiosa, Alicante): la época clásica», *Lucentum* XIV-XVI (1995-1997), pp. 19-37.

73. P. M. Orts i Bosch, P., *Introducció a la...*, p. 97.

74. A. M. Alcover, *Diccionari*, s. v. *sènia*.

75. J. Coromines, *Diccionari etimològic...*, s. v. *regar*.

76. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 101.

77. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 101.

78. A. García Francés, «Los molinos de la cuenca del Amadorio», *Actes de les II Jornades de Patrimoni Natural i Cultural de la Marina Baixa*, la Vila Joiosa, 2005, pp. 59-70

79. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 98.

80. P. Giménez Font, «El pantano de Rellu y el riego de la huerta de Villajoyosa (1653-1879)», *Investigaciones geográficas*, 30 (2003), pp. 97-118.

81. Francesc Xavier Llorca Ibi, «Toponímia de la...», p. 202.

82. Francesc Xavier Llorca Ibi, *El llenguatge mariner...*, p. 87.

83. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 105.

84. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 97.

85. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 97.

86. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, pp. 101-102.

87. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 103.

88. Francesc Xavier Llorca Ibi, Francesc Xavier, «Toponímia de la...», p. 202.

Talaiola.⁸⁹ «En la partida de la Talayola». Podria ser una derivació de *talaia*, tal com assenyalava Moreu-Rey.⁹⁰

Pel que fa als topònims derivats de l'acció humana sobre el territori:

Almisserà.⁹¹ «Reclamació d'un censal carregat sobre terres en la partida d'Almisserà», situada al terme de la Vila Joiosa. Trobem més informació sobre el topònim al treball de García Gandía,⁹² on es diu:

«La finca de L'Almisserà está circundada por dos ramblas, que discurren por su perímetro formando una porción de tierra fértil para el cultivo y rica en recursos hídricos, como lo testimonian las masías repartidas por su superficie, donde destacaría la Casa de l'Almisserà [...], que conserva una inscripción de compra-venta de la finca por 22.000 sous fechada en 1596». Localitzat per Giménez Font⁹³ en els mapes que va elaborar com el «rec de l'Almisserà». També Orts i Bosch transcriu un document en el qual es fa referència a la séquia de l'*Almisserà (sic)*, «in partida de Torres», prop del «vico de Benidorm»⁹⁴, per a Barceló Torres pot tindre un sentit d'hort o jardí.⁹⁵

De difícil ubicació són els següents topònims:

En un protocol de Mayor, de l'any 1511, apareix la partida de *Parahí (sic)*,⁹⁶ de la qual diu Llorca: «platja al ponent de Vila Joiosa, [...] pense que paraís pot ser un topònim creat i aplicat pels mariners vilers per comparació amb el paradís 'lloc sota coberta destinat a dormir-hi, en les naus medievals'».⁹⁷

lovades ('jovades').— «Una heretat regadiu plantada de vinya e arbres [...] en la partida de les lovades», situada al

terme de la Vila Joiosa.⁹⁸ Actualment, es conserva denominant dos jaciments arqueològics.⁹⁹

Renunciem a comentar els topònims arrellegats en el plet per les fites dels termes municipals d'Alacant i la Vila Joiosa de l'any 1700, que sobrepassaria amb escreix l'objectiu d'aquesta comunicació.

89. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 104.

90. E. Moreu-Rey, *Els nostres noms de lloc*, Mallorca, Editorial Moll, 1982, p. 120.

91. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 96.

92. J. R. García Gandía i al., «Proyecto L'Almisserà. Prospecciones arqueológicas en el término municipal de La Vila Joiosa (Alicante), *Recerques del Museu d'Alcoi*, 10 (2001), pp. 125-143.

93. P. Giménez Font, «El pantano de Relleu y el riego de la huerta de Villajoyosa (1653-1879), *Investigaciones geográficas*, 30(2003), pp. 97-118.

94. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 95.

95. C. Barceló Torres, *Toponímia àrabica del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva, 1982, p. 9

96. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la història...*, p. 101.

97. Francesc Xavier Llorca Ibi, *El llenguatge mariner...*, p. 89.

98. P. M. Orts i Bosch, *Introducció a la...*, p. 98.

99. A. Espinosa Ruiz, «Sobre el nombre de la ciudad ibérica y romana de Villajoyosa y la ubicación del topónimo "Alonís/Alonai/Allon", *Lucentum: Anales de la universidad de Alicante. Prehistoria, arqueología e historia antigua*, 25 (2006), pp. 223-248.

L'ANTROPONÍMIA DE GATA ENTRE 1611 I 1685

Joan Giner

1. INTRODUCCIÓ, OBJECTIUS I METODOLOGIA

La presència de mallorquins entre els repobladors de la Marina Alta ha esperonat els filòlegs i historiadors a investigar l'arribada d'habitants siscentistes des de diversos punts de vista, com ara la gestió del procés de repoblació, la procedència de les famílies o l'herència cultural i lingüística que han llegat a la comarca.

Això no obstant, és sabut que l'arxiu parroquial de Gata va desaparèixer durant la Guerra Civil. Aquest fet ha obstaculitzat el coneixement sobre aquells pobladors, ja que els registres de naixements, defuncions i matrimonis haurien estat la font on comprovar qui eren, com s'anomenaven, d'on venien, amb qui es casaven, quants fills tenien... En conseqüència, és poca la informació que donen de Gata els estudis abans esmentats.

El treball que presentem naix de la voluntat d'ampliar els coneixements sobre el segle XVII gater. Per aconseguir-ho ens basem en el buidatge d'una trentena de documents notarials de l'època localitzats en diversos arxius valencians.¹ Hem arreglat els noms i cognoms que hi havia anotats junt amb alguna altra informació (relacions de família, any de localitza-

ció de l'habitant, propietats...) i els hem introduïts en bases de dades per poder-los analitzar.

Intentarem acomplir dos objectius. En primer lloc, farem un estudi de l'onomàstica local dels repobladors siscentistes de Gata des de diversos punts de vista (numèric, lingüístic, sociolingüístic, formal, etc.), i, finalment, inclourem el llistat dels habitants gaters que hem identificat entre 1611 i 1685 per tal d'omplir, parcialment, el buit deixat per la destrucció dels arxius parroquials.

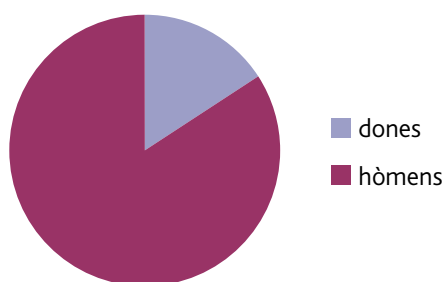
2. ELS NOMS QUE HEM ARREPLEGAT

La naturalesa de les fonts que fem servir ha condicionat el corpus estudiat. Hem aconseguit identificar el nom de 421 gaters en el període que treballem.² La quantitat de noms hauria estat major en un registre parroquial, però considerem que l'arregla és prou abundant i, sobretot, suficient per a acomplir els objectius que ens marquem. De tota manera, el dèficit més important no és quantitatiu sinó qualitatiu: en els documents notarials que estudiem predominen els noms masculins, mentre que en els *Quinque Libri* hauríem trobat naixements i defuncions de persones dels dos sexes en xifres semblants. En uns documents, com ara les preses de pos-

1. Per facilitar la lectura ens referim als documents esmentant solament l'any de redacció. Annexem la referència completa al final de l'article.

2. En realitat comptem amb 457 pobladors, però no incloem en l'anàlisi els trets de la base de dades de Juan Ramon Pérez Martínez perquè no coneixem els seus criteris de transcripció de noms.

sessió de Gata en favor d'un senyor, només apareixen noms d'hòmens que són caps de família i que hi acudeixen com a representants dels veïns. En capbreus i documents de venda també predominen els hòmens tot i que apareixen algunes dones, normalment en condició de viudes i en pocs casos com a donzelles. Així doncs, dels 421 noms que arrebeguem, 342 són d'hòmens (81%) i 79 són de dones (19%) (gràfic i). Això condicionarà alguna de les conclusions d'aquest treball, ja que l'arrebega d'antroponims femenins no és igual de representativa que la de masculins.

Gràfic 1. Proporció de noms masculins i femenins

2.1. Recompte de noms d'home

Hem comprovat quants pobladors representa cada nom masculí i hem obtingut els resultats següents:

Noms documentats en un poblador: *Agustí, Pons, Antoni Julià, Carlos, Cayetano, Cristòfol, Diego, Dionís, Francisco Vicent, Gregori, Ignàcio, Jacinto, Jaume Mateu, Joan Enric, Joaquim, Josep Antoni, Juli, Llorenç, Lluç, Marc Antoni, Martí, Nadal, Pere Onofre, Simó i Timoteo.*

Noms documentats en dos pobladors: *Andreu, Antoni Vicent, Blai, Felip, Joan Batiste, Julià, Lluís Joan, Mateu i Roc.*

Noms documentats en tres pobladors: *Climent, Damià, Esteve, Nofre, Macià i Rafel.*

Noms documentats en quatre pobladors: *Bernat, Gaspar, Jeroni, Joan Antoni i Pere Joan.*

Noms documentats en cinc pobladors: *Gabriel, Lluís i Pasqual.*

Nombre de pobladors	Noms masculins documentats	Porcentatge	Nombre de pobladors	Noms masculins documentats	Porcentatge
6	Cosme (1,7%)		21	Vicent (6,1%)	
7	Guillem (2%)		22	Miquel (6,4%)	
11	Bertomeu (3,2%)		23	Antoni (6,7%)	
11	Sebastià (3,2%)	24 (+4 Francisco)		Francés (8,2%)	
13	Batiste (3,8%)	30		Josep (8,8%)	
18	Jaume (5,3%)	35		Joan (9,8%)	
21	Pere (6,1%)				

2.2. Recompte de noms de dona

Quant als noms de dona, el resultat ha estat el següent:

Noms documentats en una pobladora: *Anna Jerònima, Antònia, Beatriu Anna, Beatriu Joanna, Caterina Vicenta, Clara Maria, Dorotea, Elena, Eugènia, Isabet, Joana Anna, Joanna, Laura, Margarita Anna, Maria Àngela, Merina, Rafela, Sebastiana i Úrsola.*

Noms documentats en dues pobladores: *Bàrbera, Àngela, Anna, Betriu/Beatriu i Margalida.*

Noms documentats en tres pobladores: *Elisabet Joanna i Jerònima.*

Noms documentats en quatre pobladores: *Maria Anna, Anna Maria i Caterina.*

Noms documentats en cinc pobladores: *Francisca i Magdalena.*

Nombre de pobladores	Noms femenins documentats
6	Vicenta (7,6)
7	Maria (8,9)
9	Isabel Anna (11,3)

2.3. Els costums en l'antroponímia

La tria d'un nom o d'un altre obeeix a factors culturals diversos. Com comenten Garcia i Pons (1987: 46), poden influir en la selecció:

1. Causes estrictament familiars: el nom del pare o de la mare, dels avis o d'altres parents i padrins. De vegades el nom ve marcat per l'existència d'una clàusula d'herència que obliga a tal elecció.

2. Causes religioses: devoció familiar, advocació de la festa del dia de naixença o bateig; religiositat local, de la zona o general, participació del prevere celebrant, etc.
3. Altres causes: esdeveniments en el part o naixença, circumstàncies de naixença o del bateig (òrfens, bessons, il·legítims), lloc on es porta a cap el ritu, personatges del moment, etc.

No podem analitzar alguns d'aquests motius amb la informació de què disposem: la data de naixement i el nom dels padrins s'han perdut junt amb els arxius parroquials. Sí que comentarem, però, alguns altres factors, com ara la influència que pot haver exercit la procedència dels ascendents i els possibles motius religiosos o familiars de la tria d'un nom o d'un altre.

2.4. Motivació dels noms més comuns

Els noms més habituals tenen una motivació religiosa evident: la major part fan referència a la família de Jesucrist (*Maria, Josep, Isabel, Anna*), a sants relacionats molt directament amb la seua vida (*Magdalena, Joan, Pere, Jaume*) o destacats en la doctrina cristiana (*Francesc*). Uns altres es poden explicar per la devoció local (el patró del poble és sant Miquel Arcàngel) o regional (*Vicent* o el ja anomenat *Francesc*). Alguns dels noms masculins anteriors són també molt comuns en la forma femenina (*Joanna, Vicenta, Francesca...*).

Cal destacar, també, la influència de la tradició familiar en la tria de noms. La naturalesa dels documents que estudiem no ens permet conèixer els ascendents i descendents de cada habitant, però sí que hi ha prou informació perquè hàgem pogut reconstruir 55 línies familiars d'una generació i 23 de dues generacions. Considerem línia familiar la relació, almenys, d'un ascendent i un descendent, però no necessàriament dels dos pares ni de tots els fills; per tant, bona part d'aquestes són incompletes, cosa que fa pensar que el percentatge real hauria de ser més alt que el que hem obtingut. De les 55 primeres, 31 (56,4%) repeteixen el nom patern, i, de les 23 segones, 13 prenen el nom dels avis (56,2%). Tot plegat demos-

tra que el nom dels pares i dels avis era cabdal a l'hora de triar el del nounat.

Cal considerar, però, que sovint no es batejava l'infant amb el mateix nom que tenien els ascendents, sinó que l'adaptaven de diverses maneres. En alguns casos es canvia el gènere (*Vicenta Andrada > Vicent*); en alguns altres, es posa al fill un nom simple dels que formen el nom doble d'un ascendent (*Josep Sapena i Joanna Anna Garcia > Anna*), o fins i tot s'aprofita la doble nominació per a posar el mateix nom patern a més d'un fill (*Nofre Mas > Nofre i Pere Nofre; Pere Joan Pons > Pere i Pere Joan*).

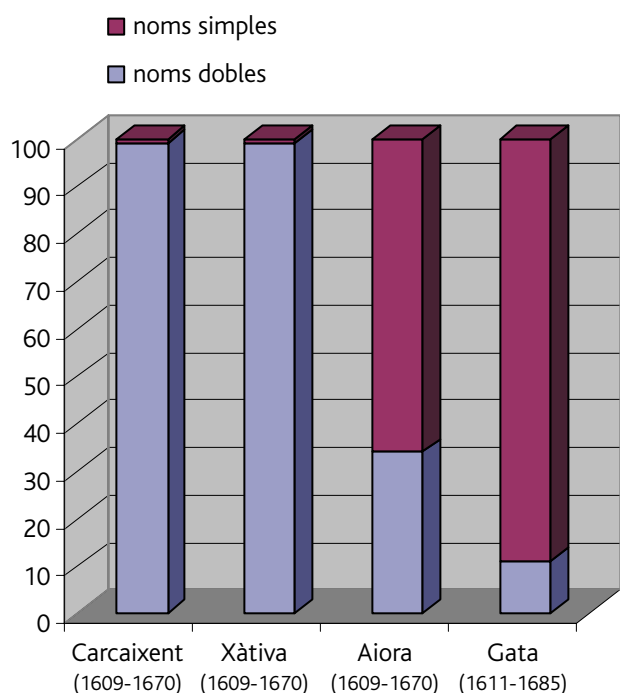
2.5. Els noms dobles

Segons Garcia i Pons (1987: 69), el doble prenom segueix la doctrina catòlica segons la qual «la imposició del nom dels sants en el baptisme implicava llur protecció». És un costum que arriba a casa nostra al segle xv i que es va popularitzar al llarg del segle xvi entre una noblesa que, a poc a poc, és imitada per la burgesia i les classes populars.³

Això no obstant, l'ús de noms dobles no té la mateixa implantació en tot el territori valencià: mentre que a Carcaixent o a Xàtiva la pràctica totalitat dels noms de batejats al segle xvii són noms composts,⁴ a Gata aquest costum tardarà més a arrelar i ho farà amb timidesa: dels 455 habitants que analitzem, cinquanta (11%) tenen noms dobles i cap és anterior a 1635 (gràfic 1). De fet, en aquest any només localitzem el rector, *Marc Antoni Martí*, que no devia ser oriünd, i quatre dones: *Elisabet Anna Sapena, Marianna Sapena, Anna Jerònima Sellés i Isabet Joan Server*. El 1645 n'identifiquem cinc: tres hòmens i dos dones. A mesura que passen els anys en trobem més: en 1652 n'hi ha set; entre 1669 i 1679, cinc més, i el 1685, díhuit.

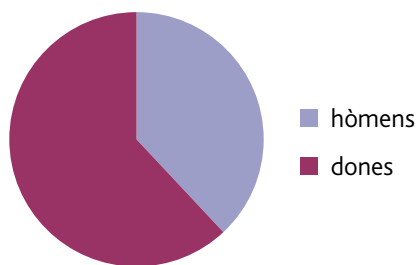
3. Garcia i Pons (1987: 69).

4. Segons Garcia i Pons (1987, 69-71), a Xàtiva i Carcaixent es generalitzen a primeries del segle xvi i al llarg del xvii gairebé no existeixen els noms simples, i a Aiora s'expandeixen a partir de 1616: «A partir de 1609 a Carcaixent tots els prenom porten com a última advocació la de Bonaventura». A Aiora, en canvi, els noms composts acaben en *Joaquín* o *Joaquina* a partir de 1700.

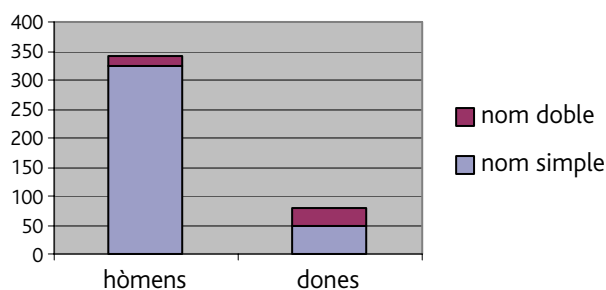

Gràfic II. Percentatge de noms dobles en diversos pobles

Com hem vist abans, treballem amb un corpus format per un 81% de noms masculins i un 19% de femenins. Ara bé, dels 50 noms composts que hem trobat, 19 són d'hòmens i 31 de dones (gràfic III). La proporció de noms dobles femenins (39%) és molt més elevada que la de masculins (5,6%) (gràfic IV).

Gràfic III. Comparació per gèneres de la presència de noms dobles

Gràfic IV. Comparació del total de noms dobles i simples masculins i femenins

La motivació religiosa dels noms dobles és també prou evident. A grans trets, es repeteixen noms simples predominants.⁵

Taula III. Noms dobles arreplegats			
NOMS DOBLES D'HOME		NOMS DOBLES DE DONA	
5	Joan Antoni / Antonio	9	Elisabet Anna
5	Pere Joan	4	Anna Maria
2	Antoni Vicent	3	Isabel Joan
2	Joan Batiste	3	Maria Anna / Marianna
1	Antoni Julià	2	Caterina Vicenta
1	Jaume Mateu	2	Joanna Anna
1	Josep Antoni	2	Maria Àngela
1	Lluís Joan	1	Beatriu Joanna
1	Marc Antoni	1	Anna Jerònima
		1	Beatriu Anna
		1	Clara Maria
		1	Elisabet Joanna
		1	Margarita Anna

Notem, per tant, que hi ha certs costums locals o regionals que influeixen notablement sobre la tria del nom: mentre que a Xàtiva o Carcaixent al llarg del segle XVII la pràctica totalitat de la població té un nom doble, a Gata en el mateix període no arriba a la cinquena part dels pobladors amb doble nominació i la majoria dels casos corresponen a dones. Qualsevol estudi onomàstic que abrace diferents moments històrics evidencia els canvis que es produeixen en aquests costums al llarg del temps. En el cas que

5. Regularitzem al màxim la grafia dels noms, ja que en el punt 5 fem l'anàlisi formal i gràfica.

Taula iv.
Noms masculins segons la procedència i la quantitat d'habitants*

Mallorca (% del total)	Xaló (82 habitants)	Dénia (495 habitants)	Xàbia (526 habitants)	Teulada (161 habitants)	Gata (342 habitants)	Gaters mallorquins (75 habitants)	Gaters valencians (93 habitants)
Joan (15%)	Joan (12, 15%)	Joan (66, 13,3%)	Joan (61, 11,6%)	Joan (32, 19,9%)	Joan (9,8%)	Miquel (9)	Josep 12
Antoni (11%)	Pere (9, 11%)	Miquel (33, 6,7%)	Pere (55, 10,5%)	Pere (19, 11,9%)	Josep (8,8%)	Antoni (6)	Jaume 11
Miquel (9,6%)	Antoni (8, 10%)	Vicent (32, 6,5%)	Francés (39, 7,4%)	Jaume (17, 10,6%)	Antoni (6,7%)	Joan (5)	Vicent 9
Pere (9,1%)	Miquel (5, 6%)	Antoni (30, 6,1%)	Jaume (38, 7,2%)	Francesc (13, 8,1%)	Francés (6,7%)	Josep (4)	Francés 7
Jaume (6,5%)	Jaume (5, 6%)	Pere (25, 5,1%)	Antoni (30, 5,7%)	Vicent (12, 7,5%)	Miquel (6,4%)	Bertomeu (3)	Pere 7
Bartomeu (4,8%)	Rafel (4, 5%)	Jeroni (24, 4,8%)	Josep (29, 5,5%)	Antoni (10, 6,2%)	Pere (6,1%)	Climent (3)	Antoni 6
Gabriel (4,1%)	Martí (4, 5%)	Jaume (23, 4,6%)	Miquel (28, 5,3%)	Bertomeu (7, 4,3%)	Vicent (6,1%)	Sebastià (3)	Bertomeu 6
Rafel (2,7%)	Grabiell (3, 3,7%)	Josep (23, 4,6%)	Bertomeu (23, 4,4%)	Miquel (6, 3,7%)	Jaume (5,3%)	Cosme (2) Esteve (2)	Batiste 5
Guillem (2,6%)	Mateu (3, 3,7%)	Baptista (15)	Batiste (21)	Guillem (6)	Batiste (3,8%)	Julià (2) Macià (2) Noffre (2)	Sebastià 5
Francesc (2,5%)	Francesc (2)	Rafael (11)	Vicent (19)	Andreu (4)	Bertomeu (3,2%)	Pasqual (2) Rafel (2) Francés (2)	Joan 4

* No comptem els *Andrada*, perquè són difícils de classificar. Tampoc els *Mulet* ni els *Pons*, dos cognoms molt comuns que sabem que vénen de Mallorca, però sembla que procedeixen alhora d'algun poble veí per una altra branca. Quant als noms femenins, eliminem les dades d'aquells pobles que no en donen informació o que en donen poca.

ens ocupa, comprovem com a Gata arrela tardanament el costum de la doble nominació (a partir de 1635) i, a més, va escampant-se molt a poc a poc durant el període que estudiem.

2.6. Els noms segons la procedència

Coneixem la procedència d'alguns repobladors gaters del segle XVII.⁶ Hem considerat els pobladors amb un mateix

6. En fem un repàs a Giner (en premsa).

cognom com a originaris del mateix lloc més enllà de l'any de documentació. Els hem classificats amb aquest criteri i hem comprovat els noms més freqüents segons els llocs d'origen.

Som conscients que el mètode no és precís i que convé relativitzar-ne els resultats. D'una banda, perquè ignora la procedència de les mares, ja que només coneixem el cognom patern. Cal aclarir, però, que era prou generalitzat el matrimoni entre persones d'una mateixa procedència, tal

Taula v. Noms femenins segons la procedència i la quantitat d'habitants				
Llull	Xàbia	Gata	Gateres mallorquines	Gateres valencianes
Joana	Catalina	Elisabet (9)	Francisca (2)	Elisabet Anna (3)
Caterina	Usolanna	Maria (7)	Maria (2)	Madalena (3)
Margarida	Sebastiana	Vicenta (6)	Catalina/Caterina (2)	Maria Anna (2)
Antònia/antonina	Susanna	Francisca (5)		Elisabet Joanna (2)
Francesca/Francina	Guisabet	Magdalena (5)		
Elisabet/Isabel	Jerònima	Caterina (4)		
Anna/Aina	Beatriu	Maria Anna (4)		
Magdalena		Anna Maria (4)		
Maria		Elisabet Joanna (3)		

com s'ha demostrat en uns altres estudis.⁷ De l'altra banda, perquè no diferencia els pobladors de diverses generacions: a finals del segle XVII ja es devia haver produït una certa assimilació de costums entre els pobladors de procedències diferents. Cal considerar, a més, que els pobles de cristians vells i els repoblats sobretot per mallorquins es degueren influir mútuament: molts mallorquins van anar directament i indirectament cap a aquests llocs, així com cristians vells dels pobles veïns es van desplaçar cap als pobles mallorquinizats, cosa que desaconsella entendre les dues comunitats, valenciana i mallorquina, com a compartiments estancs. Finalment, el nombre de pobladors dels quals sabem la procedència no és tan representatiu com voldríem.

Això no obstant, considerem interessants els resultats d'aquest recompte encara que només siga orientativament i com a reflex de tendències més que no com a reproducció exacta de la realitat. Hem comparat les dades obtingudes amb el total de noms d'altres pobles veïns (de cristians vells, com Dénia, Xàbia i Teulada; repoblats per mallorquins, com Xaló) i de Mallorca en diversos moments del segle XVII⁸ i hem obtingut el següent quadre.

7. Vegeu, per exemple, Mas i Monjo (2002, 91).

8. Arrepleguem els noms del cens de 1646 de Xàbia (Ros: 1987, 73-85), de Dénia (Ivars: 1995, 276-277), de Xaló (Mas, Monjo i Mas: 2009, 64-65), de Teulada (Ivars: 2006, 336). A més, arrepleguem els noms més representatius en el cens de 1626 de Mallorca (Llull: 1980, 13-14).

Les graelles anteriors fan pensar que no hi havia molta diferència entre els noms masculins més usuals a Mallorca i a la Marina (incloent-hi els pobles de cristians vells i els repoblats). Les divergències més destacables són la inexistència de *Vicent* i la poca presència de *Josep* i *Francesc* a Mallorca i a Xaló (poble repoblat molt majoritàriament per mallorquins), que contrasten amb l'abundància d'aquests noms als pobles de cristians vells de la comarca i a Gata. Entre els gaters d'ascendència mallorquina tampoc hi ha cap *Vicent*, és escassa la presència de *Francesc* però, paradoxalment, n'hi ha prou de *Josep*. Tots tres noms, en canvi, abunden entre els gaters de procedència valenciana. Els noms *Batiste* i *Jeroni*, que no són tan abundants, estan presents en diversos pobles veïns de cristians vells i entre els gaters valencians i no apareixen ni a Mallorca ni a Xaló.

Els noms femenins són menys representatius perquè documentem pocs casos de cadascun, per la qual cosa no en fem cap anàlisi detallada. Sí que destaquem que hi ha dues gateres d'ascendència mallorquina anomenades *Francisca*, nom prou comú, en femení, a Mallorca.

2.7. El nom de les viudes

Ja hem esmentat que els documents notariais solen prendre una perspectiva antropocèntrica perquè arrepleguen només o molt majoritàriament els noms dels hòmens i igno-

ren els de les dones. Observem la mateixa orientació en la nominació de les viudes: solien al·ludir a aquestes dones fent referència al marit difunt. Hem identificat cinc possibilitats quant a la forma dels noms que es dona a les viudes en els documents que hem estudiat.

1. Es respecta el seu nom i cognom (de vegades en femení), però sovint precedit de la relació amb el difunt: *Eugènia Català, viuda de Joseph Monfort* (1685); *Maria Çapena, viuda de Joseph Mulet / Maria Çapena et de Mulet* (1685); *Francisca Catanya* (1635), *Magdalena Vaquera* (1635: *Magdalena Vaquer*), *Anna Maria Pexo / Pexona* (1635).
2. Es respecta el seu nom i cognom però s'afegit el cognom del marit difunt: *Catherina Mulet y de Monfort* (1685²: era casada amb Jeroni Monfort); *Maria Ponz y de Berthomeu* (1685²: era casada amb Francés Bertomeu), *Maria Ginestar y de Gil* (era casada amb Joan Gil); *Anna Maria Pexona y de Monfort* (1635, muller de Jeroni Monfort).
3. Es respecta el seu nom però se substitueix el cognom pel del marit: *Joanna Mulet* (1670: es refereix a Joanna Ginestar, casada amb Joan Mulet); *Madalena Pastor / viuda Pastora* (1635, 1645:² Magdalena Vaquer era casada amb Miquel Pastor).
4. S'escriu l'article personal femení (*na*) seguit del cognom del marit, sovint en femení: *na Gonsales* (1635: viuda de Joan Gonsales); *viuda na Garcia* (1635: Vicenta Pons era casada amb Jaume Garcia); *na Pastor / viuda na Pastora* (1635: Magdalena Vaquer era casada amb Miquel Pastor); *viuda na Solera* (1635: viuda de Jaume Soler, no en sabem el nom); *viuda na Calba* (1635: Anna Maria Pexo era casada amb Pere Calbo en primeres núpcies, després es maridà amb Jeroni Monfort menor). *Beatriu Ahuir / n'Aguira / n'Ahuira / viuda n'Aguira* (1635: era viuda de Joan de Leyda;

no sabem si era el seu cognom o el d'un altre exmarit difunt).⁹

5. S'utilitza (*viuda de*) seguit del nom del marit, sense cap referència al nom i cognom de la dona: *viuda de Damià Mulet, viuda de Joseph Monfort...*

3. ELS COGNOMS

Bona part de l'estudi sobre la procedència dels repobladors s'ha basat en l'estudi dels cognoms. Josep Costa ja els esmentava com a prova de presència mallorquina a la comarca. Posteriorment Antoni Mas, Joan-Lluís Monjo i Josep Mas han creat un mètode d'investigació sobre l'origen dels nouvinguts a partir dels llinatges.¹⁰

En els punts següents intentarem quantificar a través dels cognoms en quin grau han pogut influir sobre la identitat local les dues comunitats predominants: la valenciana i la mallorquina.

3.1. Els cognoms segons la procedència

En alguns casos tenim informació explícita sobre la procedència d'un repobrador. En alguns altres, però, l'extensió geogràfica del seu cognom abans del segle XVII ens permet endevinar-lo amb poc marge d'error. En la taula VI classifiquem tota la informació de què disposem sobre l'origen dels gaters siscentistes representats pels seus llinatges.

Observem un clar predomini dels cognoms valencians sobre els baleàrics. Cal considerar, però, que no tots són igual d'influents: alguns representen pocs pobladors i tenen una presència molt fugissera al nostre poble, alguns altres hi perduren més temps però acaben desapareixent... En el gràfic V hem triat aquells que es documenten encara al segle XIX (cens de 1800 i posteriors), que entenem que són els que més han influït en la configuració del poble. Hi hem reflectit gràficament, a més, la presència de cadascun en la documentació estudiada.

9. L'ús de l'article personal abans del cognom de les viudes era normal en la documentació de l'època. No en trobem fora d'aquests usos. Per a més informació, consulteu l'apartat 5.2.

10. Costa (1977-1978, 90), Mas i Monjo (2002 i posteriors). Hem fet una panoràmica sobre el cas de Gata en Giner (en premsa).

Taula vi. Cognoms de procedència coneguda				
valencians	probablement valencians	baleàrics	probablement baleàrics	francés
Alberola	Ahuir	Arabí (eivissenc)	Costa	Villeyra
Andrada	Asensi	Catany	Grimalt	
Bolufer	Banyuls	Femenia	Nadal	
Català	Bertomeu	Gaià	Oliver	
Chiquello	Blasco	Ginestar	Pastor	
Cruanyes	Borrull	Mas	Roig	
Esteve	Boronat	Mengual	Sunyer	
Ferrer	Boxo	Monjo	Vaquer	
Fornet	Diego	Mulet		
Garcia	Feliu	Noguera		
Gisbert	Gavilà	Pons		
Martí	Giner	Pou		
Micó	Molins	Ribes		
Monfort	Moreno	Ros		
Palmir	Mulet	Salvà		
Perles	Navarro	Serra		
Pons	Pedrós	Torres (eivissenc)		
Puig	Peris	Vidal		
Sancho	Piera			
Sapena	Ronda			
Sellés	Sanchis			
Server	Sebastià			
Signes	Segarra			
Soler	Úrrios			
	Sivera			
	Soliva			

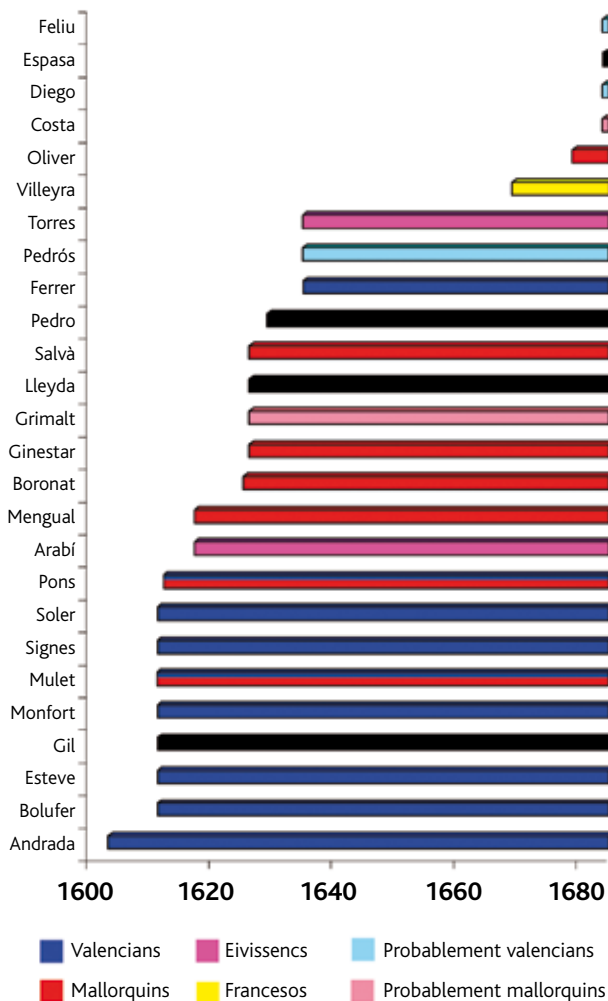
Els pobladors valencians predominen entre 1611 i 1620, any en què comença la progressiva arribada d'unes famílies baleàriques que s'han assentat al poble amb molta més força que s'entreveia en la taula anterior.

3.2. Recompte de cognoms

Una altra manera de comprovar quins cognoms han influït més al poble és sumar els habitants que representa cada cognom. Lògicament, coincideixen la majoria dels més

comuns i els que han arribat fins al segle XIX, tot i que notem algunes diferències.

- Cognoms documentats en un poblador: *Ahuir, Alue, Asensi, Bensala, Bernabeu, Bertomeu, Borrull, Boxo, Cabrera, Calbo, Castell, Chiquello, Costa, Diego, Durbà, Escortell, Espasa, Feliu, Femenina, Gavilà, Gayà, Gayart, Giner, Giralt, Gisbert, Gomis/Gómez, Ivars, Llopis, Martínez, Navato, Oliver, Palmir, Peris, Pexo/Perxo, Piera, Pou,*

Gràfic v. Anys en què documentem al segle XVII els cognoms que perduren fins al segle XIX i la procedència de cadascun

Rigall, Rodenes, Roig, Ronda, Sanchis, Segarra, Segura, Sellés, Sendra, Serdà, Serra, Simó, Soliva, Trillis, Tudela, Úrrios, Vaquer, Vidal i Villeyra.

- Cognoms documentats en dos pobladors: *Blasco, Català, Catany, Malonda, Molins, Monjo, Moragues, Navarro, Perles, Ribes, Sebastià/Sebastian, Sunyer, Vives i Ximeno.*
- Cognoms documentats en tres pobladors: *Banyuls, Esteve, Llosa i Mayor.*

- Cognoms documentats en quatre pobladors: *Boronat, Cruanyes, Fonet, Gonsales, Lleyda/Leyda i Martí.*

Taula vii. Cognoms documentats en més de quatre pobladors

5	Bolufer	8	Grimalt
5	Moreno	8	Soler
5	Ros	11	Mengual
5	Torres	11	Puig
5	Vallés	11	Salvà
6	Arabí	12	Pedro
6	Ferrer	12	Pedrós
6	Garcia	13	Sapena
6	Mas	13	Signes
6	Pastor	14	Ginestar
6	Sancho	14	Monfort
6	Sivera	21	Pons
7	Gil	32	Andrada
7	Server	34	Mulet
8	Alberola		

4. ELS MALNOMS

Hem identificat pocs malnoms. Quan dues persones tenen el mateix nom i cognom normalment es desfa l'ambigüitat indicant qui és major i qui menor, el nom del pare o el cognom del marit. En un sol cas trobem diversos documents que indiquen la procedència d'un mateix poblador: «Joan Mulet lo mallorquí» (1635, 1645²), «hereus de Joan Mulet mallorquí» (1685²), «Juan Mulet dit lo mallorquí» (1670). En un altre cas, llegim *Pere Martí, lo vell* (1635) *carrer de Pons, lo mallorquí* (1635) *Lluch Pons, perayre [...] Pons lo cardador* (1635). Hi ha alguns altres casos d'aposisicions que indiquen procedència o ofici però que no semblen malnoms, entre altres, perquè no van precedides d'article: *Joan Alue, mercader* (1635); *Antoni Andrada, generós* (1679); *Sebastià Mengual, teixidor* (1679); *Pere Sapena, ferrer* (1679); *Cristòfol Sivera, rajoler* (1635); *Antoni Villeyra, obrer de vila del lloch de Gata* (1669), *Macià Arabí, yvisench* (1635)...

5. VARIACIÓ GRÀFICA I LINGÜÍSTICA EN NOMS I COGNOMS

La variació lingüística i gràfica dels antropònims aporta informació molt diversa. En alguns casos evidencia característiques del parlar dels pobladors, com veurem amb el cognom *Salvà*. Convé matisar que no tots els fenòmens lingüístics són atribuïbles als pobladors: de vegades és difícil saber si el canvi es produeix en la parla de qui pronuncia el nom i el cognom o en l'escriptura del notari que els transcrivía.

La vacil·lació dels escrivans s'explica, en bona part, per la manca de fixació ortogràfica del català d'aleshores i genera variants formals que es poden classificar en dos grups: casos de confusió de grafies que poden representar un mateix so i oscil·lació entre una ortografia fidel a la pronúncia real (*Juan*) i una altra més propera a l'ètim que també coneixien els escrivans (*Joan*). No comentarem casos purament ortogràfics com *Hyacinta/Hiacint/Jacinta*, *Joseph/Josep*, *Batiste/Baptiste*, *Bertomeu/Berthomeu*, *Sapena/Çapena*, *Sanchis/Sanchiz*, *Pons/Ponz*, *Peris/Periz*, *Suñer/Sunyer*, etc.

5.1. Variants formals

Joan/Juan/Joanna i Josep/Jusep.— Aquesta alternança afecta la majoria dels gaters amb aquests noms. No hem de confondre *Juan* amb el nom castellà ja que, igual com en *Jusep*, reflecteix la pronúncia tradicional a tot el domini lingüístic. Ara bé, sorprén que la vacil·lació no afecte la forma femenina *Joanna*, que sempre s'escriu amb <o>.

Lluís/Lloís/Luís.— Les tres variants formals estan presents en uns altres documents valencians dels segles *xvi* i *xvii*. Cal afegir que la vacil·lació entre les grafies <l> i <ll> és normal a l'època, sobretot a inici de paraula. Podem interpretar *Luís*, per tant, com a interferència del castellà o com a confusió ortogràfica del notari en transcriure una <l> i no dues. Joga a favor de la primera hipòtesi el fet que les formes amb una sola <l> abunden més a partir de 1679, tot i que continuen alternant amb les altres variants.¹¹

Bàrbera.— Només documentem la forma tradicional *Bàrbera*.

11. El primer *Luís* el trobem en 1652 i és un membre de la família Andrada, cosa que ens pot fer pensar en la influència del castellà. Ara bé, en aquest document hi ha diversos *Luís* i cap *Lluís* o *Lloís*, i això podria indicar la responsabilitat del notari en la tria d'una forma o una altra en aquests fulls.

Catalina/Caterina.— Totes dues formes estan presents en documents valencians de mitjan *xvi*:¹² aquesta variant formal, per tant, no informa sobre la procedència valenciana o baleàrica de qui porta el nom. A més, sospitem que la transcripció d'una forma o de l'altra depén en bona mesura dels hàbits del notari.

Margarita/Margalida.— No era estranya la primera variant formal al País Valencià al segle *xvii*, tot i que el *DCVB* marca *Margalida* com a forma mallorquina i *Margarita* com a valenciana.¹³ Comprovem, a més, que no podem distingir mallorquines i valencianes amb aquesta variant.

Guisabet/Elisabet/Isabet/Isabel.— Les quatre variants es troben en documents del *xvii* (les menys usuals són *Isabel* i *Guisabet*). El *DCVB* informa que *Isabet* és una forma mallorquina. Això no obstant, ja s'arplega a Peníscola a mitjan segle *xvi*, de la qual cosa deduïm que aquesta diferenciació no devia ser efectiva a l'època, igual com hem vist en el cas de *Margalida*. No hem pogut associar cap de les dues variants amb les gateres de procedència insular.

Francés/ Francisco/ Francisca.— Documentem *Francisco* per primera vegada en 1603. Cal considerar tres factors que justifiquen la presència primerenca d'un nom en castellà: l'avi de Francesc era de Burguillos, Castella; la família dels Andrada havien passat per Dénia abans d'arribar a Gata, tenien una posició acomodada i una tradició familiar de cavallers. Així i tot, el primer *Francisco* apareix intermitentment des de principi del segle *xvii* com a *Francés* i *Francisco* (*Francisco* en 1603 i 1646). Posteriorment documentem uns altres *Francisco* dins aquesta família (1652, 1685²) i en una altra (*Francisco/Francés Mulet*, 1685²). És més sorprenent el cas de *Francisca*: només localitzem aquest nom en castellà al llarg del segle *xvii*, tot i que la forma *Francesca* encara era viva al segle *xvii* al País Valencià (*Francisca Catany* i *Francisca Gonsales*, 1635; *Francisca Mulet* i *Francisca Navarro*, 1685²).

Úrsola.— Forma usual aleshores de transcriure l'actual *Úrsula*.

Nofre/Onofre.— Totes dues variants són corrents a l'època i en els documents que hem treballat.

12. Muñoz (2002).

13. Muñoz (2002).

Betriu.— Documentem una sola vegada la forma apocopada (*Betriu Moreno*, 1670). En les altres ocasions trobem la forma amb *a* (per exemple, *Beatriu Anna Gil*).

Clement/Climent.— Tres o quatre membres de la família Mengual, de procedència mallorquina, porten aquest nom. Sempre arrepleguem la variant amb *i* excepte en 1626, cosa atribuïble a l'acció del notari.

5.2. Anàlisi lingüística dels noms i dels cognoms

Hem observat molts més fenòmens lingüístics en noms i cognoms que sí que poden reflectir la parla dels pobladors (o dels escrivans). Com que parlem de notaris valencians, només poden escapar-se trets del parlar insular en noms, cognoms, topònims, etc. Els cinc primers punts següents es podrien relacionar amb la parla insular de part dels pobladors:

- Possible betacisme. En 1626 documentem *Saubà* i no *Salvà*, cosa que podríem atribuir a la parla del poblador a qui es refereix, que era de Lluçmajor. Un altre cas de vacil·lació és el de Guillem Bensala, que en el capbreu de 1635 apareix com a *Vensala*.
- Vocalització de la ⟨l⟩ en ⟨u⟩. Només la documentem en el cognom *Salvà*: *Sauvà* i *Salvà* en 1635, 1645³; i en 1626, a més, *Saubà*. És, sens dubte, un reflex de la pronúncia més velaritzada de la [l] a Mallorca que no al País Valencià.¹⁴
- Vacil·lacions en les *-r* finals. L'únic cas que documentem és el de *Joan de Allue*, 1629; *Joan Alue* en 1635; *Aluer* el 1633.
- Afèresi de les *aa* inicials. El cognom *Mengual* s'escriu *Amengual* en el *Rebedor de Pere Font* (1668, 1669 i 1670) i *Mengual* en els altres documents.¹⁵ Aquesta afèresi de la forma mallorquina *Amengual* ha estat identificada com a possible influència del parlar dels pobladors illencs.

14. Encara es pot sentir a Gata algun mot que ha patit la mateixa evolució. És el cas, per exemple, *a[u]fàbega* o *pomell* [de la mà], que segurament ha passat pel mateix estadi abans de monoftongar (*palmell* > *paumell* > *pomell*).

15. Mas i Monjo (2002, 131-132) ja han comentat la variació en el cognom *Mengual/Amengual* i la relació d'aquesta afèresi amb el parlar de Mallorca.

- Feblesa del vocalisme àton. El cognom *Bonanat* no presenta variacions fins al *Rebedor de Pere Font*, on llegim per primera vegada *Boranat* (1668-1670). En 1685, ja apareix la forma *Boronat*, amb la primera *a* assimilada a la *o*, que és la forma vigent des d'aleshores a Gata. Hi ha vacil·lacions també en el cognom *Bolufer*, que diverses vegades és transcrit *Bulufer* en 1626 i 1685² i, en una ocasió, *Bulifer* (1626). Tant en 1685² com en 1670 llegim *Merina Mulet*. Els dos últims casos són afavorits per la presència d'una *i/u* en la síl·laba posterior, context en què encara hui es produeixen canvis similars (*b[o]rruga*, *mataf[o]luga*...).
- Metàtesis que afecten les *rr*. Són presents també en valencià però remarcablement abundants en mallorquí. Tot i això, ja documentem a Gata la forma *Grabiél* abans de 1609, per la qual cosa no podem atribuir-la als nous pobladors: *Graviel*, 1611; *Grabiél*, 1611, 1626 i 1645³; i *Gabriel*, 1635. Actualment trobem metàtesis semblants en malnoms locals derivats de noms: *Garbiel* i *Gargòria* (<Gregòria).
- Ús de l'article personal *na*. Com ja hem comentat, el documentem en cognoms o malnoms de viudes al capbreu de 1635: *Beatriu Aguirra* o *Ahuirra*, viuda de Joan de Leyda és sovint anomenada *n'Aguira* [l'apòstrof és meu] i *na Aguirra*; hi ha *casa de na Gonçales*, *viuda na Pastora*, *viuda na Calba*, *viuda na Garcia*. L'estructura *viuda na+cognom* (sovint en femení) era usual en valencià abans del segle XVII, tot i que encara en trobem usos a mitjan segle. Sembla una fossilització en aquest context, abans de la desaparició total, de l'article personal, més que no un cas d'influència del parlar dels mallorquins que, això no obstant, ha estat decisiu en la conservació de l'article personal *el*, *la* en alguns pobles veïns.¹⁶

16. Vegeu Beltran (2005, 94-95).

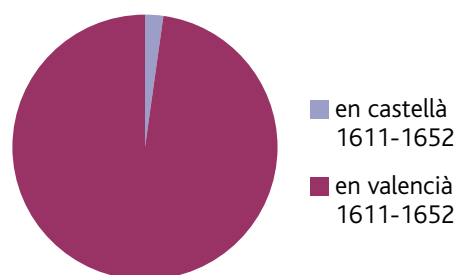
- Introducció d'una <g> antihiàtica. N'hem trobat un sol cas en el cognom *Ahuir*, que sempre apareix en femení perquè es refereix a una viuda: *Beatriu Aguir* / *Ahuira* / *n'Aguira*.
- Despalatalització. Ja hem vist que era usual confondre les grafies <l> i <ll>, sobretot a inici de paraula. L'actual cognom *Leyda* podria haver-se despalatalitzat en aquesta època: en 1626 i 1635 es transcriu *Joan de Lleyda*; en 1635, *Joan de Lleyda* i *Joan Leyda* (1635), i a partir d'aleshores, *Leyda*.
- Rotacisme. Documentem sempre *Alberola* exceptuant un document de 1670 i un altre no molt anterior a l'expulsió dels moriscs, en els quals llegim *Gaspar Arberola*. També vacil·la el cognom *Sapena* (*Sapera* en 1612 i 1613). El cas del cognom *Boronat* és més sistemàtic: fins a 1670 trobem *Bonanat*; en 1669 i 1670, *Boranat*. En 1685² documentem 7 *Bonanat* i 52 *Boronat*, i des d'aleshores només *Boronat*.
- Lateralització. Són nombroses les confusions amb el cognom *Arabi*, sobretot per lateralització de la -r: *Macià Alabí*, *Nadal Alabí* i *Francés Alabí* (1645). El catàleg de males transcripcions arriba a punts difícils d'explicar en aquest cognom: *Miquel Alarbi/Ararabi/Arabi* en 1670), *Arabó* (1626). En un cas també lateralitza la n del cognom *Mengual*: *Climent Melgual*, 1626.

5.3. Influència del castellà sobre els noms i els cognoms

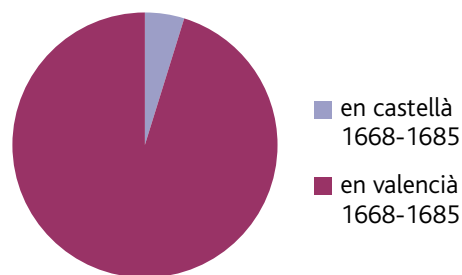
Distingim en aquest apartat dos tipus de noms: els que estan clarament en castellà i els que poden ser variants d'altres formes valencianes influïdes o no pel castellà. Ja hem vist el cas de *Lluís/Loís/Luís* i el de *Francisco* i *Francisca*. Deixant a part aquests dos noms, el primer que documentem en castellà és *Jacinto Vallés* en 1669 i no en trobem més fins a 1685.

Això no obstant, no podem afirmar que la influència del castellà sobre l'antroponímia gatera fóra important. Per analitzar cronològicament aquesta influència, dividim el segle XVII en dues parts: la primera, de 1611 a 1662, i la segona, de 1668 a 1685. De la primera part només localitzem dues

Francisca, dos *Francisco* i un *Luís*, els tres darrers en la família dels Andrada, de procedència castellana, com ja hem dit. Tots plegats representen un 2% dels 236 habitants que identifiquem en aquest període (gràfic vi).¹⁷ En la segona etapa documentem 219 gaters, dels quals només cinc són clarament castellans (*Jacinto Vallés*, 1669; *Carlos Mulet*, *Ignacio Mulet*, *Cayetano Andrada* i *Thimotheo Ginestar*, 1685²), als quals hem de sumar sis casos de *Francisco* i *Francisca* (*Francisco Andrada*, *Francisco Mulet*, 1685²; *Francisca Vidal*, *Francisca Mulet*, *Francisca Navarro*, 1685², i el rector del poble, que era foraster, *Francisco Tudela*, 1670). Tots sumats són deu pobladors més el rector, un 4,6% de la població del període (gràfic vii).

Gràfic vi. Percentatge de noms en valencià i en castellà (1611-1652)

Gràfic vii. Percentatge de noms en valencià i en castellà (1652-1685)

També podem comprovar la influència del castellà sobre el total de noms. Comptant els dobles n'hem identificat 66 de diferents. Només un 11% del total són en castellà i, numèricament, són poc importants: en la majoria de casos representen un sol poblador mentre que els noms en català

17. Aquests resultats podrien ser encara inferiors si descartàrem els noms que, com hem comentat, poden ser interpretables com a transcripcions tant en castellà com en valencià: és el cas de *Luís* i, fins i tot, de *Timoteo*, que pot ser el nom *Timoteo* en castellà i una variació ortogràfica en la transcripció del nom *Timoteu*, en valencià.

representen sovint algunes desenes d'habitants, tal com hem vist a l'inici del treball.

Curiosament, els primers noms en castellà són d'hòmens, cosa que podríem explicar per la poca presència d'antropònims femenins. També cal destacar que són poques les famílies afectades. Una d'aquestes és la dels Andrada, de procedència castellana i ascendència noble, cosa que justifica que alguns dels seus membres trien la nova llengua de moda.

Les dates d'aparició de noms en castellà són semblants a les dels pobles veïns: a Teulada es documenten els primers al padró de 1646 (*Francisco* i *Domingo*).¹⁸ A Dénia en aquest mateix document n'hi ha set, que corresponen a vora el 10% de la població, xifra semblant a la de Gata. Això no obstant, els primers que es localitzen a la capital de la comarca són del segle xv, tot i que amb l'excepció de *Domingo* podrien al·ludir a immigrants de Castella.¹⁹

A l'extrem sud del país, en canvi, a Elx, l'empremta és més forta: Mas i Miralles (1999) observen que entre 1565 i 1622 un 15% dels noms són en castellà, mentre que entre 1623 i 1680 ho són un 27%. La llengua veïna, per tant, comença a influir en aquesta època a la comarca,²⁰ mentre que s'introdueix abans i amb més força a Elx, ciutat més gran i propera a la frontera lingüística amb el castellà.

Una altra prova de la salut lingüística del valencià a Gata l'observem en la valencianització en la transcripció de cognoms castellans: *Sebastian* (1612, 1634, 1635)/ *Sebastià* (1611); *Andreu Gómez* (1611)/ *Gòmiz* (1612, 1635).

6. ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA

Alguns noms i cognoms de l'època evidencien l'origen d'alguns topònims que han arribat fins a l'actualitat. El fet que bona part de la família Andrada visquera en cases veïnes va generar un nom popular que encara hui designa el carrer del Doctor Gómez Ferrer: *carrer Andraes*. Aquest nom ja el documentem al segle xvii: «vico nominato de Andrada» (1612²); «A un costat ab la carnereria y al altre costat fa cantonada

18. Ivars (2006, 336).

19. Ivars (1995, 272).

20. Potser podríem fer extensiva aquesta afirmació a les comarques centrals valencianes: a Monserrat d'Alcalà (la Ribera Alta) també s'observa una escassa influència del castellà en l'antroponímia del xvii (Navarro: 2000, 503-504).

ab lo carrer de Andrada» (1635). Els carrers Signes i Boronat deuen tindre un origen semblant.

Un altre topònim que podríem justificar a partir dels cognoms és el *bancal de Flores*, hui quasi oblidat però ben documentat. En la base de dades de Juan Ramon Pérez Martínez es documenta un marsellés, Bruno Flori, que es casa amb la gatera Bàrbera Server a final del segle xvii.²¹ Aquests tindran un fill que ja figura al registre parroquial com a *Flores* i que és l'únic habitant amb aquest cognom que localitzem a Gata. La partida anomenada *Gaià*, propera al cementeri local, podria designar la terra que posseïa Joan Gaià en 1669 a les costeres de la Rana.

Cal esmentar, encara que estiguen fora dels límits cronològics que ens hem fixat, la coincidència entre el nom de partides rurals del terme de Gata i dels voltants i els cognoms d'alguns moriscs de finals del segle xvi i de principis del xvii: és el cas del Paet (Geroni Paet, 1609) o les Catxupes (Joannis Cachupa, 1608).

7. CONCLUSIONS

A partir de l'estudi dels antropònims gaters del segle xvii hem pogut extraure molta informació sobre la societat d'aleshores i hem interpretat una part del llegat d'aquells anys que ha arribat fins a l'actualitat.

Els costums a l'hora de triar un nom per a un nounat són un fet cultural que ha anat canviant al llarg del temps i de l'espai sota la influència de diversos factors. Hem comprovat que els que predominaven en la població gatera del xvii eren els religiosos i familiars. A més, la presència important de població insular ha influït en aquesta selecció, tot i que les diferències entre Mallorca i la Marina eren poques (el cas dels noms *Vicent* i *Francés*).

Hem comprovat també com aquella comunitat rural allunyada de les grans urbs es mantenia prou conservadora en diferents aspectes: els noms dobles i els noms en castellà no arrenen i a més es documenten tardanament en comparació d'uns altres pobles. D'una altra banda, observem que els noms dobles arrenen primer entre les dones, que solen ser més permeables als canvis; i els noms en castellà entre els hòmens,

21. Base de dades en <<http://gw4.geneanet.org/index.php3?b=pedreguerxalo>> [consultada en abril de 2011].

tot i que això podria ser conseqüència de la predominància de noms masculins. Sociolingüísticament, doncs, ens fa pensar que la influència del castellà sobre la població gatera d'aleshores devia ser encara molt pobra, i més quan comprovem que alguns cognoms es van valencianitzant (cosa atribuïble, però, tant al notari com al poblador). Un altre fet cultural destacable és la visió antropocèntrica de la població que reflecteix l'escassetat de dones en els registres notariais i les formes de referir-se a les viudes.

Finalment, l'estudi dels noms ha explicat l'origen antroponímic d'alguns topònims actuals i alguns canvis lingüístics que encara perduren en la forma dels cognoms. En alguns casos aquesta variació es justifica per la influència del parlar dels mallorquins d'aleshores. No debades, l'estudi dels cognoms ha demostrat que els insulars predominen a partir de 1620 i arrelen al poble en una proporció molt major que la població valenciana, que és molt més fugissera. Tot plegat demostra l'abundant informació que podem traure dels antroponims dels nostres ascendents.

8. ANNEX D'HABITANTS

	COGNOM, NOM	documents
1.	Ahuir, Beatriu	1635
2.	Alberola, Bernat	1611
3.	Alberola, Bertomeu	1635, 1645 ² , 1645, 1646
4.	Alberola, Blai	Pérez Martínez
5.	Alberola, Elisabet Anna	1685 ²
6.	Alberola, Francés (1635 i 1645: major)	1612, 1613, 1626, 1635, 1645, 1645 ² (Pérez Martínez)
7.	Alberola, Francés (menor)	1635, 1645, 1645 ² , 1646 (Pérez Martínez)
8.	Alberola, Gaspar	1611, 1626, 1635
9.	Alberola, Gaspar	1626 (Pérez Martínez)
10.	Alberola, Gaspar	1670, 1679, 1685, 1685 ²
11.	Alue, Joan	1629, 1633, 1635 (propietats assignades en 1627 [Pérez Martínez])
12.	Andrada, Antoni	1646, 1652, 1669, 1670, 1679

13.	Andrada, Bàrbera	1652
14.	Andrada, Batiste (1669: menor)	1669, 1670, 1685 ²
15.	Andrada, Batiste	1652, 1669, 1670, 1685 ² (Pérez Martínez)
16.	Andrada, Bertomeu	1685, 1685 ²
17.	Andrada, Blai	1652
18.	Andrada, Catalina/ Caterina	1652, 1670, 1685 ²
19.	Andrada, Cayetano	1685 ²
20.	Andrada, Clara Maria	1652
21.	Andrada, Dionís	1607, 1652
22.	Andrada, Elena	1652
23.	Andrada, Elisabet Anna	1652
24.	Andrada, Elisabet Anna	1652, 1685
25.	Andrada, Elisabet Anna	1652
26.	Andrada, Isabet Agna	Pérez Martínez (podria ser una de les anteriors)
27.	Andrada, Francés/ Francisco (1646)	1603, 1603 ² , 1646, 1652 (Pérez Martínez)
28.	Andrada, Francisco	1652
29.	Andrada, Francisco (1685 ²)/ Francisco Vicent (Pérez Martínez)	1685 ²
30.	Andrada, Francés	1685 ²
31.	Andrada, Gregori	1652
32.	Andrada, Joan	1652
33.	Andrada, Joan/Joan Enric (1652)	1612, 1626, 1629, 1634, 1635, 1645 ² , 1646, 1652 (1669, 1685 ² : hereus)
34.	Andrada, Joan Batiste / Batiste Andrada (Pérez Martínez)	1652
35.	Andrada, Josep	1685, 1685 ²
36.	Andrada, Luís	1652, 1669, 1670, 1679, 1685 ²
37.	Andrada, Margarita	1652, 1670 (donzella), 1685 ²
38.	Andrada, Maria Àngela	1652
39.	Andrada, Rafel	1652
40.	Andrada, Sebastià	1685 ²

41.	Andrada, Vicent	1652, 1670, 1685 ²
42.	Andrada, Vicenta	1652
43.	Arabí, Caterina	1685 ² (donzella)
44.	Arabí, Francés	1645, 1645 ² , 1646, 1669, 1670, 1685, 1685 ²
45.	Arabí, Jacinta	Pérez Martínez
46.	Arabí, Macià	1626, 1634, 1635, 1645.
47.	Arabí, Macià	1679, 1685 ²
48.	Arabí, Miquel	1685, 1685 ²
49.	Arabí, Nadal	1645, 1646, 1645 ² , 1669, 1670
50.	Asensi, Miquel	1645, 1645 ² , 1668, 1670, 1679, 1685 ²
51.	Banyuls, Francés	1635
52.	Banyuls, Isabet	1635
53.	Banyuls, Joaquim	1612
54.	Bensala, Guillem	1629, 1635
55.	Bernabeu, Lluís	1635
56.	Bertomeu, Francés	1626, 1635 1645, 1645 ² (1685 ² : hereus)
57.	Blasco, Jaume	1635, 1645, 1646, 1645 ²
58.	Blasco, Pere	1635 (1685 ² : hereus)
59.	Bolufer, Berthomeu	1611, 1613, 1626, 1629, 1635
60.	Bolufer, Isabel Anna	1652
61.	Bolufer, Pere (major)	1611, 1612, 1626, 1629, 1635, 1645, 1652
62.	Bolufer, Pere (menor)	1635, 1652 (1685 ² : viuda)
63.	Bolufer, Vicent	1685 ²
64.	Bonanat, Joan Batiste	1685, 1685 ²
65.	Bonanat, Josep (1685 ² : major)	1635, 1645, 1645 ² , 1670, 1685, 1685 ²
66.	Bonanat Josep (1685 ² : menor)	1685 ²
67.	Bononat, Joan	1645 ² (1669: hereus), 1685 ²
68.	Bononat, Violant	Pérez Martínez
69.	Borrull, Francés	1611, 1612
70.	Boxo, Franciscus	1634
71.	Cabrera, Jeroni	1611
72.	Calbo, Vicent	1645 ²
73.	Català, Eugènia	1685 ²

74.	Català, Margarita Anna	1685 ²
75.	Castell, Gabriel	1611, 1612 ²
76.	Catany, Joan	1634, 1635
77.	Catany, Francisca	1635
78.	Chiquello, Francés	1629, 1634, 1635
79.	Costa, Joan	1685, 1685 ²
80.	Cruanyes, Antoni	1635 (1646 i 1670: viuda)
81.	Cruanyes, Bertomeu	1603, 1603 ²
82.	Cruanyes, Josep	1670 (1685 ² : viuda)
83.	Cruanyes, Miquel	1613, 1635, 1645 ² (1670: hereus)
84.	Diego, Josep	1685 ² : hereus
85.	Durbà, Antoni	1685 ²
86.	Escortell, Jaume	1669
87.	Espasa, Roc	1685 ²
88.	Esteve, Gabriel	1611, 1612, 1626, 1645 ²
89.	Esteve, Josep	1629
90.	Esteve, Josep	1668, 1670, 1685, 1685 ²
91.	Feliu, Sebastià	1685 ²
92.	Femenina, Antoni	1626, 1629
93.	Ferrer, Antoni	1685 ²
94.	Ferrer, Catalina	Pérez Martínez
95.	Ferrer, Bertomeu	1645 ²
96.	Ferrer, Jaume	1669, 1670, 1685 ²
97.	Ferrer, Joan	1611, 1629
98.	Ferrer, Sebastiana	1685 ²
99.	Ferrer, Vicent	1669 (1685 ² : viuda)
100.	Fornet, Bertomeu	1635
101.	Fornet, Jaume	1635
102.	Fornet, Maria / Maria Magdalena	Pérez Martínez
103.	Fornet, Miquel	1626
104.	Fornet, Pasqual	1611, 1635
105.	Fornet, Rafela	Pérez Martínez
106.	Garcia, Guillem	1626, 1635, 1645 ²
107.	Garcia, Isabel Joan	Pérez Martínez
108.	Garcia, Jaume	1611, 1612, 1626 (1635, 1645 ² , 1646: viuda i hereus)
109.	Garcia, Joan	1611, 1612
110.	Garcia, Joana Anna	1645 ³

111.	Garcia, Joana Anna	Pérez Martínez
112.	Garcia, Vicent	1645 ²
113.	Garcia, Vicenta	1685 ²
114.	Gavilà, Diego	1646, 1645 ²
115.	Gayà, Joan	1669
116.	Gayà, Josep	Pérez Martínez
117.	Gayart, Jaume	1626
118.	Gil, Beatriu Anna	1685 ²
119.	Gil, Caterina Vicenta	1685 ²
120.	Gil, Cosme	1611, 1612, 1629, 1635, 1645 ² , 1646
121.	Gil, Cosme	1685, 1685 ²
122.	Gil, Joan	1635, 1645, 1646, 1668, 1669, 1670 (1685 ² : viuda)
123.	Gil, Maria	Pérez Martínez
124.	Gil, Roc	1679, 1685 ²
125.	Gil, Vicent	(1685 ² : hereus)
126.	Giner, Marianna	1635
127.	Ginestar, Antoni	1645, 1645 ² , 1668, 1669, 1670, 1685 ²
128.	Ginestar, Bertomeu	1670, 1685: hereus
129.	Ginestar, Bertomeu de Bertomeu	1685 ²
130.	Ginestar, Cosme	1685 ² : hereus i viuda
131.	Ginestar, Cosme	1679, 1685 ²
132.	Ginestar, Esteve	1685
133.	Ginestar, Juan Antonio	Pérez Martínez
134.	Ginestar, Joanna	1670, 1685 ²
135.	Ginestar, Maria	1685 ²
136.	Ginestar, Miquel	1626, 1629, 1634, 1635, 1645 ² , 1645 (1668, 1685: hereus)
137.	Ginestar, Miquel (major)	1634, 1635, 1645 ² , 1646
138.	Ginestar, Miquel (1635: menor)	1635, 1679, 1685 ²
139.	Ginestar, Miquel	1685 ²
140.	Ginestar, Miquel	1685 ² : viuda
141.	Ginestar, Timoteu	1685 ²
142.	Giralt, Jaume	1634, 1635
143.	Gisbert, Cosme	1669
144.	Gomis, Andreu	1611, 1612

145.	Gonsales, Antoni	1635
146.	Gonsales, na	1635
147.	Gonsales, Joan	1611, 1612
148.	Gonsales, Francisca	1635
149.	Grimalt, Antoni	1685 ²
150.	Grimalt, Antoni	1635, 1645, 1645 ² , 1670, 1679, 1685, 1685 ²
151.	Grimalt, Batiste	1670, 1685 ²
152.	Grimalt, Gabriel	1626, 1635 (1646: viuda)
153.	Grimalt, Gabriel	1670, 1685 ² : viuda
154.	Grimalt Damià	1685 ²
155.	Grimalt, Francés	1669, 1685 ²
156.	Grimalt, Joan	1685 ²
157.	Grimalt, Joan (major, 1670 i 1685 ²)	1646, 1645 ² , 1670, 1679, 1685 ²
158.	Lleyda, Joan de	1626, 1645 ³
159.	Leyda, Joan de	1626 (1635: viuda)
160.	Leyda, Gaspar	1685 ²
161.	Leyda, Pere	1685 ²
162.	Llopis, Vicent	1645 ²
163.	Llosa, Francés	1611
164.	Llosa, Guillem	1626, 1635, 1645 ²
165.	Llosa, Miquel	1629 (1635: viuda)
166.	Malonda, Guillem	1645, 1646, 1645 ²
167.	Malonda, Sebastià	1611, 1612, 1613
168.	Martí, Marc Antoni	1635, 1645 ²
169.	Martí, Pere (1635: Pere Martí <i>lo Vell</i>)	1611, 1635
170.	Martí, Pere (menor)	1635, 1626, 1668
171.	Martí, Sebastià	1612, 1626
172.	Martínez, Úrsola	1635
173.	Mas, Catalina	Pérez Martínez
174.	Mas, Guillem	1635
175.	Mas, Jerònima	Pérez Martínez
176.	Mas, Jerònima	1670
177.	Mas, Llorenç	1646, 1645 ² , 1652, 1668, 1670, 1672 (de Xaló)
178.	Mas, Nofre (de Llíber)	1634, 1635
179.	Mas, Onofre	1685 ²
180.	Mas, Pere Onofre	1685 ²
181.	Major, Anna Maria	1685 ²

182.	Major, Jaume	1645 ³ : viuda
183.	Major, Vicent	1629, 1635
184.	Mengual, Bertomeu	1629, 1635, 1645, 1645 ² , 1646 (1685 ² : hereus)
185.	Mengual, Climent	1626, 1629, 1634, 1635, 1645, 1645 ² , 1646 (1685 ² : hereus)
186.	Mengual, Climent	1670, 1685 ²
187.	Mengual, Climent de Sebastià	1670, 1685 ²
188.	Mengual, Josep	1685 ²
189.	Mengual, Miquel	1645 ² , 1646, 1670, 1685 ²
190.	Mengual, Miquel	1670, Pérez Martínez
191.	Mengual, Pere	1668, 1685 ²
192.	Mengual, Rafel	1645, 1645 ² , 1669, 1670 (1685 ² : hereus)
193.	Mengual, Sebastià	1635, 1645, 1645 ² , 1646, 1652, 1669, 1670, 1679 (1685 ² : hereus)
194.	Mengual, Sebastià (major)	1685, 1685 ²
195.	Mengual, Sebastià (menor)	1685
196.	Molins, Batiste	1669 (1685 ² : hereus)
197.	Molins, Batiste (major)	1685 ²
198.	Monfort, Anna Maria	1670
199.	Monfort, Bàrbera	1652
200.	Monfort, Dorotea	1685 ²
201.	Monfort, Francés/ (menor, 1685)	1669, 1679, 1685, 1685 ²
202.	Monfort, Jeroni (1635: major)	1611, 1612, 1626, 1633, 1635, 1645 ² , 1646,
203.	Monfort, Jeroni (me- nor)	1635, 1645, 1645 ³ , 1646, 1679, 1685
204.	Monfort, Jeroni	1669, 1670, 1685 ² : viuda i hereus
205.	Monfort, Isabet	1635
206.	Monfort, Isabet	1670
207.	Monfort, Laura	1685 ²
208.	Monfort, Jaume	1685 ²
209.	Monfort, Josep	1668, 1670, 1679 (1685 ² : viuda)
210.	Monfort, Josep	1685 ²

211.	Monfort, Vicent (1670 i 1685 ² : major)	1626, 1629, 1635, 1645, 1645 ² , 1645 ³ , 1646 (1669 i 1685 ² : hereus)
212.	Monfort, Vicent (major)	1669, 1670, 1679, 1685, 1685 ²
213.	Monfort, Vicent (menor)	1668, 1685 ²
214.	Monjo, Mateu	1629, 1635
215.	Matias Monjo	1629
216.	Moragues, Antoni	1668, 1685 ²
217.	Moragues, Francés; (1635: Morales)	1611, 1635
218.	Moreno, Betriu	1670
219.	Moreno, Joan	1611 (1635: viuda i hereus)
220.	Moreno, Joan	1679, 1685 ²
221.	Moreno, Josep	1645, 1645 ²
222.	Moreno, Martí	1645 ²
223.	Moreno, Maria Àngela	Pérez Martínez
224.	Mulet, Antoni	1612, 1626, 1635
225.	Mulet, Antoni Vicent	1685 ²
226.	Mulet, Antoni Vicent	1685, 1685 ²
227.	Mulet, Batiste	1626, 1629, 1635, 1645, 1645 ² , 1652
228.	Mulet, Carlos	1685 ²
229.	Mulet, Caterina	1669, 1685 ²
230.	Mulet, Damià	1626, 1629, 1634, 1635, 1645, 1645 ² , 1652, 1669, 1670 (1685 ² : viuda i hereus)
231.	Mulet, Damià	1679, 1685 ²
232.	Mulet, Esteve	1669, 1670, 1685 ²
233.	Mulet, Felip (1685 ² : major)	1670, 1679, 1685, 1685 ²
234.	Mulet, Francisca	1685 ² : hereus
235.	Mulet, Francés	1670
236.	Mulet, Francés	1685 ²
237.	Mulet, Francisco; Francés (1685 ²)	1670, 1685 ²
238.	Mulet, Jeroni	1685 ²
239.	Mulet, Jerònima	1669: viuda, 1670
240.	Mulet, Ignàcio	1685, 1685 ²
241.	Mulet, Jaume	1645, 1646, 1645 ² , 1668, 1669, 1670, 1679 (1685 ² hereus)

242.	Mulet, Joan	1612, 1635
243.	Mulet, Joan (<i>lo mal-lorquí</i>)	1612, 1635, 1645 ² , 1646 (1669, 1670: viuda; 1685 ² : hereus)
244.	Mulet, Joan (1645 ² : menor)	1635, 1645 ² , 1669, 1670 (1685 ² : viuda)
245.	Mulet, Joan	1670, 1685 ²
246.	Mulet, Joan	1685 ²
247.	Mulet, Joan	Pérez Martínez
248.	Mulet, Joseph	1670, 1679, 1685, 1685 ²
249.	Mulet, Josep (1645: major)	1645, 1645 ² , 1645 ³ , 1669 (1670, 1685 ² : hereus)
250.	Mulet, Josep	1685 ²
251.	Mulet, Lluís	1668, 1670, 1685, 1685 ²
252.	Mulet, Margarita	1670, 1685 ²
253.	Mulet, Maria Àngela	Pérez Martínez
254.	Mulet, Merina	1670, 1685 ²
255.	Mulet, Miquel	1670
256.	Mulet, Miquel	1612 (1635: viuda)
257.	Mulet, Pere	1668, 1670 (1685 ² : hereus)
258.	Mulet, Pere Joan	1685, 1685 ²
259.	Mulet, Sebastià	1645 ² , 1685 (1685 ² : hereus)
260.	Navato, Gabriel	1611, 1612 ² , 1613
261.	Navarro, Jerònima	1685 ²
262.	Navarro, Francisca	1685 ²
263.	Oliver, Pere Joan	1679, 1685 ²
264.	Palmir, Anna	1652
265.	Pastor, Josep	1645 ²
266.	Pastor, Magdalena	1670
267.	Pastor, Maria Anna	1685 ²
268.	Pastor, Miquel	1635: viuda; 1645 ² , 1646: hereus i viuda
269.	Pastor, Miquel	1685 ² : hereus
270.	Pastor, Pere	1613, 1635
271.	Pedro, Antoni	1634, 1635, 1645, 1645 ² , 1646 (major)
272.	Pedro, Antoni (menor)	1685 ²
273.	Pedro, Batiste	1645 ² , 1670
274.	Pedro, Joan	1685
275.	Pedro, Joan Antoni	1669, 1670
276.	Pedro, Joan Antoni (menor de dies)	1685

277.	Pedro, Josep Antoni (major)	1685, 1685 ²
278.	Pedro, Joan Antoni	1645 ² , 1646, 1668, 1679, 1685 ²
279.	Pedro, Luys Joan	1685, 1685 ²
280.	Pedro, Pasqual	1685 ²
281.	Pedro, Pere	1629, 1635
282.	Pedro, Vicent	1685 ²
283.	Pedros, Anna Maria	Pérez Martínez
284.	Pedros, Antoni	1635
285.	Pedros, Antoni (major)	1645
286.	Pedros, Antoni (menor)	1646, 1685 ²
287.	Pedros, Francés	1679, 1685 ²
288.	Pedros, Francisca	Pérez Martínez
289.	Pedros, Jacinta	Pérez Martínez
290.	Pedros, Jaume	1645, 1645 ² , 1646 (1685 ² : hereus)
291.	Pedros, Joan	1679 (1685 ² : hereus)
292.	Pedros, Joan Antoni	1645 ²
293.	Pedros, Joan Bautista	Pérez Martínez
294.	Pedros, Josep	1685 ²
295.	Pedros, Lluís	1685 ²
296.	Pedros, Luys Joan	1685 ²
297.	Pedros, Pere	Pérez Martínez
298.	Pedros, Pasqual	1685 ²
299.	Pedros, Vicenta	1685 ²
300.	Peris, Joan	1670, 1685, 1685 ²
301.	Perles, Àngela	1662
302.	Perles, Andreu	1669: viuda
303.	Pexo/Perxo, Anna Maria	1635
304.	Piera, Josep	1611, 1612, 1613, 1614
305.	Pons, Anna Maria	1685 ²
306.	Pons, Cosme	1612, 1618
307.	Pons, Elisabet Anna	1645 ³
308.	Pons, Francés	1612, 1629, 1634, 1635 (1645 ² , 1646: viuda)
309.	Pons, Francés (major)	1670, 1685 ²
310.	Pons, Francés	1670, 1685 ²
311.	Pons, Francés de Guillem	1685, 1685 ²

312.	Pons, Guillem	1629, 1634, 1635, 1645, 1645 ² , 1652, 1669, 1670 (1685 ² : hereus)
313.	Pons, Guillem	1685 ² : viuda
314.	Pons, Josep (1685 ² : major)	1626, 1629, 1635, 1645, 1645 ² , 1668, 1670, 1679 (1685 ² : hereus)
315.	Pons, Josep (menor)	1669, 1670
316.	Pons, Lluç	1635
317.	Pons, Maria	1645 ³
318.	Pons i de Bertomeu, Maria	1685 ²
319.	Pons, Maria	1685 ²
320.	Pons, Miquel	1685 ²
321.	Pons, Pere	1679, 1685 ²
322.	Pons, Pere Joan; (1685 ² : major)	1645, 1669, 1670, 1685
323.	Pons, Pere Joan (menor)	1685 ²
324.	Pons, Pere Joan	Pérez Martínez
325.	Pons, Vicent (1685 ² : Pons major)	(1685 ² : hereus)
326.	Pons, Vicenta	1635
327.	Pou, Rafel	1626, 1635
328.	Puig, Batiste	1669, 1670
329.	Puig, Bernat	1645, 1645 ² , 1646, 1662, 1670, 1685 ²
330.	Puig, Bertomeu	1611, 1612, 1626
331.	Puig, Bertomeu	1670, 1685 ²
332.	Puig, Francés	1669; 1670
333.	Puig, Magdalena	1685 ²
334.	Puig, Miquel	1611, 1612, 1613, 1626, 1629, 1634, 1635
335.	Puig, Rafela	1634
336.	Puig, Simó	1633, 1645 ² , 1646, 1652
337.	Puig, Vicent	1635, 1645, 1645 ² , 1646 (1669, 1685 ² : hereus)
338.	Puig, Vicent	1685, 1685 ²
339.	Ribes, Antoni	1635, 1645, 1645 ² , 1646
340.	Ribes, Esteve	1679, 1685 ²
341.	Rigall, Joan	1669, 1670, 1685, 1685 ²
342.	Rodenes, Joan	1611, 1612
343.	Roig, Bernat	1679

344.	Ronda, Felip	1685 ²
345.	Ros, Antònia	Pérez Martínez
346.	Ros, Catalina	1635
347.	Ros, Joan (1629 i 1645 ² : major)	1626, 1634, 1635, 1645 ² , 1646
348.	Ros, Joan (1629 i 1645: menor)	1629, 1645, 1670, 1685 ²
349.	Ros, Maria	1645 ²
350.	Ros, Vicenta	1685 ²
351.	Salvà, Antoni	1669, 1670
352.	Salvà, Antoni Julià	1685 ²
353.	Salvà, Gabriel	1669:
354.	Salvà, Joan	1669, 1670, 1679, 1685 (1685 ² : hereus)
355.	Salvà, Josep	1635: viuda i hereus
356.	Salvà, Josep	1669, 1670, 1685 ² ,
357.	Salvà, Julià	1626, 1629, 1635, 1646, 1645 ² (1669: hereus)
358.	Salvà, Julià	1669, 1685 ²
359.	Salvà, Margalida	Pérez Martínez
360.	Salvà, Miquel	1634, 1635, 1645 ² , 1646 (1685 ² : hereus)
361.	Miquel Salvà	1669, 1685 ²
362.	Salvà, Pasqual	1685 ²
363.	Sanchis, Vicent	1611, 1612
364.	Sancho, Batiste	1685 ² : viuda de
365.	Sancho, Francés	1685 ²
366.	Sancho, Jaume (1635: major)	1611, 1635
367.	Sancho, Jaume (menor)	1613, 1635
368.	Sancho, Josep	1685 ²
369.	Sancho, Magdalena	Pérez Martínez
370.	Sancho, Vicent	1685 ²
371.	Sapena, Àngela	1635
372.	Sapena, Anna	1645 ³
373.	Sapena, Antònia	1645 ³
374.	Sapena, Batiste	1645 ³ , 1646
375.	Sapena, Elisabet Anna	1635
376.	Sapena, Josep	1635 i 1645 ³ : hereva i viuda
377.	Sapena, Magdalena	1645 ³

378.	Sapena, Magdalena (menor)	1635, 1645 ³
379.	Sapena, Maria	1645 ³ ; 1685 ²
380.	Sapena, Marianna	1635
381.	Sapena, Pere (1635: major)	1611, 1612, 1626, 1635, 1645 ² (1646: viuda)
382.	Sapena, Pere (menor)	1629, 1635, 1652
383.	Sapera, Sebastià	1612, 1613
384.	Sebastià, Miquel	1611, 1612, 1613, 1618
385.	Sebastià, Pere	1634, 1635
386.	Segarra, Pere	1611
387.	Segura, Pere	1612
388.	Sellés, Anna Jerònima	1635, 1645 ³
389.	Sendra, Joan	1645 ²
390.	Serdà, Gaspar	1685 ²
391.	Serra, Pasqual	1685 ²
392.	Serra, Joan	1668, 1670
393.	Server, Antoni	1669, 1670, 1685 ²
394.	Server, Bàrbera	Pérez Martínez
395.	Server, Batiste (major: 1670, 1679 i 1685 ²)	1635, 1645, 1645 ² , 1668, 1670, 1679, 1685 ²
396.	Server, Batiste (menor)	1670
397.	Server, Isabet Joan	1635
398.	Server, Josep	1611, 1635, 1645, 1646, 1645 ²
399.	Seruer, Josep (menor)	1626, 1629
400.	Server, Juli	1611, 1645
401.	Signes, Antoni	1645, 1645 ² , 1668, 1669, 1670, 1679, 1685 ²
402.	Signes, Antoni (menor)	1685 ² : hereus
403.	Signes, Antoni (menor)	1685 ²
404.	Signes, Elisabet Joanna	1685 ²
405.	Signes, Jaume	1634, 1635, 1645 ³ :viuda
406.	Signes, Jaume	1634, 1635, 1645, 1645 ² , 1652, 1668, 1669, 1670, 1685 ²
407.	Signes, Jaume Mateu	1679, 1685, 1685 ²
408.	Signes, Joan	1685 ²
409.	Signes, Josep	1611, 1612, 1626
410.	Signes, Josep d'Antoni	1668, 1670, 1679, 1685, 1685 ²
411.	Signes, Josep de Jaume	1679, 1685, 1685 ²

412.	Signes, Mateu	1685 ²
413.	Signes, Nofre	1679, 1685, 1685 ²
414.	Simó, Miquel	1626, 1629
415.	Sivera, Cristófol	1626, 1635
416.	Sirera, Vicent	1611
417.	Sivera, Miquel	1612
418.	Sivera, Pere	1612
419.	Sivera, Vicent junior	1612
420.	Sivera, Vicent sénior	1612
421.	Soler, Beatriu Joanna / Soler, Beatriu	1685 ²
422.	Soler, Elisabet	Pérez Martínez
423.	Soler, Guisabet Joan	1669; 1670
424.	Soler, Lluís	1669, 1685 ²
425.	Soler, Maria Anna	1685 ²
426.	Soler, Jaume	1611, 1612, 1629 (1646: hereus)
427.	Soler, Jaume (menor)	1634, 1635, 1669, 1670, 1685, 1685 ²
428.	Soler, Sebastià	1626, 1634, 1635, 1645, 1646, 1645 ² , 1669, 1670
429.	Soler, Sebastià	1685 ²
430.	Soliva, Batiste	1612
431.	Sunyer, Joan	1626, 1629, 1635, 1645, 1645 ² , 1668
432.	Sunyer, Josep	1613
433.	Trillis, Joan	1626
434.	Torres, Josep	1685 ²
435.	Torres, Pere	1635, 1645, 1646
436.	Torres, Pons	1670, 1685 ²
437.	Torres, Vicent	1685 ²
438.	Torres, Vicenta	1685 ²
439.	Tudela, Francisco; Francés	1670, 1685 ²
440.	Úrrios, Maria	1685 ²
441.	Vallés, Francés	1611
442.	Vallés, Joan	1611
443.	Vallés, Pere	1611
444.	Vallés, Jaume	1612, 1613
445.	Vallés, Jacinto	1669
446.	Vaquer, Magdalena	1635, 1645 ²
447.	Vidal, Francisca	1685 ²

448.	Vidal, Margalida Anna	Pérez Martínez
449.	Vidal, Miquel	Pérez Martínez
450.	Vidal, Joana Agna	Pérez Martínez
451.	Villeyra, Antoni	1669, 1670, 1685 ²
452.	Villeyra, Maria Àngela	Pérez Martínez
453.	Vives, Bernat	1611
454.	Vives, Pere	1635
455.	Ximeno, Agustí	1634
456.	Ximeno, Joan	1635
457.	Yvars, Pere	1646

9. BIBLIOGRAFIA

- Base Genealògica de las Poblaciones de Pedreguer y Xaló Juan Ramon Pérez Martínez: <<http://gw4.geneanet.org/index.php3?b=pedreguerxalo>> [consultada en maig de 2011].
- BELTRAN, Vicent (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianoblear*, 2 vols., Alacant, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana.
- CANTÓ, Lorena (2003): «Els llinatges de Pedreguer», dins *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, Paiporta, Denes.
- COSTA, Josep (1977): *El marquesat de Dénia. Estudio geográfico*, València, Universitat de València.
- (1977-1978): «La repoblació mallorquina a la Marina Alta i al seu entorn en el segle XVII», dins *Trabajos de Geografía*, 34, Palma de Mallorca, pp. 87-91.
- CORTÉS, Josepa (1986): «L'antroponímia medieval i moderna de Sueca», dins *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, xxv, pp. 53-62.
- DCVB = ALCOVER, Antoni Maria - MOLL, Francesc de Borja (1988): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- GARCIA, Vicent - PONS, Vicent (1987): «L'antroponímia a través dels registres parroquials: noms de bateig a Aiora, Xàtiva i Carcaixent (segles XVI-XVIII)», dins *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, xxviii, p. 46-78.
- GINER, Joan (2010): «Arreplega de toponímia de Gata», dins Emili Casanova i Lluís R. VALERO (ed.), *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica, VIII d'Onomàstica Valenciana*, València, Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 271-306.
- (2009): «Els pobladors gaters del segle XVII: dels últims moriscs als repobladors mallorquins» dins el *5é Congrés d'estudis de la Marina Alta* (en premsa).
- IVARS, Joan (1995): *Els noms de lloc i de persona de Dénia*, Dénia, IECMA - Institut de Cultura Juan Gil Albert - Ajuntament de Dénia.
- (2006), *Els noms de lloc i de persona del municipi de Teulada (la Marina Alta)*, Dénia, IECMA - Ajuntament de Teulada.

- LLULL, Antoni (1980): «Noms de bateig més representatius a Mallorca», dins *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, i, pp. 10-14.
- MAS, Antoni - MONJO, Joan-Lluís (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Palma de Mallorca, Govern de les Illes Balears - Sa Nostra.
- (2002): «La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII», dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, València, Universitat de València, pp. 119-144.
- MAS, Antoni - MONJO, Joan-Lluís - MAS, Josep (2009): *Les arrels margalidanes del poble de Xaló*, Santa Margalida, Ajuntament de Santa Margalida.
- MAS MIRALLES, Antoni - MONTROYA, Brauli (1999): «Use vs desuse of catalan anthroponyms in Elx (1565-1738)», dins *Catalan Review, International Journal of Catalan Culture*, xiii. [Traducció en línia, consultada en maig de 2011 en <<http://www.ua.es/personal/antoni.mas/use.pdf>> amb el títol *Ús vs desús dels antropònims catalans a Elx (1565-1738)*.]
- MUÑOZ, Joan-Hilari (2002): «Els habitants de Peníscola l'any 1549, segons una llibreta de compliment pasqual», dins *Butlletí del Centre d'Estudis del Maestrat*, 68, p. 107-117.
- NAVARRO, Aurora (2000): «Visió cronològica dels malnoms, cognoms i noms de persona al llarg del segle XVII. La Ribera Alta: El cas de Montserrat d'Alcalà», dins *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, lxxxvii, pp. 495-510.
- ROS, Vicenta (1987): «Xàbia, el cens de 1646», dins *Xàbiga 2*, Xàbia, Museu Arqueològic i Etnogràfic Soler Blasco.
- VERCHER, Salvador (1992): «Antroponímia de la vila de Corbera: 1616-1754», dins *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, xlix, pp. 433-441.

10. EQUIVALÈNCIES D'ANYS CITATS I DOCUMENTS A QUÈ CORRESPONEN

- 1603**: Arxiu de la Diputació Provincial de València (ADPV), signatura: e.2.4, llibre 38, pp. 137r-144v.
- 1603²**: ADPV, e.2.6 caixa 1: Sindicat fet y fermat per la universitat del lloch de Gata e Miquel Chapollet.
- 1607**: ADPV, signatura: e.2.4, llibre 38, pp. 135r-136r.
- 1608**: ADPV, signatura: e.4.1, caixa 6: Acte de possessió del lloch de Gata en favor de Don Pedro Acasi-Joan de Íxar.
- 1609**: ADPV, signatura: e.2.4, llibre 38, p.73r-76v.
- 1611**: Carta pobla, ADPV, processos i plets, l'Alcúdia, signatura: e.4.1, caixa 11.
- 1612**: Arxiu de Protocols Notarials del Col·legi del Corpus Christi (APPV) 15527: Joan Llorenç Roures, protocol de l'any 1612.
- 1613**: ADPV, signatura: e.4.1, caixa 6: Pedro Palau contra Don Pedro d'Íxer, senyor de Gata.
- 1626**: Presa de possessió de Gerònima d'Íxer del lloch de Gata, ADPV.

- 1629:** Arxiu del Regne de València (ARV), Reial Audiència, Processos, lletra S, exp. 3002, 1a part. [Prenem la informació sobre aquest document de Soler i altres 2007:94]
- 1633:** ADPV, signatura: e.2.7, caixa 8, dins de 1662.
- 1634:** ADPV, signatura: e.5.1, llibre 222. Pau Pereda 1635.
- 1635:** Capbreu de Gata. ADPV, signatura: e.2.4, llibre 44. Hi ha una còpia anterior a l'arxiu de Xaló que hem buidat posteriorment, per la qual cosa citarem la de l'ADPV.
- 1645:** Carta pobla. ADPV, signatura: e.4.1, caixa 11, e.4.1, caixa 9; ARV, Manaments i Empars de l'any 1690, mà 23, ff. 1r-9v.
- 1645²:** ARV, Manaments i Empars, 1646, llibre 3, mà 27, fulls 9-16, 27-10-1645.
- 1645³:** Protocol de Francesc Sales. ARV, signatura 2493. [Llistat d'habitants de la carta pobla de 1645]
- 1646:** Cens. ARV, Generalitat, 4829, full 9.
- 1652:** La condesa de la Fera, senyora de Xaló y Gata, contra Batiste Blay Andrada. ADPV, signatura e.4.1, caixa 9.
- 1662:** Constitució de principal obligació fermada per Àngela Perles y de Puig... ADPV, signatura: e.2.7, caixa8.
- 1668/1669/1670:** Arxiu Municipal de Xaló. Rebedor de Pere Font de 1668, 1669 i 1670.
- 1679:** Possessions de la Baronia de Xaló y Llíber y lugar de Gata preses per Don Joseph Escrivà de Ýxar per a después dels dies del egregi conde de la Alcúdia, son pare. ADPV, signatura e.2.6, caixa1.
- 1685:** Capbreu de Joan Simian (Protocol especial de actes rebuts en Xaló y Gata per Joan Symian, notari, any 1685), APPV, signatura: 1934.
- 1685²:** Notari: Joan Simian, APPV, signatura: R 1919:
- (diverses dates):** Llibre de censals d'Íxer: ADPV, signatura: e.2.4, llibre 38.

TOPONÍMIA MEDIEVAL DE LA MARINA BAIXA

Agustí Galiana

[Associació d'Estudis de la Marina Baixa]

1. INTRODUCCIÓ

Després d'elaborar un mapa toponímic del terme municipal de la Vila Joiosa (Galiana 2007a), m'he interessat per recollir la toponímia antiga de la Marina Baixa (Galiana 2009, 2010a), que en obres clàssiques de toponímia està mal recollida. Ací presente unes conclusions provisionals, referides a l'Edat Mitjana, basades en la consulta de fonts històriques originals. Agraïsc a l'Acadèmia Valenciana de la Llengua que em permeta donar a conèixer aquesta investigació.

2. DOCUMENTS MEDIEVALS

Primerament, faré una revisió d'alguns documents històrics ben coneguts i rics en toponímia que tenen relació amb la Marina Baixa perquè crec que puc aportar algunes novetats.

2.1. *Tractat d'Almirra*

El Tractat de Cazola —del 20 de març del 1179, a l'actual Cazola, a Ariza (Sòria)—, entre Alfons II d'Aragó i Alfonso VIII de Castella, delimitava les àrees d'influència de catalans i castellans (del Estal 1982, p. 132):

... concedit [...] Exativam [...], et Biar [...] et tota terram heremam et populatam que est a portu qui est ultra Biar [...]; et Deniam, et totum regnum Denie cum omnibus

suis pertinenciis heremis et populatis sicut tendit et ducit portus usque ad mare et vadit usque Calp...

El destí de la nostra comarca no quedava clar. Cal suposar que la Marina Baixa pertanyia al regne taifa de Dènia, però podria interpretar-se també que tota la costa al sud de Calp («fins a Calp» diu el text) havia de ser castellana. Per això veig lògic l'interès de Jaume I en el Tractat d'Almirra, signat el 26 de març del 1244 amb el seu futur gendre i futur rei de Castella, Alfons X el Savi, a emfasitzar les poblacions de la regió fronterera dins del regne de València, com va quedar registrat en diversos documents que es mostren a continuació, amb traduccions incloses (Galiana 2010a). El text del tractat (ACA, cartes en paper núm. 127), a partir d'Hinojosa (1990), diu:

Quod rex Iacobus predictus per se et suos successores laudat, concedit atque diffinit predicto infanti domino Alfonso et suis successoribus in perpetuum castrum et villam de Alacant cum omnibus suis terminis et Aquas cum omnibus suis terminis et Busot cum omnibus suis terminis, secundum quod terra vadit et ext ad portum de Biar et castrum et villam de Millena [Villena] cum omnibus suis terminis et omnia alia que sunt ultra terminum de Biar, sicut vadunt ad portum de Biar inter terminum de Biar et terminum de Milena et versum partem Murcie

et Castelle, salvo utrique ipsorum termino suo ab integro, et omnia alia sicut vadunt inter terminum de Almiçran et de Bogarra, salvo utrique istorum termino suo ab integro et sicut vadunt versus principium serre de la Rua, quod est super Ayora, prout aque vertunt de dicta serra de la Rua ex parte Castelle et sicut dicta serra de la Rua est ubi cadit Cabriel in Xucarum.

Que el predit rei Jaume, per ell mateix i els seus successors, concedeix i divideix per a l'esmentat infant Don Alfonso i els seus successors perpètuament el castell i vila d'Alacant amb tots els seus termes, i Aigües amb tots els seus termes, i Busot amb tots els seus termes, segons es va per terra i s'ix al port de Biar, i el castell i vila de Villena amb tots els seus termes, i tots els altres que estan situats més enllà del terme de Biar, així com es va del port de Biar entre els termes de Biar i Villena i cap a la part de Múrcia i Castella, excepte íntegrament aquests dos termes i tots els altres, així com es va entre el terme d'Almisra i el de Bugarra, excepte aquests dos termes íntegrament, i així com es va cap al començament de la serra de la Rufa, que està sobre Aiora, en tant que les aigües vessen de l'esmentada serra de la Rufa cap a la part de Castella, i així com aquesta serra de la Rufa està situada allà on mor el riu Cabriol en el Xúquer.

També hi ha referència al tractat al *Llibre dels fets* de Jaume I (destaque en negreta els topònims de la comarca):

Aquest fo lo partiment de les terres: que l'infant hagués Almansa, e Sarafull e el Riu de Cabrivol: e nós que haguéssem Castalla, e Biar, e **Relleu**, e Seixona, e **Alarc**, e **Finestrat**, e **Torres**, e **Polop**, e **la Mola** que es prop Dagues, e **Altea**, e tot ço que s'enserrava dins sos térmens.

I als *Furs de València*:

... e axí com hix a Xerelli, e a la serra de la Rua: e feineix a Cabriol, e al terme de Garamoixen, e a la font de la Figuera: e com ix a Burriaharon, e de allí a Almizra e al port de Biar, que partex terme ab Billena; e axí com va la serra de Biar entrò en **la Mola** e entrò en la mar, que partex ab Bosot e ab Aigües.

Els topònims esmentats estan perfectament identificats (Galiana 2010a). El final de la frontera torna a eixir al testament de Jaume I de 1262 (ACA, pergami núm. 1720 de Jaume I), segons Soldevila (1995):

... Item damus et dimittimus predicto infanti Petro, filio nostro, totum regnum nostum de Valencia, et de Biar et de **Mola**, sicut dividunt termini usque ad mare...

... *També donem i entreguem a l'esmentat infant Pere, fill nostre, tot el regne de València, fins a Biar i la Mola, tal com divideixen els termes fins al mar...*

Quant a la Marina Baixa, destaca l'enigmàtic topònim *la Mola*, del qual parle més avall (vegeu figura 1).

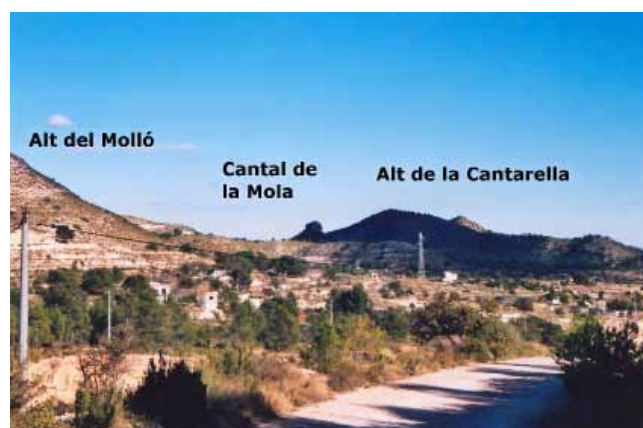

Figura 1. La «Mola a prop d'Aigües». Fotografia presa des dels Racons d'Aigües.

L'alt del Molló i l'alt de la Cantarella (base *la Cantarella*, paratge, al Terrasit muntanya) van ser frontera del regne de València. El cantal de la Mola era la referència paisatgística principal, i punt a on hi havia una torreta o duana amb guarnició militar.

2.2. Tractat comercial amb Tunís

Jaume I i el rei de Tunís van signar un acord comercial el 1270. Aquest document l'he trobat a Martínez Ortiz (1993) i a la Wikipedia, però procedeixen de la transcripció de Mas

Latrie (1866), que és la que reproduïsc ací. La part que ens interessa és l'enumeració, ordenada de nord a sud, de tots els ports continentals dels regnes de Jaume I.

... Premerament, que tot Sarrahin de la terra del dit Miramomeni, de calque loc sia de la terra, so es assaber, de Çinetha a Benniacor, entro à la senyoria del senyor rey de Tenez, qui venrrà à les terres nostres, so es assaber, à Monpesler, Canet, Cochliure, Cadaguers, Roszes, Castello d'Empuries, Torezela de Mongrin, Sant Feliu, Barcelona, Tomaric, Tarregona, Tortosa, Paniscola, Borriana, València, Cuylera [Cullera], Denia, e altre calque loc nostre, de Salsos tro al loc qui es apellat **Torres**, e parteye terme ab Alacant, o a Mallorchas, o a Evisa, o en calque loch d'aquelles hilles, o en calque altre loch de nostra terra, sia salvs e segur...

Queda clar que Torres és una alqueria situada en la costa, al final del regne de València. Ha de ser el mateix Torres que ara és una partida rural de la Vila Joiosa (*el Torres*, no **les Torres*), entre la d'Almiserà i la mar. Partida que dóna nom al riu de Torres, que la travessa, el mateix riu que més amunt (en terme de Finestrat) es diu *riu Anxero*. El topònim *Torres* sembla d'origen romà. Els documents medievals en llatí a voltes l'anomenen *Turris* o *Turribus*. I en la partida hi ha una torre famosa: un monument funerari romà (Abad i Bendala 1985).

Torres va lligat quasi sempre a Orxeta. Tots dos van formar un feu de l'orde militar de Sant Jaume. Per exemple, un document de 1257 (ACA; 614, f. 39r) diu:

... confirmamus vobis, venerabili Pelagio Petri, magistro ordinis Sancte Jacobi et dicti ordini imperpetuum donacionem quam Ceyt Abu Zeyt fecit vobis de castro de **Urcheta** et de castro de **Torres**...

Un altre document (ACA, reg. 39, ff. 172v-173r) indica una activitat de construcció naval per la zona: el rei Pere el Gran es va queixar que a Orxeta s'havien armat barques que atacaven els cristians, en març del 1277 (Soldevila 1995, doc. 59). No es diu expressament, però crec que Torres funcionaria com a port d'Orxeta:

Petrus, Dei gracia Rex Aragonum, fideli scriptori suo Petro de Sancto Clemente, baiulo Valencie, salutem et graciam. Significamus vobis quod aliqua castra que Alcaydus Abraym tenuerit et modo teneat alcaydus Mahomet vel alius non sunt nobiscum in pace vel treuga, immo volumus et placet nobis quod in ipsis faciatis fieri malum quantumcumque poteritis per terram et mare quoniam secundum quod intelleximus sarraceni d'**Orxeta** armaverunt barcas et faciunt malum christianis, et vos si volueritis faciatis armari contra dictas barcas et sarracenos. Volumus enim quod instruatis bene illos quos mitatis contra ipsas barcas et sarracenos quod non faciant malum aliis locis sarracenorum qui sunt de pace et palia, ideo caveant sibi bene. Preterea, volumus quod faciatis illud preconizari publice ideo quae nos proponimus et faciamus fieri unam bonam cavalcatam contra ipsos sarracenos et si esset publicatum [...] sibi. Volumus tamen quod detis licenciam omnibus volentibus malum facere sarracenis predictis faciendi eis malum et rebus eorum. Datum Artane, VI idus Marcii anno domini M^o CC^o LXX° sexto.

Pere, per la gràcia de Déu Rei d'Aragó, al seu fidel escrivà, Pere de Sant Climent, batle de València, salut i gràcia. Vos manifestem que alguns castells que ha tingut l'alcaid Abraham i tenia fins fa poc l'alcaid Mahomet, i altres, no són amb nós en pau o treva. Al contrari, volem i ens plau que els féu mal tant com pogueu, per terra i mar, donat que, segons que hem entés, els sarraïns d'Orxeta van armar barques i van fer mal als cristians, i si vós voleu [ens plau que] féu armar contra aquestes barques i sarraïns. Volem, en efecte, que instruiu bé als que envieu contra aquestes barques i sarraïns que no facen mal als altres llocs de sarraïns que són de pau i pàlia, que es guarden bé d'això. A més a més, volem que féu pregonar públicament açò: que ens proposem fer una bona cavalcada contra aquests sarraïns i en publicar-se es [...]. Volem no obstant que doneu llicència a tots els qui vulguen fer mal als sarraïns esmentats: que els facen mal a ells i a les seues coses. Donat a Artana, 10 de març de 1277.

Més avall es comenta més sobre Torres.

2.3. Testament de Sarrià

Bernat de Sarrià, mà drete del rei Jaume II i almirall de la flota catalana, va ser senyor feudal de bona part de la Marina Baixa i de llocs veïns. El seu testament, escrit el 1321 i aprovat pel rei Jaume II el 1322, recull les seues propietats. Sol fer-se'n la cita d'un trasllat en castellà dins un document del segle XIX conservat a l'Arxiu Municipal de la Vila Joiosa (Chabàs 1890; Galiana 2011). Però tal document incorre en algunes errades, a la vista del testament original en llatí (ACA, reg. 222, f. 108r-110r) que reproduïm ací:

Noverint universi quod nos Jacobus dei gracia Rex Aragonum Valencie Sardinie et Corsice ac Comes Barchinone considerantes vos nobilis et dilectum consiliarium nostrum Bernardum de Sarriano beneficiorum receptorum non immemorem recognitis et actentis pluribus et diversis beneficiis gratiosis quod nos vobis liberaliter collatis, fecisse donationem perfectam et irrevocabilem inter vivos inclito Infanti Petro karissimo filio nostro nunc Comiti Rippacurcie et suis imperpetuum de castris et locis infrascriptis quod habeatis et habetis infra Regnum nostrum Valencie et ad nos pertinent quoquomodo scilicet de castro de **Palop** et de castro de **Callosa** cum omnibus terminis pertinentiis et iuribus ipsorum castrorum et de castro de Castell et alcharea de Ayal quod est infra eisdem castris terminos constituta et de castro de **Aljubea** et de castro de **la Mola** et de castro de **Serra de Finestrat** et de loco de **Finestrat** et de castro et populam de **Benidorm** et de loco de **Beniema** cum omnibus terminis iuribus et pertinentiis eorum. Item de alcharea de **Sancta Illa** et alcharea de **Xirla** et alcharea de **Lirieto** et alcharea de **Metet** et alcharea d'**Algar** et alcharea de **Paul** et alcharea de **Xacos** et alcharea de **Benigaladi** et alchareis de Murta de Benibrafim et de Cuçol et de loco de **Albalato** cum omnibus terminis iuribus et pertinentiis earumdem. Item de hereditate de Talbanell et de hereditate quam habeatis per francho alodio supra terminos castris de Penaguila. Que quidem castra loca et alchareas superius vocatas per libero et francho alodio habeatis tenetis et possidetis infra dictum Regnum Valencie. Item de castro de **Tarbena** cum alchareis vineis et

aliis hereditatibus quas emistis habeatis et tenetis infra terminos dicti castris, et de castro etiam de **Confrides** et de castro de **Serrella** infra terminos dicti castris de Confrides constituto, et de castro de **Aguilar** quod de novo edificatum est infra terminos castris de **Guadalest** et de castro etiam de **Releu** et de castro de **Cabeço** constituto infra terminos ipsius castris de Releu cum omnibus terminis iuribus et pertinentiis ipsorum castrorum. Que quidem castra et loca predicta tenetis et tenere debetis pro nobis in feudum honoratum. Item de toto iure quod habeatis et habere debetis in castris de **Orxeta** et de **Villa Joyosa** et de **Torres** et de domibus insuper quas habeatis in civitate Valencie in parrochia Sancti Laurentii situatis.

El 1325 es va fer un afegit al testament, amb altres propietats que havien estat empenyorades (López 2006, doc. 2208):

Et ibidem est cartha, facta 16 calendas maii 1325, in qua, facta mentione de dicta donatione et alia de omnibus bonis facta per dictum Bernardum dicto infanti, idibus octobris 1322, addit dictis donationibus castra et loca qua habebat obligata, scilicet, locum de Barg in termino Gandiae, alcaream de Almoçarof, et locum de Alcau in valle de Exalo, alcareas de **Benimuça**, **Beniaçim** et de **Ondarella**, in valle de **Godalest**, quae iam recuperatae erant, et alcareas de **Beniarda**, cum jovata de **Piles**, de **les Maxaraques** in dicta valle, et alcareas de **Benimantell** et **Benicecli**, in dicta valle, et alcareas de **Benaurell** et **Caurell**, in termino de Tarbena.

Sarrià va fer donació de les seues propietats a l'infant Pere (fill de Jaume II, que el mateix any de 1322 va ser instituït comte de Ribagorça), i amb estes i el terme de Dénia es va constituir el comtat de Dénia el 1355. Aquest Pere va cedir el comtat el 1381 al seu fill primogènit, Alfons (conegut com a *Alfons el Vell* i un dels candidats a rei en el compromís de Casp), que seria el primer duc de Gandia (des del 1399, incorporant Gandia i altres llocs al comtat de Dénia). En diversos documents del comtat de Dénia figura l'expressió «muntanyes que foren d'en Sarrià», per agrupar els llocs d'aquesta procedència. Així doncs, el testament de Sarrià i la Marina Bai-

xa van ser fonamentals en la constitució del comtat de Dénia i el ducat de Gandia.

2.4. Llistats eclesiàstics

Diversos documents sobre el conflicte amb els moriscos són rics en topònims de la comarca. Allà pel 1543 es va enviar fra Bartolomé de los Angeles a evangelitzar, entre altres, aquests llocs (Janer 1857: 233):

... Finistrat, Sella, Rellen [Relleu], Babdet [l'Abdet], Beniarda, Beniacim, [...] Benimuza, Manrar [Maurar], Benifató, [...] Orcheta de Villajoyosa, Polop, Nucia [Nucia], Chirees [Xirles], Benidorm, Callosa, Miclota [Micleta], Altea, Bolulla, Rosina, Olzia, Soroya [Soroja], [...], Guadalest, Benimantell, Benigueix, Benialet, Moxaraques, Adzaneta, Benizecli, Ondarella, Alfofra, Florent, Ondara...

En el desarmament dels moriscos de 1563 (Danvila 1887), es van recollir armes dels següents llocs, per ordre alfabètic (he escollit els llocs de la comarca):

Adzenet, Alfofra, Algar, Almuxaraques, Beniamet [?], Benialet, Beniardà, Beniazim, Beniçaiz, Benicech [Benissiclí], Benifayto [Benifato], Benimantell, Benimuça, Callosa, Chirles de Polope, Finestrat, La Nucia de Palop, Laudet [l'Abdet], Lorent [Florent], Maurat [Maurar], Micleta, Ondara, Ondarella, Orcheta, Relleu, Sella, Sorogia [Soroja], Tàrbena.

Cárcel Ortí (1989) recull un llistat de parròquies en una visita *ad limina* del bisbe de València de 1617:

Villajoyosa

Oppidi Villajoyosa [també escrit Vilajoyosa, Vilayoyosa, Vilajoyosa, Vilaxoyossa] ecclesia parrochialis est et domicilia ducenta et sexaginta [260 cases] compectitur, personasque communicantes octingentas et quinquaginta [850 persones que comulguen]. Ab uno regitur parrocho, cui redditur annui sunt aurei centum, in eaque beneficia quatuor instituta sunt et praesbyteri residentes totidem.

Est in hoc oppido monasterium noviter erectum, ordinis sancti Augustini, sub invocatione Sancti Petri, et in eo septem fratres vital agunt. [Hi ha en aquest poble un convent nou de l'orde de Sant Agustí, sota la invocació de Sant Pere, amb 7 frares.]

Palop [o Polop] cum annexis Chirles, Nucia et Castellum de Benidorm

Tarbena

Callosa cum annexis Micleta, Altea et Algar et in ecclesia de Callosa unum est beneficium institutum

Bolulla cum annexis Garchi et Alcia

Castellum de Guadalest cum annexo Benimantell et in ecclesia Castelli unum beneficium

Alfofra cum annexis Florent et Abdet

Beniardà cum annexis Benifato, Adzaneta, Benicalit, Benicais, Maurar, Benimusa et Beniacim

Benicecli cum annexis Ondara, Ondarella et Magercas [Moixaraques]

Orcheta

Finestrat cum annexo suburbio et in ecclesia oppidi Finestrat est fundatum unum beneficium

Castellum de Relleu

Sella

2.5. Delimitació d'Alacant

Hi ha una delimitació del terme d'Alacant (Torres Faus 1991; Guinot 1995) que porta data de 1297, però amb tantes errades i anacronismes que crec que va ser elaborat al segle *xvi* per la ciutat d'Alacant per manipular el plet que mantenia amb les poblacions veïnes (Galiana 2010a). N'he consultat trasllats a l'Arxiu Municipal d'Alacant (AMA, armari 1, llibre 17, pp. 119-120) i a l'Arxiu del Regne de València (ARV, EC 1760, la Vila Joiosa, f. 223):

Estos son los terminos de la villa de Alicante. Primeramente en la partida de **Vilajosa** [nom escurçat habitual entre els segle XVI i XVIII] a la mar diez millas al Carrisalejo [el Carritxal] pegado a la mar, y del **Carrisal a la Muela** y de la Muela al **Cantal del Spino** al cabo del barranco de l'**Alcantarola** [la Cantarella] y del Cantal del Spino a Cabeçonsuelo a la Penya Foradada de Cabeçon y [del] Cabesonsuelo [vol dir el cim del Cabeçó] al Vergeret y del Vergeret a los Guardos Viejos [la Venta de los Guardes, fita Xixona-Montnegre] y de los Guardos Viejos a Monnegro [puig de Montnegre], y de Monnegro a l'Alcubilla [l'Escobella] i de l'Alcubilla al Ventoso [el Ventós] sube al barranco arriba del Maimon [el Maigmó] y del Maimon a las vertientes de la sierra fasta la sierra y de la sierra todas las vertientes de la solana de la sierra la Almadrava [serra del Sit] y del Almadrava a la Carraschiella [la Serreta Llarga de Novelda] y de la Carraschiella al derramador de Boniomar [pot ser el del barranc de Bonítol, a la vora de llevant de la Serreta Llarga] y del derramador a la Forca de Novelda [Tossal de la Forca, fita Novelda-Montfort] y de la Forca de Novelda al Alfagar Ramblajugo [assut d'Aljacer, a la Rambla] a do se ajuntan los Rios de Aspe y de Novelda y de Monforte ay [ahí] se ajuntan los terminos y los terminos de la Quasjada de Nogala [Llomes de la Canyonada, fita Elx-Montfort, al W del Rebolledo] y de Quajada de Nogala a la Mata, de la Mata de Marti Sancho [?] a los Cavaleros [els Cavallons?] dos bancales ensima la Torrosilla [?] y de la Torrosilla a la sierra de Sancho [Serra del Sanxo, fita Elx-Alacant] con las vertientes todas alderredor de la sierra Sancho al portichuelo de ante [entre] Elche y Alicante [deu ser el collado de la Serra dels Colmenars] y del portichuelo a la mar diez millas a la mar.

3. LLOCS, VILES I CASTELLS

Ara faré una revisió dels topònims majors medievals de la comarca (nom de pobles, viles, castells i alqueries), seguint un ordre geogràfic (figura 2). M'he basat en els documents abans esmentats i d'altres, en particular els registres

de la Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), consultats al portal <<http://pares.mcu.es>>.

He consultat la ubicació geogràfica d'alguns topònims poc coneguts en els mapes de l'Institut Cartogràfic Valencià (edició en CD-ROM del 2000) i els de la Marina Baixa de Terra Ferma-Piolet de 2009.

Figura 2. Termes medievals de la Marina Baixa. Mapa proposat a partir de les investigacions efectuades. En un color diferent, el territori propietat de Bernat de Sarrià. La M indica la situació del Cantal de la Mola.

3.1. Confrides

El castell de Confrides es troba en l'actual fita entre Confrides i Benifato. Era la residència dels pares de Bernat de Sarrià, un dels primers llocs ocupats per tropes de Jaume I en la comarca. És molt citat en la documentació medieval i cap d'un terme anomenat després baronia de Confrides.

En uns pocs llocs (com al testament de Sarrià) es fa referència a un castell addicional, el de *Serrella*, en la fita amb Penàguila, que deu haver donat nom a la serra de Serrella. Crec que devia estar a prop d'Ares. Hi ha un altre castell en la fita de Confrides amb Fageca, també a la serra de Serrella (la Serrella), el de Xeroles, però està associat a la vall de Seta (el Comtat), no a la de Guadalest. (També hi ha un altre castell de Serrella vora Banyeres, sense relació amb aquests.)

Confrides tenia tres alqueries, de les quals no conecades arqueològiques: *Alfofra* (deu ser pel castell), *Florent* (hi

ha un tossal homònim) i l'*Abdet* (deu ser al mateix lloc de la població homònima actual). La Carta de Poblament de Guadalest de 1611 (ARV, Processos, 2a part, M, exp. 1333, f. 3v) confirma que «La Baronia de Confrides son tres llocs: Lalfofra, Florent y Lapdet».

L'alqueria d'Alfofra (també anomenada Sofra o Alsofra) era el cap del terme, com es diu a la reestructuració de parròquies de 1540 (ACV, lligall 1626, f. 82r). Aquesta població va desaparèixer; l'enciclopèdia Espasa-Calpe (1911) recull, parlant del castell de Confrides que «*al pie del cual existió un lugar denominado Alfofra, despoblado a consecuencia de una peste en 1622. Los que sobrevivieron a la epidemia se refugiaron en Confrides*». Fins al segle XVIII el nom Confrides no fa referència a cap població. Pot ser que el poble actual coincideix amb l'alqueria de Florent.

3.2. Guadalest

Les primeres referències històriques són al castell de Guadalest (o *Godalest*), nom que també s'aplica a la vall i al marquesat que forma. Però dins del recinte fortificat del castell de Guadalest hi ha dos castells: el d'origen islàmic o *Alcossaiba* i l'altre modern o de *Sant Josep*. El nom *castell de Guadalest* també fa referència a la població cristiana intramurs, capital del marquesat. A més, hi ha un altre castell molt a prop (500 m al nord-oest), el d'*Aguilar*, hui en terme de Benimantell. A les Corts de 1604 es diu: «donantli al dit Marques la possessio del Castell de la Alcossaiba, que esta dins de dit Castell de Guadalest, y del Castell de Aguilar dins lo terme de dita Vall.»

Una altra fortificació important, en la fita dels termes actuals de Beniardà i del Castell de Castells, és l'anomenat tautonímicament *castell de Castell*, però el seu territori associat no és la vall de Guadalest, sinó cap al nord, coincidint amb el terme municipal actual de Castell de Castells (nom que crec una deformació del tradicional de *castell de Castell*).

Quant a alqueries, diversos documents diuen que n'hi ha tretze a tota la vall. Al *Llibre del repartiment* hi ha una donació «in Benaçim et in Benerida» (Beniassim i Beniardà) i una altra per a quatre pobladors «unicuique IIII jov. terre et I vinearum et singulas fanecatas ortorum in Andarella, Ondara, Benimantel, ravallo de Guadalest, Benicecli, Benibatha, alcheriis de

Guadalest et LVI sociis vestris unicuique IV jov. in Maura, Niro, Benifato et Zaneta alcheriis que sunt in valle de Guadalest». De totes estes, Benibatha i Niro no tornen a eixir en la documentació i són d'ubicació desconeguda. El raval de Guadalest deu correspondre a les cases que hi ha a la falda del castell.

La relació de noves parròquies de 1540 (f. 82v) aclareix que cauen dins de la parròquia de Beniardà les alqueries de «Benimuça, Maurar, Beniacim, Beniqueix, Beniallet, Benifato, Adzaneta»; igualment, es va fer una parròquia a Beniseclí (f. 83r) que abraçava les alqueries d'«Ondara, Ondarella, Moxaraques». Lapeyre (1959) esmenta que, cap a 1600, eren despoblats «Benialet, Benicasim, Benimusa, Beniqueis, Maurar, Moixerques, Ondara, Ondarella, Zaneta».

A Atzaneta hi havia un morabit famós (Franco 2007), recollit en la documentació (ACA, reg. 862, f. 121rv), i a Moixaraques hi havia una finca famosa, dita *Piles* (d'ubicació desconeguda per mi).

De tots els documents consultats podem concloure que les alqueries islàmiques del marquesat de Guadalest eren:

- a) en l'actual terme de Beniardà: *Beniardà*, més *Beniassim*, *Benimussa*, *Beniqueis*, *Maurar* i *Moixaraques* (hui partides).
- b) en l'actual terme de Benimantell: *Benimantell*, més *Benialet* i *Ondara* (hui partides).
- c) en l'actual terme de Benifato: *Benifato* i *Adzaneta* (hui partida).
- d) en l'actual terme del Castell de Guadalest: *Benissicli* i *Ondarella* (hui partides).

Dins Castell de Castells hi ha l'antiga alqueria d'*Aialt*, a tocar de Tàrbena.

3.3. Alarc i Sanxet

Alarc era un antic *hisn* andalusí (fortificació xicoteta aïllada) d'aquest nom, pròxim a la font de l'Arc, en l'actual terme de Benimantell, a prop de Sella (Guichard 1982, Torró 1990, Doménech *et al.* 2007). Era una font kàrstica que quan eixia formava un doll espectacular en forma d'arc (Galiana 2001). Sembla que els andalusins conservaren el nom romànic en forma aglutinada *al-Arc*. Molts documents del segle XIII (Guichard 1982, López 2006) citen clarament el castell d'Arc o Alarc —inclosa la Carta de Poblament de la Vila Joiosa, que

parla de «Vall-Arc» (Payá 1987)—, generalment alhora que el veí *hisn* de Sanxet.

El castell de Sanxet deu estar a la partida homònima de Benimantell, potser al cim de l'alt de Sanxet (1 km al nord del coll del Llamp, fita amb Benidorm). A prop de cadascun dels dos castells hi havia una vila homònima, possiblement coincident amb una anterior alqueria andalusina. No s'han identificat les restes dels castells ni de les viles.

3.4. Sella

La vila i castell de Sella apareix en diferents documents amb el nom actual. No s'hi citen alqueries dependents. El castell, hui destruït quasi per complet, ocupava el lloc de l'actual ermita de Santa Bàrbera, dalt del poble. També va ser baronia.

3.5. Tàrbena

El nom de *Tàrbena* es refereix inicialment a un castell (actualment conegut com a *sa Caseta des Moros*); el seu senyor feudal mudèjar dominava un extens territori, que abraçava els actuals termes de Xaló, Tàrbena, Castell de Castells, Callosa, Altea, Calp i algun territori més. Un document de 1268 (ACA, reg. 14, f. 95r) diu «castrum et villam de Tarbana et vallem de Tarbana». Alguns documents parlen doncs de la *vall de Tàrbena* (posterior baronia), i altres esmenten un *raial de Tàrbena* i una aljama.

Limitant-nos a les alqueries que corresponen a l'actual terme municipal de Tàrbena, només apareixen entre els documents consultats les de *Benaurell* (o *Beniaurell* o *Beniautell*) i *Caubell* (o *Caurell*) en el testament de Sarrià, de localització desconeguda, i *Beniximel* (que podria identificar-se amb *Benixebel*, també dit *Benigebel* o el Poble de Dalt).

3.6. Garx (Bolulla)

L'actual terme municipal de Bolulla correspon al terme medieval del castell de Garx (escrit *Gargio*, *Garach*, *Guerex*, etc., i inclús *Berig*), fortificació imponent situada a uns 2 km al nord del poble. Molts documents parlen del castell i la vila de Garx.

La relació de 1543 esmenta «Bolulla, Rosina, Olzia, Soroya». Lapeyre (1959) cita les alqueries de Bolulla despo-

blades al segle XVI: «Alcia, Rosina, Saroja». La relació de 1617 esmenta Bolulla i les alqueries de Garx i Alcía.

Podria ser que l'antiga vila de Garx, pròxima al castell, passara a denominar-se *Soroja*, que hui en dia és una partida pròxima, pel barranc Tancat i la fita amb Tàrbena. Les alqueries de Rocina i Alcía no estan localitzades. L'actual Bolulla devia ser una alqueria, que va esdevenir cap de terme per despoblament de les altres.

3.7. Callosa (d'en Sarrià)

El 1268 Jaume I esmentava les alqueries d'«Algar et Sancta Ylla et Cayllosa» (ACA, reg. 15, f. 105v-106) que depenien administrativament de Tàrbena. Algar tenia importància pels molins del riu —sabem que hi havia un «molí del Salt»—, tant o més que Callosa (o *Caylosa* o *Cayllosa*). Santa Illa (nom enigmàtic, per cristià i perquè no hi ha cap illa ni sabem perquè havia de ser santa) era a l'actual partida de Sentenilla, en terme municipal de la Nucia, vora el riu. Per cert, el *riu d'Algar* és l'únic hidrònim medieval que he recollit a la comarca.

Es parla de Callosa com a lloc i no com a alqueria després de l'adquisició per Bernat de Sarrià (el 1290), que va significar una reconstrucció, de manera que caldria considerar-la més aviat una pobla nova, cristiana, que es va dotar d'un castell nou. Es parlava sovint de les poblacions i aljama de «Callosa i Algar».

Els documents parlen de les alqueries de Benigaladí i Padull (també escrit *Padul*, *Paül* o *Paduy*), potser englobades pel creixement urbà de Callosa, més les corresponents a les hui partides rurals de Sacos i Micleta.

3.8. Polop i la Nucia

Del castell i la vila de Polop (o *Palop*) depenien el castell d'Aljubea (també *Aljubaial* o *Azubeba*) i l'alqueria de Xirles (també *Xirla* o *Cherli*), que apareixen en molts documents. Un del 1265 (ACA, reg. 15, f. 9v) els relaciona: «alqueriam que vocatur Cherili, sitam in regno Valencie, sicut affrontat ex una parte in termino castri de Aljubea, et ex alia in termino de Polop, et ex alia in Caylosa».

El castellet d'Aljubea és vora el barranc de Gulabdar (topònim àrab que no hem trobat en documents i que podria voler dir 'riu de la porta'). A prop hi havia l'alqueria de

Matet (o *Metet*), esmentada en el testament de Sarrià i hui partida rural.

El terme, i després baronia de Polop, incloïa els pobles que se'n van segregar més tard: Benidorm, l'Alfàs i la Nucia. La primera referència a la Nucia (o *Nocia*), una altra alqueria, l'he trobat ja al segle XV (ACA, reg. 2768, f. 18r). Ja hem parlat més amunt de Sentenilla. Vegeu sobre l'Alfàs en l'apartat de *Benidorm*.

3.9. Altea

En els documents medievals més antics Altea (o *Altea*) era el nom d'un castell del terme general de Calp, que deu ser el *hisn* que hui es coneix com a *Castellet de l'Ama*, al peu de la serra de Bèrnia, davant Altea la Vella. Un document del 1263 (ACA, reg. 12, f. 118v-119r), entre altres, cita una «turrem que dicitur Altea», que deu ser aquest castellet. Podria ser que hi haguera una xicoteta població per l'actual nucli urbà d'Altea la Vella (Martínez 2007); apareix un lloc d'Altea, «castrum seu locum de Altea», en documents de mitjan segle XIV (ACA, reg. 898, f.160r). Ja en època moderna, a partir de la Carta de Poblament de 1617 (Pastor 1988), serà la vila (i baronia) d'Altea en la seua ubicació actual.

El castell de Calp està a prop del terme d'Altea, per l'estret del Mascarat, amb vistes a la costa oriental de l'actual terme municipal alteà.

També hi havia un castell de Bèrdia, el *hisn* que hi havia al capdamunt de la serra de Bèrnia (hui dins del terme de Xaló).

Quant a alqueries, al *Llibre del repartiment* (Galiana 2010b) es fa una donació en les «alcheriis de Altea que dicuntur Beniascher et Benimusa». Però aquestes Benisquer i Benimussa no tornen a aparèixer als documents consultats. Martínez (2005) va localitzar Benimussa en un tossalet a la vora dreta del riu, uns 3 km al nord-oest d'Altea.

Posteriorment se citen Albalat i Beniema (també escrita *Benjam*, *Beniam*, *Beniçam* o *Beniemma*), venudes al barceloní Jaume Grony. Per exemple, a un document de 1272 (ACA, reg. 21, f. 44r) es diu «locum illum vocatum Benicam qui est iuxta alquariam vestram vocatam Albalatum sitam in regno Valencie prope castrum Altee». De segur que estaven a prop de la mar, perquè es parla de drets de pesca en alguns d'eixos documents.

I estaven al sud del riu de l'Algar, com diu un altre document de 1272 datat a Montpeller (ACA, reg. 21, f. 44v):

... castrum de Altea cum terris [...] quos dictum castrum habet et habere debet citram rivum vocatum de Algar (versus ipsum castrum) qui fluit inter ipsum castrum et alcheriam Albalati et locum vocatum Benjam...

Beniema apareix sempre com a lloc, i Albalat quasi sempre com a alqueria. En un altre document de 1278 (ACA, reg. 40, f. 147v) es parla de la «turre de Albalato»; potser era una alqueria amb torre defensiva. En el testament de Sarrià apareixen Beniema i Albalat, tots dos com a llocs amb terme propi. Albalat tendria aljama pròpia, com figura en l'homenatge al comte de Dènia de 1358 (Hinojosa 1987).

Quant a Bellaguarda, no apareix en la bibliografia consultada, però hi ha referències medievals estudiades per altres autors. Devia ser una alqueria ubicada per la plaça de la Cantereria de l'Altea actual (Martínez 2005, Campón 2009), uns 300 m al NNE de la plaça de l'Església, coincidint amb l'actual barri de Bellaguarda. És molt probable que Bellaguarda (nom estrany per cristià) siga una mateixa entitat de població que Albalat o Beniema (i que l'altre lloc estiguera dalt del tossal a on hi ha ara l'església).

3.10. Benidorm i l'Alfàs

La primera referència a Benidorm és com a pobla nova, fundada per Sarrià el 1325 (Galiana 2010b). Se l'anomena en alguns documents *Alfalig*, que és el nom de la punta a on es va construir la població (actual Canfali). També s'hi va fer un castell.

En el *Llibre del repartiment* hi ha una donació a l'alqueria de Lliriet:

... alcheriam de Liriet que afrontat cum suis terminis ex una parte in terminis de Polop et ex alia parte in terminis de Finestrat et ex alia parte in mari et ex alia parte in terminis de Sanxet...

Això vol dir que les terres assignades a Lliriet (hui una partida rural a on no es coneixen restes arqueològiques d'aquesta alqueria) arribaven a la mar, entre Finestrat i Polop, aproximadament com després va ser el terme de Benidorm.

En la Carta de Poblament de 1325 es parla de l'alqueria d'Albir (també sense localitzar), però que devia estar pel racó de l'Albir —que significa 'el pou', potser una referència a l'estany de l'Albir (Galiana 2007b)—.

El «puig d'Albir» (extrem nord de les Penyes de l'Albir-Serra Gelada), «mont Agut» (fita entre Altea, l'Alfàs i la Nucia) i el «puig de la Campana» (el Puigcampana, a Finestrat) són els principals orònims que he trobat als documents medievals de la comarca. La carta de poblament esmenta també una fita de «Carpeda», topònim misteriós que pel context supose que deu ser el Captivador.

Hi ha diverses referències a un *Alfàs*, que significa en àrab 'camp (de secà)'. Apareix en la Carta de Poblament de la Vila Joiosa de 1300; en un document de 1332 (ACA, reg. 450, f. 73rv), en un context similar, diu «terminum de Alfàs et de Polop». Crec que es refereix al sector litoral del terme de Polop, de secà i llavors possiblement despoblat. Fins i tot en un mapa del segle XVIII aquesta zona rep el nom d'«Alfassos» (Galiana 2010c) i encara hui perviu en aquest àmbit una partida de l'Alfàs a Finestrat, l'Alfàs de Baix a Benidorm i l'Alfàs del Pi.

3.11. Finestrat

El castell de Finestrat va ser molt anomenat en la conquesta. Sovint se citava al costat d'un altre dit *Serra*. Per exemple, un document de 1271 diu «Fenestrat et fortitudine que vocatur Serra» (ACA, reg. 37, f. 13r). Al *Llibre dels fets* de Jaume I diu «l'alcaid Abrafim s'era alçat, e que havia bastit un castell que nós havíem enderrocant ja peça havia, lo qual ha nom Serra de Finestrat» Si bé la confusió entre els dos és antiga, com en el document de 1288 (ACA, reg. 75, f. 51r) que diu «castrum nostrum vocatum Finestrat sive Serram de Finestrat» i alguns autors han identificat el castell de Serra de Finestrat amb el mateix Finestrat, crec que en són dos de diferents. De fet, a banda del *castell* que corona la població (derrocat en època moderna, espai on està actualment l'ermita del Crist del Remei), hi ha un *hisn* en el terme, al cim de l'alt del Realet (fita entre Orxeta, Sella i Finestrat), anomenat *castellet de la Vella* per Figueras Pacheco (1914), que per la seua posició escarpada bé mereix el nom de *Serra*.

Els documents consultats no anomenen cap alqueria, però sabem per l'arqueologia que n'hi havia (García García 2007).

3.12. Relleu

Relleu era el nom d'un castell i després de la seua baronia. A la fita Relleu-Aigües hi ha tradició que hi havia un molló del regne de València del temps de Jaume I (Galiana 2010a), a la penya (hui destruïda) que es coneixia com *el Cantal de l'Espino* (vegeu més amunt la delimitació d'Alacant).

Al testament de Sarrià es nomena un castell de *Ca-beçó*, d'ubicació desconeguda i més que probable construcció cristiana. Un poc posterior és la referència al «*feudum castrum de Relleu et de la Serratella*» en la formació del comtat de Dénia (ACA, reg. 2588, f. 52r-55v). La Serratella és hui una partida pròxima a Relleu, en terme de la Torre de les Maçanes i a prop de la muntanya del Cabeçó. Potser el castell de Cabeçó i el de la Serratella eren la mateixa cosa, una torreta de vigilància similar a la de la Mola, sobre el camí Relleu-Xixona.

No he trobat cap referència documental a alqueries dependents del castell de Relleu.

3.13. Orxeta

Orxeta era una població islàmica, conquistada per Abu Said en circumstàncies desconegudes i cedida després a l'orde de Sant Jaume (en va ser una comenda seua fins al segle XIX). Apareix als documents medievals amb grafies diverses (*Urcheta*, *Orechita*, *Orqueta*, *Orxeta*, *Huercheta*) que han dificultat la seua identificació.

Jaume I va estar ací: hi ha dos documents de la Cancelleria datats «a prop d'Orxeta» l'11 de gener de 1274 (Martínez Ortiz 1993). A més, l'*Itinerari de Jaume I*, recollit per Miret (1918), diu que el rei era a Dénia el 8 de gener i a Elx, el 13, i que passà per Calp i Orxeta. El seguici de Jaume I devia passar des d'Orxeta cap a Aigües pel barranc de la Mola, frontera de les terres conquistades i pas clau entre les muntanyes.

Es conserven restes d'un *hisn* almohade, el castellet del Moro, en un pujol al peu de la serra d'Orxeta, uns 700 m al sud-est del poble, a la vora esquerra del riu.

Els documents medievals no fan referència a cap alqueria dependent d'Orxeta, si bé hi ha restes arqueològiques

almenys d'una alqueria situada 1 km al sud del poble actual (Llorens 2005).

3.14. La Vila Joiosa

El nom de la *Vila Joiosa* és el d'una vila de nova creació fundada, dins del terme andalusí d'Orxeta i Torres, segons la Carta de Poblament de 1300 donada per Bernat de Sarrià (Galiana 2011). Crec que és un nom d'inspiració italiana (d'acord amb l'experiència vital d'en Sarrià). Els documents l'escriuen de formes diverses (en una o dos paraules, *vila/villa* i *joiosa/joyosa*, etc.) però mai amb la forma oficial, hui de tres paraules *la Vila Joiosa* (que va voler incorporar la denominació popular *la Vila*). Crec que el nom oficial hauria de ser el de *Vilajoiosa*, junt i sense article.

La Mola que hi ha «a prop d'Aigües» és una referència enigmàtica que diversos autors no han sabut identificar (Burns 1967; Guichard 1982; Coromines 1989-1997; Bruguera 1999; Català Roca 2000; Hinojosa 2002; Villacañas 2003). Orts (1993) i Guinot (1995) van creure que seria el Cabeçó. Però, vista la documentació de l'amollonament d'Alacant del segle XVIII (Arxiu Municipal d'Alacant, armari 14, llibre 11) i el mapa de Gianbattista Antonelli del XVI (Museo Naval de Madrid), on apareix el nom «Cantal de la Mola» (Galiana 2009), queda clar que és el que hui s'anomena *el Cantal* (486 m, fita entre la Vila Joiosa i Orxeta). S'ha comprovat recentment que va disposar d'una talaia medieval (Sergio Llorens, com. pers.), un torreta de vigilància sobre el camí d'Orxeta a Aigües (que encara hui s'anomena *camí del barranc de la Mola*).

Es coneixen per documents les alqueries d'Almiserà (no *Almisserà) i Torres, que hui són dos partides rurals. A l'Almiserà s'han trobat dos alqueries pròximes i un morabit (García Gándia 2005). A la partida de Torres (vegeu més amunt) hi ha algunes restes andalusines (Galiana 2011), però no s'hi ha trobat cap alqueria. També podria ser que els dos noms es referiren a un mateix nucli de població (no apareixen mai esmentats al mateix document) o que foren els noms de les dos alqueries pròximes que s'han trobat.

Orts (1972) va creure que un «Tii» de quan Abu Said va donar el 1244 a l'orde de Sant Jaume «los mios castiellos los quales ey en Aragon, Tiy, é Orxeta, é Torres» (Galiana 2010a) podria ser una altra alqueria de la zona, possiblement

per la Vila, però crec que deu referir-se a Tibi, que era (com tota la foia de Castalla) propietat d'Abu Said.

Finalment, Sarrià va pledejar el 1327 per la possessió d'una alqueria de Cocó, «alcarea vocata Coco sita in termino Ville Joyose» (ACA, reg. 190, f. 109v), que devia estar (però no s'ha trobat) per l'actual partida rural de l'Alcocó. També apareix el topònim en la Carta de Poblament de la Vila Joiosa com a «departiment del Coco» (carta original) o «divisionem del Cocom» (document de 1332 abans esmentat), que interprete com a l'actual estret de l'Alcocó, una depressió en aquella partida (Galiana 2007a, 2011).

4. BIBLIOGRAFIA

- ABAD, LORENZO & M. BENDALA (1985): «Los sepulcros turriformes de Daimuz y Villajoyosa: dos monumentos romanos olvidados», *Lucentum* 4: 147-184.
- BRUGUERA, JORDI (1999): *El vocabulari del Llibre dels Fets del rei en Jaume*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BURNS, ROBERT I. (1967): *The crusader kingdom of Valencia. Reconstruction on a thirteenth-century frontier*, Boston, Harvard University Press. [Traducció: *El regne croat de València. Un país de frontera al segle XIII*, València, Tres i Quatre, 1993.]
- CAMPÓN, JÚLIA (2009): *Història medieval d'Altea*, Altea, Ajuntament d'Altea.
- CATALÀ, PERE (2000): «Els topònims valencians de la Crònica de Jaume I», pp. 127-134 dins *Estudis de toponímia valenciana en honor de Vicenç M. Rosselló i Verger*, a cura de Joan F. Mateu i Emili Casanova, València, Denes.
- CHABÁS, ROQUE (1890): «Colección de documentos. Núm. LI.— D. Jaime II en Barcelona a 15 de octubre 1322.— Aprobación de las donaciones hechas por D. Bernardo de Sarrià al infante D. Pedro.— Archivo municipal de Villajoyosa.», *El Archivo* 4: 318-323.
- COROMINES, JOAN (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, 8 vols., Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- DEL ESTAL, JUAN M. (1982): *Conquista y anexión de las tierras de Alicante, Elche, Orihuela y Guardamar al Reino de Valencia por Jaime II de Aragón (1296-1308)*, Alacant, CAPA.
- DOMÉNECH, ÀNGELS, PABLO GIMÉNEZ & FRANCESC X. LLORCA (2007): *Als peus d'Aitana. Toponímia i paisatge des de Sella*, Ajuntament de Sella.
- FIGUERAS PACHECO, FRANCISCO (1914): *Geografía general del Reino de Valencia. Vol 4. Provincia de Alicante*, Barcelona, Alberto Martín.
- FRANCO, FRANCISCO (2007): «Ibn Sid Bunuh / Buna», pp. 337-350, dins de *Biblioteca de al-Andalus. Vol. 5: de Ibn Saada a Ibn Wuhayb*, Almería, Fundación Ibn Tufayl de Estudios Árabes.
- GALIANA, AGUSTÍ (2001): *Història natural de la Marina Baixa*, ECU, Sant Vicent del Raspeig.

- (2007a): *Mapa de partides de la Vila Joiosa*, Ajuntament de la Vila Joiosa.
- (2007b): «Els riscs ambientals a la Marina Baixa. Zones inundables», pp. 81-91, dins de *2es Jornades de patrimoni de la Marina Baixa (la Vila Joiosa 2005)*, Ajuntament de la Vila Joiosa.
- (2009): «Topònims antics problemàtics de la Vila i voltants», *Revista de festes de Santa Marta* (la Vila Joiosa), pp. 250-257.
- (2010a): «L'extrem sud de la Marina: recuperació de la toponímia antiga», *Sarrià* 3: 6-23.
- (2010b): «Documents del poblament de la Marina Baixa. Edat mitjana», *Sarrià* 5: 18-64.
- (2010c): «La Vila contra Alacant: el final del procés», *Revista de festes de Santa Marta* (la Vila Joiosa), pp. 246-249.
- (2011): «La fundació de Vilajoiosa per Bernat de Sarrià», *Sarrià* 6 (en preparació).
- GARCÍA GANDÍA, José R. (2005): «L'Almiserà: territorio castral y espacio rural en época islámica», pp. 9-15, dins de *1es Jornades de patrimoni de la Marina Baixa (Altea, 2004)*, Elx, Universitat Miguel Hernández.
- GARCÍA GARCÍA, Óscar (2007): *Finestrat, defender un territorio*, Ajuntament de Finestrat.
- GUICHARD, Pierre (1982): «Los castillos musulmanes del norte de la provincia de Alicante», *Anales de la Universidad de Alicante - Historia medieval* 1: 29-46.
- GUINOT, Enric (1995): *Els límits del Regne. El procés de formació territorial del País Valencià medieval (1238-1500)*, Diputació de València.
- HINOJOSA, José R. (1987): *Juramento feudal a Don Alfonso, conde de Denia, por las aljamas de Guadalest, Confrides... 1358*, Alacant, CAPA.
- (1990): *Textos para la Historia de Alicante. Historia medieval*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- (2002): *Diccionario de historia medieval del Reino de Valencia*, 4 vols., València, Generalitat Valenciana.
- LLOPIS, Vicente (1953): *Calpe*, València [autoedició].
- LLORENS, Sergio (2005): «La protección del patrimonio arqueológico y etnológico. El catálogo de bienes y espacios protegidos de Orxeta», pp. 25-35, dins de *1es Jornades de patrimoni de la Marina Baixa (Altea, 2004)*, Elx, Universitat Miguel Hernández.
- LÓPEZ, Carlos (ed.) (2006): *Liber patrimonii Regii Valentiae*, València, Universitat de València.
- MARTÍNEZ, Jaume A. (2005): «Patrimoni arqueològic d'Altea», pp. 37-48, dins de *1es Jornades de patrimoni de la Marina Baixa (Altea, 2004)*, Elx, Universitat Miguel Hernández.
- (2007): «Història d'Altea la Vella», pp. 121-134, dins de *2es Jornades de patrimoni de la Marina Baixa (la Vila Joiosa 2005)*, Ajuntament de la Vila Joiosa.
- MARTÍNEZ ORTIZ, José (1993): *Alicante y su territorio en la época de Jaime I de Aragón*, Diputació d'Alacant.
- MAS LATRIE, Louis (1866): *Traité de paix et de commerce... des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale au moyen âge*, París, Plon.
- ORTS, Pere M. (1972): *Història de la vila de la Vila Joiosa i el notari Andreu Mayor*. Alacant, CAPA; reedició, Ajuntament de la Vila Joiosa, 1999.
- (1993): «Toponímia antiga a la Marina Baixa (i dos). Aclariements» *Revista de festes patronals* (Benidorm), s. f.
- PASTOR, Jaume (1988): «Aproximació històrica a la fundació de la vila nova d'Altea», introducció a *Carta Poble d'Altea (11 de Gener 1617)*, Altea, Art Lanuza.
- PAYÁ, José (1987): «Carta pobla de la Vila Joiosa», *Revista de festes de Santa Marta* (la Vila Joiosa), s. f.
- SOLDEVILA, Ferran (1995): *Pere el Gran*. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2a ed.
- TORRÓ, Josep (1990): *Poblament i espai rural. Transformacions històriques*, València, IVEI / Institució Alfons el Magnànim.
- VILLACAÑAS, José Luís (2003): *Jaume I el Conquistador*, Madrid, Espasa-Calpe.

LA TOPONÍMIA DE TÀRBENA. IDIOSINCRÀSIA I NORMALITZACIÓ

Joan-Lluís Monjo i Mascaró

En el present estudi fem una presentació de la toponímia del terme de Tàrbena (Marina meridional) des del punt de vista diacrònic, a fi d'entendre les circumstàncies que contribuïren a la seua constitució. I exposem quins han sigut els criteris que s'han adoptat a l'hora de normalitzar els topònims tarbeners en la recopilació que duem a terme col·laborant en el projecte de l'Atlas Toponímic Valencià o Corpus Toponímic Valencià (CTV).

No es tracta, però, del primer treball que es fa sobre aquest tema. Així, pel que fa als estudis i recopilacions de la toponímia tarbenera, cal destacar, com a obra primeirenca, la descripció detallada del terme municipal de Tàrbena amb indicacions sobre la toponímia que apareix dins de *Tàrbena. Estudio de un municipio de la Marina alicantina* (Ripoll 1960). També comptem amb les valuoses notes toponímiques que prengué en Joan Coromines arran de la seua visita a Tàrbena en 1963 i que inclogué dins de l'*Onomasticon Cataloniae*. A més, els arabistes M. Jesús Rubiera i Mikel de Epalza interpretaren bona part dels arabismes toponímics del terme de Tàrbena en *Els noms àrabs de Benidorm i la seua comarca* (1984). Però l'estudi més detallat de la toponímia tarbenera aparegué en 1986 de la mà d'en Jordi Colomina amb la col·laboració de la Maria Josep Pont i d'en Miquel-Àngel Salvà: *Topònims i malnoms de Tàrbena (Marina Meridional)*. Es tracta de la primera recopilació que

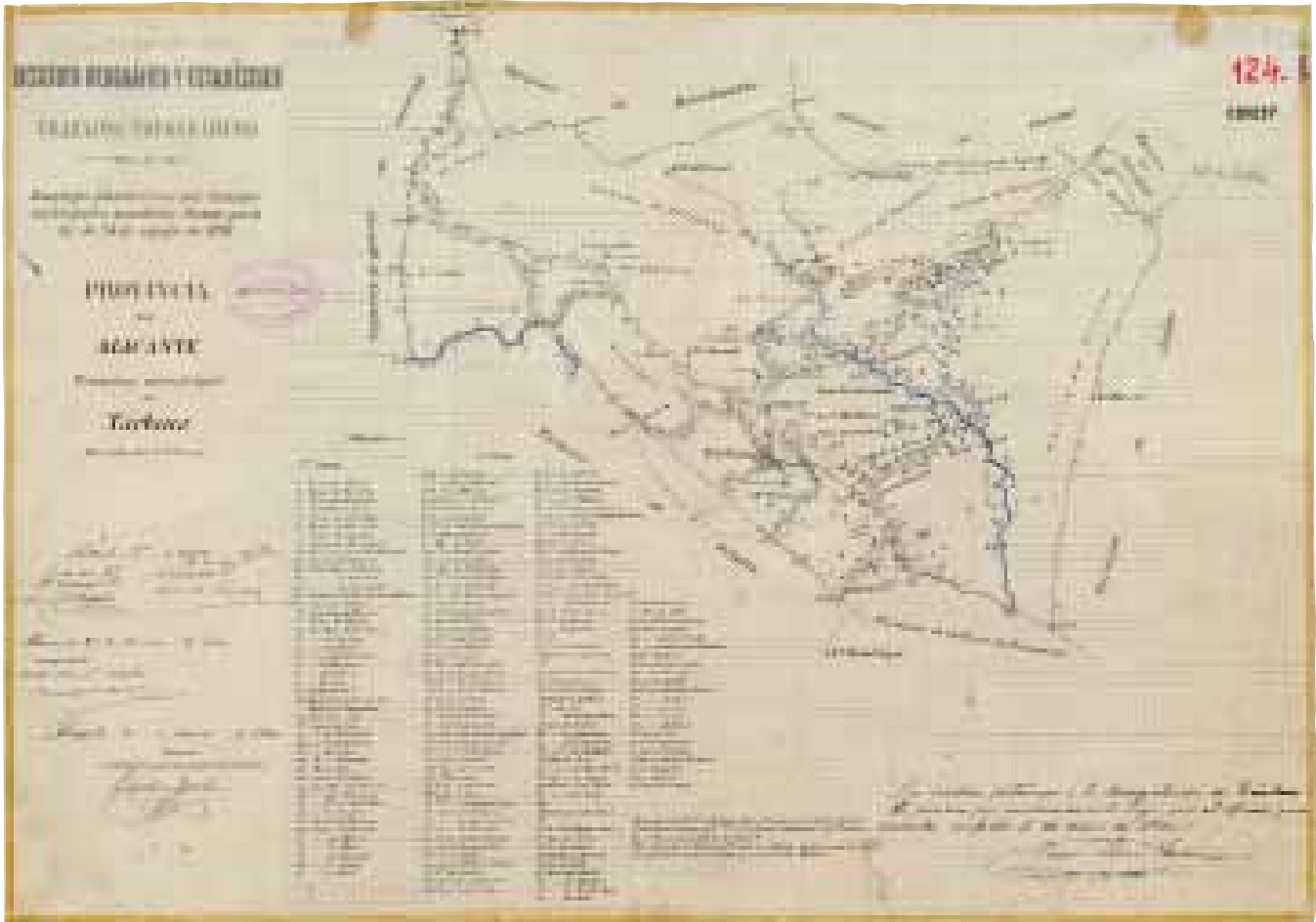
ofereix de manera exhaustiva, amb fonts orals i amb criteris filològics, les formes toponímiques tarbeneres. Finalment, en 2005 aparegué una visió diacrònica de la toponímia tarbenera en *Canvi i continuïtat toponímica en un terme de repoblació moderna. El cas de Tàrbena (segle XVII)* (Monjo 2005). Actualment en la tasca d'arreplega i normalització dels topònims tarbeners per al projecte del CTV participen en Joan-Lluís Monjo i la Núria Soliveres.

1. FONTS PER A L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA DE TÀRBENA

Les fonts històriques consultades han estat principalment:

- El document dels establiments de colons que s'aveïnaren a la vall de Tàrbena com a repobladors el 2 de gener de 1612 (E1612). Hi ha dues versions d'aquest document.¹ Hem tingut en compte sobretot la versió catalana —encara que la coneixem per una transcripció posterior—,

1. La versió catalana es conservava a l'arxiu de protocols notariais del Col·legi del Patriarca de València (notari Joaquim Martí, llibre 1896-68 w). N'hem consultat la transcripció que féu Cases (1983: 146-192). No hem localitzat l'original. La versió castellana es conserva a l'ARV (protocols notariais, 10.187). Se n'ha fet una edició facsimil acompanyada d'una transcripció dins Santacreu i Aura (2009).

Mapa de Tàrbena elaborat per l'Institut Geogràfic i Estadístic, 1900 (gentilesa d'en Joaquín Ronda Pérez).

- ja que en la versió castellana sol castellanitzar-se la forma dels topònims.²
- El document dels establiments de 27 d'agost de 1616 (E1616) i un annex que afeg més terres en emfiteusi, redactats en llatí: la toponímia s'hi representa amb nombroses llatinitzacions i castellanitzacions lèxiques i ortogràfiques.³

- El document en què es delimiten les propietats que pertanyen a l'església de Tàrbena a l'agost de 1618. El coneixem per una còpia del segle XVIII.⁴
- El *Llibre de la iglésia parrochial y pobres de Tàrbena. Entrades y exides de les rentes de aquella comensant lo any 1654 (Llibre I)*, que es conserva a l'Arxiu Parroquial de Tàrbena.

2. Així, per exemple, segons la versió del document, tenim, *la Cova / la Cueva, la Cruz, la Font Blanca / la Fuente Blanca, l'Oliva / la Aceituna, les Vinyes / las Viñas*.

3. Devia procedir de l'Arxiu del Col·legi del Patriarca de València (notari Francesc Sepulcre). Fem servir l'edició que en féu Cases (1983: 193-231),

basada en la transcripció de l'Adolf Salvà per a la seua obra, inèdita i desapareguda, *Documentos históricos de la villa de Tàrbena*.

4. Text que està inclòs dins el llibre *Título de las tierras que posee esta iglesia parroquial de Tàrbena, su origen y estado hasta el presente 1757*, conservat a l'Arxiu Parroquial de Tàrbena.

- Documentació notarial del segle XVII conservada a l'Arxiu Municipal de Gandia i referida a la baronia de Tàrbena (AMG).⁵
- Documentació notarial de Tàrbena dels segles XVIII i XIX (AFMS).⁶
- El cadastre antic de l'Ajuntament de Tàrbena (primeria del segle XX) (CAT).

Per a la toponímia viva ens hem basat sobretot en treballs de camp a partir d'enquestes fetes a diversos informants que coneixien el terme municipal des de punts de vista diferents, com llauradors, caçadors o pastors,⁷ i en diverses fonts cartogràfiques:

- Província d'Alacant, terme municipal de Tàrbena, Institut Geogràfic i Estadístic, 1900 (IGE, 1900).
- Mapa cartogràfic militar, full 822 (Benissa), quart III. Tàrbena, Servici Geogràfic de l'Exèrcit, 1951 (MCM/1951).
- Mapa topogràfic nacional, Tàrbena, 822-III (59-64), Institut Geogràfic Nacional, 1990 (MTN 1990).
- Mapes 822 (1-3), 822 (1-4), 822 (2-3), i 822 (2-4), Institut Cartogràfic Valencià, Generalitat Valenciana, 1998.

2. LA TOPONÍMIA TARBENERA, UNA VISIÓ DIACRÒNICA

L'expulsió dels moriscos en 1609 degué suposar un trencament brusc pel que fa a la toponímia en moltes localitats valencianes que estaven habitades exclusivament per aquest col·lectiu. Per decret reial, els qui estaven en contacte directe amb el territori d'una bona part de pobles valencians desaparegueren, i per consegüent es perdé tota una tradició toponímica ancestral lligada al coneixement i a l'ús d'aqueix espai. Els repobladors que s'establiren posteriorment ocupa-

ren un territori que era nou per a ells: amb el temps s'hi adaptaren i el personalitzaren, i crearen una nova toponímia, com veurem. Un altre moment determinant en la història valenciana fon també, sens dubte, la conquesta cristiana, que afectà diferentment el país. A les poblacions morisques es devia conservar millor la toponímia de tradició andalusina, encara que, per mor de la seua opacitat, el seu reflex en la documentació escrita cristiana ha anat sovint acompanyat d'incongruències i de malinterpretacions, cosa que en dificulta la interpretació.

Sobre el cas tarbener oferim en aquest treball unes dades provisionals i breus, l'estudi està encara en procés, però se'n pot consultar una versió anterior més detallada en Monjo (2005). Ací ens plantejàvem fins a quin punt s'havia perdut la toponímia anterior a l'expulsió dels moriscos, i, com que la repoblació de Tàrbena es féu bàsicament amb famílies mallorquines, analitzàvem la possible empremta insular.⁸

L'anàlisi de la documentació que tenim a l'abast ens aclareix que l'expulsió dels moriscos no va fer, ni de bon tros, *tabula rasa* de la toponímia anterior. Almenys el nom de les partides es reflecteix clarament en la documentació: es considera el territori com una propietat senyorial i es presenta perfectament delimitat i estructurat en seccions, que en part es transferiren als repobladors a través del sistema emfitèutic. En principi, els nouvinguts quan s'assentaren a València assumiren la toponímia que sentien dir als funcionaris senyorials. Amb tot, una part dels topònims dels documents no sobrepassà el primer temps de la població. Com veurem, alguns evolucionaren formalment, en altres s'observen canvis morfològics o lèxics, i en altres, fins i tot hi hagué un desplaçament a favor de formes noves.

Pel que fa als arabismes, s'han conservat des del segle XVII les formes *l'Albicà*, *Albirec*, *Beniplà*, *Bijauca*, *Garx*, *el Rafalet* i *Sacos*. Encara que se sap que *Beniplà* i *Sacos* són el resultat modern de les formes medievals *Beniflà* (1391, 1445)

5. Citarem aquestes fonts seguint la fórmula: any del text / AMG. Tots els documents consultats poden consultar-se amb la signatura AMG, D-H, 2/12.

6. Procedent bàsicament de l'arxiu familiar de la M. Luísa Mascaró Soliveres, a qui agraïm la col·laboració. Citem els textos indicant-ne l'any o el segle.

7. Hem d'agrair molt especialment la col·laboració i el suport d'en José Cifre Monjo, en Juan Cifre Cifre (†), en José M. Ferrer Vila, en José Ginart Serra (†), en Miguel Marcó Monjo, en José Mascaró Gisbert, en Jacinto Molines Marí, en Jaume Molines Vila, en Gonzalo Perles Marcó (†), l'Antoni Ripoll Molines, en Miguel Salvà Oliver, en Roberto Signes Ripoll, en Paco Soliveres Mas i en Vicent Vila Monjo.

8. Per al coneixement de la repoblació mallorquina del País Valencià en el segle XVII, vegeu, per exemple, Costa (1977; 1977-1978); Mas i Monjo (2002a; 2002b); Mas, Monjo i Mas (2007); Mas, Monjo i Mas (2008); Diversos autors (2007); Mas, Monjo i Mas (2009a; 2009b; 2011). Sobre la influència de la repoblació en la toponímia de la Marina vegeu Costa (1977-1978); Colomina (1986); Monjo i Mas (2002); Rosselló (2003); Veny (2003); Monjo (2005); Mas i Noguera (2009); Aragó (2011).

i Xacos (1321), potser per una associació d'homofonia amb paraules llatines que no hi tenien res a veure.⁹ En altres casos, s'observa una evolució fonètica:

- *Binortell* < *Beniautey/Beniautell* (E1612). A la darrera del segle XVII ja es documenten formes paregudes a l'actual: *Benihortell* (1679/AMG), *Biniortell* (1680/AMG), potser generades per una associació en la paraula *hort* i comptant amb una assimilació vocàlica en el primer element (*beni* > *bini*).
- *Benissalim* < *Benisselim/Benissilim* (E1612), un cas de vacil·lació de la *a* i *e* pretòniques a favor de la *a* (veg. 3.1), curiosament més propera a l'etimologia.
- *Binarreal* < *Benirreal*. Evolució ja constatada en el segle XVII (1659/*Llibre I*).
- *Es Birlam* < *Mirlam* (segle XVIII)¹⁰ < *Mil-la(n)* (E1612) / *Mil-lam* (E1616).
- *La Soloja* [ó] < *la Soroja* (1527, E1616) / *la Seroja* (E1612).¹¹
- *El Campo / es Massilcamp* < *Massil Alcamp* (E1616). Ja en 1649 es documenta la forma actual: *partida del Massil Camp* (1649/AMG).
- La forma del topònim es *Xiquirimi* cal relacionar-la amb un cognom morisc documentat a Murla i a Alcanalí: *Xiquirimi*.¹² Les fonts documentals ens confirmen que es tracta d'un antropotopònim, «hereditatem quam solebat esse del dixer alias Chirimi» (E1616), i mostren una gran riquesa de variants: *Xicalami*, *Chacalim*, *Chirimi* (E1616), *Chacarami* (1677/AMG). En el

9. Torró (1988-1989: 80); Boluda-Galiana-Pons (1991: 20); Orts (1987: 11-12). Per a la primera caldria buscar un ètim similar a la forma homònima saforenca: *bani lfran* (Barceló 1983: 117). Per al segon, s'ha suggerit l'apel·latiu àrab *xaqq 'gorg, pas estret'* (*OnCat*, VIII, 107).

10. López (1918: 56).

11. La forma de 1527 procedeix d'un document esmentat dins *Noticia històrica del valle de Bolulla y Garig*, d'Adolf Salvà, que es pot consultar a la Biblioteca Valenciana. És el nom d'una antiga alqueria del terme actual de Bolulla. Actualment és el nom d'una partida situada entre els termes de Bolulla i Tàrbena. A Bolulla en diuen *la Seroja* o *la Soroja*, i en el cadastre apareix com a «Saroçha» i «Soroçha» (devem la informació a la M. Isabel Guardiola). En el cadastre de Tàrbena es manté la forma antiga «Soroçha». Dins E1612 apareix la variant «la Serolla», que deu ser una reinterpretació.

12. Giner (1995: 246); Monserrat (2003: 590-591, 597, 603).

CAT apareix «Chiquirrimí», la variant més propera al possible ètim.

Altres topònims d'origen àrab han desaparegut sense deixar rastre. Per exemple, les partides anomenades *l'Alcúdia*, *Benicaubell*, *Beniguaima*, *Benissa*, *Favara*, *lo Massil (Al)quenèssia(r)*, *la Ràbita*; *la font Arcam* o *el barranc de Benacham*.¹³

En el cas del *Massil*, el topònim ha desaparegut com a nom propi i ha esdevingut un nom comú. Es tracta d'un dels topònims més documentats en els establiments de 1612 i 1616, i designava una partida situada devora el nucli de població més important de la vall de Tàrbena, sobre el qual posteriorment s'escampà el poble actual en canalitzar el barranc que la travessava.¹⁴ En el parlar tarbener la paraula *massil* significa precisament 'tros de terra proper al poble', i tradicionalment havia tingut la connotació de riquesa, en oposició a la terra més allunyada. Ja en el segle XVII hi ha indicis d'aquesta evolució semàntica. Es percep com una realitat disgregada: el topònim s'ha tornat genèric i necessita anar acompanyat de fórmules adjectivadores que el vinculen a punts de referència propers. Per exemple: «lo masil qu'està defront de la era» (1657, *Llibre I*), «lo masil de la yglésia dit de damunt la font de Enmig» (1692, *l. c.*), «lo masilet del poble de baix» (1684, *l. c.*). Ocasionalment la fórmula s'ha simplificat a favor de l'adjacent i s'ha creat un neotopònim. Per exemple, a partir de la fórmula «lo masil de damunt lo llogaret» (1660, *l. c.*), «lo masil de la ygl[esi]a dit del llogaret» (1676, *l. c.*) o «lo massil dit del llogaret» (1657/AMG) s'ha passat al topònim actual *el Llogaret* (com també passà en *el Calvari* < *es Massil del Calvari*). Del segle XVII hi ha també indicis de pluralització: «la senda dels Masils» (1639/AMG), «partida dels Masils» (1690/AMG), o d'extensió semàntica: «lo masil del lloc de dalt» (1654, *Llibre I*). Actualment, a banda del nom comú, forma part d'alguns topònims que designen paratges situats a l'interior de l'antiga partida (*es Massil des Pou*), a voltes com a diminutiu (*es Massilet*). Un desplaçament semàntic curiós s'ha produït també en el genèric *drecera*, que forma part d'un

13. No té res a veure amb l'actual *fonteta d'en Benjam*. Aquest barranc estava a la partida de Parelles.

14. Precisament un dels ètims proposats podria ser la paraula àrab *massil* 'llit d'un riu' (Rubiera i Epalza 1984: 31). El barranc, actualment canalitzat, es coneix com a *sa Volta*.

topònim que designa un camí d'entrada al poble. Ha pres l'accepció d'«abocador de deixalles», perquè tradicionalment aqueix espai s'ha associat a aquesta activitat.

Així mateix, també alguns topònims d'arrel llatina s'han mantingut sense canvis fins a l'actualitat, com *Canilles* o *la Murta*, o amb una adaptació morfològica al parlar local: *la Font Blanca* (E1612) > *sa Font Blanca*, *la font d'Enmig* (E1612) > *sa font d'Enmig*, *fonte del ovi* (E1616) / *la font dels olbis* (1670/AMB) > *sa Font des Olbis* (potser), *les Vinyes* (E1612) > *ses Vinyes*. En altres s'atesta ja en el segle XVII un canvi fonètic respecte a una forma més antiga: *Parelles* (E1612) < *Palalles* (1404).¹⁵ En altres, però, s'ha produït un desplaçament semàntic de tipus metonímic en passar a designar un punt de referència especialment significatiu dins d'una partida tota la partida.¹⁶ Així de *la Creu* (E1612) es passà a *es Coll de sa Creu*, i de *Rates* (E1612)¹⁷ es passà a *Coll de Rates*, en què se sobreposà el nom de dos colls que destacaven al camí vell que travessava la vall de Tàrbena per damunt del nom de les partides en què se situaven. Hi ha indicis antics d'aquesta evolució, com ara «partida del Coll de la Creu» (1650/AMG) i «montanya de Coll de Rates» (1409).¹⁸

En altres casos, però, han desaparegut els topònims que en la documentació siscentista presentaven una forma amb arrel llatina. Per exemple, pel que fa a les partides: *la Caiguda*, *la Cova*, *l'Escorredor*, *l'Hostalet*, *l'Oliva*, *Xintes*.¹⁹ Altres elements: *barranc dels Olms*, *cova de l'Hedra*, *cova de la Travessa*, *font de l'Àlamo (sic)*, *font de l'Espí*.

15. Torró (2009: 267). Potser interpretable a partir de la forma catalana *pala*, amb sentit de 'costera no només vertical sinó llisa', usual sobretot al Pirineu i Prepirineu (DCVB, s. v. *pala*; DECat, vi, 180-181; OnCat, vi, 118; Domingo 1997: 121-122), referida en principi a una unitat orogràfica que devia correspondre a les actuals penyes de l'Albicà, situades damunt de sa Font Roja, on Torró situa els antics *abeuradors de Palalles* (2009: 268).

16. En primer lloc es documenta la irradiació del topònim principal a determinats punts de referència immediats. Així, de *la Creu*, segons E1612, es creen els topònims satèl·lit: *muntanya* o *comada de la Creu*, *barranc de la Creu* i *coll* o *collado de la Creu*. Posteriorment, per un procés de metonímia (o més exactament de sinèdoque), un paratge de partida més destacat —un coll de l'antic camí de València— passà a designar la partida sencera.

17. Per a *Rates* Coromines proposà l'ètim llatí *RATIS* 'bosc' (OnCat, vi, 348), ben adient a aquest paratge muntanyenc, encara que l'etimologia popular l'haja associat a la paraula *rapte* o al rosegador.

18. En un document de fites del terme d'Alcanalí (Mestre 1970: 668).

19. Per a *Xintes* es podria proposar l'ètim llatí *CINCTAS* 'cenyides', amb una solució fonètica arcaïtzant, que s'avé molt a la disposició orogràfica de l'indret, voltat de tallats, l'actual partida que es diu *sa Muntanya*.

Un cas a banda és el nom de les unitats de població, de les quals hi ha les dades més antigues. Així, el nom del poble és un dels topònims més antics del terme: apareix esmentat en el famós Tractat del Pouet en 1244. En època medieval feia referència a un castell, a un territori castral i a una població que estava situada a l'interior del castell.²⁰ Durant aquesta època podem resseguir l'evolució formal que afectà el topònim (*Tarbana* > *Tàrbena*).²¹ En diverses fonts dels segles XIV i XV s'esmenten així mateix el nom d'altres nuclis de població menors o alqueries. Són topònims que generalment han desaparegut, encara que en algun cas han persistit com a nom de partides. Així en un afegit del testament d'en Bernat de Sarrià datat en 1325 s'esmenten les alqueries de *Benaurell* i *Caurell*.²² Entre els segles XIV i XV es documenten *Beniflà* (1391, 1445), *Benixebel* (1391, 1445), *Benitallia* (1391) / *Benitalfa* (1445) i *l'Hostalet de Tàrbena* (1381) / *l'Hostalet de la Vall* (1445), de les quals després de l'expulsió es repoblaren només *Benissebel* (E1616) i *Benitala* (E1616), i el nom de les altres quedà com a nom de partida.²³ Però no es conservà el nom àrab dels pobles que constituïen la vall de Tàrbena: al llarg del segle XVII s'anomenaren primerament *Lloc de Dalt* i *Lloc de Baix*, i ja en el darrer terç, *Poble de Dalt* i *Poble de Baix*, i en l'actualitat, *el Poble de Dalt* (despoblat i partida) i *Tàrbena*. Com en el cas de Castells i Xaló, el nucli principal del terme —on hi havia l'església, el fossar i els elements relacionats amb el poder—, perdé el nom originari i prengué el del mateix terme.

En canvi, són bastant més pobres altres dades toponímiques, com ara els hidrònims o els orònims, en els documents dels establiments de 1612 i 1616, i generalment no s'han con-

20. Guichard-Bazzana (1980: 227); Torró (1988-1989: 68).

21. No ens detindrem en interpretacions. A grans trets, s'hi ha proposat un ètim prellatí de tipus ibèric a partir de la forma *TARBAN*, amb el significat de 'gran penyal' o 'roca, muntanya amb aires taurins', que devia fer referència a la muntanya en què s'assentava el poblat primitiu (OnCat, vii, 235-237). Altres hipòtesis destaquen el lligam del poble amb la via de comunicació que travessava el terme i enllaçava la Marina septentrional amb la meridional a través del Coll de Rates i postulen un ètim llatí de tipus viari: *TABERNA* 'parador' (Rubiera 1991: 671).

22. Document editat per López 2006, document núm. 2208. Devem la informació a Agustí Galiana. Potser aquests topònims tenen reflex en les partides anomenades en el segle XVII *Beniautey* / *Beniautell* (E1612) o *Benicaubell* (1650/AMG). Encara que també podrien assimilar-se al nom de dos barrancs esmentats en els establiments de 1612 (*Autell*, *Caudet*), a tocar de l'antiga partida de l'Alcúdia, prop de Picassàries.

23. Torró (1988-1989, 80); Boluda i altres (1991: 20). Actualment només es conserva *Beniplà*.

servat. Ens referim, com ara, a orònims com *serra de la Cova*, *serra del Ferrer*, *penya de Santa Bàrbera*, *tossal de les Vinyes* o *muntanya de Xintes*. S'hi observa, a més, una certa provisionalitat o precarietat, tot i que determinats elements de relleu, que destacaven més, haurien sigut de gran utilitat a l'hora de localitzar les fites de les possessions de terra. En aquesta documentació, però, s'identifiquen molts dels punts amb perifrasis improvisades del tipus «una muntanya que y a tres tronchs de oliveres y carrasques», «lo cabeçol dels pins» o «penyes a hon y ha edra» (E1612). I aquesta imprecisió toponímica a vegades ateny també determinats paratges o partides, identificats només a partir d'un element de referència més concret, com ara «partida del camí de València», «partida davall del castell de Santa Bàrbera», «partida davall la hera del lloch», «partida davall la muntanya del Ferrer», «partida del alt del camí de Bijauca», «partida en lo alt del barranc de la Murta», «partida prop de la font» (E1612). Generalment, aquestes fórmules no es consolidaren, si exceptuem el cas de la partida de *Santa Bàrbera*, que és hereua de la fórmula *partida de davall del castell de Santa Bàrbera* (E1612) i alternava amb la forma simplificada actual ja en 1612, i algunes de les que presenten l'estructura en què s'indica un antropònim. Així, les actuals *Casivanyes*, *sa Foia d'en Soler*, *Picassàries*, *es Xiquirimí*, tenen documentació siscentista entre les fórmules antropotopòniques dels establiments: *corral del Sastre*, *terra nova d'Ivanyes* (E1612); *partida Picassàries*, *partida de la Foya de Soler*, *terra nova de Abarques*, *terra Jaume Saxa*, *partida Xicalami* (E1616).

Amb el temps, la necessitat d'identificar indrets concrets dins del terme va fomentar la creació de topònims. El procés seguit ha estat l'habitual, a partir de l'ús per antonomàsia de determinats genèrics (per exemple, *es Figuera*, *l'Hort*, *sa Mallada*, *sa Muntanya*, *sa Partida*, *es Tossal*), o a partir de fórmules descriptives en què s'adjuntava un adjectiu a un genèric (com ara, *sa Foia Fonda*, *sa llima Grossa*, *sa Mallada Gran*, *sa Mallada Plana*, *sa penya Alta*, *ses penyetes Roges*, *es tossal Groc*, *es tossal Redó*), o s'adjuntava un complement que lligava un genèric a un element destacable, sobretot de tipus vegetal o animal (per exemple, *sa Cova de sa Figuera*, *sa Foia de s'Ordi*, *sa Font des Garrofer*, *sa penya des Pinets*, *sa penya des Niu*, *es tossalet des Corbs*) o un antropònim (com ara, *s'Altet d'en Calafat*, *s'Aspre d'en Guillem*, *sa coveta de la Fernanda*, *sa llima d'en Parra*, *es penyó d'en Leno*). Són especialment in-

teressants les metaforitzacions dels elements del relleu (com ara, *es racó de sa Fornal*, *es Frares*, *es Forat de sa Clau*, *sa Patada des Bou*, *sa penya des Agüelos*, *es Trompellot*) o la vinculació de l'espai a determinades llegendes locals (per exemple, *es tossalet des Diners*, *es Lliset des Salt*, *sa cova des Moret*) o a la visió popular de determinades restes arqueològiques (com ara, *sa cova de ses Lletres* o *sa Caseta des Moros*), que denoten un lligam molt més pregon amb el territori.

Un exemple de topònim creat per un procés de metaforització:

es (A)güelos.

És molt difícil parlar de toponímia transportada des de Mallorca, encara que en alguna ocasió els topònims coincideixen. Per exemple, encara que el nom de l'antiga partida de *Benicaubell* coincidís amb un topònim de Santa Margalida (Mallorca), d'on procedien una bona part dels repobladors tarbeners, no podem pensar que haja sigut dut des d'allà, atenent el seu possible origen àrab comú i paral·lel en ambdues bandes.

Sí que es pot detectar, però, una certa empremta mallorquina pel que fa a l'ús de determinats genèrics característics de les Illes Balears que reapareixen a Tàrbena i a determinats punts de la Marina.²⁴ A voltes es tracta d'apel·latius arcaics, que s'han fossilitzat com a topònims i que representen formes lèxiques mallorquinitzants, com ara *es Garrigó* ('garriga menuda'), *es Seguers* ('buc d'abelles'), *es Serral* ('munta-

24. Monjo (2005: 235-239).

nya de cim allargassat'), es *Lliset des Salt* ('precipici format de roques llises')²⁵ o es *Xap* ('clivella: barranc estret i tallat'). A voltes es tracta simplement de coincidències que poden ser considerades solament com a *evocadores*, ja que, tot i que reapareixen en altres bandes del País Valencià, s'hi pot intuir un cert reforç.²⁶ Ens referim, per exemple, a es *Buscarró* (potser amb el sentit de 'bosc petit', no com a orònim) o a es *Mitjà des Flors* (on *mitjà* és un genèric d'ús viu que significa 'terreny erm enmig de terres treballades'). Tanmateix la deixa mallorquina més visible en la toponímia és la presència d'antropònims insulars: els cognoms vinguts de les Illes, que quedaren fixats en els topònims. A voltes, com que mantenen determinats cognoms desapareguts en l'actualitat, són un veritable document històric. Així, en el cas de Tàrbena, retrobem en els topònims *sa Font d'en Guardiola*, *sa fonteta d'en Benijam* (< *Benajam*) o es *recingle d'en Porcell*, alguns cognoms atestats en el segle XVII i actualment desapareguts.

Vegeu una mostra de les principals evolucions formals dels topònims històrics:

Topònim documentat en el segle XVII	Topònim actual
Beniguaima / heretat de Picassarri(s)	Picassàries
Benissebel	El Poble de Dalt
La Creu	Es Coll de sa Creu
L'Aigua Blanca / la Font Blanca	Sa Font Blanca
Serra del Ferrer	Ses penyes de s'Ombria, sa penya Gran
(La) Murta	La Murta
Rates	Coll de Rates
Tossal de Santa Bàrbera	Sa Caseta des Moros
Les Vinyes	Ses Vinyes
Xintes	Sa Muntanya

25. Deu ser un derivat del terme *lliser*, efectivament conservat a la Marina septentrional al costat de la variant *llisar*, d'origen mallorquí (Beltran 2005: 227).

26. Contenen una sèrie de «ressonàncies culturals» que poden ser considerades com a mallorquinitzants. Poden ser genèrics (*buscarró*, *crestall*, *planissa*, *xap...*), o poden parlar de determinades activitats humanes (*camada*, *cortó*, *figuerat*, *rota...*), o presenten solucions lèxiques arcaïtzants dins del context valencià (*ase*, *coll...*) (Rosselló 2003: 640-641).

3. CRITERIS QUE S'HAN SEGUIT EN LA NORMALITZACIÓ DELS TOPÒNIMS

3.1. Criteri de normativització ortogràfica

La fixació per escrit dels topònims ha de respectar les normes ortogràfiques vigents. Per força s'han d'ometre determinats fenòmens fonètics característics de la parla viva, maldament siguen molt particulars o identificatius. Sens dubte aquesta estandardització formal dels topònims a la llarga, si es perden els referents orals, esdevindrà un model en bona part distorsionador de la pronúncia local d'aquests topònims, però sempre seran preferibles a les grafies castellanitzants que sovint s'han fet servir per a representar-los i no cal dir que a la seua desaparició. Es tenen en compte els criteris generals que s'apliquen en l'elaboració del CTV, dirigit per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

És clar que una part dels fenòmens estan molt documentats en valencià i tenen un abast força general, com ara l'oscil·lació de la *o* i la *u* pretòniques en contacte amb consonants labials (per exemple, *muntanya/montanya*, *muntanyeta/montanyeta*), l'emmudiment de la *d* intervocàlica en determinats contextos (per exemple, *esmolaora* < *esmoladora*, *margenaes* < *margenades*, *segaïssa* < *segadissa*, *mallâ* < *mallada*) o determinades metàtesis (com *èuia* < *ai(g)ua*, *Gargaris* < *Gregoris*) i dissimilacions consonàntiques (com *flares* < *frases*). D'altres, però, tenen un caràcter més reduït i poden definir la personalitat de la toponímia local dins del context comarcal.

Pel que fa al vocalisme, es documenten a Tàrbena trets que retrobem a la Marina septentrional i que es consideren reminiscències balears. Ens referim a fenòmens com les vacil·lacions a l'hora de realitzar les *aa* i *ee* àtones, no sempre d'acord amb el valencià general, com a resultat de la vocal neutra /ə/. Així, per exemple, es realitza amb [a] una sèrie de partícules àtones, com els articles *es*, *el*, presents en la toponímia, i s'observa també en l'interior d'una sèrie de paraules les pronúncies: *r[a]dó*, *R[a]molins*, *llog[e]ret*, *R[e]fels*, *X[e]bec* (per *redó*, *remolins*, *Llogaret*, *Xabec*).²⁷ En aquest sentit, per representar la toponímia relacio-

27. Vegeu, per exemple, Colomina (1985: 38); Beltran (2005: 49-51); Monjo (2009: 174-175). Coromines encara notà a Tàrbena la forma *xabec*, que interpretà com un arabisme a partir de l'arrel *xabaka* 'xàrcia (de caçadors)' (*OnCat*, VIII, 94). Actualment, però, les variants més usuals són *x[e]bec* i *x[i]bec*.

nada amb determinades propietats —vil·les, negocis—, la consciència popular ja havia creat un sistema gràfic localista (per exemple, «As Molí», «As Planet» o «As Serral»), encara que al marge de la normativa. Així mateix, tot i que s'ha documentat en altres contrades diverses, l'afèresi de la *a* inicial és un tret també habitual en aquesta contrada, i s'ha vinculat també a l'influx balear (com ara, *es Metleral* < *s'Ametleral*).²⁸ També podríem considerar particularismes la monoftongació del grup àton *gua* en *go* que es detecta residualment, com ara en una forma del cognom *Guardiola* > *Gordiola* que es conserva fossilitzada en el topònim *sa Font d'en G[o]rdiola*, potser com a recialla mallorquinitzant (en valencià general es documenta més habitualment l'evolució *qua* > *co*),²⁹ o la metàtesi *algesperia* < *algepsera*, que conviu localment amb la forma assimilada *alge[ts]eria*.

Altres fenòmens atestats a la comarca poden reaparèixer escadusserament en altres zones valencianes, com ara, pel que fa al vocalisme, el tancament de la *a* tònica en *e* oberta (com ara, *zig-zag* > *zig-zeg*), l'elisió de les semiconsonants intervocàliques en algunes formes com *pouet* > *poet*, *foieta* > *foeta*, *baieta* > *vaeta* (sobrenom), i pel que fa al consonantisme, l'emmudiment de la *-r* final en els plurals (com ara, *flôs* < *flops*, *seguês* < *seguers*), o determinades realitzacions contextuals dels fonemes /v/ i /b/ que divergeixen de l'evolució etimològica (com ara, [b]oltes, po[v]il o [v]a(i)eta).³⁰

Amb tot, en alguns antrotopònims que contenen malnoms, és preferible respectar la forma popular dels sobrenoms, amb una sèrie de fenòmens d'evolució fonètica perfectament coneguts: *Camarà* < camarada, *Cormena* < castella *colmena*, *Vaeta* < *baieta*.

Així mateix, per efecte dels fenòmens de fonosintaxi, s'observa l'elisió de la preposició medial *de* si va seguida de vocal i encapçala un complement de nom. Hi ha diferents resultats pel que fa a la seua conservació o elisió, depenent si la

preposició va seguida per un article, en què s'emmudeix per complet (1), o si no hi va, cas en què només s'elideix la *d* intervocàlica (2a). Són rares les formes en què es documenta la presència del nucli principal fos amb el nucli del complement, i s'expliquen per una identificació fonètica secundària: *e* + (*d*) *e* > *e* (2b). En cas de contracció de la preposició amb un article, en el registre col·loquial es tendeix a l'elisió de la seqüència /de/, mantenint només la consonant que clou la síl·laba (3a, 3b). Aquesta tendència a la simplificació afavoreix l'emmudiment de la *-r* final en alguns nuclis (3c). Vegeu-ne alguns exemples:

pronúncia	forma normalitzada
[sa ma'ʎa ses 'kabres]	<i>sa Mallada de ses Cabres</i> (1)
[sa 'kova (d)e 'dalt]	<i>sa cova de Dalt</i> (2a)
[al poble'dalt]	<i>el Poble de Dalt</i> (2b)
[as pe'ɲo n 'sifre]	<i>es penyó d'en Cifre</i> (3a)
[sa 'fɔja s 'pi]	<i>sa foia des Pi</i> (3b)
[as ses'te m 'pɔnt]	<i>es sester d'en Pont</i> (3c)

El coneixement de la naturalesa del parlar pot permetre satisfactòriament la restitució dels elements dels sintagmes i així evitar representacions errònies del tipus «la foieta de Ambila» (text de 1794), «Morro Enserra» (MCM/1951) o «collaret d'Embossa» (panell actual), per *sa Foieta d'en Vila*, *es morro d'en Serra* i *es collaret d'en Bossa*, que s'han fet servir en la documentació antiga i encara podem trobar en alguns textos poc acurats.

Un exemple de retolació errònia d'un topònim en un panell actual: *es collaret d'en Bossa*.

28. Vegeu, per exemple, Colomina (1985: 39); Beltran (2005: 56-58); Monjo (2007: 181).

29. Vegeu, per exemple, Colomina (1991: 20-21).

30. Els tres primers trets s'han observat, per exemple, a la Marina i a la Plana (vegeu, com ara, Colomina 1991: 15-16, 23, 25; Gimeno 1994: 367-368, 370, 371). El darrer fenomen s'ha documentat abundantment en valencià meridional, i pot vincular-se a determinades seqüències com *vol* > *bol* o *be*, *bi* > *ve*, *vi*, entre altres possibles (vegeu, per exemple, Martines 2000: 103, 98-118).

Tanmateix, en algun cas l'evolució s'ha consumat en formes que no pareix que ja tinguen retorn sense que en violentem la identificació. Així, per exemple, s'hauria de mantenir la forma *es Pinofre*, que és el resultat de l'estructura *es Pi d'en Nofre*, a partir de la pronúncia [as 'pi n 'nofre], que simplifica la geminació de la *n* i l'accentuació.

Així mateix, s'hauria de respectar la forma popular *Casivanyes*, resultat d'un hipotètic **Casa Ivanyes* o **Casa d'Ivanyes*, molt singular dins del context local, perquè no presenta l'article personal. Possiblement ens trobem davant d'una forma valenciana siscentista que no va adaptar-se als usos locals.³¹ Fa referència a una possessió d'en Bernat Ivanyes, un personatge molt relacionat amb la història moderna tarbenera, ja que va ser el notari que redactà la carta de població i perquè devia tenir casa i terra a la vall de Tàrbena, com deduïm no només del topònim actual sinó d'una sèrie de referències del document dels establiments de 1612 «afrenta ab casa de Bernat Ivanyes, notari», «sobre lo camí de València y davall la terranova de Yvanyes».³² Considerem que seria poc aconsellable la restitució de la forma originària, ja que l'evolució fonètica ja s'ha consumat, i perquè, com hem dit, la recreació d'una estructura que ometés l'article personal, per molt legítima que fos, suposaria crear un neotopònim discordant.³³

I potser tampoc no s'hauria de reconstruir com a **sa Foia de l'Església* la forma *sa Foia Església*, que simplifica una construcció de la qual hi ha documentació siscentista, per exemple, «la foya de la ygl[ésia] dita del Rafalet (1676, *Llibre I*, fol. 38v). Es tracta d'una perifrasi que es feia servir per a designar i singularitzar una part determinada d'una partida —en aquest cas, el Rafalet—, que estava vinculada a l'església. En el segle XVII s'aplicava a altres paratges diversos: «la foya de la yglésia de Binarreal» (1671, *l. c.*, fol. 37v), «la foya de la yglésia del Bancal Llarch» (1692, *l. c.*, fol. 42v), tot i que el topònim que ha persistit actualment fa referència al tros del Rafalet.³⁴

31. El CAT proposava una restitució més castellanitzant: *Casas Ibáñez*, que ha reaparegut en diversos mapes oficials com MCM, 1951, i MTN, 1990, amb la forma *Casas de Ibáñez*. En canvi el mapa de l'IGE 1900 respectava més la forma popular: *Casibañez*.

32. Cases (1983: 148, 188).

33. La forma local hipotètica hauria de ser **sa Casa de l'Ivanyes* o *Ca l'Ivanyes*.

34. En el CAT la forma proposada era «Foya de la Iglesia», restablint o mantenint una construcció no vigent en el parlar actual. És l'esperit de la

Una característica de la fonètica sintàctica de Tàrbena i de la Marina septentrional és el resultat en *e* de la seqüència de les àtones *e + a*, afavorint així l'afèresi de la *a* inicial (per exemple, *de aqueixa > de-queixa*, *de aci > de-ci*). Aquesta circumstància explica la identificació dels topònims precedits per la partícula *al-* com si fossen precedits per un article determinat, que, per altre costat, en aquesta zona es pronuncia [al]. Encara que, en contraure, l'article evoluciona a *del* (paral·lelament als articles *es* [as], *en* [an], que contrets es pronuncien *des* [des], *d'en* [den]). Així, per exemple, exotopònims com *Alcoi*, *Alger* o *Altea*, s'interpreten com **el Coi*, **el Ger*, **el Tea*, perquè darrere de preposició contrauen: *del Coi*, *pel Coi*, *del Ger*, *pel Ger*, *del Tea*, *pel Tea*. Si tenim en compte aquesta característica haurem de restituir com a formes precedides pel prefix *al-* els topònims *Albirec*, *Alpolupi* o *Altere* (i no, *el Birec*, *el Polupi*, *el Tere*), malgrat el que puga percebre's en les construccions amb complement de nom en què apareixen; i més encara si n'hi ha documentació històrica que ho avala.³⁵

pronúncia

[ko'la'reddel bi'rek]

[to'sal del po'lupi]

[ba'raŋ del 'tere]

forma normalitzada

collaret d'Albirec

tossal d'Alpolupi

barranc d'Altere

Aquesta tendència fonètica explica l'origen del topònim *sa cova de Dalt* a partir de **sa cova d'Aialt*, a través de la pronunciació [de 'jalt].³⁶ Aquesta sospita es confirma per l'existència de la forma *la cova d'Aialt* al poble veí de Castells per a referir-se a la mateixa realitat. A Castells s'ha conservat plenament aquest topònim, que designava una unitat de població que quedà despoblada en 1609. En el segle XVII encara devia existir aquest topònim a Tàrbena per a designar l'indret on hi ha la cova, a continuació de la partida veïna de Castells,

contradicció pel que fa a la notació de la realitat toponímica, ja que en aquesta font escrita sol predominar més l'omissió dels elements medials (per exemple, «Foya Gabach», «Font/Fuente Guardiola», «Fuente Naranjo», «Puchá Parelles», per *sa Foya des Gavatz*, *sa Font d'en Guardiola*, *sa Font des Taronger*, *sa Pujada de Parelles*).

35. En efecte, la forma *Albirec* està documentada en E1612. Per a *Alpolupi* cal veure un gentilici derivat del nom de Polop precedit per un article (*On-Cat*, vi, 252). A Benigembla en diuen *altet de Polupi*.

36. Paral·lelament *els Plans d'Aialt* (en terme de Castells) són anomenats pels tarbeners *es Plans de Dalt*.

com deduïm de la documentació (en un document s'esmenta «lo barrang de Ajalt» a la partida de Garx de Tàrbena [1637/AMG]). Suposem que degué reinterpretar-se aquest topònim en perdre's la semiconsonant intervocàlica més que per l'homofonia de (a)hi dalt / de (A)ialt, ja que en el parlar local no existeix la forma *ahí*. Tanmateix, tot i la informació històrica i dialectològica que tenim, considerem que s'ha de mantenir la forma local viva.

Així mateix, la tendència a la simplificació de la fonosintaxi explica casos de fusions en els sirremes en què els adjectius segueixen directament els nuclis, amb una pèrdua de la tonicitat del primer element. Ens referim a casos com *es Bancall-llarg* < *es Bancal Llarg*, *es Caminou* < *es Camí Nou*, *C[u]llderrates* < *Coll de Rates*, *sa Mallaplana* < *sa Mallada Plana*, *sa Penyalta* < *sa penya Alta*, *es Sestellarg* < *es Sester Llarg*, en què la restitució ortogràfica no en dificulta tanmateix la identificació.³⁷ Contràriament al que succeeix amb el topònim *es Correnou*, que és un resultat més innovador i irreversible. Es podria interpretar com a derivat de la forma **es Corral Nou*, encara que amb una certa reserva, ja que només en coneixem documentació en versió castellana i en el testimoni d'alguns parlants, potser influïts per la forma escrita. Per exemple, en el CAT apareix notat com a «Corral Nuevo», que és una variant que gaudeix d'una certa tradició; ja que el trobem en documents anteriors, com ara en un text de 1794: «partida del Corral Nuevo» (AFMS). En aquest cas la fusió dels dos elements ha suposat també la pèrdua de l'accent del nucli i així mateix la reducció d'una geminació consonàntica: *corral nou* > *corr[ə]nnou* > *correnou* > *corronou*.³⁸ El resultat final ha estat influït per una assimilació vocàlica del tipus *o-e* > *o-o*, que retrobem en altres formes locals com *corruer* > *corro(g)uer* o *corruera* > *corro(g)uera* i que encara conviu amb la forma no assimilada, a la qual no ha desplaçat.³⁹

37. Tot i que en algun cas la consciència popular d'aquesta unitat va una mica més avant. Com ara, del topònim urbà *es Caminou* (< *es Camí Nou*) s'ha creat el sobrenom *la Caminoua*.

38. L'existència del resultat *-ln-* > *-nn-* en altres punts de la comarca, com ara en un topònim de la Vila Joiosa: *platja del Bol Nou* > *platja del Bonnou* (Colomina 1991: 120), en reforçaria la tesi.

39. Colomina i al. (1986: 94) interpretaren aquest topònim a partir de la forma **corrent nou*, i així mateix Mn. Pere Riutort ens suggerí l'ètim mallorquí **conró nou*. Són, sens dubte, molt interessants i suggerents

3.2. Criteri de normalització lèxica

En la toponímia apareixen determinades formes lèxiques castellanitzants, en part usuals en el parlar local, en part específiques de la toponímia. Són, per exemple, una forma característica del camp semàntic de la toponímia els genèrics *collado* 'coll' i *fondo* 'depressió, petita vall', tan arrelats en valencià.

Pel que fa a la primera forma, hem de dir que conviu amb el terme genuí *coll*, que es manté fossilitzat en dos topònims (*es Coll de sa Creu*, *Coll de Rates*). A Tàrbena s'ha adaptat al sistema català a través d'una variant diminutiva *collaret* < *colladet*, aidat a més per la identificació amb la forma *collar*, a partir d'una confusió de les consonants alveolars *d* > *r* (com en *alamera* < *alameda*, *carafal* < *cadafal*). Així, del topònim *es Collaret de sa Vinya* (partida), tenim la documentació: «Colladed de la Viña» (1842/AFMS) i «Coll de la Viña» (CAT), les dues etapes precedents de l'evolució. En el cas de *Coll de Rates*, el nom del port de muntanya passà a designar la partida, anomenada sense article des d'antic («partida de Coll de Rates» [1650/AMG]) i amb tendència a fondre els elements del sirrema: *Collderrates* [kuʎde'rates]; en canvi, per a designar concretament el coll es fa servir com a genèric el castellanisme: *es collaret de Coll de Rates*. És clar que en la cartografia general no es pot fer servir aquesta tautologia, però es podria plantejar de respectar l'omissió local de l'article.

Contràriament a Domingo (1997: 89), no considerem castellanisme la forma *cordellera* o *cordillera* que s'utilitza com a genèric a Tàrbena i és la base de l'orònim *ses Cordelleres*. No significa 'serralada' sinó que fa referència a una formació geològica concreta: els plecs d'estrats d'origen marí coneguts com a *flysch* (Derruau 1983: 223), identificades metafòricament per la forma allargassada a un manoll de cordes. Per extensió designa també una alineació de roques.

Per altra banda, els castellanismes poden formar part dels topònims. Poden ser noms propis coneguts sempre en castellà (com *Diego*; en *es Fondet d'en Diego*, o *Isidro*, pron. [a'zidro], en *sa penya de l'Isidro*)⁴⁰ o només si fan referència a persones plenament identificables (com *José-Andrés*, en *es*

aquestes explicacions, encara que manquen de fonamentació documental (Monjo 2009: 178).

40. Té el femení *Isidra* [a'zidra], present en *es penyo de l'Isidra*.

pinar d'en José-Andrés).⁴¹ O poden fer referència a malnoms que es diuen en castellà (com ara *Hombre*, present en *sa roca de l'Hombre* i es *Fondo des Hombres*). També poden ser noms comuns, com ara *abuelo*, pron. [ˈwelo] (en *sa penya des Agüelos*), *conde* (en es *Fondo del Conde*) o *iglésia*, forma que conviu amb les variants *església* i *isglésia* en les velles generacions (*sa Foia Església*), o algunes formes que duen el sufix *-ero* com *arriero* (es *camí des Arrieros*) o *metxero* (*sa Font Metxeros*). Tanmateix, de vegades els castellanismes són exclusius de la toponímia, i no se sap a què es deuen (per exemple, es *tossalet de l'Hermano*, es *Pla del Tirano* o *sa Foia del Caballero*).

La normalització pot restituir al català les formes que no afecten la identificació (*arrier* < *arriero*, *comte* < *conde*), més encara en els casos en què la forma genuïna escara es coneix (*església* < *iglésia*). Seguint les pautes del CTV, es mantenen els antropotopònims que es diuen exclusivament en castellà (*Diego*, *Isidro*, *Hombre*), alguns mots que porten el sufix *-ero* (*¿metxero?*) i les formes en què podria generar-se una forma no reconeguda pels parlants i que són generals, com ara *agüelos* (*sa penya des Agüelos*). Encara que localment seria més ben acceptada la forma *güelos*.

3.3. Criteri de la prioritització de les formes locals

Els articles determinats

Sens dubte la singularitat de la toponímia de Tàrbena dins del context valencià és la presència dels articles derivats de IPSE, IPSA; per exemple: es *Figueral*, *sa Font Santa*, *s'Era des Pi*, es *Altets*, ses *Ombries*. És un reflex del seu parlar local, conegut popularment com a *tarbener* o *parlar de sa*.⁴² No cal dir que es tracta del particularisme lingüístic balear més cridaner i més conegut en l'àmbit popular, i també el que més va impactar els primers lingüistes que estudiaren el valencià meridional. Quan Mn. Barnils i Mn. Alcover visitaren la Marina a la primera del segle xx, encara pogueren documentar els articles es i *sa* a la Vall de Gallinera i a Tàrbena. Aquesta circumstància determinà que durant molt de temps la isoglossa del *salat*,

reduïda només a aquests dos termes municipals, representàs l'abast de l'àrea del territori valencià que va ser repoblat per mallorquins després de l'expulsió dels moriscos en 1609, i per tant l'àrea lingüísticament mallorquinitzant. Posteriorment, diversos estudis han donat a conèixer la importància que tingué l'emigració balear per al repoblament de la València del segle xvii i així mateix s'ha eixamplat considerablement la redolada en què s'observen diversos trets dialectalment considerats de procedència insular, al marge dels articles determinats. La vigència a hores d'ara de l'ús d'aquests articles és un tret sorprenentment conservador, si tenim en compte que Tàrbena és el darrer punt valencià on s'han mantingut. A la Vall de Gallinera aquest ús degué perdre's durant la primera meitat del segle xx, si atenem el testimoni dels lingüistes Barnils (1913) i Alcover (1918), que documentaren el seu araconament a les velles generacions ja en el primer decenni d'aqueix segle. Cal que suposem que en altres poblacions més densament repoblades per mallorquins, constituïdes així mateix en el segle xvii amb més del 90% de colons illencs, i geogràficament també molt marginals i mal comunicades —com ara, les valls d'Ebo, Alaguar, Seta o a Lorxa—, els articles balears s'hi degueren conservar un poc més de temps que a la resta de pobles; encara que fins a una data de què no tenim constància. Contràriament al que podria semblar, hem de dir que no s'han detectat recialles fossilitzades segures d'aquests articles en la toponímia de la Marina, com ha succeït a Catalunya (com ara, *Collserola*, *Sant Cugat Sesgarrigues*, *Sant Joan Despí*, *Sant Martí Sarroca*, *Solivella*).⁴³

És important de recordar que l'ús dels articles derivats de IPSE, IPSA, juntament amb altres característiques molt parti-

43. No és clara la forma *sa Canyada* [saka'ŋa] de Bolulla. En primer lloc, perquè és el nom d'una partida compartida entre Bolulla i el Castell de Guadalest, i recau més en el segon terme, encara que relacionada amb propietaris bolullers (com ens informa la M. Isabel Guardiola). I perquè podria ser també interpretat com *Sacanyar* i vincular-se a un ètim paral·lel a *Sacanyet*, *Sucaïna* o *Xocainet* (veg. *OnCat*, viii, 94). Un cas similar s'esdevé amb els *Espenyals* de la Vall d'Ebo (Aragó 2011: 123) i l'*Asbardalet* de Pedreguer (Rosselló 2003: 640), sobretot perquè la forma plural de l'article literari masculí davant de consonant coincideix a la Marina septentrional amb l'article *salat*: es [as]. En tot cas aquesta forma d'article hauria pogut contribuir a una homofonia secundària amb els conceptes d'«espenyar» o «asbarda» (variant comarcal d'*albarda*) o amb *esbardal* «tipus de construcció per al bestiar» (Seguí 2009: 226) sense haver de parlar necessàriament d'una aglutinació dels articles.

41. Fa referència a en José-Andrés Salvà, batle en temps de la Segona República.

42. Per al coneixement del parlar tarbener, vegeu, per exemple: Alcover (1918), Veny (1972), Veny (1984), Colomina (1985; 1986), Monjo (1993; 2006; 2009), Beltran (1994; 1998-1999; 1999; 2000; 2005).

cularitzants del parlar tarbener, tradicionalment quedaven relegats al registre col·loquial d'ús intern del parlar, mentre que els articles derivats de ILLE, ILLA han sigut adoptats per a l'ús amb parlants externs i per als contextos més formals.⁴⁴ Així, l'article dels topònims variava formalment segons si eren esmentats oralment o si es posaven per escrit, o si hom s'adreçava a interlocutors no nadius del poble, com també succeïa amb els noms comuns. Aquesta circumstància explica que no hi haja hagut mai una tradició escrita d'aquestes formes ni en els textos públics (com ara, el cadastre municipal), ni en els privats (com ara, testaments), i molt manco en els textos redactats en castellà, en un codi que reforçava més encara la presència dels articles literaris, ja que coincidien amb els del castellà. Vegeu alguns exemples documentals procedents d'arxius familiars (AFMS):

- partida de la Foia de(n) Soler (segle XVIII)
- partida de la Foietta den Vila (segle XVIII)
- el Masil (segle XVIII)
- barrio nombrado del Garrigó (1805)
- partida del Colladed de la Viña (1842)
- partida de la Font Grosa (1864)
- partida nombrada la Foya (1868)
- partida del Masil del Pou (1895)

En textos escrits de caràcter més públic i oficial, com ara en les denominacions que acompanyaven el CAT, el rebuig també ha sigut general. S'hi adoptava el criteri d'ometre l'article o de col·locar-lo com en castellà, de fet no eren estranyes les traduccions, per exemple: «Bancal Largo» [es *Bancal Larg*], «Coll de la Creu» [es *Coll de sa Creu*], «Escaletes» [ses *Escaletes*], «(El) Figueral» [es *Figueral*], «Foya Cova» [sa *Foia de sa Cova*], «Les Foyetes» [ses *Foietes*], «Font Rocha» [sa *Font Roja*], «Pozo (de) los Peros» [es *Pouet de ses Peres*], «(Las) Viñas» [ses *Vinyes*].

Un altre context que rebutjava l'article col·loquial era el cançoner local. Tot i ser de caràcter eminentment oral, es considerava de caràcter culte i anava lligat a un registre literari especial. Els topònims locals tampoc no són una excepció i s'esmenten amb l'article literari. Com a mostra, vegeu una cançó popular de creació local:⁴⁵

De hui a l'any qui ve
que puguem tornar
a la Foia Roja
que fa bon estar.

Per tant no es pot parlar d'una vinculació *necessària* entre els topònims i els articles, ja que, encara que en l'ús quotidià l'article col·loquial precedesca els topònims, d'aquests n'hi ha una consciència polimorfa que compta amb l'adaptació segons l'àmbit d'ús; com succeeix també en els noms comuns. Per això seria molt difícil que hi hagués cap fossilització de les formes autòctones en el cas que s'anivellàs el parlar local, com va succeir a la Vall de Gallinera i anteriorment en altres localitats. Podem, doncs, considerar com a inexactes les conclusions que Mn. Barnils extragué respecte al funcionament del *parlar de sa*, ja que intuï una mena de fusió morfològica dels articles que a la llarga evolucionaria a l'aglutinació, com suposadament observaren a la Vall de Gallinera Barnils i Moll («la sacasa», «la sacorbella», «vaig a la safoia», «vaig a la sarrota» [Barnils 1933: 184; Moll 1946: 186]):⁴⁶

Penso que en alguns noms de muntanyes i serralades de l'entorn, amb les quals les formes *es, sa* apareixen lligades inseparablement: *sa kazétaz mòros* [sa Caseta des Moros], *montàja de sombria* [muntanya de s'Ombria], *azavéjks* [es Avencs]» (Barnils 1933: 187).⁴⁷

Aquesta situació no es desdiuma massa dels usos de les Illes Balears, on secularment el català ha gaudit d'una gran ri-

46. En realitat les formes aglutinades solen procedir de la imatge popular que hi ha del parlar salat entre les localitats que no el fan servir, i en el cas de la Vall de Gallinera, també d'alguns parlants actuals que pretenen imitar el parlar antic. Es creu que en *el parlar de sa* es fan servir uns prefixos que es posen capriciosament davant de les paraules sense tenir en compte ni gènere ni nombre, presentant aglutinacions. Vegeu, si no, aquests exemples: *l'assasbancal*, *l'assascorbella*, *la sapenyeta*, *les sarrates*, *els satarbeners*, *les s'esmetles*, *s'esdona*, que pretesament reproduïen el parlar tarbener i l'antic de la Vall de Gallinera (Mas i Monjo 2002: 103-108). Suposem que els exemples aglutinats que Barnils i Moll atribuïren a la Vall de Gallinera no procedien dels mateixos parlants locals sinó de testimonis indirectes.

47. A l'original: «Ich meine einige Gebirgsnamen der Umgegend, mit welchen die *es-, sa-* Formen schon unzertrennlich verbunden ercheinen: *sa kazétaz mòros* ('das Häuschen der Mauren'), *montàja de sombria* ('Gebirge des Schattens'), *azavéjks* ('die Schlünde')». Agraïm la col·laboració d'en Ricard Gómez.

44. Monjo (1993 i 2009).

45. Monjo (2009: 121).

quesa de registres, paral·lelament a una gran flexibilitat quant als seus usos. L'article *es, sa*, era considerat d'ús col·loquial, alié, per tant, als registres més formals i a l'escrit. Aquesta circumstància ha plantejat qüestions pel que fa a la utilització dels articles col·loquials en la toponímia escrita (vegeu, com ara, Bibiloni 1985). El problema era que es vulnerava un sistema que havia funcionat molt coherentment en la societat de les Illes Balears: hi havia una diglòssia interna que posava en joc diversos registres del català insular.⁴⁸ I és que potenciar un ús de caràcter col·loquial com són els articles dialectals responia al repte de preservar i de divulgar aquestes formes autòctones en una societat cada volta més heterogènia. També es plantejaven problemes de caràcter més formal, com és el fet de fer coincidir dos codis diferents en un mateix text (per exemple: «les autoritats han arribat as Castell», «el terme municipal *des Mercadal*»).

En definitiva, si optem també en el cas de Tàrbena per l'article *salat* en l'escrit, legitimem un ús viu que necessita urgentment ser normalitzat. Reforcem un element que forma part de la idiosincràsia d'un poble i que, tanmateix, no ha gaudit sempre de prestigi entre els mateixos parlants, de manera que, seguint uns hàbits seculars heretats de Mallorca, s'ha vist reclòs a l'oralitat. L'objectiu del CTV és precisament d'inventariar les formes toponímiques vives dels pobles valencians i difondre-les en un context sociocultural que insta a intervenir urgentment a favor d'aquest patrimoni. No es tracta, doncs, d'una decisió que puguem jutjar com a folkloritzant.

Podem considerar que amb els mapes de l'ICV (1998) per primera volta la cartografia oficial donava carta blanca a les formes autòctones vigents. Es tractava d'un fet veritablement revolucionari dins del context local, només reflectit escadusserament per algunes retolacions d'iniciativa privada a partir dels primers anys de la democràcia, i en la retolació municipal, des del darrer decenni del segle xx.

Però, per a reproduir fidelment el comportament del codi dels articles en la toponímia, és menester la presència d'enquestadors locals a l'hora de fer l'inventari de topònims. En primer lloc, perquè la mera presència d'interlocutors forans pot suscitar una ocultació de les formes

vives dels articles, o vacil·lacions inexistents en la parla espontània. I per a poder copsar d'una manera clara els casos especials de topònims que tradicionalment duen article literari, que és una possibilitat que es comparteix amb les Illes Balears, existeixen *excepcions* pel que fa a l'ús dels articles col·loquials que podem considerar com a particularismes toponímics, encara que, a vegades, poden tenir una justificació. Per exemple, a Tàrbena es conserven topònims anteriors a la repoblació del segle xvii que conserven la forma originària de l'article (com *la Murta*), i que generalment són arabismes (*la Soloja*, *l'Albicà*, *el Rifalet*) o topònims que fan referència a una unitat de població menor (*el Poble de Dalt*, *el Llogaret*). A voltes la presència de l'article literari s'explica perquè precedeix formes que en la parla local exigeixen l'article literari (com ara, *el Calvari*, *s'Escal·la del Rei*, *es Fondo del Conde*, *la Plaça*, *la Placeta Vella*) o són castellanismes (com ara, *es tossalet de l'Hermano*, *sa roca de l'Hombre*, *sa Foia del Caballero*, *es Pla del Tirano*) o un anglicisme vingut pel francès utilitzat en sentit irònic (*l'Esquar*). En altres casos, l'explicació ve pel fet de designar determinats indrets compartits amb termes municipals veïns (com *el Somo*, *el Cocoll*)⁴⁹ o, fins i tot, perquè estan situats en altres termes municipals (com *la Rabosa*);⁵⁰ encara que de vegades el topònim compartit té una versió tarbenera (com ara, *es Matapoll* o *es Pinar*). En altres casos, l'explicació es fa més difícil (com ara, *l'Hort*, *l'Om*, *sa font del Botó*, *sa barraqueta de la Por*, *sa Foia del Serret*), encara que intuïm un reforç morfològic per a destacar una idiosincràsia en el cas de *l'Hort* o un ús humorístic en el cas de *la Por*.⁵¹ Així mateix, pel que fa al gènere dels articles, cal tenir en compte que la partícula *ti < tia* precedeix antropònims femenins i du davant l'article masculí (per exemple, *es Garrofer des ti Cecilia*): el seu corresponent masculí és *es tio*. En canvi, si no té valor formulístic i es refereix a un parent real, la parla local utilitza l'estructura *el tio X / la ti X*.

49. Es podria parlar també de topònims llatins precatalans, ja que presenten solucions fonètiques arcaïques: *Somo* < SUMMU 'cim' (*DECat*, VIII, 59), *Cocoll* < CUCULLUM 'caputxa: cim' (*OnCat*, III, 402).

50. Partida situada en el terme de Callosa d'en Sarrià, però amb terres que són de propietaris tarbeners.

51. Compareu el cas de *l'Horta*, en el terme municipal de Sóller (Mallorca).

48. Vegeu, per exemple, Forteza (1915: 152-153), Massot (1985: 125-126), Monjo (2009: 260-264).

L'ARTICLE PERSONAL

No podem dir que l'article personal siga un tret exclusiu de la toponímia de Tàrbena, ja que reapareix de manera fossilitzada en tot el territori valencià, molt significativament a les comarques septentrionals. La singularitat és que en el cas tarbener l'article personal és un tret dialectal del seu parlar local que es reflecteix amb tota normalitat en la toponímia. No representa un tret arcaïtzant, ja que formalment es correspon perfectament amb el sistema actual: *en, la, l'* (per exemple, *es tossal d'en Gori, es Clot de l'Andreu, s'Ombria de la Candelària*). Presenta ben poques excepcions, que podrien explicar-se perquè no són de creació popular (*Casivanyes*) o perquè són topònims compartits amb altres termes municipals i no s'han adaptat al sistema local (*es barranquet de Curt*). A l'àrea mallorquinitzant de la Marina destaca en importància pel que fa a la forta presència la Vall de Gallinera. Però, contràriament al cas tarbener, en aquest terme la presència de l'article personal *en* suposa un arcaïsmes fossilitzat, ja que no es correspon amb la forma que actualment es fa servir a la Vall (*el*), que ocasionalment també té cabuda en algun topònim, i presenta més casos d'omissió.⁵²

Contràriament al determinat, l'article personal havia tingut una certa presència en el registre escrit, encara que amb nombroses omissions, vacil·lacions i incorreccions (com ara, entre les notes del CAT hi ha les formes: «Foya Soler», «Foyeta Vila», «Fuente Guardiola», «Font Enserra» / «Font de Enserra», «Puchá Embosa», per *sa Foia d'en Soler, sa Foieta d'en Vila, sa Font d'en Guardiola, sa Font d'en Serra* o *sa Pujada d'en Bossa*). Cal, doncs, restablir-lo plenament en l'escrit de manera normalitzada.

Formalment, l'article determinat representa el plural de l'article personal (per exemple, *sa Foia des Masos, es Corral des Tons, es Fondo de ses Ordines*). Així en el topònim *es Mitjà des Flors*, la forma *des* no suposa una variant epicena de l'article femení sinó que és el plural d'un article personal que precedeix un sobrenom. En la parla local existeix ocasionalment la possibilitat de convertir en article determinat l'article personal, si es vol donar a entendre complicitat o familiaritat. Aquesta raó explicaria la presència de l'article *es* en el mal-

nom *es Jordi*, que té un reflex en la toponímia: *sa Foia des Jordi* (i potser també en la forma *sa Cova des Marió*).⁵³

3.4. Criteri de restitució de les formes més antigues

Assumim la necessitat d'adoptar una perspectiva diacrònica de la toponímia que tinga en compte les fonts històriques i els testimonis orals. Aquest mètode ens pot ajudar a representar de manera més satisfactòria determinats topònims o a triar-ne la forma de referència. Però no es tracta de fer arqueologia toponímica i pretendre retraure determinades formes en què ja s'ha consumat una evolució fonètica (com ara: *Binortell* < *Beniautell, Binarreal* < *Benirreal*, i molt menys: *Beniplà* < *Beniflà, Parelles* < *Palelles*), encara que als pobles veïns es mantinguen millor les formes antigues (com ara, *cova d'Aialt* > *cova de Dalt, la Soroja* > *la Soloja*). Potser és més senzilla la restitució en el cas que l'evolució siga més tardana i no s'haja generalitzat en altres formes paral·leles, com ara *es Pinyol Roig* < *es Pinyol Roig*.⁵⁴ I tampoc no es tracta de perdre determinades apreciacions toponímiques locals, encara que discrepe de la documentació històrica, de la cartografia oficial o del coneixement comarcal. Per exemple, ha desaparegut el topònim històric *serra del Ferrer* i es percep com a dues entitats anomenades respectivament *ses penyets de s'Ombria* i *sa penya Gran*.⁵⁵

Així, tot i que es pronuncie [bi'dʒɔka], no s'ha de notar *Bijouca* aquesta partida sinó *Bijauca*, ja que aquesta és la forma que ens confirma la tradició escrita des del segle XVII sense excepcions. Reforça encara més aquesta proposta el fet que localment hi haja altres casos d'evolució o vacil·lació *au* > *ou* (com *Jaume* > *Joume* o *jaure* > *joure*) i que encara algun subjecte de la vella generació pronuncie [bi'dʒɛwka].

53. Un altre fenomen és la vacil·lació que hi ha pel que fa a la presència dels articles en alguns topònims com *es tossal d'Alpolupi* (conegut també com *es Tossal d'en Polupi*, interpretat com un sobrenom local més) o *es Fondo d'en Cirerol* (segons alguns informants: *es Fondo des Cirerol*, assimilat a un nom comú. Cal tenir en compte que no es coneix localment el cognom *Cirerol*).

54. Llegim la forma «Peñó Roig» en un document de 1878 procedent de l'Arxiu de la Societat del Monte de Tàrbena.

55. *De ses Penyets de s'Ombria* ja n'hi ha documentació des del segle XVIII (López 1918: 56) i en la descripció de Madoz (1849; 1995, 4, 5).

52. Aragó (2011: 119-123).

Per als topònims *es Birlam* i *es Birlamet*, es proposa la forma *es Bil·lam*, *es Bil·lamet*, atenent la documentació històrica (*Mil·lan*, *Mil·là* [E1612], *corrals de Mil·lan* [1617/AMG], *Mirlam* [segle XVIII]; vegeu 2). No es tracta de restaurar la bilabial nasal sinó d'entendre el grup *rl* com a dissimilació de la geminada *l·l*, que és un fenomen documentat en valencià (com ara, *camamil·la* > *camamirla*, *vetlar* > *verlar*).

Davant del poliformisme *el Campo / es Massilcamp*, tot i que siga més general la primera forma, optem per la segona forma com a terme de referència per a designar aquesta partida, perquè és encara viva i perquè és la forma més antiga. En els documents del segle XVII es percep una petita evolució cap a la forma actual: «Macil Alcamp» (E1616), «partida del Masil Camp» (1649/AMG), «lloma del Masil Camp» (1677/AMG), que per escrit era fixada en el CAT com a «Masil Camp». No sabem si els parlants actuals que han conservat la forma més primitiva, que solen ser propietaris de terres en aqueixa partida, recorden el nom antic només per tradició oral o també per influència de l'escrit.

Precisament el testimoni de les famílies vinculades a determinats paratges o partides pot acostar-nos a l'establiment d'algunes formes toponímiques més genuïnes, encara que siguen les més minoritàries. Així, s'ha preferit *s'Era d'en Soriano* per davant de la forma més general *es Soriano* (i a altres variants), perquè semànticament és més transparent i perquè des del punt de vista històric clarifica millor l'origen del topònim.

Així mateix, s'han proposat les formes *gal·lero* i *gal·lera* per als topònims *es Galero*, *es barranc de sa Galera*. En aquest cas s'ha seguit el testimoni d'algunes fonts orals que informaven sobre la relació d'aquest topònim amb el nom d'un arbre singular, actualment desaparegut i desconegut: *sa galera*, que suposadament subsistia en un barranc (*es barranc de sa Galera*). Es tractava d'un exemplar de *gal·ler* o roure valencià (*Quercus faginea*), que es coneixia amb una versió feminitzada, tot i que mantenia la forma masculina com a nom d'una partida adjacent al barranc (*es Galero*).

En canvi per al topònim *Picassàries* tindriem reserves a l'hora de proposar la forma *Pica·sàries*, encara que la documentació més antiga que coneixem d'aquest topònim sorprenentment s'acoste a la forma actual (apa-

reix en un text siscentista redactat en llatí: «partita Picassàries» [E1616]).⁵⁶ Tanmateix, sabem per un text de 1650 que el topònim originari era *Beniguaima* i que designava una partida que estava relacionada amb la família del gandienc Bertran Picassarris (o Picassarri).⁵⁷ Així en aquest document, els hereus d'aquest cavaller renovaven l'arrendament d'una gran extensió de terra situada en aquesta partida del terme de Tàrbena:

Una casa, corral de ganado y heretat junta y posada en lo terme de dita vall y baronia de Tàrbena, en la partida de Beniguayma, que seran cent jornals de llaurat poch més o meñys, plantada de amel·lers y altres abres, terra seca (1650/AMG, D-H, 2/12).

Podem imaginar que en el segle XVII encara devia existir una doble denominació: l'arabisme, en reculada, potser només encara vigent com a terme notarial, i una fórmula que designava el llinatge d'una família, com ens confirma un text de 1677 («la heretat de Picassarris», AMG, D-H, 2-12), que amb el temps se simplificà. Desconeixem l'origen del cognom Picassarri(s) i fins a quin punt està ben fonamentada l'etimologia popular que l'identifica homofònicament a una suposada paraula composta *pica·sà(r)ies*. Suposem que els repobladors illencs degueren fer automàticament aqueixa identificació, si tenim en compte la pronúncia dialectal mallorquina *sarri'* per a *sàrria*.

En altres casos, la informació històrica pot aclarir l'ètim d'un topònim sense que necessàriament l'hagem de restaurar. Així en el topònim *sa fonteta d'en Benijam*, el segon element pot interpretar-se efectivament com un antropònim (el llinatge mallorquí Benajam, que duia un dels repobladors siscentistes: en Miquel Benajam, esmentat als establiments de 1616) i com a arabisme, tot i que per etimologia popular s'haja identificat en les formes precedides per l'element *beni*.

56. Cases (1983: 223).

57. Com a Beltran Picassarri apareix aquest cavaller o generós als censos de Murla dels anys 1589 i 1603 (Giner 1995: 264, 265). Però hi ha altres cavallers gandiencs vinculats a Murla que duen aqueix cognom: Nicolau Picassarri, batle entre 1612 i 1615, i Teodor Picassarri, terratinent absentista esmentat en el capbreu de 1629 (Giner 1995: 338).

4. CONCLUSIONS

La toponímia de Tàrbena és el reflex d'un relleu accidentat i muntanyenc. Així ho expressa la riquesa lèxica dels genèrics que es refereixen a orònims o a determinades realitats associades amb la muntanya, com ara, *altet, aspre, crestall, lloma, tossal, serret, cordó, cordellera / cordillera, morro, cantal, roca, penya, penyó, pinyol* (< *penyol*), *serral, pujada, lliset, recingle, salt, clapissa, runar, xap*. En aquest espai l'agricultura predominant ha estat de secà, disposada en petites explotacions abancalades: els genèrics que s'hi vinculen expressen sobretot la idea de 'desnivell' (*escala, foia, fondo, marginada, bancal*). Queden en un segon pla els esquitxos d'horta que tradicionalment han existit a l'entorn de determinades basses i fonts. La ramaderia ha sigut una activitat important i el seu reflex en la toponímia és destacat: *assegador, corral, corralissos, mallada, saleretes, sester* (i indirectament pel que fa a la disponibilitat de l'aigua: *olbis, clot, cocó, codolla, pouet*). Un altre element que ha anat lligat a la història de la vall de Tàrbena és el camí que comunicava de nord a sud la Marina a través de Coll de Rates.

Un exemple de difusió escrita de la toponímia seguint les propostes de normalització dels col·lectors de l'Atlas Toponímic Valencià.

Una de les característiques més importants de la tradició toponímica de Tàrbena és l'ús que fa dels articles determinats derivats del llatí IPSU, IPSA (*es, sa; es, ses*), d'acord amb

el seu parlar local de tipus mallorquinitzant, anomenat *parlar de sa* pels seus usuaris, i la presència sistemàtica de l'article personal (*en, la*). És un cas molt conservador de manteniment d'unes formes heretades dels emigrants mallorquins que s'establiren al Regne de València com a repobladors de les localitats morisques després del decret d'expulsió de 1609. L'expulsió suposà la pèrdua d'un patrimoni toponímic que no podem avaluar, tot i que en el cas de Tàrbena observem el manteniment de diversos topònims anteriors, referits sobretot a partides, que es mantenen inalterats (*Albirec, la Murta*), o presenten algunes evolucions (*Beniautei > Binortell, la Creu > es Coll de sa Creu, la Font Blanca > sa Font Blanca*). L'ús i la vivència directa del territori fomentà la creació de neotopònims, que tot i no presentar casos de transferiment de toponímia mallorquina, ocasionalment va tenir certs reflexos de les Illes (com ara en la presència fossilitzada de genèrics com *garrigó* o *serral*).

La personalitat local es manifesta també per la constitució de determinats genèrics, explicables per diverses causes, com ara, *collaret, cordellera, dreuera* ('abocador'), *massil, pinyol* ('penyol'), que són una contribució al lèxic valencià. I així mateix es veu en l'existència en la tradició local de determinades alternatives a topònims coneguts més enllà de la comarca a través de la cartografia i que s'haurien de tenir en compte, com ara: *solana de Parelles* i *solana de Picassàries* (per *serra del Carrascal de Parcent*) o *penyes de s'Ombria* i *penya Gran* (per *serra del Ferrer*).

La normalització de la toponímia tarbenera s'ha de fer respectant els particularismes morfològics locals, com ja s'ha fet cartogràficament amb els mapes de l'Institut Cartogràfic Valencià (1998). Es tracta de legitimar i d'impulsar una realitat lingüística que s'havia mostrat oculta fins ara en l'escrit.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, A. M. (1918): «Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya Occidental», *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, X, pp. 172-176.
- ARAGÓ, Emilio (2011): «L'herència cultural mallorquina», dins *La carta de població de les valls de Gallinera i Ebo (1611). Edició i estudis*, Ajuntaments de les valls de Gallinera i Ebo, pp. 113-139.
- BARCELÓ, Carme (1983): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva, II Premis Ciutat de Xàtiva.

- BARNILS, Pere (1933): «Zur kenntnis einer mallorquinischen Kolonie in Valencia», *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, vol. 6, Barcelona, pp. 181-188 [reproduïx l'edició de 1912].
- BELTRAN, Vicent (1994): *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les valls de Tàrbena i de Guadalest. Aproximació al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià*, València, Generalitat Valenciana – Ajuntament de Callosa d'en Sarrià – Comercial Denes.
- (1998-1999): «Aproximació al lèxic de les valls centrals de la Marina», *Sarrià*, 1, Callosa d'en Sarrià, pp. 41-56.
- (1999): «Els parlars mallorquinitzants de la Marina», *Caplletra*, 26, pp. 171-191.
- (2000): «El parlar de Tàrbena i la influència del mallorquí», *Festes Patronals. Tàrbena 2000*, Tàrbena, pp. 20-25.
- (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianoblear*, 2 vols., Alacant, Universitat d'Alacant.
- BIBILONI, Gabriel (1985): «L'article dels topònims», *Randa*, 18, pp. 111-137.
- BOLUDA, Alfred – GALIANA, Juan – PONS, Vicente (1991): *El vínculo de los Bou: La documentación de Callosa d'en Sarrià y Tàrbena en el archivo de los condes de Orgaz*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert – Diputació Provincial d'Alacant.
- CASES, M. Carmen (1983): *Aproximación a la demografía y a la estructura de la propiedad en Tàrbena (Alicante) tras la expulsión de los moriscos*, Universitat de València (tesi de llicenciatura inèdita).
- COLOMINA, Jordi (1985): «El parlar de la Marina Alta», *La Rella*, 4, Elx, pp. 37-54.
- (1986): «Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta», *Actes del 7è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, València, Generalitat Valenciana – Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- COLOMINA, Jordi – PONT, María-José – SALVÀ, Miquel (1986): «Topònims i malnoms de Tàrbena (Marina Baixa)», *Xè Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica. 1er d'Onomàstica Valenciana*, València, pp. 91-100.
- COSTA, Josep (1977): *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico*, València.
- (1977-1978): «La repoblació mallorquina en la Marina alta i el seu entorn en el segle XVII», *Trabajos de Geografía*, 34, Mallorca, pp. 87-91.
- DCVB = ALCOVER, A. M. – MOLL, Francesc de B. (1968-1975): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Mallorca, Moll.
- DECat = COROMINES, Joan (1980): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial.
- DERRUAU, Max (1983): *Geomorfología*, Barcelona, Ariel.
- DIVERSOS AUTORS (2007): *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià*, Tàrbena, Ajuntament de Tàrbena.
- DOMINGO, Carles (1997): *Els noms de les formes del relleu*, Barcelona, Societat d'Onomàstica – Generalitat de Catalunya.
- FORTEZA, Tomàs (1915): *Gramática de la lengua catalana*, Palma, Escuela Tipográfica Provincial.
- GINER, Severino (1995): *Historia de Murla*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- LÓPEZ, Carlos (2006): *Liber Regii Valencie*, València, Universitat de València.
- LÓPEZ, Tomás (1918): «Relaciones geográficas, topográficas e históricas del Reino de Valencia hechas en el siglo XVIII», *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, 36, pp. 45-59.
- MADOZ, Pascual (1995): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico* (extracte del partit judicial de Callosa d'en Sarrià), València, París-Valencia (edició facsímil del text de 1849).
- MARTINES, Josep (2000): *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del «Diccionario valenciano» de Josep Pla i Costa*, Alacant – Barcelona, Institut Interuniversari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAS, Josep & NOGUERA, Jaume (2009): «Aportacions balears a la toponímia tradicional de la baronia de Xaló», *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Santa Maria del Camí, 2008)*, Universitat de les Illes Balears – Govern de les Illes Balears, pp. 193-203.
- MAS, Antoni & MONJO, Joan-Lluís (2002): «La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida», *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 2001)*, València, Universitat de València – Denes, pp. 119-144.
- (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Mallorca, Consell Insular de Mallorca.
- MAS, Josep (2007): «Aportacions menorquines a l'onomàstica valenciana en el segle XVII», *XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia (Muro, 2006)*, Palma, Universitat de les Illes Balears, pp. 13-25.
- (2008): «L'emigració balear a la Ribera al segle XVII», *Actes de l'XI Assemblea d'Història de la Ribera (Corbera, 10, 11 i 12 de novembre de 2006)*. Volum miscel·lani, Ajuntament de Corbera, pp. 207-239.
- (2009a): *Les arrels margalidanes del poble de Xaló*, Santa Margalida, Ajuntament de Santa Margalida.
- (2009b): «Emigrants i repobladors mallorquins a la Vall d'Albaida després de l'expulsió dels moriscos», *III Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida (l'Olleria, 2010)*, Ontinyent, Institut d'Estudis de la Vall d'Albaida.
- (2011): «Aportacions eivissenques a l'onomàstica valenciana del segle XVIII», dins *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. V Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística* (Porreres, 2010), UIB – Govern de les Illes Balears, pp. 149-186.

- MASSOT, Josep (1985²): *Els mallorquins i la llengua autòctona*, Barcelona, Curial, pp. 125-126.
- MOLL, Francesc de B. (1946): «Els mallorquins de la Vall de Gallinera», *Boletín del Reino de Mallorca*, I, València, pp. 4-5 (reproduïx l'edició de 1936).
- MONJO, Joan-Lluís (1993): «No és lo mateix parlar amb la reina que amb sa gerra (sobre l'ús de l'article literari al parlar de Tàrbena)», dins *les Actes del IXè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Alacant, pp. 473-494.
- (2005): «Canvi i continuïtat toponímica en un terme de repoblació moderna. El cas de Tàrbena (segle XVII)», *Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*, Mallorca, Universitat de les Illes Balears – Govern de les Illes Balears, pp. 221-243.
- (2006): «Notes per a un estudi diacrònic del parlar tarbener», dins *Miscel·lània Veny*, 8, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 235-278.
- (2009): *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic*, Alacant, Universitat d'Alacant – Departament de Filologia Catalana.
- MONSERRAT, Miquel (2003): *El valle de Xaló. Visión histórica del 1238 al 1600*, Xaló, Ajuntament de Xaló.
- OnCat = COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial.
- ORTS, Pere-Maria (1987): *La carta de poblament de Benidorm i l'almirall Bernat de Sarrià*, València.
- RIPOLL, M. Francisca (1960): *Tàrbena. Estudio de un municipio de la Marina alicantina*, Universitat de Múrcia (tesi de llicenciatura inèdita).
- ROSSELLÓ, Vicens (2003): «La geografia i la toponímia de Mallorca i la Marina (valenciana)», *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Teulada, desembre de 2002)*, València, Denes, pp. 637-645.
- RUBIERA, M. Jesús (1991): «Els camins àrabs de la Muntanya i la Marina alacantines i una hipòtesi sobre el nom d'Alcoi», dins *Actes del 14 Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (2n d'Onomàstica Valenciana)*, II, Generalitat de València, pp. 671-672.
- RUBIERA, M. Jesús – DE EPALZA, Mikel (1984): *Els noms àrabs de Benidorm i la seua comarca*, Alacant, Ajuntament de Benidorm – Universitat d'Alacant.
- SANTACREU, José Miguel – AURA, Federico (2009): *La carta de poblament de Tàrbena*, Alacant, Diputació Provincial d'Alacant.
- SEGUÍ, Joan (2009): «La pedra seca a les nostres comarques: algunes notes», dins *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud valencià*, Tàrbena, Ajuntament de Tàrbena, pp. 223-231.
- TORRÓ, Josep (1988/89): «El problema del hàbitat fortificat en el sud del Reino de Valencia después de la segunda revuelta mudéjar (1276-1304)», *Anales de la Universidad de Alicante*, 7, Alacant, pp. 53-81.
- (2009): «Terrasses irrigades a les muntanyes valencianes: les transformacions de la colonització cristiana» dins *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud valencià*, Tàrbena, Ajuntament de Tàrbena, pp. 235-273.
- VENY, Joan (1972): «El llegat mallorquí de Tàrbena (Alacant)», *Lluc*, 614, pp. 18-20.
- (1984²): *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- (2003): «Relacions toponímiques i lingüístiques entre les Balears i la Marina», *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Teulada, desembre de 2002)*, València, Denes, pp. 705-730.

ANNEX. UNA MOSTRA DE LA TOPONÍMIA DE TÀRBENA:

EL NOM DE LES PARTIDES

Albirec
 Benioplà
 Benissalim
 Bijauca
 Binarreal
 Binortell
 Canilles
 Casivanyes
 Coll de Rates
 el Calvari
 el Cocoll
 el Poble de Dalt
 el Rafalet
 es Bancal Llarg
 es Bil·lam
 es Buscarró
 es Collaret de sa Vinya
 es Coll de sa Creu
 es Corralissos
 es Correnou
 es Coscollar
 es Figueral
 es Figueralet
 es Fondo de ses Voltes
 es Fondo des Pou
 es Gal·lero
 es Garrigó
 es Garrofer de Cinc Comes
 es Massilcamp
 es Matapoll
 es Mustatxot
 es Pinar
 es Pinofre
 es Pla d'en Moragues
 es Planet
 es Pouet de ses Peres
 es Serral
 es Tossalet
 es Vilatge
 es Xiquirimi

Garx
 l'Albicà
 l'Hort
 l'Om
 la Murta
 la Placeta
 la Soloja
 Parelles
 Picassàries
 s'Era d'en Soriano
 s'Esmoladora
 sa Caseta des Moros
 sa Cova des Marió
 sa Dredera
 sa Falzia
 sa Foia
 sa Foia d'en Soler
 sa Foia de sa Cova
 sa Foia de ses Roques
 sa Foia des Gavatx
 sa Foia des Pi
 sa Foia des Soldat
 sa Foia Església
 sa Foia Fonda
 sa Foia Roja
 sa Foieta d'en Vila
 sa Font Blanca
 sa Font d'en Guardiola
 sa Font d'en Serra
 sa Font d'Enmig
 sa Font des Garrofer
 sa Font des Olbis
 sa Font des Taronger
 sa Font Santa
 sa Mallada
 sa Mallada Plana
 sa Muntanya
 sa Partida
 sa Pujada d'en Bossa
 sa Torre
 Sacos
 Santa Bàrbera
 ses Foietes
 ses Ombries
 ses Vinyes

ANTROPONÍMIA, MIGRACIONS I RELACIONS ECONÒMIQUES DE LA VALL D'ALBAIDA AMB LA MARINA I LA SAFOR EN EL SEGLE XV

Vicent Terol i Reig
[Arxiu Municipal d'Ontinyent]

Molt sovint, quan mirem de donar sentit a la trajectòria històrica (i a la seua translació onomàstica, val a dir) dels nostres pobles, tendim a oblidar que es tracta sempre de processos humans dinàmics, i per això sempre plens de dificultats per tal de resseguir-los les passes.

Aquest treball pretén posar en valor les evidències documentals exhumades que alcen acta de les relacions, prou menys testimonials del que es podria endevinar *a priori*, entre les poblacions de la Vall d'Albaida, i sobretot de la seua capital, Ontinyent, amb les comarques de la Safor i ambdues Marines.

Així les coses, ens centrarem sobre dos aspectes: per una banda, realitzarem una aproximació a un aspecte difícil d'estudiar com és la interacció socioeconòmica entre les viles i llocs cristians de les comarques centrals valencianes, ostensiblement distinta de la dels nostres dies. Tot i això, es pot resseguir mitjançant l'estudi de l'onomàstica, o també permet realitzar aportacions a l'estudi de l'onomàstica valenciana, segons es mire. Això ens permetrà l'aclariment d'alguns casos especialment interessants. Voldríem remarcar en aquest sentit els cognoms *Gandia* i *Lloret* a la Vall d'Albaida.

1. LES EVIDÈNCIES DE LES COMPLEMENTARIETATS REGIONALS

La més rotunda de totes potser siga la construcció del camí Real de Gandia a Ontinyent, perpendicular (i antecedent de l'autovia central actual) a la disposició allargassada

del nostre país. Es tracta d'una iniciativa conjunta de les viles d'Ontinyent i de Gandia de 1432. Aquesta decisió deixa constància de la influència política i de la projecció institucional que té a Ontinyent el poderós grup conformat pels mercaders, on tenen una forta presència els mercaders de draps o drapers, reflex de la importància que adquireix el tràfic amb Castella i amb les comarques de la sots governació de Xàtiva.¹ Tampoc s'ha d'oblidar que els jurats de la vila d'Ontinyent eren senyors de la meitat del lloc de Benirredrà, a la Safor, per disposició testamentària de 1318 efectuada pel cavaller ontinyentí Roderic Llopis de Vaello, encara que les conseqüències seran més de conflictes de jurisdicció amb la vila de Gandia, atés que formava part del seu terme general.

D'altra banda, hem de referir-nos a les complementarietats entre les oligarquies de les viles de les comarques costaneres i la Vall d'Albaida. La més important era la redistribució de les importacions de cereals i ramat des de Castella fins a la Vall d'Albaida, i després fins a la Safor i la Marina.

Les implicacions de les intenses activitats comercials de l'oligarquia d'Ontinyent es complementaven a la perfecció amb les activitats i necessitats de bona part de l'aristocràcia de la regió: el comtes d'Oliva, d'Albaida i de Cocentaina

1. Arxiu Històric Nacional, secció Noblesa, Osuna, 1210, Protocols de Pere Belza (09-12-1432), Gandia, citat per P. Lluís Fullana Mira, *Historia de Ontinyent. Obra pòstuma*, Ontinyent, Caixa d'Ontinyent, 1998, pp. 121-124.

i el duc de Gandia. Un episodi molt aclaridor: en 1517 quan van sorgir conflictes amb la Font de la Figuera i el seu senyor Pero Maça de Liçana, llavors governador d'Oriola, pel peatge del camí d'Almansa, el Consell d'Ontinyent s'acuitarà a comunicar-los a aquestos quatre aristòcrates les implicacions negatives que això els podria reportar, per tal d'obtindre així el seu suport «perquè de aquesta vila compren forments per a ses terres».² La raó de tal connexió ja la podem resseguir en l'acord entre les viles de Gandia i Ontinyent en 1432 per tal de construir el que seria conegut com a camí Real de Gandia, una via de comunicació que propiciaria la connexió de la costa amb l'altiplà manxec.

Especialment eloqüent per a esbrinar les complementarietats entre les nostres comarques és la incidència del tancament dels ports de Castella al gener de 1526.³ El debat que s'obre en el Consell ontinyentí ens dona informació molt substancial sobre els intercanvis comercials de la vila amb les comarques veïnes.

Es decreta la prohibició de traure blat de la vila perquè estan tancats els ports de Castella i cal assegurar-se'n l'abastament. La vila s'abastia de blat castellà i, en sentit invers, hi comercialitzava les produccions de seda i oli. Alhora s'alça acta de l'actiu tràfic de cereals cap a les comarques costaneres:

... sis o set dies ha no és vengut ningun carreter a la dita vila ab forment lo que si-s persevera, com se creu, serà gran destrucció per a dita vila perquè dita vila és de grossa població y no-s cullen prou forments per a dita vila. Y los pochos que-s cullen se n'acostumen de portar treginers y moros per a Dénia, Oliva, Gandia y altres parts, lo que certament és gran dan per a dita vila no venint-hi carretes, com se té sperança no n'i vindran per star los ports tancats.

El notari Lluís Romeu, redactor de l'acta, contextualitza perfectament les repercussions d'aquesta conjuntura: «com hi haja moltes altres collites de olis y cedes y cascun any se acostuma provehir dita vila de Castella». Aquest extrem es constata àmpliament en períodes posteriors. I és que

2. Arxiu Municipal d'Ontinyent (AMO, d'ara endavant), Manual de Consells (MC, d'ara endavant), sign. 1 (1507-1523), ff. 102v-103r. Acta de 21-05-1517.

3. AMO, MC sign. 2 (1523-1540), ff. 86r-87r. Acta d'11-01-1526.

la futura capital de la Vall d'Albaida, en funció de la seua entitat paraurbana, redistribuïa les importacions de blat castellà a les comarques veïnes. Es beneficiava així de les comunicacions amb Almansa i amb la Manxa castellana, de tal manera que podia accedir en condicions molt favorables al mercat castellà de les zones més properes, entorn de les actuals províncies d'Albacete i Múrcia.

Un altre aspecte que s'ha de remarcar és el patronatge dels Centelles (comtes d'Oliva) primer, i dels Borja (ducs de Gandia i comtes d'Oliva) després, sobre la vila d'Ontinyent.⁴ Eren molt notòries les relacions de l'oligarquia i, per extensió, del Consell d'Ontinyent amb diversos llinatges de l'aristocràcia valenciana, com hem vist: el comtes d'Albaida, d'Oliva i de Cocentaina o els Malferit, materialitzades en suport militar durant el llarg contenciós amb la vila castellana de Villena per la delimitació dels termes municipals entre 1488 i 1501.⁵

Finalment, s'ha de remarcar que, malgrat tot, seguirem el períple protagonitzat, en bona mesura, per carnissers i picapedrers. Es tracta de dues de les especialitzacions més notables de la Vall d'Albaida (sobretot de les viles de Bocairent i d'Ontinyent) durant els segles XIV-XV que expliquen bona part de les migracions des de la Vall d'Albaida fins a les viles de la Safor i de la Marina. Observant els negocis dels propietaris dels ramats d'ovicàprids i els carnissers, podem comprendre una de les vies del procés d'acumulació i l'origen d'una especialitat ontinyentina que arranca dels segles medievals, quan els arrendaments de l'abastiment de carns de viles de les comarques properes i la revenda de ramats comprats sovint a les fires castellaneres i poblacions frontereres eren activitats de primer rang i altament lucratives.

S'ha de considerar, així mateix, que en aquests moments les viles de Bocairent i d'Ontinyent (compresos els

4. AMO, MC (1507-1523).

5. Els Malferit havien estat molt sensibles a la problemàtica de la frontera mentre exerciren el càrrec de governador de Xàtiva en el quatre-cents. Francesc de Malferit, capità dels cavalls de la ciutat de Xàtiva en les guerres del Catòlic, havia capitanejat les milícies d'Ontinyent en 1501, també els van prestar ajut el comte d'Oliva i el d'Albaida. Abans, en 1495, ho va fer el de Cocentaina. Vicent Terol i Reig, «Un contenciós fronterer internacional entre la Corona d'Aragó i la Corona de Castella: la fixació de la frontera meridional valenciana: Ontinyent i el plet dels Alforins», en *XVIII Congrés Internacional d'Historia de la Corona d'Aragó: La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI; VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004*, València, Universitat de València, 2005, 2 vols., vol. II, pp. 1125-1145.

seus immensos tèrrens: Alfafara i Banyeres de Mariola; Agullent i el que hui és Fontanars dels Alforins, respectivament) sumaven nombroses cabanes que situaven la Vall d'Albaida com una de les comarques ramaderes valencianes més reeixides. Segons el cens de 1510, a Ontinyent hi havia 11.140 caps de ramat, i a Bocairent, 18.644.⁶ Segons el cronista R. Martí de Viciano les cabanes d'una i altra sumaven més de 30.000 caps a mitjan segle XVI.⁷ Comprovem la transcendència en les economies d'ambdues viles quan es relacionen amb el remarcable desenvolupament de la manufactura de la llana. El pes específic de la ramaderia s'ha de relacionar amb la recuperació demogràfica després d'una depressió en les dècades centrals del segle XV durant la qual la ramaderia va ser un bon bàlsam per a combatre la manca de braços i l'abandó de terres cultivades. S'entén així la importància que va arribar a tindre la ramaderia en els segles XV i XVI, i també la decadència progressiva i continuada al llarg de les centúries següents, simultània a l'eixamplament constant de les fites dels camps de producció agrícola, en detriment de les àrees de pastura.⁸

Els altres protagonistes destacats serien artesans tèxtils, els tintorers, teixidors, peraires o fabricants de draps de la Marina i la Safor, immigrants a la futura capital de la Vall d'Albaida o a altres poblacions draperes, com Bocairent,⁹ atrets per les immillorables condicions que ofería llavors el centre indiscutible de la primera embranzida de la draperia de la llana. L'empori ontinyentí ofería llavors múltiples oportunitats: era el centre neuràlgic indiscutible de la draperia a les comarques centrals valencianes, i a més a més la proximitat a la frontera facilitava per una banda l'abastament de llana i les exportacions al mercat castellà i andalús de productes tèxtils manufacturats. Les franqueses i exempcions fiscals recíproques entre les viles frontereres valencianes i castellaneres eren

un al·licient afegit al desenvolupament d'aquestes activitats. Així les coses, hem estudiat diversos casos documentats que ofereixen dades ben eloqüents respecte a això, com ara Jaume Pannello/Panelló, peraire i tintorer, originari de la Vila Joiosa i arribat a Ontinyent a inicis del segle XV. No es tractava d'un individu qualsevol: havia format part de l'oligarquia de la vila, i per això el seu assentament a Ontinyent adquireix major relleu. La seua presència a Ontinyent es relaciona amb l'exercici de la seua professió i les immillorables oportunitats estratègiques que ofería la futura capital de la Vall d'Albaida tant pel que respecta a l'abastament de productes tintoris importats de Castella com a la fortíssima activitat manufacturera que s'hi realitzava, en bona mesura per la disponibilitat d'aigua i instal·lacions hidràuliques. No s'ha d'oblidar que Ontinyent concentrava un considerable nombre de molins, un dels majors nuclis de molins de tot el País Valencià medieval.¹⁰ I això era un atractiu gens menyspreable que explica que molts dels llinatges que s'assenten a la vila i a la comarca ho facen atrets per les múltiples possibilitats que oferien tots aquells negocis vinculats als enginyers hidràulics.

I hi ha, fins i tot, alguns aspectes que guarden estretes concomitàncies amb l'actualitat. És coneguda l'especialització de fosa de campanes a la Vall d'Albaida i en especial a Benissoda i Atzeneta d'Albaida (que hui encara perdura). Trobem una notícia en el quatre-cents sobre aquesta especialització i la seua orientació a les comarques veïnes, a la Marina i a la vila de Dénia, en concret Pere Simó, campaner de la Poble de Rugat (actual la Poble del Duc).¹¹

2. OBSERVANT NOMS DE LLINATGE

Bona part de les dades que exposarem tot seguit són conseqüència de la realització en dates molt recents d'estudis

6. Ricardo García Cárcel, «La ganadería valenciana en el siglo XVI», en *Saitabi* XXVI, València, 1977, pp. 70-102.

7. Rafael Martí de Viciano, *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*, 4 vols. Barcelona (estudi preliminar i notes a cura de Sebastià García Martínez, Universitat de València, València), 1580 (1972-1983), vol. III, f. 360 i ss.

8. Una aproximació al fenomen, circumscrita al terme d'Ontinyent en Alfred Bernabeu i Sanchis, «La ganadería d'Ontinyent en temps dels Àustries», *Almaig. Estudis i documents*, VIII, Ontinyent, 1992, pp. 8-11.

9. Citarem, com a exemple, AMO, Protocol Notarial de Gracià Bodí (1494-1499), 14-10-1499. Apareix com a testimoni Pere Tamarit, peraire, natural de Pego i ara veí de Bocairent.

10. Antonio Mira Jódar, «La organización de la red molinar en la Vall d'Albaida y l'Alcoià a finales de la Edad Media. Infraestructura industrial, desarrollo económico y fiscalidad», en Thomas F. Glick; Enric Guinot; Luis Pablo Martínez, *Els molins hidràulics valencians. Tecnologia, història i context social*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 2001, pp. 229-271.

11. Arxiu Municipal d'Albaida, Cort del Justícia (CJ d'ara endavant) 1435, Processos, Carròs de Vilaragut, senyor d'Albaida, contra Pere Simó, campaner de la Poble de Rugat (actual la Poble del Duc). Requerit pel justícia d'Albaida, el de la Poble de Rugat respon el 19 d'octubre de 1435 que «e com lo dit en Pere Simó, segons som estats informats, sia ves Dénia per vendre obra de no havem pogut fer aquell lo dit manament».

exhaustius que hem realitzat sobre l'onomàstica medieval de la Vall d'Albaida durant els segles XIII-XVI, de la conquesta cristiana a la Germania.¹²

2.1. El nom de llinatge «Gandia»: orígens probables i fixació cronològica

La realització d'aquest treball es justificava en bona mesura en l'esbrinament d'un dels noms de llinatge més abundants i representatius de la vila d'Ontinyent: *Gandia*, relacionat, òbviament, amb la capital de la Safor. Així les coses, les nostres recerques permeten documentar l'aparició d'aquest nom de llinatge a la vila d'Ontinyent en dates relativament tardanes, a finals del quatre-cents.¹³ Així les coses, es constata la presència de «Lorenç Martí, àlies de Gandia», que també era conegut com a «Lorenç de Gandia». L'ofici (peraire) explicaria aquesta plausible migració.¹⁴ És també el cas de Francesc de Gandia, a qui s'ha documentat a Ontinyent durant la pesta de 1490, tot i que no podem afirmar que en fóra veí ni que es tracte d'un veí de Villena.¹⁵

Però, comptat i debatut, va ser aquesta una presència episdica, atés que no hi haurà continuïtat. Haurem d'esperar fins a les primeres dècades del segle XVII per tornar a documentar aquest nom de llinatge, i ara sí, amb continuïtat i amplitud fins als nostres dies.¹⁶

Com uns altres noms de llinatge molt estesos en l'actualitat (*Ferrero*), es tracta de cognoms que fan aparició a la futura capital de la Vall d'Albaida a finals del segle XV. Un poc

12. Hem dedicat un primer estudi a l'onomàstica d'Ontinyent («Antroponímia medieval d'Ontinyent: de la Conquesta a la Germania, 1244-1530»; convocatòria 2009 de beques de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per a la realització de treballs d'investigació lingüística sobre el valencià. Els estudis sobre la resta de poblacions cristianes de la comarca (tot i que inclouen, a més, Agres, Biar, Alfafara i Banyeres de Mariola) es troben molt avançats a hores d'ara, però encara estan en curs i no conclusos, raó per la qual les dades que exposarem ací són susceptibles de sofrir alguns canvis en el futur.

13. AMO, «Registre del llibre de la col·lecta de la tacha del dret de maridatge de la il·lustríssima archiduquesa de Burgunya, filla del molt il·lustríssim senyor rey, senyor nostre» (1496). Vicent Terol i Reig, *Antroponímia medieval d'Ontinyent...*, p. 95.

14. Així consta en AMO, CJ 1496.

15. AMO, CJ 1490, ff. 59r-60r, «Testament nuncupatiu de na Francesca, muller d'en Johan Jovell, notari, quondam» (dijous 06-05-1490). Entre els testimonis apareix «Francés de Gandia».

16. J. A. Cano i E. Casanova, «Els llinatges d'Ontinyent entre 1343 i 1867», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, xxvi, 1986, pp. 57-77.

abans, però, ja se'ls havia documentat a la veïna Villena. Podem concloure, doncs, que es tracta, com era previsible, d'un nom de llinatge derivat d'un sobrenom denotatiu de l'origen geogràfic. I aquestos casos no són gens habituals: en la immensa majoria dels casos de sobrenoms amb aquest origen, potser per la proximitat dels llocs de procedència, immediats a la mateixa vila, explicaria la seua escassa pervivència i que no acabaren derivant ben bé mai en la creació d'un nou antropònim, llevat de *Gandia*, a hores d'ara molt comú a la ciutat. Comptat i debatut, l'origen del cognom *Gandia*, sembla diàfan i s'explica a partir d'un sobrenom vinculat a un gentilici, tot i que la seua via d'entrada definitiva serà la veïna Villena.

El fenomen era semblant al que passava amb altres llinatges villeners: més normal és trobar un veí de Villena que li digueren *Andrea de Ontinent*, atesa la proximitat de la nostra ciutat i atesa la presència entre els veïns villeners de 1476 d'un *Pedro* i d'un *Francisco de Gandia* o d'un *Johan Crivillén* i de diversos individus identificats amb un nom de llinatge toponímic derivat, al seu torn, de les localitats properes com ara Múrcia, Chinchilla o Almansa.¹⁷ Per no parlar de la proclivitat del sistema onomàstic castellà a acceptar aquestos sobrenoms per tal de combatre l'homonímia dels patronímics acabats en *-ez*, com ara *Fernández*, *Rodríguez*, etc.

2.2. Negocis i tractes: cognoms que van i que vénen

Les relacions comercials entre Ontinyent i la Vila Joiosa eren habituals, malgrat les distàncies i les pèssimes comunicacions. Com era previsible se centraven en l'abastament de ramats i de productes tèxtils elaborats per la puixant draperia ontinyentina.¹⁸

17. Un exemple eloqüent el trobem en una llista parcial de veïns de Villena de 1476 on constatem la presència de diversos antropònims valencians (entre altres el mateix *Ontinyent*, per cert) i llinatges com ara *Oliver*, *Puig*, *Çerdàn*>*Cerdà*, *Çabater*, *Segura*, *Ros*, *Gasset*, *Richart*, *Doménech* o *Catalán*>*Català*, que hem documentat en el segle XIII o XIV a la vila d'Ontinyent: José M. Soler García, *La relació de Villena de 1575. Edició comentada y apéndice documental*, Alacant, Institut d'Estudis Alacantins, 1974, 2a, p. 343, doc. LXIX. També José M. Soler García, *Historia de Villena. Desde la Prehistoria hasta el siglo XVIII*, Villena, Ayuntamiento de Villena - Fundación Municipal José María Soler, 2006, pp. 170-171.

18. A tall d'exemple, citarem AMO, CJ 1478, Obligacions, 10-08-1478. Alfonso Mendo, veí de la Vila Joiosa confessa deure 300 sous per un mul que li ha comprat a Guillem Morató, d'Ontinyent. AMO, CJ 1495, Execucions, 7a mà, Mateu Aragonés, tintorer d'Ontinyent, contra Antoni Massén, de la Vila

Un dels primers casos documentats és el que protagonitza Pasqual d'Exarc, barber d'Ontinyent en 1417. S'havia compromès a residir a la Vila Joiosa, raó per la qual se li van bestrare 6 florins: «los havia promés venir en aquesta vila ab sa muller per estar, habitar e tenir son obrador de barber dins cert termini ja passat». Ara, els oficials municipals de la Vila, Joan Barber i Joan Lloret, jurats, i Bernat Ivanyes, justícia, reclamen que comparezca a la vila junt amb Miquel Corona, veí de la Vila, i fermança i garant d'Exarc, que, a més, presenta la requesta contra ell en la Cort del Justícia d'Ontinyent.¹⁹

Les relacions comercials de vegades relacionaven localitats llunyanes: en 1421 Jaume d'Albarraquí, apotecari d'Ontinyent, havia adquirit el vi (1.200 quarterons) que el rector de Calp, Domingo Esteve, havia recaptat en concepte de delme per la respectable quantitat de 1.200 sous.²⁰

Les vendes de ramat comprenen habitualment un ampli espectre geogràfic. Pel que ateny a les comarques de la Safor i les Marines, disposem de dades abundants, com no podia ser d'altra manera.

Una primera dada correspon, tanmateix, a la compra de bestiar a sarraïns de Callosa efectuada per una companyia integrada, fa l'efecte, per cristians de Callosa, Bocairent i Ontinyent en 1422.²¹ Però el sentit de les transaccions no era habitualment aquest, sinó al contrari, com ara veurem.

En 1432, per exemple, es documenta una transacció per ramat (que no s'hi especifica) quantificada en 72 florins (792 sous) entre Joan Cirera, major, d'Ontinyent, i Nicolau

Joiosa per un deute de 240 sous «preu de una peça de drap negre xxi que de aquell comprà».

19. AMO, CJ 1416-1420, 2a mà d'Execucions 1417 (14-12-1417).

20. AMO, Protocol Notarial de Jaume Olzina, 1421-1424, ff. 308v-311r (11-02-1423). El rector «Dominici Estefani, presbiter, habitator Valencie olim vero rector ecclesie de Calp» tenia com a procurador Pere Guillem Esteve, peraire de València. L'apotecari ontinyentí devia llavors 480 sous, dels quals havia donat com a penyora dues tasses d'argent i una peça de drap de llana. La carta de debitori va ser rebuda pel notari de Calp Bernat Gilabert, el 08-04-1421.

21. *Ibidem*, ff. 227r-228r (07-08-1422), Ontinyent. Època de Jaume Llopiç «vicinus loci de Callosa» com a procurador de Mahomet Cacim, sarraí de Callosa, tutor dels fills de Çat Cacim, també de Callosa (segons l'acta de procura: Jaume Buera, notari «auctoritate altissimus domini Alfonsi ducis Gandie», 15-06-1422, Callosa), a Miquel Cervera, major, d'Ontinyent, per 20 lliures (400 sous) que Francisc Alfonso, d'Alcoi, i Bernat Ivanyes, de Callosa, confessaren deure-li a Cacim pel preu de cert bestiar («resta bestiar») que li compraren, segons obligació rebuda en la Cort de Callosa (09-01-1422).

Navarro, carnisser, abans veí de Dénia i, en aquests moment, de Gandia, tot i que amb relacions familiars a Ontinyent, que seria ben segur la població d'origen.

Una altra transacció, aquest mateix any, implicava Ferran Martínez, d'Ontinyent, amb Cilim Capità, «sarrahi, vehí e comorant en lo lloch de Murla», i a Mahomat Abayalé «sarrahi, vehí o comorant en lo lloch del Rafal de la Vall de Exaló», és a dir, de Xaló, pel pagament o compliment d'una escriptura d'obligació de la meitat dels 820 sous del «preu de cabrons», sense major detall.

Més interessant és l'afer entre Nicolau Cirera, d'Ontinyent, i Juan del Boniello, «vehin de la vila del Provencio del realme de Castella»,²² els quals havien constituït una companyia, contra el carnisser gandienç Antoni Llorenç, per 202 sous «restants de major quantitat» per «certs caps de cabrons» (sense major detall) en funció del contracte autoritzat pel notari de Gandia Llorenç Garcia, el 8 d'agost de 1432.²³

En 1440 es Pere Alfonso, de la Vila Joyosa, que havia adquirit 6 moltons i 25 cabrons de Marquó Pérez, d'Ontinyent, per valor de 435 sous i 6 diners.²⁴

Els Astruch/Estruch són un cas ben representatiu del fenomen migratori des de la Safor. La seua població de procedència era Ador.²⁵ Pere Astruch/Estruch va ser primer veí de Bèlgida i després d'Ontinyent. Aquesta emigració a la vila que seria en el futur la capital de la Vall d'Albaida s'explica en darrera instància pel fenomen de despoblament que viurà Bèlgida (en propietat, la seua meitat de veïns cristians) a causa de la crisi financera galopant de la senyoria, titulars de la qual eren la branca principal del llinatge aristocràtic dels

22. Es tracta d'El Provencio, Conca, localitat fronterera amb el País Valencià.

23. Totes les referències a AMO, CJ 1432, Execucions, f. 31r, ff. 119r i 222r, respectivament.

24. 13 sous per cap de moltó i 14 sous i 6 diners per cap de cabró. El contracte va ser autoritzat pel notari Antoni Vilar, de la Vila Joiosa. AMO, CJ 1440, Execucions, 4a mà, f. 22r.

25. AMO, CJ 1416-1420, 2a mà d'Execucions 1419, ff. 29v-30v i 33r. Pere Estruch, apareix com «vehin de la dita vila e ça enre vehin del loch de Bèlgida». AMO, CJ 1423-1425, Execucions 1423, apareix la seua filiació: fill de Pere Astruch, d'Ador, difunt llavors. Heretaria un censal que son pare posseïa, de 8 sous i 4 diners de pensió, carregat per «Bolala, sarrahi de la Vall de Vilalonga» a Jaume Astruch, d'Ador, que al seu torn heretaria son pare de Pere. Va ser carregat el 20-10-1408 a Gandia, i autoritzat pel notari gandià Ramon d'Agualada (sic) / Igualada.

Bellví. A mitjan segle xv la presència de cristians era testimonial a Bèlgida.

Tanmateix, com a evidència empírica del dinamisme de les relacions socials de què parlàvem adés, alguns dels membres del llinatge mantenien vigents les relacions amb la Safor: en 1424 Caterina, filla del difunt Pere Astruc/Estruc i germana de Pere, maridarà amb Antoni Ribera, fill de Francesc, veïns de la Font d'en Carròs.²⁶

De vegades les segones núpcies implicaven unions de parelles que provenien de poblacions relativament llunyanes. Així les coses, Ausiana, vídua de Miquel Rostrojo, de Gandia, es tornarà a casar amb l'ontinyentí Guillem Moltó en 1474. Delfina, filla al seu torn d'Ausiana i del difunt Miquel Rostrojo, també maridarà a Ontinyent, amb Bernat Albalat, de Bernat. Ambdues pledejaran per la propietat i els drets de «la alqueria apellada dels Rastojos e en la terra e vinyes de aquella e en la terra de Raffalcayt» al terme de la vila de Gandia.²⁷ Es tracta, comptat i debatut, d'unions entre membres de l'oligarquia o, si es vol, de la mesocràcia de les viles.

El fenomen invers, l'emigració valldalbaidina a la Safor, és un fenomen profusament documentat, especialment pel que fa a la vila d'Ontinyent, que és, a molta distància el cas que més i millor coneixem i/o s'ha estudiat fins al moment. Asensi Miralles era un obrer de vila/picapedrer veí d'Ontinyent, tot i que residia a Oliva en 1400, junt amb sa muller Saurina. Es tracta, ben segur, d'un canvi de domicili relacionat amb l'exercici de la seua professió. D'altra banda, Guillem Cervera era carnisser, també veí d'Ontinyent, tot i que llavors era resident a Gandia.²⁸ És el cas també de Mateu

26. AMO, Protocol Notarial de Jaume Olzina 1421-1424, f. 439r-440v (02-09-1424). Caterina apareix com a «filia quondam Petri Astruch, defuncti, vicini ville de Ontinyén». Com a curiositat, remarcuem que una part considerable del dot de 1.000 sous consistia en censals de moros de la Vall de Vilallonga (per valor de 400 sous).

27. AMO, CJ 1474, Execucions, 7a mà, ff. 42r i 43r, respectivament.

28. La seua procedència explica que tingueren negocis comuns, com ara el traspàs d'un censal: AMO, Pergamins, 66, 1400, Oliva. Apareix com «Assensius Miralles, çerdo, olim vicinus ville de Ontinyén nunc vero vicinus vil[le] [Olive]». Cervera, per la seua banda, apareix com a «Guillermo Çervera, carnifici, comoranti in ville Gandie, olim vicino dicte ville de Ontinyén, presenti et acceptanti». Va ser autoritzat per Esteve Corts, notari d'Oliva. Apareixen com a testimonis «Iacobus Venrell, naturalis Xative; Bernardus Lombart, junior, çerdones, et Bernardus Comella, s[ar]tor, [como]rantes in villa Olive». També AMO, Pergamins, 71, 1395, març 9, Oliva. Carregament de censal

Moya, originari d'Ontinyent i «vehí de present de la vila de Oliva» en 1450. Pere Terol i sa muller Francesca, muller en primeres núpcies de Guillem Sentpere, permeten documentar també en 1450 l'emigració des d'Albaida fins a Rafelcofer, terme llavors de la vila i comtat d'Oliva.²⁹ Uns anys més tard, a finals del segle xv, Miquel Jovell, llaurador, havia emigrat a Oliva on s'havia casat i establert. Arribaria a ser conegut a Ontinyent (on encara conservava casa i propietats rústiques) amb el sobrenom de «Miquel d'Oliva».³⁰

Molt sovint, la via que ens permet constatar les vinculacions de veïns de la Vall d'Albaida amb altres poblacions de les comarques costaneres són els censals. Aquest és el cas de Caterina, muller de Pere Pina, d'Ontinyent, contra la qual instava en 1440 Guillem Ribelles, veí de la Vila Joiosa, procurador de mossén Bernat Maymó, prevere de la Vila Joiosa.³¹

De vegades les relacions implicaven cessions de deutes de dubtós o difíciltós cobrament. És el cas de Francí Serra, mercader d'Oliva, que cedeix (Joan Banyuls, notari de Xàbia, 12-02-1495) a Miquel Gil, peraire d'Ontinyent, el deute de 50 sous, resta de major quantitat (700 sous) per preu «de cert oli» que compraren a Serra i que encara li devien diversos veïns de la «Pobla de Franqua Vila de Rugat» (l'actual la Pobla del Duc).³²

I per acabar, una entre moltes dades, que verifiquen la relativa freqüència de les transaccions comercials relacionades amb la draperia valldalbaidina: en 1498 Çaat Giber, sarraí de Simat (Vall d'Alfàndec/Valldigna), havia comprat 18 alnes

autoritzat per Berenguer Cardona, notari d'Oliva i de la baronia de Rebollet («notarii publici ville de Olive et totius baronie de Rebolleto»).

29. AMO, CJ 1450, Execucions, 3a mà, s/f, 19-03-1450 i 4a mà, s/f (20-04-1450). El censal dels Terol havia estat carregat originàriament per Miquel Noverques, d'Albaida, del qual els va ser traspasat. Instava contra ells Jaume Cirera, d'Ontinyent. El justícia del «loch de Rafelquofer» en aquest exercici era Julià Fuster.

30. AMO, «Calendari dels censals de l'Hospital d'Ontinyent», ff. 41v-42v. Carregament de censal efectuat pels seus pares Gracià Jovell i Úrsula, i ell mateix a l'Hospital d'Ontinyent. AMO, CJ 1514, apareix el seu fill Gracià. Son pare, Miquel, és identificat amb el sobrenom referit.

31. AMO, CJ 1440, Execucions, 6a mà, f. 10r.

32. AMO, CJ 1495, Execucions, 5a mà, f. 19r. El contracte de debitor va ser rebut pel notari de Lutxent Francesc Tauhenga el 08-03-1490. Implicava els següents poblatans: Bernat Selfa i sa muller Agnessa/Agnés; Bernat Mompó i sa muller Caterina; Bernat Lloret i sa muller Caterina; Joan Tortosa i sa muller Damiaata; Antoni Solves i sa muller Isabel; Bertomeu Costejà i sa muller Beatriu; Joan Çarriba i sa muller Isabel; Pere Gener i sa muller Francesca, Guillem Escuder i sa muller Caterina.

d'un «vintihú palmella apellata de trenta», és a dir, una peça de qualitat mitjana alta a Pere Pérez, de Bocairent, per 189 sous.³³

2.3. La connexió amb la Vila Joiosa: els Lloret i els Panello/Panelló

El nom de llinatge *Lloret*, a hores d'ara molt abundant a la Vall d'Albaida (especialment a Agullent, Albaida i Ontinyent) procediria de la Vila Joiosa. Aquesta connexió amb la Vila Joiosa queda refermada amb altres evidències documentals posteriors, com ara la vinguda a Ontinyent d'Esteve Lloret, qui apareix com a «perayre, natural de Vila Joyosa».³⁴

Quasi un segle abans, els localitzem acabats d'arribar de la Vila Joiosa-Callosa-Relleu. Joan Lloret residia a Agullent i va haver de fer-se càrrec dels afers del seu germà Esteve Lloret, difunt, que apareix com a «vehí del loch de Callosa». Aquest havia deixat quatre fills menors d'edat: Joaneta, Perot, Caterina i Isabel, de la tutela dels quals va haver de fer-se càrrec l'oncle. Entre els afers del germà va haver de reclamar el pagament de l'arrendament del delme d'Altea que el seu germà Esteve havia subarrendat a Hiahé Çalé i Nuza, sa muller; Abraham Çalé i Fotahim, sa muller, «moros de la moreria del dit lloch de Callosa» per 100 florins d'or (1.100 sous), segons contracte rebut a Ontinyent el 8 d'abril de 1416 per Bertomeu Cirera, notari. Ara encara es devia el pagament de la segona part, 650 sous, que havia vençut l'1 d'abril de 1417.³⁵

Encara que no hem pogut precisar les relacions de parentesc que els unien, tot apunta al fet que el notari Pere Lloret, actiu a Ontinyent i, sobretot, a Agullent en aquest moment, compartiria també el mateix origen viler. Fet i fet, constatem que en aquest moment el nom de llinatge estava molt arrelat i era un dels característics de la Vila Joiosa. Així, doncs,

33. AMO, Protocol Notarial de Gracià Bodí (1494-1499), 28-03-1498.

34. AMO, CJ, Llibre de Memorials 1508-1515, 1514, 1a mà, f. 9v.

35. AMO, CJ 1423-1425, Execucions 1423, ff. 185 r-v; 212r-213v; 229 r-v i 281r. Segons respon Bernat Cellés, batle del duc de Gandia «deçà Coll de Rates», Hiahíe Çalé havia mort (es va notificar a la seua dona Nuza) i Abraham Çalé era el curador dels seus fills. Bernat Nomdedéu, «surrogat del honorat en Bernat Cellés, llochtinent de procurador e batle en les Muntanyes del molt alt senyor don Alfonso, duch de Gandia deçà Coll de Rates», indica que van embargar als esmentats sarraïns diverses propietats per tal de satisfer el deute: «unes cases de Hiahíe Çalé e sa muller Nuza confrontades ab cases de Azmet Cehilí e ab carrera pública e ab cases dels hereus de Hiuçef Quitení; Ítem, hun troç de terra apellat la Jovada, confrontat ab barranch e ab camí públich e ab los hereus de Çaat Cacim; Ítem, hun altre troç de terra apellat la Alhofra, qui afronta ab Çahat Pita e ab los hereus de Çaat Cacim».

hi pertanyien bona part dels membres més resseguits de l'oligarquia de la vila: Miquel Lloret era justícia i Joan Lloret era el síndic de la Vila Joiosa en 1423 i 1425, respectivament.³⁶

Voldríem remarcar, finalment, que es tracta de lligams dinàmics, amb moviments pendulars entre les dues poblacions: dècades més tard, en 1458, per exemple, Jaume Lloret es casarà a la Vila Joiosa, encara que havia residit fins aquells moments a Ontinyent/Agullent.³⁷

Segons les nostres dades, els Panello o Panelló³⁸ havien fluctuat per aquestes comarques, sempre delerosos i a la recerca de substanciosos, lucratis i especulatis negocis fins a instal·lar-se definitivament a Ontinyent. Jaume Panello/Panelló havia arribat a la vila a principis del quatre-cents i es va especialitzar en la tintura, una de les fases més lucratives del procés de producció de la manufactura drapera de la llana, activitat que en aquells moments coneixia un desenvolupament formidable. Des d'aquesta fase del procés també es podia controlar el procés de producció drapera (i així es feia, com ho feien els peraires), i amb aquest control rendibilitzar la comercialització final dels productes. Les transaccions comercials diversificades representen una part substantiva de la seua activitat, però també l'arrendament de monopolis, com ara l'abastament de carn. Així doncs, en 1423 Joan Panello, que apareix com a «olim vehí de Cocentayna e lladonchs de la vila de Vila Joiosa», havia arrendat anys enrere la carnisseria de la Vila Joiosa, tot i que encara hi havia diversos negocis i embolicades operacions financers per concloure.³⁹ En 1425 encara seguien els embolics amb el Consell de la Vila Joiosa,

36. AMO, CJ 1423-1425, Execucions 1423 i 1425.

37. AMO, CJ 1458, Execucions, 5a mà, f. 24r. Bernat Cirera, fuster d'Ontinyent, contra Joan Fira i Jaume Lloret «e mullers de aquells, de la Vila Joyosa», per la paga de 200 sous vençuda, segons carregament de censal rebut pel notari d'Ontinyent Bernat Cirera, el 8 de juny de 1450. Apareix Francesc dels Horts/Orts com a justícia de la Vila Joiosa en 1458.

38. AMO, CJ 1423-1425, Execucions 1423, ff. 23r-24v i 106r. Panello hauria incomplert l'escriptura d'obligació signada amb el Consell (Ramon Vidal, notari de la Vila Joiosa, 29-05-1421) per tal de quitar o amortitzar un censal de 200 florins que en el seu dia es van carregar a Miquel Rotlà, de Planes. Panello va constituir com a garants del contracte el seu fill Jaume, veí d'Ontinyent. Apareixen Miquel Lloret com a justícia de la Vila Joiosa en 1423; Antoni Cabrera i Jaume Pellicer com a jurats en 1423-1424, i Bernat Blasco, notari, com a procurador dels jurats.

39. AMO, CJ 1423-1425, Execucions 1425, f. 97r. Prova del seu lloc reeixit en la manufactura ontinyentina dels draps de llana és que se li embarguen 35 roves de llana.

per la qual cosa reclamaren a Jaume 200 florins d'or (2.200 sous) per una causa no explicitada i això li va suposar l'embargament preventiu dels seus béns immobles a Ontinyent, ben escassos llavors: un «alberch» a la Vila (és a dir, al recinte emmurallat) i una vinya.⁴⁰

Ens detindrem especialment en un afer que ens ajuda a entendre el paper exercit per Ontinyent (en plena frontera amb Castella) com a pol d'atracció de diversos artesans especialitzats del tèxtil, i especialment d'aquells que mitjançant el control del procés de producció treien sucosos beneficis. Es tracta de les maniobres per tal d'esquivar els drets aranzelaris que gravaven les exportacions a Castella i les importacions de llana castellana. El batle de Xàtiva, Bernat Despuig, notificava el justícia d'Ontinyent que Antoni Martí, arrendatari de l'any 1424 del peatge de la ciutat de Xàtiva «e peatgat de aquella», i Joan Torregrossa, arrendatari de l'any 1425 havien denunciat Jaume Panello/Panelló junt amb Joan Cervera, de Cocentina, per haver defugit la declaració de la importació d'una certa llana de Castella, unes 100 roves. Però l'afer no parava ací: segons les investigacions de la batlia de Xàtiva, havien teixit una atapeïda xarxa de relacions que implicava també veïns de Biar i d'Almansa. Hem de recordar que aquestes poblacions disposaven de privilegis d'exempció d'impostos que gravaven les importacions i exportacions. Jaume Panello/Panelló havia realitzat diverses operacions en les quals hauria introduït de contraban des de Castella i havia defraudat els impostos sobre exportació a Castella de «llana, xerga, merlucies, mules e muls e altres coses», tot emprant Joan Gil, veí de Biar, com a testaferro. Els negocis tenien altres ramificacions a la vila castellana d'Almansa i hauria consistit, a més a més, en l'exportació fraudulenta a Castella de teixits de llana, recurrent ara a Rodrigo Gil, peraire d'Ontinyent, amb bones relacions a Almansa, com a soci testaferro.

3. NOMS DE LLINATGE: PARAL·LELS DOCUMENTATS

Elaborarem tot seguit una taula sinòptica per tal d'exposar els fenòmens migratoris exhumats.

40. AMO, CJ 1423-1425, Execucions 1425, f. 157r-159v i 197r-198r. S'hi indica «aquells dits en Jacme Panello e en Johan Gil aurien meses en Castella estants en Almansa tots tres lo dit en Rodrigo Gil hauria acceptada la dita part en les dites mercaderies a guany e pèdua».

Emigració segons el seguiment de llinatges

Nom de llinatge	Període documentat	Origen	Destinació
Astruc /Estruc	1408-1423	Ador	Bèlgida i Ontinyent
Cervera	1395-1400	Ontinyent	Gandia
Corts /Cots (?)	Segle XIV	Ontinyent / l'Olleria	Oliva
Ivars	Finals segle XV	Benissa / Calp	Ontinyent
Ivorra	c. 1450	Ontinyent	Gandia
Jovell	1489	Ontinyent	Oliva
Lloret	c. 1420	la Vila Joiosa	Ontinyent, Agullent i Albaida
Lloret	1450	Ontinyent, Agullent i Albaida	la Vila Joiosa
Miralles	1395-1400	Ontinyent	Oliva-Gandia
Moya	1450	Ontinyent	Oliva
Navarro	c. 1450	Ontinyent	Gandia i Dénia
Panello /Panelló	1420	la Vila Joiosa	Ontinyent, Agullent i Albaida
Reig	Finals segle XV	Agres	Llocnou de Sant Jeroni
Rostoll	c. 1440	Relleu (cristians)	Ontinyent
Tamarit	1499	Pego	Bocairent
Tortosa	1495	Ontinyent / Villena	Gandia

TOPONÍMIA DEL PAISATGE AGRARI DE PEGO EN LA BAIXA EDAT MITJANA

Joan Miquel Almela

[Arxiu Municipal de Pego]

1. SOBRE LA FONT DOCUMENTAL: EL LLIBRE DE LA PEITA DE 1488

Les primeres manifestacions escrites conservades a l'Arxiu Municipal de Pego tenen com a data d'inici el darrer quart del segle *xv* amb un llibre de béns o cappable de la peita. Es tracta d'un llibre manuscrit on s'arreglen les estimacions fiscals dels contribuents, tant dels seus béns rústics com dels urbans, dins del terme municipal de la vall de Pego, per a cobrar l'impost de la peita. La data de la seua elaboració no està especificada, podria oscil·lar, però, entre l'any 1477 i 1488, malgrat que una anotació no original en la coberta assenyala l'any 1450. Les últimes dades arribarien fins a l'any 1539, moment en què s'elaborà el següent padró. L'origen de l'impost de la peita hem de cercar-lo en la contribució reial del segle *xiii* i hem de diferenciar-lo de la renda feudal o censos agraris. Una vegada es taxaven totes les propietats, les dels veïns i els forasters, les dels cristians i els musulmans, els jurats aplicaven un cànon a la base imposable pel valor dels seus béns intentant que allò que es demanava de cada contribuent fóra proporcional a la seua riquesa. La forma més comuna de taxació final era la lliura peitera, és a dir, l'aplicació d'un cànon d'entre quatre i vuit diners per lliura estimada; la valoració fiscal estava relacionada amb el mercat de la terra. El llibre de la peita constituïa, doncs, un mecanisme fiscal eficaç, ja que es tractava de la principal càrrega impositiva.

Per això, era minucios, flexible i objectiu en la taxació per tal de garantir la proporcionalitat i fer palesa l'amplia autonomia que tenia el municipi per a gestionar l'impost directe.

Aquesta font documental, la importància de la qual queda manifestada amb dues tesis de llicenciatura,¹ serà la que farem servir també ara per fer una succinta anàlisi toponímica per tal d'arribar a dibuixar —encara que de manera calidoscòpica— el paisatge agrari de la vall de Pego en el trànsit de l'Edat Mitjana a la Moderna.

Aquest treball no pretén ser un estudi toponímic a l'ús, és a dir, des d'un punt de vista lingüístic o etimològic; d'això —encara que de manera parcial— ja se n'han ocupat altres com Carmel Giner,² Nicolau Primitiu o, més recentment, Moisès Selfa.³ Ací la toponímia sols és una excusa per a intentar arribar a traçar unes línies de treball per a un estudi futur més exhaustiu, on han de cabre moltes disciplines com les esmentades abans, però també altres com la història, l'arqueologia, la topografia, l'antroponímia, la paleografia, la informàtica...

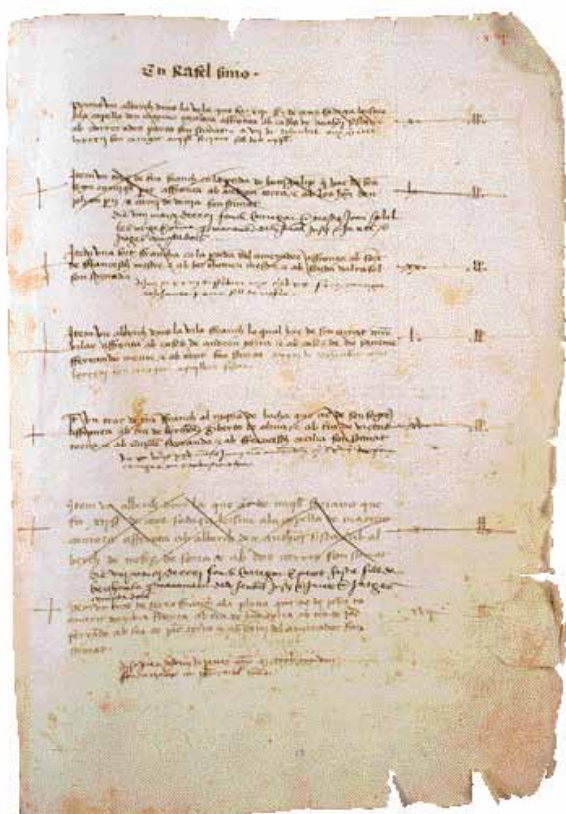
1. Javier Martí, *El parcel·lari medieval de Pego. Un assaig de restitució del paisatge urbà a partir de les fonts fiscals i l'arqueologia*, [tesi de llicenciatura inèdita], Universitat de València, 1997. Joan Miquel Almela, *L'home i la terra a Pego. Estructura de la propietat agrària i anàlisi social en el trànsit del segle *xv* al *xvi** [tesi de llicenciatura inèdita], Universitat de València, 2007.

2. Carmel Giner, «Topografía histórica de los valles de Pego», dins *Pego (Miscelánea)*, Caja de Ahorros Provincial de Alicante, Alacant, 1979.

3. Moisès Selfa, *Pego i els seus noms*, Ajuntament de Pego, 2004.

Tampoc podem acudir així de qualsevol manera a una època tant remota, la qual no vam viure ni vam trepitjar. Situar-nos de ple dret a finals del segle XV és un exercici de contorsionista que podem fer —sempre fora de temps— per esbrinar les pervivències o les estructures desaparegudes d'un temps on encara coexistien al terme de Pego i al Regne de València dues societats i dues cultures contraposades: la cristiana i la musulmana. Coexistència que va tenir la seua data de defunció amb l'expulsió definitiva dels moriscos l'any 1609.

En el llibre de la peita caminen junts, en el marc d'un espai urbà estretament vinculat a la terra, elements creats per la natura i per la mà de l'home. Tota una sèrie de partides rurals, camins, sendes, séquies, pous, assagadors, barrancs, rius, fonts i muntanyes; són les peces d'un trencaclosques difícil d'acoblar, les quals unides amb una mica de paciència ens poden servir per a fer un viatge en el temps a un espai concret.

Detall del llibre de la peita de 1488

2. SOBRE EL LLOC D'ESTUDI: LA SENYORIA BAIXMEDIÉVAL DE PEGO

Immediatament després de la conquesta, la vall de Pego s'integrà dins del patrimoni reial. Aconseguí fundar-se una vila cristiana de nova creació amb la concessió de dues cartes de poblament, 1279 i 1286, mantenint, però, un importat contingent musulmà en tres alqueries que subsistiren a la conquesta. L'any 1322, amb la majoria d'edat de l'infant Pere, es va produir un canvi substancial; son pare, el rei Jaume II, li atorgà el comtat de Ribagorça, a més d'altres territoris, entre els quals el de Pego i la seua vall. Aquesta donació va suposar una total alienació dels drets reials, per la qual cosa es pot afirmar que Pego va passar de reialenc a senyoriu. L'any 1325, en quedar-se el comtat d'Empúries sense comte s'establí una lluita per la seua possessió entre el rei i el vescomte de Cardona. El resultat fou que Pere de Ribagorça va aconseguir el comtat d'Empúries, però, a canvi, les senyories de Pego, Laguar i Xaló passaren a Hug de Cardona, fill de Ramon Falcó, «amb tots els drets que li competien segons la donació reial».⁴ A la mort d'en Hug de Cardona, fill de l'anterior, l'any 1335 sembla que la senyoria va retornar a la corona, sense saber-ne el motiu. Es creu que Pere IV el Cerimoniós el traspassà després a mossén Vidal de Vilanova, cambrer de la reina na Sibil·la. Ara bé, no sabem amb certesa —a causa de l'abundant homonímia— quin Vilanova, després d'aquest Vidal, va seguir ostentant la vila i vall de Pego; alguns diuen que fou una altra branca dels Vilanova diferent de la que seguí posseint Murla. Potser se succeïren cinc Vilanoves més com a senyors de Pego, en un parèntesi indeterminat que retornà de nou a la corona amb Alfons II, duc reial de Gandia, i Joan II, duc de Montblanc. Definitivament, tornà als Vilanova-Montagut, els quals ostentaren la senyoria de Pego fins a 1473, any en què es va produir la seua venda judicial.⁵ Els últims Vilanova que posseïren la vila i la vall de Pego havien d'estar molt empenyorats perquè es posara en pública subhasta la baronia de Pego amb els llocs de Favara, Benumeia i l'Atzúvia l'any

4. Els altres senyoriis que havia rebut l'infant, tercer fill del rei Jaume II, com Gandia, Dénia, la Vall de Gallinera, Pop i Crevillent, passaren al fill de l'infant, Alfons d'Aragó, anomenat *el Duc Vell*.

5. Anteriorment, l'any 1462, el senyoriu de Pego, sense eixir de la família dels Vilanova, passà de mans d'Isabel de Borja a Antoni Francesc Ribelles i Vilanova. ARV, Governació, Lítium, 2307, mà 36, ff. 35 i 29v, mà 38, f. 8.

1473: «hagueren feta venda, de la dita vila e baronia de Pego, a instància de crehedors». El darrer senyor de la família Vilanova va ser Joan Àngel Ribelles de Vilanova, aleshores menor d'edat, fill d'Antoni Francesc Ribelles de Vilanova i de na Beatriu. Però en Lluís de Cabanilles, lloctinent general del regne, posà en pública subhasta la vila i la vall de Pego amb un deute censal de 127.240 sous. Francesc Gilabert de Centelles, comte d'Oliva, comprà la baronia de Pego⁶ que des d'aleshores quedà unida al comtat d'Oliva, el qual havia estat creat per Alfons el Magnànim l'any 1449. Aquest primer comte d'Oliva, més conegut amb el nom de Ramon de Riu-sec, obtingué la baronia franca, com la tenien els Vilanova, en franc alou i amb jurisdicció civil i criminal.

La vila, el raval i les alqueries —l'espai urbà—, la terra i tot el que envolta la gent, treball i societat, estaven lligats a un concepte difús com és el de la senyoria. Aquest tipus de petit Estat territorial que sembla una illa perduda en l'oceà de l'Estat del regne no ho era tant en la mesura que, al cap i a la fi, als reis els convenia aquesta divisió administrativa mentre fabricara els seus aparells centrals de dominació i control efectiu, que tardaran encara alguns anys a vindre. A finals del segle *xv* Pego era una vila de senyoria i, per tant, les relacions del poder local amb el feudalisme les determinava en darrera instància el senyor de la baronia. Com que els paràmetres de Pego eren diferents i predominaven uns vassalls les terres dels quals eren en la seua majoria franques, més que intervenció econòmica del senyor hi hauria intervenció política, ja que ací el senyor no era qui acumulava el domini directe de totes les terres que treballaven els camperols. El senyor de la baronia de Pego sols havia pogut ostentar algunes propietats seues, però de la mateixa manera o, fins i tot, en menor proporció que altres camperols enriquits. Sols serà a partir de l'expulsió dels moriscos quan el senyor ostente el domini directe de totes les terres que deixaran els moriscos expel·lits. D'aquesta manera, a partir del segle *xvii* el camperol de la vall de Pego arribarà a ser ja més emfiteuta que propietari lliure, i els problemes i enfrontaments augmentaran quan el senyor retinga el dret d'establir aquelles terres.

A les darreries del segle *xv* el comte d'Oliva ostentava la senyoria de Pego, amb poder territorial i jurisdiccional. Per

sota se situava el poder local de la vila representat pel Consell, pel que feia als cristians. Els musulmans estaven representats per l'aljama, que era com la *universitat* cristiana, i que aglutinava els llocs sarraïns d'Atzeneta, Favara i Benumeia. Per a finals del segle *xv* considerem la vila de Pego com el perímetre que marquen les muralles originals de finals del segle *xiii* i unes rodalies immediates —cap al nord— que coneixem amb el nom de Prop la Vila. Aquesta unitat la separem del raval —que s'estén cap al sud— on també vivien els cristians, i de les alqueries d'Atzeneta, Favara i Benumeia que era on vivien els musulmans. Tota aquesta morfologia és la que anomenem *vall de Pego* si li unim el cas especial de la senyoria alfonsina de l'Atzúvia. En resum, després d'analitzar la nostra font —per propietaris i no per focs— tenim un total de 364 cristians que representen el 68,5% i 167 musulmans que són el 31,5%. La vall de Pego era, per tant, de població mixta.

3. EL PAISATGE AGRARI DEL TERME DE LA VALL DE PEGO

El trànsit de l'Edat Mitjana a la Moderna suposà des d'un punt de vista general una reestructuració important en el món i l'espai agrari: s'incrementà la superfície cultivada, canvià la tipologia dels cultius, el destí de la producció i també les formes de possessió i d'explotació de la terra.⁷ Aquesta evolució del paisatge s'havia iniciat amb molts entrebancs a finals del segle *xiii* canviant el sistema agrari islàmic anterior; agafarà força amb el sistema feudal dels cristians i avançarà de manera intensiva amb els canvis i els progressos que es desenvoluparan a partir del segle *xvii* i *xviii*. Com diu Josep Torró, la distribució dels conreus i l'espai agrari s'alterà a Pego fruit del procés colonitzador, de la mateixa manera que per al cas de Cocentaina i Alcoi, llevat que per al nostre cas hi existeix una zona pròpia i diferent com és la marjal.

La primera divisió del paisatge és ben simple: muntanyes en forma de ferradura per un costat i pla per un altre. Això podria anar parell en un primer moment amb el secà i el regadiu, però veurem que no podem afirmar-ho amb tanta seguretat. La famosa trilogia mediterrània (cereals, olivera i vinya) es veurà un poc modificada durant el segle *xv*. Durant l'època

6. Amb el deute censal més les despeses de la venda, tot sumava 295.000 sous «Preu de la dita vila e baronia de Pego, e dels llocs adjacents d'aquella».

7. Antoni Furió, «Temps de represa i creixement. La recuperació del final de l'edat mitjana i l'inici de la moderna», dins *Història Agrària dels Països Catalans. Edat Mitjana*, vol. II, 2004, p. 213.

de vigència del llibre de la peita (1488-1539) notem un canvi de conreus en benefici dels cereals (terra, terra campa i sort) i de l'olivera, mentre minva considerablement la vinya i trobem uns preus baixos en la taxació de les parcel·les de l'horta.

L'espai agrari, el terme, estava ben delimitat i acotat. Les fites ja estaven en aquesta època marcades amb mollons i els mateixos camperols reconeixen les línies imaginàries o no (marges, un garrofer, una figuera...) que dividien el terme i les seues unitats d'explotació dins de les partides.⁸ A la força, el paisatge agrari es configurava per unes zones determinades per l'existència o no de l'aigua. Així veiem a Pego una zona d'horta per derivació a prop del nucli urbà, una planura de secà entre l'horta i la marjal, diferenciada d'un espai meridional més ric que aprofita l'elevació de l'aigua amb sénies, la marjal i les vesants de les muntanyes en procés de colonització.

4. LES PARTIDES RURALS

En el nostre padró apareixen al voltant de 54 partides majors i 40 micropartides o subpartides, moltes de les quals formaven part de la partida major, però que calia diferenciar siga per un accident orogràfic en concret, siga per un propietari històric del lloc, per un sequiol, per una font, per un pont... Cada partida estava dividida en nombrosos trossos de terra o parcel·les, unes partides més fraccionades que d'altres segons la seua grandària o superfície.

La nombrosa llista de topònims rurals a finals del ^{xv} i principis del ^{xvi} a Pego ens dona a entendre d'alguna manera la forta colonització que ja s'està realitzant pel terme, i també la pretensió d'exactitud en la localització de les parcel·les per part dels camperols i dels mateixos oficials fiscals de la vila. La colonització de la planura seca ja és una realitat, després del fracàs de finals del segle ^{xiii}, i denota l'avanç cap a la zona de la marjal, encara que només en la seua part més alta. Quant al nombre de parcel·les, les partides més importants eren les de Cabessols (80), Bell de Port (73), Ambra (70), Bullent (56), Balat (44), Favara (38), Closa (36), Amerador (35), Séquia (33), Horta (32), Mitjanes (30) i Plana (25). D'entre elles unes estaven més

8. En 1455 s'havia practicat una divisió general de termes entre Pego, Vall de Gallinera i Ebo, però posteriorment, l'any 1555, es tornarà a revisar davant les pretensions contràries entre el comtat d'Oliva i el ducat de Gandia. AHN, Osuna, lligall 758, D. 5, 1555, 29 de març.

cotitzades que altres, per exemple, la Plana, Bell de Port i la Séquia presenten mitjanes de la propietat altes, mentre que l'Horta, Ambra i Bullent són partides de menys valor fiscal.

Taula 1. Partides rurals del terme de Pego a finals del segle xv

Alcayça (Bell de Port)	Cabessol	Font de na Ferrerrodona	Plana del Racó de Botja
Ambra	Cabessol de la Plana	Font del Balat	Pont de Bell de Port
Amerador	Camí d'Atzeneta	Fonts de Bullent	Port
Atzahila	Camí de Favara	Fora los murs de la Vila	Pou de Cotes
Atzeneta	Camí de la Font	Fustera	Pou de Favara
Atzeneta Damunt	Camí d'Oliva	Gaià	Pou de l'Església
Atzeneta Menor	Camp (lo)	Giratei	Prop la Creu
Atzúvia	Camp Roig	Horta	Prop la Vila
Avallades	Carrascal (lo)	Los Ametles (Bullent)	Prop lo Raval
Avallades Blanques	Casa Blanca	Marjals Majors	Pujol
Baladet (lo)	Ceniola	Mas, lo (Atzahila)	Quintanella
Balat	Closa	Mitjanes	Racó de Botja
Barranc de Favara	Clot	Monda	Racó d'en Suau
Barranc de la Fustera	Colomer	Montany Boret	Racons
Barranc de l'Horta	Coma	Mostalla	Saladar
Barranc del Rei	Corral del Soto	Murtar	Séquia
Bell de Port	Corral de Joan d'Òdena	Oms de Bullent	Socarrada
Benisuleima	Cotes	Penyaraja	Sorell
Benigalip	Damunt la Font	Plana	Tarcó
Benijat	Davall la Creu	Plana de Bell de Port	Tossalet de la Plana
Benirrupais (Benirrupayc)	Estepar	Plana de Bullent	Vinyet de Favara
Benituba	Favara	Plana de l'Amerador	Salpar (Séquia)
Benumeia	Ferrerrodona	Plana del Cabessol	
Bullent	Font de la Creu	Plana del Corral del Soto	

Taula 2. Classificació de les partides

Vegetació/conreu	Construccions fetes pels homes	Propietat i parcel·lació de la terra	Oronímia: relleu
Alcayça	Amerador	Closa	Avallades
Ametles, los	Casa Blanca	Quintanella	Avallades Blanques
Camp	Colomer	Vies de comunicació (odonímia)	Bell de Port
Carrascal	Corral del Soto	Balat	Cabessol
Estepar	Corral de Joan d'Òdena	Baladet	Cabessol de la Plana
Horta	Davall de Creu	Camí d'Atzeneta	Camp
Marjals Majors	Prop la Creu	Camí de Favara	Camp Roig
Murtar	Hidronímia	Camí de la Font	Clot
Oms de Bullent	Barranc de Favara	Camí d'Oliva	Coma (Comes)
Racó de Botja	Barranc de la Fustera	Pont de Bell de Port	Cotes
Vinyet de Favara	Barranc de l'Horta	Pervivències musulmanes	Giratei
Altres	Barranc del Rei	Ambra	Mitjanes
Ferrerdodena	Bullent	Atzahila	Montany Boret
Fustera	Damunt la Font	Atzeneta	Mostalla
Gaià	Font de la Creu	Atzeneta damunt	Penyaraja
Monda	Font de na Ferrerdodena	Atzeneta menor	Plana
Socarrada	Font del Balat	Atzúvia	Plana de Bell de Port
Sorell	Fons de Bullent	Benigalip	Plana de Bullent
Tarcó	Pou de Cotes	Benijat	Plana de l'Amerador
	Pou de Favara	Benirrupais (Benirropayc)	Plana del Cabessol
	Pou de l'Església	Benisuleima	Plana del Corral del Soto
	Saladar	Benituba	Plana del Racó de Botja
	Seniola	Benumeia	Port
		Favara	Pujol
			Racó (Racons)
			Tossalet de la Plana

El cereal dominava en la majoria de les partides, majors i menors, variant sols en alguns casos el valor fiscal per la bona qualitat de la terra i supose que també per l'existència o no d'un possible reg. La regularitat de l'extensió dels cereals per tota la planura i la vall sols es va veure alterada en algunes zones determinades on el conreu de l'olivera presenta percentatges molt importants, com a la vora del camí d'Oliva, a les avallades del poble, a les partides de la zona meridional de la vall (Benijat, Benituba i Cotes) i en la prolongació de la divisiória del camí de Dénia (Favara, Salpar i Séquia). El conreu del garrofer es localitza preferentment als marges dels barrancs,

mentre el conreu de la vinya, en clar retrocés, es manté a la partida d'Ambra i conjuntament —conreu mixt— a les sorts de les partides altes de la marjal.

5. ALTRES ELEMENTS DEL PAISATGE

Tot aquest espai s'ha de relacionar necessàriament amb una xarxa de comunicacions formada per camins, sendes i assagadors, que donaven sentit a tota la vall. L'home, des que necessita anar d'un lloc a un altre, li han fet falta camins més o menys grans, més o menys llargs, amples o estrets. Per anar a la terra, per anar a altres po-

bles o ciutats, per portar els seus productes al mercat, per portar d'altres mercats alguns productes; els camins es fan indispensables en una societat que es caracteritza per la seua mobilitat constant.

Camins, assagadors i sendes

Hi havia un camí per excel·lència, d'origen romà i dels més antics de Pego, anomenat camí de Dénia o camí que va a Dénia. Embrancava amb la via secundària d'interior que unia la ciutat de Xàtiva amb la de Dénia evitant la via principal de la costa i seguia el traçat de l'antiga via que passava per Elca. Abans d'entrar directament a la vila de Pego, es desviava a l'esquerra per a travessar l'alqueria de Favara. D'allí, sinuosament creuava els barrancs de Favara i Castelló i arribava fins a la desviació que s'endinsava per la marjal passant just pel costat de la bassa del Sineu. A més de conduir a Dénia, principal ciutat i principal port marítim, portava fins a la cruïlla de la senda del Ràfol que venia per la part baixa del terme des del camí d'Oliva, per confluïr en una de les zones ramaderes per excel·lència com era la dels corrals de Sorell en direcció al Ràfol d'Almúnia.

En segon lloc, el camí d'Oliva unia Oliva amb Pego travessant el lloc anomenat de les Aigües, naixement del riu Bullent. A finals del segle xv el camí anava paral·lel al traçat actual, per la part dreta del barranc de Mostalla, perquè segurament encara estaria en ús l'antic camí d'interior pel lloc d'Elca, el qual venia del Castellar d'Oliva. Des d'aquest, un braçal —el del Balat— s'unia al que posteriorment evolucionaria en l'actual camí. Aquesta era la via principal d'arribada des de la capital del regne; per això, unes vegades s'anomena camí d'Oliva i altres camí de València. El final del seu trajecte era la porta dels Ciscars, anomenada després del Mayorazgo, per la part nord de la vila.

En tercer lloc, el camí de Cocentaina era un camí més d'entrada que de sortida. Venia des de la ciutat comtal passant per Planes i la Vall de Gallinera fins que arribava a l'Atzúvia per entrar, a pocs quilòmetres, a Pego. Aquest camí més que per anar a Cocentaina s'utilitzaria per anar a Xàtiva i, per descomptat, a la Vall de Gallinera. Segurament tindria

dos ponts, un per a superar el barranc de l'Horta i l'altre el de la Quintanella.

A més a més, hi havien altres camins importants, que movien el camperol pel terme, com els d'Alcalà, d'Ambra, de l'Amerador, d'Atzaila, d'Atzeneta, d'Atzúvia (per la Salomona), del Balat, de Bell de Port, de Benisuleima, de Benumeia, de Benumeia al Pou de l'Església, de Bullent, del Cabessol, del Carrascal, del Colomer, de Favara, de la Creu que va a Favara, de la Dula de Favara, d'Ebo, de Fornà, de les Fonts de Bullent, el que va a la font del Cabessol, de la Font, de Gallinera, del Giratei, de l'Horta, de la Mallada, de Mostalla, de Murla, de la Parada de Bullent, de Penyaraja, del Pont de Bell de Port, del Pont de l'Amerador, del Pou de Favara, del Ràfol, del Racó, del Regueró, del Safareig de l'Horta, de Sagra, que va a Sant Antoni, de Sant Joan, de les Séquies, de Tarcó i el que anava de la vila al Pou de l'Església.⁹

Aquesta xarxa de camins, comunicava tota la vall, i sobretot complia amb la seua funció principal: conduir a totes les partides del terme, al treball quotidià del camperol. També comunicava amb les valls d'interior, la Vall d'Ebo, de Gallinera, d'Alcalà i Laguar. A primer colp d'ull sembla que estem davant d'una evolucionada xarxa de comunicacions que augmentarà amb el gran nombre de sendes i assagadors que completen la xarxa viària, i ens endevinen una puixant activitat ramadera.

Taula 3. Assagadors i sendes

Assagadors	Sendes
Benumeia, de	Cabessol, del
Dula, de la	Cabessolet, del
Mostalla, de	Closa, de la
Pou de Cotes, del	Closes, de les
	Heretes, de les (Ambra)
	Horts, dels
	Lladres, dels (Salpar)
	Marjals, de les
	Pujol, del
	Racó, del
	Ràfol, del
	Tossalet del Cabessol, del

9. Tota aquesta riquesa toponímica la trobem en la nostra font documental.

Taula 4. Alqueries del terme de Pego*

Nom	Propietari	Valor (Lliures)	Part	Límits i fites
Atzúvia	Jaume Pintor	700 ll	1/1	Francesc Pintor i Pere Ferrando
<i>Atzúvia</i>	Mossèn Francesc Pintor	750 ll	1/1	Terme d'Oliva, de Forna i Atzúvia de Jaume Pintor
Benirrupais	Bartomeu Rovira	58 ll	1/9	Jaume Desplà i Abraham Benamer
Benirrupais	Jaume Desplà	756 ll	1/1	Terra de Castelló, Abraham Benamer, hereus Joan Peris i muntanya
Atzeneta heretat d'	Hereus de Guillem Torra	550 ll	1/2	½ Lluís Torres, muntanya i camí del Barranc del Rei
Atzeneta heretat d'	Lluís Torres	475 ll	1/2	½ Guillem Torra, Andreu Torra, Jaume Pérez de Culla i muntanya
<i>Atzeneta</i> <i>Davall o la Vella</i>	Na Saurina, muller de Guillem Torra	43 ll 15 s	1/2	½ Vicent Torra, hereus Joan Siscar i pla de la Font
<i>Atzeneta</i> <i>Davall o la Vella</i>	Vicent Torra	38 ll 15 s	1/2	½ Na Saurina, hereus Joan Siscar i pla de la Font
Atzeneta Damunt o la Nova	Pere Piera	1.200 ll	1/1	Jaume Torra, Bernat Siscar, Francesc Cendra, Bernat Torra, Atzeneta damunt i Antoni Siscar
<i>Benumeia</i>	Hereus de Joan Peris	610 ll	1/1	Sebastià Xulbert, Joan Tamarit d'Ambra, Na Soriana, terra de Rupais, Asin Benamer i Mahomat Moqueddem
Benumeia	Abraham Benamer	75 ll	1/1	Hereus de Joan Peris, Geme Ayal, Benirrupais i terra de Castelló

* En cursiva les que suposadament són entitats de poblament i en negreta les que detecte com a unitats d'explotació majors. No apareix ací Favara —entitat de poblament— perquè en el llibre de la peita no estan taxades les seues cases, malgrat que n'hi havia, la qual cosa es podria deure a alguna exempció fiscal.

Barrancs, rius, séquies i fonts

Els barrancs servien en temps de sequera per al trànsit tant de les persones com dels animals. A més de ser un pas eventual d'aigües, els marges dels barrancs també estaven destinats al conreu, sobretot d'arbres, en la seua majoria garrofers. A finals del segle *xv* trobem els següents barrancs: el d'Ambra, del Balat, de Benijat, de Benigalip, de Benigànim, de Benituba, de la Canal, de Castelló, dels Cocons, de les Comes d'en Sala, de Cotes, de Favara, de la Font del Balat, de la Font de la Creu, de la Fustera, de l'Horta, del Jòneç (Sorell), de Mostalla, de la Quintanella, del Rei i de Tarcó.

Pel que fa als rius de la vall de Pego que apareixen documentats, són el de Bullent, el del Calapatar i el Riatxol. Quant a les séquies, construccions fetes per la mà de l'home per al profit agrícola, hem trobat la de Cotes, la de Mare (Closa), la de les Marjals, la de Salomona, la de la Travessera de

les Sorts, la que ve de Castelló, i la de les Almàsseres, situada aquesta última a la zona del pla de la Font al costat del safareig i de la font pública.

També trobem dues basses importants, com són la de l'Amerador i la del Sineu. Tenim la impressió que la bassa de l'Amerador, situada a la zona alta de la marjal o línia de flexura, va ser construïda per a amerar el lli, una indústria que no va anar a més i que podria ser hereva del conreu del jonc practicat pels musulmans de la vall abans i després de la conquesta. La bassa del Sineu, topònim mallorquí anterior al repoblament del segle *xvii*, és on se situa el naixement del riu Racons o Molinell.

De la domesticació de l'aigua en tenim altres referències com els pous o les fonts. A finals del segle *xv* hem documentat —malgrat que pense que hi hauria alguns altres esdevinguts en sèries per a elevar l'aigua— el pou de Cotes, el

de l'Església (situat a la partida de Benisuleima o Sant Antoni) i el de Favara. Encara que la més antiga i aprofitada de les fonts era d'Unxola (avui, més o menys, la pública dels Quatre Xorros), també hem documentat pel terme altres com les fonts de Bullent (naixement del mateix riu), la font de la Creu, la del Balat, la del Cabessol i la de na Ferrerdodena.

6. LA TIPOLOGIA DE LES UNITATS D'EXPLOTACIÓ AGRÍCOLA

L'alqueria com a unitat d'explotació major

L'espai agrari es conforma en una primera divisió general amb les partides, dins de les quals apareixen —segons la nostra font documental— dos tipus de propietats. D'una banda, la unitat d'explotació menor o tros de terra que és la més comuna de totes, i d'altra banda, la unitat d'explotació major anomenada *alqueria*, espai agrari diferenciat de l'alqueria de poblament que normalment s'adsciu a aquelles primeres grans donacions del segle XIII anomenades *heretats*.

La quintana

Una altra propietat destacable, que pul·lula pels voltants i immediateses de l'espai irrigat, és la quintana. Inclouria en un mateix lot una propietat rústica i una d'urbana, la quintana seria, doncs, el conjunt de la terra associada a una casa, que seria més una casa de camp que la residència habitual. Les quintanes s'agrupen en llocs determinats prop de la vila i és possible que utilitzaren sénies i sequiols per a nodrir-se d'aigua. Ara bé, no sabem si en aquestes quintanes hi havia horts pròpiament dits o eren destinades a conreus com el de la morera, el qual sembla iniciar la seua expansió a les darreries del segle XV.¹⁰ En altres casos estaven plantades d'oliveres, ja que s'han trobat moltes almàsseres que s'hi associen i en un cas concret s'especifica que està plantada d'oliveres. Són tot indicis que ens fan pensar que la terra estava irrigada, com per exemple en el cas d'una quintana al raval pel mig de la qual passava una séquia o «escorredor de la vila», que era el

10. Efectivament, en analitzar el següent padró de 1539, veiem com en el nou raval que creix cap al nord, vora de l'ermita de Sant Miquel i el camí del Carrascal, a les quintanes s'adsciu moreres. A finals del segle XVI i XVII, a les actes de consell veiem com s'arrendava tots els anys, la fulla de Sant Miquel. La fulla de la morera era essencial per a la cria del cuc de seda, i el camperol pegolí tendeix a especialitzar-se en aquest conreu i indústria.

mateix vall que rodejava les muralles. La majoria de les quintanes s'aproximen al vall de la vila, pel fet de discórrer allí l'aigua, i també al barranc de l'Horta i a la zona per damunt de la font, prop d'Atzeneta. Ens apareixen altres més dispersades cap a la zona de Favara i a la baixada cap al camí d'Oliva, en el ravalet de Sant Miquel, que està creixent pel nord.

Les quintanes presenten valors fiscals alts, que podem associar a l'existència de l'aigua, però també a la qualitat del terreny o al conreu al qual es dedica. Trobem quasi trenta propietats, de les quals quatre estan associades a una almàssera i són les de major valoració fiscal molt per damunt de la resta, i tres a unes cases. D'aquestes darreres, una és una propietat cristiana, però les altres dues són propietats musulmanes, una a Atzeneta i l'altra a Benumeia, amb el mateix valor, les dues de deu lliures, molt inferior al valor de les propietats cristianes. Indirectament ens apareix que el senyor tenia una quintana al camí de la Font, però no sabem el seu valor, ja que el senyor no pagava la peita. De les quasi trenta propietats deu estaven sotmeses a cens i la resta eren franques.

D'aquesta indefinició de la quintana ens surt una altra incògnita difícil d'esbrinar, es tracta del topònim *Quintanella*, que fa referència a una partida menuda del terme que compta sols amb 5 propietats rústiques, i al nom d'un barranc que voreja aquesta parcel·la vers el camí de l'Atzúvia.

Sorts i sortanelles

Arribats al límit històric de la marjal medieval marcat per la senda del Ràfol,¹¹ que corre des del tossal de Bullentó fins a Sorell, cal fer referència a les sorts.¹² Segons Torró, la colonització d'aquesta zona alta de la marjal no començarà fins al segle XIV, i el nom de sorts fa referència als trossos de terra resultants de la divisió d'un terreny nou posat en conreu. A finals del segle XV la fam de terres es deixa notar en la colonització d'aquesta part del terme, però així que arriba fins ací i amb dificultat el camperol s'endinsa en la marjal; sols a partir del segle XVIII serà quan es colonitzi la part més baixa.

11. També anomenat camí o assagador de les Sorts.

12. Josep Torró l'anomena línia de flexura, en canviar dràsticament la disposició parcel·laria amb franges de penetració cap a la marjal. Vegeu Josep Torró, «La colonización del valle de Pego (c. 1280 - c. 1300). Prospección y estudio morfológico: primeros resultados», en *Arqueología espacial*, 19-20; *Arqueología del paisaje* (Teruel, 1998), pp. 446-447.

Les sorts arribaven fins a la partida dels Cabessols, és a dir, fins al cap del sòl, el darrer estadi de sòl dur del terme. En el padró apareixen 57 unitats d'explotació amb el nom de *sort*, amb un valor total de 27.140 sous i una mitjana de la propietat de 476,14 sous, per sota de la mitjana general de les parcel·les de cereals. Les sorts ocupen, doncs, tota la franja del camí o senda del Ràfol, des de Bullentó fins a Sorell, i trobem tantes subpartides com per tantes partides generals se situen.¹³ També les denominacions de les unitats d'explotació varien, no obstant això, la majoria (44) ens apareixen com a *sort*, després trobem sis sortanelles, cinc sorts i vinya, una sortanella olivar i una sortanella de figueres. Les partides més colonitzades eren les de Bell de Port, Bullent i la Closa. Les sorts més valorades eren les de Bullent i Bell de Port, mentre que les de menys valor eren les de la zona aspra de Sorell i la Seniola. De les 57 propietats, sols 8 eren de propietaris musulmans, unes sorts de molt baix valor en comparar-les amb les dels cristians.

7. ELS NOMS EN *BENI* I ALTRES HERÈNCIES MUSULMANES

El vell debat, o no tant, entre arabistes i historiadors al voltant de l'origen arabobereber o no dels noms de lloc que comencen per *beni-*, no ha estat encara resolt del tot. Tampoc és ací on anem a descobrir si els topònims són herència dels temps andalusins o van ser fruit, com diuen alguns arabistes, de denominacions fetes pels cristians després de la conquesta. No hi ha dubte, però, que els topònims amb el prefix *beni-* fan referència a la *nisba* o tribu de marcat origen bereber, com pensa Pierre Guichard. Una altra qüestió és que la pervivència del topònim, després de la conquesta, encara tinguera a veure alguna cosa amb la tribu bereber que es va instal·lar allí sobre els segles xi i xii. Anotem ací els topònims que trobem referenciats a finals del segle xv perquè siguin els entesos en la matèria de l'origen de les paraules els qui els estudien científicament.

Ambra

Nom que rep el castell de Pego i la partida rural situada al seu voltant. Com la majoria de les partides rurals de dimensions majors el seu topònim es pluralitza en *Ambres*.

13. Hui en dia són topònims diferents, *Sorts de la Closa*, *Sorts de Bullent*, etc., en el padró de finals del xv sols s'especificava «una sort a Bullent» i no a *les Sorts de Bullent*.

Atzahila

Antiga alqueria islàmica sobre un possible assentament romà que en desaparèixer com a entitat de poblament abans de la conquesta, passà a denominar una partida del terme situada entre Pego i l'Atzúvia. Segons Carmel Giner el seu topònim ve del prestigiós cabdill musulmà Adzahil Abu-l Abd Al-lah. Joan Coromines la va visitar l'any 1963 acompanyat de l'erudit pegolí, i la va presentar amb la grafia *Atzaila*, amb dues possibles explicacions etimològiques: «flor de taronger» o «plana». Atenent la seua condició orogràfica —està situada en un petit turó elevat—, ens inclinem a rebutjar la segona explicació.

Atzeneta

El topònim prové, segons Pierre Guichard,¹⁴ del gentilici bereber *Zanata* i el trobem per primera vegada referenciat l'any 1335 en el *Nomenclator* de Sanchis Sivera. A finals del segle xv, segons l'estudi inèdit de Javier Martí, trobem una *Atzeneta Davall* o *la Vella* i una *Atzeneta Damunt* o *la Nova*. En la primera és on trobem les cases de mudèjars i seria la que estava ubicada en el que avui és el carrer de Sant Francesc Xavier; l'altra concordaria amb el carrer Camil Pérez Pastor, encara anomenat carrer Atzeneta, una part del raval de la vila cristiana. L'Atzeneta mudèjar tenia setze o dèsset cases, era un lloc no massa gran, però sí ben ordenat amb les seues illes de cases, la qual cosa ens fa pensar que podia tractar-se d'una moreria, d'una creació cristiana del segle xiv. Tenien la seua mesquita, que possiblement estaria on avui es troba l'ermita de Sant Josep, amb la qual fitava la primera de les cases. L'espai urbà el formaven un carrer principal «carrer públich» que travessava tota la moreria —l'actual Sant Francesc Xavier— i un carreró, dos corral de ramat, la mesquita, les cases mudèjars i algunes quintanes propietat de cristians.

Atzúvia

Segons Coromines ve de l'àrab *zubia* que significa 'lloc de gran profunditat'. El topònim de l'alqueria de poblament va variar en algun moment anomenant-se Atzúvia

14. Pierre Guichard, «La població musulmana a Pego», dins *Actes de les I Jornades d'Estudis Carmel Giner Bolufer*, Ajuntament de Pego, 2006, p. 65.

de Roca, ja que era una senyoria alfonsina que pertanyia a aquesta família. Preferim la interpretació de Carme Barceló: *al-zawiya*, 'l'ermita'.

Benisuleima

Topònim que fa referència a una antiga alqueria islàmica situada entre Benigani i Cotes. Segons Carmel Giner, ve del príncep Sulayman ben Zulema ben al-Moktadhir, fill del rei de Saragossa i de Dènia Amed Sulayman ben Aben Hud al-Moktadhir. En 1258 va ser donada pel rei Jaume a les famílies dels Sanchis i els Ciscar. Al segle xv el topònim ja sols fa referència a una partida rural, la qual passarà a anomenar-se després Sant Antoni pel fet de ser allí on s'edifique una ermita de conquesta aprofitant, possiblement, l'antiga estructura de la mesquita de l'alqueria preexistent.

Benigalip

Coneguda a les fonts de la conquesta amb el nom de *Benigani*, però també ens apareix en els documents amb el de *Benigalip* o *Abengalip*. Va ser un antic assentament d'època romana els registres materials del qual ens deixen notar que la *villae* romana s'abandonà cap a finals del segle III d. C.

Els següents registres ja ens porten cap als segles xi-xii, en plena època andalusina. De fet, la primera cita documental la trobem en el segon volum del *Llibre del Repartiment*, quan Jaume I concedeix l'any 1258 l'alqueria d'Abengalip a Domingo de Puigvert i altres. L'alqueria hagué de ser d'unes dimensions considerables, ja que les primeres donacions a colons cristians a Pego, entre els anys 1248 i 1249, foren importants —encara que no efectives— amb unes quinze cases, junt amb unes cinc jovades de terra per a cada una, al mateix nombre de colons a les alqueries de Castelló i Benigalip.

El topònim ve de l'ús del gentilici *Banu-Galib* (*Ghalib*), que vol dir 'triomfador'. Segons Carmel Giner, va ser fundada pel gran poeta Abd al-Rahman ben Galib. Aquesta alqueria, com les altres que hi havia pel terme, formaven part del districte castral o *hisn* de Pego, aleshores anomenat Baguh, al terme de Dènia. Ací va nàixer al-Bagi, imam i lector de l'Alcorà. Aquest personatge s'establí a Sevilla on va ensenyar *hadiz* i lectura de l'Alcorà, va viure entre l'any 1092 i 1140. És possible que aquest doctor en lleis islàmiques, impartira les seues

primeres lliçons de l'Alcorà en aquesta alqueria on presumiblement va nàixer. Després va marxar a Dènia a continuar els seus estudis, i posteriorment acudí a Sevilla a ensenyar *hadiz* i lectura de l'Alcorà.¹⁵

Benixat (Beniçahat)

Com els altres topònims amb el prefix *beni-*, fa referència a un lloc poblat per un grup, de tipus gentilici o clànic, que tenia un mateix avantpassat masculí: Sacd. També apareix referenciada com a *Benijat*.

Benituba

Antiga alqueria islàmica desapareguda després de la conquesta i esdevinguda en partida rural per on també passa un barranc amb el mateix nom.

Benumeia

Era una alqueria que prengué el seu nom, segons Carme Barceló, del gentilici *Umayya*, possiblement d'Abu Merun ben Omeia natural de Potries i alcaid de Dènia. Una alqueria potser del segle xi o xii que perdurà després de la conquesta amb els seus elements bàsics andalusins. D'alqueria islàmica passà a lloc de moriscos a partir de 1525; al segle xvii era una entitat de poblament que després de l'expulsió dels moriscos fou repoblada, primer, per cristians de la vila de Pego, i a partir de 1640-1646 per mallorquins. Al segle xviii es reconstrueix l'ermita aprofitant l'anterior mesquita amb el clàssic estil colonial de l'època, i pren la invocació de Sant Sebastià. Restà habitada fins a mitjan segle xix i utilitzada després com a llatzeret durant la gran còlera de l'any 1885.

L'alqueria, per descomptat, tenia una mesquita i una sènia al costat. Per davant de la mesquita passava el camí que anava a Sagra i a Murta, i és possible que una sèrie de carrerons sortiren d'aquest camí cap a les cases, a un costat i a l'altre, del camí principal. El nucli d'hàbitat estava disposat així al voltant de la mesquita, amb grups de tres o quatre cases i amb buits entre elles. Al costat del carrer principal estava situat el fossar o cementeri, segurament prop de la mesquita,

15. Vicent Carles Navarro Oltra, «Abū I-Ḥasan ʿAlī al-Bāgī (s. xi-xii) Imán y almocrí», dins *Actes de les II Jornades d'Estudis Carmel Giner Bolufer*, Ajuntament de Pego, 2007, pp. 59-60.

a la qual s'adossaven una sèrie de cases. A prop, però a salvaguarda, estava el barranc que venia de la partida de Castelló, i pel terme pròxim un clot i unes cases derrocades possiblement de l'originària alqueria islàmica.

Favara

El cas de l'alqueria de Favara és un cas estrany. No apareixen taxades les cases i el nombre de propietaris era molt més inferior als altres dos llocs de mudèjars de la vall de Pego. Al cappellet de la peita de 1488 no es taxen les cases segurament perquè gaudien d'alguna exempció fiscal, potser hereva de la creació reial de la moreria de Favara l'any 1286 amb la segona carta de poblament. En aquella època, vés per on, es pretenia colonitzar amb cinquanta famílies —que resté a veure amb el baix nombre de 1488—, però, o els esperats ja no van venir en aquella època o amb el pas del temps va anar despoblant-se.

El topònim ve d'un grup tribal bereber com eren els Hawwara. Les prospeccions arqueològiques situen l'alqueria de Favara en l'actual carrer Joan Carles I en ple polígon industrial, on antigament se situava l'ermita de Sant Pere a principis del segle xx.¹⁶ En un suau alteró al costat mateix del camí Vell de Dénia —antiga via romana de l'interior— hauríem d'ubicar el nucli de cases de Favara, de les quals no sabem res. L'únic edifici referenciat és la seua mesquita, potser la principal, ja que és on feren els juraments els mudèjars de la vall al nou senyor Centelles a les darreries del segle xv.

8. PERVIVÈNCIA I DESAPARICIÓ TOPONÍMICA

La llarga durabilitat que caracteritza la font documental —com a registre de les propietats— ens permet, per una banda, anar a un temps anterior a l'elaboració del padró, i per l'altra banda, amb totes les anotacions de transmissions i herències, ens porta a un temps posterior fins ben entrat el segle xvi. Tot plegat ens dóna una visió general del paisatge rural baixmedieval de la vall, des de la segona meitat del quatre-cents fins bona part del cinc-cents.

¹⁶ En el moment de transformació urbana del polígon industrial es localitzà un abocador mudèjar amb restes de soterraments i abundant ceràmica, la qual cosa fa suposar l'existència d'un fossar o cementiri al costat del camí Vell de Dénia.

La toponímia lluny d'anar minvant al llarg dels segles va anar en augment a mesura que es colonitzava el terme. Malgrat això, molts topònims de finals del segle xv han desaparegut per complet: *Alcayça*, *Bell de Port*, *Camp*, *Casa Blanca*, *Corral del Soto*, *Corral de Joan d'Òdena*, *Horta*, *Montany Boret*, *Oms de Bullent*, *Pou de l'Església*, *Salpar*, *Seniola* i *Vinyet de Favara*, i altres han variat considerablement: *Benisuleima* (Sant Antoni), *Benigalip* (Benigani), *Benurrupais* (Rupais), *Benumeia* (Sant Sebastià) i *Saladar* (Salinar). S'ha de tenir en compte també el canvi important que s'operaria després de 1707, amb la castellanització de l'aparell burocràtic, i per tant la castellanització d'una part de la toponímia rural.

La nòmina actual de toponímia rural a Pego, molt més extensa que la de finals del segle xv, mostra una forta presència a la marjal més enllà de la línia de flexura que va començar a ser colonitzada algun temps després de l'expulsió dels moriscos, i més encara entre finals del segle xviii i principi del xix, coincidint amb la introducció del conreu de l'arròs.

9. LA IMPORTÀNCIA DELS LLIBRES DE LA PEITA PER A L'ESTUDI DE LA TOPONÍMIA

Vista la nostra font documental sabem que la colonització agrària a finals del segle xv es va aturar a la part alta de la marjal o línia de flexura, zona avui anomenada de les Sorts. A la Baixa Edat Mitjana moltes de les estructures islàmiques anteriors a la conquesta ja han desaparegut, altres, però, encara continuen gràcies a la presència de població musulmana, tot i que transformades per la maquinària feudal. Tot això s'entén perquè la colonització de les terres i la recerca del reg respon a les exigències de la renda feudal que ha de satisfer el camperol. Com més terra es treballa més cobrarà el senyor. Ja no es treballa per la subsistència com els andalusins, sinó que l'excedent que queda després de satisfer la renda es dedica al mercat.

Els llibres de béns o de la peita, conservats a Pego des de 1488 fins a 1814, són una font documental excepcional per a l'estudi de la toponímia i a conseqüència de la colonització sobre el territori i l'evolució del paisatge urbà i agrícola. Per això, el treball ideal per a estudiar la toponímia de la vall de Pego hauria de basar-se en l'anàlisi completa de tots els padrons de riquesa des d'aquest primer de finals del segle xv

fins als de mitjan segle XIX. El material el tenim a l'abast i és molt ric, tant per la seua informació abundant com per la seua continuïtat, i també pel seu bon estat de conservació.¹⁷

Comptat i debatut, l'estudi de la toponímia a Pego encara està per fer. És un treball llarg i complicat, però de segur que en tenim molt d'avançat, respecte a altres pobles, gràcies a la conservació dels llibres de la peita.

17. A més a més, els llibres de la peita o padrons de riquesa de l'Arxiu Municipal de Pego estan tots digitalitzats. Per saber més de les possibilitats d'estudi a través dels llibres de peita, vegeu Tomàs Peris Albentosa, «Las posibilidades de aprovechamiento demográfico de los libros cappatrons de la peita (siglos xv y xvi)», dins *Estudis sobre la població del País Valencià*, vol. I, 1998, i Mari Carmen Joli Bonías i J. Doménech Vallés, «El impuesto de la peita como fuente histórica», en *Estudis Castellonencs*, 7 (1996-1997), pp. 159-200.

LA MARINA: UNA COMARCA DE RONDALLES VALORIANES

Honorat Ros i Pardo

[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

1. L'ONOMÀSTICA EN LES RONDALLES D'ENRIC VALOR¹

1.1. OBJECTIUS DE LES RONDALLES VALORIANES

En *Notes sobre les meues rondalles*,² Valor explicita les intencions que «van presidir la redacció literària» de les rondalles: fer-ne literatura dins del gènere i «no folklore a seques». Amb eixe objectiu:

- Pretén «nacionalitzar les rondalles, les quals moltes vegades sense fixació del territori on esdevenen les accions, em semblava que perdien realitat, i així les he situades en muntanyes i costes conegudes pertanyents a pobles de so i arrel valencians».
- Busca així «descriure els nostres *paisatges*, donar a conèixer bastants plantes nostres i alguns arbres dels nostres boscos».
- Vol «posar *noms valencians*, tot presentant-los amb el nostre humor peculiar, als diversos personatges»

1. Entre totes les edicions de les rondalles valorianes hem optat per fer l'estudi a partir de l'edició en huit volums de l'Editorial del Bullent SL. Per a facilitar les citacions posteriors, numerem en l'annex les rondalles segons l'orde alfabètic.

2. Article d'Enric Valor: «Notes sobre les meues rondalles», en Vicent Salvador i Heike van Lawick (eds.) (1999), *Valoriana. Estudis sobre l'obra d'Enric Valor*, pp 23-24.

- I també «fer paleses moltes *peculiaritats psicològiques i costumistes* de la nostra estimada gent».
- I sempre utilitzant «un *llenguatge planer*, popular, però correcte que jo vaig aprendre en la meua infantesa i la meua primera joventut».

Genèricament podem assenyalar amb Verdú Pons³ que «Les muntanyes, els pobles, la flora, la fauna i la toponímia —que l'autor evoca constantment— tenen un protagonisme ferm en les seues rondalles i deixen palesa la seua estima i coneixement d'un entorn, que es també el seu. Açò li permet no només recrear-se en una realitat que li és quotidiana i coneguda, sinó també fer-ho d'una manera detallada i tan realista com fantàstica».

De totes les rondalles, i quasi en totes les obres de Valor, es podria afirmar el que Joaquim Espinós Felipe escriu en analitzar *La foia de Castalla*:⁴ «Hi trobem [...] l'objectivitat quasi documental, d'una banda, i el lirisme, de l'altra. Així, la descripció quasi científica de la localització, orografia, economia, conreus i climatologia, feta amb una precisió que no

3. Estudi de Jordi Raül Verdú Pons: «Meravelles i picardies i Rondalles valencianes II», en el catàleg *Enric Valor: el valor de les paraules*, València, AVL, 2010, p. 339.

4. Estudi de Joaquim Espinós Felipe: «La narrativa de Valor: *L'ambició d'Aleix, La idea de l'emigrant* i els relats curts», en el catàleg *Enric Valor: el valor de les paraules*, València, AVL, 2010, p.102.

defuig l'ús de tecnicismes, hi conviu amb una puntual adjectivació idealitzadora».

En la nostra ponència ens centrarem en l'ús que fa Enric Valor de la toponímia de les comarques de la Marina. També farem alguna referència a l'antroponímia.

1. 2. LA DENOMINACIÓ DE LES RONDALLES D'ENRIC VALOR

1.2.1. Visió comparativa

La denominació de la gran majoria de les rondalles populars fa referència expressa al protagonista o protagonistes de manera genèrica. I en una minoria s'especifica, al nom propi.⁵

Pel que fa a les 36 rondalles valorianes, les dades serien les següents:

Títol de les 36 rondalles			
Referència al personatge principal			Altres elements de rondalla
Sense nom propi		Amb nom propi	
Protagonista genèric	Protagonista + topònim		
7	7	9	13
19,44%	19,44%	25%	36,11%
38,88%		25%	36,11%
19,44%	44, 44%		36,11
64%			36%

Quasi el 64% de les denominacions fan referència al protagonista, majoritàriament sense assenyalar el nom propi (quasi el 39%), la meitat dels quals porten una referència toponímica (el 19,44%). Les rondalles que inclouen el nom propi del protagonista en la denominació de la rondalla són el 25%. La referència expressa a topònims o antropònims és del 44,44%.

Si fem la comparació amb les titulacions tradicionals (RPV), les rondalles valorianes ens aporten les diferències percentuals següents:

5. Quasi el 84% de les denominacions fan referència al protagonista, majoritàriament sense assenyalar el nom propi (quasi el 65%) i molt minoritàriament amb referència toponímica (2,44%) Les rondalles que porten el nom propi del protagonista en la denominació de la rondalla són el 19%. La referència expressa a topònims o antropònims és del 21,54%.

- Les que tenen en la denominació la referència genèrica al protagonista disminueixen: -42,76%.
- Les denominacions sense referència directa al protagonista (assenyalen llocs o elements màgics i o fantàstics o algun element del contingut de la rondalla) s'incrementen: +19,74%
- Les denominacions amb referència toponímica augmenten en: +17%.
- Les denominacions amb el nom propi del protagonista superen les RPV: +6,9%.

1.2.2. Les denominacions de les rondalles de Valor

Antropònims en la denominació: En 9 rondalles (25%) avança en el títol el protagonista principal i les titula amb el seu nom propi.⁶

Lloc d'origen o veïnatge del protagonista: En set rondalles (19%) fa referència directament: a l'ofici, la situació o passió, i all lloc d'origen o de veïnatge.⁷

Referència genèrica al protagonista: En un total de 7 rondalles (19%) es fa solament una referència genèrica al protagonista.⁸

Altres elements de la rondalla: Un total de 13 rondalles (33%) fan referència a altres elements de la rondalla: coprotagonistes, llocs i elements fantàstics i màgics i altres elements.⁹

1.3. LES COMARQUES ON S'UBIQUEN LES RONDALLES

La tradició oral que arreplega Enric Valor naix en huit localitats que pertanyen a sis comarques valencianes.¹⁰

6. Abella (1), Comencilda, Secundina i Acabilda (2). Don Joan de la Panarra (3), El rei Astoret (15), Esclafamuntanyes (19), Joan-Antoni i els torpalls (23), Joan-Ratot (24), Nabet (35) i Peret (36).

7. *El ferrer de Bèlgida* (8), *El jugador de Petrer* (10), *El llenyater de Fortaleny* (11), *El patge saguntí* (12), *L'albarder de Cocentaina* (28), *L'envejós d'Alcalà* (31), *Les velletes de la Penya Roja* (33).

8. *El príncep desmemoriat* (14), *El xiquet que va nàixer de peu* (16), *Història d'un mig pollastre* (20), *La crida de la rabosa* (25), *La mestra i el manyà* (27), *La rabosa i el corb* (30) i *Llegenda del palleteer* (34).

9. Coprotagonistes: *El dimoni fumador* (7) i *EL gegant del Romaní* (9). Llocs i elements fantàstics i màgics: *El Castell del sol* (4), *El castell d'Entorn i no Entorn* (5), *Els guants de la felicitat* (17), *La Mare dels peixos* (26) i *L'Amor de les tres taronges* (29). Altres elements: *El darrer consell* (6), *El pollastre de festes* (13), *Els tres plets de Pasqua Granada* (18), *Home roig, gos pelut i pedra redona* (21), *I queixalets també!* (22) i *Les animetes* (32).

10. Localitats on les arreplega: A l'Alcoià, 18 rondalles; a Castalla, 13; a Penàguila, 4, i a Benifallim, 1. A la Vall d'Albaida, 11 (totes a Bèlgida); a l'Alacantí,

Si comparem l'àmbit comarcal on s'arrepleguen les rondalles amb el lloc on s'inicia la rondalla (origen o veïnatge del protagonista) i on posteriorment es desenvolupa (anades i tornades) tenim el quadre següent:

COMARQUES D'ARREPLEGA, INICI I DESENVOLUPAMENT			
Comarca	Nombre de rondalles		
	Arreplega	Inici	Àmbit d'execució
l'Alacantí	4	1	2
l'Alcoià	18	16	23
l'Alt Vinalopó'	1	3	4
el Baix Vinalopó	-	-	1
el Camp de Morvedre	-	1	1
el Comtat	1	2	8
l'Horta	-	1	4
la Marina	-	3	8
la Ribera	-	1	2
la Safor	1	-	2
la Vall d'Albaida	11	6	7
el Vinalopó Mitjà	-	2	3

De les sis comarques on Valor arreplega els contes de tradició oral, s'amplia a nou comarques on s'inicia la rondalla, i la trama transcorre en dotze comarques. Hi ha quatre comarques (Camp de Morvedre, l'Horta, la Ribera i el Vinalopó Mitjà) on s'inicia una rondalla sense que en cap d'estes s'haja arreplegat. N'hi ha una (el Baix Vinalopó) on el protagonista actua sense que la rondalla ho explicite.

La rondalla se centra en les comarques centrals (l'Alcoià, el Comtat, les Marines i la Vall d'Albaida) i les del voltant (l'Alt Vinalopó i el Vinalopó Mitjà). Són les comarques que més coneix Enric Valor.

4 (totes a Xixona); al Comtat, 1 (Muro d'Alcoi); a l'Alt Vinalopó, 1 (Biar), i a la Safor, 1 (la vall de Tabernes).

1.4. RELLEVÀNCIA DEL PAISATGE: ELS TOPÒNIMS

Enric Valor, vist l'àmbit on tenen lloc les rondalles que fan referència al medi natural, als accidents geogràfics, muntanyes i serres, a les planes, els pendents, les valls i depressions, als barrancs i rius, a la mar i la terra..., molt sovint utilitza el topònim concret, però és més reiteratiu a l'hora de narrar les anades i tornades dels personatges fent referència genèrica als accidents geogràfics. S'hi reflectix el patrimoni paisatgístic valencià.

El quadre següent sintetitza els tipus de topònims i el seu nombre global és de 465:

LA TOPONÍMIA EN LES RONDALLES	
Tipus de topònim	Nombre
1. D'àmbit general	14
2. D'àmbit comarcal	10
3. De rodalies i contrades	19
4. Noms de municipi, o les seues capitals	78
5. De llogarets, aldees, masos i heretats	38
6. De castells i palaus	19
7. De camins i sendes	14
8. De serres, muntanyes i ports	106
9. De valls, depressions i colls	15
10. De terrenys plans	11
11. D'indrets i paratges	25
12. D'hidrografia i cavitats naturals	38
13. Del litoral i marins	18
14. D'elements singulars	29
15. Fantònims	31
TOTAL	465

Regnes i reialmes imaginaris	
Palau de Ningú-em-Veu	→ <i>Abella</i>
Regne de les Girones Palau i Capitaleta de les Girones	→ <i>Don Joan de la Panarra</i>
Reialme de Benillup El Castell del Sol	→ <i>El castell del Sol</i>
Castell d'Entorn i no Entorn Regne de la Serra dels Plans Regne de les Aigües Aturades	→ <i>El castell d'Entorn i no Entorn</i>
Regne de la Terra Blanca Vedats reials Alfafarencs Regne Migjornal Castellet de Soterroni	→ <i>El príncep desmemoriat</i>
Castell del gegant del Romani	→ <i>El gegant del Romani</i>
Dominis del rei Astoret Castell del rei Astoret	→ <i>El rei Astoret</i>
Ducat de les Dues Aigües Castell de Federic de les Dues Aigües	→ <i>La mare dels peixos</i>
Regne de les Serres Altes Palau del Taronger de l'Amor Regne de les Aigües Aturades	→ <i>L'amor de les tres taronges</i>
Regne de les Aitanes	→ <i>Història d'un mig pollastre</i>
Castell de Torre-Vella Regne de Bucària Palau del rei de Bucària	→ <i>Esclafamuntanyes</i>
Palau dels ducs	→ <i>El patge saguntí</i>
Marquesat de Vilian Castell de Vilian	→ <i>Els guants de la Felicitat</i>

1.5. FANTÒNIMS DELS REGNES I REIALMES

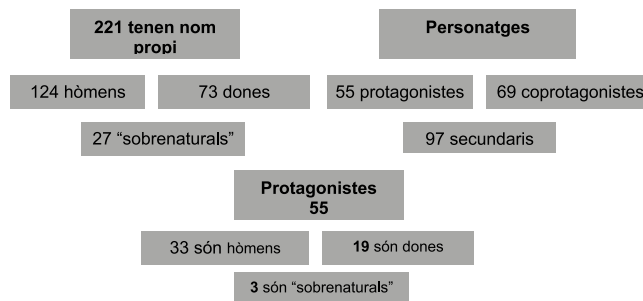
Entre els fantònims els més rellevants són els referents a regnes i reialmes imaginaris. Tres s'ubiquen a les Marines: *el Regne de les Girones*, *el castell del Gegant del Romani* i *el castell d'Entorn i no Entorn*.

1.6. EL PERSONATGES

En les 36 rondalles valorianes, els personatges que hi intervenen directament, tant principals com secundaris, afavorint o dificultant els propòsits del protagonistes, en són més de 350, entre persones, personatges fantàstics i màgics i diferents animals i animalets...

Els personatges

En les 36 rondalles, els personatges en són més de 350

Com a narrador, Valor descriu la complexitat psicològica d'una àmplia galeria de personatges «de diferent configuració», i així ens dona una «visió polièdrica de l'ànima humana», pluralitat que esdevé de la gran quantitat de personatges que descriu «en un ventall de temes molt ampli que difícilment trobarem en l'obra dels autors literaris».¹¹

2. LES RONDALLES DE LES MARINES

2.1. HUIT RONDALLES MARINERES

Entre les 36 rondalles valencianes n'hi ha huit que s'esdevenen en les terres de la Marina. En «tota la Marina», sobretot la Marina Alta, però també en alguns territoris de la Marina Baixa.

En algunes, els protagonistes de la rondalla naixen o viuen a les Marines, com en les tres següents:¹²

- *Don Joan de la Panarra* (3)
- *La mare dels peixos* (26)
- *L'envejós d'Alcalà* (31)

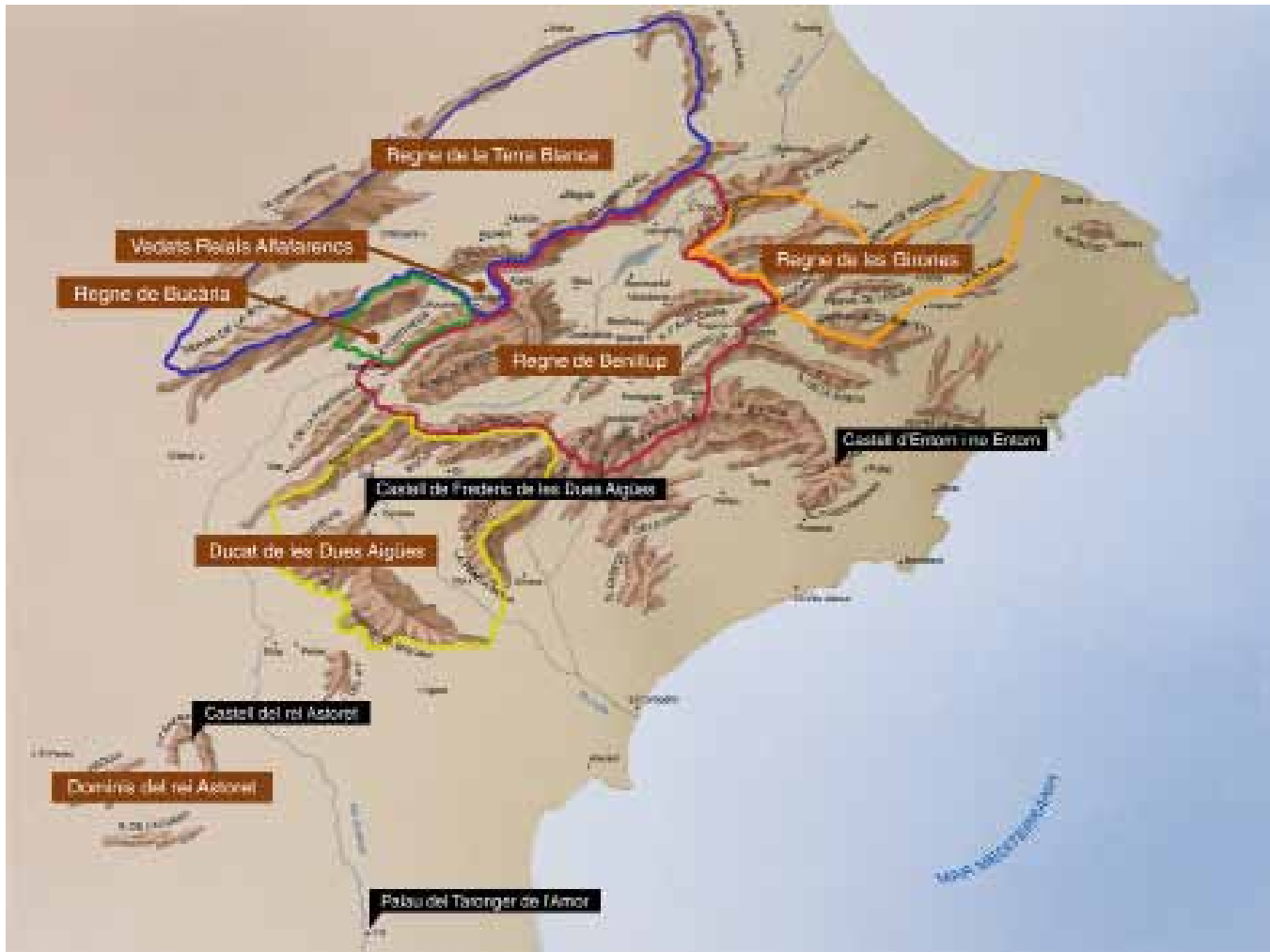
En cinc més, els protagonistes passen per diferents llocs de la Marina en les seues anades i tornades:

- *El darrer consell* (6)¹³

11. Jaume Albero i Poveda: *Les rondalles meravelloses i llegendes d'Enric Valor*, en el catàleg *Enric Valor: el valor de les paraules*, València, AVL, 2010, p. 412.

12. La numeració entre parèntesis correspon al número de la rondalla en el conjunt ordenat alfabèticament. Els números substituiran la denominació de la rondalla de manera habitual en el nostre treball.

13. Andreu, el pastor, és segrestat pels «zenets» i deportat a la Vall d'Alcalà, on passà vint anys.

- *El gegant del romani* (9)¹⁴
- *Joan-Antoni i els torpalls* (23)¹⁵
- *La rabosa i el corb* (30)¹⁶
- *El castell d'Entorn i no Entorn* (5)¹⁷

14. Adölfet, segrestat pel gegant del Romani, passa les seues aventures màgiques a la Marina estant, on s'ubica el castell encantat.

15. Joan-Antoni, en el seu viatge buscant torpalls, en veure els grandiosos i encisadors panorames de la Marina, «deixà arriere la muntanya i s'acostà a la mar».

16. El corb en la seua volada cap a les Illes Balears, «va passar prop, per davall d'ell [...] els blancs pobles de la Marina [...] i els feréstecs penyals de la Nau i Sant Antoni».

17. No s'utilitza el topònim *la Marina*, però el castell que dona nom a la rondalla se situa en topònims (alts de Gulatdar, coll del Llom i barrancs del

També hi ha referències a llocs de la Marina en les rondalles *El castell del Sol* (4),¹⁸ *Els guants de la felicitat* (17),¹⁹ *Home roig, gos pelut, pedra redona*.²⁰ Però no els tractarem en la nostra reflexió.

Gulatdar) que pertanyen als termes de Benimantell, Finestrat i Polop, que pertanyen a la Marina Baixa.

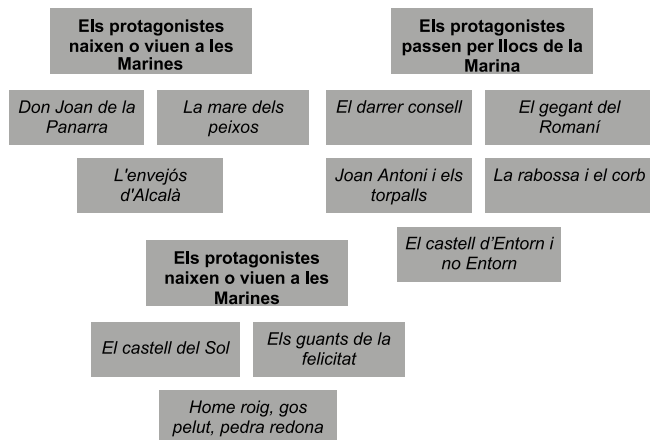
18. Al reialme de Benilup acudix Mudjahid de Dénia (emir de Dénia entre 1011-1044) i reivindica el dret a la successió del tron (II, 4, pp. 7 i 9).

19. Podria resultar que el castell i «cases que hi ha més avall», que veien Brunilda i Roseta, al pinar de Menora estant, que els pagesos anomenaven «senzillament Castells» (II, 17, 86), siga Castell de Castells.

20. En situar la comarca del Comtat, fa referència a les penyes de Benissili, que pertanyen a la Vall de Gallinera.

La Marina, comarca de rondalles

8 rondalles de la Marina

2.2. ON LA MARINA ÉS L'INICI: INTROITS

Com hem assenyalat més amunt, tres de les rondalles s'inicien en les terres de la Marina (3, 26 i 31) i, a més, una d'estes (31) transcorre plenament en el terme d'Alcalà de la Jovada.

En els seus introits, Valor descriu quin és l'àmbit originari dels protagonistes de les rondalles:

2.2.1. Don Joan de la Panarra

Finestrat té molt belles coses: les fonts dels Molins, que brollen enmig d'un paisatge estepari i assedegat; unes ruïnes plenes de llangardaixos i malenconia; unes grutes tant misterioses com les que més ho siguen, i sobretot aquella adustesa de les garrotxes, de les rieres polsoses, de les margenades de soferts garrofers, en punyent contrast amb alguna clotada de vegetació exuberant i tendra. Presidint tan singular formosor, talla el cel l'espasa gegantina del seu inaccessible Puigcampana.

Ah!, i també posseeix una altra cosa: el record d'un heroi de la terra, fill del poble, que va viure fa moltíssimes generacions..., aquell jove espigat i deseixit que fou

don Joan de la Panarra. Allò sí que va ser un heroi de veritat: displicent, valent, flixat, astut!... Quin cadell de la terra dels cingles i de barrancs!

Conten que era fill d'uns flequers, els flequers de Finestrat... (VIII, 3, 6)

Joan de la Panarra, fill dels flequers²¹ de Finestrat, que se sentia companyó del Puigcampana («ell era un pic enlairat com aquell, però en home») a qui admiraven i de qui se n'orgullien les dones joves finestratines. La seua malfeineria el duia a passejar pel terme i gaudir del paisatge en berenar tot sol prop d'una fonteta «on esperaria un signe misteriós del destí». Es féu famós, en tota la Marina. «per totes les platges, pobles i rocams de vora la mar» i per les contrades del voltant, en fer difondre i publicitar un engany: «n'ha mort cent d'un cop i res no li ha passat». I emprengué camí cap al Regne de les Girones, que fou el centre d'aventures que el convertiren en heroi! I com heroi va tornar al seu poble perquè «volia deixar de ser cavaller de l'aventura i fer-se flequer de la tranquil·litat».

2.2.2. La mare dels peixos

Fa moltíssims anys vivia prop de Dénia i de la mar un matrimoni que es deien Jaume i Jordina. Habitaven en una caseta que tenia al davant la platja pedregosa i al darrere un bon tros de terra amb llimeres i altres fruiters i un guaretó de sembradura. Posseïen també una gossa perdiguera, una egua vella i una barca nova a vela i a rem, poc més gran que un bot, que Jaume, tot sol o ajudat per la dona, podia varar en la mateixa vora. Així, doncs, eren pescadors i terrassans, com passa sovint a les terres de València.

Dins el seu modest treball, ells tenien un bon passament; però no estaven contents de deveres, perquè feia deu anys que eren casats i no havien tingut xiquets. Jaume havia somiat moltes vegades en un fill que l'acompanyàs en la penosa pesca i en un altre que l'ajudàs en el conreu dels bancals... (I, 26, 66)

21. Persona que fa pa o en ven.

Tot es va iniciar misteriosament i màgica a la mar de la Marina, «a les envistes del crestell enlairat del Montgó», gràcies a la Mare dels Peixos que feu que Jordina, la muller de Jaume, abans estèril, infantara dos bessons, Joan Batiste i Jaumet. Es feren majors, polits i revinguts. Jaumet, «de geni molt aventurer i arriscat i agosarat des de petit, havia estat ensinistrat per son pare com a bon pescador. [...] Però res no dura complet en aquesta vida i al complir els vint començà a sentir deficiència de la que duia [...] no per res sinó perquè en volia conèixer una altra» Digué als seus pares: «vull anar-me'n a córrer món i a cercar promesa per a casar-me». L'endemà Jaumet «dispost dalt del cavall, espasa al costat, vestit de nou que semblava un cavaller, i gos saltironant al davant» encetà un nou camí d'aventures cap a terres estranyes de la Foia de Castalla, on victoriós es convertí en cavaller de la Barca Nova. I després de l'èxit vingué la desventura i l'encanteri, del que fou salvat pel seu germà. I a la fi Jaumet i Joan Batiste tornaren a Dénia a «seguir fent companyia al seus pares, viure una vida senzilla, amarrar-se de sol i aire enmig dels seus horts... on seguiren les vides que havien encetat i que tenien destinades».

2.2.3. L'envejós d'Alcalà

Diu que fa més de cinc-cents anys, vivia dins del terme d'Alcalà de la Jovada un moro que tenia per nom Al-Favet, les dues dones del qual eren Salima i Ravinaia, que se'l miraven i no se'l veien de tan bo com era i de tan bona vida que els donava. Al-Favet, de petit havia caigut en una séquia i s'havia fet un bony a l'esquena, el qual bony creixia tant de pressa com ell i se li tornà per fi una bona gepa. Ell vivia al raval no gaire lluny del poble. En aquest habitaven els cristians, i tant els moros del raval com els veïns d'Alcalà no podien ocultar una rialleta quan passava al davant seu, per la fatxa tan estrofolària que feia, puix que com el gep li pesava de darrere, per no caure d'esquena, havia de caminar embelcat cap avant. Ell, però, sempre s'ho havia pres de bones.

No era ell l'únic esgarrat que hi havia al raval; un altre veí moro, poc més o menys dels seus anys, també era geperut —i ben gros que tenia el gep!—. Aquest altre, de nom Abd Al-Maduix, no s'embelcava endavant, perquè era gros i

revingut; però tenia un altre defecte, com qui diu una altra gepa d'aqueixes que no es veuen: patia d'enveja... (iii, 50-51)

Al raval d'Alcalà vivien dos moros geperuts, Al-Favet i Abd al-Maduix, i este, a més, patia d'enveja, perquè l'altre era «més refinat de figura i més agradós de faccions; perquè duia un gep més bonic que el d'ell; també perquè tenia les hortes més ben conreades que les seues; li envejava les dues mullers, encara que no els havia vist mai la cara, perquè ell només tenia una dona». Per això, volia fer mal al gep d'Al-Favet, i així, amb el concurs de l'endeví Sanç i Bons, ho va encomanar a les bruixes de l'Islam. Però Al-là va intervindre manant a les bruixes «no fer cap mal a Al-Favet»... I l'envejós va ser castigat per la seua desmesurada i irracional enveja.

2.3. ANADES I TORNADES PER LES TERRES DE LA MARINA

Enric Valor vist l'entorn on tenen lloc les rondalles fent referència al medi natural, als accidents geogràfics, a muntanyes i serres, a les planes, als pendents, a les valls i depressions, a barrancs i rius, a la costa i al relleu marí... Molt sovint utilitza el topònim concret, altres denomina genèricament l'accident geogràfic o el nucli de població.

2.3.1. Genèrics: pretopònims

En el conjunt de les rondalles hi ha un total de 142 de denominacions genèriques d'elements del paisatge. D'estes, 77 es referencien en les rondalles de la Marina. Són les següents: *abisme, afrau, alqueria, alt, altioplà, avenc, badia, barranc, bassa, braç de mar, cala, camí, cap, capitaleta, carena, carrascar, castell, cingle, coll, comarca, contrada, costa, cova, crestell, devesa, elevació, espadat, estret, escalinata, falda, foia, font, forat, gruta, hort, horta, hostal, illa, llenca de mar, mar, marjal, mas, mola, moll, muntanya, palau, pantà, penya, penyal, penya-segat, pic, pla, plana, platja, poble, port, portet, presa, pujada, pujol, puntal, racó, rambla, raval, riu, roca, rocam, rodal, senda, serra, terme, timbera, tossal, travessa, vall, valleta i vila.*

2.3.2. Els topònims valorians de les Marines

En les huit rondalles assenyalades hi ha un total de 96 topònims que pertanyen a les Marines o són fronterers amb l'Alcoià o la Safor.

N'hi ha que tenen una doble significació, com a municipi i com a vall: *la Vall d'Alcalà, la Vall d'Ebo i la Vall de Gallinera*. Hi ha dobles: *la Safor / conca de la Safor, la Vall de Gallinera / la Gallinera, Alcalà de la Jovada / Alcalà, Forna / Forna de la Safor, serra d'Aitana / l'Aitana*.

Moltes vegades el topònim solament es referencia per a situar l'acció (sobretot quan s'anomenen pobles); d'altres, s'acompanya de la descripció.

Vegem els topònims amb referència a les rondalles on els utilitza:

1. Topònims comarcals	
Topònim	Rondalla
comtat de Cocentaina (el Comtat)	23, 26
conca de la Safor, la (la Safor)	6
Marina, dellà la	9
Comtat, el (el Comtat)	23
Marina, la	3, 9, 23, 30
Safor, la (la Safor)	3, 9
Totals	6
2. Topònim de rodalies i contrades	
Topònim	Rondalla
Gallinera, la	6
Marquesat, el	26
Marquesat de Dénia	26
Rodalia d'Alcalà, la	3, 6
Totals	4

3. Noms de municipi, capitals de municipi	
Topònim	Rondalla
Alcalà	3,31
Alcalà de la Jovada	3,6
Alcoleja (el Comtat)	3
Altea	3
Benidorm	3
Calp	3
Dénia	26
Finestrat	3
Ondara	3
Pego	26

Penàguila (l'Alcoià)	3
Relleu	3
Sella	3
Teulada	9
vall d'Alcalà, la	3,6
vall d'Ebo, la	6
vall de Gallinera, la	6,26
Vila Joiosa, la	3
Vila, la	3
Villalonga (la Safor)	3
Xàbia	3, 26
Totals	21

4. Topònims de llogarets, aldees, masos i heretats	
Topònim	Rondalla
Beniaia	13, 31
Forna	3
Forna de la Safor	3
Margarida (el Comtat)	6
Raval d'Alcalà, el	31
Totals	5

5. Topònims de castells i palaus	
Topònim	Rondalla
castell d'Alcalà	3
castell de Forna	3
Totals	2

6. Topònims de serres, muntanyes i ports	
Topònim	Rondalla
Aitana, l'	6, 9 i 31
alts del Gulatdar	5
coll del Llamp	5
Dubots, els (l'Alcoià)	9
Mascarat, el	3
Montgó, el	26
muntanyes de la Safor (la Safot),	3
penyal Gros, el	3
penyes de Beniaia	31
pic de Gulatdar	5

Puigcampana, el	3, 9
Puig-Campana, el	23
serra d'Aitana	6, 9 i 31
serra d'Alcoleja	3
serra d'Altea	3
serra de Bèrnia	3
serra de l'Ull de Moro	9
serra de la Safor	3
serra de Penàguila	3
serra de Relleu	3
serra de Sella	3
serra del Cabeçó d'Or (l'Alcoià)	9
Serrella, la	9
serres d'Alcalà	3
serres de Gallinera, les	3
Totals	25

7.Topònims de valls, depresions i colls	
Topònim	Rondalla
vall d'Alcalà, la	6
vall d'Ebo, la	6
vall de Gallinera, la	6
camí de Muro de l'Alcoi	6
Totals	4

8. Topònims de terrenys plans	
Topònim	Rondalla
altiplans de Penàguila (l'Alcoià)	30
plans d'Alcalà, els	3
pla dels Dubots	9
Totals	3

9. Topònims d'hidrografia i cavitats naturals	
Topònim	Rondalla
barranc del Negre	30
barrancs del Gulatdar	5
cova de Beniaia	31
font de l'Atzúvia, la	31
fonts de Finestrat	3
fonts dels Molins, les	3

grutes de Finestrat	3
Totals	7

10. Topònims del litorals i marins	
Topònim	Rondalla
badia de Xàbia	26
cala de Granadella	26
cala de la Marina	9
cap de la Nau	26
cap de Sant Antoni	26
cap de Sant Martí	26
costa de Xàbia	26
illeta del Portixol	26
penyal de la Nau	30
penyal de Sant Antoni.	30
portet de Moraira, el	9
Totals	11

11. Elements singulars	
Topònim	Rondalla
Campanar d'Alcalà	31
L'Hostal del Grandot	3
Totals	2

12. Fantònims de regnes i reialmes	
Topònim	Rondalla
capitaleta de les Girones	3
castell d'Entorn i no Entorn	5
castell del Gegant de Romaní	9
palau de les Girones	3
regne de les Poques Vergonyes	3
regne de les Girones	3
Totals	6

2.3.3. Els topònims de les rondalles i el Corpus toponímic valencià (CTV)

Cal remarcar, d'entrada, que en les rondalles de la Marina no utilitza el topònim *Mediterrani* / *Mediterrània*, que

solament l'empra en dos ocasions en la resta de les rondalles: en *Les velletes de la Penya Roja*»²² i en *El príncep desmemoriat*.²³

La majoria del topònims utilitzats per Enric Valor en les descripcions de les anades i tornades dels protagonistes, un total de 57 (el 60%) estan inclosos en el *Corpus toponímic valencià*.

Però n'hi ha uns 49 (el 40%) utilitzats per Enric Valor que no estan inclosos *ut sic*:

- Les denominacions de les comarques i rodalies: *comtat de Cocentaina, el Comtat, la conca de la Safor / la Safor, la Marina*, així com *dellà la Marina, el Marquesat / marquesat de Dénia* i la *rodalia d'Alcalà*.
- Els més genèrics, normalment en plural: *les serres d'Alcalà, les serres de Gallinera, els plans d'Alcalà, les fonts i grutes de Finestrat, les fonts dels Molins, les penyes de Beniaia, les muntanyes de la Safor, la costa de Xàbia* i *els altiplans de Penàguila*.
- Els fantònims: *el Regne de les Girones, la capitalleta de les Girones, el palau de les Girones, el castell del Gegant del Romani, el regne de les Poques Vergonyes* i *el castell d'Entorn i no Entorn*.
- Altres innovacions o elements singulars: *el penyal de la Nau, el penyal de Sant Antoni, forna de la Safor, alts del Gulatdar, pic del Gulatdar, barrancs del Gulatdar, serra de l'Ull de Moro, la cova de Beniaia, el campanar d'Alcalà, el raval d'Alcalà, hostel del Grandot* i *la font de l'Adzuvietà*.

A més cal assenyalar que no utilitza alguns topònims rellevants inclosos en el CTV: 20 pertanyents a les terres del Regne de les Girones²⁴ i un pertanyent a *El gegant del Romani*: «una pelada illa solitària».²⁵

22. «La Penya Roja és un pic molt gros i enlairat i de ben difícil accés, puix que es troba voltat de cingles torbadors i de barrancs negres i aspres, i moltes vegades roman hores i dies i fins setmanes i tot, dins els espessos núvols que puguen carregats d'aigua des del *Mediterrani*» (i, p. 42).

23. Fa segles hi havia un regne més petit que gran, però molt grat de terres, riberes i muntanyes, puix es trobava prop de les costes de la *Mediterrània* occidental, famoses per la seua singularíssima bellesa. Es deia el regne de la Terra Blanca (vi, p.44).

24. Vegeu l'apartat 3, «Paisatges de la Marina», punt 2, «El regne de les Girones...».

25. Podria ser l'illa de Tabarca.

2.4. ELS PERSONATGES AMB NOM PROPÍ

Hi ha 46 personatges amb nom propi:

- En la rondalla *Joan Antoni i els torpalls* solament Joan Antoni té nom propi. La gran majoria dels que hi intervenen serien torpalls i Valor no els dóna nom.
- En nom del *rei Peroliant* és un despectiu que remarca la falsedat i l'engany del personatge (el *liante* castellà), a qui li canvien el nom per la poca vergonya que té i Joan de Panarra l'anomena *rei Perol de les Poques Vergonyes*.
- En la rondalla *L'envejós d'Alcalà* el nom propi Al-Favet (per referència al fet de ser el més *sabut* dels dos geperuts) i *Abd al-Madux* són fruit de la fantasia burlesca de Valor (relaciona la gepa amb una fava i una maduixa). L'endeví Sanç i Bons porta nom publicitari. Els noms *Salima, Ravinaia* i *Jasmir* serien noms moriscos.
- Hi ha sobrenoms: *Tallamans* i *el Grandot de l'hostal* (en *Don Joan de la Panarra*), *el Blanet* (en *La mare dels peixos*), *el Renegat* (en *El darrer consell*).
- En la rondalla *Joan de la Panarra*, l'anomena *de la Panarra* perquè era farfallós, i en lloc de dir *panera* deia *panarra*.
- Hi ha noms propis construïts en referència a un topònim: *Tòfol del Montgó, Antoni el del pla de Dalt*.
- Són majoritaris els noms tradicionals valencians: *Jaume, Jaumet, Federic, Elionor, Tonet, Andreu, Vicenta, Maria, Guillem, Batiste, Jeroni, Joan, Adolfet, Enriqueta, Pere, Teresa, Bernat, Antoni*.
- Els noms de *Tomanina*, reina de la serra dels Plans que era «arrauxada» podria dir-se que té nom de capritxosa, i el d'*Argelagaina*, germana de la reina, que era «perversíssima [...] de cara bellíssima, però diabòlica, maligna»... fa referència a l'argelaga, un arbust molt espinós.

En les descripcions inicials dels personatges principals de les rondalles s'inclouen normalment els elements següents: el lloc on viu, si ha tingut un naixement meravellós amb el concurs d'ajudants màgics, l'edat i el seu estat

i situació, la seua nissaga, la seua situació familiar, el sexe, vicis o virtuts.

En l'obra *Enric Valor: el valor de les paraules* Jaume Albero i Poveda assenyala: «Enric Valor ha emprat les narracions com a eina d'introspecció psicològica dels herois, que estan presentats de manera pluridimensional i evolucionen en el curs de les històries».²⁶ I magistralment fa una anàlisi exhaustiva de la configuració psicològica dels personatges.

3. PAISATGES DE LA MARINA

Ja hem assenyalat que la línia general de les narracions valorianes és la concreció toponímica. Molts indrets solament són anomenats com a lloc de vinguda, de passada o anada, dels personatges principals, sense a penes referències descriptives.

Valor ens descriu la costa i la mar de les Marines.

En *La mare dels peixos*, *El gegant del Romani* i *La rabosa i el corb* ens situa en la mar, la costa, la badia de Xàbia, els caps de la Nau, sant Martí i sant Antoni, les cales de la Granadella i de la Marina, la illeta del Portixol i l'illa del castell del Gegant de Romani... En *Don Joan de la Panarra*, *L'envejós d'Alcalà*, *El darrer consell* i *Joan Antoni i els torpalls* ens presenten el paisatge de valls, planes i muntanyes: *el Puigcampana*, *el Montgó*, *la serra de Bèrnia* i *el Mascarat*, *el Marquesat*, *les serres i plans d'Alcalà*, *les serres de Gallinera*, *les valls d'Alcalà*, *d'Ebo* i *Gallinera* i *el Regne de les Girones*.

Amb tot i això, quan es tracta de descriure la ubicació de fets i contalles dolents, reduïx la toponímia a la mínima expressió. Així, en la rondalla *Joan Antoni i els torpalls*, solament utilitza quatre topònims: *Castalla*, *la foia de Castalla* (on vivia Joan Antoni), *la Marina* i *el Puigcampana*, la bellesa dels quals influí en la decisió de continuar els viatges.

Quan es tracta d'ubicar alguns fantònims, per a afegir misteri, no els situa de manera clara i diferenciada: d'El castell del Gegant de Romani solament assenyala que està en una «pelada illa solitària»²⁷ i el palau del Taronger de l'Amor l'ubica al centre d'un oasi, prop de la «ratlla de

l'horitzó».²⁸ Esta inconcreció és més rellevant pel que fa al Regne de les Girones, on ni tan sols dóna nom al riu sec al voltant del qual gira tota la història. Hi ha 20 genèrics sense que concrete el topònim!

Recollim ací algunes de les principals descripcions paisatgístiques.

3.1. LA MARINA: MAR I TERRES

No hi ha Marina sense mar, encara que no fa referència al Mediterrani, ni Marines sense terres!

D'un poble a l'altre, la notícia corregué com un llamp. I creixia com la mar en llevantada, s'unflava com una ona negra, verda, blava, descompassada, immensa... Colpejava per totes les *platges, pobles i rocams de vora mar* —de la Vila a Benidorm, de Benidorm a Altea i Calp i Xàbia—; saltava les carenes de les *serres* —de Sella a Rellu, de Rellu a Alcoleja i Penàguila i fins a Alcoi—, i es contava en *masos, viles* i *ciutats*. I així fou com arribà al Regne de les Girones. (3, p.11)

3.1.1. Les terres

Enllà de les planes de Muro i Cocentania es trobava el bastió de *serres laberíntiques*, aspres i misterioses on els moros regnaven completament, és a dir, en les quals s'estenen des de la *vall de Gallinera* al nord, fins a la *serra d'Aitana* al migdia, i encara *més endins* [...] Ells (els de les tribus dels zenets d'Adzeneta), com els pertanyents a altres tribus agressives de les *valls de Gallinera* i *Alcalà* i *Ebo*, quan eixien dels seus inexpugnables bastions, allò que més feien eren ràtzies... (6, 67 i 71)

Adolfet, convertit en falcó, durant una llarga estona va estar volant tranquil a gran altitud, embriagant-se d'aire i de soledat i d'engrescadora sensació de domini. Després sobrevolà la mar, sempre en direcció a *la Marina*, que ja divisava al lluny des d'aquelles altures. Quan ja se'n trobà prop, conegué les serres: el pic del *Puigcam-*

26. Estudi de Jaume Albero i Poveda: «Velles històries, biografies de la memòria: les rondalles valorianes a través dels seus personatges», en el catàleg *Enric Valor: el valor de les paraules*, València, AVL, 2010, p. 71.

27. Que podríem situar a les terres d'Elx. (vi, 29, 11)

28. El riu Girona.

pana, l'esquena de l'Aitana, l'ampla serralada boscosa de Penàguila i Benifallim». (9, p.35)

La bellesa dels grandiosos i encisadors *panorames de la Marina*, influí bona cosa en la seua decisió de continuar el viatge. En dues hores del pas del seu cavall, deixà arrere la muntanya i s'acostà a la mar. A la seua esquena, ja bastant lluny, s'alçava el *Puigcampana* com una muntanya màgica, pel seu color de guspira i la seua forma perfecta; a la dreta corria un seguit de *tossalets i pujols* amb barrancuseus plens de badres i atzavares, que molt sovint li ocultaven la mar veïna i blava... Massa bonic era allò per a tornar-se'n. Correria una miqueta més! De sobte, la fulgurant llum d'un rellamp va esqueixar una torrellonada que s'estenia sobre l'horitzó de llevant. Es feia de nit, i d'allí a poc alguna gotarraina rebotava enmig del camí, damunt la pols. (23, 113)

3.1.2. La mar

El gegant l'agafà ferrenyament de la mà i el menà a un lloc on hi havia uns grans *penyots vora la mar*. Adolfet diu que allò era *una petita cala*, on hi havia una barqueta fora de l'aigua. El gegant, com qui empeny una ploma, la posà en un bell en sec en la mar; de seguida van pujar-hi tots dos i, sota un cel seré, feren via mar endins durant la nit i el dia. [...] Acabant-se la vesprada, atracaren en una pelada illa solitària, enmig de la qual i damunt una ampla elevació que per darrere donava també a un entrant de mar, hi havia un gran castell rodejat d'una espessa arbreda.» (9, p. 16)

Jaume navegava *mar endins*. L'aigua remugava tota mansa a les envistes del crestall enlairat del Montgó, que s'enfilava cel amunt en un aire quiet, rentat i blau; la barca, a rem, vela pansida, feia via lentament, petita com una closca de nou, i a la seua dreta passaven a poc a poc els penya-segats de color mel del *cap de Sant Antoni*. Sobtadament, però, va moure un llevantet inquietant, i començà a picar-se la mar, abans massa assossegada. Jaume hissà la vela

i, a bona marxa, va doblar el morro del cap i es trobà en un bell en sec a les envistes de la *badia de Xàbia*. Eixia el sol, i la seua llum aclaria les façanes del poble, blanc i recolzat en els seus grisos tossals. Jaume, proa a migjorn, es passà el matí pescant a frec del *cap de Sant Martí*, quasi a tocar de la illeta del Portitxol i la barcona anava omplint-se d'una càrrega llustrosa i platejada. Després passà el boscós i imponent *cap de la Nau*, i al darrere, cessà bruscament el vent, puix allí fa redòs del llevant, i calmaren les ones. La barca, dolçament impulsada per un alé suau, s'atansà a poc a poc a la llunyana *cala de Granadella*, que és un recés profund i bellíssim, silenciós i solitari, endinsat entre dues altes i escarpades moles on xisclen els esparvers i les gavines. (26, 68)

3.2. EL REGNE DE LES GIRONES EN DON JOAN DE LA PANARRA

La fama de Don Joan de la Panarra «colpejava per totes les platges, pobles i rocams de vora mar —de la Vila a Benidorm, de Benidorm a Altea i Calp i Xàbia...» i va arribar al Regne de les Girones, on va ser cridat pel rei Peroliant. Fou el centre de les aventures que el convertiren en heroi!

Utilitza menys topònims del que en ell és habitual. Ni tan sols dóna nom al *riu sec*, al voltant del qual gira tota la història. Referència topònims a l'inici de l'aventura: l'anada des del Finestrat fins a la Vila, la passada «per la gran serra de Bèrnia per la banda del Mascarat», l'anada de poble en poble «per la costa del migjorn» fins a arribar a la capitaleta de les Girones.

També anomena, en els episodis culminants, alguns topònims «de les contrades interiors del petit regne»: topònims d'Alcalà (la rodalia, la vall, les serres, el castell, les planes), *el penyal Gros*, *les serres de Gallinera*, *Forna*, *Villalonga* i *la Safor*, i al final, el terme d'Ondara, i la tornada cap a Finestrat i el Puigcampana.

Hi ha moltes referències genèriques que hauria pogut denominar amb topònims. En el quadre assenyalem la referència genèrica valoriana i alguna possible ubicació toponímica:

Referència valoriana	Topònim
d'un poble a l'altre	Calp, Benissa, Teulada / Moraira, Xàbia, Dénia, el Verger i els Poblets
de poble en poble	
camí de vora mar	des de Calp fins al Verger
la costa de migjorn	
un hostal del camí	la venta la Xata (Calp)
contrades de l'interior	Les valls de la Marina: la d'Alcalà, la de Gallinera, la d'Ebo, la de Laguar, la vall de Pego
contrades de la serra	
estret de roca	l'estret del barranc de l'Infern
llarga i estreta esca-linada	l'escales de les Jovees
presa en el riu sec	presa d'Isbert
un pantà tal qual extens	pantà d'Isbert
un llogaret vora un pla d'hortetes	la Vall d'Ebo
el poblet	Alcalà de la Jovada
unes fonts brolladores	Font del Plantat
el tossal del castell	la penya Blanca de la serra Foradada
breus bosquets	els xopets / Xopita / el pinar de la Vela
el siu sec	riu Girona
la capitaleta	el Verger
el palau	Torre de la Cremadella / Palau del Duc de Medinaceli
un pla rodat d'alts penyals	Pla de Fornà

3.2.1. L'inici de l'aventura

D'un poble a l'altre, la notícia corregué com un llamp. I creixia com la mar en llevantada, s'unflava com una ona negra, verda, blava, descompassada, immensa... Colpejava per totes les platges, pobles i rocams de vora mar —de la Vila a Benidorm, de Benidorm a Altea i Calp i Xàbia—; saltava les carenes de les serres —de Sella a Rellou, de Rellou a Alcoleja i Penàguila i fins a Alcoi—, i

es contava en masos, viles i ciutats. I així fou com arribà al Regne de les Girones.

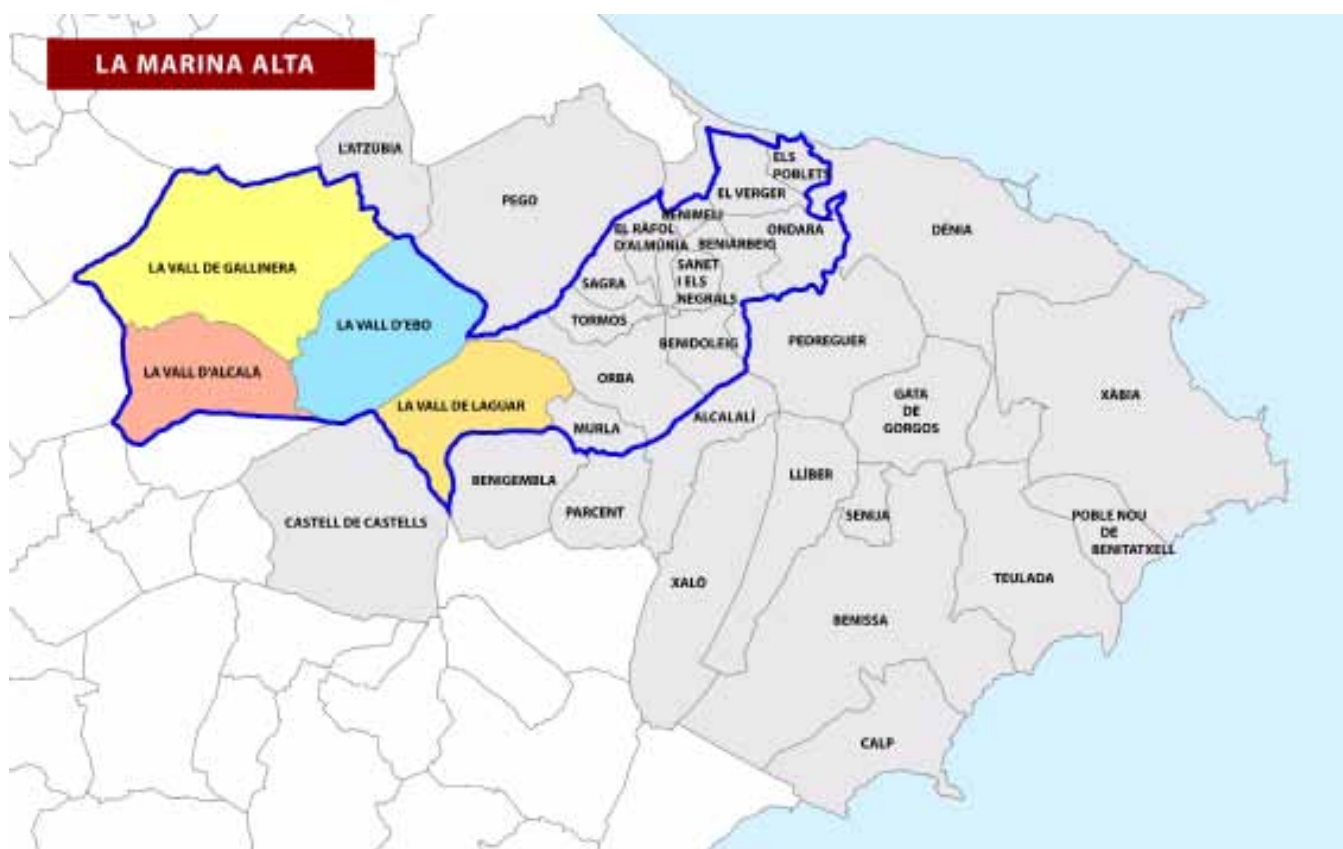
Un matí l'emprengué *pel camí de vora mar* cap a tramuntana, buscant el petit reialme, famós per la seua cort fastuosa, que es deia el Regne de les Girones. I heus ací que, havent passat la gran *serra de Bèrnia* per la banda del *Mascarat*, se li va fer nit fosca i començà a sentir udolar els llops en els vessants ombrívols i boscosos. El cavall renillava de por, i don Joan l'havia d'acariciar perquè no se li espantàs. Últimament, en veure'l tan nerviós, va dir a mitja veu com si la bèstia pogués entendre'l: —Vinga! Ara anirem i buscarem posada.

I tingué la sort que, al poc, va veure en un indret no molt llunyà, a la dreta del camí, una llumeneta que lluia amb intermitències enmig de la fosca obscura d'aquells paratges. Devia ser un mas, o tal vegada un hostalet. Seguí cavalcant i, a la mitja llum de la celèstia i d'un retall de groga lluna, va descobrir una senderola que trencava en direcció a la llum. Per fi va fer cap en un edifici grandot i desmanegat, rodat de pins i xiprers. Amb les seues altes i negres teulades, la gran portalada de pedra picada, les finestres reixades i la fosca heura que s'enfilava per les velles parets, tenia un sinistre aspecte de castell misteriós. Però era només un *hostal de camí*.²⁹

El de la Panarra va passar avant; el criat es féu càrrec del cavall roig i se l'endugué per una porta que hi havia a la dreta de la gran entrada empedrada de l'hostal. [...] L'endemà de matí, don Joan va seguir el seu camí, tot orgullós de ser qui era, com si fos un príncep.

De poble en poble, don Joan de la Panarra n'anava fent alguna que altra de les seues: esglaiant algun xarrador, socorrent alguna viuda, ajudant algú en un destret. I sempre emparat en la fama que el precedia i en el rètol de llanda —quan hi havia qui sabia llegir—, molt pocs li volien cobrar els hostalatges. I ell vivia com un personatge reial. (VIII, 3, 11-13)

29. L'hostal podria ser la Venta la Xata (Calp).

3.2.2. Cap al petit Regne de les Girones³⁰

En el *Regne de les Girones*, el rei Peroliant estava més que acovardit aquella temporada, perquè eixia, en les *contrades interiors* del petit regne,³¹ una gran serp que feia tota mena de morts i malifetes; no deixava acabar

30. El riu *Girona* o *Bolata*, naix a la població de *la Vall d'Alcalà* a l'extrem de ponent de la comarca valenciana de la *Marina Alta*. Després de travessar el terme de *la Vall d'Ebo*, s'engorja formant l'espectacular paratge conegut com el *barranc de l'Infern*, a l'eixida del qual hi ha la *presa d'Isbert*, situada sobretot al terme municipal de *la Vall de Laguar*. D'ací ençà, discorre per una plana d'alluvió que conforma la meitat nord del *marquesat de Dénia*, on rep les aigües del seu afluent principal, el barranc de la Bolata, i travessa els termes d'*Orba*, i dels diferents pobles de l'anomenada *Rectoria de la Marina Alta*, (*Tormos, Sagrera, el Rafol d'Almúnia, Benimeli i Sanet i els Negrals, Benimarbeig, Ondara, el Verger i els Poblets*, per desguassar finalment, a la punta de l'*Almadrava*, en el *Mediterrani*, fent de fita entre el terme d'esta última població i el de *Dénia*).

31. *Contrades interiors*: la vall d'Alcalà (rodelia d'Alcalà) la vall de Gallinera i la vall de Laguar. També podria incloure l'Atzúvia (es fa referència a Fornà).

les feines del camp en els pobles de la *rodelia d'Alcalà*, i el rei no cobrava els tributs i, a més, la serp de la guitxa havia mort set cavallers de la cort, els quals ell havia tramés a aquelles altes terres alcalaines per veure si aconseguien matar-la. Així, que el rei féu anar quatre missatgers en cerca del cavaller de la Panarra, de qui parlaven sovint els pobladors de la *capitaleta* on era el *palau*. [...]

El missatger reial el reconegué pel seu posat altiu i deseixit i pel rètol de llanda i, així, se li va dirigir, li va fer una gran reverència, es donà a conèixer i li participà el missatge del rei. —Sa majestat el senyor rei Peroliant, dins el regne del qual ja us trobeu, prega al valent cavaller de la Panarra de venir al palau de les Girones a comunicar. Una gran serp assola les contrades de la serra, i el rei vol encomanar-vos-la.

Res. D'allí a unes hores es presentà don Joan en la cort; l'hostatjaren en una dependència del palau reservada als forasters, i l'endemà el va rebre Peroliant en especial audiència. M'assenta don Joan al seu costat, li posa la mà damunt un genoll i li diu: —Us done la meua filla en matrimoni, la princesa Retorina, si mateu la serp del castell d'Alcalà. (viii, 3, 19 i 20)

3.2.3. Cap a les serres d'Alcalà

L'endemà, amb bones alforges d'abundosa vianda, al cint l'espasa curta o glavi que havia demanat, amb un tall que partia un plomissó volant, saltà dalt del cavall i, a bon trot, cap a les serres d'Alcalà a trobar-se amb l'esgarrifosa serp!

Va cavalcar tot el sant dia sota un sol de plom, i al capvespre arribà a un *estret de roca* que era cosa de meravella, de tan alt i tan estret i, barrant-lo, va veure una vellíssima presa. A l'esquerra hi havia una *llarga i estreta escalinata*,³² feta de lloses ara foradades per segles d'intempèrie, la qual escalinata hagué de pujar amb molt de compte, a peu i portant de la ramalera el seu cavall roig. Així, dominà *la presa* i, al passar per damunt, va trobar-se *un pantà* tal qual extens, on s'emmirallaven com en un ters espill els pins i les alzines corpulentes de les vores. Un corrent d'aire fresc venia de l'altre costat.

Don Joan va seguir una senda que deixava el pantà a la seua dreta i, al poc de temps, va fer cap en *un llogaret* vora un pla d'hortetes, als peus d'una cadena de pujols. Féu un preguntat sobre la serp a un veí que entrava com ell en el poblet. I li va assenyalar un tossal que s'alçava lluny, cap a la posta de sol. —Allà dalt, no destrieu un castell vell? Doncs allí teniu la serp d'Alcalà. Prop d'allí és *el poble*. L'alt on s'alça el castell és tot de pinar. No gaire lluny, a l'altra banda del poble, hi ha unes *fonts brolladores*,³³ on ella sol anar a abeurar-se, i travessa ben

sovint tots aquells secans i aquelles hortetes, i tot s'ha quedat erm, perquè no hi ha qui s'arrisque a treballar-ho com no siga de nit, que la serp dorm... (viii, 3, 21-23)

3.2.4. El castell de la serp

—Allà dalt, no destrieu un *castell vell*? Doncs allí teniu la serp d'Alcalà. Prop d'allí és *el poble*. L'alt on s'alça el castell és tot de pinar. No gaire lluny, a l'altra banda del poble, hi ha unes *fonts brolladores*,³⁴ on ella sol anar a abeurar-se, i travessa ben sovint tots aquells secans i aquelles hortetes, i tot s'ha quedat erm, perquè no hi ha qui s'arrisque a treballar-ho com no siga de nit, que la serp dorm...

Entre les ombres de la nit, va emprendre el camí, a bon pas castellà del seu corser, devers el deshabitat castell, tot guiant-se una mica per l'instint de l'animal i un prou per la tènue misteriosa claror de la celèstia, puix que la lluna ja s'havia post. Una llarga estona després va començar la pujada del *tossal on era el castell*, per una estreta senda, esgarrinxant-se en la brosta aspra de les alzines ramudes fins a terra i en el brancatge esponerós dels pinatells. [...]

L'oratge era bo i les estrelles s'esvanien en la creixent claredat de la capa del cel. I don Joan, que davalla del cavall, el nuga enmig del pinar que rodeja el castell, en un indret on era més espés, agafa el glavi en la dreta i ell, a peu, s'acosta a la gran porta i sent dins uns roncs i uns esbufecs espantosos... S'havia mogut un vent de matinada que cantava en la ramulla del bosc aquella dolça, confidencial i suggeridora fressa que sabem. I allò va ser sort per a don Joan, puix que els colps de les ferradures contra la pedra solta del camineu es barrejaven i es perdien en la continuada remor, i no hi havia temor que el sentís la serp.

El dia clarejant clarejant, va arribar el moment que el sol va traspuntar per damunt del *penyal Gros* de les

32. *El camí de les Juvees* és la sendera tradicional que comunica els pobles de la Vall de Laguar amb les Jovades, masos o corrals que es troben a la muntanya que rodeja el barranc de l'Infern.

33. Podria ser la Font del Plantat.

34. Podria ser la Font del Plantat.

serres de Gallinera. Era l'instant precís que ella es des-
pertava i eixia. (viii, 3, 23-24)

3.2.5. *Els plans d'Alcalà i el cavall feréstec*

—Mireu, Panarra, (li va dir Peroliant): conforme es-
tic que us hi caseu, puix que això van ser els tractes;
però ara tinc una altra aflicció que no em deixaria gaudir
de l'alegria de la boda... És que en *els prats* on pastura
l'eguada reial, baixa un cavall salvatge que ningú no sap
d'on ve, comença a mossos i guitzes amb mares i poltres
i me'n fa una estrossa. Don Joan només preguntà quin
era el lloc on s'esdevenien les malifetes. —Més prop que
on heu anat per la serp —informà un cortesà anomenat
Tòfol del Montgó, que era el principal conseller de Pero-
liant—. A allò diuen *els plans d'Alcalà* i són molt abans
del castell de la serp i a mà dreta, cap al peu de les *serres*
de Gallinera. Els coneixereu, sense que ningú us ho diga,
per l'herba tan tendra que hi veureu.

A la matinada eixia don Joan a cavall del seu corser i
portant bona berena i tot el que havia demanat. Pregun-
tant preguntant, a migjorn feia cap en els famosos *plans*.
El lloc era un paradís. A tramuntana corria un seguit de
tossals rebllits de carrasques i pins i encatifats d'estepes
florides, de verdíssimes argelagues ensucrades i de ti-
mons i romanins que omplien l'aire d'una flaire encisa-
dora. Tals *tossals*, tots a contraforts, pujolers, *racomentre*
nades i barrancusseus, venien dolçament a extingir-se en
un pla onejat cobert de verdina tendríssima i sucosa, alta
de dos pams ben complits. De tant en tant, aïllats *enmig*
del pla, creixien *breus bosquets* de xops i arbres blancs,
que congriaven en les seues frondes una delitosa fresca
on refileaven rossinyols i busqueretes i xisclaven orone-
lles en eterna persecució dels petits i brumidors insectes.
Front per front d'ell hi havia una munió d'egües del ra-
mat reial, acompanyades dels seus poltres, enjogassats i
llustrosos, que feien goig de veure.

Mitja hora es va esmunyir sense que res no trencàs
la placidesa que el voltava; l'eguada estava tranquil·la, els
poltres saltironaven al sol i es rebolcaven tots feliços entre

la fresca herba, i fou aleshores que don Joan va observar
un moviment de recel en alguna de les egües. I allò va
anar en augment: del recel passaren les mares a l'astora-
ment, i de l'astorament a la fugida en dispersió i en de-
sorde seguides dels esglaiats poltres, que no sabien per on
pegar. I don Joan va veure, per fi, el temible cavall salvatge.
Era una bestiassa: gran, formós, amb una crinera que li to-
cava en terra, una cua de pèl ondulat, estarrufat i abundós
que semblava un saltant d'aigua... En fi, una cosa de conte.
Però feia por. Llamps semblaven eixir dels seus ullots
grosos com a prunes, i de la boca li queia una bromera
rabiüda. Esgarrifaven els seus renills i els seus bramuls, que
ressonaven pels barrancs. (viii, 3, 29-30)

3.2.6. *Les serres de Fornà i els malaits roders*

—Perdoneu, don Joan, perdoneu... —que fa el rei amb
una veu molla—. Us haig de dir una cosa, si és que m'ho
permeteu... Mentre que vós estàveu matant la serp i ara
domant el cavall feréstec, han aparegut per les munta-
nyes de la Safor una partida de bandits que estan aca-
bant amb totes les riqueses casolanes de la contrada.
Maten qui volen, roben qui troben i no deixen estaca en
paret [...] Don Joan acota el cap i diu que hi anirà, però
que, quan en tornarà, ja no podran ajornar-li ni una hora
més el casament.

I de bon matí, com ell tenia per costum, agafà el ca-
vall domat i emprengué la marxa cap a la llunyana *Safor*.
Amb el bon trot d'aquella bèstia sanguina i forta, va anar
deixant al darrere pujols i turons, *tossals* i *serres* i *plans*,
i després de passar estrets i foies i de buidar tal qual les
seues alfores a la vora d'alguna font ombrosa, va fer cap
en una vila preciosíssima, estesa a la costa d'un pujol
reblit de bosc i *coronat per un castellet*: era *Fornà de la*
Safor. Prop d'allí, mirant entre ponent i tramuntana, s'al-
çava immensa i abrupta la misteriosa *serra de la Safor*,
amb els seus nombrosos cingles i recingles, els seus nius
d'àngües i de gats cervals, amagatall grandiosos i laberíntic
de les colles de roders més indòmites.

I Tallamans, el batle, l'informà: Heu de saber, don Joan, que a la Safor es puja per passos molt dificultosos i plens de perills. Us convé anar per la cara nord de la muntanya, i així sorprendreu els lladres, o almenys no us podrà veure ningú, ja que aquell camí és el més penós i arriscat. Un criat meu us acompanyarà de nit fins a prop de la Vilallonga i us deixarà en el camí de pujada. Al capdamunt de la serra, hi ha *un pla rodat d'alts penyals* grossos, i allí és on tenen la mallada els roders. Allò és un punt molt solitari i prop de mil brases alt. Quina vista hi trobareu! I quina herba més sucosa que diuen que hi ha! Els pastors tots la golegen, però no hi poden dur els ramats a pasturar per culpa dels maleïts roders... Per cert que jo tampoc no us aconsellaria de pujar-hi: allò és com un castell; us hi jugareu la vida!

Don Joan l'emprengué per la senda que vorejava abismes i escalava negres i aspres rostàries. Durant molt de temps no va sentir més que els xiscles dels búfols, els miols dels gats cervals, els renills dels senglars i la blana remor de les seues pròpies i prudents passes. De tant en tant, si per cas, alguna extremitud del vent en els pins i les coscolles. Ell descansava quan trobava un pla o un bon rebanc de penya, i allí parava l'orella i escoltava amb la seua fina oïda. Res. Continuà pujant a pas de rabosa tota la santa nit, i va aconseguir coronar el cim altíssim quan encara era fosc. Els seus ulls s'havien acostumat a la fosca, i va distingir clarament el pla del capdamunt rodejat de grossos penyals com li havia explicat el batle.

Ell tirà mà al glavi, per si hi eren els lladres; però se'n pujà en un dels penyals que dominaven el replà i no hi va sentir res ni hi va veure ningú. Tanmateix, com que no podia distingir allò en detall mentre que no es fes ben de dia, es va amagar darrere una gran mata i esperà.

Per fi, *el mar* distant es tenyí de lleus clarors violeta, morades, àuries. I amb la vinguda de la rogent aurora, ja se li va fer ben veedor el lloc de mallada dels roders: era un pla sobradament ample per a vint-i-cinc homes i els seus entriquells; hi havia grans arbres; sobretot, en un racó vora les penyes, s'alçava una corpulenta alzina

frondosíssima, no molt lluny d'on es trobava ell. Certament, semblava desert allò. Davall l'alzina com qui diu, don Joan pogué destriar grossos cantals mascarats, que devia ser on ells feien el quemenjar. (VIII, 3, 34-36)

3.2.7. *El darrer viatge*

Don Joan va dir al rei: —He somiat que, en el terme d'Ondara, s'han rebentat els gerrars del marquès i baixen pel riu trenta mil arroves d'oli.

—I què hem de fer? —pregunta l'albercoc, que era molt querós.

—Jo, de vós, majestat, faria una parada en el riu sec, un poc més avall del palau, allí on les ribes són ben altes i el fons és de roca viva que no té badalls. Quan hi arribe l'oli, s'hi dipositarà com en un pantà, tota la brutesa anirà a fons i tindreu oli de franc per tota la resta del vostre regnat.

Amb allò, el cavaller de la Panarra s'acomiadà de tots: del rei, de la reina, de Retorina, dels cortesans, reverència per ací, capellada per allà, tot hipocresia que li feia ois. I ell ix amb el seu corser roig, puix que el cavall domat va quedar propietat del rei. Eren les onze del matí; el tocava un sol gloriós; la ploma del seu capell brandava orgullosa sota el buf del ventijol.

Mentrestant, en la capitaleta de les Girones es va armar el gran rebombori, perquè van eixir de part del rei uns trompeters i agutzils a fer pregons cridant tothom a tanda de vila, per a fer en poques hores una presa en el riu sec, més avall del palau.³⁵

35. *La Torre de la Cremadella*, també coneguda com la del Blanc de Morell és d'origen àrab (segles XI i XII) encara que la seua data de realització és incerta. Es troba en un medi rural, molt a prop del pas del desviament de la N-332 al seu pas pel límit oest de Segària. La seua posició permetia la protecció de la població dispersa de la zona.

La primera i més antiga referència que trobem descriu el Verger com un nucli menut de població musulmana que pertanyia a un àrab notable de Dénia. No tenim més dades sobre la identitat d'este personatge ni informació que ens permeta aproximar-nos a la vida d'este col·lectiu. L'única prova de l'existència dels mateixos és la Torre de la Cremadella, torre vigia d'origen musulmà que es troba a la partida del seu mateix nom.

Don Joan, que havia eixit el dia abans, passà el dia i la nit en un hostel de camí a una llegua de les Girones, i l'endemà, o siga, quan estaven bastint la presa proa del palau, ell reemprenia la marxa. Però quin camí havia pres? No anava cap a Finestrat: això era cert. Semblava tornar-se'n cap a la Vall d'Alcalà, allà on tingueren lloc les aventures de la serp i del cavall salvatge. Efectivament, al capvespre era una altra volta en aquell grandios estret que sabem, on hi havia la presa del pantà.

El lloc, tan agrest, tan imponent, era solitari a totes hores, però ara més. Don Joan descavalca, lliga el cavall ben amunt, ben lluny del llit del riu, que, presa avall, anava quasi sec; trau un perpal de l'equipatge que duia, i se'n baixa on era la paleta. Com ho pensa, ho fa. Deixa el perpal preparat, i ell puja i arrossega una cantera, potser de deu arroves, per damunt de la paret. I quan arriba a lloc, la deixa caure; però va fallar. La pedrota va passar a frec del perpal, però no el va tocar; rebotà i saltà dins el llit del riu amb gran estrèpit.

Llavors tornà a preparar una altra cantera, grossa com una barcella o més, i la llançà amb tan bona punteria, que —cleix!— pegà colp al perpal, un colp fortíssim, i la barra de ferro, amb la força terrible de la palanca, dessoçà com fulla d'arbre la gran làmina de ferro de la paleta. I, a l'acte... uuuu! El cavaller es va esborronar. Quin bram d'aigua! Era gros com un tonell, i semblava una tempesta, pel soroll i el tro que produïa. L'aigua del pantà baixava com una tromba i prompte va omplir de gom a gom el riu sec, i avançà rabent i amenaçadora com una ona cap al llunyà palau de les Girones.

Torre del Palau dels Medinaceli. És l'única resta que ens queda del desaparegut palau del duc de Medinaceli. Se situa en l'encreuament dels carrers Sant Roc-Abadia i Sant Cristòfol i forma part de la plaça de l'església. La inexistència de dades sobre este palau i sobre la torre ens priva de saber la data de la seua construcció; només disposem de dates paral·leles que ens poden donar un poc de llum: en 1520, possiblement, ja estava construït el palau, perquè el virrei de València, el senyor Diego Hurtado de Mendoza, forçat pels esdeveniments de la revolta de la Germania pernoctava en casa del Sr. Baltasar Vives, senyor del Verger, la qual cosa suposa l'existència d'una casa amb unes mínimes defenses; en 1580 el marquès de Dènia comprava, o millor expropiava, en vista del plec desenvolupat entre 1563 i 1580, al Sr. Joan Girona Vives el poble del Verger, annexionant-lo a Dènia.

Tot trist i moix per aquells pensaments, perquè ell ja no hi podia remeiar res, agafà el cavall, li muntà d'un bot, i, llavors sí, aleshores se n'isqué, no al trot, sinó al galop, camí de Finestrat. El camp, en la llum morent del capvespre, li semblava encatifat de melangioses roses vermelles: era el seu cor que sagnava per la justícia tan amarga que havia administrat en aquell regne. (VIII,3, 43-47)

3.3. LA VALL D'ALCALÀ DE MOROS I MORISCS, UN POBLE DE RONDALLES

Ja hem vist com en *Joan de la Panarra* (3) són centre d'atenció: la rodalia d'Alcalà (capçalera del riu Girona), les serres d'Alcalà, el castell d'Alcalà i els plans d'Alcalà... Hi anirà el protagonista per a matar la serp del castell, per a fer captius el cavall feréstec que atacava l'eguada reial, per a aconseguir el casori amb la filla del rei Peroliant.

Dos rondalles més tenen a la vall d'Alcalà com a lloc rellevant:

- *El darrer consell* (6): El protagonista serà capturat per sarraïns i deportat a la vall d'Alcalà, i Enric Valor descriu la terra i la gent, del que anomena «cor del bastió sarraí».
- *L'envejós d'Alcalà* (31): Tota l'acció se situa en la vall d'Alcalà, on conviuen moros i cristians: Alcalà de la Jovada, el seu raval, i el seu campanar, la font de l'Adzuvietà, la serra d'Alcalà, Beniaia i les seues penyes.

En estes rondalles Valor fa les millors descripcions del paisatge.

3.3.1. *Era una vall plana*

El pastor (l'Andreu) fou portat en les ombres de la nit a la Vall d'Alcalà en el cor del bastió sarraí. Fent-se de dia, hi arribaren. Li desembenaren els ulls, li deslligaren els canells, i Andreu va guaitar de seguida de tots costats. *Era una vall plana*, com una foia allargada, flanquejada completament de muntanyes magníficament cobertes de bosc; els camps de terra fosca i bona, es veien ben conreats; destacaven, allunyades les unes de les altres, nombroses alqueries emblanquinades; hi havia pertot homes i dones (elles amb la cara tapada) arpeglant

canyots, o herba d'alfals, o llaurant tranquil·lament... Se sentien cançons exòtiques i melangioses que contenien notes llargues, sostingudes, semblants a llums onejants que aclarien el cel plàcid d'aquell reclot muntanyenc i amagat amb aspecte de paradís; escataïnaven les gallines, cridaven de tant en tant els pollastres, bramulaven tristament vaques invisibles. Andreu pogué veure també, per dalt de les altes carenes, torres i torricons que custodiaven la comarca. (viii, 6, p. 73-74)

3.3.2. La plaça de l'alqueria

El dugueren al final a una alqueria enorme, on es veien corrals i altres dependències, sénies vessant aigua, eres amb pallús de passades batudes. Estava enclavada entre extenses hortes, camps de cirerers gegants, algun oliverar vell... Rodejat per totes les edificacions i bastiments, s'alçava un edifici solt, d'estil cristià; era la residència del seid de la rica masada, un dels caps importants de la comarca, com Andreu sabé després. Els zenets li la mostraren tot dient-li: —Del seid, del seid! I feren com un gest de reverència.

Aleshores, l'ajudaren a descavalcar i el van fer seure entre ells a la usança mora, a l'ombra d'una enorme alzina que hi havia enmig de la placeta que feia front a la mansió. Un alegre fontinyol brollava allí a la vora i rajava dins un petit safareig de pedra picada. Li donaren a esmorzar: una estranya coca, mel, dàtils i raïm; després li permeteren fer una tragallada d'aigua de la font. (viii, 6, 74)

3.3.3. Les hortes de l'Atzúvia

Cosa estranya en aquelles altes, fresques i pintoresques terres rodejades de belles muntanyes, és que va venir un any que no plovia massa. Precisament, Al-Favet tenia les seues hortes plantades de fesols, de pebre i de dacsa, i no podia dir-se que li anaven malament; però era tanta la seca i el sol havia arribat a fer-se tan feixuc i abrasidor, que les fulles d'aquelles plantes, malgrat el reg, sempre apareixien polsoses i pansides.

Al-Favet era molt curós i no n'estava satisfet; així que, algunes nits, anava a la font de l'Atzúvia i, a poals, en duia aigua i arruixava tot el fullam de la seua horteta, per tal que es refrescàs. Ell tenia la terra prop del raval moro i costat per costat de l'altre geperut. Era cosa de veure com agraïen les plantes tan sol·lícites consideracions: l'endemà tenien les fulles teses, netes, verdíssimes. És clar, regades per la soca i també per l'ull, feien vertader goig... (iii, 31, 51)

ANNEX. LES 36 RONDALLES D'ENRIC VALOR, ORDENADES ALFABÈTICAMENT

1. *Abella*.
2. *Comencilda, Secundina i Acabilda*. Arreplegada a Castalla.
3. *Don Joan de la Panarra*. Arreplegada a Castalla i Callosa d'en Sarrià.
4. *El castell del Sol*. Arreplegada a Bèlgida.
5. *El castell d'Entorn i no Entorn*. Arreplegada a Xixona.
6. *El darrer consell*. Arreplegada a Bèlgida.
7. *El dimoni fumador*. Arreplegada a Penàguila.
8. *El ferrer de Bèlgida*. Arreplegada a Bèlgida.
9. *El gegant del romaní*. Arreplegada a Benifallim.
10. *El jugador de Petrer*. Arreplegada a Castalla.
11. *El llenyater de Fortaleny*. Arreplegada a la Vall de Tavernes.
12. *El patge saguntí*. Arreplegada a Bèlgida.
13. *El pollastre de festes*. Arreplegada a Bèlgida.
14. *El príncep desmemoriat*. Arreplegada a Bèlgida.
15. *El rei Astoret*. Arreplegada a Bèlgida.
16. *El xiquet que va nàixer de peus*. Arreplegada a Castalla.
17. *Els guants de la felicitat*.
18. *Els tres plets de Pasqua granada*. Arreplegada a Castalla.
19. *Esclafamuntanyes*. Arreplegada a Xixona.
20. *Història d'un mig pollastre*. Arreplegada a Xixona.
21. *Home roig, gos pelut i pedra redona*. Arreplegada a Penàguila.
22. *I queixalets també!* Arreplegada a Penàguila.

23. *Joan Antoni i els torpalls*. Arreplegada a Castalla.
24. *Joan-Ratot*. Arreplegada a Castalla.
25. *La crida de la rabosa*. Arreplegada a Penàguila.
26. *La mare dels peixos*. Arreplegada a Bèlgida.
27. *La mestra i el manyà*. Arreplegada a Bèlgida.
28. *L'albarder de Cocentaina*. Arreplegada a Muro d'Alcoi.
29. *L'amor de les tres taronges*. Arreplegada a Bèlgida.
30. *La rabosa i el corb*. Arreplegada a Castalla.
31. *L'envejós d'Alcalà*. Arreplegada a Castalla.
32. *Les animetes*. Arreplegada a Biar.
33. *Les velletes de la Penya Roja*. Arreplegada a Castalla.
34. *Llegenda del palleter*. Arreplegada a Castalla.
35. *Nabet*. Arreplegada a Bèlgida.
36. *Peret*. Arreplegada a Castalla.

ELS TREBALLS ONOMÀSTICS DE L'AVL

M. Teresa Mollà Villaplana
[Acadèmia Valenciana de la Llengua]

La major part de la doctrina referida a l'Onomàstica està d'acord a dividir-la en dos subdisciplines: d'una banda, l'antroponímia, que es dedica a l'estudi dels noms propis de persona, bàsicament, noms, cognoms i malnoms; i de l'altra, la toponímia, que es dedica a l'estudi dels noms de lloc o geogràfics.

Des del seu començament, l'AVL ha treballat en la investigació i difusió d'estes dos branques del coneixement: eixa és la seua obligació, directament emanada de l'Estatut d'Autonomia, però considere que són més coneguts els nostres treballs en el camp de la toponímia que en el de l'antroponímia; per això, hui volia començar, precisament, per esta última.

L'ANTROPONÍMIA

El lloc web

La Secció d'Onomàstica de l'AVL ha participat en la confecció del nou web de la institució, que estarà a disposició del públic general pròximament. S'hi incorporarà un formulari perquè qualsevol ciutadà des de sa casa pugua sol·licitar un informe sobre la grafia correcta del seu cognom. La resposta s'enviarà per correu postal a l'adreça expressada en la sol·licitud.

Les persones interessades podran entrar en el web de l'AVL; l'adreça és www.avl.gva.es. En la pàgina principal trobaran el rètol següent: VALENCIANITZA EL TEU NOM. Clicant damunt

d'esta frase s'accedirà, d'una banda, a un resum sobre la legislació vigent més important respecte d'este tema i, d'altra banda, al formulari del qual hem parlat anteriorment.¹

Segons la legislació vigent, les persones que vullguen adaptar l'ortografia del seu nom o cognom al valencià, s'han d'adreçar al Registre Civil en què foren inscrits i sol·licitar-ho a la persona encarregada.

Els procediments són diferents segons que es tracte d'un nom o d'un cognom.

En el cas dels noms, el canvi consistirà en la substitució del nom inscrit en qualsevol llengua per l'equivalent en valencià o en la correcció de la grafia errònia del nom. La valencianització del nom és un procediment ràpid i senzill. Només cal presentar la sol·licitud en el Registre Civil on s'està inscrit (si no n'hi ha en la població, la sol·licitud s'ha de presentar en el jutjat de pau o en l'ajuntament). També es poden traduir al valencià els noms estrangers.

Exemples:

Vicent en lloc de *Vicente*

Carme en lloc de *Carmen*

Esteve en lloc de *Stephen*

1. En el moment de la publicació d'estes Actes el formulari *Valencianitza el teu nom* ja és accessible des del web de l'AVL.

El *Vocabulari de noms de persona*, publicat per l'AVL l'any 2006, té caràcter normatiu i oficial (es pot consultar també en el web dins de l'apartat Publicacions). Els noms valencians que hi apareixen i la seua equivalència en castellà han de ser considerats plenament correctes a l'efecte de fer la inscripció en el Registre Civil.

En resum, per a este procediment no és necessari l'informe de l'AVL; no obstant això, si alguna persona el necessita per algun motiu, també pot demanar-lo.

En els cas dels cognoms, el canvi consistirà en la correcció de la grafia errònia o l'adequació a la normativa ortogràfica actual dels cognoms valencians.

Este procediment és, igualment, un procés molt senzill. Cal presentar la sol·licitud en el Registre Civil on s'està inscrit i aportar un informe que acredite la correcció lingüística del cognom.

Com hem vist, en este cas sí que és necessari l'informe de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua com a ens normatiu competent en matèria d'onomàstica.

Exemples:

Montsó en lloc de *Monzó*

Pujades en lloc de *Puchades*

Alemaný en lloc de *Alemañ*

Paià en lloc de *Payá*

Dolç en lloc de *Dolz*

Legislació

- Llei de 8 de juny de 1957, sobre el Registre Civil (especialment, els articles 54, 55, 57, 59 i 61).
- Decret de 14 de novembre de 1958, pel qual s'aprova el Reglament del Registre Civil (especialment, els articles 192, 198, 205, 206, 209 i 217).

Els informes de correcció lingüística

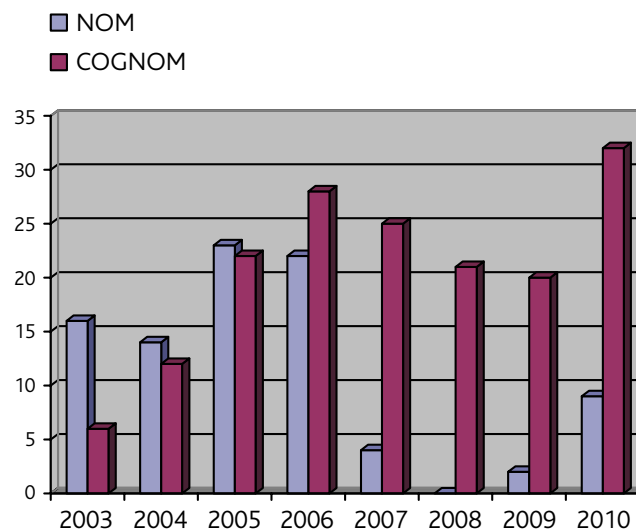
Des de la seua posada en funcionament fins a l'actualitat, l'AVL ha elaborat 81 informes de noms i 164 informes de cognoms.

Alguns exemples de noms valencianitzats són *Tirant*, *Josepa*, *Gemma*, *Andreu*, *Joaquim*, *Jordi*, *Lluís* o *Mireia*.

Alguns exemples de cognoms valencianitzats són *Agut*, *Alcàsser*, *Burgés*, *Calvet*, *Cassany*, *Català*, *Cendra*, *Company*, *Julia*, *Martines*, *Messeguer*, *Monjo* o *Peris*.

El gràfic següent mostra estes xifres separades per anys. En la columna de color roig estan representats els informes de cognom, i en la blava, els de nom.

INFORMES SOBRE ANTROPÒNIMS ELABORATS PER L'AVL EN EL PERÍODE 2003-2010

El gràfic mostra algunes dades interessants. En els primers anys de funcionament de l'AVL, les sol·licituds d'informes de nom superen les de cognom. L'any 2003 s'elaboren setze informes de nom i menys de la meitat de cognoms. L'any 2004 les xifres són similars: tretze i dotze, respectivament. En canvi, a partir del 2006, la proporció s'invertix, ja que és superior el nombre d'informes de cognom. D'altra banda, a partir del 2007 hi ha una caiguda clara en la quantitat de sol·licituds relatives a noms, coincidint amb la publicació del *Vocabulari de noms de persona*, a finals de l'any 2006, que té caràcter oficial com ja he dit més amunt. El fet que este llibre estiga en tots els registres civils i ajuntaments a disposició dels funcionaris ha facilitat el treball de la gestió, ja que els responsables, consultant el llibre, poden saber quan un nom està ben escrit i, per tant, l'informe ha deixat de ser necessari en la majoria de casos. Finalment, s'ha observat clarament un augment en la quantitat d'informes de cognoms que s'han sol·licitat l'any 2010, respecte dels anys anteriors. Este augment pot estar relacionat amb el fet que, des del mes de juny, la sol·licitud es pot fer per correu electrònic, i això ha pogut animar els interessats per la facilitat i la simplificació de les gestions.

Projectes: *Vocabulari de cognoms*

La Secció d'Onomàstica de l'AVL treballa en l'actualitat en el *Vocabulari de cognoms*. Esta obra naix amb la pretensió de constituir un corpus exhaustiu, on estiguen integrades no només les formes considerades més pures o etimològiques, sinó també les altres variants, les que han evolucionat de manera diferent per diversos motius. D'esta manera qualsevol usuari podrà consultar el seu cognom i saber ràpidament si es tracta d'una forma admissible, segons les regles ortogràfiques actuals, o d'una forma inadmissible; és a dir, susceptible de ser normalitzada sol·licitant-ne la regularització ortogràfica en el Registre Civil que corresponga.

Els usuaris del *Vocabulari* trobaran una llista ordenada alfabèticament, on podran localitzar el cognom que els planteja dubtes d'una manera àgil i ràpida; així com la informació addicional imprescindible per a tramitar el canvi en el Registre Civil.

LA TOPONÍMIA

El Corpus toponímic valencià

Fa poc més d'un any va ser publicat el *Corpus toponímic valencià*. Podem afirmar que es una obra essencial per al coneixement i, sobretot, per a la pervivència de la toponímia valenciana. Molts dels que esteu ací heu participat activament en les enquestes que s'han dut a terme al llarg de tot el territori, el resultat de les quals són els 50.000 topònims publicats. Estos representen una densitat global aproximada de 2,2 topònims per km².

El *Corpus toponímic valencià* és una eina de consulta, però també de treball per als estudiosos i especialistes, que ara tenen a l'abast un camp d'investigació obert. Precisament, amb eixa idea de posar a l'abast de tots els interessats la informació que conté el CTV, la Secció d'Onomàstica de l'AVL està treballant en una aplicació informàtica, accessible també des del web. En esta ocasió, caldrà clicar en l'apartat *Corpus toponímic*, des d'on s'accedirà a la dita finestra. Amb la nova aplicació, que està ja molt avançada, l'usuari podrà consultar qualsevol topònim del nostre territori només introduint una o més paraules en la caixa de text i polsant el botó «Buscar». Els resultats apareixeran ordenats alfabèticament amb una indicació del municipi en què es troba ubicat cada topònim.

En la consulta avançada, la persona interessada podrà trobar unes altres opcions com la recerca per municipis o per zona de predomini lingüístic. També serà possible incloure-hi altres criteris de selecció, usuals en uns altres buscadors, com que el topònim contiga, comence o acabe per una determinada seqüència.²

Amb la publicació del CTV, hem tancat una etapa, però n'hem obert una altra. Continuem treballant i tenim ja molt avançades les segones enquestes toponímiques, amb les quals el CTV es veurà corregit i augmentat en edicions posteriors. Amb estos nous reculls, estem arribant a una densitat mitjana de cinc topònims per km².

Totes les primeres enquestes i una bona part de les segones, en concret 286 de les 542, esta incorporades en els mapes i en la base de dades de l'Institut Cartogràfic Valencià. Esta institució ha preparat una aplicació informàtica molt útil anomenada Terrasit. Este fet ha suposat un canvi en el mètode de treball; és a dir, hem passat de treballar en el mapa en paper a treballar per mitjà d'Internet en l'ortofoto. Per tant, les persones que en l'actualitat tenen reculls en procés estan fent-ho ja directament a través d'Internet. A continuació hi ha un exemple d'ortofoto del port de Dénia amb la capa de toponímia.

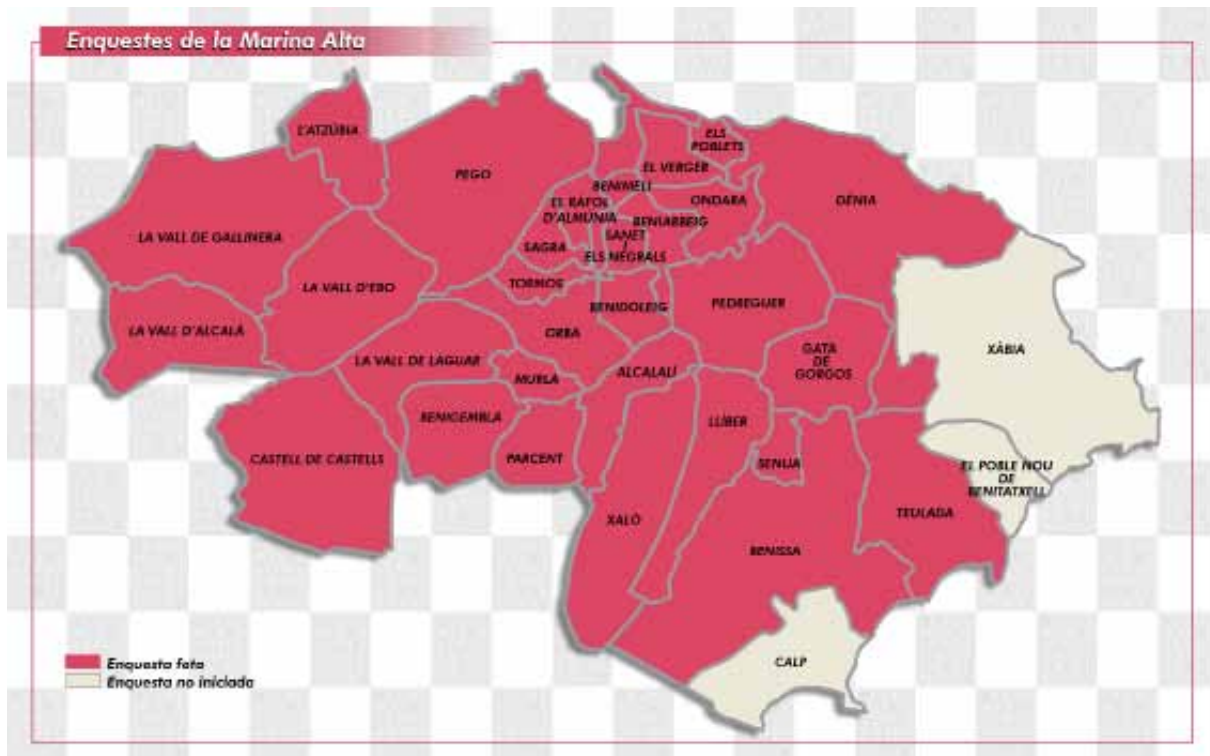
2. En el moment de la publicació d'estes Actes ja es pot accedir a la base de dades del *Corpus toponímic valencià* a través del web de l'AVL.

Este nou sistema representa un avanç respecte de l'anterior perquè la ubicació és més exacta, hi ha menys possibilitat d'error i el procés és més ràpid. En este sentit, s'han realitzat dos tallers: l'un al maig del 2010 i l'altre al setembre del mateix any, amb la finalitat de formar els enquestadors en este nou sistema. El pròxim taller tindrà lloc el dia 2 de març, en el marc del Postgrau de Toponímia i Onomàstica Valencianes, que s'està celebrant enguany,

organitzat per l'AVL i la Facultat de Geografia de la Universitat de València.

El resultat d'este procés d'incorporació dels reculls a través d'Internet està sent molt positiu. Hi ha dos enquestadors que han fet el seu treball directament amb el Terrasit: l'enquestador de Gàtova i l'enquestador d'Altura, i hi ha 77 enquestes en procés amb este nou procediment. La base de dades resultant, que en l'actualitat ja consta de 100.000 toponims, constituirà el *Nomenclàtor de toponímia major i me-*

nor de la Comunitat Valenciana. Este és un projecte molt ambiciós, en el qual estem tots involucrats, nosaltres i vosaltres, perquè molts dels que esteu ací sou enquestadors i hi esteu participant activament.

En els mapes de les dos pàgines anteriors es pot veure l'estat de les segones enquestes en les comarques en què se centra esta jornada.

El Nomenclàtor geogràfic concís d'Espanya

Com es pot veure, les relacions de treball entre l'ICV i l'AVL són molt estretes i fructíferes. Un altre organisme geogràfic amb què l'AVL té també una relació de col·laboració és l'Institut Geogràfic Nacional. La nostra institució està present en la Comissió Especialitzada de Noms Geogràfics, que depèn d'esta institució. En l'actualitat, l'Institut Geogràfic Nacional està treballant en l'elaboració del Nomenclàtor Geogràfic Bàsic (NGBE) i en l'actualització del Nomenclàtor Geogràfic Concís d'Espanya (NGCE), aprovat en la versió primera (1.0) pel Ple del Consell Superior Geogràfic, l'any 2007.

El Nomenclàtor Geogràfic Concís d'Espanya (NGCE) constituïx el primer corpus bàsic d'àmbit estatal de toponímia normalitzada per les autoritats competents en noms geogràfics.

Este projecte complix les recomanacions de les conferències de les Nacions Unides sobre la normalització de noms geogràfics, especialment, la Recomanació I/4.E (Nomenclàtors geogràfics nacionals), en què s'indica la necessitat que l'organisme encarregat de la nomenclatura geogràfica de cada país elabore llistes de noms normalitzats i les revise periòdicament, i la Recomanació II/35 (Llistes provisionals de noms geogràfics) sobre la conveniència que, si no es disposa de nomenclàtors nacionals, els països publiquen, inicialment, llistes concises de noms geogràfics normalitzats que inclouen les divisions administratives.

Este corpus conté un total de 3.911 topònims, dels quals 375 són del nostre àmbit. En l'actualitat estem en fase de correcció d'estos 375 topònims valencians.

Els fullets de toponímia municipal

En els tres primers mapes de les pàgines 209-210 està plasmat l'estat de les monografies que publiquem amb

la toponímia municipal en les comarques objecte d'estudi. Esta sèrie, de la qual tenim 152 fullets publicats, es diu «Toponímia dels Pobles Valencians». Els últims números apareguts són els corresponents als pobles d'*Alberic*, *Benicàssim*, *Càlig*, *Guadassuar*, *Sant Joanet*, *Toixa*, *Sinarques* i *Algímia d'Almonesir*. Se n'han fet dos reedicions, les corresponents als pobles de *Xàtiva* i *la Vall d'Alba*.

El nom oficial dels municipis

El topònim que fa referència al nom del municipi té una legislació especial, que es diferencia de la resta de la toponímia. No repetiré ací les referències a esta legislació, ja que estan arreglades en les actes d'anteriors jornades d'onomàstica. Només a tall de resum diré que l'expedient d'alteració del nom del municipi ha de ser iniciat per l'ajuntament i que la capacitat de resolució d'este expedient és únicament potestat del Consell. Com a novetat, sí que vull citar, per recent, la Llei 8/2010, de 23 de juny de 2010, de Règim Local de la Comunitat Valenciana i, en especial, l'article 21 d'esta llei, que diu el següent:

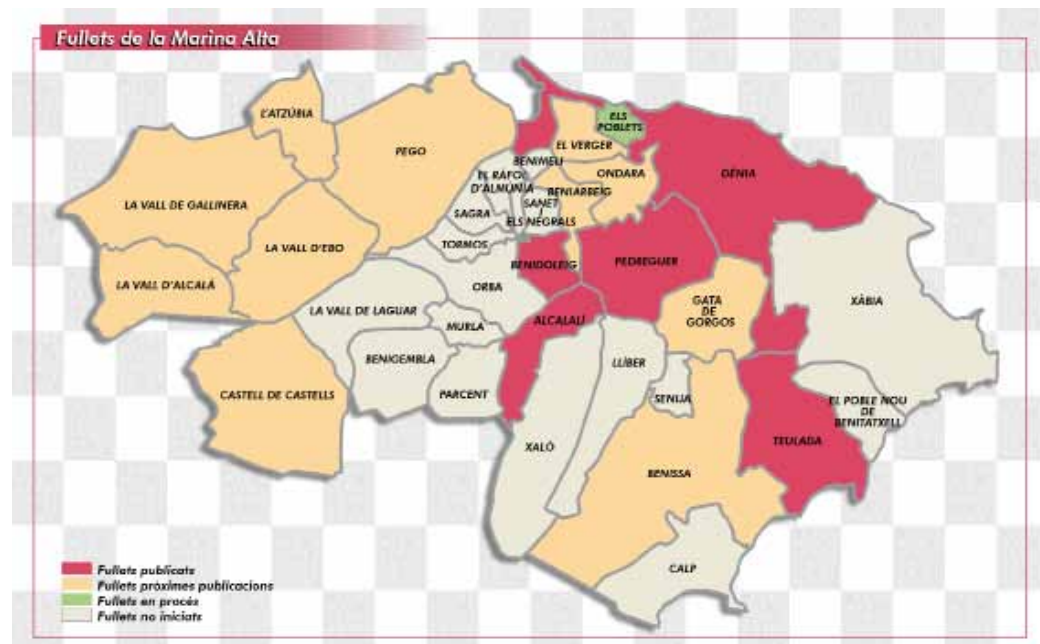
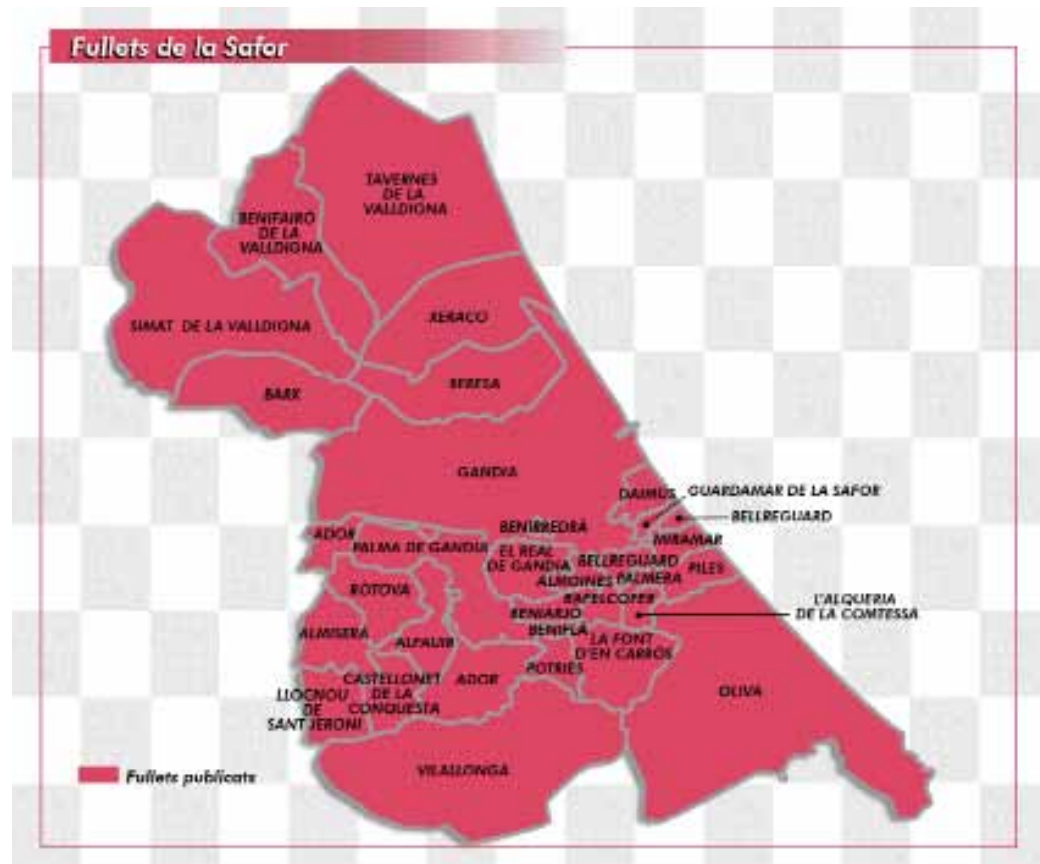
El canvi de denominació d'un municipi serà aprovat per decret del Consell, a instàncies de la corporació mitjançant un acord plenari adoptat amb el vot favorable de la majoria absoluta del nombre legal dels seus membres i amb un informe previ de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.

La situació sobre l'oficialitat dels topònims que fan referència al nom dels municipis de les comarques que ens ocupen hui és la següent:

En la Marina Alta els pobles que han completat el procés d'alteració del nom del municipi són *Benigembla*, *Benissa*, *Calp*, *Dénia*, *els Poblets*, *el Ràfol d'Almúnia*, *la Vall d'Alcalà*, *la Vall d'Ebo*, *la Vall de Laguar*, *el Verger* i *Xaló*. Els pobles que tenen un nom bilingüe en són dos: *el Poble Nou de Benitatxell* i *Xàbia*.

Els pobles que encara tenen un nom castellanitzat són *l'Atzúbia*, *Sanet* i *els Negrals* i *la Vall de Gallinera*.

En la taula de la pàgina 211 es pot veure la diferència entre el nom oficial i el nom en valencià.

Fulletts de la Marina Baixa

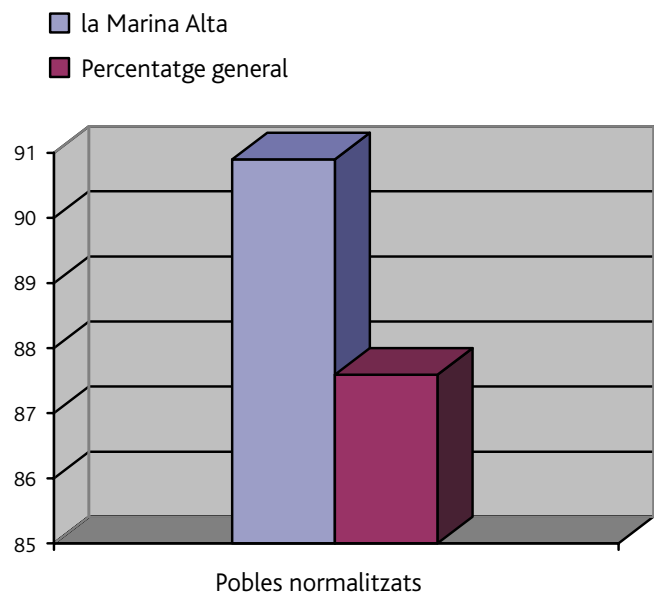
Expedients de canvi de nom de la Marina Alta

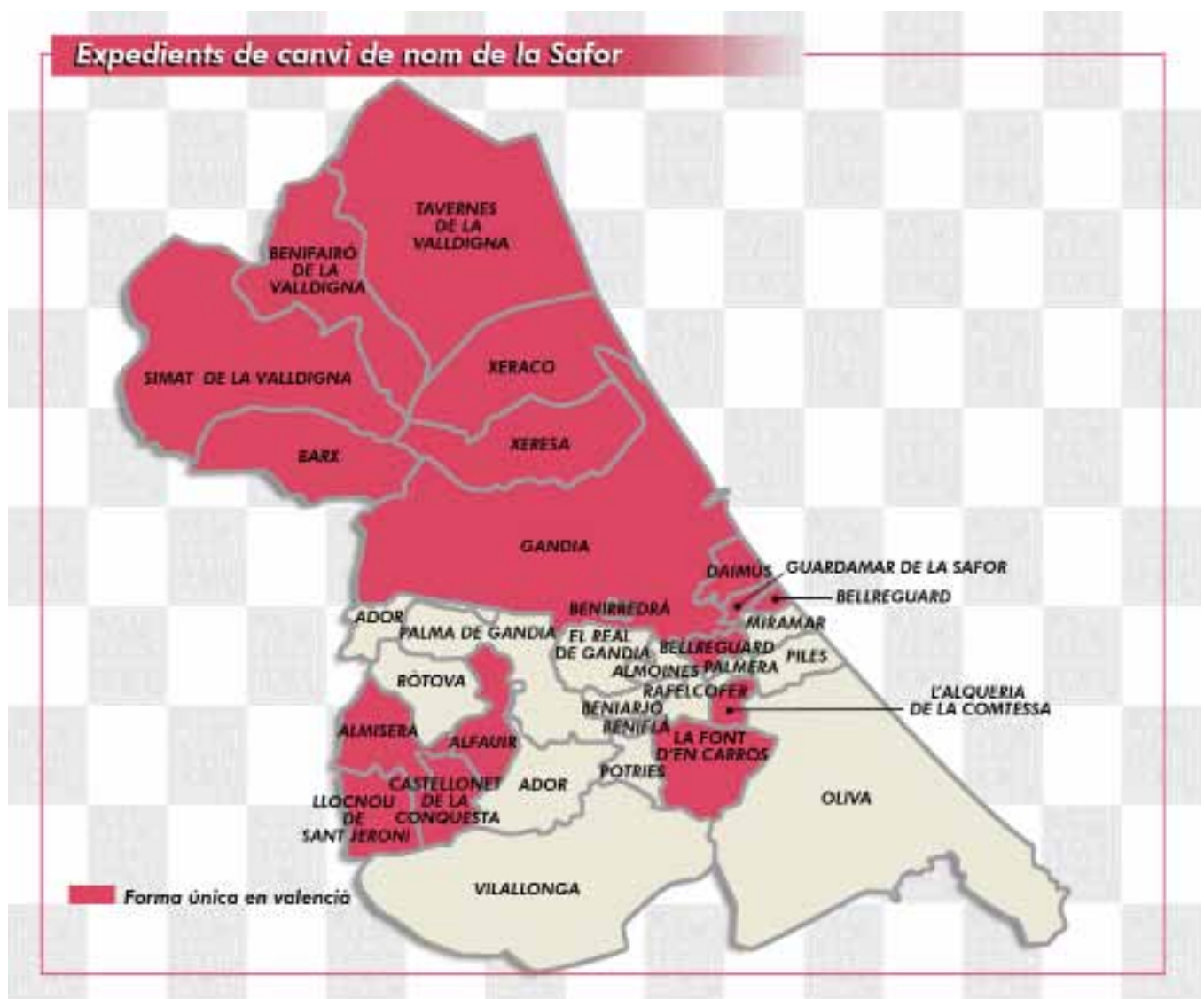

Nom oficial	Nom en valencià	Correcció
Adsubia	l'Atzúbia	Article, accent i grup tz
Sanet y Negrals	Sanet i els Negrals	Conjunció i article
Vall de Gallinera	la Vall de Gallinera	Article

És a dir, dels 33 pobles que constitueixen la comarca, 30 tenen un nom correcte en valencià, i només 3 haurien de promoure l'expedient corresponent. Això representa un 90,9 per cent de municipis normalitzats. Si la mitjana de tot el territori és del 87,59 per cent (de 395 pobles valencianoparlants, 49 tenen un nom castellanitzat), la comarca se situaria per damunt del percentatge general. La situació està plasmada en el gràfic següent: la columna roja correspon al percentatge general, i la blava, a la comarca de la Marina Alta. Com es pot veure, la columna blava supera la roja.

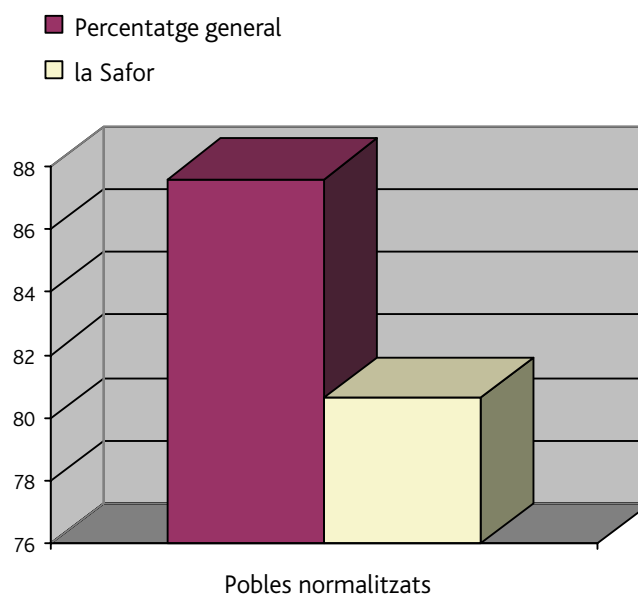
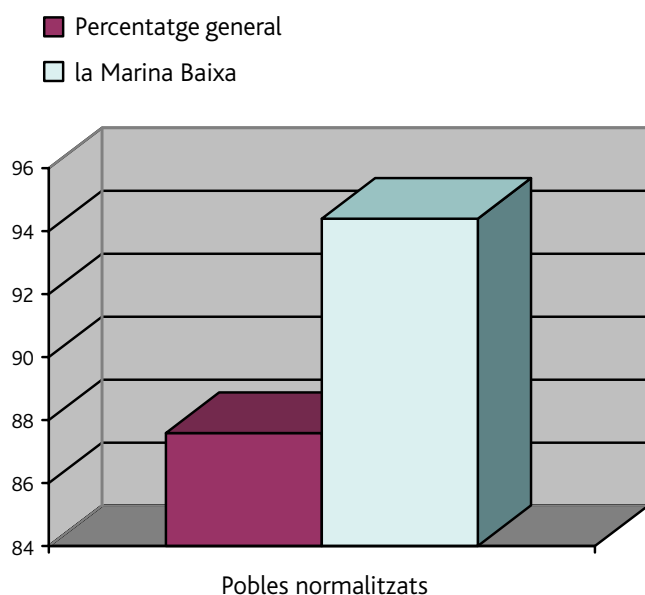

En la Marina Baixa els pobles que han completat el procés d'alteració del nom del municipi són *l'Alfàs del Pi, Callosa d'en Sarrià, el Castell de Guadalest, Orxeta* i *Tàrbena*.

L'únic poble de la comarca que té una forma bilingüe és la *Vila Joiosa / Vilajoyosa* i només un poble, dels 18 que hi ha, té encara el nom castellanitzat:

Nom oficial	Nom en valencià	Correcció
Beniardá	Beniardà	Accent

En percentatges, això representa el 94,4 per cent de normalitzacions; per tant, es tracta d'una comarca que està molt per damunt de la mitjana general.

En la Safor, els pobles que han completat el procés d'alteració del nom del municipi són *Alfauir, Almiserà, l'Alqueria de la Comtessa, Barx, Bellreguard, Benifairó de la Valldigna, Benirredrà, Castellonet de la Conquesta, Daimús, la Font d'en Carròs, Gandia, Guardamar de la Safor, Llocnou de Sant Jeroni, Simat de la Valldigna, Tavernes de la Valldigna, Xeraco i Xeresa*.

Dels 31 pobles que formen la comarca, els que encara tenen un nom castellanitzat són:

Nom oficial	Nom en valencià	Correcció
Beniflà	Beniflà	Accent
Potries	Potries	Accent
Palma de Gandia	Palma de Gandia	Accent
Real de Gandia	el Real de Gandia	Accent i article
Ròtova	Ròtova	Accent
Villalonga	Vilallonga	Castellanització

Això representa un 80,64 per cent de normalització; és a dir, esta comarca estaria un poc per davall de la mitjana general.

Projectes: Manual de toponímia municipal

El *Manual de toponímia municipal* serà el tercer volum de la col·lecció «Manuais» que acaba d'iniciar l'AVL amb el *Manual de documentació administrativa*.

Este manual, el de toponímia municipal, està basat en el treball de cinc tècnics de promoció lingüística d'Administració local; és a dir, partix del treball de persones que coneixen la realitat de les oficines de promoció del valencià en l'àmbit local. A partir d'este material inicial, la Secció d'Onomàstica de l'AVL està treballant en un llibre que podrà ser aprofitat per tots, fins i tot pels municipis castellanoparlants.

El *Manual* consta de tres capítols:

- 1 El marc legal
- 2 Criteris lingüístics
- 3 Dossier de termes genèrics

En el primer capítol es fa un repàs exhaustiu a la legislació vigent que afecta la toponímia, tant la d'àmbit autonòmic com la de l'estatal, i a les principals recomanacions del organismes internacionals. Hi ha una part dedicada als noms dels municipis, i una altra, a les vies urbanes, als accidents geogràfics i a les vies de comunicació, entre altres.

El segon capítol, Criteris lingüístics, està dividit en dos grans apartats: la toponímia en la zona valencianoparlant

i la toponímia en la zona castellanoparlant, ja que l'AVL té la competència sobre les dos zones lingüístiques.

El tercer capítol és un dossier dels termes genèrics utilitzats en toponímia. El topònim sol constar de dos parts: la part genèrica i la part pròpia. El genèric és el nom comú, és la part que identifica la naturalesa del nom propi designat. Este tercer capítol està constituït per una llista, ordenada alfabèticament, amb les entrades, la definició i una sèrie d'exemples reals, arreplegats en estos quinze anys de treball de camp.

I acabe la meua intervenció donant les gràcies a tots per l'atenció i, en especial, a les persones que feu el treball de camp, perquè amb el vostre esforç feu possible que tots estos projectes es facen realitat.

TOPONÍMIA ANTIGA DE XERACO

Francesc Torres i Navarrete

JUSTIFICACIÓ

Ens proposem eixamplar el corpus onomàstic de Xeraco amb textos dels segles xv al xviii, als que fins ara coneixíem.¹

Ara, en aquesta comunicació tinc la intenció de recollir l'onomàstica antiga de Xeraco, la que apareix en les fonts documentals, que classifique, ordene i estudeie els casos més rellevants. A més, aprofite per a estudiar l'evolució urbana, la xarxa de carrers, la consolidació de certs llinatges etc. He de dir que hi ha en tot açò un component emotiu que justifica la tasca realitzada: és el meu poble.

1. LES FONTS DOCUMENTALS

- a) Capbreu mudèjar de Xaraco 1514. ARV 257, ff. 132v-190r.
- b) *Capbreu de Xaraco 1610-1614*. AHN, «Nobleza Osuna», lligall 740. D. 41.
- c) Protocols notarials de Josep Verger. ARV, lligalls 2325 al 1640.

1. El fullet informatiu de toponímia publicat per l'AVL dins la col·lecció: *Toponímia dels pobles Valencians, Xeraco*, i en segon lloc, dues publicacions de la meritòria Societat d'Onomàstica, principalment la de Vicent Llorens: *Toponímia del Terme de Xeraco*, on recull la toponímia dels nostres majors i la que apareix documentada a l'expedient sobre la jurisdicció de Xeraco (1894); l'altre és el meu: *Demografia i antroponímia de Xeraco*, on intentava recollir els noms dels veïns i pobladors, tant abans com després de l'expulsió dels moriscos, el seu origen i l'evolució demogràfica.

- d) *Capbreu de Xaraco de 1668*.² AHN, «Nobleza Osuna», lligall 1057. D. 1.
- e) Protocols notarials de Pere Monares. AHN, «Nobleza Osuna», lligalls 1329. D. 4, 7, 8. 1330. D.1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10.
- f) *Capbreu de Xaraco 1754* AHN, «Nobleza Osuna», lligall 1061. D. 4.
- g) Expedients enquadrats sobre jurisdicció i terme de Xeraco (1388-1894). Lligall depositat en l'Arxiu de Xeraco.³

2. UNA MICA D'HISTÒRIA DE XERACO

Els límits actuals són: al nord limita amb la Vall o Tavernes; al sud, amb Xeresa i Gandia; a l'est s'estén la plana alluvial recorreguda pel riu de Xeraco fins a la mar Mediterrània, i a l'oest, el massís del Mondúver (*Domo* anticlinal de Xeraco), que és el sector muntanyenc i Barx.

Sabem per l'arqueologia que el terme de Xeraco ja era habitat en el Neolític. Al seu voltant es troben les coves del Par-

2. Ha estat transcrit gràcies a la beca de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua: Programa 2010 de beques per a la realització de treballs d'investigació sobre el valencià, referida a *Transcripció de textos de documents de l'Arxiu Històric Nacional dels segles XVI-XVII*

3. La transcripció es féu gràcies a una beca de l'AVL de 2005 pel grup La Goleta de Xeraco.

pelló⁴ i Bolomor.⁵ Dins del terme municipal han aparegut restes d'un poblat ibèric en el pla de la Barcel·la,⁶ i la cova del Vell, molt a prop de la calçada o camí real de Dènia a Alzira, ha estat lloc de pernoctació de viatgers des de temps immemorials.

No tenim indicis d'ocupació humana del terme en època romana⁷ i visigòtica, però és cert que pel terme travessava la calçada —després camí reial— de Sucro a Dianum, camí paral·lel a la costa mediterrània, que enllaçava amb la via Hercúlia cap a Alacant. L'altra calçada, que anava d'Alzira per la vall de Marinyén a Taverna, Xeraco,⁸ Xeresa i Gandia, és on s'assentà el llogaret, que enllaçava amb l'anterior a Oliva.

Després de la invasió musulmana, aquest lloc formà part de l'administració d'Al-Àndalus, de la zona del Sharq Al-Àndalus, governada per la *madina* de Dènia i sota l'empara del Castell de Bayrén. La *qarya* andalusí fou nomenada *Al-qarya Sa'ra'Aqab* ('bosquet de l'àguila') denominada documentalment Xaraco. Estava constituïda per unes cases construïdes, segurament de manera individual, sense estar unides entre elles, per a facilitar la residència als agricultors i ramaders del lloc, i tenien una única torre d'observació. L'historiador Robert Burns les defineix com la més xicoteta de les unitats comunals dotada de nom i identitat.

La torre de Xaraco, amb el forn i el molí, són documentats en el *Llibre del Repartiment* (1249). La torre, pensem, no seria la que fou enderrocada impunement l'any 1981 pels membres de la corporació municipal, que estava on avui és el carreró que hi ha entre l'església i l'ajuntament que comunica la plaça de l'Església i la plaça de Germanies: la torre de la

4. Pericot, Luís: *La cueva del Parpalló (Gandia)*. Excavaciones del Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia. CSIC. Madrid 1942. AURA, E.: *El magdaleniano mediterráneo: la Cova del Parpalló (Gandia)*. Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia. Valencia 1995

5. Fernandez Peris, J.: «Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna)», dins *Actas del III congreso de arqueología peninsular*. Vol II. Porto 2000, ps 81-84. Del mateix autor: *Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna)*. Diputació de València, València 2007.

6. Nicolau Primitiu Gómez Serrano trobà un jaciment amb restes de murada i un molí barquiforme amb barreja d'arenisca i quars. Cfr. *Carta arqueològica de la Safor*. Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia. Gandia 1983, p. 249

7. Sabem que els romans habitaren aquestes terres però no s'han trobat, fins al moment, restes humanes, ni vestigis materials.

8. Encara es recorda el topònim la *Calçada*, però referida al camí del Cap de Terme i no a l'antic camí Real de Tavernes, que es coneix ara més pel camí del Cementeri, i al motor (antiga sénia) de la *Calçada*.

senyoria dels Almúnia. Segurament era la que es documenta el 1657 com a torre vella: «turrem veterem sitam et positum in praedicto loco de Xaraco, in vico que va a la marjal, confrontatam ab una parte cum domo vidua Na Ribes et ab alia parte cum domo parva haredum Vicentii Texada, et afron-te cum domo haredum Petri Serra, dicto vico in medio». Un factor determinant en la seua construcció va ser la presència d'aigua en els seus voltants, millor dit, la poca profunditat de la capa freàtica del lloc.

El molí, amb tota seguretat, seria el que es documenta posteriorment, al costat del pont del riu de Xeraco que aprofitava la força de la séquia del Molinet, que ve del terme de Tavernes, tot travessant les partides del Sester i la Roqueta, aporta l'aigua dels escorrims dels ullals de sota la muntanya de Les Barreres, i el desnivell que hi ha fa que la força de l'aigua impulse la roda hidràulica que fa girar el mecanisme del molí quan desguassa al riu de Xeraco, prop de la torre⁹ de pontatge construïda pel duc sant Francesc de Borja.¹⁰

El forn era —n'estic segur— el que estava en el carrer del Forn, actualment prevere Bofí, enfront de les antigues escoles del poble, que enderrocà el seu propietari per a construir un nou edifici cap als anys setanta.

Aquesta alqueria —anys abans de la conquesta— la posseïa el *qaïd* (representant directe del poder sobre la comunitat rural) Ab ben-Cedrell, el mateix que tenia el castell de Bayrén, i després el rei en Jaume establí 5 jovades¹¹ —tres de regadiu i dues de secà— de terres de conreu a Arnau Bosquet i els seus 30 companyons, i per a ell s'atorgà les regalies del forn i del molí.

El seu enclavament era al llarg de la calçada o camí Real de Gandia a Taverna i l'eix transversal, constituït pels carrers de Dalt i de Baix, i la cruïlla vulgarment anomenada dels *Quatre Cantons* on, a la part més alta, estava edificada la mesquita, lloc d'oració dels sarraïns, i per això s'anomenà, el de dalt, *carrer de la Mesquita*, i el de baix es documenta com a *carrer de la Marjal*, i presidint-ho tot, la torre àrab d'observació i guaita.

9. La veu popular atribueix un origen àrab: *la torre dels moros*

10. Ja estaria bé que l'ajuntament canviàs el senyal informatiu: *Torre de guaita segle XVI, pel de Torre de Pontatge del Duc de Gandia, o de Sant Borja*, honorant l'il·lustre personatge, constructor de la novella obra el 1549, en els cinqué centenari del naixement de sant Francesc.

11. Jovada = 36 fanecades = 3 Ha.

Segons Egea, J. (1986: 21),¹² tenia els atractius de terra rica, a no gaire distància de la mar, conreus d'horta, de marjal...

Les diverses capitulacions entre Jaume I i les aljames de sarraïns permeteren, en general, la permanència dels musulmans en la zona, els quals rebien garanties per a poder practicar la religió musulmana i gaudir d'institucions i de lleis pròpies.

En aquesta nova administració, Xeraco formarà part del terme general i contribució de la vila de Gandia. Els límits particulars o municipals, com ara diríem, estaven ben definits entre Xeresa, la Valldigna i la mar, cent milles endins. No hi ha cap límit amb el terme de la vila Gandia.

El lloc de Xaraco en un principi era un lloc de reialenc, fins que passà a senyoriu. El duc de Gandia, Alfons *el Jove*, el 22 de setembre de 1417, autoritza Roderic de Rius de poder cobrar el morabatí i el terç-delme, i el 1419 li permet la canalització de l'aigua a la séquia Mare de Xeraco per a regar els camps de canyamel, juntament amb el senyor de Xeresa, Galceran de Vic, en el moment de l'esclat de la producció i el negoci del sucre. Després, el 24 de novembre de 1425, en la plaça de la vila de Gandia, convocats els senyors dels llocs i les alqueries, estan els hereus d'en Roderic de Rius, senyors de Xaraquo, del qual és arrendador en Berthomeu Ramon. Després passà a mans de Joan de Nàtera, donzell, i el 3 de novembre de 1467, per una subhasta el comprà Bernat Almúnia, el vell, dins dels límits:

... situat dins dels tèrmenes generals de la vila i contribució de Gandia, afronta amb el terme de la Vall d'Alfàndec, a dues parts, amb el terme de Xeresa, i amb la mar, cent milles a dins, amb tots els drets, terç-delme, morabatí, i amb tota jurisdicció civil i criminal; a més, les regalies del molí, carnisseria, riu, pexquera, censos, tributs, trapig de fer sucres i amb tots els fruits que els vassalls són tenguts de partir amb els senyors del lloc: aigües, séquies, muntanyes, bosc, garroferals, vinyes i altres qualsevol terres i cases, dins del terme...

Antoni Pellicer comunica el dia 23 de febrer de 1468 al justícia de Gandia que «lo magnífich mossén Bernat d'Al-

múnia, cavaller, comprador per la nostra Cort, com a béns del magnífich En Joan de Nàtera, donzell, habitador de la ciutat dessús dita, del loch de Xaraquo, per preu de sexanta-nou milia sólidos reals de València, i que en son nom pregam que en loch nostre e per nos, lliurets al dit mossén Bernat o llegítim procurador de aquell la dita vàcua possessió», cosa que féu el 26 del mateix mes i any, Joan Abelló, justícia de Gandia, acompanyat de l'escrivà de la seua cort, Pere Pérez de Culla, que narra tot el cerimonial de possessió davant dels 24 vassalls:

... prengué per la mà dreta al dit Bernat d'Almúnia, e mes dins la casa del senyor de dit loch e ixqué de aquella, en vera, pacífica, real, corporal possessió, e tanquà e obrí les portes majors de la dita casa de senyor, e davant lo portal fossen ajustats, de manament del dit honorable en Joan Abelló tots els vassalls moros presents: Yusef Rodova, alamí Çahat Rane jurat, Carim Faraig, Abraham Faraig, Çahat Mucellem, Alms Merli, Mahomet Gabriel, Çahat Faraig, Abraham Pat, Cahat Lopo, Alms Pardal, Ali Balaguer, Yusuf Rodova fill del dit alamí, Cohar Barasson, Alí Faraig, Ubaydal Bolaix, Cohar Romto, Asmet Tonso, Asmet Ronto, Humanymar Gimme, Asmet Benzayre, Yahie Xat e Ram Faraig, moros del dit loch de Xaraco.

El rei Ferran el Catòlic atorgà el 14 d'octubre de 1479 a la vila de Xelva la jurisdicció alta i baixa, criminal i civil. Bernat Almúnia, *el Vell*, es casà amb na Violant Castellví i Tolrà.

Heretà la baronia el seu fill primogènit Bernat Almúnia i Castellví, *el Jove*, que es casà amb Violant Català de Valeriola i Centelles. Defensà fermament els seus privilegis jurisdiccional davant les pressions de la vila i ducat de Gandia. Participà el 1504 en la concòrdia entre Maria Enríquez, la vila i Universitat de Gandia, i la resta de cavallers terratinents de la contribució. Demanà l'any 1507 que la Cort de València li fixara terrenys acotats per a l'aprofitament comunitari dels ramats, és a dir, un bovalar; però el ducat de Gandia interposà súplica a la Cort, i li'l denegaren. Sembla que passava molts períodes de temps a la baronia, i el 6 de novembre de 1513, estant de present «en lo meu loch de Xaraco, resident, stant malalt de greu malaltia» féu testament. Moria el 9 de novembre de 1513. El seu fill primogènit, Joan Jeroni Almúnia i Català de Valeriola, el tercer baró, es casà amb na Caterina Dieç de

12. Egea, Joaquim (1986): *La Safor: un assaig d'anàlisi urbana*. CEIC Alfons el Vell. Ed Colomer. Oliva, p 21.

Castellví, filla de Pere Dieç i Isabel Castellví. Poc després prengué possessió i ens apareixen documentats els habitants del lloc, tots mudèjars. Fou el dia dos de juny de 1514 als porxos de la plaça del poble quan signen els «Capítols fets e fermats entre lo magnífich en Johan Iherònim Almúnia generós, habitador de la ciutat de València» l'últim baró o «senyor del loch de Xaraco, situat e posat en lo Regne de València, de una part, e la aljama», que tenia personalitat jurídica, debatia amb el senyor els capítols de poblament i altres quefers com «lo cens que lo dit e magnífich en Johan Iheroni Almúnia vol posar sobre les cases e terres del dit loch de Xaraco e dar aquelles en emphiteussim e stablir-les a diverses persones», entre les quals es troben els representants de l'aljama: Mohamat Xaat àlies *Alaysar*, alamí del lloc, Alí Rodoua i Alí Verdura, jurats en el present any, i els sarraïns Zananet Asmet, Homaymat Gimi *maior dies*, Saddon Carleti, Homaymat Xatim, Alí Xarreta (*Neixma uxor mea filiaque Abraym Cofridi*), Hobaydal Carleti, Saddon Cafridi àlies Pobret, Piz Murci, Alí Rodoua *maior dies*, Azmet Gabriel, Alí Grabiél, Saddon Senen, Mohamat Faraig, Alí Recutu, Rodoua Recutu, Maymo Faraig, Obaydal Verdura, Jaffer Murgell, Abraym Radoua àlies *Munta*, Assinet Cofridi, Saddon Grabiél, Abraym Faraig, Saddon Xaat, Asmet Yucess, Asmet Saabe, Mohamat Carleti, Asmet Faraig i Saat Pinsayre.

El document que està escrit en llatí, no obstant això, manté el topònims en català. Tracta dels drets i els deures concrets que tenen tant el senyor com els vassalls, on s'acorda entre les parts que de cases i terres se n'hagen de fer trenta-sis parts o heretats, adjudicades entre les persones ben vistes pel senyor, i que el cens imposat sobre els dits béns serien repartits per igual per les dites trenta-sis heretats, i que aquest no excedira la suma de quatre mil cinc-cens sous. Els vassalls tots són mudèjars excepte un cristià que porta el mateix llinatge que la seua muller. A més a més, el senyor jurisdiccional s'obligava de fer les obres necessàries en les cases del lloc, i després les despeses de manteniment serien a càrrec dels vassalls establerts. També s'ha de fer càrrec de fer cada any les peces noves que seran menester per al bon funcionament de les sènies del dit terme, que de present són: *sénia de Sahaet o Saret*, *senieta de Piz*, *senieta de les Vinyes*, *sénia del Morer*, *sénia de la Vinya del Senyor* i *sénia de l'Hort*. Aquest es quedà per a si mateix les moreres que estan en la plaça del

poble i aquella que està «al safareig de la sénia de l'hort del senyor». Els vassalls han de pagar el terç-delme dels béns establerts, exceptuant el conreu de les canyamel i la producció de sucre que es farà en el terme, a excepció de la partida de la vall anomenada *dels Censos*. Si aquests rompen i posen en conreu noves terres, bé de marjal o de secà, «per cada tros conreable, pagaran una tassa d'aigua al dit senyor de cens i tots els drets emfitèutics», fadiga i lluísmo, segons s'estipula a fur de València. Se'ls adjudica una casa i una heretat, d'entre les prèviament distribuïdes, sense especificar la grandària de l'explotació, ni el tipus de terra, per més que pensem que hi hauria terra seca, campa i senial en cada lot.

El matrimoni amb la Castellví no va funcionar. Després de l'afer sentimental amb el duc Joan de Borja, l'Almunia deixà de conviure amb Caterina i la repudià fins a obtenir la nul·litat matrimonial. Després del divorci, es casaria, ja major, amb la filla dels marquesos d'Almenara, Isabel de Pròxita, i no tindran fills. Defensà davant el duc Francesc de Borja el seu terme jurisdiccional i li negà la construcció de la torre de pontatge que hi havia al costat del pont del riu de Xeraco, fet que provocà un plet i que es va resoldre al seu favor.

Com sabeu, el 13 de gener de 1550 s'estableix la venda definitiva del lloc de Xeraco a la família Borja, després de fetes les capitulacions de venda del 20 de novembre de 1549. El venen per catorze mil dos-cents timbres, és a dir, cent quaranta-dos milia sous, davant dels notaris Lluís Valeriola i Jeroni Llobera, i es parla de la venda del terme i lloc:

... ab les casses, hostel, tenda, carniceria, trapig y ayne de aquell, y ab tots los hòmens y fembres en dit lloch poblats, y ab tots sos térmens e pertinències, fruits e rendes, y esdeveniments, emoluments e tots e qualsevols altres drets e regalies, ab tota aquella jurisdicció civil y criminal que als señors de dit lloch pertany e pot pertànyer, ab lo hús y exerçici de aquelles, lo qual affronta ab terme de la Vall de Alfàndech e ab terme del lloch de la Vall de Alfàndech, e ab terme del lloch de Xeresa...

El nou baró de Xeraco, fill de sant Francesc, don Carlos de Borja, V duc de Gandia, atorgà el 1554 els «Capítols sobre arrendament de Xereza y Xaraco». S'arrenden les propietats de

la senyoria: cases, palomars, vinyes, la partida de les Veles i el riu de Xaraco.

Les rendes satisfetes al V duc de Gandia el 1562 foren: De l'arrendament del forn de coure pa, 15 lliures. De la tenda i fleca, 4 lliures. De la carnisseria, 7 lliures. Del terç-elme de la fulla, 6 lliures.¹³ El ginjoler, 2 lliures. Les bajoques, 1 lliura 10 sous. Els herbatges solien valer 28 lliures 15 sous. D'arròs, se solien arreplegar 150 arroves, a 3 lliures, 450 lliures. De blat, 45 arroves a 8 lliures l'arrova, 360 lliures. De garrofes, Xaraco n'arreplega 4.000 arroves, a 2 sous 6 diners l'arrova, 500 lliures. De l'*adassa* o panís es recullen 40 arroves, a 4 sous el *caís*, 160 lliures. La palla es venia per 10 lliures. Del trapig s'acostuma a recollir 400 formes de sucre de primera cuïta, a 4 lliures, 1600 lliures. Per nadal, li regalen dues gallines per casa, que n'eren 64 gallines, a 5 sous, 16 lliures, i pel servei de 12 anys de cens paguen 70 lliures.

En temps de Felip II, (1585) hi ha la visita de Juan de Acuña,¹⁴ que informa de «dos lugares de christianos nuevos, que llaman Gereza y Jarafo, entranbos tienen como setenta casas y son del duque de Gandia». La torre del riu Xaraco, que és del duc de Gandia, és a tres quarts de llegua de la vila de Gandia, és redona i està edificada vora el pont del riu de Xaraco, i [dista] com a un tret de mosquet de la mar. El duc té en ella una guarda i a vora d'ella un bosquet de caça, que va per la vora de la mar i el talla un camí molt ample d'unes marjals molt grans. Des d'aquesta torre a la de la Vall d'Alfàndech hi ha una llegua, tota de marina descoberta.

De la baronia de Xaraco, Xereça y Alcodar el duc percebia el 17 de maig 1607, mil y trecentas libras, i el lloc de Xaraco tenia carregat un censal de huyt-centes y quaranta lliures.

El 22 de setembre de 1609 el virrei de València, pregona la crida, en la qual, complint l'orde del rei de 4 d'agost, s'ordenava l'expulsió. Tots els moriscos de Xeraco eixiren via Dènia per a embarcar-se en les galeres reials cap als països

13. 1 lliura = 20 sous = 240 diners; 1 sou = 12 diners; 1 arrova = 36 lliures = 432 onces. 1 quintar = 4 arroves. 1 càrrega = 10 arroves. 1 cafís = 3 taleques = 12 barcelles = 48 almuds = 192 quarterons = 200 litres.

14. Aquest informa de la costa del Regne de València i fa una relació detallada de viles, pobles, torres, ports i forts. ACA lligall 761, D. 103. Cf. J. V. Boira Maïques, Ed. Afers, Catarroja.

musulmans del nord d'Àfrica. Açò fou una ruïna econòmica i demogràfica. Si comparem les rendes de la baronia formada pels llocs d'Alcodar, Xeresa i Xeraco d'abans i després de l'expulsió, veiem que abans es treien 4.511 lliures 10 sous, i que l'any 1610 tragueren 898 lliures 16 sous 8 diners. El lloc de Xeraco sabem que contribuïa per només 10 cases poblades: a 12 sous per casa, són 6 lliures. Per les 150 fanecades de terra d'horta repartida entre els nous pobladors a 3 sous, fan 22 lliures 10 sous. Es recullen 3.000 arroves de garrofes i 20 arroves de blat. No es conrea arròs perquè no hi ha qui se n'encarregue, falten especialistes en aquest conreu.

És per això que els creditors del ducat en el seu *Memorial* manifesten: Que calia una especialització en el conreu i en la producció d'arròs; per això, calia fer el repoblament amb gent de la comarca de la Ribera, Sueca, Cullera, Castelló de la Ribera i d'altres llocs del país, coneixedors del conreu de l'arròs, principal riquesa productiva en temps anterior a l'expulsió, de més de 150 arroves per any, que es mesclaren amb mallorquins «que por aquí hay, les industriem y avesen a la cosecha del arroz que es la mejor y de más importancia en aquella baronia». Que calia reparar la séquia arrossera «que se puede reparar con muy poco coste y gasto, con la qual se riegan los campos de los arrosses y en tiempo de lluvias recibe las vertientes del monte, sin que danyen en las tierras de huerta ni ynchen las otras que son marjales».¹⁵ Així, el 15 de desembre de 1609, Francesc Jover i deu matrimonis en total —de Cullera, Sueca, Canals, Xàtiva i Ontinyent— demanen llicència al duc per a establir-se, treballar i poblar els llocs de Xeresa i Xeraco, acollint-se a una partició de fruits a la huitena, tant en horta, secà i marjal; en vinya i arbres en general a la quinta; i els censos com en altres llocs. El duc els concedeix llicència, però «con tanto que no toquen a las que tiene o ha tenido el bayle, ni otras, o las antes destas, y con que hayan de acudir a la cogida de trigo». No obstant això, després es despoblà per no haver-se acomplit els acords entre les parts, al·legant que el duc havia reservat cinc heretats a persones acostades, entre familiars i criats.

La prompta intervenció del comissari Fontanet féu possible la incorporació dels nous pobladors i l'atorgament de

15. «*Marjal*» és paraula àrab que s'aplica a terres humides o pantanoses.

la carta pobla en 1611 davant del notari Chella.¹⁶ Sabem pel Capbreu de 1610-1614 els noms dels establidors de terres a Xeraco. Comptava amb la intervenció del majordom del duc, Pedro Pérez, i de l'agrimensor Francisco Tosca. La nòmina dels nous pobladors fou: Josep Alfonso de Gandia, Pere Alonso de Gandia, Luys Bertomeu, Pere Bru, Jaime Cardona, Pere de Borja de Gandia, Joan Ferrandis de Gandia, Diego Ferrer de Gandia, Pedro Ferrer de Gandia, Llorenç Furió, Anthoni Torres, Bernat Torres, Francesc Garcia, Jordi López de Gandia, Sebastià Martines, Sebastià Moreno, Bertomeu Reyó, Nofre Pelayo, viuda Ordoñes de Gandia, Miquel Prats, Bernat Ribes i Visent Sans de Xaraco. Després s'hi afegí Tomàs Ripoll de Simat el 1637.

El buit entre l'Aveïnement de 1646 i el següent Capbreu, el de 1668, l'obtenim indirectament per la documentació notarial d'aquest període.¹⁷ Es documenten Pere Rodrigo, Jasint/Jacinto Rodrigues, Joan Moreno, Miquel Orbay,¹⁸ Joan Rodrigues, Anna Maria Sala i de Plana, Jaume Pelegrí, Joan Baptista Pelegrí, Diego Pérez, Lluís Plana, Joan Pons, Joseph Pons, Bernat Ribes, Miquel Riera, Magdalena Cardona i de Pérez, Leonor Colomina i de Moreno, Pere Marc, Margalida Aparici i de Teixada, Jaume Armengol, Antoni Bayo/Vayo, Pere Borràs, Roc Bort, Simó Bosquet, Antoni Bofí, Andreu Bofí, Pere Bofí, Bernat Bofí, Joan Calafat, viuda de Joan Calafat, Miquel Calafat, Caterina Cardona i d'Orbay, Rafel Jover, Na Jovera, Pere Lluch, Petra Lluch, Francesca Martines i de Lluc, Isabel Joan Martines i de Serra. Hi ha una majoria d'illencs, de Mallorca i d'Eivissa.¹⁹

L'altra ruïna fou la demogràfica. Si anteriorment hi havia 34 cases ocupades, ara només n'hi havia 10, i més tard, segons l'informe del bisbe de València Isidor Aliaga, el 1622 hi havia 9 focs (és a dir, 9 cases habitades). I en el veïnatge general del Regne del 1646 eren 22 focs (cases ocupades) i 24 cases. L'any 1668 capbreven 37 vassalls i només hi ha 32 cases ocupades. En el fogatge de 1703, el nombre de veïns continua essent de 32. Si comparem amb el Capbreu mudèjar de 1514, fet per l'últim Almúnia, on es fan 36 parts per a 31

mudèjars assistents i un sol cristià vell, Alfons Diez, s'estableixen 26 cases. És evident el retard poblacional de tot un segle.

La història de Xeraco camina paral·lela a la del ducat de Gandia fins a la dissolució del règim senyorial i la desaparició dels drets de la gran aristocràcia. Aquest canvi social consolidà les propietats explotades mitjançant arrendaments anteriors i va afavorir la classe camperola.

3. L'EVOLUCIÓ URBANA I ELS CARRERS

Les cases del mudèjars xeraquers serien com les estudiades per Josep Torró, Josep Ivars i últimament per Alba Soler, semblants a les dels despoblats moriscos de la Marina Alta. La tècnica constructiva era la tapiera o encofrat de barreja de calç i terra, ordenats en filades horitzontals o *spicato*. És una casa amb pati central, amb ben poques finestres al carrer i, si en té, són tapades amb ventalles. Totes les dependències giren al voltant del pati. Les cases s'agrupen en illes i delimiten carrers irregulars, perquè preval l'espai familiar o clànic sobre el públic. Els repobladors cristians canvien amb el temps la tipologia de la residència mudèjar i la transformen adequant-la a les seues necessitats. Encara podem observar els traçats mudèjars en la xarxa urbana de Xeraco. Fixem-nos en la tipologia dels carrers actuals de Verge del Carme, Torres i Màrtirs, que és complexa, irregular, amb colzes, i la construcció més actual dels carrers del Forn, Major i Cervantes són totalment rectilinis.

Gràcies al Capbreu de 1514 podem fer-nos una idea prou exacta de com era Xeraco. Sabem que hi havia 25 cases habitades de les 36 heretats possibles. L'alqueria o llogaret s'alinea al voltant de l'eix carrer Major, iniciat al portal de Gandia,²⁰ i continuant pel carrer de la Carnisseria als Quatre Cantons i seguint pel camí de la Vall fins al Portal, era la calçada o camí Real d'Alzira a Dènia, i fora del portal l'Abeurador; i corral de ramats. La cruïlla convergeix al carrer de la Mesquita i al carrer de la Marjal, fins al portal de la Marjal i l'abeurador de baix. Ací situem la torre àrab d'observació, que cent anys després estarà en runes. Voltant el perímetre urbà estaria el llenç de muralla, que serviria de paret dels corrals de les cases habitades. Paral·lel al carrer de la Mesquita estava el carrer del Forn, regalia que era del senyor, que es comunicava amb la mesquita per un carre-

16. No hem trobat la carta de població, perquè la humitat de l'arxiu ducal deteriorà el seu contingut.

17. Protocols notarials de Josep Verger. ARV, lligalls 2325 al 1640

18. Els hereus de M. Orbay tenen casa viuen a Gandia ja en 1646

19. Hem identificat un oriünd d'Eivissa, d'Es Boletar.

20. Els portals servien per a mantenir tancada la població de nit, contra lladres i epidèmies.

ró, i l'atzucac de la mesquita. L'almàssera, que suposadament quedaria al costat de l'era de batre l'arròs i el blat, en el carreró, que després prendrà el nom dels *Torres*. Altres elements arquitectònics documentats, com el *safareig del Comú*, la bassa que segurament recollia l'aigua de la font de Rondonera, i el *pou del Comú*, tots dos restarien a l'oest, fora del recinte, per damunt del carrer del Forn, on la població poaria l'aigua d'ús domèstic que venia de la font de Rondonera,²¹ típic *qanat* o alcavó. Sabem de l'existència del fossar, de les carnisseries nova i vella, la tenda i la taverna, però no la seua ubicació exacta. També, dins del recinte emmurallat, es trobava l'era de batre el blat i dessecar l'arròs. Fora del poble estava el rajolar, al costat del camí de Xeresa, on es fabricaven teules morunes, maons o rajoles i atifells domèstics.

L'espai urbà i agrari queda dibuixat per l'abundància dels topònims, alguns d'ells ja oblidats de la col·lectivitat xeraquera i altres que perduren fins avui. Podem classificar-los per carrers, partides, sènies i camins. Així es documenten: carrer Major, carrer de la Mesquita, atzucac del Forn a la Mesquita, plaça del Poble, carrer del Forn, carrer de la Marjal, carrer del Portal; partida de la Vinya del Senyor, partida del Pou, partida de la Mallada, partida de Calamau, partida de Xuneyne o de Puneyne, partida del Morer, partida dels Covatells, partida de l'Ametller [*sic*], partida de Segador o Corbet, partida de l'Era, partida de Rondonera, partida de Boter, partida del Barranc, partida de la senieta de les Vinyes, partida de la sènia del Morer, partida de la sènia de l'Hort, partida de la Vinya, partida d'Alhofara o del Clot, partida del Molló, partida de Cajones, partida del Comú, partida de Corbet, partida del Fossar, partida de la Vall de Xaraco o els Censos,²² camí de Gandia, de la Marjal, portal de Gandia, portal de la Marjal, portal de la Vall, camí de la Orta, camí de les Vinyes, senda de les Vinyes, safareig del Comú, sènia de Sahaet o Saret, senieta de Piz, senieta de les Vinyes, sènia del Morer, sènia de la vinya del se-

nyor, sènia de l'Hort, la séquia Nova, montanya de Mondúber, montanya de Calamau i montanya de Gandia.

Parem atenció que a hores d'ara ja no conservem les partides de: l'Alhofara o Jofara, Cachones, Presseguer, Casals, davall i darrere el poble, Segador o Corbet, Senieta de les Vinyes, Fossar, Salem i les que mantenen algun llinatge àrab. Notem que encara no parlem de les partides de nova creació com: la Marina, les Comes, el Canyar, el Canyaret, les Sorts, les Tornes, Sester i Roqueta.

Curiosament, no hi ha cap referència ni a la torre mora ni al trapig ni al molí. Sí, en canvi, se cita la casa de l'Alfaquí, representant religiós de l'aljama, figura que desapareixerà per la conversió morisca, però no es coneix el seu nom de pila.

El V duc de Gandia, Carlos de Borja, després de prendre possessió del lloc de Xeraco, manà fer el Capbreu de 1565. Ara la població morisca utilitza el prenom cristià i li afegeix *òlim* —en altre temps— i el nom popular àrab. Confessen tenir terres: Joanot Patdon *òlim* Omaymat Derip, Pinsair, Ocey Seix, Jeroni Sabe *òlim* Aly, Rodova, Pere Calder *òlim* Omaymat de Xaraco, Batista Calder, Çat Bezada, Marsi, Roperas, Batista Calder *òlim* Edam, fill de Obaydal, Axer, Miquel Jod, Piteu, Jaume Alux *olim* Asmet Derip, Boxet, Cachimi, Jaume Rodova *òlim* Omaymat, Catdon Marsi, Allux, Boxer, Juana *òlim* Ayol, muller del qº Patdon Derip, Quizquix, Belei, Martí Redova *olim* Huçef Deups, Çadon Sabe i Rodova *òlim* Berbour, Redovana, la viuda de Redoua.

A la fi hi ha la *Memòria de les cases de Xaraco*, que responen cada una, un total de 34 cases habitades, amb un cens total de 42 lliures i 9 sous, equivalent a 1 lliura i 4 sous per casa. Hieroni Calder, Juan Redobar, la viuda de Juan Ramón, Martí Sabe, Pere Roperas, Hieroni Sabe, Pere Bisbe, Francés Pasdón, Hieroni Pinsayre, Martí Alluix, Hieroni Pasdon, Juan Binaseu, Francés Alluix, Àngela Exoneta muller de Miquel Musini, Miquel Musini, Pere Tejada, Agostí Axeret, Jusep Paiper i Àngela Aluxa sa muller, Josep Redovà, Miquel Pasdon *orbi*, [...] Cachini de la viuda, Gaspar Dorosineu i Sellila la viuda sa muller, Pere Marnau, Juan Gosmilla i Ferrando Gosmilla, Juan Llopet, Juan Oxoret, Pere Llopet, Gaspar Botdor, Nofre Llopet, Gaspar Roento, Martí Rodovà i Jusep Rodovà, Miquel Cachini, Miquel Petrayre, Batista Calder i ara la viuda, Melchior Gani-bor i Gieroni Llopet.

21. A l'estudi d'E. Iranzo García *Las galerias drenantes o foggaras en La Safor*, Dep. Geografia, UVEG, cataloga la Font de l'Ull com a cimbra amb pous d'aireació. Es tracta de la mateixa font que no sabem per què canvià el nom tradicional pel de l'Ull a principis del segle xx.

22. Es tracta de terres donades originàriament en arrendament a cens. La modalitat a cens indica pagament anual per part de l'arrendatari. No he localitzat aquesta partida.

Tenim la relació dels 17 moriscos que habitaven a Xeraco quan es va fer públic el decret de desarmament de 8 de febrer de 1563, dut a terme pel

... batle de Xereza y Xaraco, Domingo Alexandre, se ha acordado de mandar quitar las armas a los moriscos, nuevamente convertidos,...

i es detallen: Thomàs Saplana de Redoua, Pere Pynzayre, Joan Boxet, Roperas, Jeroni Sabe *menor*, Berthomeu Sabe, Pere Bobret (àlies) Conil, Noffre Balaguer, Joan Cosmilia, Jeroni Morsi, Joan Redoua, la viuda Paluxeta, Jeroni Sabe *major*, Pere Calder, Vicent Jouayta, Pere Querquix i Padon del Portal.

Després de l'expulsió dels moriscos, el duc afavorí els seus familiars i cortesans. En efecte, les millors cases se les repartiren entre l'oncle Pere de Borja, Pere Ferrer (procurador majordom del duc), el seu fill Joan Ferrer, Vicent Sans —l'únic cristià vell—, antic poblador de Xaraco, i el Dr. Francesc Viñoles, que rebia la casa *senyoria*.

L'espai constructiu es manté. Hi són els carrer de Na Vinyoles —també anomenat de la Torre i més tard de la Carnisseria Nova, per trobar-se allí el piló de la carn—, el del Forn, carreró del Forn, la placeta de la Mesquita —després de l'expulsió, de l'Esglesieta—, el carrer de la Mesquita o de l'Esglesieta, el carrer del Portal, de la Marjal i dels Torres. Després comencen a construir-se cases al carrer Major, anomenat també camí de Gandia. Per a traçar noves cases es recorre als solars de la «partida dels Casals, a les terres que devien ser de la baylia de Xaraco: terra senial rodada de toronchers, que's sort que dihuen del Senyor que afronta ab terra del doctor Viñoles y hera de arròs que està davant la cassa del Senyor y a laltre costat ab terra senial del senyor», a les terres de Miquel Torres, Lluís Peres i Francesca Bofí, on a principis del segle XVIII es fabriquen 13 noves cases. També es continua el carrer Major, en solars de Diego Pérez, carrer de l'Església —volem dir l'antiga—, en terres de Francesca Bofí, i es fabriquen noves cases al sequer de l'arròs i al Rajolar. De la terra restant faran la plaça de l'Església Nova. Allí està la porxada dels Quicoses, on es reuneixen per a fer algun consell general, la torre del senyor i el pati adossat, la casa Senyoria, la garrofera del senyor, la carnisseria o el piló de la carn, la taverna La bota del vi i

casa d'allotjament —el mesón o hostal—; i al carrer del Forn estava el forn de coure pa i la tenda de queviures.

El duc Pasqual Francisco de Borja y Centelles pren possessió de Xaraco el dia 29 de març de 1665, davant Miquel Orbay, justícia; Diego Pérez, jurat, Andreu Bofí, mostassaf, i la resta de veïns del poble congregats a la plaça, i de seguida mana la confecció del Capbreu de Xaraco de 1668. El capbreu reproduïx el medi físic i paisatgístic natural a través dels ulls del curial o escrivà quan anota els límits de les parcel·les o de les cases, sempre fent referència a elements constatables dels paisatges naturals, com la *mntanya*, el *barranc*, la *séquia dels Arrossos*, la *séquia de la Marjal*, la *séquia de les Sorts*, la *séquia de Rondonera*, la *cova del Vellet* (actualment del Vell) o bé en els camins, com el *de Gandia*, *Xeresa*, la *Vall (digna)* o el *camí real de Cullera*; fins i tot els carrers de la població: el *Major*, *del Forn*, *de la Marjal*, *el carreró*, *l'Església*, *el Portal*; i les partides del terme del *Barranc*, *Cachones*, *Calamau*, *la Calçada*, *el Caminàs*, *Cap de Terme*, *dels Casals*, *Corbet*, *darrere el poble*, *davall lo poble*, *els Fondos*, *del Fossar*, *camí Gandia*, *camí de la Vall*, *les Sorts*, *les Tornes*, *Rondonera*, *les Marjals*, *Presseguer*, *Rajolar*, *del Taula*,²³ *camí de Xeresa i de la Creu*.

Trobem també elements significatius de l'activitat del poble, com el *Rajolar* al costat de la plaça, on es coïen les teules i les rajoles per a la construcció, el *Colomer*, l'era de batre el blat, o el *cup* de veremar el raïm, o la *garrofera*, on s'apilaven els sacs de garrofes de la senyoria, el *forn* de coure pa —regalia o monopoli senyorial—, que després serà un bé dels Izco de Quincozes, el sequer de secar panses i la *carnisseria* vella. No ens apareix el molí del riu de Xaraco, que en altres documents s'hi troba, com el de 1548: «entra en lo dit riu per junt al molí de Xaraco que stà junt al dit pont», ni la séquia del Molinet, ni la pesquera al riu Xaraco, ni l'herbatge, ni el dret del pontatge. Tampoc el trapig per a la confecció de formes de sucre.

Al mateix temps volem manifestar la troballa d'un lèxic interessant, com *safareig* —avui desconeguda en la parla col·loquial dels xeraquers— *senillar*, *ullals*, *espatla (espalla)*, *batlia (ballia)*, *fossar*, *dula*, *defalliment*, *heretat*, *lluïsmo*, *presseguer* i *sots*.

23. Després es documenta *Teular*, amb e. A Carcaixent es documenten les partides, també amb e: *El Teula* (1505). *Els Teulars* (1570).

Si fem un seguiment dels nous pobladors documentats a principis del XVI, bé en protocols notariais, bé en l'aveïnament de 1646, la majoria dels enregistrats en el Capbreu de 1668 resten en el poble i ens apareixen com a confessants de béns del senyor feudal el 1754, cosa que indica continuïtat i estabilitat demogràfica. Així, els llinatges més repetits aportats per més d'un veí són Torres, Bofí, Jover, Ferrer, Cardona, Calafat, Lluch, Martines, Serra, Teixada, Pelegrí, Tous, Vinyoles i Alonso. D'un sol veí: Aparici, Armengol, Baio, Bertomeu, Borràs, Bort, Bosquet, Bru, Colomina, Ferrandis, Furió, Garcia, López, Marc, Orbay, Ordoñez, Pelayo, Pérez, Plana, Pons, Prats, Reyó, Ribes, Riera, Ripoll, Rodrigo, Rodrigues, Sala, Sanç i Sunyer. En el Capbreu de 1668 es mantenen Torres, Bofí, Jover, Ferrer, Serra, Teixada, Bort, Orbay, Pérez, Ribes, Rodrigo, Rodrigues i Sunyer. S'incorporen per primera vegada Banyuls, Tur, Carreres, de Elena i Blanquer. Notem que encara no s'han aveïnat els Castelló, un dels llinatges amb més transcendència de la població xeraquera, juntament amb els Torres i Bofí.

Volem fer ressaltar que no totes les cases capbrevades indiquen el carrer on estan, o donen les confrontacions de difícil lectura als ulls actuals per a la seua situació, però sí que podem afirmar que tindrien molta superfície entre la casa i el corral, ja que, fent un seguiment del Capbreu de Xaraco de 1668, els cappelatons de 1753-1759 i el Capbreu de Xaraco de 1754, de la majoria de les trenta-dues cases, el propietari demana llicència al senyor territorial, propietari directe de tots els béns del poble, per tal de dividir-les, construir-les i repartir-les entre els seus descendents. Així ho aconseguen la majoria dels primers pobladors que reedifiquen les seues cases per als fills i incrementen el cens anual a pagar, com: Diego Peres, que obté llicència el 3 de febrer de 1681; Antoni Carreres, el 15 de juny 1710; Roc Tur, Francesca Sunyer, Joan Rodrigo major, Jaume Blanquer, Francesca Bofí, Pere Orbai, Jaume Ferrer, Francesc Tur i Joan Rodrigo menor. El còmput de cases per carrers fins al 1668 era: carrer de la Marjal: 8 cases; Major: 7 cases; Forn: 6 cases; Esglesieta: 4 cases; Portal: 3 cases; Carnisseria: 2 cases, i dels Torres, 2 cases.

Al Capbreu de 1754 notem l'expansió edificadora del poble de Xaraco amb un augment de 70 cases noves. El focus d'expansió urbanística el constitueix el carrer Major, amb 31 cases, 24 nous edificis i tres patis o solars. Continua el carrer

de l'Esglesieta o Església Vella amb 29 cases, 25 més. Després el carrer del Portal (de la Vall) amb 14 edificis, 11 de nous, i el de la Marjal amb 14 cases, 6 de noves. Es consolida la Plaça amb 7 edificis, i el carrer de la Carnisseria amb 5 cases. Els Torres amb 3 cases. El carreró del Forn continua igual. S'augmenta la xarxa amb tres carrers nous: del Calvari, 3 cases; Nou del Calvari, 3 edificis; una casa al carrer del Pou, dues darrere el fossar-esglesieta i una casa en la partida de Rondonera, separada del poble.

En definitiva, els llinatges més repetits del Capbreu de 1754 són: Bofí, 16 vegades; Torres, 12 vegades; Castelló, 11; Ferrer, 9; Muñoz, 7; Fenollar, 4; Lena, 4; Pérez, 4; Ferragut, 3. De dos: Font, Fort, Jover, Rodrigo, Rodrigues, Sorolla. I d'1: Blasco, Carreres, Cervera, Guixot, López, Nicolau, Penya, Sabater, Serra, Tur, Vidal i Ynglada.

La consolidació de la trama viària en el decurs del temps ha fet que el plànol tinga la configuració que ara té. Es manté el centre històric amb tres places: Església, Germanies i Sant Josep. S'han executat ampliacions al carreró del Forn i el carrer de l'Encarnació als anys seixanta. S'han connectat el carrer de l'Encarnació i la placeta de Sant Josep, derruint dues cases als anys 30, com també es va fer la connexió del carrer Gandia amb la plaça de les Germanies, enrunant l'antiga casa del delme, després quarter de la guàrdia civil i escola municipal cap a la primera dècada del segle XX.

4. ESTUDI TOPONÍMIC

La classificació està inspirada en Vicent Llorens que segueix la classificació proposada per V. M. Rosselló,²⁴ perquè considera que és la més exhaustiva i per la perspectiva geogràfica.

4.1. ELEMENTS DEL PAISATGE NATURAL

4.1.1. *Oronímia*

4.1.1.1. Elevació del terreny

Pla: terreny de poca extensió i planer, *pla de la Cova*.

Cingle: grafiat *single, single del Py*, del llatí CINGULU 'cinyell', 'espatat de roca que al cim forma un precipici.

24. Rosselló i Verger, Vicenç Maria (1979): «Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer», dins de *Cuadernos de Geografía*, núm. 24, València.

Muntanya: *Montanyeta de Calamau*, en llatí *montanea dicta de Gandia, de Mondúber*.

Roqueta: elevació del terreny en mig de zona marjalenca, *Partida de la Roqueta*. A Tavernes també hi ha una partida amb aquest nom.

Collado, castellanisme, *collado de la Garreta*.

Per la semblança amb l'atifell de capacitat, tenim *La Barcel·la*, molt estés al País Valencià, i *la Vela*, pareguda a les dels vaixells.

4.1.1.2. Depressions en el terreny

El genèric *barranc*: *barranc del Rebroll, del qº Roch Bort, de Salem, de Juseph Bort, de Na Viñoles, de Rondonera, de Mendix, de Salem, de la Roldanera*.

Comada: 'depressió en el terreny', *partida de la Comada*. Actualment hi ha la partida de *les Comes*. *La partida de la Jofara/Alhofara o Clot, partida de Catxones* (grafiada *cachones, cajones, cagones*), *partida dels Fondos*. *La Vall de Xaraco* *apellada los Censos*.

4.1.1.3. Coves

Cova del Vellet, coves del Racó, els Covatells.

4.1.2. Hidronímia

Riu de Xaraco, riu Xaraco, flumine de Xaraco, Ullal, los Ullals, Ullals Espesos.

Font: només ens documenta la *font de Rondonera* i la *Fuente del Carrich*.

Marjal, bassa, safareig; actualment en desús en la parla xeraquera: *marjal inculta, marjales de Jeroni Osca*.

Séquia: *de Monge, de Agüir/Ahuir/Uir, Travessera, dels Fondos, del Arròs/dels arrossos/Rocera, de la Marjal, del Molinet, Boval, d'Agostí Font, de la Font de Rondonera, de Rondonera, de l'Almarjal*.

4.1.3. Vegetació

Garrofer: 'plantació de garrofers'. Ací es documenta *garroferal de Bort*, i *de Bernat Torres*.

Vinya: *camino de les Vinyes, camino de Vinyes, carrer de les Parres*. *Lo çenillar* 'plantació de senill, planta que creix en lloc humit', 'canyís': *les jonqueres, partida de el Presseguer*

(grafiada *presseguer*), *del Ametleral, del Ametller, Figueral del Comú, Figueral de Pedro Alonso, Vinya del Senyor, Camino de la Olivera, Partida de Noguera. Partida de la Morera*.

4.2. ELEMENTS GENERATS PER L'ACCIÓ DE L'HOME

4.2.1. L'hàbitat humà

Casa: *casa Abadía, Casa ab dos cups* 'on es trepitjava el raïm', *casa Señoria, casa ab cup de cremar*.

Torre: *torre de la Señoria, torre de Xaraco, carrer de la Torre*.

Posada de San Borxa, situada prop de la torre i el pont del riu de Xeraco, al camí Reial València-Dénia, la que després pren el nom de *La Venta*.

Barraca: 'construcció feta amb materials lleugers' —canyes, palla—, destinada a ser habitada: *barraca de Bautista Camarena*.

Colomer: *colomer de les Sorts*.

Porxada: *porxada dels Quincoces*.

Portal: *portal de el dit loch, portal de la Vall, portal de Gandia, portal de la Marjal*.

4.2.2. Regadiu

Séquia: *de Monge, de Agüir/Ahuir/Uir, Travessera, de els Fondos, del Arròs/dels arrossos/Rocera, del Almarjal/de la Marjal, Marchal eo dels Arrossos, del Molinet, Boval, d'Agostí Font, de la Font de Rondonera, de Rondonera, Nova*.

Sénies: *de Jover, de Anthoni Thous, de Sebastià Martines, de Jorro/Chorro, de Boter, de Pis, de Saat, de Sahaet, del Morer, del Ort, de Garro, de les Vinyes, del hort del Senyor, de Catronge, de la Senieta*.

Safareig: *de la sénia de Boter, de la sénia del Ort del Senyor, del Comú*.

Basses: *la Bassa*.

Pous: *pou del Comú, pou per beure*.

Hort, 'terreny de regadiu dedicat al conreu d'hortalisses': *del Senyor, safareig de la Sénia del Ort del Senyor*.

4.2.3. Ramaderia

Devesa: *dehesa*.

Dula: *pons que passen la Dula. Corral del Abeurador, abrevador de la Font. Cester/Sexter/Sester 'paratge on els ramats descansaven, menjaven i s'amorriaven en les hores de més calor'.*

4.2.4. Activitat agrària

Moli: *séquia del Molinet. Almàssera, Era de batre. Sequer de Panses. Era de Trillar.*

Terra seca: *secà de don Pedro de Borja, de la Chonegueta, de la Datora.*

Terra de sort: *sort del Senyor, sort de Lluïsa, sort de Jaume Ferrer.* Actualment tenim els topònims de *sénia Lluïsa i sénia Ferrer* que provenen d'aquests llinatges. *Sorteta on està lo taroncheret.*

Terra de marjal: *amarjales del Pas, marjales de Jeronimo Osca, marjal inculta.*

4.2.5. Activitat industrial

Rajolar: *lo Racholar, el Teular 'on es confeccionen les teules'.* Hi ha un teular documentat en la mateixa partida al segle XVIII, amb caseta i forn.

4.2.6. Xarxa de comunicacions

Camins: *del Pou, de la Olivera, de les Vinyes, de Xeresa, de la Rondonera, Real de València, Real de Gandia, de Gandia, de Salem, de la Calsada, de la Vall, Real de Tavernes, de Xaraco, Real de Xaraco, Real de Gandia a la Vall, del Campillo, del Pou, lo Caminàs, de la Mallada.*

Assagador: *lo Seguador de Campello, mossarabisme.* Hi ha documentat actualment un *camí del Campillo*, ja castellanitzat.

Carrers: *de la Carniceria, de Joan Rodrigues, de l'Esglesieta Antiga o del Pou de Dalt, de Baix, de la Yglessia, de la Goleta, del Portal, del Portalet, de la Torre, Mayor, Mayor eo de Gandia, Nueva, Nueva del Calvario, del Calvari de la Mesquita, de la Marjal, dels Torres, del Portal de Gandia, del Forn/Orno, de la Mar, los Quatre Cantons, carrer públich.*

Places: *plaça del Forn, de l'Església nova, de la Yglecia.*

Carreró: *calliso del Orno, de la Plaça de el Forn a la Yglésia, lo Carreró, Asucaco de la Mesquita.*

Sendes: *dels Hereters, de les Vinyes, de les Sénies, de les Sorts, de les Vinyes de Rondonera.*

4.2.7. Partides

Davall lo Poble, de Cachones, de Casals/de els Casals, de Corbet, de Cap de Terme, de el Barranch, de el camí de Gandia, de el Presequer, de el Taular, de la Creu, de la Creueta, de la Mallada de la Marina, de la Redonda, de la Roqueta, de la Sénia Ferrer, de la Sénia de Jover, de les Sorts, de les Tornes, de la Redonda, del Calamau, del Caramau, del camí de la Valldigna, del Pou, del Racholar, del Racó del Negret, de la Comada, dels Casals, dels Fondos de Cachones, dels Sorts, del Teular, de la Roqueta, de Corbet, de la Senia dicta de Sayet, de Alhofara vel Clot, de la Jofara o Clot, de Boter, de Cagones, de Cajones, de Calamau, de Clot, de Corbet, de Vinader, de el camí de les Tornes, de la Era, de la Jofara o Clot, de la Mallada, de la Rondonera, de la Senia de Boter, de la Sénia de Jorro, de la Senia de Saat, de la Senia de Sahaet, de la Senia del Morer, de la Senia del Ort, de la Senieta de Garro, de la Senieta de les Vinyes, de la Senieta de Pis, de la Senieta, de la Vela, de la Vinya del Senyor, de Marfa, de Noguera, de Xuneyne/Puneyne, de Safareig, dellà lo lloch, desà lo lloch, deicta de la Morera, del Barranch, del Ametleral, del Ametller, del Barranch, del Camí de la Mallada, del Cester, del Clot, del Comú, del Fosar, del Molló, del Pou, del Presequer, del Segador, del Segador eo Corbet, dels Covatells, dels Rafals, dicta dels Censo de Noguera, dicta la Mallada, de lo Senso del Ort, de la sénia del Ort, Terme de Rondonera.

4.2.8. Altres

Trastallador del desague de las marxales 'posteta que para l'aigua en la canal de reg'.

Tranvia Carcaixent-Gandia que després aplegarà fins a Dènia.

Terra de la Balli, la privativa del batlle.

Senso de l'Ort, censo de la Mesquita, de Carim, de Margarit, de Taça.

Casals, els Casals, els Rafals.

La Mota de Tavernes.

La Arcada (per a abaixar l'aigua de la font de Rondonera fins al poble). La creu del poble. La creueta.

Cimiterio de l'Esglesia vella. Cementeri de l'Església vella. Fossar/Fosar.

Molló, el Banquial del Molló.

Racó del Negret.

Las Colmenetas.

Dellà lo lloch, desà lo lloch, davall lo poble.

Petrayre, Campello i redona, tres relíquies mossaràbigues que ja no conservem.

4.3. ESTUDI DELS TOPÒNIMS MÉS RELLEVANTS

a) Xaraco

Les variants formals documentades són: *Xaraco/Xaracho/Xaraquo/Xaraq /Characo/Exaraco²⁵/Exaracho/Exaraquo/Xeraquo/Xeraco, Jarafo i Jaraco*. Ací ens apareix: *Xaraco, Xaracho, Xaraquo, Xeraco i Jaraco*. El filòleg Menéndez Pidal, en *Toponimia prerrománica hispana* (Editorial Gredos, 1968), emparenta el mot *Xaraco* amb el substrat bascoibèric, per les analogies amb mots bascos (txarakoa...). Per a Abelardo Herrero,²⁶ el mot és preromà derivat de SARACUM, on la s passa a palatal com succeeix a SÆTABIS (Xàtiva). Joan Coromines²⁷ considera que el sufix *-aco* no prové del cèltic, sinó que és provinent de la llengua àrab, amb significació afectiva, i etimologia combinant *sa'ra* + *'Aqab* (*bosquet de l'àguila*). Considera que, tant en àrab com en cristià, és unànime la grafia amb a i que el canvi fet per Sanchis Guarner en el *Nomenclàtor geogràfic del País Valencià de 1966* fou una pensada personal inspirada en la pronúncia popular i en vagues prejudicis. Qualifica la forma *Xeraco* d'insòlita. Però, a la llum de les formes dissimilades no etimològiques *Xeraquo* i *Xeraco*, constata que el doblet ja ve del segle XVI. Carmen Barceló²⁸ el considera com una adaptació d'un mot àrab, com Sanchis Guarner.

Acompanye una mostra documental de les diferents formes del topònim de Xeraco:

25. El notari i apòlogista de la llengua Carles Ros documenta la forma *Eixaràco*. També vegeu: «Introducció a la història i topònim de Xeraco», de F. Torres i Navarrete, en *Festes Patronals de 1979*.

26. Toponimia de la Conca de la Safor, p. 171. «Documentos y datos para un estudio toponímico de la región valenciana», p. 54-56.

27. Proposà una etimologia combinant *sa'ra* + *'Aqab* (bosquet de l'àguila), on la a, en contacte amb la velar, passà a o, semblant al mallorquí BINACO, dins *Onomasticon catalaniae*, vol. VIII, pp. 111-113. Recriminà l'actitud de M. Sanchis Guarner de canviar-lo per *Xeraco* al *Nomenclàtor geogràfic del País Valencià*, de 1966, per no ésser verificat per la documentació ni per cap explicació etimològica coherent. Hi hagué un antic poblament amb aquest nom a Síria. Avui hi trobem Xaraco a l'Amazonia. Cal tenir present el mot proposat per Robert Burns a *Colonialisme Medieval* p. 151, EXARICUS, 'llogater'.

28. Toponimia aràbica del País Valencià. Alqueries i castells, p. 307.

En la contribució de la *tacha* del braç militar de 1490 apareix: «Xaraquo xiiii florins».²⁹

En el document reial en llatí, on s'atorga la màxima jurisdicció a Bernat Almúnia, ix: «Vos dilectus consiliarius noster Bernardus Almunya, miles, hoc anno juratus noster civitatis Valencie, cuius esse dicitur locus de Characo».³⁰

En la contribució que fa Bernat Almúnia: «Item, mos-sén Bernat Almúnia. Per la concòrdia feta ab en Johan de Nàtera, per lo loc de Xeraquo [*sic*], cascun any cent sous».³¹

En el procés de Joan Jeroni Almúnia contra el duc de Gandia:

Comparent davant vos, en la Real Audiència, mos-sén Hieronym Almúnia, generós, señor qui.s diu del loch de Xeraco [*sic*], térmens e pertinències de aquell, humilment ha exposat que novament és pervengut a sa notícia que lo il·lustre don Francisco de Borgia, duc de Gandia, pretén edificar e de fet ha començat ha edificar, sens tenir, segons se pretén dret algú, una torre o fortalea dins lo terme del dit loch de Xeraco [*sic*], prop del dit loch, devers la muntaña e prop la vora del riu de Xeraco [*sic*], lo qual edifici, torre o fortalea, per fur del Regne, dret e rahó, lo dit duc de Gandia no pot fer [...]. E que demolesca e desfaça aquella, com si ençada no fóra a fer, manant als mestres obrers e hòmens qui fan la dita obra que cessen de aquella, sots penes a nostre obs imposadores, manant encara al dit duc que no exergesca ni mane exigir pontatje algú de dit pont del riu de Xeraco [*sic*], tro e tan nos sia declarat preceyt deguda conexença a qui pertanyga de justícia.³²

Juan de Acuña visita el regne de València, informa Felip II de la defensa del cordó litoral i assenyala «dos lugares de christianos nuevos, que llaman Gereza y Jarafo, entranbos tienen como setenta casas y son del duque de Gandia...».

29. ARV Real 50, f 33v.

30. ARV. Real Diversorum, reg. núm. 303, f.105v-107v, 4 oct. 1479 Chelva.

31. Cf. Torres i Navarrete, Francesc (2008): *Consolidació i expansió de les cases de Xeraco, després de l'expulsió dels moriscos 1609-1754*.

32. ARV Real Audiència, Procesos, part 2a, lletra J, apèndix. Expedient 90, any 1548, Procés de Joan Hieronym Almúnia, «señor del loch de Xaraco», contra el duc de Gandia.

En el viatge de l'inquisidor Ximénez de Reinoso,³³ testimoniat «mosèn Antón Sánchez, rector de Xereça y Jaraco, de hedad de cinquenta y cinco años».

En les rectificacions fetes al marge del Capbreu de Xeraco de 1668³⁴ ens apareix *Jaraco*:

En 23 de setiembre de 1702 se concedió lizencia a Diego Pérez de Jaraco [sic], heredero de Antonia Tejada su madre y donattorio de Luís Pérez su padre para vender la cassa que reza en este ittem a Valentín Albert de Jaraco [sic]. En 31 de março de 1703 se le conzedió lizencia a dicho Albert para vender dicha cassa a Andrés Castelló de Jaraco [sic]. Andrés Castelló posee la metad y Pasqual Castelló la otra metad.

Pel Decret del Consell, de 22 juliol del 1980, DOGV 1-VIII-1980, núm. 15; ratificació en el BOE 20-11-81, núm. 44, s'aprovà el nom oficial: *Xeraco*.

b) Catxones

Cajones/Cagones/Cachones. Deriva de CATXO. El doctor Joan Coromines diu que *Cótxa* és un mot de substrat mossàrab, d'origen preromà, i que, en general, designa llocs d'aigua, fonts, gorgs, olles o gorgues en un barranc, etc. Posa com a exemples *la font de la Cótixa*, *les Cótixes d'Ascó* i *les Cótixes de Móra d'Ebre*. Al País Valencià documenta les formes amb *á*: *fonteta del Catxo* a Benimeli, *mas del Catxo* a Culla. R. Amigo³⁵ ha trobat més variants: *Cotxeria* i del pont de *la Cotxeria*, i localitza una abundància de derivats de *Cotxo* al País Valencià: a Benigànim, Benimeli, Culla i Montroi. El nostre topònim és un d'ells. Ara s'ha perdut i ha ocupat el seu lloc *els Fondos*. De fet, és una partida de terres inundables, baixes, fondes, que limita amb les marjals. Actualment comprén les partides dels *Fondos i Cap de Terme*.

c) Salem

33. AHN, «Nobleza Osuna», lligall 806(II).

34. Es concedeix «lizencia a Diego Perez de Jaraco [sic], heredero de Antonia Tejada su madre y donattorio de Luís Pérez su padre para vender la cassa que reza en este ittem a Valentín Albert de Jaraco [sic]. En 31 de março de 1703 se le conzedió lizencia a dicho Albert para vender dicha cassa a Andrés Castelló de Jaraco [sic]. Andrés Castelló posee la metad y Pasqual Castelló la otra metad»

35. «Un altre *Cotxo*, ara a Vilallonga del Camp», de Ramon Amigó, *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*.

Nom d'una partida muntanyenca i d'un barranc. Avui es troba en desús aquest topònim. Deriva de l'arrel SALAM 'salvar' 'dur a salvació'.

d) Corbet

Topònim avui canviat per les Tornes, que primer pren el camí de les Tornes i després passa a denominar la partida, fronterera amb Xeresa i el pont de Francisco. M'incline per l'ètim CURVUS 'corbat', 'corba' per ser un lloc pla, i la terra marjalenca s'interna terra endins fent una corba. Hi ha la *partida de Segador eo Corbet* documentada en 1514.

e) Riu Xaraco

Segons Max Cahner, en *Estudi gramatical dels hidrònims catalans*, intermitents o no, són designats de l'apel·latiu comú *riu* units per la preposició *de*, o simplement juxtaposats. Així hem trobat *riu Xaraco* i també *riu de Xaraco*. El nom que conserva des de la capçalera o naixement a la Font Gran de Simat i en tota la Valldigna és el de *Vaca*; però, en entrar en terme de Xeraco, pren el nom del lloc. Així ens apareix en tota la documentació estudiada.

f) Rondonera

Rondonera i la variant *Roldanera*, dóna nom al terme, camí, barranc, séquia, font, aigua i partida de Rondonera. Abraça una gran extensió de terreny, a la zona oest, zona de terra campa, seca i pastura del bestiar. Deriva de *roldó*, 'planta de fulles semblants a les del magraner, i serveix per a adobar pells'. És un derivat del llatí RHUS, que passà al llatí vulgar *RO-RETURIU > Roldonera i per dissimilació es produeix *rondonera*.

g) Redonda

La partida de la Redonda documentada en el Capbreu de 1668

Nou fanecades de terra seca, situades y possades en lo dit terme en la partida de la Redonda, que afronta ab terra de Hyeroni Martínez, ab terra de Jaume Carreres, ab terra de el hereus de Pere Orvay, ab terra de Miquel Orvay, ab lo barranch y ab terra de Francés Tur.

Només apareix aquest apunt en tot el capbreu. Sembla un mossarabisme que no ha tingut continuïtat d'ús. Podria ésser una errada de l'escrivà per partida de *Rondonera*, ja que són prou fanecades i la terra és seca.

h) L'Alhofara

Alhofara/Jofara. Mot de procedència àrab, derivat de HUFRA 'fossa, vall pregona, clotada'. Joan Coromines (*OnCat* vol. v, p. 108) documenta a Cocentaina la *partida de l'Alcòfra*. En la nostra documentació ja apareix junt amb el seu significat 'el clot'. Avui ja no es coneix.

i) Calamau

Calamau/Caramau. Actualment pronunciat *Calameu* a Xeraco i a Xeresa *Calamau*. És un orònim que parteix el terme jurisdiccional de Xeraco i Xeresa. Prové del llatí CALAMACUS 'espècie de capell o caputxa'.

j) Auir

Agüir/Ahuir, avui pronunciada tant *Auir*, com *Uir*. És una séquia que transcorre al costat del camí Real Natzaret-Dénia, que desguassa, tant al riu de Xeraco com al barranc de Sant Nicolau del grau de Gandia i passa pel pont de la Nora (dech deriva de l'àrab NAURA 'sènia'). Coromines (*OnCat*, II, p. 186) recull *sèquia de Uir* de Xeraco i el barranc d'*Oir* a Real de Montroi. Provénen del mateix ètim àrab.

k) Petrayre

Relíquia del mossàrab, derivat de PAGUS PETRARIUS (*petra+aire*). Ètim semblant al de l'actual barri de València: *Patraix*. Topònim no conservat.

l) Altres topònims

El topònim *l'ombria de l'Èxit* proposat V. Llorens³⁶ com a 'succés, èxit en la confrontació sobre un terreny conflictiu' de jurisdicció entre Xeraco i Xeresa,³⁷ pense que seria *l'ombria d'Alèxit*. M'incline per l'ús del llinatge del posseïdor de la muntanya: Alèxit, d'on naixeria *l'ombria d'Alèxit* > *ombria Alèxit*. Ho corrobora la documentació notarial.³⁸

El mateix passa amb *la caseta Osca*, que li dona l'accepció de 'pas estret i acinglerat en la serra i depressió ràpida

36. Llorens Martí, V.: «Toponímia del terme de Xeraco», dins *Materials de Toponímia I* (1990-1991), p. 569. En el meu resum de la beca de l'AVL «Expedients enquadrats sobre jurisdicció i terme de Xeraco (1388-1894)», li retreia les meues reserves sobre alguns topònims: «Dubte en *l'ombria de l'Èxit*, i que pense que faria referència a *Alèxit* (cognom documentat), *la sènia de Llúcia per Llúisa*, *sèquia de N'Antoni* afegir-hi el cognom *Arce*, i incloure: *Xaraqo*, *Xaracho*, *Cachones*, *Calamau* i *Corbet*».

37. Es pot seguir tot el procés en «Expedients enquadrats sobre jurisdicció i terme de Xeraco (1388-1894)».

38. Josep Ferragud i Maria Planes, consorts, venen a Antoni Joan Castelló, el 15 d'abril de 1829, dos trossos de terra garroferal a la partida de Salem, que fiten amb les del comprador, «hereus de Josep Alèxit»; cf. Joan Baptista Muñoz notari de Xeresa, AMG sign. DA 683, any 1829, f. 50v.

del terreny, pas estret',³⁹ quan en realitat representa el llinatge de l'ontinyentí Jeroni Osca,⁴⁰ terratinent del lloc de Xeraco, propietari de terreny marjalenc que va proposar la dessecació de la marjal xeraquera a la duquesa de Gandia.⁴¹ Actualment resta el topònim *la caseta de barba-roja*, el mateix que la *caseta (d')Osca* a la partida de la Roqueta, on havia muntat un artefacte per a aprofitar l'aigua del riu de Xeraco per al conreu de l'arròs, que el seu fill J. B. Osca construirà a l'Alcúdia.⁴²

5. CONCLUSIÓ

Els escrits aportats fan ús del llenguatge administratiu en funció de la finalitat que persegueixen. Els noms han estat donats per la gent que habita el territori en la llengua que els és pròpia en l'acte de creació. Passat el temps, la situació de llengües en contacte, la mala pronúncia, la ignorància, etc., fa que es produeixi la interferència lingüística.

Amb les dades que ens forneix aquest treball, l'elecció d'un prenom, primerament és el de la tradició familiar, que vol per al primogènit el nom que té el pare, o d'un avantpassat; per això, l'apel·latiu *major* de dies o *menor* de dies per a diferenciar-los; molt possible la devoció religiosa del moment o el sant del lloc seria l'altra, que ací no és el cas, i la moda del moment. *Domingo* i *Diego* sempre són en castellà, i *Francisca* moltes voltes.

Hem comprovat com els canvis diacrònics han possibilitat la traducció de noms perquè el text usa una varietat diferent: el castellà, seguint la preceptiva del decret de Nova Planta: *Xaraco* per *Jaraco*; *les Sorts* per *Las Suertes*; *cap de terme* per *cabo de término*; *font* per *fuentes*; *abeurador* per *abrevador*; *molló* per *mojón*; *pont* per *punte*.

Doblets formats per formes cultes i col·loquials: *séquia Ahuir/aséquia de Aguir*, o per formes genuïnes i castellanismes: *abeurador/abrevador*.

Hi ha escassa aportació de la toponímia àrab: *Xaraco*, *Alhofra* o *Jofara* i *Salem*. Només conservem el topònim major:

39. Ídem, p. 568.

40. Un cas en què el propietari forà no cultiva directament la terra i ho fa mitjançant un arrendament a mitges, com Jeroni Osca, que a més deixa la casa de Xeraco com a vivenda del camperol.

41. Expedient de dessecació de 1784. AHN, «Nobleza Osuna», 547 D. 2.

42. Martínez Gallego, Francesc (1995): *Joan Baptista Osca (1792-1854)*, Edicions de l'Ajuntament de l'Alcúdia, a la Ribera del Xúquer, 1995.

Xeraco. També ens han desaparegut els mossarabismes *Catxones* i *Petryre*, i conservem *Fondos*. D'antropònims àrabs, tampoc en conservem cap.

Hem pogut observar com, després d'establir-se alguns llinatges, desapareixen perquè no arrelen, només viuen en períodes curts i emigren a altres llocs. Els més nombrosos són:

Torres, 1610 (91); Bofí, 1614 (90); Castelló, 1693 (71); Ferrer, 1610 (65); Pérez, 1646 (36); Munyós, 1697 (35); Ferragut, 1693 (29); Rodrigo, 1630 (28); Serra, 1630 (27); Rodrigues, 1608 (21); Escoto, 1754 (17); Lena, 1693 (17); Tur, 1664 (16); Teixada, 1668 (14); Fenollar, 1693 (13); Jover, 1570-1635 (12); Ribes, 1642 (12); Rodova, alamí, 1468 (11); Bufí, 1670 (10); Carreres, 1668 (10); Font, 1681 (10); Faraig, 1468 (9); Roselló, 1754 (9); Bou, 1754 (8); Rocelló, 1754 (8); Sabe, 1563 (8); Grau, 1754 (7); Martines, 1610 (7)

Són curioses les formacions: Redouanet Recutu, *Jumeyt lo sort*, Josep Castelló *el ciutadà*, Josep Bofí *l'esquerrer*, Josep Bofí *el soldat* 1801.

La variant dialectal dels documents és el valencià meridional. Destaquen:

Trets fonètics: fluctuació en el vocalisme àton (pre o posttòniques): *jonqueres, junqueres, montanya, muntanya*,
 Manteniment de la *-d-* < ATA, ATOR, *mallada, mallades, calçada, porchada, posada, arcada, i abeurador*.

Manteniment de la *-r* final, *Major, carrer, presseguer, vinader*,

Distinció entre B/V, no hi ha betacisme: *Calvari, cova, vellet, Tavernes*.

Lèxic: *dacsa, palomars*.

Variació gràfica: *Xaraquo. tanqua, banqual, llegitim, sexanta, Chorro/Jorro, racholar/rajolar, Chover/Jover, chove/jove, fosar/fossar, çénia/sénia, Cester Sexter per Sester, Ametleral i ametller*.

Morfologia: *hòmens*.

Garroferals, ametleral, boval per garroferars, ametlerar, bovar. Però *canyar, almarjar* i *çenillar*.

Formes verbals en *r* en el passat imperfet de subjuntiu: *fixara, excedira*.

Manteniment de formes antigues: *prengam, lliurets, dellà lo lloch, desà lo lloch, l'article lo los*. Ús de la *hc* antihiàtica *Ahuir*. Els verbs de la tercera incoatiu amb increment *-esc, posseheix*.

6. ANTROPONÍMIA DE XERACO

A continuació, aporte el llistat d'antropònims documentats i l'any en què es documenten, per ordre alfabètic. Aquest recull no és exhaustiu, pot contenir les mancances derivades de la falta de documentació relativa al període estudiat.

A. Alier, llaurador de n'Exemeno Sanç, 1373

Abdón Peña, 1693

Abrahim Faraig, 1468

Abrahim Pat, 1468

Abraym Faraig, 1514

Abraym Radoua àlies Munta, 1514

Adolohe, 1391

Agostí Axeret,

Agostí Font, 1699

Agostí Tous d'Antoni, 1664

Agostí Ferrer, 1737

Agostí/Agustín Ferrer d'Agostí, 1754

Agostí Ferrer de Jaume, 1739.

Agostí/Agustín Font,⁴³ 1681

Agostí Font, 1754

Agostí Piera, 1752

Agostí Torres, 1754

Agostí/Agustín Torres de Antoni, 1754

Agustín Toledo, 1801

Alcaxerí, 1391

Alexandro Rodrigo,⁴⁴ 1754

Alfons Bèrnia, 1754

Ali Balaguer, 1468

Alí Faraig, 1468

Alí Grabiell, 1514

Alí Recutu, 1514

Alí Rodoua, jurat, 1514

Alí Rodoua maior dies, 1514

Alí Verdura, jurat, 1514

Alí Xarreta,⁴⁵ 1514

Allux, 1565

Alms Merli, 1468

43. Edificà en el sequer de l'arròs del dit lloc, per establiment davant Antoni Vidal el 24 de març de 1681

44. Casat amb Antònia Peña, fuster i veí de Xeresa.

45. Neixma uxor mea filiaque Abraym Cofridi

Alms Pardal, 1468
 Ambròs Rocelló, veí de Xeresa, 1754
 Antoni Cardona, veí de Xeresa, 1754
 Andrés Bofí de Andrés, 1750
 Andrés Rodrigo, 1801
 Andreu Bofí/Andreu Bufí
 Andreu Bofí d'Andreu, 1754
 Andreu Bofí major, 1705
 Andreu Bofí, 1646
 Andreu Bufí
 Andreu Bufí,⁴⁶ 1695
 Andreu Castelló, 1699
 Andreu Castelló, 1740
 Andreu Selis/Çelis/Celis,⁴⁷ 1665
 Andreua Teixada de Vinyoles, de Gandia, 1610
 Àngela Aluxa,⁴⁸
 Àngela Exoneta,⁴⁹
 Àngela Sabater i Bofí donzella, 1754
 Anna Maria Sala i de Plana 1664
 Anna Maria Torres,⁵⁰ 1741
 Anna Tevar i de Rodriguez, 1601
 Anthoni Carreres/Anthoni Carreres/Anthoni Carreres, 1668
 Anthoni Ferrer, 1697
 Anthoni Pérez,⁵¹ 1697
 Anthoni Serra
 Anthoni Serra major, 1697
 Anthoni Serra menor, 1697
 Anthoni Sunyer
 Antoni Bofí Castelló, 1754
 Antoni Bayo/Vayo, 1640
 Antoni Bofí, 1591 naix
 Antoni Bofí, 1740
 Antoni Bofí de Bernat, 1723

Antoni Bofí de Josep, 1735.
 Antoni Bofí i Ferrer, 1754
 Antoni Bofí menor, 1754
 Antoni Bofí, 1699
 Antoni Bofí, 1754
 Antoni Bofí major, 1740
 Antoni Bufí, 1693
 Antoni Bufí, 1697
 Antoni Cardona, 1754
 Antoni Carreres, 1750
 Antoni/Anthonio Castelló d'Andreu, 1754
 Antoni Chover menor, 1693
 Antoni Chover major, 1693
 Antoni Ferrer, 1754
 Antoni Ferrer de Josep, 1754
 Antoni Ferrer, 1699
 Antoni Ferrer menor, 1693
 Antoni Grau, 1754
 Antoni Jover, 1684
 Antoni Jover menor, 1684
 Antoni Jover, 1754
 Antoni Jover de Ignacio, 1754
 Antoni Muñoz, 1754
 Antoni Muñoz, 1754
 Antoni Pasqual Grau veí de Gandia, 1754
 Antoni Peres, 1754
 Antoni Peres,⁵² 1693
 Antoni Pérez, 1753
 Antoni Pérez de Diego, 1754
 Antoni Pérez, jurat major [fill: Josep], 1695
 Antoni Rodrigo, 1695
 Antoni Rodrigues, 1699
 Antoni Rodríguez de Jasint, 1693
 Antoni Serra, 1595
 Antoni Serra de Joan, 1754
 Antoni Serra el major, 1714
 Antoni Serra machor de dies, 1699
 Antoni Serra menor, 1714
 Antoni Serra menor de dies, 1699

46. Muller: Lluïsa Serra

47. Muller: Catalina Petra; filla: Margalida

48. Muller de Jusep Paiper

49. Muller de Miquel Musini

50. Muller de Joaquim Blasco

51. Muller: Àngela Torres; fills: Diego, Antonia, Joseph, *Maria, Antoni, Vicent Pérez i Torres

52. Jutge del loch, la seua muller: és Elisabet Juan Pallàs

Antoni Serra, major, 1693
 Antoni Serra/Anthoni Serra
 Antoni Suñer, 1664
 Antoni Torres veí de Tavernes, 1754
 Antoni Torres, 1610
 Antoni Torres d'Antoni, 1754
 Antoni Torres de Joan, 1754
 Antoni Torres, 1745
 Antoni Tous, 1595
 Antoni Tous, 1595, 1610
 Antoni Tur, 1683
 Antoni Vicent Pérez, 1754
 Antoni Xaixo veí de Xeresa,⁵³ 1754
 Antònia Escoto,⁵⁴ 1754
 Antònia Muñoz Caudeli, 1754
 Antònia Serra i de Riera, 1630
 Antonia Tur, 1754
 Antònia Tur de Carreres, 1748
 Antònia Tur, muller de Josep Muñoz de Vicent, 1754
 Antònia Tur, viuda d'Antoni Carreres, 1750
 Antonio Barber, 1801
 Antonio Bofí, 1801
 Antonio Bofí de Andres, 1801
 Antonio Cardona
 Antonio Castelló de Thomàs, 1801
 Antonio Escoto, 1801
 Antonio Ferrer, 1801
 Antonio Ferrer de Joseph
 Antonio Jover
 Antonio Pasqual Grau
 Antonio Pérez
 Antonio Pérez de Diego
 Antonio Rodríguez, 1750
 Antonio Roselló
 Antonio Roselló de Francisco
 Antonio Torres
 Antonio Torres, 1801
 Antonio Torres de Juan

Antonio Vicente Pérez
 Arnau Bosquet, 1249
 Asmet Benzayre, 1468
 Asmet Faraig, 1514
 Asmet Ronto, 1468
 Asmet Saabee, 1514
 Asmet Tonso, 1468
 Asmet Yuceff, 1514
 Assinet Cofridi, 1514
 Atanasi Castelló i Rocelló, 1754
 August Font, 1687:
 August Font, 1693
 Axer, 1565
 Azmet Gabriel, 1514
 Azmet Margallen, 1391
 Baptista Blasco, 1754
 Baptista Camarena, 1754
 Baptista Ferragut de Baptista, veí de Xeresa,⁵⁵ 1754
 Baptista Ferragut de Frances, 1754
 Baptista Fort, 1754
 Baptista Pizarro, veí de Xeresa, 1754
 Bartholomé Torres de Joan, 1754
 Bartolomeu Torres, 1754
 Bartolomeu Torres de Joan, 1754
 Batiste Calder olim Edam, fill de Obaydal, 1565
 Bautista Blasco, 1801
 Bautista Camarena
 Bautista Ferragut de Bautista
 Bautista Ferragut de Francisco
 Bautista Fort, 1801
 Bautista Moñós, 1801
 Bautista Pizarro
 Belei, 1565
 Beltran de Elena, pastor del lloc de Xeresa
 Benito Bofí, 1801
 Benito Castelló, 1754
 Benito Castelló, 1801
 Benito Castelló de Miquel, 1754
 Berenguer Sanç, 1373

53. Casat amb Teresa Peyró, filla de Pasqual Peyró de Xeresa.

54. Viuda de Jaume Tomàs del lloc de les Almoines

55. Casat amb Josepa Bofí

- Bernardo Bofí de Ygnacio
 Bernat Almúnia el jove, 1488
 Bernat Almúnia el vell, 1468
 Bernat Bofí, 1606 naix
 Bernat Bofí, 1750
 Bernat Bofí, 1753
 Bernat Bofí Ferrer d'Ignasi, 1754
 Bernat Bufí, 1695
 Bernat Gay, 1373
 Bernat Ribes, 1604
 Bernat Ribes i Sunyer, 1704
 Bernat Ribes menor, 1714
 Bernat Ribes, el 1642 tenia 38 anys i era el justícia de Xaraco
 Bernat Ribes, 1695
 Bernat Ribes, 1699
 Bernat Torres, 1610
 Berthomeu Sabe, 1563
 Bertomeu Reyó, 1610
 Blas Bofí, 1801
 Blas Bofí menor, 1801
 Blas Fenollar, 1801
 Blas Guixot cortante, 1801
 Boxer/Boxet, 1565
 Cachimi de la viuda,
 Cachimi, 1565
 Çadon Sabe, 1565
 Çahat Faraig, 1468
 Cahat Lopo, 1468
 Çahat Mucellem, 1468
 Çahat Rane, jurat, 1468
 Carim Faraig, 1468
 Caseta de Pere Muñoz, 1754
 Çat Bezada, 1565
 Çat Cabater, àlies Margallen, 1391
 Catalina Castelló i Rocelló, 1754
 Catalina Ferrer i de Sanz, 1754
 Catalina Ferrer i Muñoz, 1733
 Catalina Rocelló de Rodriguez, 1754
 Catdon Marsi, 1565
 Caterina Cardona i d'Orbay, 1645
 Caterina Dieç, 1513
 Christòfol Todolí de Xeresa
 Cohar Barasson, 1468
 Cohar Romto, 1468
 Damià Torres, 1668
 Derip Pinsair, 1565
 Diego Ferrer de Gandia, 1610
 Diego Péres, 1801
 Diego Peres machor de diez, 1699
 Diego Peres menor, 1699
 Diego Pérez, 1721
 Diego Pérez, 1754
 Diego Pérez, 1646
 Diego Pérez, 1695
 Diego Pérez, 1697
 Diego Pérez, menor, 1695
 Doctor Francesc Muñoz metge del lloc de Xeresa, 1754
 Doctor Joaquim Ferrer advocat i veí de Gandia, 1754
 Doctor Pedro Juan Peyró, rector de la Font d'en Car-ròs, 1754
 Domingo Sart, veí de Xeresa, 1754
 Domingo Cifre/Sifre,⁵⁶ 1687
 Domingo Sart
 Don Gil Maldonado, veí de la ciutat de Gandia, 1754
 Don Josep Aliaga, 1722
 Dr Francesc Vinyoles de Gandia, 1578-1636
 Dr Mariano Corbí, rector de la parroquial de Xeraco i Xeresa, 1750
 Eduardo Roselló, 1801
 Elisabet Banyuls de Martínez¹⁷³¹
 Elisabeth Anna Bañuls,⁵⁷
 Els hereus de Miquel Orbay tenen casa, viuen a Gan-dia, 1646
 Esperança Laus
 Esperança Montagut, 1754
 Esperança Torres y de Porta, 1615 i 1646
 Esperança Torres y de Cifre,⁵⁸

56. Muller: Esperança Torres,

57. Muller del q^o Anthoni Bayo i curadora de la filla dels dos. Després casada amb Jeroni Martines

58. Muller de Domingo Cifre: la filla, Ignacia casada amb Agostí Font

Exemeno Sanç, 1373
 Felizia/Felicia Martínez y de Pablo, 1684
 Felip Bofí i Ferragut, 1754
 Felis/Félix Fenollar,⁵⁹ 1693
 Fèlix Fenollar, 1740
 Fèlix Fenollar de Pere Joan, 1754
 Fernando Pérez, 1801
 Fernando Ferragut veí de Xeresa,⁶⁰ 1754
 Ferrando Gosmilla,
 Fra Gaspar Crespo Vicario, 1801
 Francés Alluix,
 Frances Cervera, 1754
 Frances Ferrer, 1754
 Frances Jover de Ignacio, 1736
 Frances Lena Montagut, 1754
 Francés Pasdon,
 Frances Rocelló de Frances veí de Xeresa, 1754
 Frances Texada, 1754
 Frances Torres, 1719
 Frances Torres de Joan, 1754
 Frances Bèrnia, 1754
 Francesc Avargues de Pere Antoni veí de Berreguart
 [sic], 1754
 Frances Bofí d'Andreu, 1754
 Frances Bofí de Bernat, 1754
 Frances Bou de Miquel, veí de Xeresa. 1754
 Frances Ferragut de Pere, veí de Xeresa, 1754
 Frances Ferragut, 1693
 Frances Ferrer d'Agustí, 1754
 Frances Ferrer de Jaume, 1754
 Frances Ferrer, 1754
 Frances Garcia, 1610
 Frances Muñoz de Vicent, 1728
 Frances Muñoz Caudeli, 1754
 Frances Peyró major, veí de Xeresa, 1754
 Frances Prats, 1754
 Frances Rocelló d'Antoni, veí de Xeresa,⁶¹ 1754

Frances Rocelló de Frances, veí de Xeresa,⁶² 1754
 Frances Sart/Francés Sart de Xeresa (El 1642 tenia
 24 anys)
 Frances Serra, 1721
 Frances Torres, 1754
 Frances Torres, 1693
 Frances Tur, 1664
 Frances Ynglada, 1754
 Francisca Bufí/Françisca Bofí⁶³/Francisca Boina, 1668
 Francesca Escoto, 1754
 Francesca Martines i de Lluç, 1600 naix
 Francesca Rocelló, viuda de Josep Castelló, 1754
 Francesca Sunyer, viuda de Bernat Ribes, 1668
 Francesca Torres muller de Frances Bèrnia, 1753
 Francesca Vinyoles i de Sans de Gandia, 1610
 Francesca Lena Montagut, 1754
 Frances Teixada de Vicent, 1668
 Francisco Antonio Torres, 1801
 Francisco Avargues de Pedro, 1750
 Francisco Bofí, 1801
 Francisco Bofí de Andrés, 1754
 Francisco Bofí de Bernardo, 1754
 Francisco Bou de Miguel, 1754
 Francisco Escoto, 1801
 Francisco Ferragut de Pedro
 Francisco Ferrer, 1801
 Francisco Ferrer de Agustín, 1754
 Francisco Ferrer de Jayme, 1754
 Francisco Miñana, 1699
 Francisco Peyró mayor, 1754
 Francisco Prats, 1754
 Francisco Roselló de Antonio, 1754
 Francisco Roselló de Francisco, 1754
 Francisco Servera, 1754
 Francisco Teixada de Vicente, 1754
 Francisco Torres, 1801
 Francisco Torres de Francisco, 1754
 Francisco Torres de Juan, 1754

59. La seua muller: Josepa Furió de Rafelcofer

60. Casat amb Maria Anna Rocelló veïna de Xeresa

61. Casat amb Joana Anna Pasqual, filla de Joan Pasqual

62. Casat amb Maria Ferrer, filla d'Agustí Ferrer de Xaraco.

63. Muller de Damià Torres.

Francisco Torres de Juaquin, 1801
 Francisco Ynglada, 1754
 Gaspar Botdor,
 Gaspar Dorosineu
 Gaspar Roento,
 Gertrudis Torres, 1754
 Gieroní Llopet
 Gil Esquerdo, 1373
 Guillem Ferragut, 1693
 Hacén Podrit, 1391
 Hahomet Hudey, 1391
 Hazen Amissac, 1272
 Hereus d' Anthoni Jou⁶⁴ [sic]
 Hereus d' Antoni Torres
 Hereus d' Antoni Vayo/Anthoni Bayo/Antoni Joan Bayo
 Hereus de Francesc Muñoz, 1754
 Hereus de Josep Escoto, 1754
 Hereus de Merenciana Ribes
 Hereus de Miquel Escoto, 1754
 Hereus del quondam Pere Orbay, 1668
 Hieroní Calder,
 Hieroní Martínez/Jeroní Martínes, 1668
 Hieroní Pasdon,
 Hieroní Pinsayre,
 Hieroní Sabe,
 Hobaydal Carleti, 1514
 Homaymat Gimi maior dies, 1514
 Homaymat Xatim, 1514
 Humanymar Gimme, 1468
 Ignacio Jover de Ignacio, 1736
 Ignacio Texada, 1801
 Ignasi Muñoz, 1754
 Ignasi Bofí, 1745
 Ignasi Font, 1754
 Ignasi Jover, 1711
 Ignasi Jover el major, 1736
 Ignasi Muñoz, 1745
 Ildefonso Castelló, 1801
 Ildefonso Torres, 1801

Isabel Anna Serra,⁶⁵ 1724
 Isabel Bofí Castelló, 1754
 Isabel de Pròxita, 1532
 Isabel Joan Martines i de Serra,⁶⁶ 1668
 Jacint Rodrigo, 1695
 Jacint Rodrigo, 1738
 Jacint Rodrigo el major, 1716
 Jacint/Jasint Rodrigo/Jacinto Rodrigues, 1668
 Jacint Rodrigo, 1754
 Jacinto Lansor de Gandia, 1668
 Jacinto Rodrigues menor, 1668
 Jacme Carnicer, 1373
 Jaffer Murgell, 1514
 Jaime Cardona, 1610
 Jasint/Jacinto Rodrigues, 1664
 Jasint Rodrigues major, 1697
 Jasinto Rodrigo maior, 1695
 Jasinto Rodrigo menor, 1693
 Jasinto Rodriguez major, 1693
 Jaume Alux òlim Asmet Derip, 1565
 Jaume Armengol, 1620
 Jaume Bernat, 1699
 Jaume Blanquer
 Jaume Cardona, 1646
 Jaume Carreres
 Jaume Castelló de Miquel, veí de Xeresa, 1754
 Jaume Ferrer, 1752
 Jaume Ferrer de Jaume, 1754
 Jaume Ferrer machor de dies, 1699
 Jaume Ferrer major, 1697
 Jaume Ferrer menor de dies, 1699
 Jaume Ferrer, 1695
 Jaume Ferrer, laurador del lloc de Palmera habitador
 Jaume Ferrer, major, 1693
 Jaume Ferrer, menor, 1695
 Jaume Muñoz, 1754

65. Viuda de Vicent Jover,

66. Isabeth Joan (per Anna) Martínez y de Serra, viuda del qº Pere Serra, viuda Na Serra, nascuda el 1602/Isabeth Anna Martínez y de Serra/Isabel Anna Isabeth Joan Martínez. Els seus fills: Pedro Serra menor, Joseph Serra y Mathias Serra.

64. Errada per Tous, nascut el 1595, fou justícia el 1635 de Xaraco

Jaume Muñoz de Vicent forner, 1754
 Jaume Palomares, 1687
 Jaume Palomares, 1693
 Jaume Pelegrí, 1630
 Jaume Peres, menor, 1693
 Jaume Pérez,⁶⁷ 1695
 Jaume Rodova òlim Omaymat, 1565
 Jaume Serra menor, 1693
 Jaume Tomàs de les Almoines, 1696
 Jaume Torres, 1750
 Jaume Vidal, 1750
 Jayme Castelló de Miguel
 Jayme Muñoz de Vicente
 Jeroni Martínez, 1754
 Jeroni Morsi, 1563
 Jeroni Sabe major, 1563
 Jeroni Sabe menor, 1563
 Jeroni Sabe òlim Aly, 1565
 Jeronimo Osca, 1790
 Joan Almúnia batle de Xaraco, 1549
 Joan Antoni Lena menor, forner, veí de Castelló del
 Duc, 1754
 Joan Antoni Lena, 1726
 Joan Antoni Lena, 1750
 Joan Antoni Lena, 1754
 Joan Baptista Pelegrí, 1630
 Joan Bofí, 1680
 Joan Bofí de Josep, 1754
 Joan Bou de Pere Joan, veí de Xeresa, 1754
 Joan Boxet, 1563
 Joan Bufí, 1693
 Joan Bufí, 1697
 Joan Calafat, 1598-1643
 Joan Cosmilia, 1563
 Joan de Lena, 1693
 Joan de Nàtera, 1466
 Joan Estela menor, sirurgier, 1696
 Joan Ferragut, 1722
 Joan Ferragut, 1754

Joan Ferrandis de Gandia, 1610
 Joan Garcia i Margarita Martínez, consortes, 1754
 Joan Jeroni Almúnia, 1514
 Joan Miret major
 Joan Moreno, 1630
 Joan Pasqual, veí de Xeresa, 1754
 Joan Pons, 1630
 Joan Redoua, 1563
 Joan Rodrigo major/Juan Rodrigo, 1668
 Joan Rodrigo menor, 1668
 Joan Rodrigo, 1741
 Joan Rodrigues, 1664
 Joan Rodrigues major/Juan Rodrigues/Juan Rodrigues
 Joan Serra major, d'Antoni, 1747
 Joan Torres,⁶⁸ 1695
 Joan Torres, 1614
 Joan Torres de Miquel, 1754
 Joan Torres de Pau, 1726
 Joan Torres de Pau, 1746
 Joan Torres, fill de Miquel, 1697
 Joan Torres fill de Pau, 1697
 Joan Torres menor de dies, 1699
 Joan Torres, 1693
 Joan Tur, 1754
 Joana Bofí, viuda de Josep Sabater, 1722-1754.
 Joanet [Sanç], fill de n'Exemeno Sanç, 1373
 Joanna Rodrigues i Roselló, 1754
 Joanot Patdon òlim Omaymat, 1565
 Joaquim Bofí, 1754
 Joaquim Bofí Castelló, 1754
 Joaquim Bofí de Josep, 1754
 Joaquim Castelló de Miquel, veí de Gandia, 1754
 Joaquim Castelló i Pedrós d'Andreu, 1754
 Joaquim Castelló, 1754
 Joaquim Escoto, 1801
 Joaquim Ferragut, 1754
 Joaquin Bofí
 Joaquin Castelló de Andrés
 Joaquin Castelló de Miguel

67. Muller: Margalida Serra; fills: Antonia i Joseph Pérez i Serra

68. La seua muller: Àngela Maria Castelló, filla de Josep i Maria Celis.

- Joaquin Ferragut
 Joaquin Rodrigues i Roselló, 1754
 Jorge López de Gandia, 1610
 Jordi Ribes de les Almoynes
 Josef Bertomeu, 1801
 Josef Bofí, 1801
 Josef Bofí *el soldat*, 1801
 Josef Castelló de Juaquim, 1801
 Josef Giner, 1801
 Josef Lena, 1801
 Josef Moñós, 1801
 Josef Pelufo, 1801
 Josef Peres, 1801
 Josef Rodrigo, 1801
 Josef Romero, 1801
 Josef Roselló, 1801
 Josef Sans, 1801
 Josef Servera, 1801
 Josef Torres de Agustín, 1801
 Josef Torres de Matias, 1801
 Josef Torres de Miguel, 1801
 Josefa Bofí i Ferragut, 1754
 Josefa Borràs muller de Jaume Vidal, 1754
 Josefa Borràs viuda de Miquel Carreres, 1750
 Josefa Ferragut (casada amb Frances Prats), 1754
 Josep Alfonso de Gandia, 1610
 Josep Arlandis, veí de Tavernes de Valldigna, 1754
 Josep Blasco, 1754
 Josep Bofí, 1754
 Josep Bofí dicho el soldat, 1801
 Josep Bofí, 1754
 Josep Bofí, 1801
 Josep Bofí de Josep, 1754
 Josep Bofí de Maties, 1754
 Josep Bofí i Ferragut, 1754
 Josep Bofí l'esquerrer, 1754
 Josep Bofí, 1746.
 Josep Bofí, 1750
 Josep Borràs, 1693
 Josep Castelló [muller: Margalida Celis; fills: Àngela Maria], 1693
- Josep Castelló, 1729
 Josep Castelló d'Andreu, 1754
 Josep Castelló de Josep, 1754
 Josep Castelló de Mateu, 1754
 Josep Castelló de Miquel, 1754
 Josep Castelló de Miquel, alcalde, 1754
 Josep Castelló *el ciutadà*, 1745
 Josep Castelló i Pedrós d'Andreu, 1754
 Josep Castelló, 1697
 Josep Castelló, 1754
 Josep Cavallero de Joan,⁶⁹ 1754
 Josep Escoto, 1754
 Josep Escoto major, 1754
 Josep Escoto menor, 1754
 Josep Fenollar de Pere Joan, 1754
 Josep Fenollar de Pere Joan, 1754
 Josep Ferragut, 1754
 Josep Ferragut, 1754
 Josep Ferragut de Pere Joan, 1754
 Josep Ferrer, 1722
 Josep Ferrer de Jaume, 1722
 Josep Ferrer de Josep, 1749
 Josep Ferrer de Vicent, 1754
 Josep Ferrer i Muñoz, 1733
 Josep Ferrer, 1693
 Josep Font, 1754
 Josep Font d'Agustí, 1754
 Josep Fort, 1736
 Josep Fort, 1754
 Josep Inglada menor, oficial de zirujano, 1801
 Josep Jover, 1729
 Josep Lena Montagut, 1754
 Josep Morillo, teixidor de lli, veí de Gandia, 1754
 Josep Muñoz, 1754
 Josep Muñoz de Melchor, 1754
 Josep Muñoz de Vicente, 1754
 Josep Muñoz i Torres de Melciór, 1754
 Josep Navarro, veí de Xeresa, 1754
 Josep Pablo, 1684

69. Veí de Xeresa casat amb Anna Maria Torres, filla de Josep Torres de Joan de Pau.

Josep Penya, 1754
 Josep Peña, 1754
 Josep Perez i Ferrer, 1754
 Josep Pérez, 1697
 Josep Redovà,
 Josep Rocelló de Pere Joan de Clara, llaurador, veí de Xeresa, 1754
 Josep Rodrigo, 1754
 Josep Rodrigo el menor, 1735
 Josep Rodrigo i Rodrigo de Joan, 1754
 Josep Rodrigo, 1695
 Josep Rodriguez, 1695
 Josep Sanz, 1754
 Josep Sanz, 1754
 Josep Serra de Joan, 1754
 Josep Serra, 1754
 Josep Teixada, 1754
 Josep Torres d'Antoni, 1752
 Josep Torres de Frances, 1754
 Josep Torres de Frances de Pau, 1754
 Josep Torres de Joan, 1740
 Josep Torres de Joan, 1754
 Josep Torres de Joan de Pau, 1754
 Josep Torres de Pau, 1754
 Josep Torres de Pau, 1754
 Josep Torres de Vicent, 1754
 Josep Vidal, 1754
 Josep Ynglada, maestro zirujano, 1754
 Josepa Carreres, 1754
 Josepa Carreres, muller d'Antoni Ferrer de Josep, 1754
 Josepa Cerdà i Albert, 1754
 Josepa Escoto, 1754
 Josepa Ferragut, viuda de Josep Bofí, 1754
 Josepa Ferrer de Castelló, 1754
 Josepa Ferrer, viuda de Miquel Castelló, 1754
 Josepa Ferrer, viuda de Vicent Pérez, 1754
 Josepa Maria Gilabert, viuda de Josep Peyró el major, 1754
 Josepa Muñoz Caudeli, casada amb Pere Merín, 1754
 Josepa Pérez i Ferrer, 1754
 Joseph Arlandis
 Joseph Blasco
 Joseph Bofí de Joseph
 Joseph Bofí de Mathias
 Joseph Bufí [muller: Josepa Ferragut], 1693
 Joseph Castelló de Andrés
 Joseph Castelló de Joseph
 Joseph Castelló de Matheo
 Joseph Castelló de Miguel
 Joseph Cavallero de Juan
 Joseph de Pérez de Jaume, 1754
 Joseph Escoto
 Joseph Escoto mayor
 Joseph Escoto menor
 Joseph Fenollar
 Joseph Ferragut de Pedro Juan
 Joseph Ferrer de Vicente
 Joseph Font, 1754
 Joseph Gastó, 1735
 Joseph Lara, maestro albañil, 1775
 Joseph Morillo
 Joseph Muñoz de Melchor
 Joseph Muñoz de Vicente
 Joseph Navarro
 Joseph Peña
 Joseph Pons, 1646
 Joseph Rodrigo de J
 Joseph Rodríguez, menor, 1693
 Joseph Sans
 Joseph Serra
 Joseph Teixada
 Joseph Torres, 1754
 Joseph Torres de Francisco
 Joseph Torres de Juan
 Joseph Torres de Joaquin de Pablo
 Josepha Caudeli de Bofí, 1754
 Josepha Ferrer, 1754
 Josepha Lena Montagut, 1754
 Josepha Pedrós, viuda d'Andreu Castelló, 1754
 Josepha Tur, 1754
 Jover, 1570-1635
 Jph Roselló de Pedro Juan de Clara

- Juan Antonio Serra menor
 Juan Binasineu,
 Juan Bofi de Joseph
 Juan Bofi jurat, 1699
 Juan Bou de Pedro Jn
 Juan Delena, 1699
 Juan Ferragut
 Juan Ferragut
 Juan Gosmilla
 Juan Llopet,
 Juan Oxoret,
 Juan Redobar,
 Juan Torres de Miguel
 Juan Torres major, justícia, 1699
 Juan Tur
 Juana òlim Ayol, muller del qº Patdon Derip, 1565
 Joaquim Belenguer, pastor, 1801
 Joaquim Bofi de Andres, 1801
 Joaquim Monyós, 1801
 Joaquim Romero, 1801
 Joaquim Texada, 1801
 Joaquim Torres, 1801
 Joaquim Torres de Matias, 1801
 Juaquin Bofi, 1801
 Juaquin Castelló, 1801
 Juaquin Ferrer, 1801
 Juaquin Torres de Josef, 1801
 Jucef Culeyma, 1391
 Jumeyt *lo sort*, 1514
 Jusep Paiper
 Jusep Rodovà,
 Jusepa Signes, viuda de Pere Mengual, 1686
 Juseph Bofi, 1699
 Juseph Bort, 1610
 Juseph Castelló, 1699
 Juseph Castillo de Bellreguart
 Juseph Chover, 1699
 Juseph Ferrer, 1699
 Juseph Peres, 1699
 Juseph Rodrigues machor de dies, 1699
 Juseph Rodrigues, 1699
- Josepha Escrivà, muller de Pere Guixot, 1686
 la viuda d'Andreu Castelló, 1754
 la viuda de Joan Torres, 1664
 la viuda de Juan Ramón,
 la viuda Paluxeta, 1563
 Leonor Colomina i de Moreno, 1630
 Llorenç Furió
 Llorenç Furió, 1610
 Llorenç/Lorenzo Nicolau, 1754
 Lluís Bertomeu
 Lluís Plana
 Lluís Plana, 1630
 Lluís Sorolla/Sorolles, 1754
 Lluís Serra, viuda d'Andreu Bofi, 1722
 Lorenzo Bèrnia, 1801
 Luís Gieroní/Hieroní Monroig de Gandia
 Luís Pérez,⁷⁰ 1668
 Luís Sorolla/Sorolles, 1754
 Luys Bertomeu, 1610
 Macianna Escoto, muller d'Antoni Serra menor, 1754
 Magdalena Cardona i de Pérez, 1611
 Mahomet Alfandeguí, 1391
 Mahomet Cudí major de dies, 1391
 Mahomet Cudí menor, 1391
 Mahomet Gabriel, 1468
 Mahomet Maçot, 1391
 Manuel Poler, 1801
 March Escoto, 1695
 March Escoto, 1697
 March Escoto, 1699
 Marcos Peyró, 1801
 Margalida Aparici y de Teixada, 1620 naix
 Margarita Bofi Castelló, 1754
 Margarita Castelló Roselló, 1754
 Margarita Ferrer, viuda,⁷¹ 1754
 Margarita Moragues,⁷² 1754
 Margarita Selis, 1729
 Margarita Xea, vídua de Josep Pérez d'Antoni, 1754

70. Casat amb Antonia Teixada, el seu fill Diego Perez.

71. D'Ignasi Bofi curadora d'Antoni Bofi el seu fill

72. Viuda de Tomàs Gomes, veïna de Xeresa

Maria Almengol, 1729
 Maria Bellviure, 1635
 Maria Bofí Castelló, muller de Francesc Mascarell, 1754
 Maria Bofí i Ferragut, 1754
 Maria Bover, viuda de Pasqual Ferrer, 1754
 Maria Castelló i Rocelló,⁷³ 1754
 Maria Castelló, viuda d'Antoni Bofí de Bernat, 1754
 Maria Ferragut, viuda de Vicent Serra, 1745
 Maria Ferrer i Bover, muller de Frances Guillem, 1754
 Maria Grau, 1752
 Maria Grau y de Torres, 1754
 Maria Lena, 1754
 Maria Muñoz, 1722
 Maria Muñoz de Rodrigo, 1741
 Maria Roda y de Quincoses,⁷⁴
 Maria Rodrigo d'Antoni, 1754
 Maria Rodrigo de Jacint, 1730
 Maria Rodrigo, viuda de Josep Puig, 1722.
 Maria Sala de Ferrer, 1754
 Maria Salort, 1801
 Maria Torres, viuda de Bartolomé Carbó, 1754
 Maria Torres, 1754
 Maria Torres de Bofí, 1750
 Mariana Moñós viuda, 1801
 Mariana Texada viuda, 1801
 Marianna Castelló, 1754
 Mariano Corbí cura, 1754⁷⁵
 Marsi, 1565
 Martí Alluix,
 Martí Redova òlim Huçef Deups, 1565
 Martí Rodovà
 Martí Sabe
 Mateo Castelló, 1801
 Mateo/Matheo Grau,⁷⁶ 1754
 Mateo Melis texedor, 1801
 Mateu Castelló, 1699

Mateu Sebrìà, propietari casa forn, de Gandia⁷⁷
 Matheu Castelló, 1693
 Matheu Castelló, 1697
 Matheu Castelló, jutge, 1695
 Mathias Lena
 Mathias Torres de Joaquin de Pablo
 Maties Bofí de Joan de Andres, 1729,
 Maties Lena, 1754
 Maties Lena Montagut, 1754
 Maties Torres, 1754
 Maties Torres de Joan de Pau, 1754
 Mauro Prats
 Mauro Prats, veí de Xeresa, 1754
 Maymo Faraig, 1514
 Melchior Ganibor
 Miguel Bofí chove, 1801
 Miguel Bofí de Mathias 1754
 Miguel Bou de Juan, 1754
 Miguel Bou de Pedro, 1754
 Miguel Castelló de Andrés, 1754
 Miguel Castelló de Joaquim, 1801
 Miguel Castelló de Matheo, 1754
 Miguel Castelló de Miguel, 1754
 Miguel Ferragut, 1801
 Miguel Ferrer, 1801
 Miguel Garcia, 1754
 Miguel Guixot, 1754
 Miguel Noguera
 Miguel Peyró, 1801
 Miguel Pons, 1801
 Miguel Pons menor, 1801
 Miguel Rodrigo, 1754
 Miguel Rodrigo de Miguel de a
 Miguel Rodriguez de Miguel
 Miguel Sebastià, 1754
 Miguel Torres, 1801
 Miguel Torres de Joaquin, 1754
 Miguel Torres de Miguel, 1754
 Miquel Bofí, 1754

73. Muller de Josep Muñoz de Melchor

74. Viuda del qº Pedro Izco de Quincoses./hereus de Don Pedro Isco de Quinquozes

75. De la parroquial de Xaraco i Xeresa

76. Marit de Maria Pérez, filla de Diego Pérez de Xaraco, veïns de la vila de Cullera

77. Baró de Mislata, 1683

Miquel Bofí, 1801
 Miquel Bofí de Maties, 1754
 Miquel Bou de Joan, veí de Xeresa, 1754
 Miquel Bou de Pere, veí de Xeresa, 1754
 Miquel Cachini,
 Miquel Calafat, 1607 naix
 Miquel Carreres, 1722
 Miquel Carreres,⁷⁸ 1697
 Miquel Carreres, 1693
 Miquel Castelló, 1740
 Miquel Castelló, 1750
 Miquel Castelló 21 de novembre de 1750
 Miquel Castello d'Andreu, 1754
 Miquel Castelló de Mateu, 1754
 Miquel Castelló de Miquel veí de Xeresa, 1754
 Miquel Castelló i Rocelló, 1754
 Miquel Ferragut, 1753
 Miquel Ferragut menor de dies, 1754
 Miquel Ferrer i Bover, 1754
 Miquel Ferrer Sala, 1754
 Miquel Garcia, casat amb Úrsola Marín, 1754
 Miquel Guixot, carnisser, 1754
 Miquel Jod, 1565
 Miquel Musini,
 Miquel Orbay,⁷⁹ 1610-1640
 Miquel Orbay, 1693
 Miquel Orbay, 1697
 Miquel Orbay, 1699
 Miquel Pasdon
 Miquel Petrayre
 Miquel Pomer, 1534
 Miquel Prats, 1610
 Miquel Riera, 1635
 Miquel Rodrigo, 1754
 Miquel Rodrigo de Miquel de Polònia, 1754
 Miquel Rodrigues, 1754
 Miquel Rodrigues de Miquel.
 Miquel Rodrigues, llochtinent, 1699

Miquel Sebastià, llaurador,⁸⁰ 1754
 Miquel Torres
 Miquel Torres [fill: Joan], 1693
 Miquel Torres, 1733
 Miquel Torres, 1754
 Miquel Torres de Joan, 1754
 Miquel Torres de Miquel, 1754
 Miquel Torres, [fill: Antoni], 1697
 Miquel Torres, batle, 1695-1699
 Mohamat Carleti, 1514
 Mohamat Faraig, 1514
 Mohamat Xaat àlies Alaysar alamí, 1514
 Mossén Antoni Sànchez, 1580
 Mossén Frances Agustí, 1712-1721
 Mossén Joan Rodrigues, 1608
 Mossén Pere de Àvila, 1640
 Mossén Vicent Bolta, 1668
 Mossén Vicent Llorca, prevere,⁸¹ 1669-1672
 Na Jovera, 1614
 Nadal Lena, 1754
 Nadal Lena de Vicente
 Nadal Moñós, 1801
 Nadal Ribes, 1697
 Nadal Ribes, 1699
 Nadal Ribes, jurat, 1695
 Noffre Balaguer, 1563
 Nofre Llopet,
 Nofre Pelayo, 1610
 Obaydal Verdura, 1514
 Ocey Seix, 1565
 P. Canut, 1373
 P. dez Pinauell, 1373
 Padon del Portal, 1563
 Pasqual Ferrer, 1745
 Pasqual Ferrer, 1722
 Pasqual Ferrer, 1738.
 Pasqual Ferrer, 1754
 Pasqual Ferrer i Bover, 1754

78. La seua muller: Filipa Pérez

79. Sa filla, Catalina Orbay casada amb Mateu Castelló

80. Veí de Xeresa casat amb Josepa Peyró de Xeresa

81. Rector de les *Parroquials de Xeresa y Xaraco*;

Pasqual Ferrer i Rodrigo, 1730
 Pasqual Martínez de Pere Joan, 1754
 Pasqual Perelló, veí de Xeresa, 1754
 Pasqual Roselló de Pasqual
 Pasquala Bofi, 1754
 Pasquala Torres, 1741
 Pasqual Banyuls, 1801
 Pau Torres⁸²
 Pau Torres, 1697
 Pau Torres, 1699
 Pau Torres, jurat major, [fill: Joan], 1693
 Pedro Antonio Avargues
 Pedro Castelló, 1801
 Pedro Ferrer de Gandia, 1610
 Pedro Juan Muñoz
 Pedro Juan Fenollar
 Pedro Juan Roselló de Pedro Juan
 Pedro y Joseph Vidal
 Pere Alonso De Gandia, 1610
 Pere Antoni Avargues, veí de Berreguart, 1754
 Pere Bisbe,
 Pere Bobret Conil, 1563
 Pere Bofi, 1580-1630
 Pere Borràs, 1625
 Pere Bru, 1610
 Pere Calder òlim Omaymat de Xaraco, 1565
 Pere Calder, 1563
 Pere de Borja de Gandia, 1610
 Pere Ferrer de Gandia, 1610
 Pere Guixot, carnisser, 1687
 Pere Joan Fenollar, 1754
 Pere Joan Fenollar de Fèlix, 1754
 Pere Joan Fenollar de Pere Joan, 1754
 Pere Joan Ferragut, 1740
 Pere Joan Ferragut, 1748
 Pere Joan Martínez, 1754
 Pere Joan Muñoz, 1750
 Pere Joan Muñoz, 1754
 Pere Joan Penya i Felipa Capellino, 1754

Pere Joan Rocelló de Pere Joan,⁸³ 1754
 Pere Llopet
 Pere Lluch, 1600 naix, 1646
 Pere Marc, 1614
 Pere Marnau,
 Pere Pynzayre, 1563
 Pere Querquix, 1563
 Pere Rodrigo, 1630
 Pere Roperas
 Pere Serra
 Pere Serra (major)
 Pere Serra, 1593 i 1664
 Pere Serra major, 1697
 Pere Serra, 1687
 Pere Serra, 1695
 Pere Tejada,
 Pere Vidal, 1754
 Petra Lluch, 1614
 Piteu, 1565
 Piz Murci, 1514
 Quizquix, 1565
 Rafel Jover/Raphael Jover/Rafel Chovel
 Rafel Jover, 1646
 Ram Faraig, 1468
 Redouanet Recutu, 1514
 Redovana, viuda de Redoua, 1565
 Rita Muñoz, viuda de Josep Ferrer, 1754
 Roc Bort, 1657
 Roc Teixada, 1741
 Roc Teixada menor [fill de Roch Texada]
 Roc Teixada, 1697⁸⁴
 Roc Tur, 1687
 Roc Tur, 1740
 Roc/Roque Tur
 Roch Bort, 1682
 Roch Bort, 1699

82. El seu fill: Francisco Torres de Pau

83. Veí de Xeresa fill de Pere Joan Roselló i Maria Rodrigo de Xaraco, filla de Joan Rodrigo i Merenciana Ribes

84. Roc Teixada, hereu de Visent Texada/hereus de Vicent Texada, casat amb Margalida Aparisi

Roch Teixada, 1693⁸⁵
 Roch Teixada, 1695
 Roch Teixada, 1699
 Roch Tur, mustassaf, 1699
 Roch Tur, 1693
 Roch Tur, 1695
 Rodoua Recutu, 1514
 Rodova òlim Berbour, 1565
 Rodova, 1565
 Rodova, 1565
 Roperas, 1563
 Rosa Castelló, 1801
 Rosa Caudeli, 1754⁸⁶
 Saat Pinsayre, 1514
 Saddon Cafridi àlies Pobret, 1514
 Saddon Carleti, 1514
 Saddon Grabel, 1514
 Saddon Senen, 1514
 Saddon Xaat, 1514
 Salvador Torres, 1801
 Sanxo Sanç, 1373.
 Sebastià Moreno, 1610
 Sebastià Sunyer, 1610 i 1664
 Sellila la viuda, muller de Gaspar Dorosineu
 Simó Bosquet, 1635
 Simona Bofí, 1754
 solar d'Antoni Torres, 1754
 solar de Francesc Prats darrere cementeri, 1754
 solar de Llorenç Estrellés, 1754
 solar Frances Prats de Mauro, 1754
 Teresa Castelló, 1754
 Thomàs Bofí
 Thomàs Bofí, 1801
 Thomàs Castelló de Miguel
 Thomàs Estela
 Thomàs Ferragut, 1801
 Thomàs Mora de Joseph
 Thomàs Saplana de Redoua 1563

Thomàs Torres, 1801
 Thomasa Chover, viuda de Joan Rodrigo, 1692
 Thoni Bufí, 1695
 Thoni Chover major
 Tomàs Bofí i Torres de Maties, 1754
 Tomàs Bofí, 1754
 Tomàs Castelló, 1754
 Tomàs Castelló de Miquel, 1754
 Tomàs Estela veí de Xeresa, 1754
 Tomàs Ferrer, 1728
 Tomàs Mora de Josep ciutadà de Gandia, 1754
 Tomàs Ripoll de Simat, 1637
 Tomàs Rodrigues i Roselló, 1754
 Tomàs Serdà, 1722
 Ubaydal Bolaix, 1468
 Úrsola Ribes de Tur, 1743
 Valentí Albert, 1703
 Valentí Albert, 1721
 Valentina Albert, viuda de Tomàs Serdà, 1752
 Valerio Calatayú, mestre en arts i rector, 1681
 Valero Bofí
 Valero Bofí, 1753
 Valero Bofí i Ferrer d'Ignasi, 1754
 Viuda de Miguel Carreres y Jayme Vidal
 Vicent Blanquer de Jaume de Xeresa, 1754
 Vicent Bofí, 1754
 Vicent Bofí, 1754
 Vicent Bofí de Bernat, 1754
 Vicent Bofí de Josep, 1754
 Vicent Bofí i Ferragut, 1754
 Vicent Castelló, 1754
 Vicent Castelló de Josep, 1754
 Vicent Castelló de Mateu
 Vicent Castelló i Rocelló, 1754
 Vicent Castelló, regidor primer, 1754
 Vicent Chover, 1695
 Vicent Fenollar menor, 1801
 Vicent Ferrer, 1754
 Vicent Ferrer de Vicent, 1754
 Vicent Ferrer, 1695
 Vicent Ferrer, jurat, 1699

85. Muller: Francesca Fenollar, filla de Joseph Fenollar i Margarida Serra

86. Viuda en segones núpcies de Francesc Muñoz de Vicent

Vicent Jouayta, 1563
 Vicent Jover
 Vicent Lena, 1735
 Vicent Monyós,⁸⁷ 1695
 Vicent Munyós,⁸⁸ 1697
 Vicent Muñoz, 1754
 Vicent Muñoz de Maria, 1754
 Vicent Muñoz de Melchor, 1754
 Vicent Muñoz de Vicent, 1754
 Vicent Muñoz major, 1754
 Vicent Pérez, 1743
 Vicent Pérez de Josep, 1754
 Vicent Perez i Ferrer, 1754
 Vicent Pérez i Xea, 1754
 Vicent Pérez, regidor segon, 1754
 Vicent Puig, 1754
 Vicent Sans de Xaraco, 1591-1630
 Vicent Serra, 1740
 Vicent Serra i Escoto, 1745
 Vicent Teixada, 1730
 Vicent Teixada/Visent Texada
 Vicent Teixada - 1664
 Vicent Teixada de Vicent
 Vicent Texada, 1754
 Vicent Torres, 1754
 Vicent Torres de Agustí, 1801
 Vicent Torres de Joan de Pau, 1754
 Vicent Torres de Pau, 1754
 Vicenta Castelló i Rocelló, 1754
 Vicenta Ferrer Sala, 1754
 Vicenta Tur de Muñoz, 1750
 Vicente Ferrer, Joseph Ferrer
 Vicente Belenguer, 1801
 Vicente Blanquer de Jayme
 Vicente Bofí, 1754
 Vicente Bofí de Bernardo
 Vicente Bofí de Felipe, 1801
 Vicente Bofí de Joseph

Vicente Castelló
 Vicente Castelló de Joaquim, 1801
 Vicente Cervera, 1801
 Vicente Fenollar major, 1801
 Vicente Ferragut, 1801
 Vicente Ferrando, 1801
 Vicente Ferrer, 1801
 Vicente Ferrer de Vicente
 Vicente Muñoz de Maria
 Vicente Muñoz de Vicente
 Vicente Muñoz mayor
 Vicente Péres de Vicente, 1801
 Vicente Pérez de Joseph
 Vicente Puig
 Vicente Rodrigo, 1801
 Vicente Rodrigo de Josef, 1801
 Vicente Texada, 1801
 Vicente Torres de Jn de Pablo
 Vicente Vidal, 1801
 Vicente Viñó, 1801
 Vincent Bufí, 1697
 Visent Sans de Xaraco, 1591-1630
 viuda de Andrés Castelló
 viuda de Antoni Torres, 1801
 viuda de Antonio Bofí
 viuda de Antonio Carreres
 viuda de Antonio Escoto, 1801
 viuda de Antonio Rodriguez
 viuda de Antonio Torres, 1801
 viuda de Bautista Fort, 1801
 viuda de Bernardo Bofí
 viuda de Diego Péres, 1801
 viuda de Francisco Servera, 1801
 viuda de Ildefonso Bèrnia, 1801
 viuda de Jaime Ferrer
 viuda de Jaume Bofí, 1801
 viuda de Jayme Thomás
 viuda de Joan Calafat, 1646
 viuda de Joan Torres, 1664
 viuda de Josef Rodrigo, 1801
 viuda de Josef Toledo, 1801

87. Muller: Vicenta Escoto

88. Muller: Àngela Maria Rodríguez

viuda de Joseph Bofí
 viuda de Joseph Castelló
 viuda de Joseph Ferrer
 viuda de Joseph Pérez de Antonio
 viuda de Joseph Pérez de Jayme, 1754
 viuda de Joseph Peyró
 viuda de Juan Antonio Lena
 viuda de Juan Ramón,
 viuda de Joaquim Ferrer, 1801
 viuda de Joaquim Moñós, 1801
 viuda de Miguel Castelló, 1801
 viuda de Pasqual Ferrer, 1754
 viuda de Pedro Fenollar, 1801
 viuda de Pedro Juan Bou, Maria Bofí, veïna de Xeresa, 1754
 viuda de Thomàs Gómez
 viuda de Vicente Bofí, 1801
 viuda de Vicente Lena
 viuda de Xavier Sanchis, 1801
 viuda de Ygnacio Bofí
 viuda Ordoñes de Gandia, 1610
 viuda Paluxeta, 1563
 Xavier López, 1754
 Ygnacia Castelló de Matheo
 Ygnacio Aparisi
 Ygnacio Font
 Yahie Xat, 1468
 Xavier López ciutadà de Gandia
 Ygnacio Morillo, vicario de Xaraco, 1760
 Yolant Castellví, 1472
 Yolant Català de Valeriola, 1490
 Yusef Rodova, alamí, 1468
 Yusuf Rodova, fill del dit alamí, 1468
 Zananet Asmet, 1514

7. TOPONIMIA DE XERACO

abeurador del carrer de la Marjal (1514)
 abrevador de la Font de Rondonera (1610)
 açequia de Monge (AHN 568 D 10)
 Arcada, la
 asegador llamado el Caminás (1668)

asequia de Aguir (1784)
asucaco quo renditur a la mesquita (1514)
 aygua de Rondonera (1696)
 azequia Travesera (1668)
 barraca de Baptista Camarena (1754)
 barranc del Rebroll (1754),
 barranch del qº Roch Bort (1668)
 barranch de Salem (1668)
 barranch de Juseph Bort (1610)
 barranch de Na Viñoles (1668)
 barranch de Rondonera (1610)
 barranch de Rondonera (1668)
 barranco de Mendix (1514)
 barranco de Salem (1668)
 barranco de la Roldanera (AHN 568 D 10)
 bassa, la⁸⁹ (1754)
 Calamau (1610)
 Calsada (1668)
 calle de la Carniceria (1668)
 calle de la Yglesia vieja (1668)
 calle del Mar (1842)
 calle del Portal (1668)
 calle del Orno (1721)
 calle Mayor (1668)
 calle Mayor eo de Gandia (1776)
 calle nueva del Calvario (1668)
 calle Nueva,⁹⁰ (1668)
 calle vulgarmente llamada del la Iglesia antigua (1668)
 calliso del Orno (1721)
 camí de Gandia (1668)
 camí de la Calsada (1610)
 camí de la Vall (1668)
 camí de Salem ((1754))
 camí de Xaraco (1610)
 camí de Xeresa (1610)
 camí Real, que de Gandia va a la Vall (1668)
 camí real de Xaraco (1610)
 camino de les Vinyes (1514)

89. Llinda amb terra de Diego Pérez, senda en mig, de Pere Antoni Avargues, Tomàs Castelló i del doctor Joaquim Ferrer

90. Va de la del Horno a los secanos de Rondonera.

camino de la Rondonera et ex alia cum Xara [f 183r]
(1514)
camino de la Rondonera (1514)
camino de les Vinyes. camino de Vinyes (1514)
camino de Rondonera (1668)
camino de Xeresa (1514)
camino del Campillo [186v] (1514)
camino dicto de la Olivera (1514)
camino dicto del Pou (1514)
camino real de Tavernes (1668)
camino real de Valencia (1761)
canal de la Arcada (1682)
Cap de Terme (1842)
carneseria vella (1668)
carrer de Joan Rodrigues (1668)
carrer de l'Església Antiga (1754)
carrer de l'Església Antiga o del Pou de Dalt (1754)
carrer de la Carnisseria (1754)
carrer de la Goleta (1831)
carrer de la Mar (1831)
carrer de la Marjal (1668)
carrer de la Torre (1684)
carrer de la Yglessia (1754)
carrer del Calvari (1754)
carrer del Forn (1668)
carrer del Forn (1668)
carrer del Portal (1754)
carrer del Portalet (1754)
carrer dels Torres (1754)
carrer Les Parres (1829)
carrer nou del Calvari (1754)
Carreró, que de la plaça de el Forn va a la Ygléssia
casa Señoria (1668)
cassa ab dos cups (1668)
cassa Abadia (1668)
cassals [per casals], 1610
cementeri de l'església vella (1754)
cénia de Catronge (1514)
çénia de Sebastià Martines (1610)
cénia Nova (1514)
censu de la Mesquita (1514)

censu de Carim (1514)
censu de Catronge (1514)
censu de Llopo. [183r] (1514)
censu de Margarit (1514)
censu de Taça (1514)
céquia del Arròs (1668)
céquia de els Fondos (1668)
çéquia de Rondoneda (1610)
çéquia Marjal (1610)
céquia Marchal eo dels Arrosos (1657)
céquia Nova (1514)
céquia Rocera (1668)
Characo (1479)
cimenterio [sic] de l'Església Vella (1754)
collado de Garreta (1881)
cova de el Vellet (1668)
cup de cremar⁹¹ (1696)
distrito de Cachones eo de Valldigna (1668)
distrito de Cachones eo del Cabo del Término (1668)
distrito de Cachones eo dels Fondos (1668)
distrito de Cachones (1668)
distrito de Calamau (1668)
distrito de Las Amarjales del Pas (1668)
distrito de Les Mallades (1668)
distrito de les Sorts/distrito de Las Suertes (1668)
distrito de Les Sorts eo Caminás (1668)
distrito de Les Sorts (1668)
distrito de Les Tornes (1668)
distrito de Rondonera eo Salem (1668)
distrito de Rondonera (1668)
distrito dels Fondos eo Cachones (1668)
distrito dels Fondos (1668)
domo dicta la Almacera (1514)
el colomer de Les Sorts (1794)
era de trillar a la partida de Calamau (1754)
figueral del comú (1610)
figueral de Pere Alonso (1610)
flumine de Xaraco (1695)
font de Rondonera (1696) (1754)

91. Situat a la casa de Jaume Ferrer menor

fuente del Carrich (AHN 568 D 10)
itinere regia a la Vall (1682)
jamale sive portal de la Marjal (1514)
 Jaraco (1702)
 jonqueres/junqueras de la çéquia/séquia (1610)
 Garrofera de la Señoria (1829)
 garroferal de Bernat Torres (1610)
 garroferal de Bort (1610)
 la Creu del Poble (1681)
 la Budellera (1842)
 la Dehessa (1668)
 la Mota de Tavernes (1842)
 la partida de la Vall de Xaraco apellada los Censos (1514)
 la Porchada de Pedro Hisco de Quinquoses (1668)
 la posada de San Borxa (1761)
 la Torre de la Senyoria (1668)
 las Colmenetas (AHN 568 D 10)
 les coves del Racó (1754)
 les Sorts eo Casals ((1796)
 llàntia del Santíssim Sacrament (1682)
 lo camí real (1610)
 lo Caminàs (1668)
 lo çenillar (1668)
 lo Carrer de Joan Rodrigues (1668)
 lo Carreró (1668)
 lo Fossar (1668)
 lo Poble (1668)
 lo Portal (1668)
 lo Portal de el dit loch (1668)
 lo Portal de la Vall (1514)
 lo Rajolar/Racholar (1668)
 lo Seguador dicto de Campello (1514)
 los Quatre Cantons (1668)
 los Sorts (1792)
 los Ullals (1668)
 marjal ynculta (1610)
 marjales de J. Osca (1799)
 mojón de la Bal de Alfàndech (AHN 568 D 10)
montanea dicta de Gandia (1514)
montanea dicta de Mondúber (1514)
ovili sive corral dicto del Abeurador (1514)
 partida Davall lo Poble (1681)
 partida de Cachones (1668)
 partida de Casals/de els Casals (1668)
 partida de Corbet (1668)
 partida de el Barranch (1668)
 partida de el camí de Gandia (1668)
 partida de el Preseguer (1668)
 partida de el Taular (1668)
 partida de la Creu (1668)
 partida de la Creueta (1684)
 partida de la Mallada (1684)
 partida de la Marina (1829)
 partida de la Redonda (1668)
 partida de la Roqueta (1758)
 partida de la Sénia Ferrer (1829)
 partida de la Sénia de Jover
 partida de les Sorts (1668)
 partida de les Tornes (1668)
 partida de *la Redonda* (per Rondonera??) (1668)
 partida de Rondonera (1668)
 partida del Calamau (1668)
 partida del Caramau (1668)
 partida del camí de la Vall digna (1668)
 partida del Pou (1829)
 partida del Racholar (1668)
 partida del Racó del Negret
 partida de la Comada (AHN 568 D 10)
 partida dels Casals (1668) (1842)
 partida dels Fondos de Cachones (1668)
 partida dels Sorts (1668)
 partida del Teular (1842)
 partida de la Roqueta (1741)
 partita de Corbet (1514)
 partita de la Senia dicta de Sayet (1514)
 partita de Cachones (1514) [f169r]
 partita de Alhofara vel Clot (1514)
 partita de la Jofara o Clot [189r] (1514)
 partita de Boter (1514)
 partita de Cagones (1514)
 partita de Cajones (1514)
 partita de Calamau (1514)

partita de Clot (1514)
 partida de Corbet (1514)
 partida de Vinader (1691)
 partida de el camí de les Tornes (1668)
 partida de la Era (1514)
 partida de la Jofara o Clot [189r] (1514)
 partida de la Mallada (1514)
 partida de la Rondonera (1514)
 partida de la Senia de Boter (1514)
 partida de la Sénia de Jorro (1514)
 partida de la Sénia de Pis (1514)
 partida de la Senia de Saat (1514)
 partida de la Senia de Sahaet (1514)
 partida de la Senia del Morer (1514)
 partida de la Senia del Ort (1514)
 partida de la Senieta de Garro (1514)
 partida de la Senieta de les Vinyes (1514)
 partida de la Senieta de Pis (1514)
 partida de la Senieta (1514)
 partida de la Vela (1514)
 partida de la Vinya del senyor (1514)
 partida de Marfa (1514)
 partida de Noguera (1514)
 partida de Puneyne (1514)
 partida de Safareig (1514)
 partida desà lo lloch (1639)
 partida de Xuneyne (1514)
 partida deicta de la Morera (1514)
 partida del Barranch (1514)
 partida del Ametlral (1514)
 partida del Ametller (1514)
 partida del Barranch (1514)
 partida del Camí de la Mallada (1514)
 partida del Cester (1760)
 partida del Clot (1514)
 partida del Comú (1514)
 partida del Fostar (1514)
 partida dellà lo lloch (1639)
 partida del Molló (1514)
 partida del Pou (1514)
 partida del Presegur (1514)

partita del Segador, 1514)
 partida del Segador eo Corbet (1514)
 partida dels Covatells (1514)
 partida dels Rafals (1514)
 partida dicta dels Censo de Noguera (1514)
 partida dicta la Mallada (1695)
 partitas de lo Senso del Ort (1514)
 partitia vulgo dicta de la sénia del Ort (1514)
 Petrayre (AHN 568 D 10)
 pla de la Cova⁹² (1754)
 plaça de el Forn (1668)
 plaça de l'Església nova, 1754
 plaza de la Yglecia nueva??(1668)
 pon[t]s que passen a la Dula (1668)
 pou per beure (1754)
 puente de Xaraco (1761)
 rio de Xaraco (1784)
 Rondonera (1610)
 safareig de la Senia [de Boter]] (1514)
 safareig de la sénia del ort del senyor (1514)
 safareig del comú (1514)
 secà de don Pedro de Borja (1610)
 secano de la Chonegueta (1842)
 secano de la Dotorra (1842)
 semita de les Vinyes (1514)
 senda de hereters (1668)
 senda de les Sénies (1610)
 senda de Les Sorts (1668)
 senda de les Vinyes (1514)
 senda de les Viñes (1610)
 senda de les viñes de Rondonera (1610)
 senda dels hereters (1754)
 senda va a la Vall (1610)
 sénia de Chorro[179r] partida de la Sénia de Jorro
 [188v] (1514)
 sénia Anthoni Thous (1610)
 sequer de pansses (1610)
 séquia Ahuir (1761)
 séquia Boval (1761)

92. Establertes per Roc Bort el 5 de gener de 1657 Després les compra Cristòfor Peyró de Xeresa

séquia de Agostí Font (1761)
 séquia de la Font de Rondonera (1610)
 séquia de la Marjal (1668)
 séquia de Rondonera (1610)
 séquia del Almarjar (1610)
 séquia dels Arrosos (1668)
 séquia del Molinet (1761)
 Sester (1758)
 Sexter (1759)
 Single del Py (1754)
 sort de Jaume Ferrer
 sort de Luïsa (1842)
 sort del Senyor (1610)
 sorteta on està lo taroncheret (1657)
 terme de Rondonera (1668)
 terra de la Ballia; (1610)
 terra sive Banqual, dicta del Molló (1514)
 torre de Xaraco (1657)
 tranvia Carcaixent-Gandia (1863)
 trastallador del desague de las marxales (1761)
 Ullals Espesos (1668)
 vico de la Marjal coram ('davant') lo abeurador
 [183v] (1514)
 vico de la Vall (1514)
 vico de Mesquita (1514)
 vico del Forn (1514)
 vico del Portal de Gandia (1514)
 vico dicto de la Amarjal (1514)
 vico dicto de la Marjal (1514)
 vico dicto de la Mesquita (1514)
 vico dicto de la Vall (1514)
 vico dicto del Forn (1514)
 Xaraco (1610)
 Xaraquo (1425)
 Xaracho (1467)
 Xeraquo (1490)
 Xeraco (1548)
 Xeraco (1796)

8. DISTRIBUCIÓ DE CASES DEL CAPBREU DE 1514

1. Saat Pinsayre té casa amb corral, al carrer que duu a les Marjals, i confronta amb casa d'Alaysar per una part, i per l'altra amb la d'Asmet Faraig.

2. Sadon Xaat posseeix una casa al carrer Major o camí de Gandia, que confronta amb la de Maymó Faraig per una part, i per l'altra, amb el camí de Gandia.

3. Redoua Recuto deté una casa a la plaça del poble, al costat dels porxos i cases.

4. Azmet Cafridi àlies *Calder*, posseeix una casa al carrer Major, que confronta amb la casa d'Hobaydal Verdura i la de Dorayam Faraig.

5. Dorayam Gimi té una casa al carrer de la Marjal, que limita amb la casa de [Azmet] Sanen i el dit carrer.

6. Azmet Yucef té una casa en la plaça del poble, que limita amb la casa Maymó Faraig.

7. Obaydal Verdura té establida la casa al carrer Major, que confronta amb la casa del delme i la casa d'Azmet Cafridi.

8. Homaymat Faraig té una casa al carrer del Forn, que confronta amb la casa de Saddon Senen i la casa d'Alí Recuto.

9. Mahomat Carleti té una casa al carrer que va de la plaça del poble al camí de la Marjal, que afronta amb la casa d'Ali Redoua menor de dies i amb el camí de la Marjal.

10. Saddon Senen posseeix una casa al carrer del Forn, que afronta amb la casa d'Homaymat Faraig i amb l'atzucac que va a la mesquita.

11. Azmet Carleti té una casa al carrer del portal de la Vall, que confronta, per una part, amb la casa d'Ali Xareta i, per l'altra, amb la casa de Pobret.

12. Els germans Sadon i Azmet Grabiels tenen una casa al carrer del portal de Gandia, que confronta amb la casa de Carim Faraig i la d'Azmet Cofridi.

13. Dorayam Faraig té la casa establida al carrer del portal de Gandia i confronta amb la dels Grabiels i amb el camí de Gandia.

14. Azmet Faraig, àlies Malich, té una casa al camí de la Marjal, que limita amb la casa de Pinsayre per una part i, per l'altra, amb la casa d'Homat Carleti.

15. Alí Grabiell deté la casa del carrer del Forn, que confronta amb el forn i la casa Senyoria.

16. Asmet Sabee té una casa a la plaça del poble, que confronta amb el carrer que va a les marjals i amb l'almàssera.

17. Saddon Carleti posseeix una casa al camí de la Vall, que confronta amb la terra de Momaymat Xatim i el corral d'ovelles, anomenat de l'*Abeurador*.

18. Piz Murci té una casa al carrer de la Mesquita, que confronta amb la casa Pobret

19. Mahomat Xaat, àlies Alaysar, té una casa al carrer de la Marjal, que confronta amb el portal de la Marjal i la casa de Pinsayre.

20. Azmet Sanen té una casa al carrer de la Marjal, que confronta, per una part, amb la casa d'Abraim Gimi i, per l'altra, amb la casa de l'Alfaquí.

21. Alí Verdura té casa al carrer de la Marjal, al costat de l'abeurador del dit lloc, entre dues cases.

22. Alí Recutu posseeix una casa al carrer del Forn, que confronta, per una part, amb la casa d'Homaymat Faraig i, per l'altra, amb el camí de Gandia.

23. Saat Balaguer i Alí Abudi tenen casa a Xaraco, sense posar la localització.

24. Alfonso Díez és l'únic cristià vell del poble i té casa al carrer del Forn, que confronta amb la casa d'Alí Redoua i el forn de la senyoria.

25. Sadon Cofridi, àlies Pobret, deté una casa al carrer de la Mesquita, que confronta amb la casa de Piz Murci i el camí de la Vall.

9. BIBLIOGRAFIA

- ALEMANY FERRER, Rafael, i al.: *Carta de Poblament*, Universitat d'Alacant - Ajuntament de Benidorm, Alacant, 1987.
- AHN, «Nobleza Osuna», lligall 1057, D.1, any 1668, *Capbreu de Xaraco de 1668*.
- AHN, «Nobleza Osuna», lligall 740. D. 41, *Capbreu de Xaraco 1610-1614*.
- AHN, «Nobleza Osuna», lligall 1061, D. 4, *Capbreu de Xaraco de 1754*.
- ARV 257 Capbreu mudèjar de Xaraco 1514. ff. 132v-190r.
- APARICIO, J.: *Carta arqueològica de la Safor*, Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia, Gandia, 1983, p. 249.
- BAGUÉ, E.: *Noms de persones a l'Edat Mitjana*, Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1975.
- CASANOVA, Emili (2006): *L'Onomasticon Cataloniae i la Comunitat Valenciana*, dins del VII Col·loqui d'Onomàstica.

DCVB, ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B.: *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca.

FERNANDEZ PERIS, J.: «Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna)», dins *Actas del III congreso de arqueologia peninsular*, vol. II. Porto 2000. ps 81-84.

— *Cova del Bolomor (Tavernes de la Valldigna)*, Diputació de València, València, 2007.

— *Carta arqueològica de la Safor*, Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia, Gandia, 1983, p. 249.

FERRAIRO, Josep Maria: «La Geologia», dins *El llibre de la Safor*, Sueca, 1983, pp. 197-206.

EGEA, Joaquim: *La Safor: un assaig d'anàlisi urbana*, CEIC Alfons el Vell, Ed Colomer, Oliva, 1986.

LLORENS MARTÍ, Vicent: «Toponímia del terme de Xeraco», dins *Materials de Toponímia I, (1990-1991)*, ps 553-584, 1990.

MOLL, Francesc de Borja: *Els llinatges catalans*, Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1982.

PERICOT, Luís: *La cueva del Parpalló (Gandia)*, Excavaciones del Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia, CSIC, Madrid 1942.

AURA, E.: *El magdalenense mediterráneo: la Cova del Parpalló (Gandia)*, Servicio de Investigación Prehistórica de la Diputación de Valencia, Valencia, 1995.

Protocolos notariales de Josep Verger, ARV, lligalls 2325 al 1640.

Protocolos notariales de Pere Monares, AHN, «Nobleza Osuna», lligalls 1329. D. 4, 7, 8, 1330. D.1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10.

ROSSELLÓ i VERGER, Vicenç Maria: «Anotacions a la toponímia de la Ribera del Xúquer», dins de *Cuadernos de Geografía*, núm. 24, València, 1979.

RUBIERA MATA, Maria Jesús: «Rafals y raales; ravals y arrabales; reals y reales», dins *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, I, Alacant, 1984.

Toponímia dels pobles valencians: XERACO, LA SAFOR, AVL, Ajuntament de Xeraco i CEIC Alfons el Vell, 2005.

TORRES i NAVARRETE, Francesc: «Introducció a la història i topònim de Xeraco», en *Festes Patronals de Xeraco 1979*.

— «Apunts històrics de l'església de Xeraco», en *Tres-cents anys en camí. L'església de Xeraco 1701-2001*, Editorial Afers Xeraco, 2001, ps 7-38.

— «Expedients enquadernats sobre jurisdicció i terme de Xeraco (1388-1894)». Resum de la beca de l'AVL de l'any 2005.

- «La petita noblesa valenciana: Els Almúnia, barons de Xeraco» *Xeraco en Festes*, 2006.
- *Consolidació i expansió de les cases de Xeraco, després de l'expulsió dels moriscos 1609-1754*, 2008.
- «La xarxa de séquies del terme de Xeraco», dins *Ab ben – Cedrell, Revista d'Història, Geografia i Etnologia, Memòria de l'aigua*, núm. 2. Tardor 2009, ps 16-19.
- «El Duc Francesc de Borja i la Baronia de Xeraco», en *Xeraco en Festes*, 2010.

ELS TOPÒNIMS SAFORENCES DE LA MIRADA: BELLREGUARD, GUARDAMAR I MIRAMAR

Gabriel Garcia Frasquet

INTRODUCCIÓ

Ben sovint les interpretacions toponímiques són hipòtesis lingüístiques auxiliars dels mateixos estudis històrics i geogràfics que hauran de corroborar-les. Sense aquesta confirmació, la toponímia corre el risc de convertir-se en un autèntic camp de mines a causa del possible apriorisme dels investigadors, induïts per les línies d'estudi que segueixen, o bé pel component ideològic, que pot resultar temptador en una qüestió d'alt poder simbòlic pel seu caràcter identificador (Nicolàs i Amorós 1998: 303-322) o, fins i tot, per una mena d'atreviment inconscient.

Podem exemplificar aquestes consideracions amb els diversos significats que s'han atribuït als noms de tres pobles costaners limítrofs de la comarca de la Safor: Bellreguard, Guardamar i Miramar.

LES DIVERSES INTERPRETACIONS

Bellreguard

En arribar la democràcia, els pobles saforencs es plantejaren valencianitzar la seua denominació. El primer de tot el País Valencià a aconseguir-ho, després de llargs tràmits, fou el de la Font d'En Carròs, gràcies a una decidida actuació de l'alcaldia amb l'assessorament del lexicògraf Francesc Ferrer Pastor (Puig Noguera 1978). Després de la promulgació de

la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià, els passos administratius s'abreujaren considerablement, però el procés no sempre ha estat senzill. De fet, encara no s'ha conclòs a la comarca. Beniflà, Palma de Gandia, Potries i Ròtova no han concedit gaire importància als canvis ortogràfics en l'accentuació. El Real de Gandia, tampoc a l'article inicial. I Vilallonga continua sent oficialment Villalonga, malgrat la publicació d'un extens i ben fonamentat estudi historicolingüístic per tal de demostrar una obvietat, desatesa per raons simbòliques i polítiques (Juan Cabanilles, 1996).

Bellreguard no hi recorregué un camí planer. Tenia un nom ben fixat, però, depenent de la seua etimologia, podia canviar l'ortografia en què estava escrit: fins aleshores amb *t*. Consultaren el lingüista Manuel Sanchis Guarnier (1981), que explicà que *reguard* era un derivat del verb *guardar* (mirar) amb el prefix intensiu *re-*. El significat, per tant, seria 'bella mirada' i, segons les normes ortogràfiques valencianes, s'hauria d'escriure amb *d* final. Però el partidaris d'una ortografia secessionista s'afanyaven a cercar diferències artificials amb l'excusa populista d'acostar-se a la pronunciació dels parlants, i en posició final es prescribia la *t* en tots els casos, encara que els possibles derivats mantingueren la *d* (Fontelles 1980: 24; Real Academia de Cultura Valenciana 1984: 39). I des del costat de la història, Josep Camarena (1978: 140) havia insinuat que l'*onoma*

Bellreguart podia ser una *curiosa* evolució del nom d'un barranquet proper denominat Benirrugat. Sobre aquesta conjectura, Joan Antoni Torres Cremades (1982) n'establí la total identificació: l'antiga alqueria medieval, o barranc, Benirrugat era l'actual Bellreguard. La revista *Ullal* serví com a tribuna per a explicar aquesta teoria, a la qual s'adjuntà la rèplica de l'arabista Carme Barceló (1982b). La seua contraargumentació es basava en el fet que no considerava reduïble el pas Rugat-Reguart. I d'altra banda, afirmava que, fins i tot si s'admetia la influència analògica justificadora del pas Benirrugat-Bellreguard, el topònim ja havia deixat de ser àrab per a esdevenir valencià, i per tant s'hauria d'escriure amb *d*. Pretenia ser una resposta clara, però amb aquesta concessió a l'adversari l'argument s'afeblia. Era una esclatxa que permetia una certa ambigüïtat legitimadora de la discrepància.

Poc després, Abelardo Herrero (1983: 101-103) tornava sobre la mateixa semblança entre Benirrugat-Bellreguard com a base d'un fenomen d'etimologia popular, tot i que atribuïa la forma *bell-* a l'atracció analògica que podia haver produït l'existència de la partida rural de Belló. D'altra banda, adoptava la forma amb *t* final pel seu rotund predomini en la documentació recollida per Torres Cremades, si bé admetia el significat de 'bella mirada'.

L'ajuntament finalment optà per l'argument d'autoritat dels prestigiosos lingüistes susdits i, en conseqüència, acordà sol·licitar la modificació pertinent, que fou aprovada per la Generalitat Valenciana la tardor del 1988 (DOGV, 19-X-1988). Però immediatament s'atjà la polèmica preexistent, cosa que s'ha evidenciat llargament en els senyals anunciadors de carretera amb una *t* superposada que es convertia en bandera visible de la dissidència ortogràfica. Es tractava de l'arxifonema ideològic.

Posteriorment, el gran etimologista Joan Coromines començà la publicació del seu monumental *Onomasticon Cataloniae*. En abordar el topònim Bellreguard (II, 410-411), sense conèixer la bibliografia esmentada, constata en primer lloc l'escassetat de les notícies històriques. Quant a l'etimologia, restringeix el derivat postverbal *reguard* al seu significat predominant de 'recel, perill, temença', la qual cosa converteix *bell* en un oxímoron inexplicable. En conseqüència, refusa

aquesta via i en cerca d'altres en pronúncies deformades del nom del poble, molt abundants i diverses fins fa poc de temps, especialment entre persones amb poca habilitat lectora quan l'oralitat predominava sobre l'escriptura. Així parteix de 'berruárt' per a explorar-ne orígens germànics, berbers i finalment àrabs, pels quals es decanta.

Guardamar

L'arabista Mikel de Epalza (1980: 207-210; 1983: 91-94) atribuï els orígens de Guardamar (del Segura) al nom de lloc àrab *wādī r-rimāl*, 'riu de dunes', perquè s'adeïa amb la desembocadura costanera on s'emplaça el poble. Segons explicava, la toponímia menor àrab havia passat, per l'homofonia que en feren els cristians sense conèixer-ne el significat, a la pronúncia Guardamar. En referències posteriors (1986: 421), empés per la seua morofília, entesa com l'amor i la passió amb què conreava la seua especialitat, eixamplà la mateixa interpretació al Guardamar «del Serpis de Gandia». La raó de les transformacions era la situació estratègica dels dos pobles, amb la qual cosa sembla relacionar-los amb 'custòdia de la mar'.

Aquesta interpretació fou rebatuda per altres investigadors (Garrido 1999: 313-329; Mas 2002: 67-70) per raons històriques: Guardamar (del Segura) era un nou nom de lloc per a un poble que naixia en un nou emplaçament després de la conquesta cristiana. I lingüístiques: la derivació que proposava Epalza no estava ben construïda perquè no explicava convincentment la metàtesi de la *r* dins el component *guad-*, 'riu' en àrab. Segons ells, l'etimologia de Guardamar s'havia de basar en la semàntica diacrònica: *guardar* en l'Edat Mitjana era sinònim de *mirar*. Per tant, la significació havia de ser poble 'que mira al mar'.

Un altre prestigiós arabista, André Bazzana (1983: 252), hi proposava una solució ben diferent per al Guardamar saforenc: *Wadi al-Hamr*, o siga, «el riu tenyit». Per la seua banda, Abelardo Herrero (1983: 118-119) lliga la interpretació de Guardamar (de la Safor) a la seua posició geogràfica, que li permet la custòdia i la vigilància de la costa: la guarda de la mar. Potser aquestes divergències ocasionen que Frederic Barber (2010), autor d'una extensa monografia sobre el poble, eludisca el tema de la significació del topònim.

Miramar

L'emplaçament del poble i la simplicitat del seu compost han evitat la discussió existent en els topònims anteriors si exceptuem una fantasiosa interpretació del seu secretari municipal Àngel Damián, que, probablement amb la col·laboració del rector Lucas Peiró, elaborà uns apunts històrics de la població (La Parra 2003: 29-30; Herrero 1983: 121). Quant al topònim, com que semblava massa senzill, degueren consultar en el *Diccionario* de la Real Academia Española la veu *miramamolín*, de l'àrab hispànic *amir almuminín*, 'príncep dels fidels'. No els desanimà que la forma haguera servit quasi exclusivament per a referir-se als califes almohades. Només calia incorporar-hi un suposat reietó local, El-Hamar. La combinació resultant era *amir-alhamar*, 'príncep de la casa d'Hamar', inaudit origen de l'actual Miramar.

Però, com que no només els aficionats corren el perill del desencert, encara que siga puntualment, el DCVB en forma el gentilici, *milamarins*, sobre una dissimilació consonàntica pròpia de la pronúncia descurada, denominació que encara ostenta alguna institució local (Garcia Frasquet 1994).

L'APORTACIÓ DE LA HISTÒRIA

L'auge de la història local ha propiciat la publicació de bons estudis sobre els pobles que ens ocupen. Per aquests sabem que Bellreguard apareix documentat per primera vegada l'any 1484 en un manual de consells de la vila de Gandia on figura Joan Roca, «senyor del loch appellat Belreguard». Feia dos anys que havia heretat del seu pare, Jaume Roca, la meitat del domini. L'altra meitat l'havia obtinguda per donació del seu germà Pere (Soler 2006: 63).

Antigament el territori rebia el nom de Sotaia. Posteriorment es conegué per la fórmula mixta Sotaia d'en Roca i, finalment, Alqueria d'en Roca (Herrero 1983: 62). Segurament Joan Roca, en prendre'n possessió, li canvià la denominació per Bellreguard, potser pensant en una venda futura. Un nom atractiu que millorava els conceptes d'alqueria o *rahal*, que continuaven a dir els moros.

Efectivament, l'any 1486, ofegat pels deutes acumulats, vengué Bellreguard al duc de Gandia, Pere Lluís de Borja, que tenia el projecte d'expandir el senyoriu, recentment adqui-

rit, segons una estratègia dissenyada pel seu pare, el cardenal Roderic de Borja, futur Alexandre VI (Soler 2006: 142-144).

Després de l'efímer govern de Pere Lluís i del seu germà Joan de Borja, assassinat a Roma, la seua vídua, la duquessa Maria Enríquez, continuà agregant-hi alqueries, llocs i baronies (Pastor Zapata 1992: 181-198). I l'any 1499 comprà el lloc de Miramar als germans Jaume i Joana Balaguer, que fins feia poc s'havia conegut com a Alqueria dels Balaguer; anteriorment com a Alqueria d'en Sapujada; i, més antigament, Rafalmau, *ráh.l Almau*, finca de Dalmau, que els musulmans identificaven com a Almau (Barceló 1983: 272). I aquesta denominació, que venia des del segle XIV, fou la que continuaren emprant els moriscos fins a l'expulsió (Labarta 1982: *pàssim*). Miramar es tractava, per tant, d'un nom també acabat d'estrenar, possiblement per raó de la venda, ja que no podia continuar duent el dels antics propietaris (La Parra 2003: 29). La primera documentació del nou topònim apareix en la sessió del *Manual de Consells de Gandia* corresponent al 17 d'octubre de 1497: «al manifich mossèn Jaume Balaguer, senyor del loch de Miramar» (Olaso 2005: 316). Anteriorment el personatge hi figurava com a senyor de Rafalmau (Olaso 2005: 183, 200, 211).

L'edició d'aquest important fons documental permet identificar l'alqueria de Bertomeu Dalmau, notari, que la posseïa almenys en el tombant dels segles XIV i XV (Camarena 1959-1961: I 15, II 60), amb Rafalmau i Miramar, relació que fins aleshores havia impedit d'establir un error en una antiga transcripció de l'escriptura de venda del lloc, reproduïda per Santiago La Parra (2003: 365), on se li atribuïa el nom antic de Rafalman. Ara bé, això no ha constituït cap impediment perquè també li adjudicaren interpretacions: *Rahl al-'Imâm*, «l'heretat de l'Imam», «del Director de l'Oració» (Soler 2009: 98).

Segons el document de compravenda esmentat, Miramar fitava amb

... termes del loch de Beniamís e ab terme del loch de Bellreguard, olim appellat la Alqueria de Mossén Roqua, e ab la alqueria que-s nomena dels Tamarits e ab la riba de la mar. (La Parra 2003: 365)

Aquesta darrera alqueria havia anat prenent el nom dels propietaris: Rahal Verdeguer, Alqueria de Verdeguer i Alqueria dels

Tamarit, que, possiblement influïts per les decisions dels senyors veïns, rebatejaren el lloc amb la denominació de Guardamar. La primera citació que en coneguem pertany a la *Crònica de Martí de Viciana*, l'any 1564, on figuren els germans Miquel Jeroni i Vicent Tamarit, «senyors de Guardamar» (Herrero 1983: 61). No sabem l'any concret en què es produí la novetat, ni si hi contribuí la creació de parròquies, l'any 1535, per a l'evangelització dels moriscos, en què l'Alqueria de Tamarit passava a ser un annex de la de Miramar. De tota manera, el lloc no isqué de la família fins a l'any 1635, en què el vengueren a Enric de Miranda (Barber 2010: 108-109); per la qual cosa, les denominacions Alqueria dels Tamarits, Guardamar de Tamarit i Guardamar coexistiren durant dècades, i la darrera no es degué consolidar fins a canviar de propietari. Ara bé, en tot cas es tractà d'una fixació relativa perquè el poble, per les seues reduïdes dimensions, ha estat conegut popularment com l'Alcrista o l'Alquerieta de Guardamar. Degué contribuir a la vacil·lació el fet que Guardamar i el seu veí Miramar eren noms considerats escassament diferenciadors?

D'altra banda, el sentit que li atribueix Abelardo Herrero, de guàrdia de la costa, no ha estat confirmat pels estudis històrics sobre la guarda de la mar o sobre els atacs corsaris al segle XVI (Olaso 2011; Pardo, 2011). L'any 1577 s'erigí una torre de guaita a Piles, equidistant entre el Grau de Gandia i la séquia del Vedat a Oliva. Els seus atalladors recorrien cada dia el trajecte en totes dues direccions, però no s'esmenta en cap cas el Guardamar saforenc (Soler 2009: 148-154). I tampoc en les posteriors ordinacions tocants a la custòdia i guarda de la costa marítima del Regne de València (Martí Mestre 1991: 115-135, 190-191).

L'AJUT DE LA FILOLOGIA

El verb *guardar* és una paraula d'origen germànic que, al llarg de l'Edat Mitjana, tingué diversos significats en la nostra llengua que estan àmpliament documentats: 'protegir', 'prendre en consideració', 'guardar-se' (pronominal) i 'mirar'. Aquesta darrera accepció era compartida amb altres llengües romàniques, com de fet palesen les formes actuals *regarder*, del francès, o *guardare*, de l'italià. En català, la múltiple significació de *guardar* i la competència amb *mirar* van afavorir l'aparició de les formes reforçades *reguardar* i *esguardar* (Badia i Margarit 1999: 229-230). A més, per a estalviar ambigüitats, solia em-

prar-se en correlació amb el verb *veure*, com podem comprovar en exemples del *Llibre dels feits*, «E a cap d'una peça que nós lo guardam no el vim» (Jaume I 1982: 108); i de la *Crònica de Ramon Muntaner* (1979: II, 119) «E com venc al maití, així con lo sol eixí, nós guardam, e veem venir quatre galees e un lleny». Sant Vicent Ferrer (1973: I, 50-51) també l'utilitzà substantivat amb complements explicatius: «per tenir via dreta és necessari que hajam guardament de vista del terme e del camí». I en el mateix paràgraf, «esguard del lloc» i «esguardament de vista». Aqueixa debilitat de la paraula fou la causa que a finals del segle XV apareguera com a bandejable en les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, confegides per Pere Miquel Carbonell, que la substitueix per *mirar* (Badia i Margarit 1999: 110). Però l'ús popular, que devia continuar ben vigent, li meresqué la reivindicació de Jaume Gassull en la *Brama dels llauradors de l'horta de València*, on apareix, una vegada més, formant un doblet aclaridor amb un sinònim parcial: «i 'de fit a fit' la fita i aguarda» (Pitarch 1982: 109). Ara bé, el mot perdia clarament posicions. Així Joan Bonllavi, en traslladar el *Blanquerna* de Ramon Llull de la «llengua llemosina primera» a la «llengua valenciana», canvia sistemàticament *esguardar* per *mirar* (Colón 1976: 98-99, 101). De qualsevol manera, la seua pervivència degué ser llarga, com ho demostra el fet que haja perdurat fins als nostres dies el derivat *entreguardar*, que fan servir els obrers saforencs en el sentit de, corrent la visual, fer coincidir dues arestes verticals per a comprovar si estan a plom.

Com hem vist, *reguardar* és un derivat poc emprat de *guardar*, i el substantiu *reguard* era usat majoritàriament en el sentit de 'por, temor'. Però el DCVB dona 'mirar' com a primer significat de *reguardar* (IX, 303) i cita un exemple, ben llunyà de qualsevol temença, del *Fèlix o Llibre de les Meravelles* lul·lià: «Totes les vegades que'l pare e la mare reguardaven aquella pintura, eren alegres». El paràgraf del qual s'ha extret és comovedor: un cavaller envia el seu fill a terra estranya, on s'està un llarg temps per fets d'armes. Abans de partir encomana a un pintor que, a la paret de la cambra matrimonial, pinte una imatge de qui prompte serà absent. I cada vegada que la «reguardaven» eren feliços perquè el remembraven (Llull 1980: 166). Hom podria inferir que el substantiu derivat *reguard*, a més de 'recl', significara també simplement 'mirada'? Joan Coromines (1980-2001: IV, 701) ignora aquesta referència i il-

lustra la veu amb una altra de la *Biblia Catalana* de 1461: «Lo Senyor reguardava lo seu poble», a la qual confereix el matís de 'mirar vigilantment, severament', que eixampla al substantiu *reguard*, amb la qual cosa, com hem dit, impossibilita el compost *bell-reguard*. Aquesta dificultat insalvable el va dur a explorar, sense resultat, altres camins. Potser hauria arribat a una altra conclusió amb la citació esmentada del seu col·lega Francesc de Borja Moll, que, en un exercici de coherència, identificava Bellreguard amb *bella mirada* (Alcover-Moll, II, 416). Però no ho trobà oportú, possiblement per orgull intel·lectual. En el seu *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* rectifica contínuament, de vegades amb excessiva duresa, les etimologies del DCVB, el seu únic antecedent en aquest camp, i llança invectives de caràcter personal al seu autor (Rico 1995: 148).

Recordem, així mateix, una altra limitació semàntica que condueix a error: la d'Abelardo Herrero (1983: 118-119), que lliga *guardar* a *custodiar* en la seua interpretació de Guardamar, i ho justifica amb el fet que al llarg del segle XVI la pirateria barbaresca constituí un autèntic malson. O la insistència de Mikel de Epalza (1994: 265) d'atribuir-li arrels semítiques emmascarades, una temptació difícilment eludible per a un arabista, com ja advertia Moreu-Rey (1982: 128).

L'EMPLAÇAMENT GEOGRÀFIC

Miramar i Guardamar s'assenten sobre un marge o escarpa prelitoral que separa el terreny d'horta del de marjal. Es tracta d'una falla que s'estén, paral·lela a la costa, entre Piles i Daimús i assoleix la màxima altura sobre el nivell del mar a Miramar, 12 metres, seguit de Guardamar amb una elevació de 6 metres (Alonso 2007: 15; Barber 2010: 19). De tal manera que tots dos pobles s'emplacen en un balcó privilegiat per a contemplar la mar Mediterrània. Aquesta és la raó del seu nom. S'encaraven a la mar, i la veien, almenys fins que la urbanització total de la costa ho ha impedit.

Reforça aquesta significació l'existència del topònim Guardamar en llocs de l'interior, però des d'on s'albira el mar, com el Mas de Guardamar de Dalt (674 m d'altitud) en el terme de Lluçena (l'Alcalatén).

D'altra banda, el fet que entre la desembocadura del riu Serpis, o riu d'Alcoi, i el terme de Guardamar s'interposen

la partida gandiana dels Marenys de Rafalcaid i la franja costanera del terme de Daimús estalvien el dubte que el nom del poble siga una derivació romanç d'un antic hidrònim àrab; de la mateixa manera que la distància de 1.300 metres entre el seu nucli de població històric i la línia marítima aconsellen no relacionar-lo amb la custòdia de la costa.

Quant a Bellreguard, situat enmig d'una plana fèrtil en temps de l'esplendor de la canya de sucre, devia oferir una bella contemplació, tant per la recreació de la vista com per la riquesa patrimonial que generava (Soler 2006: 121-134).

S'ha de tenir en compte que l'actual delimitació dels termes municipals que permet a Bellreguard fitar amb la mar no es realitzà fins al 1833, després d'un llarguíssim plet amb Miramar pels terrenys de pastures que durà 90 anys (La Parra 2003: 48-70).

CONCLUSIONS

Queden encara incògnites per resoldre, que esperem que puguen aclarir-se en futurs estudis, tot i que això pugua contradir els resultats a què arribem. D'altra banda, el fet que hàgem discutit algunes interpretacions de destacats especialistes no resta mèrit en absolut al seu magisteri i a la seua ingent labor filològica. Solament intentàvem reflexionar sobre la naturalesa lliscadissa de la interpretació toponímica, particularment si no s'aborda conjuntament des dels punts de vista lingüístic, històric i geogràfic, metodologia que hem fet servir en aquest escrit.

En conclusió, podem dir que Bellreguard, Miramar i Guardamar, pobles fronterers de la comarca de la Safor, són tres topònims tardans, apareguts quasi coetàniament entre 1484 i 1564. Són tres noms descriptius, d'arrel purament valenciana, que presenten diverses similituds: la seua estructura composta (*adjectiu-substantiu* en el primer cas i *verb-substantiu* en els altres dos); una certa coincidència fonètica (paraules trísíl·labes agudes amb la mateixa vocal tònica), així com semàntica ('bella mirada' i 'mira a mar'), ja que, en el temps en què reberen els noms, *mirar* i *guardar* eren sinònims. Pel que fa a la raó de la rara i preciosa semblança, podem aventurar la hipòtesi que, d'una banda, degué actuar-hi el mimetisme i, d'altra, una certa influència italianitzant en el context històric d'un puixant ducat borgià.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni M.- MOLL, Francesc de Borja (1976-1978): *Diccionari Català- Valencià-Balear*, Palma de Mallorca.
- ALONSO, Jesús E. (2007): *Miramar, història pròxima*, Miramar, Ajuntament de Miramar.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1999): *Les Regles de esquivar vocables i «la qüestió de la llengua»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BARCELÓ TORRES, Carme (1982a): *Toponímia àrabica del País Valencià. Alqueries i castells*, Canals, [Ajuntament de Xàtiva].
- (1982b): «Bellreguard», dins *Ullal 2*, pp. 65-66.
- BARBER, Frederic (2010): *Guardamar de la Safor. Estudi de la història del poble*, Bellreguard, Ajuntament de Guardamar de la Safor.
- BAZZANA, André (1983): «El món islàmic», dins NOVELL, Néstor i Muñoz Femenia, Joaquim (dirs.), *El llibre de la Safor*, Sueca, pp. 249-256.
- CAMARENA MAHIQUES, José (1959-1961): *Colección de documentos para la historia de Gandia y su comarca*, 3 fascicles, Gandia, Instituto Laboral de Gandia.
- (1978): «De la historia de Oliva y Rebollet», dins *Iniciación a la historia de Oliva*, València, Ajuntament d'Oliva.
- COLÓN, Germán (1976): *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos.
- COROMINES, Joan (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 10 vols., Barcelona, Curial / La Caixa.
- (1989-1997): *Onomasticon Catalaniane*, 8 vols., Barcelona, Curial / La Caixa.
- EPALZA, Mikel de (1980): «Al topónimo de Guardamar», dins *Instituto de Estudios Alicantinos 29*, pp. 205-214.
- (1983): «Guardamar («Río de las Dunas»), Valdemoro («Río Amargo») y Mesleón «Posada de las Fuentes»): tres topónimos árabes romanceados», dins *Instituto de Estudios Alicantinos 38*, pp. 89-99.
- (1994): «L'estudi comarcal dels topònims àrabo-catalans», dins *Miscel·lània Germà Colón*, II, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 241-270.
- EPALZA, Mikel de - RUBIERA, María Jesús (1986): «Estat actual dels estudis de toponímia valenciana d'origen àrab», dins *Xé Col·loqui general de la Societat d'Onomàstica. Ir d'Onomàstica Valenciana*, València, Universitat de València / Conselleria d'Administració Pública. Generalitat Valenciana.
- FERRER, Sant Vicent (1973): *Sermons de Quaresma*, 2 vols., València, Clàssics Albatros.
- FONTELLES, Antoni - HERVÀS, M. Pilar (coords.) (1980): *Vocabulari bàsic de la llengua valenciana. Castellà-valencià / Valencià-castellà*, València, Grup d'Acció Valencianista.
- GARCIA FRASQUET, Gabriel (1994): «A propòsit del gentilici 'milamari'», dins *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior* LVIII, pp. 22-25.
- GARRIDO I VALLS, Josep-David (1999): «Almodòver i Guardamar: història de dos topònims situats a la gola del Segura», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes. Homenatge a Arthur Terry*, vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 313-329.
- HERRERO ALONSO, Abelardo (1983): *Aportaciones a la toponímia de la Conca de la Safor*, Gandia, Instituto Duque Real Alonso el Viejo.
- JAUME I (1982): *Crònica o Llibre dels feits*, Barcelona, Edicions 62 / La Caixa.
- JUAN CABANILLES, Joaquim (1996): *El nom de Vilallonga de la Safor (Un assaig de toponímia històrica)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- LABARTA, Ana (1982): «Cuentas del tendero morisco Gerónimo Hoix (Gandia, 1587)», dins *Al-Qantara* III, fasc. 1-2, pp. 135-171.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago (2003): *Història de Miramar*, Miramar, Ajuntament de Miramar.
- LLULL, Ramon (1980): *Llibre de meravelles*, Barcelona, Edicions 62 / La Caixa.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1991): *Les ordinations de la costa marítima del Regne de València (1673)*, Barcelona, Institut de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MAS I MIRALLES, Antoni (2002): «Aproximació a la toponímia de Guardamar», dins *La Rella* 15, pp. 49-70.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca, ed. Moll.
- MUNTANER, Ramon (1979): *Crònica*, Barcelona, Edicions 62 / La Caixa.
- NICOLÀS AMORÓS, Miquel (1998): *La història de la llengua catalana. La construcció d'un discurs*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- OLASO, Vicent (2005): *El Manual de Consells de Gandia a la fi del segle XV*, València, Universitat de València.
- (2011): *'Per guardar la vila'. Muralla i defensa a la costa valenciana (Gandia, segles XIII-XVI)*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- PARDO MOLERO, Juan Francisco (2011): *La guerra i els cavallers. Els Centelles, el comtat d'Oliva i la defensa del Regne de València*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- PASTOR ZAPATA, José Luis (1992): *Gandia a la baixa edat mitjana. La vila i el senyoriu dels Borja*, [Gandia,] CEIC Alfons el Vell.
- PITARCH, Vicent - GIMENO BETÍ, Lluís (1982): *Poesia eròtica i burlesca dels segles XV i XVI*, vol. I, València, Edicions 3 i 4.
- PUIG NOGUERA, Jesús - FERRER PASTOR, Francesc (1978): *La Font d'En Carròs. Expedient d'adequació del nom del poble a la toponímia valenciana*. València.
- REAL ACADEMIA DE CULTURA VALENCIANA (1984): *Ortografia de la llengua valenciana de la Real Academia de Cultura Valenciana*, 4a ed., València, Ajuntament de València.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1970): *Diccionario de la lengua española*, 19a ed., Madrid.
- RICO, Albert - SOLÀ, Joan (1995): *Gramàtica i lexicografia catalanes: Síntesi històrica*, València, Universitat de València.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1981): «L'ortografia del topònim 'Bellreguard'», dins *Bellreguard en festes*, s. p.

SOLER, Abel (2009): *Piles. Geografia, història i patrimoni*, Piles, Ajuntament de Piles.

SOLER, Abel - TORRES, Joan Antoni (2006): *Història del poble de Bellreguard*, Bellreguard, Ajuntament de Bellreguard.

TORRES CREMADES, Joan Antoni (1982): «Bellreguard», dins *Ullal 2*, pp. 62-64.

TOPONÍMIA I DIDÀCTICA DE LA GEOGRAFIA: ELS ITINERARIS DIDÀCTICS

Pere Antoni Balaguer
[Institut la Creueta d'Onil]

INTRODUCCIÓ

Segons estudis recents, la toponímia valenciana es troba en bon estat de salut en quantitat i qualitat d'estudis, i també pel que fa al seu procés de recuperació i normalització (Casanova 2010: 195). Però, cal fer un poc més per a millorar-lo? Al meu parer, sí. Cal acostar esta disciplina a les aules en els nivells educatius no universitaris. Si la toponímia valenciana es troba en bon estat de salut és gràcies a la labor que, des de l'àmbit universitari i científic, realitzen, des de fa anys, especialistes en la matèria. També gràcies al suport institucional d'organismes que, com l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, tenen entre les seues primeres metes la recuperació i conservació d'este inestimable patrimoni. No obstant això, una verdadera opció de futur per a la toponímia passa per introduir-la en les nostres escoles i instituts, de manera que els jòvens de hui sàpien apreciar-la demà.

Com a professor de Geografia en actiu des de l'any 1993 en centres educatius de Secundària i Batxillerat de la Comunitat Valenciana he tingut l'oportunitat de desenrotllar l'ensenyança d'esta matèria, la Geografia, i de compartir experiències educatives amb nombrosos companys especialistes en Geografia i en altres assignatures afins. Des de fa prou anys duc a terme treballs basats en la realització d'itineraris didàctics, tant per a alumnes com per a professorat. En estos itineraris s'utilitza l'entorn més o menys pròxim com a ferra-

menta per a elaborar tota una sèrie d'activitats i, inclús, d'unitats didàctiques. Encara que més avant s'explicaran amb més detall les peculiaritats i particularitats d'un itinerari didàctic, ara val la pena ressaltar que, des del moment que es planteja eixir fora del centre educatiu, es fa necessari ubicar-se en el territori. És a dir, utilitzar la cartografia, ja siga simple o complexa, i atendre la toponímia que s'hi desplega. A diferència dels que, afortunadament, no recorden si van arribar a la toponímia a través de la cartografia o viceversa (Roselló 2004), qui escriu estes línies té clar que va descobrir la toponímia des de la geografia i la cartografia. Este acostament a la toponímia, i l'alt rendiment escolar que genera quan s'utilitza en l'aula, és el que em provoca una reflexió sobre la seua quasi nul·la presència en el nostre sistema educatiu. Fins fa ben poc no hi havia pràcticament intents d'introduir esta disciplina entre els nostres estudiants, i encara hui, al meu entendre, són molt escassos. I, no obstant això, sempre que se l'ha utilitzada de manera transversal en les aules, l'interés mostrat pels alumnes i el rendiment acadèmic, si l'activitat està ben plantejada, ha sigut elevat.

Esta ponència és un xicotet intent que advoca per la introducció en les aules, en tots els nivells educatius, de materials didàctics i, inclús, de continguts curriculars en els quals la toponímia no siga quelcom secundari sinó l'eix mateix de

l'activitat a desenrotllar. En els apartats que segueixen intente plantejar algunes de les claus per a aconseguir-ho.

TOPONÍMIA I GEOGRAFIA

La toponímia és la ciència que estudia l'etimologia dels noms de lloc. Els dos elements que integren el topònim (nom i lloc) es relacionen en el document cartogràfic, el mapa. Per tant geografia i toponímia són un tot inseparable que es complementa mútuament. Un mapa queda buit de contingut sense els topònims que constitueixen el seu vocabulari, però un topònim sense localitzar en el mapa és, en paraules de Roselló, un fòssil fora de context (Roselló 2004). La cartografia, per tant, com a disciplina pertanyent al més ampli camp de la geografia, es converteix en el recipient idoni per a la toponímia. Una simple llista de topònims sense la seua corresponent localització en el mapa és una tasca incompleta, ja que falta la informació que proporciona el lloc en què s'ubica el topònim.

Com explica Henri Dorion, la toponímia complix una doble funció, espacial i temporal, i això fa que tinga una relació essencial amb la geografia, a la qual la toponímia aporta el vocabulari, i amb la història, a la qual aporta informació sobre les relacions de l'home amb un determinat lloc (Dorion 2009).

Ampliant el que hem dit, la toponímia en tant que és vocabulari dels noms geogràfics actua en quatre nivells diferents, tots d'interessant aplicació en les aules (Helleland 2006: 113):

- El nivell cognitiu (identificació d'una entitat), per exemple, *el Pla d'Onil*.
- El nivell emotiu, per exemple, els noms de llocs que evoquen sensacions bones i roïnes, per exemple, *barranc de l'Infern* o *Vistabella*.
- El nivell ideològic, per exemple, *Col·legi Sant Jaume* o *plaça del Generalíssim*.
- El nivell de pertinença a una comunitat, per exemple, *Platja Llisa* o *Playa Lisa*, segons es parle valencià o castellà

Per consegüent, els noms geogràfics tenen una importància social fonamental. La societat també és responsable de respectar el patrimoni dels noms geogràfics i d'assegurar-se que la planificació dels noms de lloc es duga a terme de manera que garantisca la conservació de la funcionalitat de

la toponímia i la protecció del patrimoni cultural en el marc d'una societat que està experimentant ràpids canvis (Helleland 2006: 112). Les implicacions d'esta reflexió des del punt de vista dels anomenats objectius actitudinals en el nostre sistema educatiu és més que evident.

La major part dels especialistes destaca que, entre totes les disciplines que es relacionen amb la toponímia, la geografia, entesa com a ciència general de l'espai, pot jugar un paper fonamental. En els anys cinquanta, l'anglès H. C. Darby va expressar esta circumstància d'una manera molt clara, assenyalant la limitació que podia significar no tindre en compte el vessant geogràfic dels noms de lloc (Darby 1953: 7). Per a ell, l'afinitat entre toponímia i geografia «no és una qüestió secundària. Una aproximació exclusivament filològica és incompleta, perquè es fa necessari tindre un coneixement directe tant dels noms com dels llocs. Les conclusions del filòleg han de ser sempre posades en relació amb la realitat topogràfica; siga a través de mapes, de comprovacions en directe o d'enquestes específiques. I és que, sovint, el coneixement del territori ens dóna les claus del significat dels noms».

En efecte, la visualització d'un determinat entorn acaba, de vegades, de donar sentit a un topònim i explica el seu origen. Al mateix temps el topònim pot donar pistes sobre formes de vida i costums passats, i així passa a ser depositari de la memòria col·lectiva d'una comunitat. La labor de recuperació i depuració dels topònims per a conservar esta memòria es converteix així, en un món globalitzat i que tendix a la uniformitat, en tasca imprescindible, especialment en els casos, prou nombrosos, en els quals la relació entre el topònim i l'explicació que l'entorn proporciona es fa cada vegada més difusa. Interessa ressaltar este aspecte perquè, com es veurà més avant, la conservació d'este patrimoni com a part de la cultura pròpia d'un poble és un dels objectius fonamentals a aconseguir entre els estudiants en el nostre actual sistema educatiu.

LA TOPONÍMIA EN EL CURRÍCULUM OFICIAL. ELS TEMES TRANSVERSALS

Sense ànim de ser exhaustiu es detallen a continuació alguns dels objectius del currículum oficial (Decret 112/2007, de 20 de juliol, del Consell, i Decret 102/2008, d'11 de juliol, del Consell) de la nostra Comunitat Autònoma que, tant per a l'En-

senyança Secundària Obligatòria, amb caràcter general, com per a l'assignatura de Geografia en Secundària i Batxillerat, en particular, són susceptibles d'incorporar continguts relacionats amb la toponímia per a la seua aplicació en les aules.

Objectius de l'etapa d'Ensenyança Secundària Obligatòria

- Desenrotllar destreses bàsiques en la utilització de les fonts d'informació per a adquirir, amb sentit crític, nous coneixements. Adquirir una preparació bàsica en el camp de les tecnologies, especialment les de la informació i la comunicació.
- Concebre el coneixement científic com un saber integrat que s'estructura en distintes disciplines, així com conèixer i aplicar els mètodes per a identificar els problemes en els diversos camps del coneixement i de l'experiència.
- Conèixer els aspectes fonamentals de la cultura, la geografia i la història de la Comunitat Valenciana, d'Espanya i del món; respectar el patrimoni artístic, cultural i lingüístic; conèixer la diversitat de cultures i societats a fi de poder valorar-les críticament i desenrotllar actituds de respecte per la cultura pròpia i per la dels altres.
- Valorar críticament els hàbits socials relacionats amb la salut, el consum responsable, l'atenció dels sers vius i el medi ambient, i contribuir, així, a la seua conservació i millora.
- Valorar i participar en la creació artística i comprendre el llenguatge de les distintes manifestacions artístiques, utilitzant diversos mitjans d'expressió i representació.

Objectius de l'àrea de Ciències Socials

- Identificar, localitzar i analitzar, a diferents escales, els elements bàsics que caracteritzen el medi físic, les interaccions donades entre ells i les que els grups humans estableixen a l'utilitzar l'espai i els seus recursos, i valorar les conseqüències de tipus econòmic, social, polític i mediambiental. Conèixer la problemàtica es-

pecífica que planteja utilitzar els recursos de la Comunitat Valenciana.

- Comprendre el territori com el resultat de la interacció de les societats sobre el medi en què es desenrotllen i s'organitzen.
- Valorar i respectar el patrimoni natural, històric, lingüístic, cultural i artístic espanyol, i de manera particular el de la Comunitat Valenciana, així com assumir les responsabilitats que suposa la seua conservació i millora.
- Conèixer i valorar les especials característiques d'identitat lingüística, cultural i històrica de la Comunitat Valenciana i la seua relació amb les altres comunitats autònomes de l'Estat espanyol.
- Buscar, seleccionar, comprendre i relacionar informació verbal, gràfica, icònica, estadística i cartogràfica, procedent de fonts diverses, inclosa la proporcionada per l'entorn físic i social, els mitjans de comunicació i les tecnologies de la informació, tractar-la d'acord amb el fi perseguit i comunicar-la als altres de manera organitzada i intel·ligible.
- Utilitzar les imatges i les representacions cartogràfiques per a identificar i localitzar objectes i fets geogràfics, i explicar la seua distribució a distintes escales, amb especial atenció al territori espanyol. Utilitzar, així mateix, fonts geogràfiques d'informació: textos escrits, sèries estadístiques, gràfics i imatges, i elaborar croquis i gràfics apropiats.

Objectius de Geografia de 2n de Batxillerat

- Comprendre i valorar la importància del sentiment i del comportament territorial del ser humà, en relació, en particular, al territori espanyol, forjat al llarg d'un procés històric i que es concreta en uns límits o fronteres que definixen estratègies i interessos de grups socials.
- Conèixer i comprendre la diversitat i pluralitat de l'espai geogràfic espanyol, caracteritzat pels grans contrastos i la complexitat territorial derivats dels

distints factors naturals, històrics i d'organització espacial que han anat modelant la societat, la cultura i el territori de forma interdependent.

- Comprendre i explicar en les seues coordenades temporals i espacials els distints projectes socials, que donen lloc a diferents processos d'ordenació territorial, utilitzant conceptes, procediments i destreses específicament geogràfics per a explicar l'espai com una realitat dinàmica, diversa i complexa, en la qual intervenen múltiples factors.
- Utilitzar els procediments específics del coneixement geogràfic per a explicar una situació territorial, partint de les percepcions espontànies que es contrasten amb els arguments científics per a elaborar una nova hipòtesi, verificables a través de les dades.
- Valorar la funció del medi natural, dels recursos naturals i de les activitats productives en la configuració de l'espai geogràfic europeu, espanyol i de la Comunitat Valenciana, reconèixer la seua relació mútua amb la societat i percebre la condició de l'home com l'agent d'actuació més poderós i ràpid sobre el medi.
- Adquirir consciència espacial per a participar de forma activa i responsable en les decisions que afecten l'ordenació del territori i valorar la necessitat de potenciar l'equilibri natural i l'equitat social.
- Identificar i conceptualitzar els diferents elements que configuren una explicació geogràfica: dinàmica atmosfèrica, explotació dels recursos naturals, procés d'urbanització, envelliment de la població, etc., utilitzant per a això un vocabulari adequat.

Per altra banda, la transversalitat, també prevista en documents oficials, planteja la consecució, per part dels alumnes de cada etapa, de determinats objectius que, sense aparèixer expressament en cap de les matèries, han d'impregnar-les totes, de manera que qualsevol professor de qualsevol matèria pot incidir sobre elles en el moment que considere oportú al llarg del curs. No obstant això, quan estos objectius

es treballen de manera coordinada entre dos o més departaments l'eficàcia en el procés educatiu és major. Sense que es faça necessari ara detallar els temes transversals segons apareixen en el currículum oficial de la nostra Comunitat Autònoma, sí que és oportú assenyalar que la toponímia pot aportar, igual que als objectius educatius indicats anteriorment, possibilitats de desenrotllar-los, especialment en la denominada educació ambiental, un dels temes transversals de més actualitat entre la comunitat escolar. Esta col·laboració de la toponímia amb l'educació ambiental s'establix principalment, com s'explicarà més avant, a través dels itineraris didàctics.

DIDÀCTICA DE LA TOPONÍMIA DES DE LA GEOGRAFIA. INTERDISCIPLINARIETAT I APRENENTATGE SIGNIFICATIU

La interdisciplinarietat consistix en la busca sistemàtica d'integració de les teories, mètodes, instruments, i, en general, fórmules d'acció científica de diferents disciplines, a partir d'una concepció multidimensional dels fenòmens, i del reconeixement del caràcter relatiu dels enfocaments científics per separat. És una aposta per la pluralitat de perspectives. Una de les formes de dur-la a terme consistix en la cooperació entre diferents disciplines, fet que succeïx quan s'aborden problemes que exigixen la intervenció de diverses d'elles, les aportacions de la qual han de sintetitzar-se (Artigues 2001). És el cas de molts problemes la complexitat dels quals exigix eixa cooperació: per exemple, en temes relacionats amb el medi ambient, els codis ètics en l'empresa o en la medicina, o el benestar dels animals.

Però quina és la relació de la toponímia amb la interdisciplinarietat? En un article ja clàssic, Joan Tort planteja «la raó de ser de la toponímia com a camp del coneixement i, mes concretament, d'aclarir la seua «posició» dins el conjunt de camps del coneixement. En relació amb esta qüestió partim d'una constatació inicial: que es tracta d'un coneixement que podríem qualificar «de síntesi», en el sentit que involucra matèries de naturalesa diversa. En este sentit, i de forma semblant a com succeïx amb altres disciplines de síntesi, pensem que val la pena, almenys d'entrada, no considerar-la estrictament com una «parcel·la» determinada del coneixement, perfectament delimitable respecte a qualsevol altra «parcel·la», sinó entendre-la com una perspectiva d'estudi capaç d'integrar

mètodes i criteris procedents de disciplines molt diverses» (Tort 2001). Que la geografia, disciplina que, com ja hem dit, manté amb la toponímia una relació inseparable, és també des dels seus mateixos orígens una ciència de síntesi, amb eixa mateixa vocació integradora de coneixements, és quelcom que està fora de tot dubte. Les referències bibliogràfiques respecte d'això serien innumerables. Bastarà citar que, per al considerat fundador de la geografia moderna, Alexander Von Humboldt, esta és una ciència sintètica, que treballa amb relacions entre fenòmens diversos. Com a ciència de síntesi, busca les connexions o relacions entre els fenòmens que s'expressen en la superfície terrestre interessant-se no per una única cosa sinó per l'universal (Humboldt 2005: 7-8).

També és evident, si s'atén al contingut dels objectius educatius exposats en l'apartat anterior i la qüestió de la transversalitat, que esta vocació de síntesi i d'integració de coneixements provinents de disciplines diverses és una de les competències que es pretén que els alumnes dels centres educatius de la nostra comunitat arriben a adquirir.

De tot allò que s'ha exposat fins ara es pot extreure una conclusió bàsica: estem davant d'una matèria, la toponímia, que no pot justificar-se per si mateixa, sinó que requereix l'aportació de disciplines molt diverses per a poder arribar a resultats sòlids. En general els especialistes, al tractar de caracteritzar la toponímia com a camp del coneixement, s'han referit d'una manera específica a la seua naturalesa interdisciplinària. Unes vegades han posat èmfasi en les matèries que tenen una major relació amb l'estudi dels noms de lloc; i altres vegades han posat l'èmfasi en la perspectiva d'anàlisi adoptada. El canadenc Poirier, per exemple, parla dels tres grans blocs de «ciències auxiliars de la toponímia»: la història, la geografia, i la lingüística (desplegada en dialectologia i fonètica) (Poirier 1965).

Per la seua banda, Dauzat incidix d'una manera particular en els vessants psicològics i sociològics de la toponímia, i afirma que «esta ciència constituïx un capítol preciós de psicologia social. Ens ensenya com s'han designat, segons les èpoques i els mitjans, les viles i els pobles, les propietats i els camps, els rius i les muntanyes. En suma, ens permet comprendre millor l'ànima popular, les seues tendències místiques o realistes, els seus mitjans d'expressió en definitiva» (Dauzat

1971: 9). Al seu torn, un autor especialista en metodologia, Querol, defén amb arguments basats en la mateixa naturalesa de la disciplina la necessitat d'unes actituds epistemològiques obertes. Per a este autor, «la toponímia estudia un material que conté una gran pluralitat d'informacions, de tal manera que pot haver-hi innumerables formes d'accedir a elles i cap d'elles ha de postergar les altres; només així pot quedar la porta oberta a hipòtesis que no s'han plantejat però que poden tindre la seua raó de ser en el futur» (Querol 1995: 65).

El caràcter plural de la toponímia i el paper que exercix com a *pont* entre disciplines molt diverses, queda ben reflectit en el text següent en paraules de Dieter Kremer: «la tasca no pot ser duta a terme de forma aïllada —ni únicament en el marc d'una especialitat (la lingüística, la història social, la geografia, etc.) ni tampoc exclusivament en el de l'espai cultural o lingüístic—, [ja que] resulta indispensable conèixer el que fan els «altres» per a aconseguir una interpretació eficient i correcta [...]. Allò principal és, per tant, la comunicació entre els uns i els altres, comunicació que exigix no sols coneixements lingüístics pràctics, sinó també un «llenguatge comú», és a dir, una terminologia uniforme, unitària» (Kremer 2010: 25).

De tot això es desprén que la toponímia, pel seu caràcter intrínsecament interdisciplinària, fet que compartix com s'explicarà més avant amb els itineraris didàctics, es convertix en una ferramenta d'alta eficàcia a l'hora d'aplicar les modernes metodologies educatives, que incidixen sobre un aprenentatge constructivista, global i integrador. El denominat aprenentatge significatiu es realitza integrant el nou material d'aprenentatge en els esquemes que ja posem de comprensió de la realitat, de manera que el que fa que un contingut siga més o menys significatiu és la seua major o menor inserció en altres esquemes previs (Díaz 2002: 115). Les implicacions de la toponímia, enfocada des de l'estreta relació que manté amb la cartografia i la geografia, en este procés són almenys dos:

- 1) Per un costat, enriquix amb un nou contingut l'estudi d'un determinat paisatge, que permet establir més relacions i, per tant, un aprenentatge més significatiu, ja que este dependrà de la major o menor riquesa i complexitat de les rela-

cions que siguem capaços d'establir (Díaz 2002: 115). Així l'observació d'un determinat paisatge o la visita a una determinada zona donarà lloc a la construcció de significats i, per tant, aprenentatges distints, si l'alumne ha treballat prèviament els aspectes relacionats amb la toponímia. Per exemple, si en l'aula s'ha esbrinat prèviament el significat del terme *amerar/amerador*, referit a una zona concreta d'un mapa, l'alumne pot establir la relació de l'esmentat significat amb la presència massiva d'espart o l'existència d'una bassa en ruïnes quan es visita el lloc.

- 2) Per un altre costat, si «l'alumne reconstruïx la realitat espacial d'un lloc a partir de les seues pròpies percepcions i de les dades que ell posseïx sobre eixe espai» (Valera 1996: 21), no hi ha dubte que una de les dades imprescindibles per a *reconstruir* esta realitat espacial és el topònim. A més de la curiositat que desperten amb caràcter general, basada en la seua proximitat i en la pertinença a l'entorn immediat, els topònims poden estimular l'aprenentatge per descobriment, ja que son un valuós testimoni per a comprendre els paisatges actuals (Mateu 2007: 163). Per exemple, fomentant la utilització entre els alumnes de les enquestes toponímiques a persones coneixedores de l'entorn (pastors, caçadors, etc.) i aconseguint així incloure nous topònims o corregir-ne uns altres, siga quant a la seua denominació o quant a la seua ubicació.

Finalment, encara que sense entrar en detalls que escapen a la finalitat d'esta ponència, cal destacar l'estreta relació de tot el que fins ara diem amb el concepte de *globalització* en l'ensenyança, proposat per O. Decroly (1965: 25), com una metodologia pedagògica oposada a l'analíticointètica, que defén que la mera acumulació i suma de continguts de manera memorística porta per si sola a conceptes més amplis i universals. S'advoca així pel que es denominen *currículums integrats* (també denominats globalitzats i/o —Interessa recalcar-ho donat el contingut d'esta ponència— interdisciplinaris), en les quals es poden desenrotllar una àmplia varietat

de pràctiques educatives en les aules que milloren els processos d'ensenyança-aprenentatge (Torres 1994: 31).

ITINERARIS DIDÀCTICS I TOPONÍMIA

L'escola ha de representar la vida present, una vida tan real i vital per al xiquet com la que viu en la llar, en el veïnat o en el camp de joc.

Estes paraules de J. Dewey (1967) exemplifiquen a la perfecció com l'escola deu utilitzar el seu entorn immediat com la millor aula on dur a terme la tasca educativa. Gran part de l'ús d'eixe entorn es pot fer en forma d'itineraris didàctics.

Podem definir un itinerari didàctic com aquelles «unitats didàctiques en les quals el desenrotllament té lloc fora de l'aula i on la programació seguix els principis didàctics generals i considera els condicionants específics» (Sánchez 1995: 13).

Els itineraris didàctics formen part en gran manera del que s'anomena ensenyança activa, en la qual l'estudi de l'entorn (el que es coneix) i l'ensenyança per descobriment (aprendre a través de les pròpies accions i en contacte directe amb la realitat) són essencials (Arroyo 1995).

Cal, en qualsevol cas, una orientació per part de l'educador que suplisca les carències d'este mètode (falta de vocabulari específic i interpretació superficial per part de l'alumne, i el fet que l'observació i l'experimentació no garantisquen per si soles un aprenentatge correcte).

Per a una correcta realització d'un itinerari didàctic, en tot cas, són imprescindibles un bon coneixement del tema i una adequada selecció de la informació.

Dit açò, les possibles relacions entre toponímia i itineraris didàctics són almenys dos:

- 1) Qualsevol itinerari, per tant també els didàctics, necessita la cartografia, la geografia i la toponímia per a desenrotllar-se. És impossible imaginar un itinerari, ni tan sols virtual, sense apel·lar a estes tres disciplines, que, com ja hem vist, mantenen al seu torn una relació estreta entre elles. Ara bé, si qualsevol itinerari didàctic necessita la toponímia, són els itineraris de caràcter geogràfic els que realment posen en valor el topònim, perquè ja ha quedat

explicat que ambdós disciplines formen un tot inseparable i complementari.

- 2) Tant els itineraris didàctics com la toponímia tenen en la interdisciplinarietat la seua raó de ser. Havent quedat ja prou explicat este aspecte pel que fa a la toponímia, ara convé assenyalar que qualsevol itinerari didàctic ben plantejat requereix la participació de professorat de distintes especialitats, ja que el que es pretén és un acostament a una determinada realitat objecte d'estudi per mitjà d'un enfocament integrat. En l'actualitat es realitzen itineraris didàctics de múltiples assignatures (matemàtiques, història, economia, etc.). No obstant això, i des del propòsit que ens ocupa, considerem que aquells itineraris que tenen en la geografia el seu punt de partida són els més adequats. Això per dos raons: la geografia és una ciència de síntesi per vocació —i per tant interdisciplinar—; i, com que manté una relació tan inseparable amb la toponímia, s'ajusta millor al seu aprofitament educatiu.

EL PUNT DE TROBADA: L'EDUCACIÓ AMBIENTAL

Sens dubte els itineraris didàctics de Geografia van enfocats a l'aprofitament educatiu des del tema transversal denominat educació ambiental. Cal precisar que, en societats tecnològicament avançades com la nostra, el medi ambient no és només el que de natural hi ha en l'entorn dels individus, sinó també el resultat de les accions d'estos individus en este medi natural. Per tant, l'educació ambiental és entesa com la formació dels individus per a conèixer i reconèixer les interaccions entre el que hi ha de natural i de social en el seu entorn (Benayas 1991: 317). Les relacions de l'educació ambiental amb els itineraris didàctics que es desprenen d'esta definició són més que evidents: s'utilitza l'entorn com a ferramenta educativa i es pretenen reconèixer les interaccions mútues entre home i paisatge en un acostament que no pot ser sinó interdisciplinar. I és que, en efecte, la utilització d'una metodologia interdisciplinar en l'educació ambiental està en l'origen mateix del seu llançament internacional, com es reconeix explícitament en el Programa Internacional d'Educació

Ambiental (PIEA), dissenyat a partir de les directrius emanades del Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA), dependent de la UNESCO i creat en 1973.

La toponímia és d'una inestimable ajuda en tot este procés per les raons que s'exposen a continuació:

- Permet fer l'itinerari.
- Permet millorar l'itinerari en la mesura que una reflexió sobre els topònims estudiats pot donar lloc a noves incorporacions, correccions o matisacions.
- Utilitza l'entorn pròxim a l'alumne, entenent que incloem el topònim en si mateix com a part d'este entorn.
- En conseqüència, estimula l'aprenentatge significatiu pel fet de permetre establir noves relacions i incorporar coneixements nous als ja adquirits.
- Estimula l'esperit crític per mitjà de l'aparició de dilemes morals (pèrdues o canvis d'ús del territori, temes mediambientals, etc.).
- Provoca canvis actitudinals en l'alumne en la mesura que es produïx una reflexió sobre determinats valors: el topònim com a patrimoni a conservar, usos ancestrals, globalització, etc.).
- Subsidiàriament, fa necessària l'adquisició de determinades destreses procedimentals entre l'alumnat (elaboració de croquis amb topònims, cartografia digital, etc.).

CONCLUSIONS

Els noms de lloc o topònims representen un patrimoni lingüístic col·lectiu sotmés a continus processos de canvis que són testimoniats, al seu torn, de l'ús que una determinada col·lectivitat fa dels topònims, de la seua història i de les transformacions que hi tenen lloc. En paraules d'Henri Dorion, el «nom és pres en préstec pels seus usuaris, amb la particularitat que l'ús pot modificar l'objecte del préstec» (Dorion 1993: 9). La conservació d'un patrimoni que canvia amb l'ús que se'n fa al llarg del temps planteja la qüestió de la necessària intervenció de les autoritats oficials que, a través de l'assessorament per part dels experts en toponímia (lingüistes, historiadors, sociòlegs, etc.), vetlen perquè este procés tinga lloc amb unes regles determinades i sota la seua corresponent normalització.

Però l'interés de la toponímia no és exclusiu del camp acadèmic i administratiu. Pel seu caràcter de punt de referència respecte de l'entorn immediat, desperta curiositat natural entre les persones. Per tant, pot ser, degudament utilitzada, una ferramenta educativa molt eficaç en els nivells educatius no universitaris, que complemente allò que s'ha realitzat en els àmbits acadèmics i administratius. Esta eficàcia dependrà de la manera en què siga tractada en les aules. El més convenient és un acostament interdisciplinari, basat en la realització d'itineraris didàctics i amb una metodologia que estimule l'aprenentatge significatiu i utilitze l'entorn pròxim als alumnes. L'assignatura que, per dir-ho d'alguna manera, lidere este procés deu ser la Geografia, a causa de l'estreta afinitat que manté amb la toponímia. Però per aconseguir un verdader enfocament interdisciplinari i, per tant, la participació del màxim d'assignatures o disciplines possibles, és necessari utilitzar els temes transversals del currículum educatiu oficial. I, entre estos temes, molt especialment el de l'educació ambiental.

L'objectiu final no deu ser un altre, en definitiva, que conscienciar els nostres alumnes, com a futurs ciutadans de ple dret, de la importància de l'atenció a la toponímia com a patrimoni que representa part de la memòria col·lectiva de la comunitat a què pertanyen. D'acord amb els postulats de l'ONU, manifestats en el seu *Manual per a la normalització nacional dels noms geogràfics*, este patrimoni es deu comprendre com a part d'un procés dinàmic en què les autoritats corresponents —també les educatives— aborden de forma responsable el seu ús i conservació.

Una de les maneres d'aconseguir este objectiu pot ser la seua inclusió en els currículums oficials de la nostra Comunitat a través de la confecció d'itineraris didàctics l'eix o punt de partida dels quals siga la toponímia.

BIBLIOGRAFIA

- ARMAS CASTRO, X., i al. (1994): «Unidades Didácticas de Ciencias Sociales: Concreción y lógica de los proyectos curriculares», dins *Enseñar y aprender Ciencias Sociales*, Madrid, Mare Nostrum.
- ARROYO ILLERA, F. (1995): «Una cultura geográfica para todos: el papel de la geografía en la educación primaria y secundaria», dins *Enseñar Geografía: de la teoría a la práctica*, Madrid, Síntesis.
- BALAGUER, P. A. (2005): *Itinerarios de Geografía Física en la Sierra de Onil* (inèdit), Cefire d'Alcoi.
- CASANOVA, E. (2010): «Estado actual de los estudios sobre toponimia valenciana», dins *Toponimia de España. Estado actual y perspectivas de investigación*, Berlín / Nova York, Walter de Gruyter.
- CASTÁN, G., i al. (1994): «Proyecto de Enseñanza de las Ciencias Sociales: el modelo didáctico», dins *Enseñar y aprender Ciencias Sociales*, Madrid, Mare Nostrum, 1994, pp. 139-162.
- DARBY, H. C. (1953): «On the relations of Geography and History», *Transactions of the Institute of British Geographers*, núm. 19, pp. 1-11.
- DAUZAT, A. (1971): *La toponymie française*, París, Payot.
- Decret 112/2007, de 20 de juliol, del Consell, pel qual s'establix el currículum de l'Educació Secundària Obligatoria a la Comunitat Valenciana.
- Decret 102/2008, d'11 de juliol, del Consell, pel qual s'establix el currículum de Batxillerat a la Comunitat Valenciana.
- DÍAZ, F. (2002): *Didáctica y currículo. Un enfoque constructivista*, Albacete, Publicaciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- DEWEY, J. (1967): *El niño y el programa escolar, mi credo pedagógico*, Buenos Aires, Losada.
- DORION, H. (2009): «Toponimia y Geografía», dins *La importancia del uso normalizado de la Toponimia*, II Jornada de la CENG, Madrid.
- (1984), *Les relations entre la toponymie et les autres sciences sociales*, dins *450 ans de noms de lieux française en Amérique du Nord*, Quebec, Les Publications du Québec, pp. 103-108.
- (1993), *A qui appartient le nom de lieu?*, «Onomastica Canadiana», Quebec, núm. 75, pp. 1-10.
- ESTEPA, J. (2001): *El Patrimonio en la Didáctica de las Ciencias Sociales. Obstáculos y propuestas para su tratamiento en el aula*, «Revisita Iber. Didáctica de las CC. SS.», núm. 30, pp. 93-105.
- GORDÓN, M.D. (2010): *Toponimia de España. Estado actual y perspectivas de investigación*, Berlín / Nova York, Walter de Gruyter.
- HELLELAND, B. (2006): «Valores sociales y culturales de los nombres geográficos», dins *Manual para la normalización nacional de los nombres geográficos*, Nova York, ONU.
- HERNÁNDEZ, F. i al. (1998): «Fundamentación epistemológica de una Didáctica del Patrimonio», *Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales*, núm. 17, Madrid, pp. 23-45.
- HUMBOLDT, A., (2005): *Sketch of the Physical Description of the Universe*, vol. 1, traduït per E. C. Otte, Londres, The Project Gutenberg eBook.
- KREMER, D. (2010): «Toponimia en España. Toponomástica en España», dins *Toponimia de España, Estado actual y perspectivas de investigación*, Berlín / Nova York, Ed. Walter de Gruyter, pp. 5-31.
- MATEU, J. F. (2007): «Geografía y toponimia del Maestrat. Els espais humits temporals», dins *Actes de la I Jornada d'Onomàstica*, Publicacions de la Acadèmia Valenciana de la Llengua, València.
- MORENO JIMENEZ A. — MARRÓN GAITE M. J. (1995): *Enseñar Geografía: de la teoría a la práctica*, Madrid, Síntesis.

- MOREU-REY, E. (1995): «Tipologia toponímica», dins *Materials de Toponímia*, València, Generalitat Valenciana – Universitat de València.
- PICKENHAYN, J. A. (1986): *Nueva Didáctica de la Geografía*, Buenos Aires, Plus Ultra.
- POIRIER, J. (1965): *Toponymie. Méthode d'enquête*, Quebec, Les Presses de l'Université Laval.
- QUEROL, E. (1995): «La metodologia en els estudis de toponímia», dins *Materials de toponímia*, València, Generalitat Valenciana – Universitat de València.
- ROSELLÓ, V.M. (2002): *Toponímia, geografia y cartografía*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- ROSELLÓ, V. M. – CASANOVA, E. (1995): *Materials de toponímia*, València, Generalitat Valenciana – Universitat de València.
- SÁNCHEZ OGALLAR, A. (1995): «El trabajo de campo y las excursiones», dins *Enseñar Geografía: de la teoría a la práctica*, Madrid, Síntesis.
- SMITH-SEBASTO, H. P. (1997): *Environmental Issue. Information Issues*, Cooperative Extensión Service, University of Illinois.
- TINZMANN, M. B. – FENNIMORE, T. F. (1990): *The collaborative classroom: Reconnecting teachers and learners*, Oak Brook, Illinois, North Central Regional Educational Laboratory.
- TORT, J. (2001): «La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari, Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc», dins *Scripta Nuova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, núm. 86, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- VALERA, F. J. (1999): *La cartografía como experiencia didáctica en educación secundaria obligatoria*, Múrcia, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia.

LA TOPONÍMIA URBANA DE BENIDORM (1956-2010)

Pasqual Almiñana Orozco

INTRODUCCIÓ

En termes històrics, hem de considerar la toponímia urbana de Benidorm en dos blocs: la de 1955, el primer, i la de 1956 a l'actualitat, el segon.

L'aprovació del PGOU (Pla General d'Ordenació Urbana) l'any 1956 delimita clarament aquests dos blocs. Les raons són òbvies si tenim en compte que el PGOU determina i condiona el creixement urbà del poble i genera la necessitat d'anomenar les noves vies de comunicació.

Des de 1325, data de l'atorgament de la Carta de Poblament, fins a 1955, Benidorm s'eixampla de manera, diguem-ne, natural, mentre que des de 1956 el creixement està condicionat pel turisme, la qual cosa implica que siga vertiginosa la velocitat de construcció d'edificacions i, consegüentment, l'obertura de noves vies de comunicació urbana.

Si el 1950¹ la població de fet era de 2.726 persones, l'any 2009 és de 71.034; ara bé, els habitatges², destinats directament al turisme, són 127 hotels, 2 pensions i 6.114 apartaments que fan un total de 57.238 places disponibles amb un total de 9.952.784 pernотacions durant l'any 2009. Cal afegir-hi que els apartaments destinats al turisme que apareixen en aquesta estadística no són tots els existents. Per últim,

i a títol anecdòtic, Benidorm té, segons les mateixes fonts, 104.440 m de longitud de carrers.

Les dades ara esmentades, lluny de la propaganda oficial, s'exposen perquè es tinga una visió global de la massificació que ha generat el turisme de sol i platja. En definitiva, un creixement desmesurat que ara estudiem des de la perspectiva de la toponímia.

Objectius

Aquest treball té els objectius següents:

1. Classificar en camps semàntics els topònims urbans generats des de 1956 fins a l'actualitat per tal de comprovar les tendències del nomenclàtor urbà.
2. Comparar els camps semàntics generats en els topònims urbans de l'any 1955 amb els del període 1956-2010 i obtindre com han evolucionat en la ciutat de Benidorm.
3. Quantificar el total de camps semàntics des de l'any 1955 fins a l'any 2010 i extraure'n conclusions.

Ens limitem, per tant, a un treball lingüístic que abraça cinquanta-quatre anys, en els quals hem estat governats, durant la dictadura, de 1956 a 1979 per quatre alcaldes, i arran de la democràcia, per tres partits polítics (UCD, PSOE i PP) amb sis alcaldes de

1. Institut Nacional d'Estadística.

2. Ajuntament de Benidorm, *Benidorm en cifras*, 2010.

tarannà diferent i amb motivacions concretes per anomenar d'una manera o d'una altra les noves vies. Açò podria afegir algun matís a les conclusions a què poguérem arribar, les quals, no obstant això, sí que donaran una visió més exacta del moment en què es posen cada un dels noms de les vies de comunicació. Així mateix, serà l'hora de comprovar l'ús públic de la llengua en les retolacions i en els plànols de la ciutat que tenim a l'abast.

El corpus

Les dades a partir de les quals es confecciona el present treball són, per als topònims de l'any 1955, l'estudi *Els topònims de Benidorm (1321-1955)*.³ I per als topònims des de 1956, les dades del Departament d'Estadística i de la Secretaria de l'Ajuntament de Benidorm.

Cal puntualitzar alguns canvis en el nomenclàtor urbà com el dels sis topònims (*Assumpció, Biga, Molí, Olivo, Parra, Naranjos*)⁴ que corresponien a sis carrers (*Primera Travesía del Calvario, etc.*) i que posteriorment (1960) han rebut els noms que acabem d'esmentar, els quals s'estudiaran com a topònims nous perquè ho són. Així mateix, el carrer del Forn ha passat a denominar-se Metge Cosme Bayona; el carrer Ricardo ara es diu Metge Pérez Martorell, i el carrer de l'Alameda ara és alameda de l'Alcalde Pere Zaragoza Orts, els quals també s'estudiaran com a topònims, però no quantificaran en vies noves.

CLASSIFICACIÓ EN CAMPS SEMÀNTICS DE LES VIES URBANES DE 1956-2010

Anecdòtic

Major (plaça d'un edifici)

Arquitectura i urbanisme

Arcos

Ensenada

Estació

Garita

Glorieta

Jardines

Mercat

Molí

3. Pasqual Almiñana i Orozco (2001), *Els topònims de Benidorm (1321-1955)*, Ajuntament de Benidorm, 2001.

4. Apareixen en la llengua en què són escrits al cap del carrer.

Pont

Astronomia

Júpiter

Luna (carrer)

Luna (plaça)

Marte

Mercurio

Neptuno

Plutón

Saturno

Sol

Urano

Venus

Botànica

Acacias

Amapolas

Ametlers

Azucenas

Entrepinos

Flores, de las

Gardenias

Geranios

Girasoles

Jazmín

Limones

Naranjos

Nardos

Olivos

Parra

Pinar

Pino

Rosal

Rosaleda

Tamarindos

Tulipanes

Commemoració

Apolo XI

Hispanidad

Lepanto

Cultura

Esperanto

Descriptiu

Mirador
Ondulada
Rocas
Tiendas

Fauna

Canario
Estornino
Gats
Gaviota
Gorrión
Jilguero
Perdiz
Tordo
Tórtola

Institucions

Armada Española
Ciudad Deportiva
Escoles

Llegenda

Roldán

Metafòric

Sierra Dorada

Meteorologia

Alba
Invierno
Iris
Otoño
Primavera
Vent
Verano
Xaloc
Arco Iris
Luz
Amanecer

Objectes

Espejos
Pipa
Redes
Biga

Pesca

Almadrava
Palangre
Trasmall

ONOMÀSTICA

Hagiotoponímia

San Ignacio de Loyola
San José Artesano
Sant Andreu
Sant Antoni
Sant Joan Baptista
Sant Marc
Sant Ramon
Sant Tomàs
Santa Cristina
Santa Rita de Casia
Verge de la Mercè
Virgen de la Macarena
Virgen de la Paloma

Antroponímia

Locals

Alfonso Puchades
Antonio Bayona
Beata Maria del Sufragio Orts
Capitán Cortés
Cortés Roig (fundació)
Doctor Orts Llorca
Doctor Pérez Llorca
Eduardo Zaplana
Emilio Ortuño
Encarnación Lloret Devesa
Gambo (malnom)
Ginés Cartagena
Juan Antonio Baldoví
Juan Fuster Zaragoza
Juan Llorca
Manuel Catalán Chana
Metge Cosme Bayona
Metge Miquel Martorell
Metge Pérez Martorell
Pere Zaragoza Orts
Prelado D. Antonio Bayona

Ricardo Bayona
Sacerdote y entomólogo D. Tomás García Sempere
Ruzafa
Vicente Llorca Alós
Vicente Pérez Devesa

Forans

Abad de Tormes
Almirall Bernat de Sarrià
Antonio Ramos Carratalà
Doctor Fleming
Doctor Server
Doctor Severo Ochoa
Emilio Romero
Genaro Navarro
José Ramón Alonso
Juan Pablo II
Kennedy
Luis Prendes
Manolo Escobar
Marconi
Marqués de Comillas
Otto de Habsburgo
Ramos Carratalà
Rei Jaume I
Santiago Ramón y Cajal
SSMM los Reyes de España

Toni Leblanc

TOPÒNIMS

Locals

Aigüera
Cala, la
Carrasco (malnom)
Derramador
Dos Calas
Ermita
Font
Fluixà
Foietes
Infant
Mal Pas
Maravall

Montera
Moralet
Murtal
Rajarell
Serra Cortina
Tugar
Xixo

Marina Baixa

Albir
Alfàs del Pi
Altea
Amadorio
Beniardà
Bèrnia
Callosa d'en Sarrià
Finestrat
Guadalest
Marina Baixa
Nucia, la
Orxeta
Polop
Puig Campana
Relleu
Sella
Serra de Bèrnia
Vila Joiosa, la

País Valencià

Aigües
Alcoi
Benissa
Calp
Castelló
Comunitat Valenciana
Dénia
Elx
Marina Alta
Serra Aitana
Tibi
Torremanzanas
València
Vinarós

Xàbia

Comunitats autònomes

Andalusia

Almeria

Andalusia

Jaén

Málaga

Marbella

Astúries

Asturias

Avilés

Cornellana

Gijón

Infiesto

Langreo

Luarca

Noreña

Oviedo

Pajares

Salinas

Cantàbria

Laredo

Santander

Castella-la Manxa

Albacete

Ciudad Real

Cuenca

Toledo

Castella-Lleó

Zamora

Catalunya

Ametlla de Mar

Gerona

Lérida

Euskadi

Bilbao

Galícia

Vigo

Illes Balears

Ibiza

Mallorca

Madrid⁵

Alcalá

Atocha

Castellana

Goya

Greco

Madrid

Salamanca

Serrano

Velázquez

Verónica

Virgen de la Almudena

Múrcia

Murcia

Rioja

Arnedo

Rioja

Continents

Amèrica

Bogotá

Bolivia

Caracas

Chile

Colombia

Costa Rica

Cuba

Dos Amèriques

Florida

Guatemala

Honduras

Managua

México

Montevideo

Nicaragua

Panamá

Paraguay

Perú

Puerto Rico

5. Els topònims corresponen a noms de carrers de Madrid perquè formen part d'una urbanització que en el seu moment es deia Colonia Madrid i actualment forma part del barri de Foietes.

República Argentina

Uruguay

Venezuela

Àsia

Filipinas

Manila

Europa

Amsterdam

Atenas

Austria

Bélgica

Berlín

Berna

Bonn

Bruselas

Bulgaria

Cerdeña

Comunidad Europea

Córcega

Dinamarca

Escocia

Estocolmo

Europa

Finlandia

Francia

Frankfurt

Grecia

Hamburgo

Haya

Holanda

Inglaterra

Irlanda

Islandia

Italia

Lisboa

Londres

Luxemburgo

Malta

Marsella

Mónaco

Montecarlo

Moscú

Munich

Nápoles

Noruega

Oslo

París

Polonia

Portugal

Roma

Rotterdam

Rumanía

Sicilia

Suecia

Suiza

Varsovia

Viena

Yugoslavia

Altres

Genèrics

Carretera

Fondo

Hondo

Mar

Municipi

Generals

España

Mediterráneo

Híbrid

Mont Benidorm

QUANTIFICACIÓ DELS CAMPS SEMÀNTICS

Noms comuns (82)

21 Botànica

11 Meteorologia

11 Astronomia

9 Arquitectura i urbanisme

9 Fauna

4 Descriptiu

4 Objectes

3 Commemoració

- 3 Institucions
- 3 Pesca
- 1 Anecdòtic
- 1 Cultura
- 1 Llegendes
- 1 Metafòric

Onomàstica (244)

- 47 Antroponímia
 - 26 Locals
 - 21 Forans

13 Hagiotoponímia

- 184 Topònims
 - 19 Locals
 - 18 Marina Baixa
 - 15 País Valencià

44 Comunitats autònomes

- 11 Astúries
- 11 Madrid
- 5 Andalusia
- 4 Castella-la Manxa
- 3 Catalunya
- 2 Cantàbria
- 2 Illes Balears
- 2 Rioja
- 1 Castella-Lleó
- 1 Euskadi
- 1 Múrcia
- 1 Galícia

75 Continents

- 51 Europa
- 22 Amèrica
- 2 Àsia

8 Altres

- 5 Genèrics
- 2 Generals
- 1 Híbrid

ANÀLISI DE LA QUANTIFICACIÓ GENERAL

	TOTAL	%
Noms comuns	82	25,15
Onomàstica	244	74,85
Total	326	

De 1956 a 2010 tenim 326 topònims urbans nous però durant aquest període són 317 vies de comunicació pels 9 canvis de nom de carrers. Cal puntualitzar que en alguns casos el mateix traçat del carrer té dos noms com és el cas d'avinguda Jaume I i avinguda Alfonso Puchades, però això no impedeix que siguem considerats carrers diferents i quantificables.

Els resultats són aclaparadors a favor de l'onomàstica, és a dir, a favor del nom propi. Mentre els noms comuns representen el 25,15%, els de l'onomàstica són el 74,85%. I no ens hem d'estranyar perquè els humans ens reproduïm i res més natural que utilitzar públicament els noms propis per identificar-nos amb la societat local o forana en la qual vivim. Punts de referència que no fan més que identificar-nos amb la ideologia de qui els ha anomenat, encara que no hi siguem partícips.

ANÀLISI DE LA QUANTIFICACIÓ DELS NOMS COMUNS

Dels 82 noms comuns, el camp semàntic de la botànica destaca sobre els altres camps semàntics, seguit dels de la meteorologia i l'astronomia, és a dir, d'elements de la natura; els camps semàntics de l'arquitectura i l'urbanisme també tenen un lloc dins d'una ciutat de nova planta com és Benidorm; el de la fauna, representada bàsicament pels ocells, és una dada de l'afició a la caça i a la cria que hi havia a Benidorm en el passat rural; tanmateix, el passat pesquer només hi apareix en tres arts de pesca, de la mateixa manera que tampoc no hi ha ni rastre del passat agrícola. La resta de camps semàntics no són significatius quantitativament.

ANÀLISI DE LA QUANTIFICACIÓ DE L'ONOMÀSTICA

Si mirem més de prop els resultats parcials de l'onomàstica, trobem que els 184 topònims representen el 75,41% i són el 56,44% del total del nomenclàtor. És a dir, més de la meitat de les vies de comunicació de Benidorm són referents geogràfics, tant locals com forans. Són, en definitiva, el camp

ANTROPÒNIMS		HAGIOTO-PÒNIMS	TOPÒNIMS					
47		13	184					
LOCALS	FORANS		LOCALS	MARINA BAIXA	P. VALENCIÀ	COMUNITATS	CONTINENTS	ALTRES
26	21		19	18	15	44	80	8

semàntic dominant. Els topònims de ciutats de comunitats autònomes i de continents són una referència a l'origen dels turistes en alguna de les èpoques viscudes fins ara. Els topònims locals, pertanyen, quasi tots, a partides rurals que han estat engolides per l'eixamplament urbanístic.

Els antropònims, amb 47 vies de comunicació, representen el 19,26% de l'onomàstica i un 14,41% del total del nomenclàtor. S'ha considerat antropònim local no solament la persona nascuda a Benidorm, sinó també la que hi ha viscut o hi ha treballat. El reconeixement públic a veïns de Benidorm és una dada, si més no, curiosa, no solament perquè és superior al reconeixement de persones foranes, sinó també per la varietat de professions i motivacions, merescudament o no, per les quals tenim aquestes persones en el nom de les vies urbanes i no altres. Els personatges forans també tenen una difusió apreciable, si bé destaquen aquells que han estat estiujants a Benidorm en algun moment de la seua vida.

Pel que fa als resultats de l'hagiotoponímia amb el 5,32% de l'onomàstica i el 3,98% del total del nomenclàtor és una dada de poc pes en el conjunt de les vies de comunicació durant aquest període de la història de Benidorm.

Si ordenem el total de camps semàntics segons el nombre d'elements, en els deu primers resultats, huit pertanyen a l'onomàstica, dels quals cinc són de topònims:

- 51 topònims d'Europa
- 26 antropònims local
- 22 topònims d'Amèrica
- 21 antropònims forans
- 21 botànica
- 19 topònims locals
- 18 topònims de la Marina Baixa
- 14 topònims valencians
- 13 hagiotopònims
- 12 meteorològics

CONCLUSIÓ

En el nomenclàtor de les vies de comunicació urbana de Benidorm, el camp semàntic dels topònims és la principal font de nominació. L'explicació la determina el turisme perquè és una manera de projectar-se a l'exterior tot agraït l'origen dels visitants i manifestant al mateix temps el cosmopolitisme d'una ciutat oberta, com no podria ser d'una altra manera, que en les promocions turístiques és bandera propagandística.

Comparació i anàlisi dels camps semàntics de 1955 amb els de 1956-2010

	1955		1956-2010	
	Total	%	Total	%
Noms comuns	25	46,29	82	25,15
Onomàstica	29	53,71	244	74,85
Total	54		326	

Entre 1955 i 2010 el canvi és ben significatiu en els camps semàntics de les vies de comunicació.

Si en 1955 la diferència entre noms comuns i onomàstica era de 7,42%, en el 2010 és de 49,7%.

Mentre que en 1955 vivíem en una societat rural i marinera, durant el període 1956-2010 hem passat a ser una societat de serveis, diguem-ne, moderna, amb els matisos que calga fer.

En 1955 el nom comú tenia un pes, ara ja no; de la mateixa manera, l'onomàstica també el tenia però més igualat amb el nom comú, fruit, evidentment, del tipus de societat.

Si comparem els valors absoluts de l'any 1955, la diferència és quasi inapreciable entre noms comuns i onomàstica, mentre que la del 2010 és força desnivellada a favor de l'onomàstica.

Hem passat, per tant, d'una societat rural i marinera amb un fort component de noms comuns a una societat

amb un relatiu valor del nom comú. I d'altra banda, hem passat d'una onomàstica en l'any 1955 important, a una, l'any 2010, de dominant.

Comparació quantitativa de l'onomàstica de 1955 amb la de 1956-2010

	1955		1956-2010	
	Total	%	Total	%
Antropònims	11	37,93	47	19,25
Hagiotopònims	16	55,18	13	5,32
Topònims	2	6,89	184	75,41
Total	29	10,62	244	89,38

Si tenim en compte que la suma total de vies de comunicació dedicades a l'onomàstica des de 1955 fins a l'actualitat és de 273, en termes percentuals en 1955, l'onomàstica representava el 10,62% del total del nomenclàtor actual, mentre que en el període 1956-2010 és del 89,38%. Aquesta dada no fa més que confirmar el que més amunt ja s'havia apuntat en explicar que l'augment el determina el canvi econòmic.

Si comparem els components, tenim que l'antroponímia representa percentualment una disminució en el període 1956-2010 respecte de l'any 1955. L'explicació més aproximada podria ser l'escàs interès dels governants, i en part, el desconeixement, per les persones de l'àmbit local que han aportat el seu saber en els camps de les ciències, de les arts i de les lletres fora de Benidorm, per no dir també raons ideològiques.

L'hagiotoponímia representava en 1955 més de la meitat de l'onomàstica mentre que en el període 1956-2010 ha passat a no ser significativa. L'evolució de la societat també es demostra en aquest component onomàstic, és a dir, en l'escassa influència de la religió.

I són els topònims que en 1955 no eren gens significatius ni percentualment ni quantitativament, els que en el període 1956-2010 passen a ser el camp semàntic dominant per les raons explicades més amunt.

En definitiva, tot repetint les conclusions, el canvi d'una societat rural i marinera a una societat de serveis turístics, ha comportat percentualment i en valors absoluts un

canvi onomàstic i, per tant, de conceptes que es veuen reflectits en els topònims.

Total de topònims urbans de Benidorm 1955-2010

	TOTAL	%
Noms comuns	107	28,15
Onomàstica	273	71,85
	380	

Finalment, la conclusió a què arribem és molt clara en valors absoluts. Tant abans de 1955 com actualment, en les vies de comunicació urbana de Benidorm, l'onomàstica, és a dir, el nom propi, predomina si bé ara ho fa de manera total i absoluta enfront del nom comú.

EL TOPÒNIM 'BENISSADEVÍ': NOM HISTÒRIC DE LA POBLACIÓ CONEGUDA ACTUALMENT COM A 'JESÚS POBRE'

Lluís Fornés

A Joan Ivars
en agraïment a la ingent tasca toponímica
que ha realitzat en la comarca,
sense la qual no s'hauria pogut escriure mai est article
ni molts altres que han seguit el seu mestratge.

L'actual EATIM, dependent de Dénia, anomenada Jesús Pobre, semblava un lloc sense història, o, millor dit, un lloc la història del qual començava en el segle XVII quan el franciscà Pere Esteve i Puig, conegut com el pare Pere, va edificar una ermita i un convent dedicats a la figura de Jesús Pobre. Res més llunt d'això; probablement, el poble va rebre el nom històric dels àrabs, encara que la seua història arranca d'època romana, atenent la troballa d'una «Inscripción inédita de Jesús Pobre (Dénia, Alacant) en un manuscrito de G. Mayans» que aporta Josep Corell (1992: 19-24).

El topònim amb què és conegut el lloc fins al segle XVII és *Benissa*, i també *Benissadeví*, *Benissa-de-vi*, *Beniza de Vi*, *Benicadim*, *Benicalbi* i *Beniçadavi*. La gran quantitat de formes que presenta ja és una prova que els escriptors cristians no acabaven d'entendre un terme que venia de l'àrab, llengua que no dominaven, i, per tant, aniria transmetent-se oralment. En tots els documents passa igual: els autors només tenen clara la primera part, *Benissa* (= *Ben Isa*), en canvi,

la segona, que nosaltres entenem que prové de *Dani*, Dénia, presenta formes diferents.

El nom és àrab, o siga, del mateix origen que la gran majoria dels pobles del voltant, i bona part dels valencians, però amb la particularitat que el topònim de *Benissadeví* havia desaparegut de la consciència col·lectiva i de la memòria històrica. Resta per saber si també va desaparèixer de la documentació legal o no, cosa que deixa oberta una nova línia d'investigació.

Actualment la regidoria de cultura de l'EATIM ha iniciat un treball de recuperació del topònim i, conjuntament, de tot allò que l'esmentada recuperació significa, especialment el retrobament de la consciència històrica.

Que l'actual Jesús Pobre i Benissadeví estan ubicats en el mateix lloc, ho trobem en diversos documents; en citem un de Joan Ivars: «L'origen de tots els topònims amb aquesta denominació [Jesús Pobre] va ser la fundació d'una ermita, a la partida aleshores dita de Benissadeví, en honor de Jesús Pobre, pel frare denier Pere Esteve al segle XVII» (Ivars 1995: 187). Els topònims a què es referix són el barranc de Jesús Pobre, l'ermita de Jesús Pobre, l'hospici de Jesús Pobre, la partida de Jesús Pobre, la partida de la vall / les valls de Jesús Pobre, el camí de Jesús Pobre a Gata, el camí de Jesús Pobre a Pedreguer, el camí de Jesús Pobre a Xàbia, el camí de Jesús Pobre i Pedreguer a Xàbia. Tots apareguts del segle XVII ençà.

JESÚS POBRE, UNA PARTIDA; BENISSADEVÍ, UN POBLE

Cal observar que en la nomenclatura recent *Jesús Pobre* és una *partida*. Però en el lloc on es troba la partida actual de Jesús Pobre hi havia hagut *una població: Benissadeví*, des de l'entrada de Jaume I. Citem un document que trobem en Roc Chabàs:

Terminaron, por fin, todas las formalidades del reparto hecho por Carroz entre los pobladores de Dénia, y el Rey expidió el último de sus cinco privilegios en Valencia a 28 de mayo de 1249, para que pudieran aquellos vender sus heredades o hacer con ellas cualquier otro contrato. [...] D. Jaime I, viendo la importancia de Dénia, la fortaleza de su castillo y sus fértiles alrededores, quería que fuese la base para la población del resto de este distrito, para que sirviera a la defensa de los intereses cristianos en medio de tantos lugares moriscos, y para que fuese, en fin, la cabeza del que llamó *término general* de esta villa. Comprendía éste las poblaciones de Jábea, Benitachell, *Abiar*, *Benissadeví*, Gata, Pedreguer, *Albardanera*, *Matóses*, *Beniarmut*, Sagra, Ráfol, Benimeli, Sanet, Negrals, *Benicadim*, *Beniómer*, Beniarbeig, Páms, Ondara, *Viñals*, Vergel, Mirarosa, Sedla, Miraflor, *Alcudia* y *Benialá*. Los lugares que van de letra cursiva han desaparecido, però su nombre se conserva aplicado a la partida de tierra donde estuvieron. (Roc Chabàs, *Historia de Denia*; en Bas i Carrasco 1985: 243 i 244)

Algunes observacions:

- a) Enfront de l'actual denominació de *partida*, el 1249 és anomenada *població*, és a dir, té el mateix nivell que la resta de pobles de l'actual comarca de la Marina Alta. No obstant això, la *població* anomenada Benissadeví no té l'estructura centralitzada com sol ser habitual, sinó dispersa, i parlem en present perquè, en bona mesura, encara la conserva actualment. Per tant, respon més prompte a l'estructura poblacional de l'alqueria àrab que descriu Maria Jesús Rubiera:

El escaso desarrollo urbano del Sharq Al-Andalus no debía ir aparejado con un despoblamiento, ya que el Shark Al-Andalus era uno de los «graneros» de *la España musulmana*, lo que implica naturalmente una abundante población que vivía *dispersa en pequeños núcleos agrícolas o alquerías*, nombre que describe en época musulmana *una forma de hábitat*¹ y no un tipo de propiedad de la tierra. (Rubiera 1985: 30 i 31)

Potser, a causa de la dispersió estructural de la població, en alguns casos es parla del *terme* de Benissadeví. Actualment s'ha format un *cert nucli* central, però les edificacions més importants es troben dispersades pel *terme*: a l'extrem est, l'alqueria del marquès de Colomer; al nord, l'alqueria de Gasent, actualment dita de Ferrando; a l'Oest, les anomenades cases de Bisserot; a l'extrem sud-oest, les Cases Noves (a què es deu el seu nom?, quines són les velles?); i a l'extrem sud, —i no al centre, com sol ser habitual— el convent i l'església de Jesús Pobre. Estem davant d'una *població* dispersa que abraça una bona part del *terme* que correspon a Benissadeví.

- b) És cert, com diu Chabàs, que els topònims dels llocs que ell posa en cursiva han desaparegut, perquè s'han quedat sense habitants, encara que la partida n'ha preservat el nom. Però, en el cas de Benissadeví el nom ha desaparegut completament, malgrat haver continuat sempre habitada —i que en l'actualitat encara continua estant-ho—, a diferència de la resta: *Albardanera*, *Matoses*, *Beniarmut*, etc. deshabitades des de fa segles. La pregunta és òbvia i necessària: Per què? Per què desapareix el nom de la població Benissadeví?

EL CAMÍ DE BENISSA

La importància del poble també la remarca el fet que en època àrab tinguera un camí amb el seu nom que era el que comunicava Benissadeví amb la cort de Dénia. El camí es troba documentat amb el nom de «Camí de Benissa» o «Camí de Benissa-de-ví». Joan Ivars aventura la possibilitat que siga «l'actual camí de Coll de Pous» (Ivars 1995: 146).

1. El subratllat és nostre.

BENISSA I BENISSADEVÍ

La *Benissa al Dani* —de Dénia— és una, i forma part del marquesat, mentre que la *Benissa*, que no pertany al marquesat, és una altra de diferent. Ho veiem en una nova cita de Chabàs:

Los pueblos con cuyos términos confina el marquesado son Oliva, Pego, Tormos, Benidoleig, Llosa, Alcalalí, Jalón, *Benisa* y Teulada.

Las poblaciones del marquesado que aún existían en el siglo xvii, eran las siguientes: Denia, Jávea, Gata, Pedreguer, Matoses, Sagra, Ráfol, Benimelich, Sanet, Negrals, Benicadim, Benihómer, Beniarbeig, Pamis, Ondara, Vergel, Mirarosa, Setla y Mirafior. Además de estos, estaban reducidos a alquerías y conservaban algunos de sus antiguos derechos, por haber sido pueblos, Benitachell y Abiar, *Benisadevi*² y Viñals.» (Roc Chabàs, *Historia de Denia*; en Bas i Carrasco 1985: 384 i 385).

Benissadeví, en el segle xvii, després de l'expulsió dels moriscos, queda molt reduïda i el sentit de poble es diluïx, però encara «conserva derechos por haber sido pueblo». També té el senyoriu que detenen «los senyors de Benissadeví».

En la *Historia* de Chabàs trobem formulat clarament que Joan Esteve és «altre dels senyors de Benisa-de-vi» (p. 393).

LES FORMES DEL TOPÒNIM

Benissadeví apareix grafiat com a:

- *Benisadeví* (Chabàs 1985: 244 i 385).
- *Benisa-de-vi* (Chabàs 1985: 392, 393 i 395).
- *Benissa*, *Beniça*, *Benissadeví*, *Benisa de vi* (Ivars 1995: 145).
- Benicadim [?] (Escolano 1610: llibre 6, cap. 17, núm. 8).
- *Beniçadaví*, *Benicalbí* (Sanchis y Sivera 1922: 110).
- *Benissadeni* (Escartí 2006: 74-76).

El topònim d'Escolano presenta un dubte perquè sembla que hi ha una equivocació. *Benicadim*, segons la *GEC*, és «un caseriu del municipi de Beniarbeig [...] de la jurisdicció del Comte de Sinarques» (*GEC* 1971: 426, vol iii). De fet, parlant del marquesat de Dénia, Escolano també posa *Benicadim* al costat

de *Beniarbeig*, «El conde de Cenarcas es señor en este distrito, por su madre Doña Leonor Ponce, de Benicadim, Beniherbeig [...] y de Benihomer» (Escolano 1610-1972: llibre 6, cap. 17, núm 8, p. 142), amb la qual cosa és lògic pensar que Benicadim forma part del municipi de Beniarbeig. Però, en la pàgina següent, parlant dels habitants que té cada poble, diu: «Gata, de Don Pedro de Ixar, cinquenta. Benicadim, de los Esteuanez, doze» (Escolano 1610-1972: 143). La situació espacial —parla de la població a continuació d'haver parlat de Gata— i la pertinença als Esteuanez —que supolem que són els Esteve, senyors de Benissadeví— permeten afegir la forma toponímica a la nostra recopilació, però, com hem dit, supolem que és un lapsus, probablement causat per la imprecisió que presenta la grafia —les diverses grafies— del nom *Benissadeví*.

La cita de Sanchis y Sivera diu concretament: «Beniçadaví.- Así se llamaba un poblado del término de Dénia, cuyo sitio es conocido hoy con el nombre de "Jesús Pobre". En 1535 estaba habitado por moros: el manuscrito de donde tomamos la noticia lo llama Benicalbí». Entenem que ací la forma ha perdut el diacrític: *Beniçalbí*.

Tant la *a* de *daví*, com la *l* de *albí*, acosten la forma del topònim a la hipòtesi que ja hem formulat en un altre lloc,³ és a dir, que el *deví* de sonoritat popular i recordable pot ser una corrupció de *al Dani* —de Dénia—, per a diferenciar els *Ben Isa al Dani* —els *Ben Isa* de Dénia— dels altres *Ben Isa*, que devien viure al costat de Calp i que també van donar nom a una població. En l'alqueria dels primers va nàixer el gran poeta Ben al-Labbana ('el Fill de la Lletera') que realment s'anomenava Abu Bak'r Muhámad Ben Isà al-Laymī al Dani: *Bensá* [...] *al Dani*, nom de família que va donar lloc al topònim, segons el nostre entendre i seguint la proposta de M. J. Rubiera, que incloem més avall.

Són unes transcripcions de documents del segle xvii les que més acosten el topònim a la nostra hipòtesi. En la recuperació que ha fet Vicent Josep Escartí del llibre de Planelles *La vida del pare Pere* (1760) trobem dos documents importants que es publiquen per primera volta. En primer lloc, una carta del mateix fra Pere Esteve (1651, 13 de setembre,

2. Els subratllats són nostres.

3. *Llibre de festes de Jesús Pobre*, 2009, p. 43.

Dénia, Arxiu del Convent de les Agustines de Dénia) en la qual menciona dos vegades *Benissadeni*:

Por quanto me consta que Francisco Mulet, Pedro Gavilán, Baptiste Escorça y Antonio Estevan pidieron al muy reverendo clero de la parrochia de la ciudad de Denia un saserdote para que dixese missa en la iglesia de Jesús Pobre, que está en el término de *Benissadeni* [...] y ansí es justo que dicha limosna se dé al dicho convento de San Antonio de Padua de la ciudad de Denia todo el tiempo que acudiere a desir missa, sin que se la pueda quitar, y los de *Benissadeni*⁴ no tendrán obligasión de dar nada. (Escartí 2006: 74 i 75)

En segon lloc, en la resposta que li envien els senyors justícia, jurats i síndic de la ciutat de Dénia (febrer de 1656, València, Arxiu de la Parròquia de l'Assumpció de Dénia) torna a aparèixer la mateixa forma toponímica:

... para la subvención de ir todos los días de domingo y fiestas de guardar un saserdote a selebrar missa en la ermita o capilla de Jesús Pobre, situada en el término particular de Benisadeni. (Escartí 2006: 76)

Hem dit en començar que la forma del topònim *acos-tava* a la nostra hipòtesi, però consultat l'original comprovem que el pare Pere no escrivia *Benisadeni* sinó *Benisa de vi*.

El topònim ha desaparegut de la consciència col·lectiva actual: una metonímia l'ha fet desaparèixer. Així, l'ermita de Jesús Pobre s'ha convertit en el nom de la població, però com es pot comprovar, el pare Pere mostra una consciència clara de la diferència entre l'església i el poble quan diu que «los [habitantes] de Benisa de vi no tendran obligasión [...]»

La hipòtesi que siga el nom de família del poeta Ben⁵ al-Labbana el que crea el topònim, prové de M. J. Rubiera, la qual, parlant de Ben al-Labbana, diu: «Però su apellido "Ibn Isa", nos hace sospechar que tal vez fuese originario, no de la misma Dénia, sino de la alquería cercana que aún hoy en día lleva ese nombre de familia: Benissa» (Rubiera 1985: 146). L'autora, que desconeix l'existència de Benissadeví, ubicada

4. Els subratllats són nostres.

5. Com és sabut, *Ibn*, *Bin* i *Ben* són tres formes amb el mateix significat 'fill'.

en el «terme general» de Dénia, a la part SO del Montgó, vol atribuir la procedència geogràfica del poeta a la Benissa de més al sud, al costat de Calp, però no podem oblidar que Ben al-Labbana és conegut per tot el món per la seua procedència: *al-Dani*. Per tant, anar de *Ben Isa al Dani* a Benissadeví, no és un camí gens complicat, tenint en compte la diversitat de formes que presenta la segona part del topònim en la documentació cristiana.

I una observació —que no valoració— que volem remarcar molt és que entenem que és un fet molt singular, extraordinari, que un gran poeta —en el nostre cas un poeta del Segle d'Or de la cultura andalusí— haja donat nom a una població.

Com ja hem assenyalat, Benissadeví és posseïdora d'un senyoriu que han detingut al llarg del temps «los senyors de Benissadeví». Així tenim que el 1611 era senyor Francesc Esteve; el 1654, Antoni Esteve, manobre; el 1655-1656, Antoni Esteve, dispenser; el 1657-1658, Pere Gavilà; el 1659-1660, Antoni Esteve, manobre; el 1660-1661, l'any de començament de la construcció de l'ermita de Jesús Pobre, Antoni Esteve, dispenser; el 1662-1663, Baptiste Estarca, i el 1664-1665, Pere Gavilà, «tachador i comptador». El període de construcció de l'ermita de Jesús Pobre va anar de 1660 a 1668.⁶

A Benissadeví tenia residència també el marquès de Colomer, l'alqueria del qual actualment encara es conserva i és coneguda amb el nom del marquès. En l'article de Josep Corell on dóna notícia que Mayans va vore una inscripció romana, trobem: «Jesús Pobre. Junto a Jesús Pobre, cuyo hospicio está situado en el antiguo término de Beniza de Vi, en la casa que fabricó Juan de l'Ostalnou, que hoy es el marquès de Colomer» (Corell 1992: 21).

LA GRAFIA ACTUAL DEL TOPÒNIM

La nostra proposta seria grafiar *Benissadeví* el topònim, però aportant la hipòtesi que etimològicament prové del nom de família i la procedència geogràfica del poeta Ben al-Labbana: Ben Isa al-Dani > Benissadeví. Encara que entenem que, si es confirma la hipòtesi i si la procedència del segon formant fóra *al Dani*, es podria grafiar amb majúscula, preservant així la referència que es fa a la ciutat principal del marquesat.

6. Consulteu la pàgina www.jesuspobre.es.

ANTROPONÍMIA

Quant a l'antropònim, com s'han d'anomenar els habitants de Benissadeví? Hi ha algun document que pugui servir-nos? Hauria estat bé que el pare Pere en comptes de dir «los de Benisa de vi» haguera usat l'antropònim, però no és així. I, de moment, no hem trobat cap document que pugui servir-nos per a donar un nom als habitants de Benissadeví: *Benissadins* i *Benissadines*?

CONCLUSIONS

- a) El topònim *Benissadeví*, seguint la proposta de M. J. Rubiera, pot provindre del nom de família *Ben Isa*, més la corrupció del segon formant *al Dani*, lloc de procedència del poeta Ben al-Labanna, Mohamad Ben Isa al-Dani: els Benissa de Dénia.
- b) Benissadeví havia sigut un poble fins a l'expulsió dels moriscos. A partir d'ací s'anomena alqueria, partida, *sitio*, *pedania*, etc., i actualment, EATIM; poble, però, ja no ha tornat a ser.
- c) La consciència del nom històric situa les coses al seu lloc. La població s'anomena Benissadeví, en la qual hi ha el convent i l'església de Jesús Pobre —que el pare Pere va dedicar a la figura de Jesús Pobre—. A més, Benissadeví ha tingut el privilegi de posseir un senyoriu, «los senyors de Benissadeví», i una residència il·lustre, l'alqueria de Joan de l'Ostalnou, marquès de Colomer.
- d) Proposem grafiar el topònim *Benissadeví*, perquè és el més repetit en la documentació, encara que en alguns casos es troba separat *de vi*, i en altres entre guions *de-vi*. I entenem que el segon formant, que suponem que es troba corrupt, podria grafiar-se amb majúscula *Deví*, en referència a Dénia.

BIBLIOGRAFIA

- BAS, Manuel – CARRASCO, José (intr. de l'ed.) (1985): *Historia de Denia*, de Roc Chabàs, Ed. Institut d'Estudis Juan Gil Albert i Ajuntament de Dénia.
- CORELL, Josep (1992): «Inscripción inédita de Jesús Pobre, Denia, Alicante, en un manuscrito de G. Mayans», ARSE, núm. 27.

ESCARTÍ, Vicent Josep (2006): *La vida del pare Pere de Leopold Ignasi Planells (1760)*, Dénia, Parròquia de Nostra Senyora de l'Assumpció.

ESCOLANO, G. (1610-1611): *Décadas de la Historia de la Insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*, València.

FORNÉS, Lluís (2009): «Jesús Pobre, Jesuspobre, Jesus-pobre», en *Llibre de festes de Jesús Pobre*.

Gran enciclopèdia catalana, Barcelona, 1971.

IVARS, Joan (1995): *Els noms de lloc i de persona a Dénia*, Dénia, Ajuntament de Dénia – IEC – Institut Juan Gil Albert.

RUBIERA, Maria Jesús (1985): *La taifa de Dénia*, Alacant, Institut Juan Gil Albert.

SANCHIS Y SIVERA, José (1922): *Nomenclátor geográfico-eclesiástico de los pueblos de la Diócesis de Valencia*, València, Tipografía Moderna.

www.jesuspobre.es

UNES NOTES SOBRE CORREUS I LA TOPONÍMIA

Francesc Xavier Martí i Juan

ELS CARTERS I LA TOPONÍMIA URBANA

Uns dels que més saben sobre toponímia urbana són els carters. Ells se les han d'heure cada dia amb els topònims. No em consta que se'ls haja consultat mai a l'hora de canviar el nom d'un carrer o d'imposar-ne un de nou. Tots els oficis es realitzen amb més eficàcia si s'estableixen rutines i per a un «auxiliar de clasificación y reparto» la por als gossos de guarda¹ només és superada per la possibilitat del canvi d'un nom de carrer. El cas s'agreuja quan es produïa la renovació del nomenclàtor urbà que seguia als canvis de règim. Era normal que durant un temps hi haguera una mica de desgavell en l'administració postal. L'any 1931, uns mesos després de la proclamació de la Segona República, una publicació catòlica denunciava els continus extraviaments de la correspondència, els quals atribuïa als canvis de noms de carrers i places, i es va vore en l'obligació de fer el següent avís als seus subscriptors:

1. I no és broma. La revista del gremi *Posta Española*, (ed. para carteros urbanos) tractava molt a sovint el tema, p. ex., a «Carteros contra perros», núm. 64 (Madrid, 1965 maig), p. 20; i «Los carteros ingleses, indefensos contra los perros», núm. 70 (Madrid, 1965 novembre), p. 14. En aquest últim diu que cada any 5.000 carters anglesos eren mossegats per gossos. També a Vázquez Cabrera, Jesús, «El amigo perro», núm. 72 (Madrid, 1966 gener), p. 13; l'autor afirma que «el odio que sienten los perros por los Carteros no es de ahora sino que data de la fecha en que se creó este Cuerpo». També a «El cartero y el perro», núm. 107 (Madrid, 1968), pp. 23-24.

... como quiera que una de las causas del extravío pudiera ser el desbarajuste a que dá lugar el constante cambio de nombre de calles y plazas que origina un verdadero caos en correos, ante la imposibilidad de saber esta Administración los referidos cambios en las distintas poblaciones de la Península, agradeceremos a los interesados el envío de una tarjeta de visita con la nueva dirección o denominación.²

En tot cas, caldria fer cas als carters urbans, perquè ells són experts en toponímia aplicada i pràctica. Mon pare va ser carter de Castelló de la Ribera/Villanueva de Castellón gran part de la seua vida i, per això, sé del que parle. Solia contar-nos anècdotes al voltant de la confusió que genera el caòtic nomenclàtor oficial. Com que a València hi ha un carrer dedicat a *Villanueva de Castellón*, solia passar que arribava al poble correspondència destinada a aquell carrer de la capital. Mon pare deïa que una via pública no hauria de dur mai el nom d'una localitat, perquè només creava problemes. I crec que tenia molta raó. El mateix opinava el Doctor Thebussem³ l'any 1877:

2. *Los Santuarios católicos: boletín órgano del Fomento Nacional de Peregrinaciones*, any vi, núm. 24 (Figueras, 1931 juliol 1), p. 98.

3. Doctor Thebussem és el pseudònim de Mariano Pardo de Figueroa (Medina Sidonia 1828-1918), escriptor, cervantista, gastrònom i primer Carter Honorari d'Espanya.

Con respecto á los dictados que se toman de la Geografía, es decir, á que en Madrid existan calles de *Cádiz*, *Barcelona* y *Sevilla*, ó viceversa, las administraciones de correos pudieran informar de los errores é inconvenientes que esto produce á los mismos particulares y á los empleados en la manipulación de las cartas. [...] Si algunos dictados conviene suprimir, que no acrecer, son indudablemente los geográficos (Doctor Thebussem 1877: 259).

El fet d'haver nascut i viscut a Castelló i el fet de ser fill de carter em va introduir des de ben jove en la temàtica toponímica amb tota la seua conflictivitat.

LES CONFUSIONS POSTALS I LA TOPONÍMIA

Les confusions postals han sigut en algunes ocasions motiu suficient per a alterar el nom d'un poble, tot i que el cos de Correus sempre ha tractat d'esmenar-ho amb l'edició de diccionaris i mapes postals, amb l'exigència de coneixements de geografia postal als seus candidats i, sobretot, amb la perspicàcia dels seus funcionaris. La fixació del codi postal ha contribuït en part a pal·liar el problema. Era prou habitual, per exemple, que arribaren a Castelló cartes destinades a altres *Villanueva* o *Castelló* i, fins i tot, a *Viana do Castelo*. En altres Castelló també solien tindre problemes. Un veí de Castelló de Rugat es queixava l'any 1851 en el *Diario Mercantil* de València del retard en l'arribada del correu a la Vall d'Albaida en general i a *Castellón del Duque* en particular:

Todo esto se desprende de una carta que tenemos en nuestro poder. En ella no sólo se escribió como punto de dirección Castellon del Duque, sino que se añadió *por Játiva*, como para prevenir cualquier equivocación, y con todo, sellada en esta administración [València] el día 6 de abril pasado, no lo fué en la de aquella ciudad [Xàtiva] hasta el 18, habiendo entre ambos sellos otro ininteligible que seguramente será el de Castellon de la Plana ú otro de población semejante.⁴

La necessitat d'elaboració de nomenclàtors oficials i de fixació de topònims oficials va lligada a la necessitat del

4. Reproduït dins *La Esperanza: periódico monárquico* (Madrid, 1851 maig 7), p. 2.

servici de Correus de garantir que la correspondència arribi a la seua destinació.

Descripción General de Blas Alonso de Arce (1736)

Des del segle XVIII s'han publicat diversos llibres de geografia postal.⁵ L'any 1736 Blas Alonso de Arce edita la *Descripción general para escribir a todas las ciudades de España*. Així s'expressava en les primeres pàgines el problema de la manca de coneixença de la geografia espanyola:

... pues por la ignorancia que se padece de no conocer el sinnumero de Lugares, que abraza esta basta, quanto

5. El seu complement són els mapes postals, que començaren a publicar-se des del segle XVI.

opulenta Monarquia, se pierden una infinidad de Cartas, por no saber dirigir las á las Caxas principales, que les corresponden, lo que es en grave perjuicio de la Real Hacienda, del bien comun, y de los hombres de Comercio.⁶

En l'obra hi ha una llista amplíssima de noms de lloc per zones o regions postals, però conscientment incompleta, de manera que l'autor demana al lector que «si advertiesses, ò lograsses la noticia de algunos Lugares mas de los que publico, me la participes, para que yo perfeccione lo que principiè».⁷ En les pàgines 459 i 497 apareix «Castellon de Xativa». Entre els noms valencians, la majoria castellanitzats, hi ha nombrosos errors com *Alday* (Aldaia), *Busolo* (deu ser Busot), *Bonisa* (Benissa), *Cita-Aguas* (Setaigües), *Luyente* (Llutxent), *Manobas* (Monòver), *Trayaguera* (Traiguera), *Chiste al Campo* (Xestalcamp = Cheste), *La Muerta* (la Murta), etc. D'altres apareixen amb variants en l'escriptura, com *Alxemesi/Algemesi*, *Bocaicarente/Bocayrente*, *Casentayna/Cosentayna*, *Carca-xente/Carca-gente*, *Cataroja/Catarosa*, *Naquer/Naguer* (per Nàquera?), *Peniscola/Piniscola*, *Puebla de el Vallestar/Puebla del Ballestar*, *Riba-Fabas/Ribasalvas*, etc. Algunes són correctes, com *Alcora*, *Alcudia*, *Alcala*, *Anna*, *Carcer*, *Manuel*, *Tarberna*, *Xixona*, etc., encara que hi falte algun accent. D'altres són difícils d'identificar, com *Aleria*, *Adonita*, *Casti*, *Castillo*, *Loaisa*, *Pabos*, *Polis* i *Passagio*.

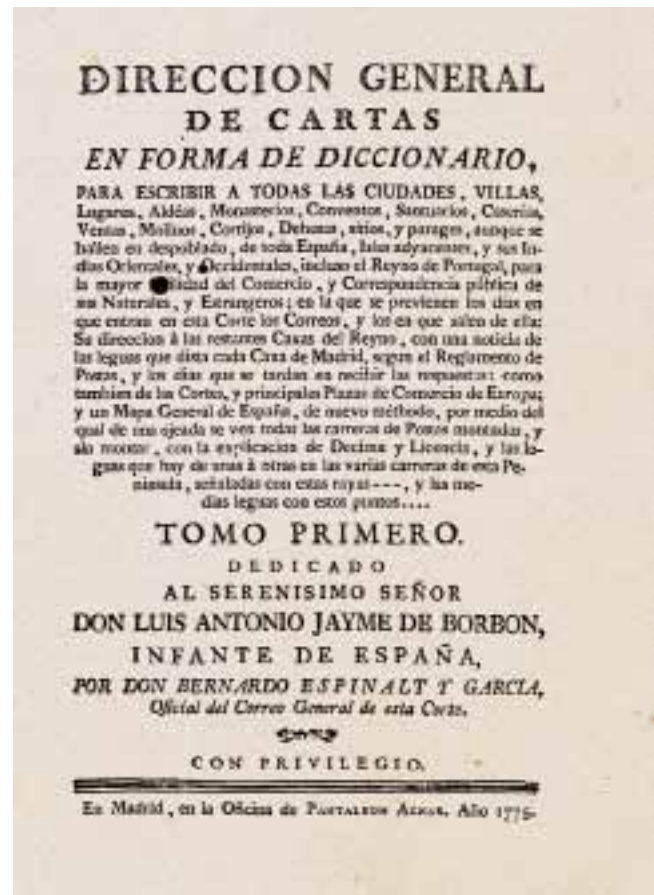
El Doctor Thebussem anota altres problemes de les seues llistes:

Aun cuando los pueblos se colocan por orden de A, B, C, no guardándose el rigoroso alfabético, resulta hallarse Benavente antes que Badajoz, Cádiz después de Córdoba, etc. El lenguaje y estilo del autor es de lo peor que puede imaginarse, á juzgar por las páginas de prólogo y dedicatoria, en las cuales no dice una palabra siquiera que se relacione con la historia del Correo (Doctor Thebussem 1895: 110).

Segons aquest autor, el diccionari Arce té 9.400 toponims, entre espanyols i estrangers. Poca utilitat pràctica tindria aquesta obra amb tantes absències i tants errors.

6. Reproduït dins *La Esperanza: periódico monárquico* (Madrid, 1851 maig 7), p. 2.

7. Arce: 1736, XXI.

Dirección General de Cartas de Bernardo Espinalt (1775)

LA DIRECCIÓN GENERAL DE CARTAS DE BERNARDO ESPINALT

Amb la mateixa intenció, però amb una llista més exhaustiva i en forma d'índex alfabètic, Bernardo Espinalt y García, oficial de Correus, va editar l'any 1775 una *Dirección general de cartas en forma de diccionario*, per tal d'evitar que les cartes s'extraviaren, i recomana que en l'adreça s'especifique la província:

No es fácil muchas veces dirigir con acierto las Cartas al lugar de su destino, porque hay algunos Pueblos cuyos nombres convienen á otros de otras distintas Provincias, yá de America, yá de Europa. Para evitar los extravíos, que pueden verificarse con este motivo, me ha parecido prevenir en este Prologo, como lo han practicado los

Señores Administradores Generales de Correos en otros Papeles públicos, que se especifique al principio de los Sobrescritos de las Cartas la Provincia en que se halla el Lugar á donde se escriba (Espinalt 1775: pròleg).

La llista inclou «Ciudades, Villas, Lugares, Aldéas, Caserías, Cortijos, Despoblados, Dehesas, Molinos, Monasterios, Conventos, Ventas, y Santuarios» (Espinalt 1775: pròleg). Espinalt té la previsió de fer diverses entrades per a un sol municipi. En aquell temps, una carta adreçada al meu poble podia arribar amb el nom de «Castellón de San Felipe», de «Castellón de Xativa», de «Castillo de San Felipe», de «Castillón de San Felipe» o de «Villanueva de Castellón». També podem trobar variants de diversos pobles valencians: *Castellón del Duque/Castillo del Duque/Castillón del Duque, Castélfort/Castell-fort, Castell-Nova/Castell-Novo, Castillo de Benimalefa/Castillo de Benimalefa* (Castell de Vilamalefa), *Cien-Torres/Cinch-Torres*. Però encara hi ha grans errors com *Castél de Cartél* (Castell de Castells) i *Colachan* (Coratxar). I llocs difícils d'identificar com *Charco-Negro, Casti, Castillo* i *Chopo*.

José Freire la va reeditar l'any 1835. L'editor indica la poca utilitat de la primera edició:

Sobre ser muy raros los ejemplares de las primeras ediciones, son poco útiles en el día, y se estravia la mayor parte de la correspondencia dirigiéndola según el método que Espinalt fija en su primera edición (Espinalt-Freire 1835: 3).

En el pròleg, el reformador assenyala una de les causes principals de les mancances de la primera edició:

Los pueblos que duplica, los que omite, la torcida dirección que da á la correspondencia de otros, las distancias que señala á algunos, y aun la equivocación de su verdadero nombre, de qué otra causa dependen que de no haber en aquel tiempo una buena geografía de la península, Censo, Nomenclátor ni Diccionario Geográfico, elementos indispensables para dar la perfección posible á una obra de esta clase? (Espinalt-Freire 1835: v).

Freire es va assessorar de Fermín Caballero i va prendre informació de les obres de Laborde, de Pons, de Miñano,

del *Nomenclátor*, etc. De tota manera, l'índex de topònims, pel que fa al País Valencià, és molt semblant al de la primera edició. «Castellón de Xativa» esdevé «Castellón de Játiva».

Espinalt va escriure també la *Guía general de postas y travesías de España*, de la qual hi ha diverses edicions des de 1784 fins a 1804.

Un llibre semblant va publicar Francisco Xavier de Cabanes l'any 1830: *Guía general de Correos, postas y caminos del reino de España con una mapa itinerario de la Península*. Només posa administracions principals, administracions agregades (p. ex. *San Felipe de Játiva, Carcagente*), estafetes i parades de posta. En el «itinerario general de España» esmenta més poblacions, com *Montartal, Cilla, Aljamesí, Luchente, Alberique, Catadan, Concentaina* i *Benidorme*. Es troba a faltar un índex toponímic.

De 1844 és el *Diccionario de los pueblos y caseríos...* És una obra breu on només consten els pobles més importants, i en el cas dels valencians, la llista és més escassa encara. De la redor de Castelló només apareix *Játiva, Alcira* i *Carcajente*.

EL DICCIONARIO GEOGRÁFICO D'ANDRÉS GONZÁLEZ PONCE

Un dels diccionaris postals més complets és el *Diccionario geográfico de correos de España, con sus posesiones de Ultramar*,⁸ d'Andrés González Ponce (1855), recomanat per real ordre. Va ser elaborat sobre la base d'Espinalt i amb les dades de Miñano, Madoz i altres diccionaris postals anteriors. Reconeix com a precedent el d'Espinalt, llavors ja insuficient, i que és «una precisión absoluta reformar el anticuado nomenclátor, para evitar los males que pueden originarse en tan interesante ramo».⁹ En el *Preliminar* l'autor indica que les condicions fonamentals de Correus són la fidelitat, l'exactitud i la celeritat. Per a l'exactitud considera que cal conèixer la geografia del país, i els diccionaris o guies són l'eina més profitosa:

Sin examinar aquellos diccionarios, no seria fácil satisfacer las dudas que á cada paso ocurren: ni se evita

8. El mateix autor ja havia editat l'any 1848 un *Diccionario para el giro mutuo entre las administraciones de correos, dispuesto segun su clase; acompañando el índice general alfabético de todas ellas, y un manual de las poblaciones por donde las mismas reciben su correspondencia* (Imp. d'A. Vicente, Madrid, 1848).

9. González: 1855, Dedicatoria a la Reina.

el gran cúmulo de cartas que frecuentemente son entregadas al fuego; en cuyos autos de fé pieren tal vez revelaciones benéficas para la sociedad y se destruye la fortuna de respetables familias (González 1855: ix).

Per això ha elaborat aquest *Diccionario*, que no és solament una llista alfabètica de pobles, sinó que inclou informació sobre localització, situació administrativa, nombre d'habitants, etc. A més inclou «la variada nomenclatura de muchos pueblos», perquè l'homonímia és la principal causa que les cartes no arriben a la seua destinació:

De este modo únicamente pueden evitarse las equivocaciones que diaria y precisamente ocurren al encontrar una multitud de puntos en España que llevan igual denominación, y cuya circunstancia entorpece al mas diestro y celoso funcionario de correos (González 1855: ix-x).

Una reial ordre de 18 de juny de 1856 recomanarà que en els enviaments destinats a administracions amb noms comuns s'especifique un complement a fi de distingir-les:

Art. 33. Existiendo muchas Administraciones en puntos cuya denominación es común á diferentes localidades, como Alcalá, Cervera, La Palma &c., se cuidará siempre de expresar el agregado que las distinga en las libranzas, avisos, sobres de estos, fechas de las comunicaciones y demás documentos.¹⁰

I recomanarà també consultar un diccionari —no específica quin— per a assegurar-se que hi ha una dependència de correus.¹¹

L'obra de González Ponce va acompanyada d'un *Mapa itinerario de Correos*. En les «Observaciones» diu:

Cuando se remite para poblaciones grandes, en cuyas administraciones hay carteros distribuidores por barriadas ó cuarteles, conviene marcar también si es posible,

10. «Real órden aprobando la instrucción que sigue para el servicio del giro mútuo de Correos» dins *Boletín oficial del Ministerio de Hacienda*, t. xii, Imprenta Nacional (Madrid, 1856), p. 387; i dins *Colección legislativa de España (continuación de la Colección de Decretos)*, t. lxxviii, Imprenta Nacional (Madrid, 1856 segon trimestre), § 508.

11. *Ibidem*, art. 14.

la habitación ó *señas domiciliarias* del sugeto, para evitar los muchos males que origina el acumulamiento de cartas en las listas que se forman y esponen diariamente al público (González 1855: xiii).

La qual cosa vol dir que la gent no solia posar el domicili del destinatari. Els noms compostos solen anar duplicats.

Los dialectos, la pronunciación local, la corrupción del verdadero lenguaje, las faltas ortográficas ó el uso arbitrario, fueron y son causa de la alteración que se nota en muchos nombres; produciendo la confusión y la duda, hasta desconocer cuales sean los pueblos de que se trata; y cuya averiguación solo se obtiene en fuerza de penoso estudio— En muchos diccionarios se hallan por ejemplo, *Abadía* ó *Abiada* de Arbas; *Aldegüela* ó *Aldehuela*; Aldea del Señor, Aldea el Señor ó Aldea señor; Aldea del Pozo ó *Aldea el pozo*; Aldea de Avila ó *Aldea Dáila*; Bibel, Vivel ó Viver; Buruceño ó Burucedo; Fuensagrada, Fonsagrada, Fuentesagrada; Fuencebada, Fuentecébada; Monterramo, Montederramo; Yanes por *Llanes*; Poyos por Pollos; Santa Maria de Vilar ó del Vilar; Santa Maria de Bleda ó *de la Bleda*; S. Pedro de Riu ó del Rio; S. Pedro dels Arcos ó *de los Arcos*; Vilanova por Villanueva; Santa Cara ó Santacara; y otros muchos semejantes, que parecen distintas poblaciones y son la misma con nombres mal escritos y peor pronunciados.

El remedio es bastante difícil, y lo será mucho mas cuanto mayor número de años vaya trascurriendo sobre tales defectos, que indudablemente no pueden subsanarse cuando se pretende— A evitar en lo posible semejantes equivocaciones, se ha procurado seguir el uso mas constante que marcan los datos adquiridos después de reiteradas investigaciones y con presencia de los antiguos y modernos diccionarios. Algunos nombres de los enunciados se han repetido, citándolos en las letras respectivas según el orden alfabético que les corresponde en una y otra forma indicadas (González 1855: xiv).

Per a trobar, per exemple, l'actual Barraca d'Aigües Vives hi ha tres entrades: *Aguas Vivas*, *Barraca de Aguas Vivas* i *Barracas de Aguas Vivas*.

EL DICCIONARIO GEOGRÁFICO POSTAL DE ESPAÑA

De caràcter oficial va ser el *Diccionario geográfico postal de España*,¹² de 1880. Segons el Doctor Thebussem, l'obra conté 74.000 topònims d'Espanya i mereix els majors elogis. Tal quantitat es deu al fet que indexa grups de població molt reduïts, com masos, barris, molins, etc. Ja és interessant per la gran quantitat de noms que reben els grups de població a Espanya.¹³ La toponímia s'assenta sobre els principis formulats per Fermín Caballero en la seua *Nomenclatura geográfica de España*. Com a nota curiosa es pot assenyalar que hi ha 12.200 topònims que comencen per la *c* i que els noms que tenen la *c*, la *p*, la *s*, la *v* i la *m* com a inicial constitueixen més de la meitat de les poblacions d'Espanya.

Els diccionaris o geografies postals, fins i tot els més bons, esdevenien inútils amb el temps. Almenys això ocorria en la dècada dels 30 del segle passat:

Y no hablemos de planos, croquis, nomenclátoreos, diccionarios geográficos de fácil manejo ni otras facilidades de imperiosa necesidad. En este orden de cosas el vacío mas absoluto, pues los publicados hace años, parcialmente y a empujones, algunos de ellos son inútiles, por anticuados.¹⁴

També s'editaren alguns diccionaris postals d'àmbit regional o provincial. En l'àmbit valencià s'edità el *Diccionario postal de la provincia de Alicante* de José Bermúdez de la Corte (1879). És tan complet que fins i tot inclou cases de labor.

12. Dirección General de Correos y Telégrafos, Madrid, 1880, 1.076 pàgines.

13. «Además de los harto conocidos de ciudad, villa, pueblo, lugar y aldea, hallamos los de anteiglesia, alquería, arrabal, barrio, caserío, concejo, cortijo, diputación, dehesa, ermita, fábrica, granja, majada, masía, molino, monasterio, partido rural, parroquia, santuario, señorío, torre, universidad y venta» (Doctor Thebussem: 1895, 111).

14. «Los servicios de comunicaciones», *Heraldo de Madrid* (Madrid, 1935 agost 3), p. 10.

DEFENSORS I DETRACTORS DELS CARTERS

L'any 1895 el Doctor Thebussem,¹⁵ primer Carter Honorari d'Espanya, publicava un recull d'articles sota el nom de *Fruslerías postales*. Coneixia molt bé com funcionava el correu a Espanya, fins i tot el seu mal funcionament, però sempre va ser un defensor del servei:

Del correo saben poquísimo los españoles, y sólo se ocupan de él para decir que llega con retraso, ó que sus empleados son unos ladrones que roban libros y periódicos, ó unos brutos que no saben leer porque mandan á Soria y á Huelma cartas destinadas á Huelva y á Coria (Doctor Thebussem 1895: 116).

D'altres, però, pensaven que les mancances del servei es devien en part als oficials de Correus, que «no solamente ignoran la geografía postal, sino que ni aun tienen la más ligera idea de los pueblos de la provincia donde han nacido». ¹⁶ En aquesta època en les oposicions al cos de Correus ja hi havia un examen de geografia postal. Per a facilitar la seua preparació es publicaren diversos manuals de la matèria.¹⁷ A pesar d'això sembla que l'exactitud i la celeritat encara no havien aconseguit el nivell desitjable i la premsa de 1895 protestava pel mal servei de Correus: «No es posible que el servicio de Correos esté bien, si no se aumenta el número de empleados y á estos se les exija que tengan al dedillo los mejores tratados de Geografía Postal». ¹⁸

ALTERACIONS DE NOMS OFICIALS PER A EVITAR

CONFUSIONS POSTALS

Des que hi ha notícia de canvis de denominacions d'entitats locals s'han al·legat els més diversos motius per tal d'aconseguir l'aprovació de l'autoritat competent. Un dels motius més reiterats és evitar les confusions, els errors i els problemes amb què es troben els ciutadans, les insti-

15. *Vid.* una semblança en Mateo (1960).

16. «Una cuestión de interés», *El Imparcial* (Madrid, 1886 agost 6), p. 1.

17. Per exemple: Velasco (1873); Serrano (1889); Velasco (1889); Gutiérrez (1902); López (1906). El *Diccionario postal o guía de correos y telégrafos* de Graciano Gómez Alonso s'edità diverses vegades; l'edició 52a és de 1969.

18. «Negociado de Correos: el mal servicio», *El País* (Madrid, 1895, octubre 23), p. 2.

tucions i les organitzacions a causa de topònims que són idèntics o semblants a altres, o bé de llocs amb tradició de doble denominació.

Si a les mancances estructurals del servei de Correus i el desconeixement de la geografia ibèrica dels carters afegim la variada toponímia de les ciutats, viles i llocs, no ens ha d'estranyar que la correspondència s'extraviara o es demorara en moltes ocasions. Alguns municipis espanyols obriren expedient de canvi de nom al·legant precisament que el lloc de destinació de les cartes es confonia amb altres llocs de nom semblant. L'ajuntament de Santa Cruz de Tobed (Saragossa) va sol·licitar el canvi del seu nom «para evitar el cambio constante de la correspondencia, y por entender, sobre todo, que la población debe llevar el del río que fecunda sus campos». El nom es confonia amb el del poble veí de Tobed. Des de 1898 s'anomena Santa Cruz de Grío.¹⁹ L'any 1910 els veïns del poble de Bamba (Valladolid) demanen que el seu poble s'escriga *Wamba*, perquè la correspondència solia extraviar-se cap a l'altre poble del mateix nom, a Zamora. I així els va ser concedit per reial ordre. La reforma proposada l'any 1916 per la *Real Sociedad Geográfica*, que canviava la denominació de 573 municipis d'Espanya, va obtenir l'informe favorable de la Direcció General de Correus i Telègrafs. Malgrat tot, continuaven les confusions. L'any 1928 Oliva de Jérez (Badajoz) canvia el nom per *Oliva de la Frontera* perquè «la proximidad de esta población con la de Jerez de los Caballeros ocasiona confusiones en la correspondencia postal y telegráfica, que podrían fácilmente evitarse con la propuesta que formulan». L'any 1930 Cuevas de Vera (Almeria) canvia el nom per *Cuevas de Almanzora* al·legant «la confusión que se produce frecuentemente con el envío de la correspondencia oficial y particular dirigida a Vera y hasta Huércal-Overa, con el consiguiente retraso determinante a veces de graves e irreparables perjuicios». Casas del Puerto de Tornavacas (Ávila) es denomina *Puerto Castilla* des de 1940 «por las confusiones que se originan con los cercanos pueblos de Tornavacas y Casas del Puerto de Villatoro». Casos semblants són els de Villamanrique de la Condesa

(1912), Puenteceures (1927), Cangas de Narcea (1927), Negueria de Muñiz (1929) i La Palma del Condado (1930). Més recent és el cas d'El Casar (Guadalajara), que canvià el seu nom l'any 1983 perquè «era muy corriente que llegase correspondencia equivocada tanto al Ayuntamiento como a los vecinos, al confundir El Casar de Talamanca con Talamanca del Jarama, pueblo cercano al primero».²⁰

CARTERS CREATIUS I CARTERS DESFASATS

A pesar de tot, s'ha de dir, en defensa dels carters, que sempre han fet tot el possible i més per obviar les ambigüitats toponímiques i fer arribar la correspondència a la seua destinació. Heus ací l'estratègia enginyosa que s'ideà per a fer arribar un certificat a *Villarreal* sense més:

En la estafeta donde presto servicio recibimos un día un envío certificado, conteniendo impresos, en cuya faja se leía: «Sr. D. Fulano de tal. Calle X, número tantos, Villarreal, España». El envío procedía de Italia. Como quiera que se omitía la provincia y existen, que recuerde, unas dieciséis localidades de igual nombre, la oficina de Cambio Española, *lejos de devolverlo*, echó mano de su ingenio —que tampoco nos falta— y junto a la dirección, adhirió una cuartilla indicando las quince o dieciséis localidades de igual nombre, de esta forma: Villarreal (Castellón), Villarreal (Lugo), Villarreal (Badajoz, Olivenza), etc., etc.

Cuando el envío llegó a mi Oficina, por lo menos había recorrido seis o siete más. Cada una iba tachando el «Villarreal» que no correspondía y yo hice lo propio, dándole curso al «Villarreal» siguiente. Estoy seguro de que tarde o temprano, el certificado llegó a su destino (Costo: 1960).

Als carters, però, els costava i els costa fer-se als canvis toponímics. Un carter s'indignava l'any 1960 per l'alteració del nom d'un municipi madrileny:

Recuerdo que cuando estudié por primera vez la Geografía Postal se decía San Fernando de Jarama, en la provincia de Madrid, por hallarse sobre la margen derec-

19. *Vid.* apèndix; també per a la resta de casos.

20. *La Prensa Alcarreña*, any III, núm. 410 (Guadalajara, 1983, febrer 18), p. 2.

ha del río Jarama. Además por su proximidad a la capital he ido muchas veces, durante los meses de estío, a dicho pueblo para bañarme en el Jarama.

Ahora, sin embargo, figura en el nomenclátor postal y en todos los mapas con la denominación de San Fernando *de Henares*, ¿Por qué tal anomalía? (Medrano 1960)

No tenia motius, perquè l'alteració oficial s'havia produït l'any 1916. La revista *Posta Española*, per tal d'actualitzar els coneixements geogràfics del gremi, va publicar entre 1960 i 1962 una secció amb mapes de la geografia postal d'Espanya.

De vegades la confusió és inevitable. L'any 1964 es queixaven des de Terol:

Se quejan los turolenses de que en algunas ocasiones nuestros servicios equivocan el destino de correspondencia para estos pueblos tan parecidos en el nombre: Torre de Arcas y Torre de las Arcas. Y nosotros decimos ¿y quién no?²¹

L'any 1976 *La Valija*, revista corporativa dels carters, informava: «Los vecinos de Zarzadilla de Totana, partidarios del cambio de nombre». La raó, les confusions postals:

Ante las muchas confusiones en los envíos de la correspondencia, los vecinos de Zarzadilla de Totana son partidarios del cambio de nombre. Proponen se denomine Zarzadilla de Lorca.

Parece ser que la mayoría de la correspondencia se encamina a Totana, por creer que Zarzadilla de Totana depende de aquella Estafeta, cuando en realidad pertenece a Lorca.

De aquí la idea de cambiar de nombre y llamarse Zarzadilla de Lorca.²²

21. «Buzón revuelto», *Posta Española*, núm. 58 (edició para carteros urbanos), (Madrid, 1964 novembre), p. 15. Torre de Arcas o Torredarques és un municipi de la comarca de la Matarranya, província de Terol. I Torre de las Arcas és un municipi de la comarca de las Cuencas Mineras, en la mateixa província. Cap dels dos supera els 100 habitants.

22. *La Valija*, núm. 394 (Madrid, 1976 agost-setembre), p. 20. Zarzadilla de Totana és una pedania de Lorca.

APÈNDIX

ALTERACIONS DE NOMS DE MUNICIPIS PER MOTIUS POSTALS

Santa Cruz de Grío

9 de juliol de 1898. Real orden autorizando al Ayuntamiento de Santa Cruz de Tobed (Zaragoza) para variar el nombre del término municipal en la forma que se expresa [Santa Cruz de Guío]²³ (*Gaceta de Madrid*, núm. 198, 1898, juliol 17, pp. 260-207).

No remet a cap norma anterior. A instància dels veïns i de l'alcalde «para evitar el cambio constante de la correspondencia, y por entender, sobre todo, que la población debe llevar el del río que fecunda sus campos». *Informe favorable de la Comissió Provincial. Resol el Ministeri de la Governació.*

9 de juliol de 1898. Real orden autorizando al Ayuntamiento de Santa Cruz de Tobed (Zaragoza) para variar el nombre de dicho Ayuntamiento por el de Santa Cruz de Grío (*Gaceta de Madrid*, núm. 201, 1898, juliol 20, p. 297).

Habiéndose sufrido una equivocación de nombre se reproduce de nuevo la siguiente [...]

Wamba

12 de juliol de 1910. Real orden accediendo á lo solicitado por los vecinos del pueblo de Bamba, autorizando la sustitución de la letra B, inicial del nombre actual de dicho pueblo, por la W, llamándose en adelante Wamba, en vez de Bamba [*Valladolid*] (*Gaceta de Madrid*, núm. 194, 1910, juliol 13, p. 251).

A instància de diversos veïns. Al-lega motius postals, ja que hi ha un altre poble amb el nom de

23. És una errada. Per això el dia 20 es torna a publicar la reial ordre. El riu Grío també era conegut per Tobed. Es podia confondre amb el municipi veí de Tobed.

Bamba. *El nom fa referència al rei Wamba, que va ser proclamat rei en aquell lloc. Informes favorables de l'Ajuntament i altres corporacions.*

Villamanrique de la Condesa

1 de febrer de 1912. Real orden autorizando la adición del sobrenombre «de la Condesa»,²⁴ al nombre del pueblo de Villamanrique [Sevilla] (*Gaceta de Madrid*, núm. 33, 1912, febrer 2, p. 344).

S'al·leguen motius postals. El nom ja havia estat proposat el 8 de maig de 1907 per la Diputació Provincial amb motiu de la reforma toponímica que preparava la Real Sociedad Geográfica (vid. real decret de 27 de juny de 1916).

Puentecesures

2 de maig de 1927. Real orden accediendo al cambio de denominación del Ayuntamiento de Puente-Cesures, por el de Puentecesures,²⁵ de la provincia de Pontevedra (*Gaceta de Madrid*, núm. 125, 1927, maig 5, p. 874).

Sol·licitud de l'alcalde. Informa favorablement el rector, el jutge municipal, representacions del comerç i de la indústria, la Comissió Provincial i de la Direcció de l'Institut Geogràfic y Estadístico. Inclou informe del Consejo de Estado. Resol el Ministeri de la Governació. «Para evitar que poniendo sólo Cesures se dé lugar a confusiones con el pueblo de Cesuras²⁶».

Cangas de Narcea

12 de novembre de 1927. Real orden autorizando al Ayuntamiento de Cangas de Tineo (Oviedo) para que cambie su nombre por el de Cangas de Narcea (*Gaceta*

de Madrid, núm. 317, 1927, novembre 13, p. 918; *Boletín Oficial de la Provincia de Oviedo*, núm. 264, 1927, novembre 24, p. 1).

Sol·licitud de l'Ajuntament i veïns. Informa favorablement el rector, el jutge, etc.; també la Diputació Provincial i l'Institut Geogràfic y Estadístico. Inclou informe del Consejo de Estado. Resol el Ministeri de la Governació. Justificació: «la confusión a que ha dado lugar la analogía del suyo con la cercana de Tineo, confusión que ha ocasionado y ocasiona perjuicios, que fácilmente podrían evitarse con la substitución indicada». El Consejo de Estado afegeix que «con el cambio de nombre que se intenta, a más de no producirse ningún perjuicio, se facilitará el desenvolvimiento de servicios que, como el de Correos y Telégrafos, hoy se realizan con retraso por confusiones explicables que con el cambio en proyecto serán evitadas».

12 de novembre de 1927. Real orden (rectificada) autorizando al Ayuntamiento de Cangas de Tineo (Oviedo) para que cambie su nombre por el de Cangas de Narcea. (*Gaceta de Madrid*, núm. 328, 1927, novembre 24, pp. 1.150-1.151; *Boletín Oficial de la Provincia de Oviedo*, núm. 272, 1927, desembre 3, p. 1).

Oliva de la Frontera

31 d'octubre de 1928. Real orden autorizando al Ayuntamiento de Oliva de Jerez para que cambie su nombre por el de Oliva de la Frontera [Badajoz] (*Gaceta de Madrid*, núm. 306, 1928, novembre 1, pp. 721-722).

Sol·licitud de l'Ajuntament. Remet al Reglament de 1924. Informa favorablement la Sociedad Geográfica i l'Institut Geogràfic y Catastral. Inclou informe del Consejo de Estado. Resol el Ministeri de la Governació. Justificació: «la proximidad de esta

24. En honor a la filla dels ducs de Montpensier, Isabel Francesca d'Orleans i Borbó, comtessa de París.

25. Ara s'anomena oficialment *Pontecesures*.

26. *Cesuras* és un municipi de la comarca de Betanzos, província d'A Coruña.

población con la de Jerez de los Caballeros ocasiona confusiones en la correspondencia postal y telegráfica, que podrían fácilmente evitarse con la propuesta que formulan».

Negueira de Muñiz

2 de diciembre de 1929. Real orden autorizando al Ayuntamiento de Negueira (Lugo) para que sustituya su nombre por el de Negueira de Muñiz (*Gaceta de Madrid*, núm. 339, 1929, diciembre 5, pp. 1.482-1.483).

Procediment semblant als anteriors. Justificació: «por el deseo unánime también en el pueblo de rendir homenaje de gratitud al preclaro hijo de la comarca D. Antonio Muñiz Álvarez, y a la vez evitar los prejuicios que ocasiona la analogía del nombre que en la actualidad tiene con el de otros pueblos enclavados en las provincias de La Coruña, de Lugo y de Orense».

La Palma del Condado

26 de maig de 1930. Real orden resolviendo expediente del Ayuntamiento de La Palma, de la provincia de Huelva, solicitando cambiar su nombre por el de La Palma del Condado (*Gaceta de Madrid*, núm. 149, 1930, maig 29, p. 1.309).

Sol·licitud de l'Ajuntament i veïns. Informa favorablement el rector, el jutge, etc.; també la Comissió Provincial, la Sociedad Geográfica i la Direcció de l'Institut Geogràfic y Estadístico. Inclou informe del Consejo de Estado. Resol el Ministeri de la Governació. Justificació: «existir en España varias poblaciones con análoga denominación, lo cual origina confusiones constantes que perjudican los intereses comerciales de la población y perturban con frecuencia la normalidad de sus comunicaciones postales y telegráficas».

Cuevas de Almanzora

3 de maig de 1930. Real orden resolviendo expediente formado por el Ayuntamiento de Cuevas de Vera (Almería), solicitando cambiar su nombre por el de Cuevas de Almanzora (*Gaceta de Madrid*, núm. 124, 1930, maig 4, p. 759).

Sol·licitud de l'Ajuntament i veïns. Informa favorablement el rector, el jutge, etc.; també la Comissió Provincial, la Sociedad Geográfica i la Direcció de l'Institut Geogràfic y Estadístico. Inclou informe del Consejo de Estado. Resol el Ministeri de la Governació. Justificació principal: «la confusión que se produce frecuentemente con el envío de la correspondencia oficial y particular dirigida a Vera y hasta Huércal-Overa, con el consiguiente retraso determinante a veces de graves e irreparables perjuicios». *Raó d'Almanzora:* «ya que las aguas de este río fertilizan sus valles, constituyendo una fuente permanente de riqueza».

Puerto Castilla

13 d'abril de 1940. Orden disponiendo que en lo sucesivo el Ayuntamiento y Municipio de Casas del Puerto de Tornavacas [Ávila] se denomine Puerto Castilla (*Boletín Oficial del Estado* núm. 115, 1940, abril 24, p. 2.814).

No remet a cap llei. Motiu: «por las confusiones que se originan con los cercanos pueblos de Tornavacas y Casas del Puerto de Villatoro».

BIBLIOGRAFIA

- ARCE, Blas Alonso de (1736): *Descripción general para escribir a todas las ciudades de España...*, Madrid, Antonio Sanz.
- BERMÚDEZ DE LA CORTE, José (1789): *Diccionario Postal de la Provincia de Alicante*, Alacant, Antonio Reus.

- CABANES, Francisco Xavier de (1830): *Guía general de Correos, postas y caminos del reino de España con una mapa itinerario de la Península*, Madrid, Imprenta de D. Miguel de Burgos.
- COSTO PIZARRO, Alberto (1960): «Nuestro servicio», *Posta Española*, núm. 9 (edición para carteros urbanos), (Madrid, 1960 octubre), p. 9.
- Diccionario de los pueblos y caseríos que sacan y satisfacen su correspondencia en las administraciones principales de Correos, cuyos productos corresponden a sus cascos; con una noticia de las que se forman paquete reciprocamente, y un estado de las subalternas de cada una de las principales, así de sueldo fijo como del quince por ciento*, Madrid, 1844, Imprenta Nacional.
- DIRECCIÓN GENERAL DE CORREOS Y TELÉGRAFOS (1880): *Diccionario geográfico postal de España*, Madrid.
- DOCTOR THEBUSSEM, El (1877): «Piratería callejera», *La Ilustración Española y Americana*, núm. xxxix, (1877 octubre 22), pp. 258-259.
- (1895) *Fruslerías Postales*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- ESPINALT Y GARCIA, Bernardo (1775): *Dirección general de cartas en forma de diccionario: para escribir a todas...*, t. 1, Madrid, Oficina de Pantaleón Aznar.
- FREIRE, José (1835): *Dirección general de cartas en forma de diccionario: para escribir a todas...*, t. 1, Madrid, Imprenta de Don Pedro Sanz.
- GÓMEZ ALONSO, Graciniano: *Diccionario postal o guía de correos y telégrafos, s'edità diverses vegades; l'edició 52a és de 1969*.
- GONZÁLEZ PONCE, Andrés (1848): *Diccionario para el giro mutuo entre las administraciones de correos, dispuesto segun su clase; acompañando el índice general alfabético de todas ellas, y un manual de las poblaciones por donde las mismas reciben su correspondencia*, Madrid, Imp. de A. Vicente.
- (1855) *Diccionario geográfico de correos de España, con sus posesiones de Ultramar*, Estab. Tip. a cargo de Manuel Morales y Rodríguez, Madrid, 2 vols.
- GUTIÉRREZ, Francisco de Asís (1902): *Geografía postal: obra escrita por método gráfico y riguroso orden postal*, Madrid, Imp. de Ambrosio Pérez y Compañía.
- LÓPEZ ALONSO, Pedro (1906): *Geografía Postal, ó noticia acerca de las vías que en España se utilizan para la circulación de la correspondencia*, Madrid, Casas y González.
- MATEO, Lope (1960): «La interesante personalidad del Doctor Thebussem, «Cartero Mayor del Reino»», *Posta Española*, núm. 5 (edición para carteros urbanos), (Madrid, 1960 juny), p. 8.
- MEDRANO, Ramiro M. (1960): «El correo en el mundo», *Posta Española*, núm. 11 (edición para carteros urbanos), (Madrid, 1960 de-sembre), p. 13.
- SERRANO PINGARRÓN, Ramón (1889): *Geografía postal y servicios del ramo de Correos*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra.
- VELASCO, Eugenio de (1873): *Geografía postal y nociones de la general de España*, Madrid, Establecimientos Tipográficos de M. Minuesa.
- (1889) *Geografía postal de España*, Madrid, Tipografía de Manuel G. Hernández.

